
3 1761 05391041 0

LIBRARY
AUG 25 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

NOVOČESKÁ

BIBLIOTHEKA,

VYDÁVANÁ

NÁKLADEM MUSEA KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO.

ČÍSLO XXXIII.

JAN ŠAFRÁNEK:

ŠKOLY ČESKÉ.

OBRAZ JEJICH VÝVOJE A OSUDŮ.

V PRAZE

V KOMISI U FRANTIŠKA ŘIVNÁČE.

1918.

ŠKOLY ČESKÉ.

OBRAZ JEJICH VÝVOJE A OSUDŮ.

NAKRESLIL
JAN ŠAFRÁNEK.

II. SVAZEK, R. 1848—1913.

(SPISŮV MUSEJNÍCH ČÍSLO CLXXXIII.)

V PRAZE
NÁKLADEM MATICE ČESKÉ
1918.

A

Od svobody učení ke konkordátu.

(Léta 1848—1860).

I.

1. Z počátků ministerstva veřejného vyučování. Základní osnova školských oprav, Sommaruga a Feuchtersleben.

Události ze dne 13. a 15. března 1848 uspíšily osvětové reformy, které, jak na konci prvního svazku jsme nastínili, od delší doby se chystaly. Za všeobecného rozruchu zasáhly do proudu veřejných událostí říšských i březnové schůze universitní, v Praze i ve Vídni, které ve svých projevech žádaly za svobodu slova i tisku, za svobodu vyučujících i učících se (učitelstva i studentstva), za rovnost náboženských vyznání před zákonem a při právech občanských; horujíce také pro veřejné a ústní řízení při soudním jednání toužily hlavně po všeobecném zastupitelstvu národním. Souhlasné jejich požadavky, pro něž vyslovovali se studující bez rozdílu národnosti, profesoři universitní a úřední representanti vysokého učení, přivedly vládnoucí kruhy k přesvědčení, že dosavadní studijní dvorská komise není na výši doby, nerozumí potřebám nového věku a pro přílišnou úzkostlivost a nerozhodnost přehlíží moc a sílu nových směrů ve světě vědeckém a pospolitém. Bylo potřebí zříditi pro požadavky nové doby také nový útvar správní, který by studijní dvorskou komisi nahrazoval. Stalo se tak císařským rozhodnutím ze dne 23. března, kdy v život vešlo samostatné ministerstvo veřejného vyučování. Radost z toho kroku byla veliká.

Dokud nebyl jmenován správce nového ministerstva veřejného vyučování, zastával dvorský kancléř a ministr vnitra *František svob. pán z Pillersdorfu* jeho výkony a 28. března schválil proposici českého zemského praesidia, kterou předložil nejvyšší purkrabí tehdejší, Rudolf hrabě Stadion, a o kterou se zemská vláda se senátem a sbory profesorskými dohodla. Schválení uveřejněno ve zvláštní vyhlášce a obsahovalo tyto věci: 1. uznává se svoboda vyučovací na fakultách, které udílejí hodnost doktorskou; všem doktorům jest dovoleno konati vědecké přednášky na universitě, oznámí-li je předem u akademického senátu; kdo by chtěl přednášeti na studiu technickém, nechať podá u ředitelství technického studia průkaz o uznaných vědomostech svých odborných. 2. Přednášky na universitě mohou se konati v obou zemských jazycích, jakož i v každé jiné řeči. 3. Náboženské vyznání nikomu není překážkou učiti na vysoké škole. 4. Žádaná svoboda učení tak se upravuje, že posluchač může si v libovolném pořádku i čase voliti přednášky o předmětech obligátních, že však kvalifikace pro veřejnou službu a praxi jest závislá pouze na přísné státní zkoušce. 5. O přivtělení studia technického jako zvláštní fakulty k universitě chtěla si vláda vyžádati dobré zdání, po případě souhlas zemských stavů. 6. Studentstvu vysokých škol dovoleny spolky tělocvičné, šermířské a jiná sdružení, upravená podle universitního řádu mnichovského. Škoda, že vyhláška tak důležitá v bouřlivém ovzduší na jaře roku 1848 neměla účinku, kterého se bylo nadíti.

Zatím nejvyšším listem ze dne 27. března povolán byl druhý president dolnorakouského appelačního soudu, dr. *František sv. p. Sommaruga* za prvního ministra veřejného vyučování. Byl to muž ušlechtilých zásad a nejlepší vůle. Hned 30. března v inaugurační řeči své v aule vídeňské university veřejně ohlásil reformy. »Ve všech oborech národního vzdělávání« — pravil k shromážděným tu posluchačům universitním — »nastanou veliké přeměny, jež budou navrženy a provedeny po moudré úvaze a s rozvahou. Chceme pod střechu přivésti budovu pevné trvanlivosti, jak to poměry naší otčiny připustí, podobnou kvetoucím vysokým školám v Německu, které ctíme, že jsou vzorem důkladného vzdělání vě-

deckého. Základnou naší snahy bude svoboda vyučovací i svoboda učení se, ničím neomezovaná, než konstitučními zákony. Vaše zájmy, pánové studující, budou svědomitě uvažovány jak ve věcech vědeckého snažení, tak i v příčině setrvání vašeho při tělese akademickém po dobu studií. To jest mou povinností. Ale čeho si přejete, po čem bažíte, to vše nelze mi jinak předkládati k úvaze, nežli cestou zákonitou. Při pevné a trvalé stavbě nesmí rozhodovati okamžité vzrušení. Odůvodněná přání nebo návrhy předkládati jest cestou zákonitou u universitního úřadu. Ten má uloženo, aby návrhy, kterých sám nemůže vyříditi, předkládal bez průtahu s dobrým zdáním ministrovi a ten, pokud dovolí meze jeho úřední působnosti, buď bez odkladu rozhodne, anebo nebude-li oprávněn k rozhodování, předloží je bez průtahu zákonodárné moci.« A ještě v týž den ministr vyzval rektora, dvorního radu dr. Šebestiána Jenulla, aby se sborem fakult předložil návrh o úpravě universitního senátu (konsistoria). Když pak 31. března výnosem čís. 22. vyhlásil, že k petici král. hlav. města Prahy dáno bylo kabinetním listem ze dne 23. března svolení, aby se přepracovaly studijní osnovy a upravila methoda vyučovací, nebylo pochybnosti, že od slov, slibujících nápravu, nebude daleko ke skutkům. Následovaly také v zápětí.

Především rozpuštěna studijní dvorská komise a její radové přešli do nového ministerstva jako zpravodajové čili referenti. Správcům zemských vlád pak uloženo, aby na příště se obraceli přímo na nové ministerstvo se vším, co dosud předkládali studijní dvorské komisi.

Sommaruga dobře rozuměl své době a těžil z jejích úspěchů. Poněvadž 14. března zrušena byla censura, prohlásil vynesením ze dne 1. dubna čís. 2284, že všecky knihy a spisy, uložené v universitní knihovně pražské, jsou přístupny všem čtenářům, vyjma takové, které jsou nemravné, protináboženské a které vybízejí k neposlušnosti zákonů; o šest dní později vydal provisorní vynesení o samosprávě učitelských sborů na ústavech vyučovacích.[1]) Přímá správa každého ústavu a to

[1]) 6. dubna 1848, č. 22 a $\frac{2618}{645}$.

čtyř studií fakultních při universitě, studií technických a všech gymnasií přenesena byla na sbory učitelské, v nichž předsedají vicedirektoři, a pokud se týče gymnasií, praefekti, a v nichž všichni skuteční profesoři hlasují a o záležitostech ústavu podle zásady většiny rozhodují. Ze sborového rozhodování vyňaty jsou pouze případy, které podle dosavadních předpisů vyhrazeny jsou buď místnímu přednostovi nebo zemské vládě. Věci, které dosud spadaly v obor studijní dvorské komise, předkládati bylo ministerstvu prostřednictvím zemského správce. Jemu dána moc, aby jménem ministerstva zatímně rozhodoval tam, kde okamžité rozhodnutí bude nezbytno, a o rozhodnutí svém neodkladně zprávu podával. Učitelské sbory mají vésti o poradách svých protokoly, do nich zapisovati usnesení, z něho plynoucí vyřízení, jakož i stručně zaznamenávati všecka provedená opatření. Aby bylo známo, kterak právoplatně o věcech jejich péči svěřených rozhodují, uloženo bylo předkládati měsíční protokoly během 8 dní správci zemskému. Z nálezu sborů učitelských bylo možno podati odvolání k ministerstvu prostřednictvím zemského praesidia.

Podřízenost ústavů vyučovacích zemskému úřadu, pokud šlo o vedení studií, přestala; poněvadž tím správa studií přímo se svěřovala mužům přísné vědě oddaným, ministerstvo očekávalo, že veliké té moci užíváno bude v duchu pravého pokroku vědeckého, s rozvahou a zkušeností. Správci zemské vlády jen ponecháno, aby na základě znalosti poměrů připojoval dobré zdání o věcech, které potřebovaly souhlasu ministerského.

Sommarugovi leželo vskutku na srdci upravení veřejného vyučování. Aby jak možno nejdříve nastoupila se cesta oprav, pečoval o zdar porad, k nimž povolal schopné a zkušené učence, aby s ním o nápravě pracovali.[1]) Trval nejenom na konstitučním projednávání otázek školských, nýbrž také na úpravě takové, aby vyhovovala požadavkům a potřebám všech národů v říši.

---

[1]) Vyloženo v I. sv., str. 293—300.

Hlavním spolupracovníkem ministrovým byl Exner,[1]) což bylo pochopitelno. Znal z vlastního názoru poměry české a italské, měl také v intelligenci obou těch národů dosti osobních přátel. Z jeho žáků vděčně ho vzpomínali ve svých pamětech Karel Havlíček a Václav V. Tomek.[2]) Josef Wenzig byl jeho švagrem, s Fr. Palackým stýkal se přátelsky v soukromí i ve schůzích Král. české společnosti nauk. Hned když po prvé (od 15. června 1845) přidělen byl s R. Zimmermannem ještě dvorské studijní komisi, aby posoudil a vypracoval návrhy opravné, poznal dokonale, které jsou nedostatky v rakouském školství; jeho hluboké vzdělání filosofické, jakož i studijní cesta po Německu, vzbudily v duchu jeho tolik úrodných námětů, že od přesvědčení svého o potřebě oprav nedal se odvrátiti. Ano v pamětním spise zvláštním dokazoval tehdejšímu dvorskému kancléři sv. p. Pillersdorfovi, že bez předchozí organisace filosofického studia není možno se zdarem provésti nápravu ve školách středních. Jádrem studia středoškolského mělo podle Exnera zůstati studium řečí klasických, matematiky a věd přírodních se zeměpisem. Dosavadní studium filosofické bylo dle něho nutno povýšiti za skutečnou čtvrtou fakultu universitní s volnými přednáškami a svobodou učení, arci s vyloučením náboženství jako učebného předmětu. S ním[3]) byli účastni opravných prací v ministerstvě konaných Pavel Josef Šafařík, slavista jména evropského, Josef Mozart[4]) a Arnošt svobodný pán z Feuchtersleben. K nim

---

[1]) Exner narodil se r. 1802 ve Vídni; r. 1832 stal se profesorem theoretické a praktické filosofie v Praze, kdež první v Rakousku uvedl filosofii Herbartovu na katedru universitní. Roku 1841 seznámil se v Berlíně s Heřmanem Bonitzem, a byv 15. června 1845 do Vídně k poradám povolán, upozornil na tohoto učence, s nímž si dopisoval. V červnu 1847 vrátil se zase na své místo do Prahy, ale v dubnu 1848 přešel trvale do ministerstva vyučování.

[2]) Srov. svaz. I., str. 292 a násl.

[3]) Srov. svaz. I., str. 277.

[4]) Narodil se r. 1805 ve Vídni; jako znalec moderních řečí byl do r. 1847 ve dvorských službách a Exnerem povolán do ministerstva vyučování. R. 1857 stal se ministerským radou. Jeho čítanek německých i u nás dlouho se užívalo. Zemřel r. 1892.

záhy se přidružili profesoři Karel Enk von der Burg ze Znojma a Vilém Podlaha z Vídně. V časopise »Die constitutionelle Donau-Zeitung« seznamovali veřejnost během měsíce dubna a května 1848 se svými záměry o soustavném vybudování rakouského školství.[1])

Sommaruga, zakládaje se nejvyšším rozhodnutím ze dne 8. dubna, podle něhož zásadně byla uznána úplná rovnost české národnosti a českého jazyka s jazykem německým ve všech oborech státní správy a veřejného vyučování v Čechách, opravdově pomýšleje na vzdělání a dostatečné opatření českých i německých učitelů, usiloval o to, aby při poradách o příštím upravení národních škol a gymnasií šetřilo se základní zásady o rovnosti zemských jazyků. Universitě pražské chtěl zachovati Pavla Jos. Šafaříka[2]) pro jazykozpyt slovanský, universitě v Olomouci slíbil, že hned od školního roku 1848—49 opatří tam vyučování české řeči, jakmile podle přihlášek posluchačstva se prokáže toho potřeba. Ano zásadu rovnosti zemských jazyků rozšířil i na studia fakult na pražské universitě a 27. dubna 1848 připustil souhlasně s vyhláškou dvorského kancléře a ministra vnitra Frant. svob. p. z Pillersdorfu, před měsícem vydanou, i pro vysoké učení Karlovo úplnou volnost a rovnost obou zemských jazyků.

Aby se k provádění oprav nabylo potřebného času, nařídil letní běh r. 1848 na gymnasiích ukončiti v polovici června; veřejné zkoušky a závěrečné slavnosti zrušil a ustanovil, že klasifikaci prospěchu vykonati jest podle pokroku žáků během semestru a podle konečné zkoušky. Potom 10. května 1848 vynesením č. 102. vyhlásil novou úpravu gymnasií v Rakousku:[3]) »Svoboda učení udělaná universitám ne-

---

[1]) Tam uveřejnili své práce: Exner, Die Reformen des öffentlichen Unterrichtes in Österreich. Die bisherige und künftige Stellung unserer philosophischen Facultäten (20. a 22. dubna); Podlaha, Künftige Aufgabe des Gymnasiums (26. a 29. dubna); Feuchtersleben, Die künftige Stellung der medizinischen Facultät (3. května); zakončení Exnerovo: »Die unmittelbare Leitung der Universitäten« zůstalo v rukopise.

[2]) O Šafaříkově účasti a práci viz Školy české I. str. 297—300.

[3]) Pramenem byla mi vynesení, která vydal dr. E. Heintl v knize: »Mittheilungen aus den Universitäts-Acten vom 12. März

zbytně vymáhá, aby dvouletý, obligátní kurs filosofický, který v podstatě jest pouze přípravkou pro studium na ostatních fakultách, připojen byl arci zatím ne bez podstatných změn ke gymnasiu, které bude osmitřídní, a teprve z něho bude volný přístup ke každému studiu universitnímu. Avšak změnu tak dalekosáhlou nelze hned v příštím studijním roce provésti. Proto ministerstvo nařizuje, aby v školním roce 1848/49 první ročník filosofického studia vyloučen byl ze svazku universitního a zařaděn byl do střední školy jako sedmá třída gymnasiální. Poněvadž však do sedmé třídy nemá se připustiti více než osmdesát žáků (a jen v případě nezbytném až na sto dvacet), vidí se nevyhnutelno, otevříti více sedmých tříd než bylo dosud studií filosofických; otevrou se tedy ve Vídni a v Praze tři, po jedné na každém z tamních gymnasií; po dvou třídách sedmých bude na gymnasiích ve Lvově, Brně, Štyrském Hradci a Innsbrucku; po jedné v Olomouci, Kremži, Linci, Kremsmünstru, Salzburku, Tridentě, Lublani, Celovci, Gorici, Zadru, Budějovicích, Litomyšli, Plzni, Mikulově, Černovicích, Přemyšlu, Tarnopolu a Tarnově (v těch všech městech bylo filosofické studium, jehož první ročník se zrušoval); vzhledem k veliké návštěvě pražské university i pražských gymnasií otevře se nově sedmá třída v Hradci Králové a Chebu. Zemská správa na konci školního roku 1847—48 rozdělí žáky šesté třídy přiměřeně do třídy sedmé při ústavech gymnasijních v zemi. Místnosti filosofického studia proměňují se v gymnasijní; kde jich nebylo, tam opatří se po jedné učebně. Předměty naukové budou tytéž, jak byly na filosofickém studiu, avšak počet týdenních hodin se roztřiďuje takto: náboženství se přidělují dvě hodiny do téhodne, filosofii 4 hodiny, matematice 6 hodin, klasickým literaturám 4, přírodním vědám 4 hodiny — celkem 20 hodin týdně. Metodické instrukce budou učitelstvu včas vydány. Vyučování v sedmé třídě pro příští rok obstarají dosavadní profesoři filosofického studia, jinde stačí gymnasijní profesoři humanit-

---

bis 22. Juli 1848«, ve Vídni u L. Sommra. Vydavatel sám byl šestnáct let vicedirektorem filosofického studia při vídeňské universitě.

ní, a vzniknou-li při sedmé třídě pobočky, zvýší se prostě vyučovací povinnost nad dosavadní maximum.«

Toto dalekosáhlé vynesení vzbudilo mocné hnutí v myslech obyvatelstva celé říše; nebylo však tak hladce přijato, jak se právem očekávalo. Zvláště učitelské sbory filosofických studií ve Vídni, Lvově a Štyrském Hradci dávaly na jevo svou nevoli, a ministerstvu nezbylo než se brániti a veřejným tiskem dokazovati neoprávněnost a bezpodstatnost tohoto odporu.

Sommaruga jako ministr nezapomínal ani na obecné školství, ačkoli se politické zřízení školní od r. 1804 v ústrojí jeho vžilo. Zjednal si 12. května 1848 císařské svolení, aby upravil školy národní zatím ve Vídni. Zajímavo při tom, že zřízení místního fondu školního a úpravu učitelských platů zavedl podle pražského vzoru. Magistrát měl spravovati městský školní fond, případný schodek uhrazovati bylo z obecních důchodů. Učitelům povoleno ročně 400—500 zl. služného, pomocníkům 100—150 zl., zcela podle pražského platu. Farní školy vídeňské proměnil ve trojtřídní hlavní školy buď s ředitelem nebo řídícím učitelem v čele.

V duchu svobody, tehdy žádané, dovolil 25. června cizincům studovati na rakouských vysokých školách, 6. července schválil provisorní statut o habilitaci docentů na vysokých školách[1]) a 14. července dovolil rakouským studujícím studium na universitách v cizině.

Není pochyby, že po cestě, zdárně zahájené, byl by dále pokračoval a prohluboval školskou organisaci, kdyby byly poměry politické bývaly snahám jeho příznivy. Bohužel, dříve, nežli se ústavodárný sněm ve Vídni sestoupil, ministerstvo Pillersdorfovo donuceno bylo odstoupiti a s ním také první ministr veřejného vyučování v Rakousku 15. července 1848.

Ale zůstalo po něm vzácné dědictví dobám příštím: *nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku.* V něm byly shrnuty výsledky návrhů a úvah, projevovaných o ve-

---

[1]) Na universitě pražské schválena docentura dra Vincence Šlechty (léčení vodou), dra Josefa Blažiny (pathologie) a dra Jana Spotta (fysiologie a psychiatrická therapeutika).

řejném školství, počínaje od let čtyřicátých. Uchystal jej pro veřejnost, aby se o jeho světlých i stinných stránkách mohli vysloviti všichni, kdo by chtěli vědomostmi, zkušenostmi a nadšením pro pokrok vládu podporovati v započatých snahách opravných. Provésti však ten krásný úmysl nebylo mu dopřáno. Teprve nástupce Sommarugův, *svob. pán Arnošt z Feuchtersleben*,[1]) jenž jako státní podsekretář v ministerstvě Wessenbergově spravoval ministerstvo veřejného vyučování, postaral se o uveřejnění Nástinu.[2]) Jsa muž nad jiné osvícený a oblíbený jako básník, řečník, filosof a kritik, upoutal k sobě pozornost veřejnosti již r. 1847, když jako vicedirektor lékařských studií a universitní profesor ve Vídni zahájil veřejnou přednáškou úvahy o potřebě reformy na rakouských universitách. Zdobily zajisté výtečného toho učence vzácné vlastnosti osobní a proslulá jeho rozšafnost, pravdymilovnost a skromnost. A tak nebylo divu, že veřejné mínění si přálo, aby se správy státní účastnil v kabinetě Wessenbergově. Dne 16. července 1848 ujal se správy ministerstva vyučování a již 18. července téhož roku uveřejnil povšechný rozhled o úpravě školství v říši, načež po výkladě svém, který svědčil o neobyčejné hloubce ducha a na ten čas také o smělé odvaze k rozhodným činům, odevzdal veřejnosti mezi 18.—21. červencem Sommarugův nástin základních zásad na posouzenou,

---

[1]) Narodil se 29. dubna 1806 ve Vídni a zemřel tamtéž 9. září 1849. Když byl žákem tereziánské akademie, mocně na něho účinkoval P. Bonifác Buzek, profesor dějepisu, jenž ho uvedl »do spekulativních problémů lidského myšlení«. Spolužákem Feuchterslebenovým byl básník hrabě Ant. Auersperg (Anastasius Grün) a důvěrným přítelem byl mu básník Frant. Grillparzer. Jeho kniha »Diätetik der Seele« dočkala se od r. 1838—58 devatenácti vydání; r. 1896 vyšlo v Reclamově sbírce 46. vydání podle původní edice. Feuchterslebenův životopis napsal Fridr. Hebbel a připojil k sedmému svazku sebraných jeho spisů na str. 221—346. Také M. Necker v ročence Jahrbuch der Grillparzergesellschaft Bd. III. (Vídeň 1893) psal o Feuchterslebenovi.

[2]) Vedením ministerstva veřejného vyučování formálně byl zatím pověřen ministr vnitra svob. p. Doblhoff, jenž však správě Feuchterslebenově úplně důvěřoval, ponechávaje státnímu podsekretáři plnou vůli.

jak by se asi podle nich veřejné školství v Rakousku mohlo vyvíjeti.[1])

Oba tyto monumentální projevy tvoří bezpečnou základnu všech prací, které kdy potom v oboru soustavy vyučovací u nás byly vykonány; jich vysoká cena kulturní podnes nezmenšena. V dějinách vývoje rakouského školství není lze jen stručně se o nich zmíniti; proto podáváme je ve znění úplném jako vzácný kulturní doklad, jenž svým obsahem i formou vábí znalce, poněvadž objímá všecky stupně vzdělání školního a důmyslně rozděluje jejich úkol i práci v organisaci školské.

a) **Feuchterslebenova úvaha.**

»Hluboko cítíme nutnost zlepšiti veškero vyučování; konečně možno začíti rozhodným činem. Začíti musí stát; žádá toho jak důležitost předmětu pro všecku občanskou společnost, tak i povinnost, aby každému občanu, i nejchudšímu, otevřela se cesta ke vzdělání. Ačkoli však stát se snaží sílu a vůli jednotlivcovu hledíc k vyučování a vzdělání podporovati, nemůže mu nicméně svatou nezůstati svoboda jeho občanů a zvláště právo rodiny; ani oné, ani tohoto bez důvodu a nutnosti nesmí omezovati. Tu arci jest překonati veliké obtíže. Poměry a velice rozdílné potřeby rakouských zemí znesadňují stanoviti a prováděti obecná opatření; nedostatky dosavadních řádů, srovnáme-li je s naléhavými požadavky přítomné doby, vedou nezbytně tu a tam ke skokům, jichž účinky nelze bez předchozí zkušenosti předvídati; třeba vzdělati dostatečný počet dovedných učitelů a přinášeti značné oběti na penězích. Avšak všecky ty obtíže překoná síla národa rostoucí svobodou, povědomí nezbytnosti, nadšení pro důstojnost a štěstí otčiny. Abychom při rychlé změně veřejného vyučo-

---

[1]) Obojí přinesl časopis Wiener Zeitung ze dne 18. července 1848 čís. 197, str. 169—171; pak ze dne 19. července čís. 198, str. 177—79; ze dne 20. července čís. 199, str. 187—89; a konečně ze dne 21. července čís. 200, str. 195—197. K věci samé srov. Feuchterslebenovu práci »Das neue Ministerium des öffentlichen Unterrichtes in Österreich«. Geschichtliche Skizze. V sebr. spisech sv. VII., str. 347—364, vyd. Fr. Hebbel. Vídeň 1853.

vání, určeného pro miliony duší, neoctli se na scestí, jest radno — třeba že se tím mnohého skvělého návrhu zatím vzdáváme — odhodlati se pouze k těm novým základním opatřením, která se osvědčila v cizině za poměrů, podobných poměrům našim.

Nástin, který předkládáme, udává pouze základní rysy soustavy veřejného vyučování, jež doplniti dlužno zevrubnými osnovami učebnými, jakož i úředními instrukcemi a nařízeními. Při tomto doplňování bude se zvláště přihlížeti k potřebám a poměrům rozdílných částí našeho státu, a proto bude možno sice bez průtahu, ale přece jen postupně novoty uskutečňovati. Účast a součinnost učitelského stavu, obecně se probouzející, poskytne při tom nejvydatnější pomoci. Úprava všeho vyučování závisí po mnohých stránkách také na jiných zařízeních státních, jako na př. na zemských sněmích, na krajském a obecním zřízení, na soustavě berní a na zákonech o státním služebnictvu; proto leckterou myšlenku v nástinu pokládati jest za provednou jen za jistých podmínek.

V soustavě veřejného vyučování jsou *školy národní* prvním a spolu nejdůležitějším článkem; jest jim vštěpovati tolik vědomostí a dovedností, kolik jich na příště žádnému občanu státnímu nemá se nedostávati. Neboť kde veškeren národ jest oprávněn k součinnosti zákonodárné, tam nesmí se šetřiti ani námahy, ani obětí, aby se všem dostalo takového vyučování, bez něhož nelze si mysliti, natož připustiti právo k moci zákonodárné. U nás především třeba rozmnožiti školy, rozšířiti jejich dosud chudičké učivo, dáti vyšší vzdělání učitelstvu, upraviti příznivěji jeho poměry hmotné, konečně opatřiti takovou správu všeho školství obecného, aby přihlédala ke všem jeho zájmům se stejnou horlivostí a důkladnou rozvahou.

Druhým článkem soustavy vyučovací jsou *školy střední.* Sem náležejí jednak školy odborné, které přímo pro určitá zaměstnání lidská připravují, jednak školy, poskytující vyššího vzdělání obecného. Jsou podle směru výchovy patrně dvojí; směru jednoho jsou škola latinská (nižší gymnasium) a lyceum (vyšší gymnasium), druhého škola měšťanská

(vlastně nižší reálka) a škola reální (vyšší reálka). V tom podstatně se liší, že prvnímu za podklad vzdělání slouží jazyky klasické a jich literatura, kdežto jej nahrazují u druhého směru jazyky moderní a zejména jazyk mateřský. Vývoj a dějiny evropské osvěty, jakož i nynější její stav velí přiznati, že takové rozlišování jest oprávněno. Je-li dovoleno, aby jedni státní občané nabývali vyššího vzdělání na základě literatur moderních, pak jest příkazem, aby pro druhou jich část, právě tak velkou, staré literatury zůstávaly zdrojem vzdělávacím, a naše vzdělání aby nebylo oderváno od kořene, z něhož vypučelo, na němžto spočívá a z něhož béře ustavičně mízu životní, odnikud jinud nenahraditelnou.

Základní zásady, které při spořádání obou druhů na mysli se namanují, jsou: a) Oběma druhům středních škol se ukládá, by poskytovaly vyššího, v pravdě obecného vzdělání; pročež kromě studií jazykových jest jim vedle úrodného rozhojňování ostatních vědomostí pěstovati matematiku, dějepis a vědy přírodní. b) Všeobecností vyučovacích předmětů má se vzdělání žactva, kteréž vzchází z druhého druhu školního (nižší a vyšší reálky), vybaviti z dosavadní jednostrannosti technického rázu, aby se překlenula propast, která vzdělané stavy dělí ve dvě rozlišné třídy vzhledem na jejich průpravu vzdělávací. c) Oba ty druhy středních škol mají připravovati pro vysoké školy svého oboru. d) Každý druh střední školy a každá jeho část má, pokud možno, poskytovati zaokrouhleného, uceleného vzdělání, které způsobuje, že jejich odchovanci, vstupujíce do života praktického, přinášejí s sebou opravdové reální vědomosti. e) Přechod z jednoho druhu střední školy do druhého nechť se umožní a usnadňuje.

Posledním článkem v řadě ústavů vyučovacích jsou *školy vysoké*, university a techniky. Jich rozlišování zakládá se na rozdílnosti škol středních, které jsou přípravkami pro vysoké studium. Není praktické potřeby, aby se university a techniky slučovaly. I když na obou vykládají se některé stejné předměty, jest přece podstatně jiný způsob toho výkladu.

Úpravě universit, jak se v nástinu podává, byly vzorem německé university, jednak že úprava taková se osvědčila, jednak také že vespolný styk našich universit s německými

žádá úpravy stejné. University jsou především vědecké ústavy, a jest důležito, aby se jim nevnucovalo jiné stanovisko, které by hlavnímu jejich účelu překáželo. Správa jejich se může s klidem svěřovati toliko do rukou dokonalých odborníků, a jak učí zkušenost, nejlépe jest ji zůstaviti sboru samému pod kontrolou nadřízeného úřadu odborného a pod kontrolou veřejnosti.

Ačkoli státu přináleží povinnost pečovati o vyučování a vzdělávání státních občanů a jenom na velikou škodu celku mohla by se mu ta povinnost odníti: jest nicméně žádoucí, ano důležitá, také opravdová a vydatná účast jednotlivců a společností, zvláště při školství národním. Třeba by se tudíž doporučovalo pro jednoduchost celého zřízení, aby dotace na veškero veřejné učitelstvo se platily z pokladny státní: zdá se přece k posílení oné účasti býti vhodno, aby školy národní a školy měšťanské (nižší reálky) prohlášeny byly za věc *obecní*, ostatní školy střední za věc *zemskou* a školy vysoké za věc *státní*, arci tak, že by nedostatečným zdrojům obcí pomáhaly pokladny zemské a těmto v jejich nesnázích pokladna státní. Při tom arci nesmělo by se nikterak připustiti, aby obce a země vynakládaly snad na své věci méně peněz nežli nevyhnutelno; naopak bylo by k tomu hleděti, aby ochotně přispívaly zvýšenou měrou z přesvědčení, že oběti přinášené slouží přímo jejich vlastním prospěchům. Tak by mohlo vzniknouti ušlechtilé zápolení obcí i zemí, a vespolná finanční opora sesilovala by vydatně povědomí pospolitosti státní.

Působení obcí na učitele a na správu národního školství nechť se řídí podle stupně vzdělanosti toho kterého národa; dalším vývojem může se povlovně rozmáhati. Kdežto nyní jest nezbytno, aby se školy národní, gymnasia a university podstatně změnily, doporučuje se při ostatních školách, aby se vyvíjely na dosavadním svém podkladě; z toho důvodu také nástin se dotýká zevrubněji pouze oněch škol, pro které stanoviti jest novou základnu.

Ministerstvo veřejného vyučování odevzdává veřejnosti tento nástin, *jako dočasnou výslednici návrhů došlých s mnoha stran*, aby jednak odborníci měli příležitost vyjádřiti se, jak o něm soudí, jakož i aby nástin ten ukazoval hlavní cestu,

po které lze se spíše dodělati praktického výsledku, jednak však také aby obecenstvo bylo ó jeho hlavních rysech přehledně poučeno. Neboť veřejně závazná pravidla mohou jen tehdy mocně a zdárně účinkovati, vyšla-li z duše národa a jsou-li v souhlase s názorem mužů nejrozvážnějších a nejlépe věci znalých.«

b) **Nástin základních zásad pro veřejné vyučování v Rakousku.**[1]) Všeobecná ustanovení.

§ 1. Stát prohlašuje za své právo i svatou povinnost pečovati o vyučování mládeže obého pohlaví; vyučování to udílí prostřednictvím veřejných učitelů, a kde tak soukromě se děje, dozírá k němu bez porušení práva rodinného.

§ 2. Všickni rodičové i poručníci jsou povinni opatřiti svým dětem nebo svým poručencům aspoň tolik vyučování, kolik se jim ho bude příště dostávati na veřejných školách národních.

§ 3. Vyučování se koná a) *v rodině,* b) *v ústavech soukromých,* c) *ve školách veřejných.*

§ 4. Vyučování *rodinné* může se připustiti pro všecky vyučovací stupně. Rodinné výchově odevzdaným jest 1. nejpozději v dokonaném dvanáctém roce věku prokázati při zkoušce na veřejné škole národní, že osvojili si dostatečnou měrou všecky vědomosti pro veřejnou školu národní předepsané. Jestliže se při té zkoušce ukáže, že neobstáli, rodičové i poručníci mohou býti úřadně donuceni, buď aby dále dali svěřence své v soukromí vyučovati, neb aby posílali je do nedělní a pokračovací školy tak dlouho, až se mezery doplní. 2. Chtěl-li by kdo ze soukromého učení přejíti do školy veřejné, nechať prokáže předběžné vzdělání zkouškou, vykonanou s dobrým výsledkem. 3. Aby ti, kdož se učí v soukromí, byli připuštěni k přísným zkouškám na vysokých školách, nebo ke zkouškám státním, které se týkají předmětů vysoké školy, nechť se vykáží veřejným vysvědčením ze školy připravující pro universitu neb techniku.

---

[1]) Wiener Zeitung 1848, čís. 198—200, ze dne 19.—21. července.

§ 5. Zříditi soukromou školu může každý, kdo je zletilý, zachovalý a nedopustil se skutku, pro který z učitelského místa od veřejných úřadů byl by oddálen, má zákonitou způsobilost, aby byl ustanoven učitelem na škole veřejné, dále, kdo pro svou osnovu učebnou obdrží souhlas a povolení školního úřadu a vzhledem k ní má dostatek učebných pomůcek. Povolení otevříti soukromou školu národní udílí zemský školní úřad, povolení k ústavům vyšším udílí jen ministerstvo veřejného vyučování.

§ 6. Soukromé školy, pokud se týká způsobilosti učitelů, vázány jsou předpisy, platnými o veřejných učitelích; za jejich stav odpovídají vydržovatelé a podléhají dozoru školních úřadů jako školy veřejné.

§ 7. Veřejné školy dělí se na nižší čili národní školy, střední a vysoké školy. Školy národní učí všemu, co věděti a znáti má každý příští státní rakouský občan. Vysoké školy pěstují přísné vědy, které vůbec po školském způsobu lze pěstovati; jsou to university a techniky. Střední školy připravují jednak pro školy vysoké, jednak pro taková životní povolání, která žádají vyššího stupně vzdělání, než jakého může poskytovati škola národní, ale která nevymáhají studia universitního. Jsou to gymnasia, měšťanské školy,[1]) reálky a školy odborné.

§ 8. Veřejné vyučování na škole národní jest pro všecky nemajetné žáky bezplatné; na středních a vysokých školách mohou býti osvobozeni nemajetní studující, kteří na předchozích školách se osvědčili dobrým nadáním a patrnou zálibou v učení.

§ 9. Vysoké školy jsou ministerstvu veřejného vyučování podřízeny bezprostředně, ostatní školy nepřímo. Pro správu národních a středních škol pod vrchním řízením ministerstva bude v každé korunní zemi zemská školní rada ze čtyř ředitelů: jednoho pro školy národní, druhého pro gymnasia, třetího pro ostatní školy střední, čtvrtého (k návrhu biskupské konsistoře) pro vyučování náboženské a vedení náboženské výchovy školní mládeže. Tito ředitelé jsou za stav školních oborů

---

[1]) Viz poznámku k § 54. Rozumějí se tu tehdejší samostatné nižší reálky, str. 28. a 29.

jim svěřených odpovědni. Voliti se mají hlavně ze zkušených ředitelů se zřením k tomu, aby byli zdatni v tom oboru, který budou říditi. Zemská školní rada jest oddělením zemského úřadu správního.

I. oddělení. **Nižší čili národní školy.**

§ 10. Národní škola má poskytovati tolik vědomostí a dovedností, kolik dlužno jich příště u každého svéprávného občana rakouského státu předpokládati, aby se dovedl poctivě uživiti, práva a povinnosti, které z nového státního zřízení mu vzejdou, na prospěch celku i svůj vlastní vykonávati a život člověka důstojný vésti.

§ 11. Vydržování národních škol a jejich učitelstva jest na příště obecní věcí. Obce jsou oprávněny zaváděti k tomu účelu obecní přirážky. Osoby aneb společnosti, které dosud byly povinny odváděti příspěvky na školy a učitelstvo, zůstanou při té povinnosti nadále, pokud nepomine důvod, pro který jim tato povinnost byla uložena; příspěvky ty budou se odváděti v penězích do obecních pokladen. Kde prostředky obecní k nákladu nedostačí, přispívati bude země ze svých prostředků, zemím pak v potřebě poskytne stát výpomoc, o jejíž velikosti usnesou se zemské sněmy a říšská rada.

§ 12. Na venkovských školách nebude se platiti školné; ve městských školách může obec od zámožnějších poplatníků školné vybírati, ale nikdy prostřednictvím učitelů, nýbrž obec samé.

§ 13. Vyučovací předměty na škole národní jsou: 1. náboženství a mravověda, 2. čtení, psaní, počítání, 3. mateřská řeč až k dokonalému a hbitému vyjadřování se ústně i písemně. 4. prostonárodní přírodopis, lidopis a vlastivěda; tedy: a) základní rysy obecných a domácích dějin, domácího zřízení státního a správy veřejné ve spojení se zeměpisem; b) geometrické měřictví a kreslení; c) ony části přírodopisu, přírodozpytu a technologie, kterých jest potřebí v praktickém zaměstnání venkovském, ve spojení se základem statistických vědomostí; 5. praktické navedení k užitečným zručnostem (na

př. pěstování stromoví, ženské ruční práce a j.); 6. zpěv, tělocvik a nejnutnější vojenské cviky.

§ 14. Aby se škola národní mohla dopracovati svého úkolu, potrvá povinnost školní docházky od dokonaného 6. do 12. roku a pro nedělní školu opakovací až do dokonaného 15. roku věku. Proto budiž co nejdříve opatřeno toto: a) v každé obci, ve které nejméně 60 dítek školou povinných bydlí a které pro vzdálenost do jiné školy docházeti nemohou, zřídiž se samostatná škola; b) ke každé triviální škole buď přidána třetí třída; c) na každé škole národní budiž podle počtu tříd a žactva zřízen náležitý počet učitelů, učitelek, učeben se hřištěm a při venkovských školách se zahradou; d) na venku, kde je to žádoucno i kde duchovní správě to poměry dovolují, může duchovní správa kromě náboženství i jinou část vyučování na škole národní převzíti k podpoře učitelstva; e) opatrovny a školy mateřské buďte hojně rozšiřovány; f) vyučování školy národní budiž netoliko ve škole mateřské připravováno, nýbrž také ve škole opakovací dokonáváno.

§ 15. Třetí třída na školách národních, jakož i nedělní školy nechať přihlížejí k rozdílům mezi zaměstnáním městským a venkovským, jakož i dbají rozdílu pohlaví a rozdílu mezi žáky, kteří ze školy národní výše postoupí a kteří tu své vzdělání dokončí.

§ 16. Vyučování ve škole národní koná se výhradně jazykem mateřským; obcím se ponechává, chtějí-li o vyučování druhému zemskému jazyku vůbec pečovati a v jaké míře si toho přejí.

§ 17. Aby se na příště zabezpečil způsobilý dorost učitelský, otevře se v každém hlavním městě kurs učitelský,[1]) zatím dvouletý, později tříletý a ponenáhlu se upraví jako úplný seminář učitelský. Do kursu přijmou se žáci, kteří mají dobré vysvědčení obou ročníků čtvrté třídy normální; později přijmou se takoví, kteří školu měšťanskou nebo čtyři nižší třídy gymnasijní s prospěchem absolvovali a přijímací zkoušku dobře vykonali. Pedagogické kursy učitelské spravovati bude zkušený pedagog jako ředitel a spolu hlavní učitel s ta-

---

[1]) T. j. ústav ke vzdělání učitelů.

kovým platem, aby se povolání svému mohl cele věnovati; na ostatní nauky přiberou se vynikající v městě učitelé, zatím za remuneraci. Jen kdo z takového ústavu nabude po theoretické i praktické zkoušce vysvědčení způsobilosti, bude moci za učitele býti navržen.

§ 18. Všichni učitelé a podučitelé (školní pomocníci) na venku jsou zavázáni aspoň dvakráte do roka na 2—3 dni se shromažďovati podle školních okresů, analogicky k dosavadním dekanátům a vikariátům, aby se sdělovali vespolek o své zkušenosti pedagogické, aby poznávali nové metody a pomůcky vyučovací a tak stále se zdokonalovali. K řízení těchto učitelských porad školní inspektor každého kraje vybéře pro jednotlivé školní okrsky vynikajícího učitele, jenž v okresu bydlí. Podobně učitelé každého městského okresu sestupovati se budou v poradu několikráte do roka. Duchovenstvo farní se pozve, aby dle možnosti porad těch také se účastnilo.

§ 19. Pro každou korunní zemi, po případě několik zemí dohromady pod dozorem zemského úřadu školního buď vydáván laciný časopis pro školy a každá škola jej odebírej z povinnosti. Učitelé opatřte dle možnosti pro školu malou sbírku přírodnin, knihovnu a sborník písní.

§ 20. Pro důkladnější vzdělání dosavadních učitelů konati se budou příští léta hojnější porady, na kterých budou poučovati netoliko výborní jednotlivci z řad učitelských, nýbrž i z řad občanských, kdo za to budou požádáni.

§ 21. Učitelům dostávati se bude stálých platů z obecního důchodu. Přeměna části služného v deputát je závislá na dobrovolné oboustranné dohodě, avšak deputát bude vybírán starostou obce a učiteli dodáván.

§ 22. Služné učitelům, kteří podle nového systému budou vzděláni, tak jest vyměřiti, aby mohli všecky své síly věnovati školní a kůrové službě s vyloučením každého jiného vedlejšího výdělku a při tom, když řadu let službu dobře vykonávali, aby také rodinu svou mohli uživiti přiměřeně k místním poměrům, nejsouce tíženi starostmi hmotnými a nejsouce závislí na libovůli jednotlivých členův obecního výboru. Za

to však jsou povinni oddávati se úplně své službě, z níž však se služba kostelnická vyjímá.

Stanoviti minimum platů podle této zásady přísluší zemskému sněmu. Učitelům již ustanoveným, kteří pro zlepšenou soustavu vyučovací osvědčí svou schopnost, dostane se rovněž zlepšených platů.

§ 23. Aby se dosavadním učitelům dostalo ihned úlevy v tísni a také, aby se jim dodalo chuti k dalšímu sebevzdělávání, zvyšuje se od příštího roku účetního kongrua pro venkovské učitele na 200 zl., pro pomocníky (podučitele) na 100 zl.; v městě nemá žádný podučitel míti méně než 200 zl. ročně.

§ 24. K podpoře učitelů k službě neschopných, jich vdov a sirotků, zřídí se v každé zemi pensijní fond, do něhož budou také učitelé přispívati z povinnosti. Dosavadní podpory vdov a sirotků, dávané z ústavů chudinských a obecních, tím se neruší, naopak dále bude trvati závaznost obcí k příspěvku pensijnímu a výšku jeho ustanoví zemský sněm.

§ 25. Zkoušení učitelé mateřských škol a opatroven jsou postaveni na roveň učitelům národních škol.

§ 26. Na uprázdněné místo učitelské vypíše se konkurs v časopise zemském. Krajský nebo městský inspektor školní shromáždí pak představené obcí, náležejících ke škole, na které jest místo obsaditi, jakož i ty, kdož za speciální dávky pro školu mají právo presentační, v ustanovený den v místě školní obce; tu předloží podání žadatelů a podá zprávu o jejich schopnosti, načež poradí, čeho třeba před volbou, kterou jest před se vzíti. Navrhnou se tři kandidáti a k návrhu sepíše se protokol. Návrh s dobrým zdáním krajského školního inspektora předkládá se zemské školní radě a ta jmenuje učitele. Při všem obsazování toho jest dbáti, aby naděje učitelů, že postoupí na místo lépe placené, zakládaly se na osobních zásluhách.

§ 27. Každé první ustanovení učitelské jest na tři roky provisorní. Definitivně ustanovení učitelé mohou jen pro hrubé provinění nebo pro trvalou nedbalost a po provedeném šetření propuštěni býti ze služby nálezem zemské školní rady.

§ 28. Přímá správa každé školy přísluší školní komisi, která se skládá z duchovních a světských učitelů, vyučováním

pověřených, a z téhož počtu členů obecního výboru, kteří podle řádu obecního volí se na několik let. Předsedou jejím jest při venkovských školách učící duchovní, ve městských školách farář, vyučuje-li sám náboženství; vedle něho ze světských učitelů jest učitel řídící. Komise schází se ve dnech přesně stanovených, radí se a rozhoduje o výkonech podle školních zákonů a o všech nutných opatřeních; o jednání komise vede se protokol, jenž se ode všech přítomných podpisuje. Protokoly se předkládají krajskému, po případě městskému školnímu inspektoru. Předseda odpovídá za stav školy a jest oprávněn nařizovati provisorně nejnaléhavější opatření, která pak dodatečně předloží ku schválení komisi; odepře-li komise schválení, postoupí se věc k rozhodnutí krajskému nebo městskému inspektoru.

§ 29. V každém kraji zřízen jest krajský školní inspektor; má jím býti zkušený znalec školství, jenž zcela se věnuje správě škol v kraji. Z protokolů o schůzích školních komisí, z protokolů o poradách a shromážděních učitelských, jakož i z vlastního názoru při visitacích školských zjednává si dokonalou známost učitelů i škol a pracuje nepřetržitě o jich zvelebení. Řídí také porady učitelské a jest oprávněn navrhovati výborné učitele k vyznamenání a na určitý čas k své podpoře, a se souhlasem zemské školní rady jmenovati je okresními inspektory. Pro školy hlavních měst na místě krajského inspektora ustanoví se inspektor městský. Krajští i městští školní inspektoři jmenováni jsou ministerstvem k návrhu zemské školní rady.

§ 30. Každému krajskému a městskému školnímu inspektoru jsou přidáni k ruce nejméně tři členové, kteří z obyvatelstva kraje nebo města podle příštího řádu obecního se volí na několik let. Mají právo školy svého obvodu prohlížeti, konají s inspektorem pravidelné schůze, podporují ho ve všem, podávají návrhy, které buď sám provádí nebo je se svým dobrým zdáním předkládá zemské školní radě.

§ 31. Upravení škol akatolických podle zásady o stejné oprávněnosti křesťanských vyznání, pak upravení škol židovských, stane se zvláštním zákonem.

§ 32. Jest úkolem ministerstva veřejného vyučování i zemských školních rad, aby se vydatně pečovalo o brzké vydání vhodných učebnic a osvícení dorostu občanského.

II. oddělení. Školy střední.

A. Gymnasia.

§ 33. Gymnasia mají poskytovati vyššího vzdělání, jako podstatné součástky vzdělání toho mají užívati klasických jazyků a jejich literatur a obojím žactvo své pro universitu připravovati.

§ 34. Na příště budou vydržována ze zemských prostředků. Zemské sněmy jsou oprávněny za tím účelem zvláštní daň vypisovati. Nestačí-li prostředky zemské, vypomohou prostředky státní, o čemž rozhodovati jest říšskému sněmu.

§ 35. Gymnasia skládati se budou z 8 tříd rozdělených v nižší a vyšší gymnasium po 4 třídách. Vyšší gymnasium nazývati lze také lyceum, nižšímu gymnasiu lze říkati latinská škola. Z gymnasia přestupují žáci přímo na studium fakultní při universitě.

§ 36. Předměty naukové na gymnasiu jsou: 1. náboženství, které ve vyšším gymnasiu zabírá četbu písemných pramenů křesťanství s hlavními momenty dějin náboženství a dějin církevních a rozumové zdůvodnění mravouky; 2. jazykové vědy a literatura: *α*) latinská a řecká řeč s rozhojněnou četbou starých klasikův, *β*) mateřský jazyk a jeho literatura s ústními i písemnými pokusy ve stilistice, hlavními epochami vlasteneckého písemnictví, poetiky, retoriky, základy estetiky, logiky a empirické psychologie, *γ*) druhý zemský jazyk, pokud ho potřebí, *δ*) začátky hebrejštiny v nejvyšší třídě pro příští theology, *ε*) francouzština, vlaština, angličtina dle poměrů jako volné předměty; 3. dějepis a zeměpis; 4. elementární matematika, geometrie, v nižším gymnasiu ve spojení s rýsováním; 5. přírodopis se základy fysiologie, experimentální fysika; 6. zpěv, tělocvik a vojenské cviky; 7. kreslení, krasopis, rychlopis (těsnopis) jako volné předměty. Tyto předměty, vyjímaje jazyk řecký a hebrejský, jsou hned od první třídy zavedeny.

§ 37. Nižší gymnasium připravuje sice pro vyšší oddělení, tvoří však látkou svou celek na něm nezávislý; podávajíc předměty způsobem prostonárodním a praktickým, poskytuje uzavřený v sebe celek obecného vzdělání, které je žádoucí pro většinu povolání životních a zároveň může sloužiti jako příprava pro reálky a dále pro techniky. Vyšší gymnasium vykládá tytéž předměty způsobem vědeckým a je speciálně přípravným studiem pro university. Nauky i metoda vyučovací v posledních ročnících mají se víc a více přibližovati obvyklým metodám na universitě, aby nebylo ve vývoji škodlivých skoků.

§ 38. Vyšších gymnasií bude značně méně než nižších gymnasií; v jedné třídě nižšího gymnasia nesmí býti více žáků než 50, kdežto v třídě vyšší nesmí jich býti přes 120. O zřizování a rušení gymnasií rozhodují zemské sněmy podle zvláštních poměrů zemských.

§ 39. Nová vyšší gymnasia či lycea vzniknou sloučením dvou dosavadních tříd humanitních a dvou obligátních kursů filosofického studia. Dosavadní profesoři filosofických studií přejdou buď na nové fakulty filosofické při universitě nebo na nová lycea čili vyšší gymnasia; v tom případě nebudou míti pro svou osobu nijaké újmy ani co do hodnosti, ani co do příjmů.

§ 40. V nižším gymnasiu uplatňuje se soustava učitelů třídních, ve vyšším učitelů odborných.

§ 41. Žádnému učiteli nemá se více než 20 týdenních hodin vyučování ukládati, žádnému žáku víc než 30 hodin týdně k učení a cvičení předpisovati.

§ 42. Každému žáku jest na vůli do kterékoliv gymnasijní třídy vstoupiti, prokáže-li přijímací zkouškou potřebné vědomosti; chce-li jen některým předmětům se přiučiti, může se státi žákem mimořádným. V posledním běhu nejvyšší třídy lyceální mají podrobiti se zvláštní zkoušce dospělosti (maturitě) všichni žáci, kteří chtějí přestoupiti na universitu jako veřejní posluchači některé fakulty.

§ 43. Vyučování na gymnasiích udílí se bezplatně žákům opravdu chudým a talentovaným; jinak jest věcí sněmů zemských, chtějí-li zavésti školné a v jaké výši.

§ 44. Aby kdo příště byl ustanoven za gymnasijního učitele, musí jako kandidát celé gymnasium absolvovati, dvě léta dále se na některé filosofické fakultě vědecky a odborně vzdělávati, potom při theoretické zkoušce před zemskou vědeckou zkušební komisí svou theoretickou způsobilost prokázati; na to bude mu ještě plný rok na některém gymnasiu prakticky působiti, načež teprve pak dostane se mu vysvědčení o praktické způsobilosti. Jen kdo se při theoretické i praktické zkoušce osvědčí, bude moci býti navržen za učitele. Zkoušky theoretické způsobilosti jsou rozdílné, podle toho, hodlá-li kandidát věnovati se jedné neb druhé skupině předmětové pro vyšší či nižší gymnasia.

§ 45. Každé první ustanovení učitelské je na 3 léta provisorní. Definitivně ustanovení učitelé mohou jen pro hrubý přestupek anebo pro trvalou nedbalost po provedeném šetření c. k. zemské školní rady býti ze služby propuštěni nálezem ministerským.

§ 46. Učitelé při vyšším gymnasiu mají toliko podle své vědecké způsobilosti býti ustanoveni bez ohledu, kterému stavu neb korporaci přináleží. Táž zásada bude platna i pro učitele nižších gymnasií, pokud to dovolí finanční náklad.

§ 47. Služné gymnasijních učitelů bude upraveno se zřením na postupné zvyšování po určité době časové a na místní poměry tak, aby nebylo jim třeba nijakého vedlejšího zaměstnání a aby sami i se svými rodinami měli zabezpečeno slušné a čestné živobytí. Učitelé nižších gymnasií podrží hodnost dosavadních gymnasijních profesorů, učitelé vyšších gymnasií budou míti hodnost dosavadních profesorů lyceálních.

§ 48. Přímá správa každého gymnasia přísluší poradě učitelské za předsednictví ředitelova, jenž má vždy býti mezi učiteli muž nejzdatnější. Kde vyšší a nižší gymnasium je sloučeno, tvoří jejich učitelé jeden sbor a pro společné věci konají jedinou poradu; ředitelem ústavu je profesor z vyššího gymnasia, nižší gymnasium má ze svého počtu učitelů subdirektora.

§ 49. Každý učitelský sbor odpovídá za stav svého ústavu. Má právo učební předměty mezi sebou rozděliti podle způ-

sobilosti a podle osobních náklonností, má také právo prvního návrhu při obsazování místa na ústavě uprázdněného.

§ 50. Všecka gymnasia v zemi podřízena jsou zemskému řediteli gymnasií, který je členem zemské školní rady a vybírá se z řad gymnasijních učitelů. Má na péči veškero gymnasijní zřízení v zemi; navrhuje ministerstvu pro jednotlivá gymnasia ředitele a místoředitele, posuzuje návrhy sborů při obsazování uprázdněných míst, vybírá si s vědomím ministerstva z řad gymnasijních ředitelů ku své podpoře jednotlivé muže za inspektory několika gymnasií na omezený čas. Jmenování gymnasijních učitelů, místoředitelů, ředitelů vyhrazeno je ministerstvu.

§ 51. Ministerstvo veřejného vyučování bude pečovati, aby pro potřeby všech korunních zemí vydáván byl přiměřený počet gymnasijních časopisů.

B. **Měšťanské a reálné školy.**

§ 52. Měšťanské a reálné školy jsou středním článkem mezi školou národní a ústavem technickým, jako nižší a vyšší gymnasium mezi školou národní a universitou. Jsou a) přípravkami pro studia technická, b) poskytují samostatného vzdělání nižším třídám, c) udílí obecné humanitní vzdělání na základě moderních literatur a hlavně literatury domácí; proto pokračují ve všech předmětech školy národní a nauky jejich zevrubně sledují; d) měšťanská škola plní ten úkol směrem prostonárodním a praktickým, škola reální směrem převahou vědeckým a tak připravuje pro techniku; e) vstup do školy reální je stejně dovolen ze školy měšťanské jako z nižšího gymnasia.

§ 53. Měšťanská škola skládá se ze tří ročníků, upraví se z dosavadních dvou ročníků čtvrté třídy školy hlavní neb normální přidáním 3. ročníku a úpravou naukových předmětů podle úkolu školy a podle úpravy, která bude dána obecnému školství.

§ 54. Každé město má míti aspoň měšťanskou školu.[1])

---

[1]) U nás se neujal název »škola měšťanská« ve významu tuto míněném; jak níže doložíme, ústavy vzniklé ze dvou ročníků

§ 55. Obdobně ke školám měšťanským zřídí se vyšší dívčí školy jako samostatné, s několika ročníky podle místní potřeby, anebo jako doplněk dívčí školy obecné, s níž budou míti společnou správu.

§ 56. Školy reálné[1]) mají také tři ročníky a zřídí se podle potřeb jednotlivých zemí; v hlavním městě každé země musí taková škola býti.

§ 57. Zásady ostatní, které vyloženy byly při nižším a vyšším gymnasiu, uplatní se také při školách měšťanských a reálních. Avšak šetřiti toho nutno, že školy měšťanské jsou věcí městských obcí, kdežto reálky věcí zemskou.

C. **Ostatní střední školy.**

§ 58. Vedle gymnasií, reálek a škol měšťanských, které vyžadují aspoň několikaleté návštěvy školní a výhradného se odevzdání školním pracím, jsou ještě potřebny ústavy pro takové jinochy, kteří z národní školy vyšli a vyvolili si řemeslné zaměstnání, aby vštěpovaly jim populární vyučování, zvláštní vědomosti a dovednosti, přesahující obor národní školy. Ráz těchto škol (jako průmyslové, kreslířské, tovární, nedělní, večerní, odborné, řemeslnické školy), jakož i jejich počet ať se řídí místní potřebou.

§ 59. Tyto místní potřeby mohou vésti ještě k jinému druhu středních škol, jež nad měšťanskou školou stojíce a méně obecně vzdělávajíce než reálky, mají za účel vzdělání odborné, na př. školy rolnické, obchodní, plavecké, vojenské a j.

§ 60. Střední školy v této skupině pokládati jest dle poměrů buď převahou za věc obecní nebo věc zemskou.

čtvrté třídy hlavních škol nazýváme dvoutřídními nesamostatnými reálkami; kde byl 3. ročník přidán a škola měla vlastní správu, říkalo se jí na místě »škola měšťanská« jen »podreálka«, neb »nižší samostatná reálka«. Nynější školy měšťanské vznikly na jiném podkladě právním, ačkoli v mnohých městech nahradily bývalou dvoutřídní nesamostatnou, ano někde i nižší samostatnou reálku.

[1]) T. j. vyšší třídy reálních škol nynějších či, jak se říkalo dříve, vyšší reálky.

§ 61. Při zřizování všech středních škol bude povinné zření k většině zemských řečí, kde se vyskytují, podle zásady stejné oprávněnosti všech národností hledíc k zájmům krajinným a zemským.

III. oddělení. **Školy vysoké.**

A. University.

§ 62. University mají poskytovati učeného vědeckého vzdělání ve všech naukách; mají připravovati k veřejné službě, která vyžaduje předběžného vzdělání na základě gymnasijního studia a vzdělání to speciálními vědomostmi v odborných vědách dále vypěstovati; mají konečně svobodou jak vyučování, tak i učení se tříbiti povahu a k zdokonalení ji přiváděti vědou a přiměřenou kázní.

§ 63. University skládají se nyní ze čtyř oddělení nebo fakult, theologické, právní a státovědecké, lékařské a filosofické. K právní a státovědecké fakultě náležejí také odborná studia, jež pro diplomatické a vyšší vojenské dráhy budou příště na universitách zavedena. Protestantské studium theologické ve Vídni jest druhým oddělením fakulty theologické. Fakulty mají stejnou hodnost, jejich pořad dosavadní trvá dále; roční prerogativa náleží fakultě, z níž jest úřadující právě rektor.

§ 64. Každý, kdo jsa povahy bezvadné prokáže nutnou vědeckou způsobilost, může se přihlásiti k učitelství universitnímu. Učitelé jsou jednak řádní a mimořádní profesoři, jednak soukromí docenti a učitelé v užším smyslu.

§ 65. Řádným profesorům přísluší, aby vykládali hlavní universitní předměty celé a dle poměrů také hlavní jejich části. Počet řádných profesorů řídí se podle vědecké potřeby, podle počtu posluchačstva, jakož i možnosti získati výborné síly učitelské.

§ 66. Řádní profesoři povolávají se ministerstvem veřejného vyučování na základě dobrého zdání, jež podala fakulta, na které se místo má obsaditi. Podle okolnosti může si též ministerstvo vyžádati druhé dobré zdání od jiné university, ale téže fakulty. Povolání cizinců není vyloučeno, také nábo-

ženské vyznání není překážkou k povolání profesorskému, vyjímaje fakultu theologickou.

§ 67. Veřejní řádní profesoři, pokud se zvláštní úmluvy nesjednaly, mají míti platy, postupem let po určitých obdobích zvyšované, tak upraveny, aby měli zabezpečenou existenci a žili přiměřeně k místním poměrům svého působiště. Po 25 letech s dovršeným platem odejdou do výslužby, ale mají právo na kterékoli universitě přednášeti jako professores emeriti. Mimořádné vědecké výkony a služby opravňují k zvláštním přídavkům.

§ 68. Kde toho potřebí, zřídí se při učitelských stolicích asistenti, státem placení. Volí si je profesor, kterému se mají přiděliti, na určitou dobu, která může se prodloužiti novou volbou. Propuštění během smluvené doby lze dosíci od fakulty jen k návrhu dotčeného profesora.

§ 69. Mimořádné profesury jsou předbraním ordinaria. K nim povolávají se mužové mladší, kteří právě výtečnými pracemi vynikli, ale dosud řádnými profesory státi se nemohou. Mají charakter státních úředníků, mohou dle okolností dostávati buď plat, nebo remuneraci, anebo vykládají bezplatně.

Postup při jejich jmenování je týž, jako při obsazování řádné stolice.

§ 70. Soukromým docentem státi se může každý, kdo dosáhl dvacátého čtvrtého roku věku, je povahy bezvadné a vědeckou způsobilost prokázal předchozími pracemi vědeckými nebo aktem habilitačním. Při tom jest mu podstoupiti kolloquium na fakultě, na které hodlá přednášeti, a to na základě tištěného nebo psaného pojednání vědeckého. Fakulta rozhoduje o jeho způsobilosti, a připustí-li ho za docenta, opatří předem schválení ministerské. Byl-li kdo od fakulty odmítnut, může se odvolati k ministerstvu. Soukromí docenti mají charakter státních úředníků, ale platu nemají.

§ 71. Soukromí docenti mohou užívati veřejných sbírek a pomůcek, pokud dovolí profesor, který jest při nich odpovědným dozorcem.

§ 72. Právo docentské přestává: a) dobrovolnou resignací, b) nekoná-li docent dvě léta po sobě přednášek, c) zneuži-

je-li své moci vzhledem k účelu university. O tom rozhoduje ministerstvo, vyslechnouc zprávu nebo návrh fakulty.

§ 73. Učitelé v užším smyslu jsou osoby, které udílejí vyučování nikoliv ve vědě, nýbrž v praktických dovednostech, jako jsou kaligrafie, gymnastika, výcvik v moderních řečech. Jsou tehdy státními úředníky, jsou-li jejich místa systemisována a placena.

§ 74. Členové c. k. akademie ve Vídni mají právo přednášeti na universitách. Uznané vědecké veličiny, které ke sboru universitnímu nenáležejí, mohou od fakulty býti zvány, aby čas od času řadou přednášek účastnými se staly při vědecké práci universitní, dá-li k pozvání takovému ministerstvo souhlas.

§ 75. Řádní a mimořádní profesoři, kteří mají plat, jsou zavázáni v každém semestru přednášeti o nauce, pro kterou jsou ustanoveni, a to dle nařízení své fakulty buď o celé nauce neb aspoň o její části. Taková kollegia slují veřejná. Nad to však jsou dále oprávněni o své i o každé nauce své fakulty i nežádané přednášky konati; při přednášce spadající v obor jiné fakulty jest nutno, aby si příslušný souhlas fakulty té opatřili. Soukromí docenti smějí vykládati jen o těch předmětech, pro které byla jim přiznána způsobilost. Všecka jejich kollegia jsou soukromá.

§ 76. Za veřejná kollegia neplatí se honoráře; mají obsáhnouti všecky vědy v tom rozsahu, v jakém jsou předmětem buď zkoušky státní, nebo přísné zkoušky k dosažení hodnosti doktorské. Za soukromá kollegia mohou býti žádány honoráře. Dosavadní kolejné platí se dále; řádní posluchači platí celé, mimořádní posluchači poloviční kolejné; osvobozování nemajetných potrvá nadále.

§ 77. Posluchači universit musí býti aspoň šestnáctiletí. Jsou řádní, mají-li zkoušku dospělosti a jsou na fakultě zapsáni za tím účelem, aby na ní vyvolené studium odborné dokonali; mimořádní, kteří podmínek těch nenaplnili a mají v úmyslu poslouchati toliko některé přednášky. Řádní posluchači zapisují se do matriky fakultní a tvoří studentský sbor; o mimořádných posluchačích vede si každá fakulta zvláštní

soupis. Přednášky volno poslouchati každému i bez formalit zápisných, kdo se u docenta ohlásí.

§ 78. Dosavadní semestrální i roční zkoušky přestanou; příště zkoušky budou se konati jen k dosažení hodností akademických (tentamina rigorosa) a před zvláštní, státem jmenovanou komisí (zkoušky státní). O absolvovaných přednáškách budou se vydávati vysvědčení frekventační.

§ 79. Ke zkouškám pro dosažení akademických hodností, které jsou veřejné, může každý doktor i student docházeti; při nich zkoušejí toliko řádní profesoři. Členové zkušebních komisí při státních zkouškách vybírají se polovinou z profesorů a polovinou ze zkušených přednostů veřejné správy, a jiných vědecky vynikajících odborníků. Poslední rigorosum na fakultě medicinské a poslední zkouška absolvovaných theologů mají platnost státní zkoušky. Ke zkoušce theologické určuje druhou polovinu examinátorní biskupská konsistoř. Všichni examinátoři dostávají zkušební taxu.

§ 80. Dosavadní veřejné disputace doktorandů pominou, sepsání a vytištění dissertace ponechává se jim na vůli. Promoční akt je dvojí: a) buď je to prostý nález fakulty na základě přísných zkoušek, který se doktorandovi doručí ve formě diplomu a v universitní budově se veřejně vyhlásí, anebo b) koná se veřejný promoční akt podle obvyklého řádu, který se vědeckému a důstojnému rázu university přizpůsobí. Kandidáti volí si formu promoční; při a) platí náklad za diplom a tištěnou vyhlášku, při b) obvyklé taxy.

§ 81. Studující mají svobodu učení i poslouchání, t. j. mohou si docenty v libovolném pořádku voliti; jak by si ovšem v tom měli počínati, buď jim na počátku každého semestru dán vhodný návod. Kdo však podstoupiti chtějí buď přísné nebo státní zkoušky, jsou vázáni, aby aspoň zákonité minimum na universitě ztrávili a pro každou zkoušku předepsané nauky absolvovali. Nařízený pobyt na universitě ustanovuje se pro kandidáty gymnasijního učitelství dvěma, pro právníky a theology čtyřmi, pro mediky pěti roky.

§ 82. Studující theologie budou příště v místě universitním žiti tři léta mimo duchovní seminář a budou na ten čas míti stipendia seminářem vyplácená, ve výši ročního nákladu

na osobu v semináři. Teprve poslední studijní rok ztráví v duchovním semináři.

§ 83. Návštěva cizích universit jest rakouským studujícím dovolena; aby však doba v cizině ztrávená mohla se započísti do času pro veřejné zkoušky stanoveného, jest se jim vykázati frekventačním vysvědčením o přednáškách, v cizině poslouchaných. Podobně jest dovolena cizincům návštěva zdejších universit; musí však předložiti maturitní vysvědčení, a nejsou-li plnoletí, též souhlas rodičů nebo poručníků, jinak nemohli by se státi řádnými posluchači.

§ 84. Řádní posluchači každé fakulty volí na počátku každého roku studijního dva seniory a dva náhradníky ze svého středu, kteří zastupují zvláštní zájmy studujících při fakultách a při akademickém senátu v případech níže uvedených (§ 92.).

§ 85. Studující mají dovoleno sjednocovati se ve zvláštní sdružení k účelům vědeckým, pospolitým a zábavným, musí však jméno svého sdružení, jeho účel, výbor i počet členů akademickému senátu ohlašovati.

§ 86. Fakulta v širším významu zahrnuje v sobě všecky učitele a posluchače jednoho ze čtyř oddělení, z nichž se skládá universita. Fakulta v užším významu jest úřad, spravující jedno ze 4 universitních oddělení a skládá se ze všech profesorů řádných a mimořádných, pak ze dvou zástupců soukromých docentů a oddělení studijního, k němuž pro určité věci přibírají se ještě oba seniorové fakulty. Soukromí docenti volí ze svého středu ty zástupce, kteří na fakultě nejméně tři léta přednášejí.

§ 87. Fakulta jako úřad a) pečuje, aby vědy jejího oboru dostatečně a k účelům universitním přiměřeně se pěstovaly. Jsouc za to odpovědna ministerstvu veřejného vyučování, má nutné návrhy předkládati, ano může prohlásiti, že nebéře na sebe té odpovědnosti, má-li nedostatek potřebných sil a učebných prostředků. b) Pořádá pro každý semestr takový cyklus přednášek, aby každému posluchači bylo možno v zákonitém čase jeho universitního pobytu poslouchati všecky povinné přednášky v účelném postupu. c) Přidržuje učitele k plnění povinností a soukromé docenty podporuje radou a pokyny;

jest odpovědna za každé zneužití účelu universitního a svobody učení; d) udržuje u posluchačů svých nařízenou kázeň; e) koná zkoušky a nařizuje jich konání pro dosažení hodností akademických; f) podává dobrá zdání vědecká k vyzvání veřejných úřadů nebo vysílá ze svého středu znalce k jednáním v komisích.

§ 88. Představeným fakulty je děkan, volený od fakulty v užším smyslu ze středu řádných profesorů.

§ 89. Správu celé university vede akademický senát, jenž skládá se z rektora magnifika jako předsedy, prorektora, čtyř děkanů a osmi přísedících.

§ 90. Rektor volí se od spojených čtyř fakult z řady řádných profesorů a to ročně z jedné fakulty po druhé. Přísedící volí si každá fakulta v užším smyslu po dvou na 2 léta. Ročně odstupuje polovina a doplňuje se novou volbou.

§ 91. Akademický senát má na starosti všecky věci universitní, disciplinární záležitosti učitelů i studujících, týkají li se buď několika fakult, nebo jde-li o případy, které fakulta nebo senát sám uznává za vážné a důležité. Representuje universitu na venek, jejím jménem jedná s úřady i cizozemskými universitami. Jménem senátu rektor podpisuje diplomy a předsedá slavným promocím.

§ 92. Volení senioři studujících jsou přítomni a hlasují spolu ve svých fakultách při všech volbách členů akademického senátu, a jako svědci jsou účastni při každém disciplinárním řízení proti studujícímu jejich fakulty, vedeném buď před fakultou, nebo před akademickým senátem.

§ 93. O to bude se pečovati, aby na příště byly jen úplné university a aby se hovělo potřebám různých národností při jich zřizování.

§ 94. Kde ojedinělá studia právnická nebo theologická potud trvají, tam budiž o přednášky z nejnutnějších předmětů fakulty filosofické postaráno.

§ 95. Sbory doktorské, které dosud měly název fakult, mohou dále trvati jako doktorská kollegia a mohou pro své speciální zájmy se upraviti, mohou při přísných i státních zkouškách i při vědeckých komisích k vyzvání veřejného

úřadu dáti se zastupovati svými členy a přispívati podle možnosti k pěstování věd a konání obecného dobra.

B. Technické ústavy.

§ 96. Pečují o stupeň co možná nejvyšší vědeckého i praktického vzdělání v technickém umění a řemesle, pokud jej lze školami vštípiti. Jest jim pečovati o vzdělání vyššího stavu průmyslového, které je nutnou podmínkou pro rozkvět průmyslu, a státu odchovávati schopné odborníky pro důležitá odvětví veřejné služby.

§ 97. Technické ústavy mají se zdokonaliti tak, aby vedle chemického a strojnického odboru pamatovaly též na obchod, polní hospodářství, lesnictví a hornictví.

§ 98. S technikami dlužno sloučiti i praktické kursy.

§ 99. Úplné technické ústavy mají hodnost university. O jejich učitelích a posluchačích platí táž pravidla, jako při universitách. Přímou správu vede učitelský sbor, jenž ze svého středu volí na tři roky ředitele a vedle potřeby roztřídí se v několik odborů.

§ 100. Technické ústavy jsou oprávněny konati přísné zkoušky a na jejich základě vydávati veřejná vysvědčení o vzdělání pro hlavní odvětví průmyslová. Účastní se též při státních zkouškách (§ 79.), které budou předepsány a na jejichž výsledku závislá bude oprávněnost k určitým vyšším zaměstnáním průmyslným.«

Tento Nástin základních zásad pro veřejné vyučování dostal se přičiněním Feuchterslebenovým sice na veřejnost, ale v rušné době, která téměř celou Evŕopou otřásala, nebylo pokdy ke klidným úvahám a věcným návrhům.

Úprava německého státu a rozřešení jeho poměru k Rakousku, přeměna veřejné správy v naší říši, urovnání požadavků uherských a českých, různé a často navzájem se potírající proudy, usilující o svobody konstituční — to vše bylo obyvatelstvu říšskému bližší a důležitější nežli úvahy, jak upravovati budoucí vzdělání občanstva školami. Rozechvění myslí se neukonejšilo ani krásným manifestem císařovým, jenž z Innsbrucku byl 6. června vydán: »Díky mých národů

za občanské svobody, jim ochotně udělené, daly mi poznati pravou jich cenu; proto také já, neméně než milí národové, budu svobody ty zachovávati. Mohou spoléhati na mou neoblomnou vůli a na úplné splnění mých slibů. Dílo mnou založené a zahájené není dokonáno; bude dobudováno moudrým a vydatným spolupůsobením poslanců na říšském sněmu v zájmu vší říše.

Proto jsem prohlásil první říšský sněm za ústavodárný a doufám, že kolem mne seřadí se všickni, jimž zdar vlasti jest nejvyšším příkazem.«

Vlny politického života zmítaly již prudce státní lodí a za příboje národnostních a mezinárodních otázek odvrátily zájem obyvatelstva od opravných záměrů školských. Feuchtersleben, jakkoli prahl po úsudku a souhlasu veřejnosti a rád byl by pracoval pod kontrolou veřejného mínění, vida nezbytí setrvával při práci započaté. Maje souhlas Doblhoffův uložil sborům učitelským při gymnasiích, aby se o nástinu vyslovily a dobrá zdání do 20. září u gubernií zemských podali. Počátkem měsíce srpna pověřil ministerského radu Exnera předsednictvím ve zvláštní komisi, do níž povoláni za gymnasia Enk von der Burg z Jihlavy a Vilém Podlaha z akademického gymnasia ve Vídni, za školy obecné pak učitel Lesar, aby pojednali o nutných opravách pro nižší třídy gymnasijní.[1])

---

[1]) Svědčí o tom list Doblhoffův ze dne 3. srpna 1848 č. $\frac{4941}{1321}$ zaslaný Enkovi, v němž zve ho k poradám, »které v ministerstvě veřejného vyučování budou se konati o úpravě vyučování v nižších třídách gymnasijních«. Profesor Enk stal se v říjnu 1849 ředitelem gymnasia v Jihlavě, r. 1850 zemským škol. inspektorem pro gymnasia v Dolních Rakousích, v kteréž funkci setrval do r. 1871, kdy odešel na odpočinek. V otázce uznání reálných gymnasií jako rovnocenného typu střední školy zaujímal v poradách velmi závažné místo vedle dvorního rady dra Fickera. — Vilém Podlaha stal se v září 1848 ředitelem akademického gymnasia ve Vídni, avšak zemřel již r. 1853 ve věku 50 let. V programu akad. gymnasia vídeňského z r. 1851 jest krásná úvaha Podlahova, dotýkající se metody v Nástinu orgn. gym.

2. Provádění oprav. Vznik Nástinu pro organisaci rakouských gymnasií.

Výsledkem porad bylo vynesení ministerské ze dne 28. srpna 1848 č. 5602, které pro školní rok 1848/49 nařizovalo: a) zavésti vyučování přírodopisu v první třídě, b) zavésti ve všech třídách na gymnasiích s vyučovací řečí německou jako obligátní předmět zvláštní učby jazyk a literaturu německou, c) na všech gymnasiích v zemích vícejazyčných zavésti zemský jazyk jako volný předmět učby a při vyučování náboženském užívati jazyka zemského. Pro vyučování latině vydány metodické pokyny, odstraněna latina jako jazyk vyučovací, dovoleno užívati vydání klasiků řeckých a latinských na místě dosavadních chrestomatií. Vyučování matematice uloženo zreformovati a učivo jednotlivým třídám přesně vymeziti, v nižších třídách přidati názorné měřictví, ve vyšších třídách začátky planimetrie. Při zeměpisném vyučování doporučeno, aby žáci kreslili horopisné a vodopisné mapy jak na tabuli tak i na papíře. Za volné předměty vyhlášeny moderní řeči, těsnopis, kreslení a zpěv nebo tělocvik.

Sbory učitelské směly od žáků vybírati příspěvky na učebné pomůcky na počátku školního roku a bylo jim dovoleno, aby učebné předměty a třídy mezi sebou v oboru vlastní působnosti rozdělily tak, aby každý učitel byl na místě, na kterém vědě i škole nejlépe by prospěl. Týdenní počet hodin obligátního vyučování na 20 zvýšen a gymnasijním prefektům se radilo, by také vyučovali, čehož dosud nečinili. Zkoušky po způsobu universitním odstraněny a sborům uloženo, by po celý semestr chování, pilnost i prospěch žáků měly v patrnosti, je vedly a klasifikovaly; ano také byly zmocněny, aby o náboženských povinnostech mládeže rozhodovaly podle zvyků místních a v zemi obvyklých, aby také ustanovovaly, mají-li žáci po celý školní rok neb jen v některých dobách denně do kostela choditi, či dostačí-li konání té povinnosti omeziti na neděle a svátky.

Tak upravovalo ministerstvo přechod od soustavy učitelů třídních k soustavě vyučování odborného a proto popřávalo

sborům učitelským více volnosti. Latinská škola střední, jakou vlastně gymnasia naše do r. 1848 byla, přestala.

Ministerské vynesení ze dne 18. srpna 1848 č. 5293 odloučilo první třídu lyceí a filosofických studií od svazku universitního a zásadně připojilo ji od šk. roku 1848—49 jako sedmou třídu ke gymnasiím. Ovšem s počátku zůstaly v platnosti některé zvyklosti starší, které ponenáhlu odstraňovány; tak na př. vynesením ze dne 18. září 1848 č. 6110 vyhlášeno bylo vyučování přírodním vědám v této třídě za obecně závazné, kdežto dříve bylo závazné jen pro žáky, kteří byli osvobozeni od placení školného.

Feuchtersleben podle svého programu[1]) hodlal postupně provésti účast státu v soustavě obecného školství, osvobození školy od poručnictví církve, ale nikoli vyloučení kleru od vyučování; na středních školách byl pro zavedení odborných učitelů a pro sloučení principu humanitního s reálním, k jednotnému vyššímu vzdělání obecnému; pro vědecké snahy chtěl upraviti poměr mezi učitelskými sbory a vědeckými společnostmi, přál rozvoji universitních docentur a vymezení akademických práv, plynoucích z pojmu universit. Škoda, že jeho pokrokovým snahám namanuly se překážky neočekávané a zmařily nejeden ušlechtilý květ, jenž sliboval zdárné ovoce. Hned když vystoupil proti konviktům nadačním a chtěl, aby konviktisté bytovali v domě otcovském berouce stipendia náhradou za pobyt v konviktech, vzmáhal se odpor proti jeho úmyslům a rostl měrou netušenou, když Feuchtersleben nařídil, aby se učilo na školách středních přírodopisu metodou názornou a aby vyučování to bylo všemu žactvu obligátní, pomáhajíc vzájemnému působení obou směrů,[2]) humanitního i realistického, na vývoj mládeže po stránce výchovné.

Zabrán jsa všecek do práce opravné nepouštěl s mysli své potřeb, které se dotýkaly jednotlivých národností nebo

---

[1]) Srov. Das neue Ministerium des öffentlichen Unterrichtes in Österreich. V sebr. spis. VII., str. 347—364.

[2]) Über die Frage vom Humanismus und Realismus als Bildungsprincipe: Sebr. spis. VII., str. 97—127; tu hájil rovnoprávnosti a oprávněnosti obou směrů studijních.

jednotlivých zřízení v soustavě školské. Vynesením ze dne 18. září objasnil, kterak prováděti rovnoprávnost v příčině vyučovacího jazyka v korunních zemích národnostně smíšených; týkalo se škol v Čechách, na Moravě, v Slezsku, Haliči, Tyrolsku, Přímoří a Dalmacii; dva dni potom zrušil právo představených řádových, podle něhož na svých gymnasiích ustanovovali a měnili učitele kdykoliv, i mezi školním rokem, po své libovůli. Na universitách odklidil zkoušky konkursní, na místě disputací zavedl rigorosa, zrušil chirurgická studia a zabýval se otázkou rovnosti národnostní, kterou chtěl uplatniti také na vysokých školách.

Kromě organisačních prací kancelářských Feuchtersleben platně byl činný na říšském sněmu vídeňském; oddán jsa konání dobra vysiloval se při projednávání rozpočtu, pečoval o založení přírodovědeckého ústavu, o otevření obchodní školy; v starostech o svůj obor a jeho uplatnění neviděl, kterak na ulicích sídelního města roste duch zhoubné vzpoury. a neznamenal ani, že ve Vídni vrchu nabývá revoluce. Když ve dnech říjnových vzplanula, ulekl se jí; požádal zprvu za dovolenou, které potřeboval, jsa již tak námahou duševní udolán. Zatím proti svobodomyslným jeho záměrům spojilo se v jeden šik hojně tajných i veřejných odpůrců; především klerus, jenž těžce nesl zrušení konviktů a v nárysu budoucích studií theologických spatřoval omezování práv biskupských; bál se umenšování svého vlivu na obecnou a střední školu, odsuzoval rušení práv daných představeným řádovým, kteří s podřízenými členy chtěli dále po své vůli nakládati. Nevoli kleru posilovali profesoři lyceální — tehdy většinou také kněží — kteří splynutí lyceí s gymnasiem pokládali za své ponížení; k nim se družili chirurgové, kteří měli za to, že zrušením studií chirurgických znehodnocuje se jejich praxe a tím zkracuje se jim živobytí. K tomu ke všemu přikvapila revoluce, protivící se Feuchterslebenovi, v jehož povaze harmonicky se slučovala rozšafnost, opravdovost s dobrotivostí a skromností — jak o něm tvrdil Grillparzer. — Vida zmatek nad zmatek a nemoha ručiti, že provede, co slíbil, hned po 6. říjnu 1848 odstoupil z veřejnosti a požádal za propuštění.

Byl tehdy 42letý. Svůj krok odůvodnil jako nezbytnost

a povinnost, kterou mu ukládaly veřejné poměry.[1]) Na sočení odpůrců se neohlížel. Že však sočení to mělo úspěchy, soudíme z tajemných poněkud slov, která pronesl o něm jeho nástupce v úřadě *Josef Alexandr sv. pán Helfert:*[2]) »on *musel* ustoupiti, aby bylo místo pro mne.« Feuchtersleben byl nejvyšším rozhodnutím ze dne 23. listopadu 1848 daným v Olomouci propuštěn a zároveň úkol jeho v ministerstvě byl odevzdán Helfertovi. Znamenalo-li jméno Feuchterslebenovo program pokrokový, brzy skutečnost dosvědčila, že volba jeho nástupce měla připraviti veřejnost na program směru opačného. K Exnerovi, který od 4. září 1848 stal se definitivním ministerským radou a býval druhdy Helfertovým učitelem, Helfert zachoval veškerou úctu a šetrnost. Ve vzpomínkách svých oceňuje uznale jeho práci. Ne tak o Feuchterslebenovi, »jenž svými, ač zcela správnými kroky, tolik pobouřil vášní, tolik na sebe uvalil nenávisti.« Když Exner k dovršení prací přál si po boku míti Heřmana Bonitze, Helfert nepřekážel tomu, ačkoli Bonitz, jsa náboženského vyznání protestantského, nebyl mu tuze vhod. Směr svého působení záhy označil dvěma činy, prvním, že povolán vikář českolipský Antonín Krombholz do ministerstva pro obor školství obecného, a druhým, když ochotně povolil Chebanům, že hned v škol. roce 1848—49 dostali lyceum čili vyšší gymnasium nákladem státním. Snahám o zřízení university v Terstu Helfert důsledně odporoval, ježto prý universita nemůže zůstávati nedotčena proudy a hnutím politickým; universitou však, která by se ocitala ve víru politických stran, že mohl by Terst újmu míti na své pověsti »nejvěrnějšího« města.[3]) Helfert jako důvěrník nejvyšších kruhů zasvěcen byl poměrně v mladém věku do

---

[1]) Srov. u Hebbla VII., str. 314—317 »Es erschien als Pflicht, mit Ehre abzutreten, wo man nicht mit Ehre fortzuwirken vermögend war. Dies ist, einfach und bestimmt, das wesentliche Motiv meines Abtretens«.

[2]) Srov. Veliká reforma studií. Osvěta 1895, str. 293—398, 506—524.

[3]) Helfert narodil se 3. listopadu 1820, zemřel ve Vídni 16. března 1910. Jeho život a práce srov. v Ott. Nauč. Slov. XI. (1897), str. 53 a XVIII. (1909), str. 554, Almanach České Akademie XXI., str. 90—105 od Konstantina Jirečka.

úmyslů, jichž provedení překvapovalo a v úžas uvádělo nejen příslušníky říšské, nýbrž i cizinu. Ledacos po drahně letech napověděl,[1]) ale odhaliti clonu s tajemných úmluv se zdráhal.

Když vídeňská vzpoura byla pokořena a vnitřní město 31. října vzato útokem a náčelníci vzpoury utraceni, nasvědčovaly mnohé věci, že na ochranu principu monarchistického připravují se vážné změny v životě veřejném. Císařský dvůr pobýval od 7. října v Olomouci. Tam sbíhaly se nitky všeho jednání a všech příprav. Dřívější ministerstvo, které drželo se levice říškého sněmu, ustoupilo, sněm, který jaksi kryl revoluci, byl uzavřen a nově povolán ke dni 22. listopadu do Kroměříže. Den před jeho otevřením nastoupilo ministerstvo Schwarzenberg-Stadionovo, v němž hrabě Frant. Stadion vedle ministerstva vnitra ujal též správu veřejného vyučování, avšak vedení vlastní vykonával v tomto oboru Helfert. První jeho starostí byla obecná škola, jejíž finanční stav byl přímo žalostný. Zrušením poddanství mnozí patronové z velkostatkářstva odřekli příspěvky a dávky, jimiž ke škole byli povinováni podle starých poměrů; příklad jejich nakazil také hojně obcí, které nepochopily důležitosti národního vzdělání obecného, a proto zdráhaly se odváděti ke škole naturální dávky, ano odpíraly též placení školného. V nesnázích takových prohlásil Helfert, že zrušením poddanství nezrušují se dosavadní závazky obcí, a že trvá — ač provisorně — povinnost patronů školních, aby přispívali, jako dřívější dominia, nadále topivem a vším v rozsahu dosavadním. O budoucnost učitelstva a jeho rodin postaral se založením pensijního fondu a upravil učitelům službu školní i službu kostelní. Kurs ke vzdělání učitelů nařídil dvouletý s přesnou učební osnovou.

Nejvážnější a nejpamátnější událost, k níž se nová, rakouská vláda odhodlaně chystala, týkala se změny na trůně císařském. Nastupoval panovník nový, jenž mon-

---

[1]) Srov. články jeho v Osvětě: Správní úředník doby předbřeznové (1886); Ze dnů říjnových roku 1848 (1890); Vznik ministerstva Schwarzenbergo-Stadionova (1891); Ústavodárný říšský sněm v Kroměříži v pozdním podzimu r. 1848 (1894); Veliká reforma studií (1895); Vánoce 1848 a nový rok 1849 (1896).

archickou moc statně měl representovati a jehož osoba do pohnutých dějů roku 1848 nijak nebyla zapletena. V korunovační síni arcibiskupů olomouckých, v sobotu dne 2. prosince 1848 Ferdinand I. (jako král český V.) odřekl se koruny císařství rakouského a nastoupil podle pragmatické sankce František Josef I., aby na hlavu svou postavil »koruny své říše«, ježto se i otec jeho, bratr Ferdinandův, trůnu zřekl ve prospěch svého syna. Nový panovník ve svém manifestu prohlásil, že jest pevně odhodlán zachovati lesk koruny a veškerost mocnářství a hotov sdíleti se o svá práva se zástupci národů. »Na základech pravé svobody, na základech rovnoprávnosti všech národů říše a rovnosti všech státních občanů před zákonem, jakož i spolupůsobení zástupců národních při zákonodárství vzmůže se znova vlast ve staré velikosti, ale v omlazené síle, i bude nepodvratnou budovou v bouřích času, prostranným obydlím kmenů rozličných jazyků, jež pod žezlem otců našich spojuje bratrský svazek od mnoha století.«

Nastávala doba nová. Ministr vnitra hrabě Frant. Stadion, pokládaje svobodnou obec za základ svobodného státu, nešetřil historického složení říše, nýbrž podle vzoru Francie chtěl celé mocnářství rozděliti ve stejné departementy čili kraje; kníže Windischgraetz, vojenský ochránce zásad monarchických, nepřál konstituci a odporoval všem vynuceným vymoženostem; ale byl by chtěl ústavu z vůle panovníkovy na základech historických. K názorům jeho přidaly se dvě mocné skupiny: šlechta a klerus. Kroměřížský sněm říšský, ačkoli v práci ústavodárné pokračoval a chtěl z Rakouska míti mocnářství nerozdílné, ústavní a dědičné v rodě panujícím, pokládán byl za výsledek revoluce a jednání jeho považovalo se za nebezpečné pro zásadu monarchickou. Jediným možným východiskem ze zmatků tehdejších a názorů tak sporných zdálo se udělení ústavy z vůle panovníkovy. Tak se stalo dne 4. března 1849, kdy říšský sněm v Kroměříži byl rozpuštěn a říšská ústava císařství rakouského, daná z vůle panovníkovy, téhož dne byla oktrojována.

V době politicky tak pohnuté Helfert pokračoval v reformách školských a k radě profesora Enka zřídil filologický

seminář při universitě vídeňské, aby postaráno bylo o dorost vědecky vzdělaných odborníků. Řízení jeho svěřil po přání Exnerově Bonitzovi, ano i v tom povolil, že Bonitz, ač protestant, stal se členem opravné komise pro reformu gymnasií. Pro nejbližší školní rok 1849—50 Helfert nařídil vynesením 22. července 1849 č. 5364, že druhý ročník filosofických studií přidruží se jako osmá třída ke gymnasiím a že odtud na dále budou v říši gymnasia osmitřídní, úplná, nebo jen gymnasia nižší, čtyřtřídní. Pro ten rok bylo vyučování řečtině v sedmé a osmé třídě ještě sloučeno s latinou a řečtina jako samostatný předmět zavedena byla od třetí do šesté třídy inklusive; vědy přírodní, které měly v sedmé třídě 4, v osmé 7 hodin týdně, se nerozlišovaly ještě mezi přírodopis a fysiku.

Od velikonoc r. 1849 komise opravná pod předsednictvím Exnerovým pracovala velmi úsilovně. Bonitz, vynikaje obsáhlou učeností na poli staroklasických jazykův a jejich literatur s neúnavnou houževnatostí účasten byl práce, k níž velmi dobře se mu hodila dlouholetá zkušenost z praxe gymnasijní v Prusku, kde od let třicátých devatenáctého století prakticky se řešila otázka sloučení neb úplného rozdvojení gymnasií a reálek. Enk a Podlaha byli také znamenití odborníci, ze své praxe dobře seznali vady a nedostatky dřívějšího vyučování na gymnasiích, proto dovedli vystihnouti a jadrně vysloviti, co opravy potřebuje. Jako nestranní znalci různých poměrů v rakouských zemích doplňovali zkušenosti a znalost předsedy Exnera, jenž váhou svého ducha řídil směry opravné na dráhu časového pokroku. Spojenými silami vybudovali provisorní osnovu pro osmitřídní gymnasium a Nástin organisace gymnasií a reálek v Rakousku.[1])

V červenci r. 1849 bylo dílo dokonáno. Hlavní slovo tu měli Exner a Bonitz; když se neshodovali, přibírán Helfert

---

[1]) Srov. Denis, Čechy po B. Hoře, II., 214—287, 288—314. Černý, Boj za právo, 564—566 (manifest), 566 (ústava), 579 (základní práva). Boh. Rieger, Česká otázka státoprávní v letech 1848—1865. Osvěta 1897, 1898 a 1901 (nyní Drobné spisy II.). J. J. Toužimský, Na úsvitě nové doby, Praha 1899. Tobolka, Počátky konstitučního života v Čechách, 1898. Paměti Fričovy, Pinkasovy. Sebrané řeči Dra Fr. L. Riegra a j.

na poradu. Nesnadno jest dáti přesnou odpověď na otázku, co z práce té náleží Exnerovi, co Bonitzovi. Poradní protokoly se nepsaly a rukopisné památky, týkající se Nástinu, v ministerstvě se nezachovaly. Můžeme však nicméně řešiti otázku danou jednak podle výroku Helfertova, jenž prohlásil, že »všecko normativní jest Exnerovo, všecko instruktivní pak Bonitzovo,« jednak také podle konceptů z pozůstalosti Exnerovy. I Bonitz ve své autobiografii má zmínku závažnou: »Po poradách, které se denně konaly za předsednictví Exnerova, pracoval jsem od dubna do června Nástin (kromě úvodu a všeobecné části, kterou Exner sám koncipoval) s většinou instrukcí a předložil jsem práci svou revisi Exnerově.« Podle těchto zpráv možno tedy říci: Exner vypracoval úvod a všeobecné poznámky (ve výtisku str. 1—18), pak plán školy reální (str. 219—224), z instrukcí stať o filosofické propedeutice (str. 175—179) a stať o vyučování vědám přírodním (str. 170—175), neboli články VII. a VIII. Bonitz vypracoval samostatně z instrukcí články I., II., III. (str. 99—119), V. a VI. (str. 152—170). Článek IVa. instrukce pro jazyk německý (str. 119—145) jsou z péra Mozartova, článek IVb. instrukce pro jazyky slovanské jsou prací Šafaříkovou. Ovocem porad po stránce meritorní, v nichž měli účast Bonitz, Exner, Helfert, je hlava II.—V. (str. 19—96), při čemž na základě poradní dohody připadla Bonitzovi toliko úprava stilisace.[1])

Mezi tou prací zemřel ministr hrabě František Stadion. Helfert ztratil v něm oddaného přítele, ale také formálně svého chefa. V řízení školském se ovšem nic nezměnilo, neboť tu Helfert samostatně si vedl. Na tom nezměnilo se nic také, když zatímně rytíř Thinnfeld, tehdejší ministr orby a hornictví, byl pověřen správou ministerstva veřejného vyučování. K radě Helfertově povolal na university rakouské Arnošta Brückeho z Královce a Jiřího Curtia z Lipska. Založil také

---

[1]) Věc je nemalé váhy. Poněvadž novou organisací svou stala se rakouská gymnasia vzorem pro pozdější organisaci gymnasií pruských, jest mezi historiky německými strana, která Exnerovi upírá činné, organisační spolupůsobení a všecko připisuje jako zásluhu Bonitzovi, který prý v Rakousku provedl a vyzkoušel, co pak po 33 létech v Prusku uzákonil.

říšský geologický ústav ve Vídni, pak hornické akademie v Lubně a Příbrami.

Provisorium jeho bylo krátké; poněvadž Helfert na odpovědné ministerstvo nepomýšlel, ač zůstával v něm jako státní sekretář prvním a rozhodujícím činitelem, stalo se definitivní rozhodnutí dne 28. července 1849, kdy vyhlášeno bylo, že správa kultu odděluje se od ministerstva vnitra a spojuje se záležitostmi veřejného vyučování. V týž den jmenován také první ministr kultu a vyučování v naší říši, hrabě *Lev Thun-Hohenstein.*[1])

3. Ministerstvo kultu a vyučování. Ministr Lev hrabě Thun.

Narodiv se 7. dubna 1811 v Děčíně, pocházel z hraběcí rodiny, v níž mnohé ctnosti byly dědičné.[2]) Měl výborné učitele a užil hojně jejich nauk. Mnoho cestoval, znal dobře Anglii, měl dobré známé ve Francii; přebývaje v Praze byl žákem Bolzanovým a rád vyhledával s ním rozpravy, které povznášely jeho ducha k záměrům nejušlechtilejším. K učiteli svému zachoval účinnou vděčnost až do jeho smrti.[3])

Vstoupiv do služby veřejné (zprvu u trestního soudu, potom u správy politické), těžce nesl, že úřadování konalo se šablonovitě na úkor zemského prospěchu. S mladistvou odvahou doufal, že vlije nový život do ochablého tělesa správního; pokládaje takřka za svou výsadu pracovati pro obecné dobro, chtěl dobro to po svém úsudku uskutečňovati; neměl lidu za zlé, že dožadoval se práva k řízení vlastních věcí, ale požadavek takový pokládal někdy za nevhodný, jindy za předčasný. Měl skutečnou sympatii k snahám českých buditelů a vůdců národních stran, rád nazýval češtinu svým ja-

[1]) Dr. S. Frankfurter, Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz, Vídeň 1893 (Hölder).

[2]) Tomek, Paměti I., 147.

[3]) Zvěděv, jak malou pensí byl odbyt, podporoval ho stále, posílaje mu ročně 600 zl. Bolzano odvděčil se mu tím, že umíraje odkázal mu svou knihovnu; hrabě daroval ji však lužicko-srbskému semináři.

zykem přirozeným, ano Palackému i česky psal. Ale v hloubi srdce svého měl v létech čtyřicátých a padesátých naděje jejich za vidiny. Přísné vystupování proti snahám českým odsuzoval, ano za právo potlačených i perem bojoval. R. 1842 rozepsav se o literatuře české a jejím významu,[1]) výmluvnými slovy dokazoval, kterak prospěch lidu, vlády i člověčenstva vůbec toho žádá, aby jazyk národní pěstován byl ve školách a úřadech; historickou úlohu Čechů spatřoval v jich poslání, aby klestili cestu ostatním Slovanům v říši osvěty a vzdělanosti. Rozkvětem české národnosti zvýší se mravní síla rakouského státu, za cestu k smíru všech národnostních rozbrojů pokládal provedení zásady rovného práva. Urážlivým chováním Maďarů jsa rozhořčen, zastal se r. 1843 uherských Slováků ve spise proniknutém duchem pravdy a lidumilenství.[2]) V pohnutých dnech na jaře roku 1848 povolán byv ze Lvova do Čech, stal se tu guberniálním presidentem; v době zmatků a poblouzení neuchýlil se ani jediným krokem od přísné povinnosti své, nýbrž s obětováním vlastní osoby snažil se utišiti bouři. Nedosáhnuv svolení vládního, aby provedl volby do zemského sněmu, které slíbeny byly kabinetním listem ze dne 8. dubna, byl zbaven v červenci zemské správy.[3]) Ale otázkou českou Thun se zabýval i v soukromí.[4]) Byl pro rovnoprávnost národní, poctivě a úplně provedenou ve školách nižších i vyšších, v úřadech a ve sněmu zemském. Podle jeho názoru, až rovnoprávnost bude skutečně provedena, snadno každý uzná, že národnost jest podmínkou veškerého života duševního, který se má svobodně vyvíjeti beze všech překážek; tedy i bez vlivu a tlaku státního. Proto ná-

---

[1]) Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur u. ihre Bedeutung, Praha 1842.

[2]) Die Stellung der Slowaken in Ungarn beleuchtet von L. Graf Thun, Praha, 1843.

[3]) Proč ve všeobecném zmatku nedošlo k svolání českého sněmu. proč také říšský ústavodárný sněm úkolu svého neprovedl, nemůžeme tuto vylíčiti; že však z neúspěchů politických přešla škoda také na zájmy a úkoly kulturní, bylo potom brzy patrno.

[4]) Dokladem »Úvahy o nynějších poměrech hledíc zvláště k Čechám. Sepsal hrabě Lev Thun. V Praze 1849.« O spisu tom

rodnost jako náboženství, vědu, umění, tisk, divadlo a jiné jevy života národního Thun vylučoval z oboru politiky státní a stavěl ji pouze na positivní půdu právní, které poskytuje a které chrání stát. Usuzoval tu theoreticky a vědecky zcela správně; ale předpoklady pro takové závěry tehdy pro národnost českou nestačovaly a neplatily. To Thun přehlédl, neboť dokud poctivá rovnoprávnost národní není uskutečněna, dlužno přiznati, že národnostem nezbývá, než se o ni hlásiti, aby se jí domohly.[1])

Když v létě 1849 známo bylo Thunovo jmenování ministrem, — vypravuje Helfert[2]) — řekl mi tehdy Exner: »To je pravý muž, jenž vše koná z nejčistších pohnutek.« Slova ta mi utkvěla trvale v paměti, a já maje po dlouhou dobu osobního styku příležitost, abych jej pečlivě pozoroval při nejrozmanitějších otázkách a v nejrůznějších poměrech, shledal jsem, že pokaždé jeho jednání i usuzování je správné a pravdivé. Byl to duch, jenž naplněn byl nejšlechetnějšími záměry, duše beze lsti; smýšlení, které dovedlo odpouštěti a zapomínati, ale nemělo touhy po odvetě.

Nadán jsa bohatými vlohami, od mládí neúnavně pracoval o svém vzdělání a vypěstil vzácné rysy ve své povaze: přísný cit povinnosti, lásku k pravdě a spravedlnosti, všestranné vědění, ideální smýšlení a cítění, jež pronikalo celou

---

vyšly posudky velmi různé. Srov. Havlíčkův pod titulem »Nová knížka od hraběte Lva Thuna«, jejž přinesl Duch národních novin str. 190—200 (podle vyd. z r. 1898 v Jilemnici). Posudek Čuprův v Čas. Čes. Mus. 1850, str. 127—135. Jakubu Malému k polemické stati dostačovala Thunova definice národnosti, s níž nesouhlasil a ohrazoval se proti vylučování národnostních otázek z politiky státní.

[1]) Zajímavý jest Thunův úsudek: »Kdo by chtěl Slovany rovnoprávností odbýti žádaje, aby se pak chovali hezky zticha a netečně založili ruce, jednal by zrovna tak proti rozumu, jako kdyby chtěl povoliti černým otrokům v Americe emancipaci, ale s výminkou, aby se nepokládali za rovnorodé s bělochy v životě společenském. Co pomáhá rovnoprávnost tomu, kdo z ní netěží?« — anebo dodali bychom po těžkých zkušenostech nyní: »co platna rovnoprávnost na papíře?«

[2]) Vaterland, 19. prosince 1888, čís. 350.

osobitost ušlechtilého muže. Ovšem neměl tvůrčí originality, ale přejal-li myšlenky větších duchů, vtiskl jim svou prací pečeť duševní síly, která kotví v hlubokém přesvědčení, že lze pro budoucí obecné dobro pracovati jen při nezlomné věrnosti k zásadám a bez ohledu na chvilkovou přízeň anebo nepřízeň davu. Cokoli uznal kdy za nutné a za účelné pro záměry, kterým plně věnoval své nejlepší síly, toho také dovedl hájiti, kdykoli bylo potřebí, ve formě sice svrchovaně důstojné, ale co do věci rozhodné. Jakkoli se ve všem jeho konání obrážela hluboká mravní opravdovost, nebylo při něm nic zasmušilého, při osobní vznešenosti nic ztrnulého; naopak rád se oddával kouzlu ušlechťující hudby až do pozdního stáří a z přátelských dopisů jeho vane po létech srdečnost, nadšení a jemný humor. V souladu s duševními vlastnostmi byl jeho zevnějšek. »K vysoké mohutné postavě slušela mužně krásná hlava, vážné a přece blahovolné rysy ve tváři, hluboký, zvučný hlas; ve všem prostý a přece okouzlující způsob — tak vylíčil Thuna nástupce jeho v úřadě ministerském, politický odpůrce Leopold v. Hasner.[1]) Nezapomenutelným dojmem působily jeho výtečné řeči — i z doby pozdního stáří — takže je s úctou poslouchali i ti, kdož některé jejich vývody zamítali a potírali. Thun, vynikaje rodem a vzděláním, hodil se jak pro výtečné vlastnosti vzácného ducha tak i pro vzácné kouzlo milé své osobnosti v společenském styku k povolání státnickému.

Jsa ministrem, zajistil si jako organisátor středního a vysokého školství v Rakousku v dějinách lidského pokroku trvale čestné místo. Měl arci zdatné pracovníky kolem sebe; vedle Exnera, Šafaříka, Helferta, Mozarta i Heřman Bonitz[2]) byl účasten opravných prací; jejich rady, k tomu hojnost výborného materiálu a hlavně náčrt celé soustavy vyučovací, který zůstal v ministerstvě po jeho předchůdcích, usnadňovaly mu prováděti reformy. Všecky práce a úvahy, jakož i

---

[1]) Denkwürdigkeiten von L. v. H. Autobiographisches u. Aphorismen. Stuttgart 1892.

[2]) Narozen 29. července 1814 v Langensalze. Učiteli jeho byli Gottfr. Hermann, Boeckh, Lachmann. Jako gymnasijní profesor klasické filologie seznámil se r. 1842 v Berlíně s Exnerem. Jeho

návrhy posoudil střízlivě a věcně, a přijav je za své, také uskutečňoval. To mu zůstane velikou nepopěrnou zásluhou. A nespokojil se jen tím, že pro tyto opravy dosáhl potřebné nejvyšší sankce, nýbrž uměl jich i přes četné a záludné nástrahy trvale hájiti.

Doba jeho úřadování byla klidná, politicky mrtvá; po bouřích roku 1848 zavládl v říši pokoj a nové poměry správní byly oktrojovanou ústavou ze dne 4. března 1849 tou měrou upraveny, že připouštěly práci na poli kulturním.

4. Nástin organisace gymnasií a reálek v Rakousku.

Prvním rozhodným krokem Thunova působení byl zákon o zkouškách kandidátů gymnasijního učitelství, který na základě císařské sankce ze dne 23. srpna 1849 vyhlášen byl ministerským vynesením ze dne 30. srpna 1849 č. 5880. Vykonav konečné porady s původci Nástinu vynesením ze dne 15. září 1849 č. 6467/122 vyhlásil Nástin organisace gymnasií a reálek v Rakousku a vymohl pro něj 24. listopadu 1849 zatímně nejvyšší schválení.

Sborům učitelským oznámen byl Nástin zvláštním vynesením, v němž výslovně bylo projeveno, že kniha ta není zákonem, nýbrž nástinem zákona; ministr si přál, aby gymnasijní profesoři seznámili se s hlavními zásadami a ideami, které ministerstvem při reformě gymnasijní byly sledovány a aby jimi se řídili až do vydání organisačního zákona ve všech oborech školních záležitostí i školního vyučování. Pro-

---

přičiněním povolán byl 6. února 1849 do Vídně na universitu po Frant. Fickerovi. Kromě přednášek universitních uloženo mu, aby kandidátům gymnasijního učitelství podával speciální návody k filologickým studiím v semináři universitním a aby spolupůsobil radou v ministerstvě při organisaci gymnasií a universit. Ministerstvem založený časopis pro gymnasia zprvu sám, později s Mozartem řídil, nové směry školské řadou důkladných statí obhajoval a utvrzoval. Setrval ve Vídni do r. 1866. Jako protestant zakusil na universitě leckterého příkoří; proto se r. 1867 odstěhoval do Berlína, kde r. 1875 jmenován byv ministerským radou provedl r. 1882 reorganisaci gymnasií v Prusku. Zemřel 25. července 1888.

fesorům gymnasií i reálek bylo dovoleno, by vhodné poznámky své o Nástinu oznamovali přímo ministerstvu. Síla jeho byla v methodě vyučovací a výchovné, vyžadujíc na učiteli, by učitel stále byl na výši vědecké ve svém oboru a měl didaktický dar uměje se k mládeži skláněti a pak s ní stoupati k výšinám vědeckého poznání pravdy, dobra a krásy.

Osmitřídní gymnasium, dělící se po methodické stránce svého učení v oddělení nižší a vyšší, poskytuje podle Nástinu obecného vyššího vzdělání, založeného na vzájemném pronikání a soustředění věd filologicko-historických s vědomostmi mathematicko-přírodozpytnými; cílem všeho vyučování jest usmíření principu ideálního a reálního, při němž požadavky vzdělání humanitního a vedle nich nároky utěšeného rozvoje věd přírodních souměrně a oprávněně jsou zastoupeny.

Jako ústav vychovávací gymnasium vede mládež sobě svěřenou k samostatnosti, k mravnímu a vědeckému vzdělání; dbá tedy při mládeži nejen vývoje podmíněného věkem, nýbrž i vývoje paedagogických a didaktických zásad, jimiž se mládež vzdělává a také vychovává. Na nižším stupni (I.—IV. tř.) vštěpuje zaokrouhlené vzdělání ve formě, mladistvé mysli přístupné, kolik ho potřebí jednak ke mnohým povoláním praktického života, jednak k dalšímu studiu na škole reální nebo na vyšším gymnasiu. Na vyšším stupni pečuje o účinné jeho prohloubení, a pokud možno, také o praktické užití. Vedle studia humanitního Nástin dobře oceňuje oživující sílu přírodních věd a mathematiky; chce však, aby soustředění a vzájemnost nauk humanistických s naukami realistickými prostředkovala rovnováhu mezi směry, které ovládají naši dobu. Všem předmětům studia gymnasijního Nástin ukládá, aby učením sledovaly cíl výchovný a přispívaly k dobré kázni ducha, v níž tkví jadérko příštího charakteru. Správu střední školy vykonávati uloženo sice řediteli, ale za mravní a vědecký zdar mládeže spoluodpovědnost spočívá na bedrách celého sboru učitelského.

Po výkladě o účelnosti zavedených novot Nástin pojednává v prvém oddělení (§ 1.—16.) o účelu a zřizování gymnasií, jich rozdělení na ústavy vyšší a nižší, veřejné a soukromé; v druhém oddělení (§ 17.—58.) o učebné osnově, o rozdě-

lení hodin, o učebnicích a pomůckách vyučovacích, pak o školném. Závazné předměty takto stanoví: náboženství, jazyk latinský, jazyk řecký, jazyk *mateřský*, zeměpis a dějepis, mathematiku, přírodopis, fysiku a filosofickou propaedeutiku. Těm mají se učiti všickni žáci bez výjimky. K předmětům volným náležejí živé řeči v korunní zemi obvyklé a *také* řeč německá, není-li náhodou již mateřskou řečí žáků, v druhé řadě jiné jazyky domácí, jako italština, pak teprv řeči cizí jako francouzština, angličtina; dále krasopis, kreslení, zpěv a tělocvik. Oddělení třetí (§ 59—90) pojednává o přijetí žáků do ústavu, o kázni školní, třídní knize, o zkouškách a vysvědčeních, o třídění a řadění žactva, o zkouškách dospělosti, o vysvědčeních na odchodnou, pak o studujících privátních. Ustanovení o učitelích jsou shrnuta v oddělení čtvrtém (§ 91.—107.) objasňujíce povinnosti učitelů řádných, pomocných a vedlejších; při tom uvedeny podmínky, podle kterých ustanovují se učitelé na gymnasiích státních, obecních a soukromých. Páté oddělení (§ 108.—122.) vykládá o správě gymnasia, zvláště o úkolu ředitelově, o poradách sboru učitelského a vedení spisův úředních. V druhém díle Nástinu (str. 99—210) je v patnácti odborných článcích pojednáno o řádu a způsobu vyučovacím a to při každém předmětě zvláště, pak o zkoušení, zejména o zkoušce dospělosti, o úkolu třídního profesora a o právech i povinnostech ředitelových vzhledem k úřadům, sboru učitelskému i obecenstvu. Je to sbírka paedagogických i didaktických pokynů ceny trvalé a pro učitele každého odboru ještě nyní nadmíru poučná. Nám Čechům zvláště milá je stať o slovanských jazycích, jakožto řečech mateřských, která při druhém vydání instrukcí byla vynechána.[1]) Ukládá se tu dokonalé poznání charakteristických zjevů národní literatury pořadem chronologickým na základě četby vybraných vzorů a spořádaných podle historického vývoje řeči. Básnické i prosaické útvary slovesné probírati jest podle hlavních skupin a četbě vynikajících děl

[1]) Minist. naříz. ze dne 26. května 1884 č. 10.128 vydané instrukce znaly toliko mateřský jazyk německý, ostatních úmyslně pomíjejíce.

stejně věnovati péči jako písemnému cvičení a ústnímu přednášení žáků, aby řeč dorůstající generace se tříbila a šlechtila správností slovesnou a zvláštnostmi jazykovými. Při výkladech českých připouštělo se přibírati ukázky ze staroslověnské řeči církevní nebo z příbuzné literatury polské.

Měl-li Nástin přinésti věkům příštím požehnání, bylo potřebí odchovati nové síly učitelské pro gymnasia takto zorganisovaná. Proto zřídilo ministerstvo 21. září 1849 (vyn. čís. 6656) při aktivovaných fakultách filosofických filologické a historické semináře universitní a 13. října téhož roku (vyn. čís. 7215) vydalo nový studijní řád pro všecky fakulty, jakož i předpis o řádu disciplinárním a o placení kolejného. Pak mohli přicházeti na gymnasia učitelé odborně způsobilí a pro vědecký pokrok nadšení. Střediskem vědeckých snah stal se ministerstvem v život uvedený Časopis pro rakouská gymnasia, jehož redakci měl zprvu Bonitz, pak Mozart. Tu jako s kathedry promlouvali ke všemu učitelstvu škol středních, uvádějíce čtenáře své v ducha i podstatu vykonaných oprav. Apoštoly vyššího obecného vzdělání, založeného na pronikání směru humanitního směrem realistickým, musí býti síly vědecky vyspělé a obratností didaktickou, jakož i paedagogickým taktem stejně vynikající. Přesvědčovati se o tom, mají-li takové vlastnosti učitelé, nově přistupující ke službám na veřejných gymnasiích, stalo se úkolem nově zřízených vědeckých zkušebních komisí[1]) podle řádu ministerstvem předepsaného. Nová osnova vymáhala nových učebnic. Na závadu tu bylo staré zřízení, podle kterého měl studijní fond výhradné privilegium vydávati učebnice pro gymnasia. Thun vymohl nejv. rozhodnutí ze dne 15. března 1850, kterým ono výhradné privilegium se rušilo a volná konkurence spisovatelů i nakladatelů se připouštěla. To byl čin prospívající osvětovému pokroku a váhy nemalé. Mini-

---

[1]) Provisorní zákon ze dne 30. srpna 1849 č. 5880, o zkouškách kandidátů učitelství gymnasijního. Učitelům z veřejných fondů placeným zakázáno soukromé vyučování (24. ledna 1850 č. 9569 ex 49) a brzy na to, 27. června 1850 (č. 5248) vydán provis. zákon o soukromém vyučování.

sterstvo vyhrazovalo si pouze schvalování učebnic, o čemž vydána byla později zvláštní norma (24. října 1852 č. 11069).

(Odpůrci Nástinu.) Přirozeno, že nová organisace gymnasií nebyla všude přijata příznivě.[1]) Kdo se bránili před tím záměrům Feuchterslebenovým, setrvali také nyní v tuhém odporu proti Nástinu. V tom posiloval je odsuzující list, jímž se dotkl Nástinu generál jesuitů P. Beckx. K nespokojeným profesorům bývalých studií filosofických, kteří se domnívali, že v hodnosti své jsou degradováni, přidružila se část humanitních profesorů, kteří úkosem pohlíželi na studium mluvnické, jehož důležitost pro formální vzdělání mládeže byla stavěna v popředí. Učiti mluvnicím jazyků klasických na základě mluvnického vzdělání v řeči mateřské považovali za nebezpečnou novotu. Mocnější činitelé mezi odpůrci nepřáli vědám přírodním a zvláště jich závaznému učení; vysoký klerus těžce nesl, že liturgický jazyk církve byl postaven na roveň řečtině a jazykům národním. Námitka, jakoby žactvo naukami přírodními bylo přetěžováno, vznikla z toho, že původně Nástin nečinil rozdílu mezi obory přírodních věd, což vedlo pak k různé praxi školské. Tomu pomohlo ministerstvo vynesením ze dne 18. července 1853 č. 7172 rozdělivši vyučování přírodním vědám na vyšších gymnasiích tak, že páté a šesté třídě připadl přírodopis, sedmé a osmé třídě přírodozpyt čili fysika a to v každé třídě po 3 týdenních hodinách; učivo o obou předmětech bylo přesně podle semestrů vytčeno.[2]) Hůře bylo s nářky, že podle Nástinu klesá úspěch vyučovací v latině a tím pěstění liturgického jazyka trpí učením řečtině a jazykům zemským. Nářky ty opíraly se zejména o výroční zprávy za rok 1853, ve kterých dokonce i žádáno rozmnožení týdenního počtu hodin pro latinu, jinak že humanitní směr se nedá uchrániti. Tu však ministerstvo zcela rozhodně prohlásilo, že nářky na nedostatky Nástinu jsou předčasné a že rozmnožení počtu hodin v latině nepřipustí. Upozorňujíc, že teprve delší zkušenost

---

[1]) Srov. Šafránek, Za českou osvětu, str. 108. Denis, Č. p. B. H. M. 372.

[2]) Časop. pro rakouská gymnasia 1854, str. 243.

ukáže, zdali při vyučování gymnasijním dosahuje se vyššího vzdělání obecného, hájilo Nástinu podle dobrého zdání odborníků, vytýkalo vady, kterých se namnoze učitelé dopouštěli a neskrblilo didaktickými pokyny, aby se tak vyučovací výsledky zabezpečovaly[1]. Mužná obrana Nástinu rozlišovala mezi vadami přechodnými, jež odpůrci Nástinu vyhlašovali za vady organické a chtěli dovoditi, že soustava odborných učitelů způsobuje rozvrat paedagogické výchovy a znemožňuje výchovu mládeže v duchu katolického křesťanství. Neohroženě odpíraje všem nástrahám, Thun vynesením ze dne 16. ledna 1854 prohlásil, že křesťanský směr všeho vyučování gymnasijního nezávisí pouze na učení náboženství jako předmětu, nýbrž na duchu, v němž se vyučuje ostatním předmětům. Učinil však jednu koncessi; přiznal biskupům právo, že mohou přímo, nebo skrze zvláštního, k tomu zřízeného komisaře dozírati k vyučování; tím uklidnil nejnebezpečnější odpor a šťastně dosáhl, že nejvyšším listem ze dne 9. prosince 1854 dostalo se organisaci gymnasií na základě Nástinu, od 16. září 1849 provisorně platného, definitivního schválení.

(Vítězství Nástinu.) Po uplynutí 8 let, kdy ukončen bude první turnus vyučování podle nové osnovy, slíbena byla revise, která zvláštní komisí z odborníků a profesorů universitních měla býti odevzdána, aby výsledky vyučovací nestranně posoudili a po případě návrhy zlepšovací přednesli.[2] Aby však úspěchy ve vyučování latině a filosofické propaedeutice mohly se zajistiti, vyhlásilo ministerstvo vynesením ze dne 28. prosince 1854 a 10. září 1855, aby 1. v třetí třídě v 2. běhu učilo se fysice toliko 2 hodiny a získaná tak hodina přidala se latině, 2. aby v páté a šesté třídě věnovaly se přírodopisu toliko 2 hodiny do téhodne a vyučování řečtině aby se o získanou hodinu v třídách těch rozhojnilo. Naproti tomu v sedmé a osmé třídě ubralo se po jedné hodině jazyku řeckému a dosavadní počet týdenních hodin v třídě ještě o jednu rozmnožen. Takto získané 2 hodiny určeny jsou

---

[1]) Srov. čas. pro rak. gym. 1854, str. 325—329.

[2]) Čas. pro gym. rak. 1855, str. 160.

v sedmé třídě pro filosofickou propaedeutiku, v třídě však osmé přidána jedna hodina katolickému náboženství a jedna mathematice.[1]) Že pak ve filosofické propaedeutice výklady se konaly různým pořadem, bylo vynesením ze dne 5. února 1856 č. 1182 určeno, že sedmé třídě přikázána logika, osmé třídě psychologie.[2]) Jak se v rozvrhu učebných hodin Nástin od původních zásad uchyloval, nejlépe poznáme, srovnáme-li přehled hodin a předmětů z r. 1849 s normálním přehledem z roku 1856:

z roku 1849

Třída	náboženství	latina	řečtina	mateřský jazyk	druhý zemský jazyk	zeměp. a dějep.	mathematika	přírodní vědy	filosof. propaed.	týdně hodin
I.	2	8	—	4	2	3	3	2	—	24
II.	2	6	—	4	2	3	3	2	—	22
III.	2	5	5	3	2	3	3	3	—	26
IV.	2	6	4	3	2	3	3	3	—	26
V.	2	6	4	2	2	4	4	2	—	26
VI.	2	6	4	3	2	3	3	3	—	26
VII.	2	5	5	3	2	3	3	3	—	26
VIII.	2	5	6	3	2	3	—	3	2	26

z roku 1856

Třída	náboženství	latina	řečtina	němčina	zemský jazyk	zeměp. a dějep.	mathematika	přírodopis	fysika	filosof. propaed.	týdně hodin
I.	2	8	—	4	2	3	3	2	—	—	24
II.	2	8	—	4	2	3	3	2	—	—	24
III.	2	6	5	3	2	3	3	1. běh 2	2. běh 2	—	26
IV.	2	6	4	3	2	3	3	—	3	—	26
V.	2	6	5	2	2	3	4	2	—	—	26
VI.	2	6	5	3	2	3	3	2	—	—	26
VII.	2	5	4	3	2	3	3	—	3	2	27
VIII.	3	5	5	3	2	3	1	—	3	2	27

Když se přiblížil čas, kdy podle nejvyššího nařízení měl se učebný plán gymnasijní přezkoušeti, sestavilo ministerstvo podle došlých zpráv úředních návrhy pozměňovací a uveřejnilo[3]) je, aby se vedla volná o nich rozprava. Na-

[1]) Čas. pro gym. rak. 1855, str. 164 a 834.
[2]) Tamtéž 1856, str. 247.
[3]) Čas. pro rak. gym. 1857, str. 794.

vrhovalo se a) latině v nižších třídách přidati týdně 2 hodiny, řečtině v třídě čtvrté přibrati 1 hodinu, avšak v páté, šesté a sedmé třídě ubrati po jedné hodině týdně; b) k osnově dějepisné navrhovala se samostatná osnova zeměpisná, avšak bez rozmnožení hodin; v 1. a 2. třídě upouštělo se od názorného měřictví, aby se dosáhlo větší zručnosti v arithmetice, ve 4. třídě opakovati všecko učení arithmetické a soustavně vybírati části geometrické; d) navrhovalo se dále upustiti v nižších třídách od vyučování přírodopisu, avšak ve vyšších třídách vyučování to o jednu hodinu týdně rozmnožiti. Jakmile pozměňovací návrhy vešly ve známost, rozčeřila se hladina školského života nadmíru a v časopise pro rakouská gymnasia od října 1857 do konce roku 1858 vytištěno bylo hojně úvah jednajících o výhodách a nevýhodách navrhovaných změn. Boj vedl se úporně, ano příkře. Proti rozmnožení latinských hodin bylo namítáno, že příčiny neúspěchu žáků v latině často hledati jest ve vnějších poměrech a nikoli v osnově a malém počtu hodin vyučovacích; neúspěch zaviňují nedostatečně vzdělaní učitelé, časté jich střídání, nedostatek dohody mezi odborníky na ústavě v příčině methody a dodržování úkolu učebného; také přeplnění tříd žactvem a rychlý postup vyučovací, jenž svádí jednak ku přetěžování žactva, jednak k povrchnosti, dlužno uznávati za překážku prospěchu, jakož i škodlivé užívání tištěných překladů. I toho dotčeno, že písemné úkoly nebývaly voleny se zřením ke zvláštním potřebám tříd, že nebylo při jejich volbě uvažováno, kterak žáci po stránce mluvnické a lexikální na ně jsou připraveni. Ano našli prý se dokonce též učitelé, kteří pokynů methodických, jak Nástin je uvádí, nedbali a dopouštěli se didaktických poklesků, z nichžto úspěchům vyučovacím vzcházela škoda. Na vyšším gymnasiu stýskáno si, že nelze vyhověti požadavku, by hojnou četbou klasiků vědecké a humanitní vzdělávání se šířilo a současně aby dovednosti v přesném a správném slohu latinském žáci dosti činili. Proti vypuštění geometrického učení z prvních dvou tříd namítáno, že každá věda má vhodné prvky pro věk chlapecký, tedy i geometrie; vypustiti pak přírodopis z oboru učby na nižších gymnasiích prohlašováno

za nemožné, nemá-li tím utrpěti obecné vzdělání žactva, jehož nižší i vyšší stupeň také přírodopisem jest určován, poněvadž přírodopis nejen že brousí rozum žákův, nýbrž působí také blahodárně na jeho cit a zušlechťuje jeho smýšlení.

Současně, kdy pozměňovací návrhy dány byly do veřejnosti, požádal ministr Thun zemského inspektora školního Karla Enka von der Burg za znalecké dobré zdání dne 31. května 1857. Enk, znaje zevrubně všecky námitky i návrhy, vyslovil se 19. června 1857 v ten rozum, aby na učebné osnově gymnasijní nebylo nic měněno. A toho přidržel se ministr odloživ veškery návrhy na změnu k pozdější době a k novým zkušenostem. A tak normální osnova z roku 1856 trvala v platnosti bez proměny až do roku 1870.

5. Nástin pro reálky.

Jako gymnasiím, tak i školám reálním dáno bylo nové zřízení; avšak organisace reálek byla v Nástinu stručněji zpracována, jednak že školní zřízení a předpisy platné pro gymnasia byly analogicky označeny za závazné i tu a prostě bylo k nim odkázáno, jednak také že reálky tehdejší na počátku svého vývoje byly nemnohé a sledovaly cíle různé. Nástin přikládal jim úkol dvojí: po stránce theoretické měly udíleti vyšší obecné vzdělání na základě moderních literatur, po stránce praktické měly hověti potřebám různých odvětví a různých povolání životních. Jsou středním článkem v soustavě praktického a odborného vzdělání. Školy řemeslné, nedělní, kreslicí, poskytují nejnižší stupeň školního vzdělání řemeslného; reálky jako střední stupeň podávají takové vzdělání vyšší a uschopňují své odchovance k dovednostem a zručnostem složitějším, zároveň však připravují také pro nejvyšší stupeň odborného vzdělání, jehož se nabývá na škole technické. Dělí se v nižší a vyšší. Nižší reálka podává ucelené vzdělání, které je bezprostřední přípravou pro povolání řemeslné, ale mimo to připravuje také pro vyšší reálku. Oběma úkolům nelze dobře vyhovovati současně. Proto nižší reálka budiž trojtřídním ústavem pro žáky, kteří studovati chtějí

dále na vyšší reálce, tak zřízeným, aby vštěpovala vyšší obecné vzdělání opřené o moderní literatury; pro žáky, kteří určeni jsou pro zaměstknání řemeslná, budiž při nižší reálce jeden nebo dva ročníky zvláště upraveny se zřením k budoucímu jejich povolání. Vyšší reálka přimyká se k trojtřídní nižší reálce a je rovněž trojtřídní. Nižší reálka má tedy dvojí typ: a) je samostatná, trojtřídní, je přípravkou pro vyšší reálku a pro žáky určené k povolání praktickému má zvláštní praktický ročník čili čtvrtou třídu; b) je nesamostatná, spojená se školou národní (hlavní nebo městskou) se dvěma ročníky naukovými a jedním ročníkem praktickým, může však míti také pouze jeden ročník naukový a dva ročníky praktické. Správu její vede správa školy národní. Předměty nižší samostatné reálky ve všech ročnících jsou: náboženství, jazyk mateřský, druhý živý jazyk, zeměpis a dějepis, mathematika, přírodopis a přírodozpyt, kreslení, krasopis. V ročníku praktickém (IV. třídě) učí se: náboženství, jazyku mateřskému, druhé řeči zemské, zeměpisu a dějepisu, kupecké arithmetice, vedení knih, zbožíznalství, směnkářství, technologii a kreslení.

Na nesamostatné reálce jsou předměty v I. a II. ročníku tytéž jako na reálce samostatné, ale v menším rozsahu, v III. ročníku praktickém jsou analogicky předměty IV. třídy při samostatné nižší reálce.

Vyšší reálka vždy je sloučena s třemi ročníky nižší samostatné reálky pod vlastním, oběma oddělením společným ředitelem. Má tytéž předměty naukové při 30 hodinách týdně v každé třídě. O žácích a zkouškách platí předpisy gymnasijní; záhodno bylo by studia i zde zakončiti zkouškou dospělosti; avšak na ten čas zavádí se na konci studia zkouška závěrečná, které se může každý absolvent vyšší reálky podrobiti. Předpisy o zkouškách učitelských, o ustanovování na místa učitelská platí pro reálky tytéž jako pro gymnasia, toliko mutatis mutandis mění se tu rozsah, onde skupina odborová.

Pro vývoj středního školství je zajímavo ustanovení čl. 20., které připouští za zvláštních poměrů místních sloučení samostatné nižší reálky s nižším gymnasiem. Třeba že

sloučení to bylo čistě mechanické a jen výjimečné, dalo nicméně vznik k úvahám, jichž výsledkem bylo české reálné gymnasium, jak níže zevrubněji objasníme.

Nástin organisace reálek[1]) po úvodním výkladě (str. 219—223) zabírá celkem 60 paragrafů (str. 224—258); obecná ustanovení (§ 1—9), zařízení samostatné nižší reálky (§ 10 až 19), sloučení této školy s nižším gymnasiem (§ 20), zařízení nižší nesamostatné reálky o třech ročnících (§ 21—32), reálky o dvou ročnících (§ 31—39), různé obměny praktického ročníku (§ 40), osnovu vyšší reálky (§ 41—47); ostatek jsou předpisy analogické gymnasiím.

Také Nástin organisace reální byl od vydání svého platný jen provisorně; ale neměl odpůrců, poněvadž pohlíželo se na reálky, kterých celkem bylo velice málo, jako na vyšší stupeň školy národní, sledující praktické cíle. Sám Exner kolísal při výměře úkolu školy reální. Přiznával oprávněnost, ano důležitost vyššího vzdělání obecného na základě moderních literatur, ale nespouštěl se myšlenky, že reálka slouží praktickým potřebám různých povolání životních. Thunovi dlužno přičísti za velikou zásluhu, že z reálek vypěstoval nový druh střední školy vedle gymnasia a reálného gymnasia. Zřejmě se o tom vyslovil v podání[2]) ze dne 12. února 1851, že naše říše strádá velikým nedostatkem středních škol, které mají pro technické vědění připravovati. Dosavadní reálky, k ústavům technickým ve Vídni a v Praze připojené, jsou přeplněny, slouží jako odborná přípravka avšak jim přináleží také samostatný úkol, aby odkájely řemeslnictvo, průmyslnictvo, obchodnictvo potřebným vzděláním k soutěži s cizinou. Odstraněním soustavy prohibitivních cel stalo se rakouskému průmyslu a obchodu příkazem, aby se v říši upravení všeho technického vyučování dožadoval, ježto bez hlubšího vzdělání by neobstál v konkurrenci světové. Pro Vídeň, Prahu, Lvov, Brno a Štýrský Hradec,

---

[1]) Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich. Vydání ministerské r. 1849 (Vídeň, c. k. dvorní a státní tiskárna).

[2]) Marenzeller Ed. Dr., Normalien II., Realschulen XXIX.—XXXVI. Vídeň 1889. C. k. šk. knihoskl.

kdež jsou ústavy technické, nutno stanoviti, aby se v městech těch otevřely vyšší reálné třídy, spojené se samostatnou nižší reálkou, oddělily od ústavů technických a organisovaly jako šestitřídní škola střední, samostatná. Ve Vídni a v Praze potřebí zříditi po dvou takových ústavech; v Praze ovšem jeden německý a jeden český, aby se hovělo potřebě obyvatelstva také české národnosti. Naléhavou nutností byl ministr přímo povinen v šk. roce 1849/50 provisorně otevříti první třídu české reálky[1]) a v šk. roce 1850/51 připojiti k ní třídu druhou; aby se zmenšil nával žactva do reálky, dosud spojené s ústavem technickým, nezbývalo než otevříti také první ročník vyšší reálky. Dále navrhoval Thun zřízení reálek v Linci, Salzburku, Innsbrucku, Celovci, Lublani, Terstu, Zadru, Opavě, Černovcích a Krakově. Co do nákladu na tyto ústavy doporučoval zásadu, aby se zakládaly z místních fondů, poněvadž hmotným zájmům obyvatelstva prospívají; opatřovati místnosti, je udržovati, pořizovati učebné pomůcky a služebnictvo potřebné, budiž ukládáno obcím; platy učitelské uhrazujte se jednak z peněz zemských, po případě státních. Služné učitelům navrhoval pro Vídeň 1000 zl., po 10leté službě 1200 zl., po 20leté službě 1400 zl.; pro Prahu a Terst 800 zl., 1000 zl., 1200 zl. pro učitele nižších reálek; služné učitelů na vyšších reálkách budiž o 200 zl. větší. Ředitel měj funkční přídavek ročních 300 zl. a příbytečné.

Návrhy ty došly vyřízení císařským nařízením ze dne 2. března 1851, č. 2040, jímž Nástin organisace reálek byl definitivně potvrzen, pro reálky ve Vídni a pro českou reálku[2]) v Praze potřebné náklady povoleny a ministrovi uloženo, aby

---

[1]) Z toho patrno, že zřízení reálky s českou řečí vyučovací v Praze nelze pokládati za zvláštní projev krajanské přízně Thunovy, ani za zvláštní koncesi, jak se často vyhlašovalo, Čechům udělenou ze sympatie. Měla-li Praha míti dvě reálky (jako Vídeň), nezbývalo jinak, než aby jedna byla česká a jedna německá. Martyrium této první české reálky vylíčeno v »Jahresbericht der k. k. böhmischen Ober-Realschule zu Prag« 1859, v článku: Kurze Geschichte der k. k. b. O. R. seit 1849—59. Ein Wort zu ihrem zehnjaerigen Bestande. Von Josef Wenzig.

[2]) Německou reálku nákladem zemským, jako dříve, opatřovali stavové.

se postaral o doplnění reálek stavovských v Praze a Štýrském Hradci, pak Rakovníce a Liberci, jakož také aby o zřízení dalších reálek nových[1]) po předchozím jednání příslušné návrhy podal a o reorganisaci technických ústavů pečoval.

K reálkám záhy připojily se jako vedlejší školy pro řemeslný dorost kreslicí, večerní, nedělní, řemeslnické školy, ano i školy obchodní. Ministerstvo samo uvedlo vedle nich v život školy nautické v Istrii a Dalmacii vynesením ze dne 10. října 1849 a věnovavši jim slušnou péči dosáhlo nejvyš. rozhodnutím ze dne 4. října 1852 schválení organisace a definitivní učebné osnovy pro ně.

6. Opravy na vysokých školách.

Stěžejním sloupem opravné budovy Thunovy bylo, jak patrno, střední školství; k opravným směrům na vysokých školách položili již jeho předchůdcové dobré základy: vybudování universit o čtyřech rovnocenných fakultách, vyhlášení a provedení svobody vyučovati a učiti se; uznání řádu o habilitaci docentů jakožto hlavního zdroje pro vědecky způsobilý dorost universitních učitelů náleží k zásluhám Sommarugovým, Feuchterslebenovým a hlavně Exnerovým.

Však i tak zbylo ještě dosti organisační práce; a tu vykonal Thun energicky v prvních létech svého úřadování: 27. září 1849 vydána organisace akademických úřadů; 13. října 1849 provisorní disciplinární řád; 30. června 1850 předpis o uspořádání (pořadu) přednášek universitních; 29. září 1850 velice liberální studijní řád pro světské fakulty, jenž sice dobu studijní potřebnou pro připuštění buď ke zkouškám státním nebo k rigorosům přesně předpisoval, ale volbu a pořádek kollegií v době té zcela zůstavoval vůli studujících a všecky zkoušky přijímací a semestrální odstranil. Sbory

---

[1]) Nově byly zřízeny a do r. 1857 otevřeny reálky v Linci, Celovci, Opavě, Innsbrucku, Olomouci a Roveredu. Nové obecní reálky vznikly ve Vídni (2), Lokti, Uherském Hradišti; rozšířeny v Rakovníce a Liberci.

profesorské byly povinny aspoň dvakráte v semestru se shromažďovati a sdíleti se o zkušenostech, kterých nabývali v příčině návštěvy přednášek a účasti posluchačstva při nich. Svobodomyslný řád knihovní ze dne 20. prosince 1849 usnadňoval jak učitelům, tak i studujícím, že z duchovních pokladů, uložených v knihovnách a sbírkách universitních, hojněji a vydatněji čerpali. Vynesením ze dne 12. června 1850 upraveno placení kollejného. Služné universitních profesorů vyměřovalo se[1] jednak podle zvláštní osobní smlouvy, jednak základní normou. Řádní profesoři ve Vídni měli 1690 zl., v Praze 1365 zl., ve Lvově a Krakově 1260 zl., v Innsbrucku, Štýrském Hradci a Olomouci 1050 zl. a dva decennální přídavky pro Vídeň a Prahu po 315 zl., pro ostatní po 210 zl. ročně.

Theoretické státní zkoušky pro absolvované právníky ustanoveny byly tři: a) všeobecná (filosofie právní, správověda, národní hospodářství, věda finanční, dějiny a statistika), b) soudcovská judicielní (rakouské soukromé a trestní právo, civilní a trestní řízení, právo obchodní a směnečné, řízení nesporné), c) administrativní a státovědecká (právo státní, církevní, správní a finanční). Studující byli nad to zavázáni poslouchati ještě přednášky z jiných oborů (jako právo římské, horní, říšské dějiny a j.) podle toho, čemu se v praxi své hodlali věnovati.

Stolice specielního přírodopisu a chemie byly s fakulty lékařské přeneseny na fakultu filosofickou, kamž také studující farmaceuti jako mimořádní posluchači byli přiděleni. Na nově zřízených fakultách filosofických doplňovány odborné semináře a zahájena tak úspěšná činnost pro vzdělání učitelstva na středních školách. Ve Vídni nad to 20. října 1854 založen též ústav pro rakouský dějezpyt. Pro theologické fakulty zabezpečilo ministerstvo přednášky o patrologii, církevním právě a katechetice; semestrální nebo výroční zkoušky učinilo tu závislé na žádosti theologů nebo na vůli

---

[1]) Podle úpravy ze dne 26. října 1849. Dodati ještě nutno, že profesorům na theolog. fakultě v Salzburku a na ústavech v biskupských seminářích bylo vyměřeno ročně 840 zl.

jejich ředitelů studijních (biskupů). Připustilo též přijímání theologů bez maturitní zkoušky za mimořádné posluchače, avšak pro dosažení hodnosti doktorské zůstal i zde požadavek o vykonané zkoušce maturitní nezměněn. Evangelicko-theologický ústav ve Vídni proměněn byl (3. října 1850) ve fakultu universitní, ale nebyl s universitou sloučen.

Pro studia technická vyslovilo ministerstvo zásadu povinného studia přípravného a zavedlo přijímací zkoušky pro jinochy, kteří neabsolvovali s dobrým výsledkem úplné školy střední; rozšířilo právo habilitace docentů také pro studia technická (18. října 1849 č. 7196), vydalo disciplinární předpisy studijní a zevrubné instrukce pro ředitele technických studií. Závěrečné zkoušky byly ponechány v dosavadní formě, ale konány jen s těmi, kdo se k nim dobrovolně přihlásili. Vysvědčení frekventační vydávati byli oprávněni jen ti docenti, kteří se podle nových předpisů řádně habilitovali. Od r. 1851/52 přijímáni za řádné posluchače na techniku toliko absolventi vyšších reálek.

7. Obrat.

Reformní a pokroková činnost ministerstva v oboru školském spadá do prvních let Thunova úřadování, pokud dleli po jeho boku Exner a Bonitz; v odborných jejich zkušenostech měl zajisté vydatnou podporu pro své záměry; ale když Exner zemřel[1]) a Bonitz účinkem veřejných poměrů pozbyl vlivu,[2]) směr se jinačil ponenáhlu, ano vázl. Byl to

---

[1]) V Padui 21. června 1853 a tam pohřben. Epitaf od J. Mozarta v tamním universitním kostele. Nekrolog Zimmermannův v Akademische Monatshefte, říjen 1853; Almanach der k. k. Akademie der Wissenschaften, Vídeň 1855, str. 91—100. Biografie Exnerova z let 1802—31 od Jos. Mozarta, z let 1824—47 od Blumenfelda.

[2]) O Bonitzově působení viz řeč dr. Karla Schenkla při vídeňské slavnosti universitní 27. října 1888 (Zeitschrift für die österr. Gym. 1888, seš. 11.), řeč dr. Viléma Hartla 15. prosince 1888 Bonitz und sein Wirken in Österreich. (Mittelschule III., 1., Linec 1889.)

jen přirozený následek veřejných poměrů státních. Když Thun nastoupil na svůj úřad, byl členem vlády za oktrojované ústavy ze dne 4. března 1849. Ale co vše letmo se změnilo! V Uhrách revoluce po kapitulaci Vilogošské přemožena, v Italii panství rakouské na novo utvrzeno, v Německu snahy Pruska o zřízení užší jednoty německé pod jeho vedením zmařeny; k tomu povolán na místo pohříchu záhy zemřelého ministra hraběte Frant. Stadiona ministr Al. Bach. Situace zahraničná rázem přetvářela i poměry vnitřní, a tak znenáhla, ale důsledně objevovala se změna v zásadách vládních při dvoře císařském několikerým směrem. Den co den[1]) nabývaly vrchu rady mužů, kteří se domnívali, že není již potřebí všímati si tužeb národů, které zavdaly podnět i k odbojům, zbraní přemoženým. Příklad Ludvíka Napoleona, jenž 2. prosince 1851 učinil se z presidenta republiky panovníkem, byl rádcům tohoto směru nad míru vítán. A tak dva patenty t. zv. sylvestrovské z 31. prosince 1851 prohlásily za neplatné[2]) listinu ústavy říšské i základní práva zemí neuherských ze dne 4. března 1849 a formálně uváděly znovu absolutní monarchii v celé říši. Nově oživovaná idea jednoty říšské a jednoty jazykové v její správě měla oporu v kruzích vojenských a reakční proudy evropské posilovaly netoliko šlechtu, nýbrž i vysoký klerus, jenž houževnatě hájil dosavadní své moci nad školou. S úspěchem nejedním. K žádosti biskupského shromáždění z roku 1849 připuštěno přímé dozorčí právo biskupům i na škole střední, upraveno studium na fakultách theologických, na ústavech biskupských a klášterních (30. června 1850 čís. 3573); obmezena svoboda učení na fakultě právnické a státovědecké novým řádem studijním ze dne 25. září 1855 a novým předpisem o státních zkouškách ze dne 12. dubna 1856, a v popředí postavena věda historického práva na úkor filosofické stránky vědy právní.

---

[1]) Srov. V. V. Tomek, Novější dějepis Rakouský. Praha 1887, str. 546. Denis, Č. p. B. H. II.

[2]) Boh. Rieger, Konec ústavnosti a národních otázek (VI. čl. Náš úst. výv. od r. 1848). Osv. 1898, str. 575—586.

8. Školství obecné a ústavy pro vzdělání učitelstva obecných škol.

V zápas o podklad všeho národního vzdělání, založeného na škole národní, Thun váhal se pustiti. Bylo tu tolik spletitých otázek, tolik sporných hledisk, že organisace školství národního nemohla se provésti, aby nebyl jí dotčen velkostatek (hlavně šlechtický) a církevní hierarchie. Odtud první vynesení ministerská o školách národních směřovala toliko k vnitřnímu jich utváření; vydána přesná pravidla o přiškolení do školní obce, o zřizování škol z nouze, jakož také o přípustnosti škol z pohodlí, předpisy o stanicích pro vyučování excurrendo a o expositurách. Zásadně odstraněno polodenní vyučování, zabezpečeny a zlepšeny příjmy všech osob učitelských, upraven poměr školních pomocníků (podučitelů) a vydány normativní předpisy o školních fassích. Na žactvo pamatováno předpisy o vstupování do škol a vystupování z nich, o zkoušení privatistů, o placení školného a jeho vybírání, o kontrole povinné školní docházky.

Proti mechanismu ve vyučování bojovalo ministerstvo mnohými vyneseními, doporučujíc methody založené na osvědčených zásadách didaktických a na výsledcích dlouholetých zkušeností; odstranilo mluvnické theorie a nahrazovalo je jazykovým cvikem, staralo se o hlubší vzdělání učitelstva konáním porad, zakládáním školních knihoven a vydáváním nových učebnic.

Úkol národní škole byl vymezen dvojí: a) samostatný, b) přípravný. Samostatně bylo jí vzdělávati mravně a nábožensky dorůstající pokolení občanské tím, že vštěpovala nejpotřebnější vědomosti a dovednosti pro život a při tom probouzela v srdci mládeže lásku k domovině, smysl pro pospolité a státní zájmy, úctu k zeměpánu, nadšení pro slávu a velikost společné vlasti. Toho všeho dodělati se měla u žactva, které přestávalo na návštěvě školy národní a jemuž základní vědomosti v ní získané pro život dostačovaly. Avšak majíc také žactvo, které společenskými poměry určeno jest pro vyšší vzdělání a touží po větších dovednostech, škola národní musí konati také druhý ještě úkol, úkol přípravný.

a učením i výchovou žactva z těchto kruhů odchovávati pro zvláštní potřeby církve a státu, pro budoucí povolání v obchodu a důmyslnějších řemeslech, k nimž ve školách vyššího stupně dalšího vzdělání nabývá.

S toho hlediska prohlásilo ji ministerstvo za školu povinnou[1]) pro všecky dítky jednoho školního obvodu; přijímajíc všecky jí přikázané dítky, nevyučuje toliko, nýbrž také vychovává a vedle prospěchu naukového přihlíží k jejich mravnosti a náboženskému zvedení. Proto je v podstatě ústavem konfesijním, neboť slouží určité církvi a potřebám určitého vyznání. V obcích, které mají obyvatelstvo dvojího vyznání náboženského a dvojí správu duchovní, přísluší oběma právo zřizovati a vydržovati si vlastní školu; kde příslušníci církve jedné sami o sobě nemohou si zbudovati vlastní školu, dovoleno je společné stavení školní, ale vyučování dítek konati jest pro dítky každého vyznání zvláště a rodiče povinni posílati dítky do oddělení svého vyznání. Jen z nouze připouštěny školy simultanní nebo paritetní, v nichž se vyučovaly děti školou povinné bez rozdílu náboženského.

Národní škola v podstatě své jest obecním ústavem. Tato zásada vyslovena ministerským vynesením ze dne 18. května 1848 čís. 3313 a doplněna vynesením ze dne 28. března 1851 č. 2626, podle kterého jest tato škola nezbytnou potřebou obcí, že tudíž uhrazování potřebného nákladu na ni je věcí výhradně obecní. Z dobrého vyučování má také obec největší užitek, pročež zvelebovati školství náleží mezi nejdůležitější její povinnosti. Škola zajisté, vyučujíc dítky jazyku mateřskému, jest ústavem národním. Jazyk mateřský jest v ní jazykem vyučovacím podle naříz. minist. ze dne 2. září 1848 čís. 5692.

Na těchto zásadách ministerstvo budujíc soustavu obecného školství, dobře postřehlo, že nová doba žádá si především

---

[1]) Srov. System der österreichischen Volksschule. Vollständige Sammlung und geordnete Zusammenstellung aller über das österreichische Volksschulwesen in Kraft bestehenden Gesetze und Verordnungen. Von Jos. Alex. Freih. von Helfert, Praha 1861. Šafránek, Vývoj soust. ob. školství v král. Česk. str. 87—159.

osvícenějšího a důkladněji připraveného učitelstva. Nikoli předpisy, nýbrž učitelé svými výkony zabezpečují pokrok a prací plně věnovanou svému povolání budují pevné a nerozborné základy k osvětě příštích dní. Dosavadní preparandistské kursy tříměsíční nebo šestiměsíční přestaly. Ministerským vynesením ze dne 17. září 1848 č. 6111 zavedeny jednoroční kursy vzdělávací, které podle vyn. min. ze dne 13. července 1849 č. 4829 staly se dvouletými a během času ustavily se jako samostatné ústavy ku vzdělání učitelstva při vzorných školách národních. Správu kursu vedl ředitel, který spolu řídil vzorní hlavní školu a jmenován byl ministerstvem; ostatní učitele dosazovala zemská vláda k návrhu konsistoří. Za chovance kursu přihlásiti se mohli absolventi nižší reálky nebo nižšího gymnasia, nejméně šestnáctiletí, fysicky schopní, mravně zachovalí, s předběžným vzděláním hudebním. Z předmětů vyučovacích bylo podle vyn. min. ze dne 3. července 1851 č. 5707 vyloučeno vše, čeho učitel ve svém povolání nepotřebuje, naproti tomu ukládáno zevrubně probírati vše, čeho jest potřebí k mravnímu a náboženskému vzdělání mládeže. Učilo se náboženství s biblickou dějepravou, vychovatelství a vyučovatelství, jazyku mateřskému, v jehož obor spadalo čtení, mluvnice, pravopis a nauka o slohu, pak počtům, krasopisu a rychlopisu, měřictví s kreslením, zpěvu a hře na varhany, nauce hospodářské. Za volné předměty vyhlášeny tělocvik, vyučování hluchoněmých a slepých, hospitování v dobře zřízené opatrovně nebo mateřské škole. Veškero vyučování založeno bylo na potřebách školy národní a na obsahu knih v ní předepsaných. Při tom nebyl tak důraz kladen na odborné vědění jako spíše na vypěstování lásky k učitelskému povolání, na praktickou dovednost vyučovatelskou a schopnost vychovatelskou.

Začátek a konec roku byl na kursu týž jako na škole hlavní. Každému kursu dána byla zvláštní podrobná osnova a týdenní rozvrh hodin; do prvního ročníku zařaděny převahou hodiny vyučování theoretického, do ročníku druhého však hodiny vyučování praktického. Doporučováno, aby kandidáti měli své opatření při kursech ve zvláštních kon-

viktech, aby uvarovali se chození do hostinců, nebezpečných her a spolčování, z něhož by mohla vzejíti mravní úhona. Kde nebylo možno zříditi konvikty nebo pensionáty, tam nemajetným a vynikajícím kandidátům udílela se stipendia.

Zkouška na konci druhého ročníku byla zároveň zkouškou způsobilosti. Řídil ji vrchní školní dozorce v diecesi neb komisař ordinariátem zvláště ustanovený za přítomnosti ředitele, katechety a učitelů, kteří v ročníku tom vyučovali. Byl-li zkoušce přítomen c. k. zemský inspektor národních škol, od vlády zemské delegovaný, náleželo řízení zkoušky jemu. Zkouška měla část theoretickou (pro průkaz vědění) a praktickou (výkonnou), při níž posuzováno umění vyučovatelské, přednes i methoda. Před ústní zkouškou konaly se písemné zkoušky klausurní, k nimž otázky ukládala zemská vláda. Kdo z chovanců ve všech předmětech dobře obstáli a k samostatnému vedení školy triviální plnou schopnost osvědčili, nabyli vysvědčení způsobilosti pro učitelství na školách triviálních; kdo prokázali prospěch nestejnoměrný, těm dáno bylo vysvědčení za podučitele a mohli po roční praxi se přihlásiti ke zkoušce učitelské, když působili v službě podučitelské uspokojivě, chovali se bezúhonně a byli aspoň dvacetiletí. O žádostech jejich rozhodoval ordinariát a přikazoval je obyčejně na konci školního roku ke zkoušce na učitelském kursu svého správního obvodu. Týmž způsobem se konalo připouštění ke zkoušce způsobilosti učitelské pro školy hlavní, při níž se žádalo, aby kandidáti dovedli učiti všem předmětům školy hlavní oběma zemskými jazyky.

P a e d a g o g i c k é k u r s y p r o u č i t e l k y mohly se k návrhu zemské vlády zřizovati při dívčích školách; byly také dvouleté, a přijímány do nich zpravidla chovanky aspoň šestnáctileté, které s dobrým prospěchem vychodily čtvrtou třídu hlavní školy nebo zvláštní zkouškou přijímací potřebné vědomosti v rozsahu požadavků této třídy prokázaly. Pro kandidátky klášterních škol vydáno bylo ministerské vynesení zvláštní 30. července 1853 č. 6152.

Nižší nesamostatné d v o u t ř í d n í r e á l k y, které sloučeny byly s h l a v n í m i š k o l a m i p o d j e d n o u

správou a stále se počítaly v obor škol národních,[1]) opatřovaly si učitele ze zvláštních kursů dvouletých, připojených k úplné vyšší reálce. Kursům těm byl dán vlastní statut vynesením minist. ze dne 2. listopadu 1854, čís. 10.999, a přijímáni do nich absolventi vyšší reálky, aspoň sedmnáctiletí. Tu hlavní váha se kladla na vzdělání odborné, dle něhož dělili se kandidáti ve 3 skupiny: a) grammatickou, která zavírala v sebe jazyk vyučovací, zeměpis, dějepis a přírodopis. b) mathematickou, která se týkala arithmetiky, geometrie a rýsování, stavitelství, kreslení a přírodozpytu, c) technickou, v níž byl přírodopis, přírodozpyt, chemie a arithmetika. Všem skupinám společno bylo kreslení a krasopis; skupině první doporučovalo se ještě studium druhého jazyka zemského. Zkoušce způsobilosti předsedal zemský školní inspektor a přítomen jí býval vrchní diecesní školní dozorce.

Mezi národní školy, do nichž z opravených kursův učitelských znenáhla vnikalo lepší a důkladnější vzdělání, počítaly se školy triviální, školy hlavní a s nimi sdružené dvoutřídní nesamostatné školy reální, jimž obecně se říkalo »podreálky«. Jádrem triviálních škol byly tehdy školy farní; kde nebylo fary, ale kde v obvodu na půl hodiny cesty bydlilo více nežli sto dítek školou povinných, tam se zřizovala škola filiální. Školy farní a filiální pokládány za t. zv. školy direktivní. Od nich lišily se pomocnické stanice, mající toliko učebnu a pokojík pro sílu vyučovací, na nichž zpravidla vyučoval podučitel buď stále nebo jen v době zimní; nebylo-li možno ve vzdálenějších místech od farní školy pro větší počet dítek školních tyto místnosti opatřiti, posílal se ze školy farní excurrendo pomocník, aby mládež, v soukromém bytě shromážděnou, společně vyučoval. Ustanovení o školních obvodech, o přiškolení obcí, o vlastnostech budovy školní a jejím vydržování podle politického zřízení školního platilo beze změny;[1]) toliko náklad na stavbu upraven vzhledem k patentu ze dne

---

[1]) Jak shora objasněno, toliko v obor středních škol počítaly se úplné samostatné trojtřídní reálky nižší nebo s nimi sdružené také trojtřídní vyšší školy reální.

[1]) Viz svaz. I., str. 218—223.

7. září 1848 tak, že školy, k jichž stavbě bylo dáno povolení před 7. zářím 1848, spravovaly se starým zřízením, u škol pak, které povolovány byly po datum označeném, byl náklad stavební rozdělován mezi velkostatky a obce dle poměru, stanoveného i pro jiná břemena obecní. Farní a kostelní pozemky byly od příspěvku na budovu školní osvobozeny.

O učitelích, jich právech a povinnostech jakož i o jejich platech zůstávalo na dále v platnosti politické zřízení školní. Normativním vynesením ze dne 26. ledna 1855 nařízeno bylo vedení školních fassí, v nichž uváděny zevrubně všecky požitky učitelovy[1]) za služby školní, varhanické a kostelnické. Bylo-li na škole několik učitelů, bylo ve fassích o příjmech každého učitele zvláště pojednáno. Každá fassí pořízena byla ve čtyřech stejnopisech kolku prostých; když byla státní účtárnou přehlédnuta a politickou správou zemskou vzata na vědomí, dostaly po jednom stejnopisu zemská správa, státní účtárna, úřad okresní a školní obec; učiteli dávána v opise úředně pověřeném. Jako právní listina byla učiteli zárukou, že na příjmech svých nebude zkrácen, ve sporech stačilo odvolání k úřadu školnímu na základě přesného znění fassí. Podle vyn. minist. ze dne 18. února 1853 čís. 770. neměl školní patron práva učitele po zákonu dosazeného na jiné místo přeložiti, ani pokud se neprohřešil, s místa oddáliti. Při mravní pokleslosti, neposlušnosti a náboženské insubordinaci býval učitel propuštěn a vyslovena nad ním nezpůsobilost k veřejnému a soukromému vyučování školní mládeže. Jinak zůstávalo politické zřízení školní v platnosti nezměněné.[2])

Hlavní školy podle vyn. min. ze dne 15. prosince 1853 a 23. března 1855 č. 18.788 ex 54 byly prohlášeny za čtyřtřídní; ve městech bylo v nich vyučováno ve čtyřech postupných třídách od učitelů, majících vysvědčení způsobilosti pro školy

---

[1]) Vzor fassí podán na str. 111—113 ve spise »Vývoj soustavy obecného školství«. Praha 1897. Jiné fasse vydal K. V. Adámek v »Pamětech o školách okresu hlineckého«, r. 1891, na str. 12, 85 a j. O významu fassí viz svazek I., str. 107, 221. Sbírka jejich osvětlila by nadmíru kulturní poměry naší vlasti.

[2]) Srov. Výv. soust. ob. šk. str. 109—120, § 22.

hlavní. Vedle nich byly městské trojtřídní školy přeměněny také ve farní hlavní školy čtyřtřídní, avšak z počátku zůstávaly ještě trojtřídními, měly však v první třídě dvě oddělení, a žák v každém oddělení pobýval rok. Ponenáhlu rozváděno oddělení to podle poměrů místních ve dvě samostatné postupné třídy. Rozdíl, byla-li která hlavní škola »farní« nebo »vlastní« (direktivní), záležel v tom, že hlavní školy farní neměly zvláštního katechety, nýbrž náboženské vyučování na nich obstarávala místní duchovní správa, pak že nebyly oprávněny přijímati privatisty, a že vysvědčení na nich vydávaná podepisoval farář a připojil školní pečet.[1])

Učitelská i podučitelská místa na hlavních školách obsazovala na základě konkursu zemská vláda. Učitelé a podučitelé, takto dosazení, jakož i vdovy po nich, měli nárok na výslužné. Měla-li hlavní škola zvláštní dotaci pro ředitele, ředitel ustanoven býval buď ze stavu duchovního nebo světského, jinak svěřovalo se ředitelství některému učiteli, zpravidla katechetovi, za remuneraci.

Bývalé čtvrté třídy o dvou ročních kursech[2]) byly zrušeny vynesením minist. ze dne 1. října a 14. října 1849 čís. 7001 a proměněny podle daného nařízení v tak zvané školy měšťanské čili nižší nesamostatné reálky, lidem »podreálky« nazývané, které zůstávaly na dále při školách hlavních a pokládány byly toliko za rozšířenou školu národní. Vynesením ze dne 13. srpna 1851 čís. 7953 vydalo ministerstvo pro ně zvláštní učebnou osnovu.[3])

Hlavní škola, v každé korunní zemi nákladem státním vydržovaná (vlastně normálním školním fondem), nazývala se vzorní hlavní školou, dříve slula normální školou.[4]) Ředitel její byl jmenován ministerstvem.

---

[1]) Helfert, Syst. d. ö. V., str. 371 uvádí, že na vysvědčeních těch bývala pečet *farní*, avšak nahlédnuv na několik vysvědčení různých škol přesvědčil jsem se, že měla pečet školní n. př. »Schulsiegel der Neuhofer Hauptschule« a pod.

[2]) Viz svaz. I. str. 218.

[3]) Viz Vývoj soust. ob. šk. str. 128—130.

[4]) Viz svaz. I. str. 139.

Dívčí školy[1]) v městech, pokud samostatně byly zřízeny, přibraly vyučování ženským ručním pracím jako povinné; tak každá dobře zřízená škola dívčí byla podle minist. vyn. ze dne 22. ledna 1851 č. 517 řádnou industriální školou.

Soukromé vyučování dítek školou povinných buď v rodině nebo ve zvláštním ústavě bylo dovoleno; rodiče, kteří dítkám opatřovali vyučování soukromé, neplatili školného. Jestliže potřebovaly dítky vysvědčení, bylo jim na veřejné škole dříve podstoupiti příslušnou zkoušku. Soukromý ústav otevříti mohl se svolením zemské vlády a příslušné diecésní konsistoře jen rakouský státní občan, mravně, nábožensky a občansky zachovalý, k vyučování theoreticky i prakticky způsobilý, prokázal-li, že má k tomu dostatek peněz, a že o náboženské vyučování po zákonu jest postaráno. Povolení otevříti soukromou školu dávalo se pro určité místo, bylo vázáno také na osobu. Přenésti takovou školu s jednoho místa na druhé nebo přenésti dané dovolení na osobu jinou, dovoleno nebylo. Učebnou osnovu i učebnice bylo voliti jako na školách veřejných. Soukromé ústavy, které jaksi nahrazovaly školu veřejnou, mohly k návrhu zemské vlády a konsistoře podle vyn. min. ze dne 27. února 1854 nabýti práva ke konání veřejných zkoušek a vydávání státoplatných vysvědčení.

I zběžný a povšechný tento přehled o úpravě národního školství jasně ukazuje, v jakém duchu ministerstvo Thunovo upravovalo základní vzdělání lidové. Z jednotlivých vynesení patrno, že stát nepomýšlel ani zdaleka na to, aby přejímal břímě nákladu na školství národní v obor svých povinností; postarati se o potřeby školské, prohlašoval za věc a povinnost obcí, po případě zemí; avšak prohlašoval za své právo, vyučování říditi, učebné osnovy vydávati, organisačními předpisy soustavu školskou upevňovati. Zachovávaje v platnosti dvorní dekret ze dne 25. dubna 1818 č. 4511, který obnoven byl min. nařízením ze dne 10. června 1849 č. 3979, zůsta-

---

[1]) Viz svaz. I. str. 260.

voval dozor ke všemu národnímu školství v rukou farářů, vikářů a biskupských konsistoří.[1])

9. Konkordát.

Nepřekvapilo tudíž nikoho, komu reakční proudy západní Evropy byly známy, že přičiněním kardinála vídeňského Jos. Otom. O. Rauschera podle přání biskupských porad byl dne 18. srpna 1855 sjednán konkordát; jeho listina 22. srpna pak panovníkovi předložena. Papež Pius IX. bulou Deus humanae salutis auctor ze dne 3. listopadu konkordát prohlásil, načež u nás patentem ze dne 5. listopadu 1855 čís. 195 ř. z. stal se zákonem. Z téhož dne jest papežův apoštolský list k biskupům rakouským, aby věrně plnili závazky konkordátní.[2])

Správa církevního jmění postavena jest konkordátem pod zákony církevní; jeho obtížení nebo prodej závisel na svolení papežově. Statky studijního fondu prohlášeny za majetek církve a dozor k němu za právo biskupské. Církev katolická směla neobmezeně statků nabývati, biskupové mohli řády a kongregace obojího pohlaví ve svých diecesích usazovati, členové řádů pak směli bez překážky se svým generálem, u sv. Stolice zřízeným, si dopisovati, dle řeholních pravidel žíti a všecky osoby, které se hlásily, k noviciátu a složení slibu řeholního připouštěti. Náboženství ve školách vyučovati směl toliko duchovní na základě zvláštního povolení biskupova, které však biskup mohl odvolati, kdykoli chtěl. Biskupům uznáno za plné právo říditi vyučování seminaristů a vší mládeže. Konkordát[3]) jasně určoval:

1. Veškero vyučování mládeže na veřejných i soukromých školách bude s naukou církve katolické ve shodě, biskupové jako vrchní pastýři, budou říditi náboženské vychování mládeže na všech veřejných i soukromých školách a nad ním

---

[1]) Viz svaz. I., str. 223—225.

[2]) Dr. Kamil Henner, Poměr mezi státem a církví v Rakousku. V Tobolkově Čes. polit. I. 764.

[3]) Srov. Dr. K. Henner, l. c. str. 765—770.

bdíti, aby v žádném předmětu vyučovacím nic se nevyskytalo, co by se příčilo katolické víře a čistotě mravů (čl. V.).

2. Nikdo nesmí přednášeti katechetiku nebo náboženství na nějakém ústavě veřejném nebo soukromém, leč obdržel-li poslání od biskupa diecesního, který je může odvolati, kdykoli uznáno to za vhodné (čl. VI.).

3. Všickni učitelé katolických národních škol postaveni budou pod dohlídku církevní. Vrchní školdozorce v diecesích bude jmenovati císař z mužů, jemu od biskupů navržených. (čl. VI.).

4. Za učitele může býti jen ustanoven, kdo jest bez poskvrny u víře a mravech; kdo by se uchýlil od pravé víry, může býti ze školy odstraněn (čl. VIII.).

5. Při všech gymnasiích a středních školách, určených pro katolickou mládež, mají jen katolíci býti jmenováni učiteli, vyučování má vštěpovati zákon života křesťanského; učebné knihy pro náboženství ustanoví biskupové po společné poradě (čl. VII.).

6. Biskupové mohou pokutami církevními stíhati knihy škodlivé náboženství a počestnosti a odvracovati věřící od jich čtení (čl. IX.).[1])

Biskupský ordinariát spravoval tedy veškero národní školství jménem církve a státu. Jako vrchní pastýř své diecése určoval míru i způsob náboženské a mravní výchovy mládeže. Zkoumal všecky školní knihy a pomůcky, kterých se mělo při vyučování užívati, ustanovoval, kterých učebnic zpěvníků, modliteb smí mládež při cvičeních náboženských užívati, a kterými knihami má býti podělována jako odměnami. Maje pečovati o rozkvět školství, konal po diecesi řádné prohlídky škol, dozíral k správě ústavův učitelských, osoby učitelské na školy národní dosazoval, jim pochvaly neb domluvy uděloval a právní poměry školské urovnával. Měl právo přenésti na vrchního diecesního dozorce, zpravidla

---

[1]) Henner l. c. str. 770: »V posuzování rak. konkordátu jednohlasnosti nedojdeme nikdy; kdo přejí státní úpravě záležitostí státních, vidí hlavní vadu v oněch ustanoveních, v nichž Rakousko se vzdalo oborů, kterých *moderní* stát se vzdáti *neměl.*«

člena kapitoly, výkon dohlídky a vyřizování věcí školských vyjma ty, které sobě vyhradil. Jeho jménem vrchní dozorce školní vedl veškerou správu školskou v diecesi podle platných zákonův a nařízení, a pečoval, aby okresní dozorci školní — zpravidla vikáři,— pak místní dozorci-faráři — úkol svůj ke škole konali svědomitě, správně a důstojně.

Církev pečovala o výchovu, vyučování mládeže, o přípravu kandidátů k úřadu učitelskému, o zkoušky způsobilosti učitelské, o další vzdělávání učitelů přímo i nepřímo; stát právo své ke školám vykonával toliko ve věcech správních prostřednictvím instancí; místní starosta s dozorcem místním jako přítel školy byl povinen ujímati se jejích věcných potřeb, pečoval o nábytek školní, o úpravu místností, o podporu chudé mládeže, o pravidelnou školní docházku; okresní úřad jako druhá instance staral se o budovy školní, o školní fondy, dohlížel na chování učitelstva a stíhal pokoutní školy. U zemské vlády, která byla třetí a nejvyšší instancí správní v zemi, byla zemská školní rada jako zvláštní její odbor a výkonný orgán. Spravovala normální školní fond, učitelské kursy (ústavy) a hlavní školu vzorní (normální). Dávala svolení k zřizování nových škol triviálních, nebylo-li třeba příspěvků z veřejných fondů, schvalovala stavby budov školních, povyšovala školy triviální za školy hlavní, potvrzovala učitele na farních hlavních školách, jmenovala ředitele a učitele na vlastních školách hlavních a na podreálkách čili školách měšťanských. Bdíc nad školskými důchody, potvrzovala školní fasse, dozírala na postup pravidelného vyučování, v souhlase s ordinariátem určovala řeč vyučovací a konala kárná řízení z vlastní moci úřední. K výkonům těm ustanoven byl při zemské vládě podle minist. vyn. ze dne 28. srpna 1854 č. 870 jeden z místodržitelských radů jako r e f e r e n t pro záležitosti vyučovací; pro věci rázu paedagogického a didaktického zřízeni byli š k o l n í r a d o v é jakožto inspektoři školství v sedmé třídě hodnostní. Majíce zevrubnou známost škol jejich dozoru svěřených, přesvědčovali se na svých cestách, zdali mezi instancemi konsistoře a státu vládne žádoucí shoda, a zdali na školách panuje dobrá kázeň, pořádek, methodická obratnost, a zdali učitelé ve všem si ve-

dou po zákonu. Osobním stykem bylo jim působiti na osvícené duchovní správce, aby se ujímali hlubšího vzdělání učitelstva a poradám učitelským aby činně pomáhali. Na svých cestách, kde to poměry místní připouštěly, shromažďovali kolem sebe učitelstvo a s ním pojednávali o úkolu školy národní, o vlastnostech i podmínkách dobrého vyučování a pěstování zdravé kázně. Ze zpráv konsistoří sestavovala zemská školní rada sumární přehled o stavu národního školství v zemi, při čemž konfesijní ráz škol byl dělidlem.

Dualistický směr správy školské podle zájmů církevních a státních, jinak směr klerikální a úřednický, jenž byl národnímu školství v říši vpraven ministrem Thunem, zůstal bez proměny až do roku 1867, kdy byly vydány nové zákony školní.

II.

1. České poměry a snahy opravné.

Vylíčivše proměny řádů školských v naší říši, uvažujme nyní, čeho reformami těmi český národ získal a co skutečně hodnotného první ministr kultu a vyučování vykonal pro českou vědu a české školství. Mohly mu pomoci dvě důležité věci; především důvěra českého lidu, jenž do něho skládal veliké naděje,[1]) potom půda, k reformám školským dobře připravená. Touze našeho národa, po vyšším vzdělání tak dlouho a tak úporně potlačované, reformy byly vítány; lid náš viděl v nich zisk a také již mnohem dříve pokoušeli se nadšení jednotlivci rozmanitými směry o národní výchovu udržujíce v lidu zájem o školu houževnatě. Že důvěra v lidský pokrok prostředkem školy zakořeněna byla v našem lidu a že od let školu pokládal za semeniště pro lepší budoucnost, o tom svědčilo několik zjevů, kterých se aspoň dotkneme.

---

[1]) Havlíček sám (Duch národních novin, vyd. 1898) na str. 200 přiznává, že Thun »náležel do hloučku vlastenců a teprve později více ke straně šlechtické přilnul a jmenovitě po událostech červnových se stranou českou rozejíti se musil.«

První opatrovna v naší říši založena byvši od faráře Lindnera a Josefa Wertheimera ve Vídni na předměstí Landstrasse, otevřena v den 62. narozenin císaře Františka I. dne 4. května 1830. A hle! o dvě léta později r. 1832 vznikla česká opatrovna na Hrádku v Praze. Založil ji nejvyšší purkrabí hrabě Karel Chotek z Chotkova a Vojnína; ve školce té pod řízením appellačního rady Petra rytíře ze Spořilu, tehdy starosty měst pražských, učiteloval Jan Svoboda, jenž osvědčil v tomto vychovatelském odboru výtečnou způsobilost podle své vlastní a zvláštní methody. Svou nauku o prvopočátečném vychovávání a čtení vyložil v 57 praktických cvičeních ve spise[1]) »Školka« r. 1839; tam netoliko výborem a srovnáním učiva, ale také methodami a způsoby učebnými předstihoval svou dobu. Za 10 let správy Svobodovy opatrovna Hrádecká stala se vzorem pro ústavy podobné. Z dobrovolných příspěvků vznikla r. 1837 česká opatrovna v Praze na Malé straně, v budově při bývalé zahradě karmelitské; později přenesena byla do Říční ulice, posléze pak do domu vlašského sirotčince pod Petřínem.

Myšlenka školních dílen, jak pro ni Kindermann[2]) horoval a pracoval, neutuchla na dobro; vštípiti v mladistvou mysl pracovitost, zručnost a podnikavost bylo úkolem nedělní průmyslové školy české na Zbraslavi, kterou otevřel r. 1835 kníže Oettingen-Wallerstein; rok potom pobídkou a nákladem knížete Fürstenberka zřízena česká podobná škola v Křivoklátě. Škola zbraslavská stala se

---

[1]) Srov. Ottův N. Sl. d. 24, str. 448 (Praha 1906). Úplný titul spisu: Školka, čili prvopočáteční, praktické, názorné, všestranné vyučování malých dítek k věcnému vybroušení rozumu a ušlechtění srdce, s navedením ke čtení, počítání a rýsování pro učitele, pěstouny a rodiče. Podle zprávy farního úřadu v Hořepníku narodil se Svoboda dne 9. května 1800, z rodičů Václava Svobody a Josefy, rozené Procházkové; † 27. září 1844 v Praze.

[2]) Srov. I. díl, str. 191. a násl. O škole krajkářské, která r. 1767 v Praze podle vzorů hollandských byla zřízena a brzy zanikla, pak o školách přadláckých ve Zvíkovci na Plzensku, na Zbirově, v Kozlanech a jinde jen kusé máme zprávy; po roce 1840 všecky zanikly.

matkou všech průmyslových škol českých; těšila se také přízni nejvyššího purkrabí hraběte Chotka; učitel Kukla byl vybídnut, aby v českém jazyce skládal knihy technologické, jež nákladem knížete měly vycházeti. Podle příkladů škol těch otevřela r. 1837 Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách v Praze oboujazyčnou školu nedělní, na níž kromě kreslení učilo se strojnictví a lučbě s technologií a to od r. 1837 přičiněním Amerlingovým po česku. Kreslení učil sochař Max. Pro vzdělání stavu rolnického sloužila selská škola (od r. 1791) na statku Schönfeldském Trnové, v berounském kraji u Prahy, s českým jazykem vyučovacím; podobnou německou školu měli v Žitenicích. Od r. 1801 byla v Čechách rolnická škola v Českém Krumlově, založená pro vzdělání úřednictva hospodářského, z níž v letech padesátých vznikla slavná škola Fr. Horského v Rábíně. I školy lesnické měli jsme v Čechách od r. 1801 ve Zlaté Koruně a od r. 1805 také v Nových Hradech. Dobročinnost lidská pro ubohé strádající děti konala skutky šlechetné založením ústavů pro hluchoněmé (1786), slepé (ústav Klaarův) a slabomyslné (ústav Amerlingův).

Zjevy ty zřejmě svědčí, že ve vlasti naší smysl pro výchovu byl hlubší a opravdovější, neboť více než bylo povinností, se uplatňoval, nové ústavy výchovné zakládal a také v literatuře se obrážel. V chudobě spatřovali spisovatelé zdroj všeho zla; proti ní dlužno bojovati prací, z které vyvěrá všeliký blahobyt hmotný i duchovní. Na povinnost ujímati se dítek, jimž chudoba bývá záhubou, ukazoval krásně J. E. Wocel: »Potomek proletáře ať dospěje k vědomí povolání svého a stane se schopným vstoupiti do řady užitečných a šťastných údů lidské společnosti.« Na blahodárné účinky výchovné v opatrovnách francouzských, německých a ruských[1])

---

[1]) Květy r. 1843, č. 10. v příloze uveřejňují pěkné vylíčení účinku opatroven na Rusi. »Opilec posílá dítě do krčmy, rozpustilstvo je potřebuje za groš na své posílky, chudoba, spekulujíc s nimi, najímá je k žebrání... Tu se jich ujme laskavost a mateřská péče opatrovnic; tu promění jeho obuv, obleče mu čistou bluzu, umyje ho, učí čistotě, pořádku, učí ho modlitbě k Spasiteli, v jehož jménu jsou děti shromažďovány a dává mu

upozorňoval nejednou časopisectvo. O ústavu vychovávacím pro opuštěnou a zanedbanou mládež tklivě se rozepsal Václav Wondra;[1]) neschvaloval ústavů takových ve městech, ježto v svém zřízení podobají se káznicím a trestnicím; přál si, by zakládány byly na venku ve spojení s hospodářstvím polním a zahradním a ředitel, správce ústavu, aby byl opravdovým hospodářem, otcem. »Počátek a hlavní příčina scestnosti u většiny pobloudilců je, že záhy vytrženi byli z ochranných poměrů rodinných, neb že nešťastníci ani nepoznali jich; vraťme, uveďme je v ně, a oni sami na půl cesty opravdové nápravy brzo v ústrety nám půjdou.«

K opatrovnám města přilnula záhy; r. 1848 měly opatrovny: Plzeň, Mladá Boleslav, Králové Hradec, Rokycany, Loket, Klatovy, Cheb, Písek, Tábor, Kutná Hora, Karlín; v Praze byly čtyři.[2]) Pohříchu již tehdy úmyslu šlechetného, jenž směřoval k záchraně dítek z ovzduší bídy tělesné, chtělo se užívati, ano leckde, byť výjimečně, užívalo k mrzačení duševnímu. Opatrovny proměňovány v cvičebny jazyka nemateřského, děti se tam měly hravě učiti počátkům cizí řeči a připravovati se pro cizí školu...

Několik těch příkladů snad postačí na dotvrzení, že v lidu českém byl zájem o věci výchovné; a že také našinci o výchovných otázkách přemýšleli samostatně, vyskytuje se dosti dokladů. Uvedeme vedle Amerlinga dra Františka Čupra a J. E. Wocela. Čupr objasnil v řadě článků svůj názor na soustavu školskou.[3]) Škola podle Čupra »má odchovati na zákla-

---

zaměstnání (nikoli učení) zcela přiměřené jeho vzrůstu a schopnostem.«

[1]) Myšlenky o ústavu vychovávacím pro opuštěnou, zanedbanou mládež, a hospodářské škole. Čas. čes. Mus. 1847, II., str. 78—94. Srovnej též článek J. E. Wocela: »Školy a lid« v Č. č. M. 1849, sv. III., str. 73—114.

[2]) V Nechanicích založila účelnou a velmi pěknou opatrovnu hraběnka Anna z Harrachu.

[3]) Školy: a) Škola elementární a měšťanská škola. Č. č. M. 1848, str. 549—572; b) gymnasium. Č. č. M. 1849, I., str. 108—132; c) universita. Č. č. M. 1850, II., str. 227—245.

dě čistolidského vzdělání občana, který na jedné straně v živel národní a na druhé v živel církevní tak hluboko vnikl, že se může nejen jako občan, nýbrž i jako člověk důstojně v životě zachovati.« Školu národní Čupr dělí na a) školu elementární, b) měšťanskou. Školu elementární určuje dětem od dokonaného 6. do 12. roku. Kromě čtení, hláskování podle methody Kalendovy, počítání a biblického dějepisu přibírá zpěv, tělocvik, něco z přírodopisu a zeměpisu vlasti a zemí okolních. K náboženským cvičením připojuje výklad evangelií, k čtení písemnosti, k psaní krasopis na vyšším stupni. Na škole elementární nečiní rozdílu v pohlaví. Vyučování hochů i dívek doporučuje společné. Měšťanskou školu načrtl u nás Čupr první; chtěl ji míti č t y ř t ř í d n í se 4 odbornými učiteli: I. pro mluvnictví a písemnosti, II. mathematiku, t. j. arithmetiku, geometrii, vedení knih, krasopis, kreslení, stavitelství, III. pro vědy přírodní: přírodopis, fysiku, chemii, IV. pro dějepis, zeměpis, statistiku. Vyučování náboženskému v první a čtvrté třídě dával 2 hodiny týdně, kdežto v druhé a třetí třídě toliko jednu týdenní hodinu. Společně učiti se měli všichni žáci celé školy tělocviku s vojenskými cviky (exercírkou) a zpěvu, v létě konati hojně vycházek do přírody. Učitelem na měšťanské škole měl býti ustanoven toliko ten, kdo vykázal se gymnasijním a universitním studiem. Z měšťanské školy žáci doplňují své vědomosti, než vstoupí do praktického života, ve školách odborných: α) hospodářské, β) průmyslové, γ) paedagogické; z této vycházejí za učitele školy elementární.

Gymnasium — podle Čupra — »je ústav povšechně vzdělávající, který je neprostředním přechodem k universitě, totiž k fakultám speciálním«. V otázce třídního neb odborného vyučování volí střední cestu; v I. a II. třídě chce, aby jeden učitel soustředil ve své osobě většinu vyučovacích hodin a byl výchovným vůdcem třídy; postupem tříd rozšiřuj se vyučování odbornými učiteli a v třídách nejvyšších buď jediné. Pro I. a II. třídu vymezoval 20 hodin, pro III. 25, pro IV. 22, pro V. a VI. po 23, pro VII. a VIII. po 26 hodinách týdně. Učebný plán vybudován jest na oko na podkladě psychologickém, avšak horuje pro obory, k nimž duch 17—18le-

tého mladíka sotva se dovede povznésti. Přeje si n. př. theoretického vyučování o krásných uměních vůbec, zavádí stylistiku s praktickým cvičením v jazyce mateřském, začátky sanskritu a srovnavací mluvnice, encyklopedii staré slovanštiny, statistiku a politiku. K praktickým směrům počítá rýsování, zpěv, tělocvik a vycházky přírodopisné. Kromě katechety a učitele tělocviku počítá pro gymnasium 9 učitelů řádných, pro moderní jazyky 2 učitele mimořádné; připouští školní praktikanty, aby se pod dozorem a vedením zkušených učitelů pro úřad svůj dokonale vycvičili.

Uvažuje o spořádání university, Čupr držel se správného požadavku, že věda jest duší universit, je-li však pomocnicí v potřebách životních, stává se podle něho uměním. Proto chtěl na universitě míti oddělení vědecké a umělecké. Pro umění kněžské, právnické, lékařské a paedagogické potřebí ještě oddělení vědeckého, které vzhledem k světu kosmickému a ethickému, tvořilo by fakultu kosmickou a ethickou. V první obor kladl astronomii, zeměpis, klimatologii, přírodopis všech tří říší, přírodozpyt, chemii, geologii, lidopis, národopis, fysiologii — v druhý: dějevědu, dobrovědu, mluvnictví, národní kulturu, ekonomii, statistiku, politiku; tedy vlastně všecky vědy fakulty filosofické, ale chtěl, aby z nich těžili také medikové, právníci, theologové a učitelé.

Dělení předmětů, jak je Čupr provedl naoko na přesně vědeckém základě, svedlo jej k tomu, že skutečné a obecně uznávané obory jednoho celku roztříštil a tím znemožnil provedení svého návrhu. Fakultě kosmické n. př. do okresu přírodovědeckého přidělil hvězdopis, zeměpis, povětropis, živočichopis, rostlinopis, nerostopis; do přírodozpytu počítal bytozpyt, hmotozpyt, osobozpyt a j.

Jak účelně naproti tomu sestrojil svoji soustavu školskou Jan Erazim Wocel! Pro venkovské poměry doporučoval: opatrovny dítkám od 4—6 let, pak národní čili obecnou školu trojtřídní, k níž se připojuje roční kurs buď hospodářský nebo řemeslnický. Pro poměry městské k trojtřídní nižší škole národní (od 6—9 let) přidružoval čtyřtřídní vyšší školu národní (od 10—13 let), z níž buď by se odcházelo do ročního kursu a) hospodářského, b) průmyslového, c) obchodního,

d) učitelského, anebo a) buď na studia humanitní s gymnasiem a univérsitou, nebo b) posléze na studia reální s technikou. Wocel jsa 1848 a 1849 členem národního výboru a školního výboru říšského sněmu, měl příležitost poznati poměry na školách venkovských. Poznal školní stavení nízká, vlhká, bez topiva, bez dostatečného počtu lavic, často učilo se excurrendo po číslech v bytech soukromých, ano i v krčmě. Přimlouval se za náležitý počet dvoutřídních škol, jakož i za to, aby se ve vyšším oddělení druhé třídy probíralo názorně poznávání tří říší přírodních, aby se učilo zpěvu, tělocviku, a dívky aby seznamovaly se s ženskými pracemi ručními. Čítanka měla býti malou encyklopedií nejpotřebnějších vědomostí pro život a žáka provázeti i za školu. Venkovským školám ukládal ještě příručku, v níž by byl podán návod k polními hospodářství, jádro přírodozpytu a lučby, poučení o štěpařství, včelařství a chovu dobytka. Městským školám příručka vykládati měla o řemeslech, živnosti strojnické, stavitelské, o průmyslu a obchodu. Ve škole každé budiž hojně názorných pomůcek, ne nákladných, ale přesných a účelných.

Také s hmotnými poměry učitelstva Wocel se dobře obeznámil; měl v ruce petici 518 českých učitelů, zaslanou k říšskému sněmu, v níž prosili, aby byl jim nahrazen školní plat, nedbalostí vrchnostenských úřadů zadržovaný. O nesnázích učitelů soucitně se vyjádřil, upozorňuje na pamětní spis Fr. Herrmanna z Varnsdorfu:[1]) »Dokončil-li nádenník svou práci, dostane mzdu; ne-li, je to hřích do nebe volající a zákon ochotně ho chrání, ano požadavku jeho především jiným dbá, aby se vyřídil; učitel, pracoval-li s duševním i tělesným napjetím týden, musí si od dítěte k dítěti svou mzdu po krejcařích sám vyžebrávati, neboť dobrovolně ani sté dítě nepřináší školního platu a většina rodičů dluhuje učiteli měsíc, rok, ano celou dobu školní docházky dětské. Takový dluh se pokládá za nepatrný! Mužům, jimž vzdělání lidu se svěřovalo,

[1]) Viz Č. č. M. 1849, sv. III., str. 73—114. Školy a lid. Denkschrift über die Zustaende des Volksschulwesens in Böhmen von Fr. J. Herrmann, Lehrer in Warnsdorf. Kremsier, k. k. Staatsdruckerei.

upírala a ztenčovala se tehdáž mizerná mzda před očima úředníků vrchnostenských.[1])

O středním školství měl Wocel zvláštní mínění; nepřál většímu počtu gymnasií, vytýkaje, že proti 22 gymnasiím existuje u nás jediná reálka a proto ve svém národním vývoji že daleko se nedostaneme, když pro většinu studentstva v národě není škol. Universita přece svým úkolem i zařízením slouží toliko menšině. Pro většinu českého studentstva sestrojil střední školu, chtěje, aby se ke dvěma ročním kursům čtvrté třídy hlavních škol podle politického zřízení školního přidaly ještě dva nové ročníky, a tak aby po trojtřídní nižší škole národní následovaly čtyři třídy vyššího oddělení hlavní školy národní. Dělila by se celá národní hlavní škola na 7 let školních, z nichž 1.—3. třída činila by oddělení nižší ,4.—7. třída oddělení vyšší. Ve vyšším oddělení kromě náboženství, počtů, mluvnice a slohu učilo by se dějepisu, zeměpisu, přírodním vědám, kreslení, v posledních dvou třídách ještě latině týdně čtyři hodiny, pak technologii s mechanikou. Během té doby poznal by jinoch své vlohy a schopnosti a mohl by se klidně rozhodnouti buď pro povolání praktické při průmyslu, obchodu, neb učitelství, anebo oddal by se na další studium jednak technické, jednak humanitní. Na této vyšší hlavní škole národní přál si Wocel, aby volné předměty byly: moderní řeči a tělocvik.

K takové vyšší hlavní škole národní přiřaďovalo by se čtyřleté gymnasium (vyšší) nebo vyšší reálka.

Uvažujeme-li o tomto Wocelově třídění škol, vidíme, že idea společného podkladu pro vyšší obecné vzdělání ve čtyřtřídní škole, k níž pak za odborným vzděláním dle určitého směru buď humanistického nebo reálního se připojují další čtyři třídy, častěji se opakovala. Není-liž v plánu tom jádro reálného gymnasia (nižšího, jak bývalo), spojeného pak s vyšším gymnasiem nebo vyšší reálkou? Anebo, přihlížíme-li

---

[1]) Herrmann uvádí, že v Liberci za 17 let své služby viděl, že dluhy za školné od r. 1830—1847 dosáhly výše 10.000 zl.; v Rumburce za léta 1839—1847 pak 1843 zl., z nichž exekuční cestou učiteli vymoženo 41 zl. 38 kr.

k směru toho společného podkladu, není-liž tu jádro vyšší šestitřídní školy podle plánu Juraschkova z ankety r. 1907?[1])

Školám, takto upraveným, určoval úkolem, »aby v mládeži schopnost vyvinovaly ku všestrannému přijímání vědomostí, na kterých se hmotné výhody života jakož i mravní přednosti zakládají. Školy ty mají ducha mládeže ozbrojiti a síliti k zápasům rozmanitým, a spolu jemu i ohebnost přitvořiti, aby se v rozličných směrech praktického života pohybovati mohl.«[2])

Aby názor svůj podepřel, Wocel dovolával se Purkyňova spisu »Über die Reform der Gymnasien«, v němž náš učenec usiloval o vývoj praktického smyslu na gymnasiích, ježto ho nezbytně potřebuje lékař v nesčíslných případech, potřebuje ho i kněz jako řečník a lékař duší lidských, potřebuje ho právník v přemnohých případech svého oboru. Chtěl, aby se na školách těch pěstoval v mládeži mravní, náboženský cit a historické i národní vědomí. Ba dokládal: »Nedejme se předsudkem zavésti, jakoby za našeho svobodomyslného věku pole víry ladem ležeti mělo. Zvláště tam, kde duševní síly nejvíce k hmotným předmětům, k obchodu a průmyslu obráceny jsou, jest zapotřebí, aby se duše z denního lopocení probrala a k vyššímu, velebnému svému původu se obracela. Mravnost a náboženství v lidu zakotvené šlechtí a velebí národ a jest zvláště v dobách, v jakých nyní toneme, pevnější záštitou proti kruté bouři krvežíznivého sobectví, nežli sebe četnější děla a bodáky.«

O zvelebení škol, jež pokládal za hlavní nástroj pokroku, slovem i skutkem byl také pečliv Karel Havlíček. Již roku 1846 napsal v Pražských novinách: »Pracovati ve skvělé

---

[1]) Die Mittelschulenquette im k. k. Minist. f. K. u. U. Wien, 21.—25. Jaenner 1908; str. 636—696.

[2]) Srov. O zvelebení středních škol. Č. č. M. 1849, II., 63—86. Ačkoli Wocel gymnasiím nepřál, nicméně upozorňoval na to, že ve středních Čechách od Klatov a Písku až ke Hradci Králové, Litomyšli a Německému Brodu není ani jediného gymnasia, kdežto v severozápadní, mnohem menší části země jsou gymnasia v Chebu, Žatci, Chomutově, Mostu, Litoměřicích, České Lípě a Ostrově.

říši osvěty zůstane vždy první a nejkrásnější věcí ve světě. Není nic v obci tak důležitého, pro všechny zároveň užitečného, jako dobrá škola«. Se školou po jeho názorech spojena býti měla knihovna a čítárna; pro podporu nadaných mladíků v snaze po vzdělání doma i v cizině přál si založiti Jednotu Komenského. Obraz škol v jeho mysli — jak z rukopisných poznámek souditi možno[1]) — byl ovšem pokrokový. Ve škole národní chtěl, aby se žák naučil netoliko čísti, psáti a počítati, nýbrž aby také z realií znal »přírodnictví, zeměpis český a všeobecný, děje a právo české.« Vyučování náboženské a mluvnické aby vedle rozumu šlechtilo také cit a vůli žákovu, bylo jeho přáním. O gymnasiích smýšlel odlišně od své doby. Opravné návrhy Exnerovy a Bonitzovy posuzoval nepříznivě (Nár. nov. 24. srpna 1849), vytýkaje jim, že při vyučování mateřské řeči nebylo šetřeno plné rovnoprávnosti. Horoval též pro tělesnou výchovu mládeže a praktický řemeslný výcvik její; povinný tělocvik a znalost nějakého řemesla pokládal pro vzdělance za nezbytnou. Vzdělání věcné kladl nad vzdělání formální, ano přál si, aby věcné poznatky byly dětem dříve vštěpovány nežli dovednost čtení a psaní. Školám vytýkal přílišné pedagogisování a jich odloučenost od skutečného života. Zamilovanou jeho ideou bylo sloučení stavu kněžského a učitelského; školu nechtěl ani církvi podříditi, ani od církve odtrhnouti, nýbrž pro zásadu jednoty ve výchově chtěl, aby kněz byl učitelem a učitel v určitém věku aby se stal knězem.

Na výchovný úkol školy jako Havlíček také Vincenc Zahradník důrazně upozorňoval[2]) zásadami: Vychovávej ve shodě s přírodou. Výchova přírody nic nezkazí; co proti přírodě, jest špatné. Taková přirozená výchova stává se základem a vodítkem výchovy umělé, zná-li vychovatel, které síly spočívají v duši dětské, za jakých podmínek jsou činny,

[1]) Srov. Dr. Eman. Chalupný, Havlíček, Obraz psychologický a sociologický. Praha 1908, str. 303-317. Též T. G. Masaryk, Havlíček.

[2]) Srov. Dr. Fr. Čáda, Zahradník jako pedagog. Paed. Rozhl. XX. roč. (1907). Téhož spisovatele: Filosofické spisy V. Zahradníka. I., II. a III. díl, Praha 1908—15, vydání Čes. Akademie.

jaké mají zákony a jak mohou cestou od přírody určenou stále býti vyvíjeny a ušlechťovány. Zahradník jako Havlíček horoval pro opatrovny a vychovatelny. Chtěl míti učitele vzdělané po zásadách, z Komenského známých. K samostatné činnosti veď dítě ve škole, aby rozvoj sil jeho nebyl tlumen. Jeho duše sama zažívej a činna jsouc mysli a vyvíjej se! Práci školskou a moc školy dobře vystihl slovy: Kdo od školy pro mravní výchovu nic neočekává, snižuje význam školy; kdo však od ní všeho se naděje, také se mýlí.[1])

Proti Havlíčkovi a Zahradníkovi, kteří opravy školské podle plánů Exnerových a Bonitzových odmítali a zásadám Herbartovy filosofie nakloněni nebyli, zcela opačně o reformách těch soudil veliký pěvec Slávy Dcery Jan Kollár.[2]) Přibyv r. 1849 do Vídně, aby v ministerstvě vyučování byl důvěrníkem ve věcech uhersko-slovenských, vyslovil naprostý souhlas s návrhy Exnerovými a před tím i Feuchterslebenovými (Entwurf der Grundsaetze des öffentlichen Unterrichtswesens in Oester.). Vrozené schopnosti — soudil Kollár — nutno pěstovati školskou výchovou a to v mateřské řeči. Poměry, ve kterých někdo žije, zastaralé předsudky, křivdy, obyčeje, které někde panují, takovou moc mají na naši duši, že v nás člověka udusiti a zahladiti mohou. Ne každý kdo se narodil a vychoval ve tmě, tobě oko své otevře, když jej budeš k světlu přiváděti. Škola není pro mudrce, ale pro lidi; z ní lidé, nikoli učenci, mají do světa odcházeti! Vzdělání pouze rozumové Kollárovi nedostačuje. Jest pro pomalý, po stupních jdoucí, přirozený vývoj všech mohutností lidské duše methodou individuelní. Jako Havlíček také Kollár nepřál si rozluky mezi školou a církví, oba horlili pro mateřskou řeč jako vyučovací, oba byli pro povinnou návště-

---

[1]) Srov. Zahradníkův článek Slovo o škole v Čas. kat. duch. III., 54—63. Téhož příspěvky v Jakschově Jahrbuch für Lehrer, Hausvaeter u. Erzieher. Ignát Jaksch byl předchůdcem Zahradníkovým na faře Křešické a jako kanovník vydával pedagogickou ročenku. Zahradník sepsal také Pedagogiku a Kratičkou mluvnici českou pro učitele — spisy oba, bohužel, se ztratily.

[2]) Srov. výstižnou práci dra Ot. Kádnera Kollárovy pedagogické názory a návrhy. Ped. Rozhl. XX. roč. (1907).

vu školní, oba také svorně zamítali internáty. Havlíček nechtěl školu podříditi církvi, kdežto Kollárovi dozor církve nad školou byl věcí samozřejmou. Školy podle Kollára buďte a) lidové, b) vědecké. Lidové školy pak: mateřské a obecné, jednak vesnické, jednak městské. Škola vesnická buď čtyřtřídní, škola městská měj ještě tři ročníky (měšťanské, vyšší): naukovnu, průmyslovnu, vědovnu. Školy vědecké přijímal podle rozdělení vládního. I pro vzdělání učitelů souhlasil s návrhem vládním o kursech dvouletých. Názory Kollárovy nebyly současníkům známy; psány byly ministerstvu pro potřebu úřední.[1]) Teprve naše doba se s nimi seznámila a potvrdila, co z Kollárových kázání bývalo patrno, že obnovoval a šířil ideje Komenského, ale jako theoretik že ledacos po školách žádal, co v školské praxi nebylo možno.

Tak se projevovaly samostatné kulturní snahy u nás a podávaly pozoruhodné návrhy na úpravu školství podle národních potřeb, kdy veliké události roku 1848 měnily tvářnost celé Evropy přikvačivše náhle jako jarní bouře. Není pochyby, že v českém lidu i jeho vůdčí intelligenci zavládla větší čilost než mezi jinými kmeny slovanskými rakouské říše. Stáli zajisté Čechové tehdy v jejich popředí. Na místě buditelů básníků a povídkářů zabrali první místa v životě veřejném historikové a politikové, hlásajíce určitý program nové doby. K tomu dán podnět z ciziny; došly totiž do Prahy zprávy o pádu Ludvíka Filipa a vítězství revoluce ve Francii, v zápětí přikvačily další zvěsti, že Němci připravují svolání frankfurtského parlamentu, a v Uhřích že Košut plamennými slovy horuje pro ústavnost v zemích našich. Obecná a tehdy oblíbená hesla o svobodě shromažďovací, šetření listovního tajemství, právu petičním a zrušení censury uchvacovala stejnou měrou Čechy jako Němce. Lid, který dosud neměl idee politické a nebyl ničemu vyučen, »opájel se sny o rovnosti a bratrství tolik, že pro ně zapomínal na svou bídu;

---

[1]) Dr. Jos. Karásek, Kollárova dobrozdání a nástin životopisný z r. 1849. Vyd. v Praze 1903 nákladem Čes. akademie. O Kollárově Čítance školní z r. 1825 pak Slabikáři z r. 1826 zevrubně pojednáno u Kádnera.

zář budoucnosti oslňovala oči jeho takým jasem, že neviděl svých dávných nepřátel. Úkoly nejchoulostivější zdály se snadnými a prostými; přestávalo záští a ctižádostivé snahy soupeřů splývaly v témž projevu naděje a víry.«[1]) Do mlhavých tužeb vzrušeného obyvatelstva vlil trochu správného nazírání teprve dr. František Brauner, který českým venkovem byl zbožňován a pro petici chystanou na 11. březen do schůze v sále svatováclavských lázní[2]) navrhl výkup robot, odstranění správy feudální, rovnost obou národností co do vyučování a správy, povinnost, aby úředníci znali oba zemské jazyky, a konečně touhu po vlastním samosprávném sněmu. Zůstane nespornou zásluhou Braunerovou, že první veřejně prohlásil požadavek rovnosti obou národností v Čechách. Na schůzi sice účasti neměl, ale jeho myšlenek tlumočnicí stala se deputace česká, jež 19. března do Vídně šla přednést požadavky českého lidu, a následek toho objevil se v památném kabinetním listu ze dne 8. dubna. Slibuje se tu znamenité zlepšení staré ústavy zemské, povoluje se odpovědná vláda v Praze a sněmu volbami doplněnému přiřiká se moc zákonodárná v značném rozsahu.

Pro nás důležit je čl. 1: »Národnost česká budiž položena za základ tak, že se česká řeč ve všech větvích státní správy a veřejného vyučování s řečí německou v úplnou rovnost staví.« Čl. 14: »O důkladné vzdělání a dostatečné nadání učitelů českých i německých, taktéž o přiměřené zřízení gymnasií a všech ústavů vzdělávacích podle nového plánu studií bude pečovati ministerium k tomu konci zřízené.«[3])

2. První česká hlavní škola v Praze.

Již 9. dubna 1848 vynesením čís. 18963 oznámilo zemské praesidium české zvláštní vyhláškou vší veřejnosti: »Poněvadž potřeba zříditi v Praze hlavní školu, ve které se mládež

---

[1]) Denis, Č. p. B. H. II. 220.

[2]) Na Novém městě poblíže kostela sv. Václava v někdejší trestnici, na vrchu k Podskalí, v prostorné a útulné zahradě.

[3]) Úplný text čte se u J. Kalouska, Čes. stát. právo v Přílohách na str. 640—42. Deklarace českých poslanců z dne 22.

vyučuje jazykem českým, mnohonásobně odůvodněna byla, ráčilo Jeho cís. král. Veličenství podle dopisu vysokého praesidia ministerského ze dne 30. března 1848 čís. 253 dne 30. března l. r. nejmilostivěji nařiditi, aby v Praze škola taková, zatím o třech třídách, co možná nejdříve z nákladu českého fondu školního byla zřízena.« Tak znělo první rozhodnutí, že i příslušníkům české národnosti náleží právo vzdělávati se na základě mateřského jazyka. Aby nařízení danému bylo vyhověno, svolána byla zvláštní poradní komise,[1]) jak o tom svědčí »protokol zdělaný následkem vynesení gubernialního ze dne 31. května 1848 č. 28.127, při pražském magistrátě dne 8. července 1848«. Komisi řídil guberniální sekretář Procházka a k ní pozváni byli: Jos. Rauch, kanovník a vrchní dozorce školní, M. Willer, kníž. arcib. konsist. rada, Jiří Zindl, t. č. ředitel pražské normální (vzorní) školy, Jos. Taegl, magistrátní rada, J. Franta Šumavský, J. Kadrlatý, učitel na farní škole u sv. Jiljí, J. K. Škoda, kaplan týnský, F. Ditrich, výbor obecní a 4 jiné osoby úřední.

Komise měla vyšetřiti pro novou školu přiměřené místnosti a potřebné nářadí, kromě toho rozhodnouti, je-li dostatek školních knih v jazyku českém složených, a nebylo-li by jich, náleželo jí všecko připraviti k jich opatření. Zašla do německé hlavní školy v Týně o 4 třídách chlapeckých a 3 dívčích, kde vyvoláváním a odpověďmi žáků se přesvědčila, že mezi 1168 dětmi nebylo ani 150 dítek německých. Tím byla nevývratně prokázána potřeba zříditi pro české děti českou hlavní školu. Když se rokovalo o českých učebnicích, navrženy jednak knihy nové, jednak překlady učebnic německých. Franta slíbil napsati českou mluvnici a Škoda upraviti učebnici náboženství pro třetí třídu. »Zdar nové školy« — tak čteme v protokole — »bude zabezpečen, budou-li učitelé, kteří na ní mají býti ustanoveni, netoliko českého a německého jazyka úplně mocni, nýbrž i v každém směru povolání svého dospělí, neboť bude jejich těžkým úkolem, netoliko

---

srpna 1868 — dí Kalousek na str. 551 — ne neslušně nazvala tuto listinu posledním útvarem historického práva českého.

[1]) Rozvoj školství v král. hl. m. Praze 1891, str. 15.

učiti všem předmětům jazykem českým, který posud na žádné škole (rozuměj hlavní) nebyl jazykem vyučovacím nýbrž i k tomu působiti, aby nová hlavní škola zadost činila požadavkům časovým a aby tak skutečně vyplnilo se nejvyšší přání našeho nejmilostivějšího mocnáře«.

Návrhy komise byly schváleny zemským praesidiem a otevření školy chystáno ke dni 1. října. Na základě konkursu rozepsaného dne 30. srpna 1848 jmenovány byly v říjnu učitelské síly: první učitel a spolu ředitel dr. Karel Sl. Amerling, druhý učitel Josef Walter, třetí František Tesař, čtvrtý Jos. Bačkora. Katechetou jmenován P. J. K. Škoda a V. D. Bíba podučitelem. Při tomto výběru měl tehdejší správce ministerstva šťastnou ruku. Všichni mužové osvědčili se již na roli školské jako zdatní pracovníci, než byli povoláni na první českou hlavní školu v Praze. Josef Walter (nar. 27. března 1815, † 16. června 1890), jenž později byl školním inspektorem na Karlínsku a pak ředitelem ústavu ku vzdělání učitelů v Jičíně, dbal hlavně vyučování věcného, zaváděl společně s F. Tesařem methodu čtení psaním a byl členem komise pro sestavení vědeckého názvosloví. Fr. Tesař (* 20. dubna 1818, † 18. června 1885) náležel k nejpilnějším přispívatelům do časopisů paedagogických, redigoval Posla z Budče a Budečskou zahradu, sepsal Abecedu v obrazích, Cvičení mluvnická a pravopisná a drobné povídky. Josef Bačkora (* 3. února 1803, † 5. prosince 1876) byl skladatelem Návodné propravy k mluvnici, Navedení k hláskování a psal do České Včely a Vlastimila různé články. Vincenc D. Bíba (* 25. března 1820, † r. 1906), pozdější profesor c. k. ústavu ku vzdělání učitelek v Praze, měl pověst dobrého stylisty a jeho Navedení k písemnostem dočekalo se třináctera vydání což jest nejlepším důkazem praktičnosti a zasloužené oblíbenosti řečené knihy. V nejširších kruzích společnosti české znám byl katecheta P. Škoda (* 15. května 1810, † 31. prosince 1876), výtečný řečník. Jeho úvaha O národním vychování dočekala se několika vydání.[1])

---

[1]) Životopis Škodův z péra Kredbova vydán v Praze 1880, v Urbánkově bibliot. paed. svaz. 68. O Bačkorovi srov. Paed.

Nesnáze sboru učitelského na počátku nebyly malé; neměli učebnic, ba ani vhodného místa pro školu a veřejné poměry národní i společenské jim práci den ode dne stěžovaly, poněvadž do starostí školských mísily se události mocných dojmů.[1]) Konečně v zrušeném šlechtickém konviktu u Piaristů na Příkopě a v Panské ulici našla první česká hlavní škola svůj útulek a otevřena hned třemi třídami; při první třídě byla pobočka. Přihlásilo se totiž do první třídy 78, do druhé třídy 65, do třetí třídy 48 žáků — celkem 191. V prvé třídě vyučovali Bačkora (56 ž.) a Bíba (22 ž.), v druhé Tesař, v třetí Walter. Ředitel Amerling zaměstnán byl jednak řízením školy, jednak četnými přihláškami českých kandidátů, kteří na kursu při české hlavní škole hodlali se při-

slovník, díl I. 57. O Amerlingovi srov. Osvětu 1885 str. 396. Ottův Nauč. slov. II. 151. a poznámky v I. svazku na str. 284.

[1]) V prvé řadě vyjednávání předsedy ministerstva barona Pillersdorfa, v květnu 1848, s Palackým, aby se ujal ministerstva veřejného vyučování. Neuplynul ani měsíc od 11. dubna t. r., kdy Palacký dal veřejnou odpověď na pozvání do parlamentu Frankfurtského a známy byly jeho politické názory. V pamětním spise ze dne 10. května žádal, aby ministerstvo »předem odhodlalo se rozhodnouti otázku poměru monarchie k jednání v parlamentě Frankfurtském určitým a všecku nejistotu navždy zapuzujícím osvědčením a ustanoviti se na chování přiměřeném osvědčení takovému«. (Palack. Sebr. spisy drob. vyd. B. Rieger, Praha 1898; I. str. 16—22, 33—36). Poněvadž ujištění takového se mu nedostalo, úřadu nabízeného nepřijal, ačkoli žádná osobní obět nebyla mu těžká, pokud by se jen snášela s poctivostí. Brzy následovaly události Slovanského sjezdu, na kterém proslov Šafaříkův a přítomnost zástupců všech větví slovanských v Rakousku osvědčovala, kterak od idei Kollárových, plných romantismu, stal se veliký pokrok k střízlivějšímu nazírání na věci naše v Rakousku. V zápětí vzniklé bouře svatodušní, jich průběh a osudné následky, jakož i změna v náčelnictví zemské vlády nebyly bez účinku na vývoj našich potřeb osvětových. Svědčí o tom na př. první sjezd českých a německých učitelů, konaný v Praze 7. září 1848, v němž shromáždění, čítající více než 500 hlav, rokovalo o »návrhu k hlavním rysům veřejného vychovatelství v státě rakouském« za předsednictví Vendelína Filipa a činné účasti Amerlingovy usneslo se na opravných 16 článcích, které byly vládě předloženy, ale vyřízeny záporně. (Srov. Česká politika III. 78—100.)

praviti k povolání učitelskému. Bylo jich přes sto — ale o zřízení a upravení takového kursu bylo potřebí teprve se starati; o jeho povolení nebylo nic známo a tak vše omezovalo se na ochotu a příkladnou obětivost Amerlingovu.

3. Úprava gymnasií českých.

Pro střední školy ministerstvo veřejného vyučování rozšířilo vynesením ze dne 27. dubna 1848 čís. 77 zásadu rovnosti zemských jazyků také na gymnasia a studia fakultní. Byl to jen důsledek rovnoprávnosti národní zaručené kabinetním listem ze dne 8. dubna. Nebylo však jasno, zdali již v školním roce 1848—49 český jazyk na gymnasiích bude předmětem povinným či volným; věci se ujali profesoři akademického gymnasia v Praze a ve zvláštním pamětném spise žádali za obligátní vyučování češtině po 2—3 hodinách týdně. Na to ministerstvo vyučování vyřizujíc podání sboru profesorského vynesením ze dne 18. září 1848 č. 6143 prohlásilo, že od škol. roku 1848/49 bude český jazyk obligátním předmětem učby na státních gymnasiích: akademickém v Praze, Hradci Králové, Jičíně, Jindřichově Hradci a Písku, a že také bude zaveden na řádových gymnasiích v Mladé Boleslavi, Německém Brodě, Klatovech, Litomyšli a Rychnově. Kromě toho svolilo, aby pro ten rok učilo se na ústavech jmenovaných po česku náboženství, zeměpisu, dějepisu a přírodopisu. Zprávu o tom vydalo zemské praesidium 10. října 1848 vynesením čís. 9216.

Zrušením studií filosofických ve smyslu minist. vyn. ze dne 10. května 1848 č. 102 organisována gymnasia podle nových plánů. V šk. roce 1848/49 otevřeny byly třídy sedmé při dosavadních šestitřídních gymnasiích v Praze na akademickém, na Malé straně, na Novém městě (u Piaristů), v Budějovicích, Hradci Králové, Chebu, Jičíně a Plzni; r. 1849/50 staly se ústavy ty již střední školou osmitřídní.

R. 1849/50 přibyla sedmá třída v Jindřichově Hradci, Klatovech, Litomyšli, Písku, v České

Lípě, Litoměřicích, Chomutově, Mostě a Žatci, r. 1850/51 staly se také tyto ústavy osmitřídními. Šestitřídní gymnasia česká v Mladé Boleslavi, Německém Brodě a Rychnově, německá v Broumově a Ostrově postupně redukována jsou na nižší, čtyřtřídní školy střední.

4. Obecné školství za hrab. L. Thuna.

Zatím přešly bouřné chvíle přes naši otčinu a březnová ústava roku 1849 změnila veřejné poměry tak, že na místě ministra pro veřejné vyučování ujal se správy školské ministr kultu a vyučování, hrabě Lev Thun.

Mělo-li obecné vzdělání se pozdvihnouti, bylo české národní škole opatřiti způsobilé učitele a vhodné učebnice. Oběma nezbytnostem vyhověl ministr Thun se vší jemu vrozenou vážností a opravdovostí.

a) Vznik ústavů učitelských. Hned 2. října 1849 otevřen byl při české hlavní vzorné škole v Praze kurs, čili ústav učitelský zprvu o dvou ročnících a jeho řízení svěřeno Amerlingovi, který vyučoval kandidáty logice, paedagogice, přírodopisu a hospodářství. Škoda učil náboženství, Walter měřictví, rýsování a kreslení, Tesař názornictví, řeči české a německé, Bačkora zeměpisu a dějepisu, Bíba písemnostem, Mužák počtům a krasopisu. Mimořádně vyučovali Antonín Majer fysice, Hejtmánek opatrování malých dětí, Malýpetr tělocviku, Horák zpěvu, Krejčí harmonii a hře na varhany. Vrchní dozor nad ústavem vykonával kanovník scholastikus J. Rauch, od r. 1850 zemský školní rada Jan Maresch.

Amerling nazval svůj ústav Budčí a zavedl na něm podle vzoru Kindermannova veřejné zkoušky. Jméno jeho bylo programem;[1]) populární buditel paedagog shromáždil kolem

---

[1]) Srov. Karla Sl. Amerlinga vyučovací a vychovávací soustava, v Besedě učitelské 1910, str. 342 a násl.; Výchovny Budečské a Geneastr, Dědictví Komensk. 1908; Ferd. Čenského článek v Osvětě 1885, str. 385—396; Vývoj soust. ob. škol. str. 106 a násl. K. Herfort, Amerling; C. Merhout, K. S. Amerling a snahy národního učitelstva, v Paed. Rozhl. XXI. roč., str. 1—6, 109—209.

sebe v školním roce 1849/50 140 kandidátů, a když ústav byl pravidelně zařízen, bývalo tu 50—60 kandidátů ročně při hlavní vzorné škole české, která r. 1849/50 měla v I. třídě 195, ve II. třídě 127, ve III. 101 žáka.[1])

Vedle Prahy zřízen byl r. 1849 druhý ústav učitelský s českou řečí vyučovací v Hradci Králové. Město Hradec Králové mělo hned od r. 1777 trojtřídní školu hlavní, která později stala se čtyřtřídní. Při ní konaly se od r. 1802 střídavě kursy učitelské české a německé, na jichž místo nastoupill nově založený ústav český pod správou profesora theologie Františka Schoffera.

Utrakvistický ústav, na němž byli odchováváni kandidáti pro české i německé školy, zřízen byl v Č. Budějovicích, kde již od roku 1813 byla krajská hlavní škola s občasnými kursy.[2])

Z ústavů nově zorganisovaných vycházel dorost učitelský, vyzbrojený hlubšími vědomostmi a hlavně nadšením pro společnou práci národní na poli osvětovém. Rozlétl se po vlastech, zapadl do odlehlých zákoutí a tam konal své poslání vzorně, odchovávaje generace nové v mateřském jazyku a českém duchu k dobám příštím.

Proti politickému zřízení školnímu znamenati dlužno veliký zisk: národní (obecná) škola česká vyňata byla trvale z oboru snah germanisačních; vyučovacím jazykem v ní mohla býti toliko mateřská řeč žactva; ustanovení o jazyku vyučovacím ve škole obecné příslušelo na základě skutečných poměrů dohodě zemské vlády a příslušné konsistoře. Právo na základní obecné vzdělání v jazyce mateřském, získávané školou obecnou, stalo se majetkem všeho obyvatelstva v říši. Škole té opatřováno učitelstvo řádně k úkolu svému připravené a do rukou dány mu nové, časových potřebám sloužící knihy učebné. Za lev-

---

[1]) Statistický přehled žactva a kandidátů na ústavě od r. 1848/49 až do r. 1869 podal jsem na str. 105 své práce Vývoj soust. ob. škol., Praha 1897.

[2]) O počtu praeparandistů v Hradci Králové a Č. Budějovicích viz Vývoj soust. ob. šk. tabulku na str. 107 a 108.

nou cenu tiskl c. k. školní knihosklad nové učebnice a chudým školním dítkám dával je zdarma. Ačkoli r. 1848 byly zřízením centrálního ředitelství c. k. knihoskladu ve Vídni zrušeny správy knihoskladů v Lublani, Zadru, Štýrském Hradci, Innsbrucku a Roveredu, ač knihosklad pro Rakousy nad Enží a Salcbursko byl přenesen do Vídně, zachoval si nicméně knihosklad pražský, založený r. 1777 ještě z dob císařovny Marie Terezie, svou samostatnost, v čemž podporován byl prvním centrálním ředitelem vídeňského knihoskladu drem Hermenigeldem Jirečkem. Uvážíme-li, že na př. českých čítanek r. 1847 prodal 83.072 výtisků, r. 1854 však již 96.571 výtisků, že potřeba knih v létech 1847—65 se zdvojnásobila, rádi uznáme, že zachování samostatného c. k. knihoskladu pro Čechy valně napomáhalo šířiti obecnou vzdělanost v nejširších vrstvách našeho lidu. Poněvadž škola národní byla rázu konfessijního, tiskly se knihy zvlátní pro školy katolické a zvláštní pro evangelické.

b) Nové učebnice. V sepsání českých čítanek uvázal se po přání ministra Thuna Karel Vinařický[1]) a to tak zdárně, že byly vzorem knihám podobným u jiných národů rakouských. A není divu; podnikl práci tu duch osvícený, se školou od prvních let své činnosti veřejné dokonale obeznámený, mistr jazyka a znalec srdcí útlé mládeže. Učinil tak v plném souhlasu s ideou Wenzigovou, že »nestačí při výchově míti zření na znaky obecně lidské, nýbrž sluší pozor dáti též na znaky národní« a v smyslu tehdejšího zřízení školního i »na znaky náboženské«. »Každý národ v duševním ohledu prostředkem svého jazyka činí nejsnadnější, nejrychlejší a nejjistější pokroky, že jazykem jeho možno naň nejvydatněji mravně působiti. Třeba pak, aby srdce chovancovo se rozehřálo a jednotlivci uvykli si ve všem podřizovati se celku a stali se ochotnými pro stát a jeho posvátnou hlavu obětovati v čas potřeby statek i krev«.

---

[1]) Viz svaz. I. 280 a násl. Srov. též V. Slavík, Korrespondence K. A. Vinařického, III. díl, z r. 1849—59, a předmluvu dra Jana Jakubce (Praha 1914).

Potřeba vyučovací i zásady vychovatelské vymáhaly novou úpravu knih. Poněvadž zásadní a nejobyčejnější složení školy národní bylo o třech třídách, Vinařický upravil tři knížky školní: Slabikář, První čítanku a mluvnici, Druhou čítanku a mluvnici pro katolické školy. Jeho »České abecedy« neb malého čtenáře knížky první užívalo se ve školách za souhlasu konsistoří již dříve; neboť nad ni od r. 1839 nebylo knihy lepší a vhodnější. Jako farář Kovánský meškal den co den ve škole hodiny, pozoroval mluvidla dítek, zkoumal jejich chápavost a na základě svého pozorování vydal Českou abecedu či slabikář obrázkový, v němž latinské písmo položil za východisko, seřadil nejprve retné, pak zubné, potom hrdelné souhlásky a učil hláskování podle pravidla: »Podle zvuku, ne dle jména, bývej každá zvučka čtena«. Osvědčené té cesty přidržel se v Slabikáři;[1]) probrav jednotlivá písmena, přešel ze skupin slabikových na slova, ale volil je tak, že obsah čtených slov poutal pozornost čtoucího dítěte plnou měrou a tím bránil mechanismu. V druhé části Slabikáře umístil: »Cvičení smyslů a řeči«, kdež vybíraje předměty z okolí žákova, cvičí jej v mluvení, aby uváděl 1. jména, 2. čísla, 3. jaké věci jsou, 4. co kdo činí, 5. jak se něco činí? kam? kdy? kde? proč? k čemu? Tu bylo věcného učení užito jako cviku jazykového a jako podkladu pro čtení a psaní. V třetí části, v čítance, obracel pozornost dítěte k smyslům, k vlastnostem dobrým a připojoval bajky, povídky mravoučné a články, jimiž se budí cit náboženský nebo pozornost k zjevům přírodním. Modlitbami a pravidly žáků slabikář zakončil. Práci svou Vinařický předložil ministerstvu 31. srpna 1851. S approbací nešlo to tak hladce. Bylo dříve vymoci souhlas a svolení rakouského episkopátu, i když ministerstvo na základě znaleckých posudků knihu schvalovalo. Dne 22. října 1851 poslal Thun Vinařickému obšírný dopis a připojil Beckerův opravený a rakouským episkopátem

---

[1]) O postupu při čtení viz poznámku naši ke str. 142 knihy Vývoj soustavy ob. školství v král. Českém (Praha 1897). Tam srovnány postupy Vinařického, Fr. Řezáče, K. Bulíře a J. Březiny, »K dějinám českého slabikáře v době obrození« je pěkná stať dra Ot. Kádnera v Paed. Rozhl., XXI. roč.

schválený slabikář, žádaje, aby podle něho provedl v knize své změny a knize dal specielně katolický ráz několika doplňky. Vinařický tak učinil a 19. listopadu vrátil svůj opravený a doplněný rukopis.[1]) Poněvadž však přidržoval se methody hláskovací a žádal si pro tisk latinských (a nikoli švabachu) písmen, protáhl se tisk až do července 1852. Tehdy ve zvláštní poradě biskupů za předsednictví Helfertova probrány byly posudky zemských školních rad a dobrá zdání biskupská, i z Ostřihomu a Košic a schváleny tyto zásady: aby se začínalo vyučovati čtení hláskováním, aby se užívalo písma latinského, aby vzhledem k Slovákům uherským některá slova se pozměnila. Tak Slabikář schválen a Vinařickému za cesty do Vídně a za honorář vyplaceno šest set zlatých. Konference souhlasila také, aby Vinařický po přání ministerstva se uvázal k sepsání methodického návodu k svému Slabikáři a pro vyučování sborové aby opatřil nástěnný slabikář český. Přání tomu bylo vyhověno[2]) a approbace dána 20. prosince 1852 vyn. čís. 11.898 M. K. V.

Rukopis První čítanky a mluvnice Vinařický odevzdal 29. června 1852; brzy na to stihl jej Thunův list, ve kterém ho zve ke dni 10. července do Vídně na poradu. Approbační řízení bylo tentokráte hladké; biskupské ordinariáty z Prahy, Litoměřic, Hradce Králové, Budějovic, Olomouce, Brna, Vratislavě a Košic zaslaly vesměs příznivé posudky souhlasné s posudky laiků; v únoru 1853 kniha dána do tisku, načež vynesením ministerským ze dne 22. srpna 1853 čís. 8440-937 approbace vyhlášena. Uznání a dík ministrův projevil skladateli zvláštním přípisem ze dne 7. září 1853 Helfert a oznámil, že mu poukázán honorář, útraty cestné v to počítaje, částkou osmi set zl. V »První čítance a mluvnici« Vinařický upravil dvě oddělení. K prvému připojil význačnou poznámku, aby články tam položené nebyly látkou k mluvnickým

---

[1]) Srov. Korespond. K. A. Vinařického (vyd. V. O. Slavík), III. díl, str. 57, kde o tom podává zprávu Jos. Jirečkovi a připojuje Rozvrh čítanky (čl. str. 58).

[2]) Při návodu k názornému vyučování (Cvičení smyslů a řeči) vzpomíná Vinařický ochotné pomoci učitele Stuchla.

cvičením, nýbrž aby se podle pouhého smyslu školákům vykládaly a pak do srdce i do paměti vštěpovaly. Články druhého oddělení měly úkolem: vzdělávati rozum žactva, cvičením mluvnickým obohacovati řeč a zvyšovati vyjadřovací schopnost žáků. Zajímavé byly (vzhledem k potřebám na Slovensku) poznámky o jazyku spisovném, o mluvě lidové, nářečích, a připojen slovníček významů v tom neb onom nářečí neobvyklých.

Roku 1853 vybídnut byl Vinařický, aby s druhou čítankou[1]) a mluvnicí neotálel; ministr si přál zvláštního vydání pro venkov a zvláštního pro městské školy. V září téhož roku auktor prodléval na poradách ve Vídni, jednak aby posoudil slovinský slabikář, jednak aby se také vyjádřil, zdali by provisorně bylo vhodno dáti německou knihu pro třetí třídu hlavních škol také školám českým. Německým učebnicím bránil se Vinařický důsledně; raději se uvázal v další práci, že složí německý slabikář pro české školy městské a práci tu vykonav obdržel honorářem za ni sto zlatých. Čítanka druhá měla tytéž osudy jako Slabikář. Skladatel obdržev posudky, jež zaslalo 8 konsistoří a pět odborníků (mezi nimi Josef Řehák, ředitel staroměstské hl. školy v Praze, Škoda a Amerling) měl tříměsíční lhůtu ku konečnému upravení textu. Rukopis konečně 26. ledna 1856 vynesením č. 989-90 MKV schválen a dán do tisku. Podle vyn. ze dne 23. srpna 1856 č. 12.907-847 Helfert jménem ministerstva poděkoval skladateli za práci a konečné její provedení a přiřkl mu jako náhradu výloh a cest, spolu jako honorář celkovou sumu šest set dvacet zl. Ze všech svých honorářů byl povinen svým přispivatelům podle sjednaného klíče připadající odměnu zapravovati, což, jak dokázáno, činil na vlastní újmu, spolu též hraditi své výlohy za časté cesty na porady do Vídně.

Druhá čítanka a mluvnice měla pět oddílů: a) pro nábožensko mravní výchovu mládeže, b) poučení o věcech přírodních, c) výklady zeměpisné a dějepisné, d) o poměrech společenských (Dítě a rodina. Škola. Čeládka. Představený

---

[1]) Původní její návrh a rozvrh viz v Korespond. K. A. Vinařického, III. díl, str. 80—83, Praha 1914. Vyd. V. O. Slavíkovo.

obecní. Živnosti a řemesla. Cechy a živnostenské spolky. Jmění. Opatrujte oheň. Ústavy dobročinné. Soud. Svědek. Četník. Voják. Úřady. Daně. Odměny.) a zdravotnických (Šetři zdraví. Nemoci dětské. Pokrmy. Nápoje. Oděv. Obsluha nemocných. Lékař a nemocnice. O zkaženém vzduchu. Koupání a lázně. Křísení zdánlivě mrtvých. Úraz a poranění); e) potřebám venkovským určen jest oddíl poslední; tu jest předmětem článků: rolník, půda, mrva, nářadí rolnické, orba, setí, žeň, stodola, sýpka, louka, pastvisko, zahradník, školka, štěpařství, česání a ukládání ovoce, chov koní, skotu, bravu, včel.

Knihy Vinařického[1]) vynikaly výběrem zdařilým, věku, vědomostem i prostředí dítek plnou měrou vyhovujícím, a psány byly řečí přesnou, slohem vpravdě mistrným.[2])

Pro mluvnické učivo stačily přídavky k čítankám připojené. Výběr jeho svědčí o rozvaze paedagogické; nikde není pravidel, ani theoretických výkladů o mluvnických pojmech, nýbrž prostě seřaděny vzory a příklady mluvnické. K cvičení smyslů a řeči v Slabikáři tak upraveném nebylo potřebí výkladu o tom, co jest jméno podstatné, přídavné, sloveso atd.; pro pravopis stačil přídavek o rozdělování slabik, o předložkách a koncovkách a z řady vhodných příkladů na konci odstavců jsou odvozena pravopisná pravidla. Bylo to učení mluvnické, podle encyklické methody rozvržené. Vedle pravopisných cvičení připojeny písemnosti jednací a úkoly slohové.[3])

---

[1]) Slabikář se prodával neváz. po 10, váz. po 16 kr. První čítanka po 8, váz. po 12 kr. stř.; Druhá čítanka po 48 kr. Nezměněné otisky po r. 1851—53 častěji se opakovaly, n. př. 1857, 1864. Obšírněji o učebnicích těch je v Soust. ob. škol. na str. 141—146. Tam též výklad, kterak si skladatel přál, aby se při čtení článků postupovalo.

[2]) Jich přiměřenost nejlépe dosvědčuje se tím, že ze Slabikáře vzato bylo 14 článků do první čítanky a tři do druhé čítanky sestavené podle nových zákonů školních; ba třetí čítanka z r. 1877 má 54 články z druhé a 2 články z první čítanky Vinařického převzaty.

[3]) Že vrstevníci Vinařického práce paedagogické si vážili, dokladem je zmínka v dopise dra Jos. Čejky ke Krouskému:

Zřízením ústavů ku vzdělání učitelů a vydáním vhodných českých učebnic prospělo se neskonale národnímu školství.

c) *Národní školy.* Národní škola zůstávala zřídlem prvního vzdělání lidového; svornou prací nadšeného učitelstva a osvíceného kněžstva vzmáhal se její význam také v očích občanstva, které zamilovalo si ji, přilnulo k ní, a když bylo potřebí nákladu, rádo přispívalo zvláště od dob, kdy po výkupu ze závazků robotních mohutněl samostatný stav rolnický. Škol přibývalo vůčihledě. Bylo jich r. 1849: 3510; z nich 1781 českých, 1556 německých, 173 utrakvistických; r. 1851: 3660; z nich 2088 českých, 1572 německých; r. 1860: 3750; z nich 1914 českých, 1635 německých, 201 utrakvistická.

Co do počtu žactva bylo r. 1849 v království Českém: 570.877 dítek školou povinných, 538.887 do školy docházejících; r. 1860 však 629.400 dítek školou povinných, 610.980 do školy docházejících. Během desítiletí vzrostl počet dítek školou povinných o celých 9%; počet dítek do školy docházejících více než o 10%. —

Národní školy podřízeny byly při zemské správě dvěma zemským dozorcům, kteří měli o nich referát, Janu Mareschovi a JUDru Janu Čermákovi. V diecesích vrchní dozor měli dozorci ordinariátem ustanovení a vikáři. Správa škol

---

»Naše hlasy jsou hlasy bolestně volajících k mužům, jako je náš Vinařický, k němuž se utíkáme, aby nezapomněl paedagogickou roli k našemu oblažení a oslavení vzdělávati. Věřte mi, že umím ceniti práce filologické a bádání historické, jakým se Vinařický oddává, v nichžto někdy tajemné semeno budoucích žní tiše odpočívá. Ale náš Vinařický stojí jednou nohou v minulosti, druhou v přítomnosti, která se k němu modlí, aby na živý pramen učitelské moci své jak znamenité tak přelíbezné nezapomínal.« Živ. Krousk. str. 15. — Kterak V. si vedl při skládání čítanek, souditi lze podle zachovaného rozvrhu pro II. čítanku. Celek rozpočtený na 104 články rozvrhl si na čtyři oddělení po 26 článcích. V každém oddělení vymezil si napřed osnovu výchovných a naukových pravd, pak teprve podle těchto základních hesel vhodné články jednak vyhledával, jednak skládal. Vybíral z Puchmajera, Svobody, Jablonského, Douchy, Vacka, Sychry, Čelakovského, Langra, Bačkory a Tomka. Viz přílohy.

konala se podle vikariátů. V arcidiecési pražské vrchními dozorci byli Jos. Vojt. Rauch, prelát scholasticus a generální vikář Petr Fr. Krejčí; v diecésích ostatních kanovníci scholastikové a to v králové hradecké Jan Nep. Jansa, v budějovické V. Kautz, v litoměřické J. Pfeifer. V arcidiecési pražské byly 3 vikariáty městské: Malostranský, Staroměstský a Novoměstský v Praze, pak 35 okresů venkovských:[1]) berounský, brandýský, borský (Haida), budyňský, bystřický, černokostelecký, českobrodský, falknovský, jáchymovský, hořovický, chebský, hroznětínský (Lichtenstadt), kolínský, královický, kraslický, křivoklátský, libocký, žlutický, mnichovický, novostrašecký, plánský, plzenský, prosecký, příbramský, rakovnický, rokycanský, roudnický, selčanský, slánský, stříbrský, teplský, toužimský (Theusing), vlašimský, votický a zbraslavský. Diecese královéhradecká měla 31 vikariátů čili okresů školních; byly to: broumovský, dolnokrálovický, hostinský (Arnau), chrastecký, chrudimský, čáslavský, hořický, jaroměřský, jičínský, kopidlnský, kostelecký, králický, královéhradecký, kutnohorský, lanškrounský, ledečský, lipnický, litomyšlský, náchodský, německobrodský, novobydžovský, opočenský, pardubický, poděbradský, polenský, poličský, rychnovský, skutečský, trutnovský, vrchlabský a vysokomýtský.

V diecési litoměřické bylo 26 vikariátů čili okresů školních a to: bilínský, českolipský, dokský, fridlandský, mnichovohradištský, hanspašský, chomutovský, jablonský (Gabel), jablonecký (Gablonz), jesenický (Jechnitz), kadaňský, kamenecký, liberecký, libochovský, mostecký, nymburský, ouštěcký, semilský, teplický, turnovský, ústecký a žatecký.

V diecési budějovické bylo celkem 31 vikariátů čili okresů školních a to: budějovický, hlubocký, vltavotýnský, soběslavský, vodňanský, krumlovský, kaplický, hornoplánský, vyšebrodský, dešenický, klatovský, nepomucký, plánický, kamenický (n/L), jindřichovo-hradecký, třeboňský,

[1]) Vikariát kladský v Prusku příslušel tehdy i nyní toliko správou církevní k arcidiecési pražské.

novohradský (Gratzen), blatenský, horažďovický, mírovický, písecký, sušický, bechyňský, jistebnický, pacovský, pelhřimovský, táborský, hostounský, lukavický, domažlický, horšovo-týnský, kašpersko-horský, prachatický, volyňský a vimperský.

Ve čtyřech diecésích bylo v Čechách úhrnem 126 okresů školních čili vikariátů školních.

Čemu na škole národní tehdy se učilo, můžeme poznati jednak z úředních »poznamenání«, která se vikářům jakožto okresním dozorcům předkládala, jakož i z visitačních protokolů o zkouškách. Tak na farní škole ve Svídnici v roce 1859 bylo podle poznamenání vyučováno: 1. náboženství a výkladům evangelia, 2. poznávání písmen, slabikování, čtení, 3. čtení prvního dílu skrze pět kapitol, 4. čtení druhé čítanky od začátku až do 149. stránky, s výklady a mravným poučením, 5. pěkné psaní, 6. pravidla mluvnická a pravopisná, diktando, 7. uvádění k písemným »výstavům«, 8. počítání z hlavy a ciframi v základních pravidlech, pak pravidlo »třioudní« (trojčlenka). Na filiální škole v Trojovicích bylo 24. června 1860 při přítomnosti biskupského školdozorce zkoušeno: v náboženství kapitola první veskrz, s malými žáky podle malého katechismu od kapitoly I.—V.; čtení ze slabikáře po str. 32, z malé a velké čítanky veskrz; z počtů: numerace, addice, multiplikace a trojčlenka; z písemností o dopisech, listy děkovací, upomínací, odpisy, účty a kvitance; zeměpis a dějepis český pohromadě zkoušen, pak o štěpařství. Zkouška zakončena písněmi: Bože, před Tvou velebností, Před Tebou se klaníme, Anděl Strážný, Hymna papežská. V Kostelci Vrbatově 27. června 1860 začala se zkouška hymnou papežskou a zakončila modlitbou za císaře pána a hymnou národní. Visitační protokoly stále měly formu, jakou ukládalo politické zřízení školní; otázky obojjazyčné vyskytují se až po roce 1862, avšak oddíl protokolu, ve kterém se pojednávalo o poměru místního faráře ke škole, zůstával ještě r. 1865 německý. Že v protokolech visitačních mnohé stesky jak se strany učitelů tak i se strany obce se vyskytaly, aspoň jeden stůj doklad. Protokol ze dne 5. července 1860 »z ohledu farní školy ve Svídnici, patřící ke chrámu P.

sv. Jakuba v Práčově pod c. k. normalfondským patronátem okresu Nasavrchy c. k. krajského úřadu v Chrudimi« má nález: »1. Hned r. 1857 se udály nedostatky, které se při škole v Svídnici nacházely, ty až posud opraveny nejsou; vrata při dvoře jsou již tak chatrná, že ani zamknout se nemohou. 2. Studeň sice pro vodu jest hotova, ale nemá střechy; voda se tahá hákem, což jest dětem tuze nebezpečné; proto musí učitel sám dětem vodu vytahovat, aby se některé neutopilo. 3. Pekárna pro pečení chleba od r. 1857 tuze bídná, že se potřebovat nemůže. 4. Poněvadž se při škole pole, které ve fassi jest, nachází, byl pro dobytek r. 1828 povolen chlév, který nyní znamenitou správu potřebuje. 5. V oknech je 15 tabulí přepukaných, kterými zimním časem studenost dovnitř tlačí. 6. Kamna v příbytku učitelovu jsou chatrná a rozpukaná, že pro kouř vydržet možná není. 7. Zahrádka, která dne 5. srpna 1844 od sl. komise byla nařízena, dosud plotem opatřena není«. Visitační protokol ze dne 8. července 1857 o farní škole v Bojanově svědčí, že škola má vyučování celodenní; učitel i pomocník mají zákonitou způsobilost, působíce již při školství: učitel 59 let, z těch 55 v Bojanově a pomocník teprve 9 let. Německého jazyka oba jsou znalí. Prospěch ve vyučování chvalitebný, dovednost a píle učitelů i katechety dobrá. Rodiče uznávají jich přičinění a jsou jim vděčni; školního vzdělání svých dítek si velice váží.

d) Porady učitelské. Nařízením, které vydal Thun o poradách učitelských[1]) a dalším vzdělávání učitelstva paedagogickými časopisy, valně se prospělo a vnitřní život školský jevil ponenáhlu známky plodné práce kulturní.

Přičiněním Jana Ev. Purkyně, K. Škody a K. Amerlinga nebylo již učitelům jméno Jana Amosa Komenského neznámo; objevená česká Didaktika, péčí Musejního sboru

---

[1]) Porady učitelské před nařízením ministerským u nás v život uvedl K. S. Amerling. Akta porad těch z let 1848—52 jsou v škol. výst. a mus. v Praze. O jich významu srov. čas. Nár. Škola 1865, roč. III., pak pěknou stať Cyrilla Merhouta: »Amerling a snahy národního učitelstva« v Paedag. Rozhl. roč. XXI. 1908.

prací Jos. Chmely a V. V. Tomka r. 1849 vydaná, seznamovala učitelstvo s jeho ideami; Komenského »Informatorium školy mateřské« a »Svět v obrazích« vzděláním dra Amerlinga si proklestily i do škol obecných dráhu. Příklad Filcíkův, Javornického, Zieglera nezůstal bez účinku; Vinařický, Šrůtek, Ant. Marek, Sláma, Daneš, Hušek, Balatý a jiní osvícení mužové z řad národního kněžstva slovem i příkladem usilovali o vzdělání a zdokonalování učitelstva jednak ve vikariátních poradách, jednak v učitelských časopisech. V poradách učitelstva a duchovenstva, pravidelně svolávaných, konaly se přednášky odborné, jakož i praktické výstupy methodické, aby shromáždění učitelé seznamovali se s pokroky nové doby. Pěstována česká píseň, české dějiny, česká mluvnice a literatura. Zásada volného projevení názorů a zkušeností kořenila schůze ty a podporovala úvahy o věcech praktických. i o povinnostech vychovatelských. Kde osvícený a pro národní školu nadšený vikář taktem a zkušeností řídil tato shromáždění, tam zasévalo se dobré símě a brzy neslo ušlechtilé ovoce. Z programů a zpráv o těch poradách sebral by se cenný materiál na doklad vzácné a nad míru úrodné součinnosti stavu duchovního a učitelského na prospěch školy a tím též obecného vzdělání. Jen několik vzpomínek buď tu uvedeno na důkaz osobního nadšení pro pokrok. Antonín Marek, farář Libuňský, jako okresní vikář turnovský v létech 1844—58, vykonal se svým učitelstvem 47 odborných porad všeobecných, v různých místech okresu a zřídil si velmi pečlivě knihu poradní a zápis o předmětech, o kterých přednášel v poradách. »Tyto poradní řeči dávají nám nahlédnouti nejen v Markovo odborné vzdělání paedagogické, nýbrž i v jeho hlubokou vroucí duši, která stále měla na mysli prospěti svému národu, povznášeti a zušlechťovati jeho mládež a tím učiniti národ schopnějším boje za vlastní existenci«.[1]) Karel A. Vinařický jako děkan v Týně nad Vltavou a vikář soběslavský v létech 1852—59 stejně byl neunavný; P. Karel Hušek, vikář kolínský, konal

[1]) Dr. Jan Jakubec, Antonín Marek, jeho život a působení i význam v literatuře české. Praha 1896, str. 65—80.

ročně 4—6 porad, v nichž sám vykládal; Frant. Daneš, děkan v Peruci, vikář novostrašecký, slovem i písmem pečoval o povznesení porad učitelských; podobně činili Vincenc Bradáč na Černokostelecku, Vojtěch Zuman na Mladoboleslavsku, Vincenc Procházka na Mělnicku a j. Poradní rozpravy týkaly se základních věcí vyučovacích, čtení, psaní, počítání, výkladů mluvnických, prvotního vyučování reáliím, při čemž stránka věcná i methodická bývala náležitě probírána; avšak kromě toho šířily známost zásad J. A. Komenského mezi učitelstvem, budily je k vlastenecké práci a k účasti při praktickém zdokonalování stavu rolnického.[1]) O rozsahu porad stačí uvésti, že v školním roce 1855—56 vykázala diecése budějovická v 11 vikariátech 18 úplných, 10 částečných porad, při nichž průměrem bývalo přítomno 30 kněží, 40—50 učitelů; diecese královéhradecká v 31 vikariátech 83 úplných, 107 částečných porad a z nich českých úplých 64, částečných 82 při průměrném účastenství 20—24 kněží, 50—56 učitelů; diecése litoměřická v 26 vikariátech 54 úplných, tolikéž částečných porad, z nichž bylo 16 českých při průměrné účasti 15 kněží, 40—45 učitelů. V arcidiecesi pražské za ten rok v 18 vikariátech bylo 48 úplných, 9 částečných porad, z nich 27 českých při průměrné účasti 15 duchovních, 50 světských učitelů [2]) **Bohužel, porad těch stranívalo se** namnoze učitelstvo škol hlavních, zejména v městech, kde bývaly dvojtřídní nižší reálky spojeny se školou hlavní; také vadil leckde příliš úřední ráz, jinde mnoho formalií, jinde nevhodnost místního střediska, ba i nevhodný čas. »Chuti, duševní pružnosti« — dí účastník[3]) — »se jim ubírá a bude-li se jen počítati: Kolik

---

[1]) Obvyklá themata: O jazyku, hlasateli národního ducha. V řeči o jazyku se skládá a zachovává národní osvěta, O české knize a časopisích, O jazyku českém, O školních knihovnách, O polním hospodářství, Význam ovocných školek a j. toho dokladem. — Viz na př. Škola a život 1855, 1857. O poradách učitelstva v okresu karlínském viz zprávu K. Schafflera v Pamětech okr. karl. red. Kneidlovou z r. 1898 na str. 619—623.

[2]) Srov. Škola a život 1856 str. 1. Porady a časopis od F. J. Řezáče. R. 1857 str. 166—172 Přehled porad učitelských v Čechách r. 1855/56 a dvě příčiny jejich nedostatků.

[3]) Škola a život 1857, str. 172.

jich? a nebude-li se hleděti: mnoho-li dobrého jimi způsobeno? nebudou míti mravního, trvanlivého základu. I po smyslu zákona měl by v každé poradě každý úd cítiti, že k celku přináleží a po soustředění podobných snah toužiti«.

e) *Časopisectvo paedagogické.* Jako poradami učitelskými vydatně se zvýšila úroveň vzdělání učitelského, neméně přispívalo k témuž účelu také odborné časopisectvo.[1]) Na nutnost povznésti obecné vzdělání lidové ukazovaly všecky ty časopisy a ústy starozákonního proroka: »Proto uveden lid můj do vězení, že neměl umění« vyjadřovaly obrazně, čeho nedovolovala tíha tehdejších poměrů politických. Aspoň několik příkladů budiž uvedeno. Již od r. 1823 potřebám učitelstva v diecesi královéhradecké výborně sloužil Zieglerův Přítel mládeže,[2]) který od r. 1836 stal se orgánem konsistorním a po kratinké přestávce r. 1848 měl své pokračování od r. 1852 v časopise »Školník pro učitelstvo králohradecké a jinodiecésní vychovatelstvo vůbec«, jejž u J. H. Pospíšila v Hradci Králové vydával až do roku 1861 tehdejší vikarista a pozdější kanovník Josef Ant. Šrůtek. Tam krásně oceněna byla práce buditelská, kterou českému lidu a české škole věnovali Josef Regner, František Vacek, František Černý, učitel v Hronově, V. Petr, učitel ve Rtyni, K. Šádek, Jan Filcík a j. V Časopise katol. duchovenstva od r. 1828 pěkné práce F. A. Vacka, Frant. Slámy, Vinc. Zahradníka, Jeron. Zeidlera stále měly na mysli rozvoj české školy a jejích potřeb: také Květy od r. 1834 a před tím Javornického Česká bibliotéka sloužila vhodně úkolům školským. Rok 1848 dal vznik týdenníku »Posel z Budče« v Praze, redakcí Fr. Šumavského, pak Tesaře, Řeháka a posléze Amerlinga, který od r. 1851 ustoupil »Škole a životu«,[3]) »časopisu

---

[1]) O tom zevrubně psal dr. J. Pešek, České časopisy paed. v době obrozenské. Paed. Rozhl. 1911—1913.

[2]) Rybička, Přední křisitelé, str. 180—185. Do listu přispívali J. Jungmann, V. Sedláček, V. Nejedlý, Fr. Vacek, A. Marek, V. Javornický, M. Sychra, M. Patrčka a j.

[3]) Časopis ten byl protiváhou k německému podniku »Jahrbuch für Lehrer, Aeltern und Erzieher, begründet von Ign. Jaksch«, který dále vycházel redakcí c. k. školního rady Jana

pro učitele, pěstouny i rodiče a vůbec pro vzdělavatele lidu s přílohou Štěpnice pro mládež československou. Redakci měli Fr. J. Řezáč a J. V. Rozum, později J. Šťastný a J. Sokol. Kolem nich shromáždili se ostatní pracovníci literární: Štěpán Bačkora, Fr. Daneš, Fr. Doucha, K. J. Erben, V. Frost, M. Havelka, Karel Hušek, dr. Fr. Kodym, B. Kulda, Jan Krejčí, Lambl, Lešetický, Majer, Mužák, Jan Palacký, Frant. Pravda, A. Rybička, Šumavský, Walter, Zelený a jiní.

Co vzácné práce vykonáno bylo učiteli, lze tuto jen obecně připomenouti. Žiliť v každém vikariátě mužové pro vzdělání mládeže nadšení, mužové v práci neunavní, skromní, s málem spokojení, kteří stali se vychovateli celých generací, a proto památce jejich žehná se až dosud. Krásně o nich promlouvá K. V. Rais[1]): »Vzpomínáme na učitele i na pomocníky jejich, na těžkou jejich práci ve škole i na pernou sháňku jejich za chlebem mimo školu. V duchu vidíme je ve třídě za nízkými stolky školními, k nimž vyvolávají si špatné čtenáře i písaře, neb před tabuli, na níž počítali, i před mládeží, jak jí vštěpovali základy mateřštiny a proháněli ji v počítání pamětném; vidíme je s housličkami, jak cvičí ty rozněcující zpěvy buditelů našich: »Kde domov můj?«, »Tážete se, proč jsem Slovan?«, »Kde můj je kraj?«, »V Čechách, tam já jsem zrozena«, »Přicházím přímo z Moravy«. Vidíme je, jak se při těch písních na mládež usmívají a jak dětem očka jiskří«.

Šťastnější a bohatou hřivnou ducha nadaní jejich vrstevníci chápali se vedle slova i péra a literární prací škole a národu prospěti usilovali. S Amerlingem, Řezáčem a Svobodou pracovali J. Přibík (1811—1849), Jos. Švestka (1816 až 1882), Jan Hejtmánek (1816—1875) jako paedagogičtí průkopníci idejí Komenského. A jak oni, byli rovněž neunavnými

---

Maresche v Praze. V Lipsku od r. 1852 vycházející »Die höhere Bürgerschule« redakcí dr. K. Vogela a Fr. Körnera list v učitelských sborech dosti rozšířený, všímal si dobře českého školství, přinášel i posudky o českých článcích paedagogických a zprávách školních.

[1]) Pol. a škol. okres Vinohradský, 1898, str. 324.

buditeli a vychovateli Tomáš Bolard (1814—1885), Josef Dolenský (1790—1860), Jos. Bolina (1824—1898), Ant. Dudek (1826—1879), Eman. Beneš (1828—1890) a statná řada jejich vrstevníků...[1])

Doma pilně pracujíce před dětmi, za varhanami v kostele o mších rorátních, kdy radostně se vším lidem zpívali, v neděli kdy řídili slavnou hudbu chrámovou, rádi putovali do města, kde měli děti na školách, jindy na vikariátní porady nebo na pout, posvícení, aby pomohli kolegovi při slavné figurálce. Mnozí z nich v jedné a téže obci dlouhou řadu let se klopotili a také v ní, mezi těmi, jež vychovali a již se k nim vždycky hlásili, oči na vždy zamykali a na hřbitůvku mezi svými jsou pochováni. Neměli na růžích ustláno, hojně a rozličných trampot zakusili, ale to svědectví jim dáti sluší, že dobrá byla pokolení, jež vychovali. V nynějším rozmachu národní bytosti české mají svůj čestný podíl. Byla to plodná léta národního rána, kdy na roli školské u nás od základů pracovalo se s nadšením a láskou bez ohledu na hmotné výhody a zisk, kdy časopisy učitelské byly ohlasem obětivých činů, jež konali mužové při školách bdící i pracující, mužové sestupující se v porady čas po čase a hlasu svého povznášející. Není malou jejich zásluhou, že v Čechách vláda konkordátu nezanechala hlubších stop, svědčících o reakci. Pevnou hrází proti ní byla svorná práce osvícené části tehdejšího kněžstva s nadšeným učitelstvem.

5. Hlavní školy.

Byla-li obecná škola za vlády Thunovy vyňata z oboru snah poněmčujících, jinak se otázka ta řešila při školách hlavních. Ficker[2]) zřejmě přiznává, že ministerstvo se zvláštním důrazem o to pečovalo, by důležitost vyučování německé řeči nebyla zneuznána a nestala se obětí

---

[1]) Srov. Kneidl, Pam. škol. okr. Karlínského 1898, str. 637—656.

[2]) Ber. Geschichte, Organ. u. Stat. des öst. Unt. Vídeň 1873, str. 39.

národnostních snah. Proto vydávalo nařízení vzhledem k potřebě německého jazyka v praxi životní a společenské ukládajíc vyučování němčině na městských a hlavních školách; ano přičiňovalo se, by druhému jazyku zemskému upravena byla cesta i do školy obecné.

Hlavní škola neměla ještě tehdy sloužiti všeobecnému vzdělání lidovému; výše nad školu triviální pouštěl se vyučovací jazyk český jen z nezbytí a s donucením. Vzlet českého ducha ochromovati musil utrakvismus. Rovnoprávnost národní ve školách vzala za své, když odvolána byla oktrojovaná ústava ze dne 4. března 1849 a vyhlášeny byly sylvestrovské patenty r. 1851. V době, kdy každé svobodnější hnutí vláda Bachova a Schmerlingova mocí dusila, kdy nad Prahou plná 4 léta vznášel se stav obležení (od 10. května 1849 do 16. srpna 1853), den ode dne se bolestněji pociťovalo, že vyučování dostává se ve službu germanisace a reakce.

K této stránce nese se ve zprávě zemského výboru království Českého ze dne 9. března 1863 památný stesk dra Frant. Braunera.[1]) Zmíniv se o pokroku českého živlu v létech 1848—50, dokládá: »Kdyby se tou cestou důsledně bylo kráčelo, která se v roce 1848 nastoupila, a veškerých při tom zkušeností by se bylo užilo, dojista by opravy školství v království Českém během 14 let tak byly dospěly, že by rovnoprávnost obou zemských jazyků ve školách skutečnou již pravdou byla. Avšak ta cesta brzy se opustila a čeho se na ní dosáhlo, to se obmezováním a odvoláváním zaráželo, ano opáčnou praktikou téměř se zničilo. Nařízením ministerstva kultu a vyučování ze dne 27. června 1853 čís. 6386/805 vydaným bylo ustanoveno: »Žádný žák z hlavní školy nemá do gymnasia přijat býti, který by všecky předměty německy nemohl slyšeti a též latině na základě německého jazyka se učiti«. Současně vydané nařízení téhož ministeria čís. 821/109 pak ustanovuje: »Žáci hlavních škol s českým jazykem vyučovacím, postupují-li do nižších reálek, mají s sebou takovou přípravu z němčiny přinášeti, aby tomu neb onomu

---

[1]) Srov. Škola a Život roč. X. str. 95—98. Praha 1864.

předmětu po německu mohli vyučováni býti a později také na jiný německý ústav přestupovati«.

Obě tato nařízení vyšlá od téhož nejvyššího úřadu vyučovacího si odporovala. První žádá na žácích, kteří z hlavní školy, tedy i české, do gymnasia (tedy také do českého) postupují, takového vycvičení se v němčině, aby všem předmětům po německu a na základě němčiny také latině učiti se mohli — kdežto druhé nařízení právě od těch žáků, kteří z české hlavní školy do české nižší reálky vycházejí, jen takového cvičení v němčině žádá, aby tomu neb onomu předmětu po německu se učiti a později na německou reálku přejíti mohli. Těmito dvěma nařízeními přivedlo se to v skutečnosti tak daleko, že všecky české hlavní školy, aby svému žactvu možným učinily postup na gymnasium, k vyučování němčině hlavní zřetel měly na patrnou újmu duševního vzdělání mládeže české. Z toho usilování pošlo, že ze všech nižších reálek v četných městech českých čeština jako jazyk vyučovací vypuzena byla a tytéž ústavy majíce českou mládež pro řemesla a průmysl vzdělávati, s cílem svým se minuly«.

Tak především všecky hlavní školy, které s t. zv. podreálkami sloučeny byly pod jednou správou, staly se zase po r. 1853 jako bývalo ve století 18. a na počátku věku 19. ústavy poněmčovacími a tím dodávaly českým městům nátěru německý. Ráz ten byl patrný v nesamostatných dvoutřídních reálkách, s nimi spojených, které vznikly zrušením t. zv. čtvrtých tříd dvouletých při bývalých školách hlavních a proto měly s nimi společnou správu jako v Praze u sv. Jakuba na Starém městě, u piaristů na Novém městě, v Josefově (žid. m.); v Chebu, Chomutově, České Lípě,[1] Náchodě, Kolíně, Kutné Hoře, Pardubicích, Chrudimi, Hradci Králové, Poličce, Pelhřimově, Písku, Příbrami, Domažlicích, Klatovech, Vodňanech, Rokycanech, Plzni a Táboře; od roku 1852 ještě v Čá-

---

[1]) Do Chomutova a České Lípy chodívalo hojně českých dítek za vzděláváním a bylo jim tam snášeti hojně trampot při vyučování, ačkoli v dřívějších dobách i tam, ba i v Chebu pěstovalo se učení češtině.

slavi, Jičíně, Mladé Boleslavi, Třeboni a Brandýse. Aby se těmto štěpnicím německé kultury dobře vedlo, o to se staral svědomitě zemský dozorce Jan Maresch a jeho úsilí se dařilo, že i t. zv. farní školy podléhaly proudům poněmčovacím. Prospěšnost znalosti německého jazyka oživila všecky lichotné důvody věku Kindermannova, ano překonala je okřídleným výrokem, že Čech, neumějící německy, nemůže se ani ve vojsku státi kaprálem.

Obrana češtiny v hlavních školách.

Proti takovému úsilí nutno bylo ozvati se včas. Učinili tak Fr. Řezáč, Jos. Wenzig, Karel A. Vinařický a společným úsilím se zasazovali, aby hlavní školy navráceny byly svému úkolu a prospívaly českému dorostu.

Důležitost zápasu vedeného nejpatrněji se jevila na poměrech pražských. Vrchní dozorstvo rozhodlo 28. září 1853, by se po německu učilo v Praze: na Starém městě ve farní škole u sv. Františka a u sv. Havla; na Novém městě ve hlavní a farní škole u sv. Trojice a u M. P. Sněžné; na Malé straně u maltézských a u M. B. Vítězné. V ostatních školách bylo nařízeno vyučovati po česku. Avšak ve skutečnosti měla se věc jinak. V okresu malostranském bylo 6 farních hlavních škol utrakvistických, 1 farní a 1 filiální česká; v okresu staroměstském byly všecky (8) školy utrakvistické, v okresu novoměstském bylo 6 utrakvistických a jediná škola u sv. Vojtěcha česká. Vzhledem k pohlaví žactva měly školy u sv. Jindřicha, Petra, Štěpána oddělení chlapecká a dívčí; na české hlavní škole a u piaristů byla oddělení jen chlapecká, na vzorné škole malostranské bylo oddělení chlapecké a dívčí; všecky ostatní školy pražské (u sv. Jiljí, sv. Ducha, Haštala, Havla, Františka, maltézská, sv. Mikuláše, strahovská, tomášská, sv.-Vítská, u sv. Vojtěcha, na Smíchově a na Vyšehradě) byly co do pohlaví školy smíšené, i když měly snad pobočky. Částečně rozdělené byly u Karmelitánů, kde první třída byla společná, k ní se přiřazovaly pak tři postupné třídy chlapecké, dvě postupné třídy dívčí; na Hrádku bylo v první třídě vyučování pohlavím oddělené, v druhé

a třetí třídě společné; u Františkánů byly první a druhá třída společné chlapcům i dívkám, třetí třída postupná byla rozdělena ve chlapeckou a dívčí, čtvrtá třída však byla pouze chlapecká; podobně bylo ve škole u sv. Trojice.

V okresu staroměstském (s Karlínem) vykázáno ve školách 3557 českých, 49 německých dětí; v okresu malostranském (se Smíchovem) vykázáno ve školách 3524 českých, 159 německých dětí; v okresu novoměstském (s Vyšehradem) vykázáno ve školách 5898 českých, 129 německých dětí; úhrnem 12.979 českých, 337 německých dětí.

Ač byla mládež veskrze česká, učila se nicméně na slabikářích a čítankách německých hned od první třídy současně s českými slabikáři a čítankami. Nezdravé poměry školní bylo nutno v Praze spořádati. Proti nátlaku mody, která utrakvismu hověla a proti zvůli zemského dozorce Maresche na obranu českých dětí v šik bojovný se postavil Fr. Řezáč[1]) a odsuzoval v řadě článků tuto soustavu ohlupovací a dovozoval, že nevědomostí školskou nejen veliké procento odvádí se do trestnice, nýbrž také přibývá proletariátu; z Prahy od r. 1830—40 ročně 50—85, od r. 1841—50 ročně 59 až 119 ubohých duší takových ztrácelo se za zdmi vězeňskými! Těžce toužil, že školy ty nemohou býti německé a přece že nejsou ani zpola české; i žádal, aby mládež pražská učila se mateřštinou a druhému jazyku zemskému aby se přiučovala teprve od třetí třídy. Zcela jiného ducha potřebí školám, v nichž dosud učitel mechanicky cvičil toliko paměť, předříkával, diktoval, ukládal, vyslýchal a na zkoušce dělal strojené produkce. Ani chatrný zevnějšek tehdejších budov školních neušel Řezáčově výtce; nikdo by v nich nebyl hledal síně k zušlechtění mládeže.

Ťalo se do živého a veliký rozruch zavládl v české veřejnosti, když se poznal pravý stav škol pražských; (r. 1855) bylo:

---

[1]) Škola a život, 1857, seš. II. 41; IV. 117; V. 153; VII. 269. O záslužné Řezáčově práci na národa roli dědičné nov. Ottův N. Slov. XXV. str. 632 !Praha 1904). Jako výtečný znalec trestnic poznal kořen duchovní a společenské bídy své doby.

Okres	far. hlavní škola	vyučovací řeč	Počet dítek do školy povinných	Počet dítek do školy chodících	Patron školy jiné pozn.
malostranský	u Karmelitů	č+n	414	541	převor maltéz.
	u Maltézů	n+č	301	246	řád maltézský.
	sv. Mikuláše	č+n	805	750	obec.
	na Strahově	č+n	335	283	opat strahovský.
	sv. Tomáše	č+n	595	249	řád augustinián.
	sv. Víta	č+n	203	244	metrop. kapitule.
	na Smíchově	č	778	406	město Praha.
	Zlíchov filiálka	č	71	66	zemský úřad.
staroměstský	u sv. Jiljí	č+n	810	263	stud. fond a rada měst.
	sv. Františka	n+č	331	289	řád křižov. a rada měst.
	sv. Ducha	č+n	400	389	náb. fond a rada měst.
	sv. Haštala	č+n	493	480	město Praha.
	sv. Havla	č+n	454	270	nábož. fond.
	týnská s osadou sv. Jakuba	č+n	359	440	Praha; tu cizích 186 dětí.
	Karlín	č+n	1197	739	řád křižovnický.
	Volšany	č+n	143	109	Praha.
novoměstský	na Hrádku	č+n	695	571	Praha.
	sv. Jindřicha	č+n	1245	955	»
	u P. M. Sněžné	č+n	520	421	»
	sv. Petra	č v I. II. tř. č+n III.	1162	707	Praha a řád křížov.
	sv. Štěpána	č+n	1384	1348	Praha.
	sv. Trojice	č+n	654	575	»
	sv. Vojtěcha	č	593	387	»
	v trest. sv. Václavské pro ml. trestance	č n	120 85	— —	stát.
zvláštní	dívčí hl. škola u sv. Voršily	n	476 žákyň		klášter Voršilek.
	hl. šk. židovská v Josefově	n	835 žáků i žaček		Obec židovská.
	u Piaristů hl. šk.	n	—		řád piaristů.

Když pak na počátku roku 1857 napočteno bylo v pražských školách (Vyšehrad, Karlín a Smíchov čítaje v to) 13.130 českých a 688 německých dětí a přes to trvalo vyučování buď zcela německé nebo většinou německé, odkázal Řezáč na vládní nařízení ze dne 9. prosince 1854, kterým bylo přísně nařízeno, aby se v školách národních jazykem mateřským vyučovalo, a na neshodu smutné skutečnosti se zákonem. Proti jeho údajům vystoupil neznámý zpravodaj Bohemie (č. 50) a tvrdil, že podle statistiky rakouské říše v Praze mezi 100 dětmi musí býti nejméně 30 německých (tedy v Praze, je-li 13.818 dětí školních, musí z nich 4140 náležeti německé národnosti a nikoli jen 688, jak prý Řezáč napočítal) a že tudíž z »čecháckého« horlivosti českých dětí neprávem tolik napočítáno. Jiný zpravodaj v témž listě[1]) dovodil, že r. 1851 na zakročení měšťanstva pražského německé vyučování v 6 školách bylo obnoveno a že čeští rodičové naléhají úsilně na přijetí svých dětí do škol pouze německých právě proto, že jim především na tom záleží, aby se děti jejich také německy naučily. Na obojí útok Řezáč odpověděl,[2]) že data má z bezpečných rukou a jemu že pouze na tom záleželo, aby vyzkoumal, který jazyk dítkám škol pražských podle rozumu i positivních zákonů hodil by se za jazyk vyučovací. Řezáčova obrana věcná i odůvodněná podráždila zemského dozorce c. k. školního radu Jana Maresche, který pro domnělé průmyslnické a světoobčanské ohledy naléhal, aby již od druhé třídy větší objem se dával jazyku německému při vyučování a chválil hlavní školy pražské, v nichž se bez rozdílu jak německé tak české děti všem předmětům školním učily pouze německy, z kteréhož důvodu prý většina obyvatelstva školám těm přednost dává. A žádosti rozumných rodičů i ohledům na prospěch ve světě že větší jest klásti váhu v otázce o školách, nežli »náhledu toho neb onoho přítele národu, jenž toliko své mínění má za jediné pravé«. Řezáčovi

[1]) Die Nationalitaet der Prager Schulkinder, v Bohemii 1857 v čís. 52. a 53. Je to jaksi pokračování v úvaze v čís. 50. téhož listu začaté, v niž »Čechisirungseifer« byl Řezáčovi vytýkán.

[2]) Tamtéž v čís. 57.

na pomoc se přihlásil osvědčený zastance české školy, tehdejší okresní dozorce ve vikariátu soběslavském Karel A. Vinařický. Učinil tak brzy za sebou dvěma rozpravami v časopise musejním.[1]) O Mareschově stati tvrdil, že je patrně »sočením na každého pedagoga českého, který podle svědomí svého hájí přirozené od celého světa civilisovaného uznané právo mateřského jazyka při vyučování školním vůbec a při vedení k druhému zemskému jazyku v národních školách zvláště«. Přecházeje k jádru sporu vystihl klassicky jeho význam. »My venkovští dozorcové školní vidíme k žalu svému před sebou dvě strany pedagogické, z nichž jedna naléhá na poněmčení škol v městech českých bez ohledu na vyšší zájmy vychovatelské: ale druhá hájí právo mateřštiny, zaručené zákony positivními. Pro krátkost jmenujeme hajitele češtiny ve školách pedagogickou stranou českou, poněmčovatele pak národních škol českých pedagogickou stranou německou. Ta našla svůj soustředěný hlas v Pražských novinách ve vysvětlení otázky: »v jakém jazyku se mládež škol pražských a na venkově má a smí vzdělávati«? Vedle kategorického znění otázka ta rozšířena jest i na venkov, a skutečně zřizují se po městech s obyvateli pouze českými napořád téměř pouze německé školy a původně české v ně se přeměňují, takže se podobá, jakoby také v nich byla většina obyvatelstva, která si přeje pro svou pouze českou mládež pouze německé vyučování«.

Pro vzdělávání mládeže školní na základě mateřského jazyka promlouvají především pravidla vychovatelská, která spisovatel uvádí podle článků knihy methodní. Je-li vzdělání rozumu a srdce cílem všeho vyučování, pak chybné jest vyučování, kde se děti pouze z paměti učí, čemu nerozumějí. Učení takové je mučení. Kterak naváděti dítky k pozorování, porovnávání věcí, kterak cvičiti jejich úsudek a vzbu-

---

[1]) V Pražských novinách (č. 54—56) obral si Maresch otázku: »V jakém jazyku se mládež škol pražských a na venkově má a smí vzdělávati«. Odpověď Vinařického »O vyučovacím jazyku v národních školách« čte se v Č. Č. Mus. 1857, str. 251—267. Článek: »Jazyk český doma, v chrámě, ve škole a v literatuře«, tamtéž, str. 374—389.

zovati otázkami jejich myslící činnost, když ve škole jest jazyk vyučovací pouze německý, jemuž dítě českých rodičů nerozumí? Pouze české dítě nemůže se ničemu naučiti v pouze německé farní nebo hlavní škole. O škodách z německého vychování české mládeže vyšly na věky památné listy Frant. Slámy v časopise katolického duchovenstva.[1]) Aby se české dítě učilo německým jazykem, zakazují přímá nařízení. Již arcibiskupské nařízení od 4. listopadu 1839 upozorňuje, že »němčina usnadňuje sice některým Čechům vzdělání a zaopatření, avšak učení se jí nesmí se veškerému lidu k větší jeho škodě vnucovati«. V staré knize methodní bylo ovšem vyučování v německé řeči za hlavní věc vytknuto, mateřská řeč měla býti považována jen za pomůcku k naučení se němčině. Avšak podle platných nyní předpisů jest představenstvo národních i hlavních škol (i středních) oprávněno a svědomím zavázáno, opříti se nerozumné vůli rodičů, kteří neznajíce pravidel vychovatelských, žádají, aby se děti jejich učily jazykem, kterému nerozumějí. Vylíčiv pak, kterým způsobem přiučují se správně české děti druhému zemskému jazyku, ukazuje, že touha českých rodičů, aby se jejich děti naučily německy pro potřebu v životě občanském, zakládá se na neznalosti vnitřního zřízení škol národních, hlavních i reálných, které vskutku nejsou české, nýbrž českoněmecké. Je to blud, jakoby se v nich žáci ani německému jazyku nepřiučovali, a v zápětí má blud nový, že zřizují si občané v městech školy s vyučovacím jazykem pouze německým, dětem jejich nepřirozeným. V článku druhém[2]) po

[1]) Srov. České školy I. svaz. str. 265. a 266.

[2]) Obsah jeho podán v progr. reál. gym. v Křem. ul. 1913 v článku Snahy K. A. Vinařického a uvedení mateřštiny do škol v letech 1832—1858.

O článcích těch podal Vinařický zajímavou zprávu v listě ze dne 26. března 1858. Píše Janu Krouskému: Dne 9. ledna t. r. byl jsem v Budějovicích a při té příležitosti složil jsem poklonu našemu p. biskupu Jirsíkovi. Nadmíru přívětivě mne uvítal a hned se vyjádřil o mých obou článcích v Musejníku s doložením, že se jemu velice líbily; totéž že pověděl p. škol. radovi Mareschovi, když si ten na mne stěžoval u něho. Dále

ložil sobě Vinařický úkolem »zkoumati, mrtev-li anebo živ jest jazyk český« a končí, že ani školy by nedovedly poněmčiti národ, což od r. 1774 marně se obmýšlelo a nadarmo zkoušelo; za dnů našich pominula taková možnost.

Boj za právo českého jazyka ve školách městských, ať již se nazývaly farními nebo hlavními nebo podreálními, Vinařický bojoval statečně i ve svém úředním postavení jako vikář soběslavský a týnský, správně usuzuje, že té doby pomýšlelo se zcela vážně na soustavné poněmčování českých měst hlavními školami. Jakkoli diecese budějovická měla vrchním pastýřem biskupa Jana Valeriana Jirsíka,[1]) jenž vroucí svou lásku k české škole tak obětivě osvědčil, jenž o mravní a duchovní povznesení českého jihu zjednal si zásluh nehynoucích, nebylo tehdy ve školách diecesí spravovaných lépe, poněvadž vrchní dozorce školský, kanovník Kautz,[2]) z Čecha na Němce přebarvený, byl nástrojem snah Mareschových.

Ve své zprávě 18. ledna 1858 o stavu škol ve svém okresu za školní rok 1857 Vinařický uvedl stesk, že v městech diecese budějovické ano na samém také paedagogiu v Budějovicích nepěstuje se vzdělávání v řeči mateřské; ba že vycházejí odtamtud kandidáti, kteří sotva mechanicky po česku čísti dovedou, terminů z vědeckého názvosloví zvláště v počtech neznají a nevědí, co si počíti s českou učebnicí. Tehdejší vrchní dozorce školní scholasticus Kautz nevyřídil hned zprávy té, nýbrž obrněnými výčitkami obrátil se na Vinařického dopisem ze dne 5. února 1858 upíraje mu zkušenosti a znalost o tom,

---

pan biskup ke mně doložil, že ty články čísti dal našemu p. vrchnímu školdozorci Kaucovi, jenž málokdy co českého čítá«. A 15. října téhož roku píše: »Všimli jste si článku z Kutné Hory? (v Praž. nov.). Tu pan Maresch mluvil již o potřebě, aby se reální vědy na základě mateřštiny pěstovaly. Vizte div! Obrátil; kéž jen ze srdce opravdového«. Srov. Koresp. K. A. Vin. III. str. 313; list čís. 400.

[1]) Narodil se 19. června 1798 v Kácově; biskupem budějovickým jmenován dne 25. března 1851; zemřel 23. února 1883.

[2]) Polemiku Kautzovu viz v Koresp. III., str. 298—309, vyd. V. O. Slavíkovo (Praha 1914); upravenu mnou.

jak se učiti má češtině na ústavě učitelském. Chovanci prý theoreticky i prakticky dokonale jsou vyučováni, jak by ani jich vzorný učitel nemohl vycvičiti; ovšem českých spisovatelů že paedagogium nevychovává. Úsudek Vinařického že považuje za exaltovanou řečnickou ozdůbku, která nemá váhy, jaká se jí přikládá. Vinařický odpověděl 20. února 1858 důstojně a statečně; vylíčení o tom, kterak se učí jazyku českému a proč přes nařízení ministerská se rozsah českých cvičení stlačuje, dosvědčuje, jak velikého úsilí a houževnaté důslednosti bylo tehdy potřebí, aby jen malý krůček se stal v potřebné nápravě. »Nedotkl jsem se slovem« — tak píše — »účelného vzdělávání budějovických kandidátů učitelství pro německé školy, avšak stesk na nedostatek způsobilých kandidátů pro české školy jsem také odůvodnil a příčinu toho uvedl: protizákonné totiž, téměř výhradně německé zřízení hlavních a reálních škol v českých městech budějovické diecese a ovšem také budějovického paedagogia; žádal jsem za spravedlivé a přesné provádění ministerského nařízení ohledem řeči mateřské jakožto řeči vyučovací na hlavních a reálních školách v českých městech. Tážete se amplissime po mých supposicích; nuže, tu je překládám. Pokud vím, jest česká mládež ve hlavních školách vodňanské a soběslavské ve čtyřech třídách na základě svého mateřského jazyka vyučována; postupně pak na základě česko-německých mluvnic a cvičebnic ministerstvem předepsaných návodem seznamována s jazykem německým. Děje-li se tak v Strakonicích a v Třeboni, nevím; avšak v Písku bylo r. 1857 toliko náboženství po česku, všecky ostatní předměty po německu vykládány. Ostatní hlavní školy v diecesi budějovické zejména ve městech s českým nebo převážně českým obyvatelstvem, v Klatovech, Jindřichovu Hradci a Budějovicích mají i náboženské vyučování německé — pro Čechy! Dvě hodiny do téhodne se něco českého čte, ale přečtené jen zřídka a to po německu se vykládá a tu onde deklinace nebo konjugace se připojuje. Na všech reálkách v celé diecesi je němčina jazykem vyučovacím. Ani tu nenaučí se žáci správně pravopisně psáti, poněvadž neznají mluvnice, která v době tak macešsky vyměřené probrati se nemůže.

Čeští žáci zapomínají svou řeč mateřskou, přenášejí jargon poloněmeckého a počeského vyjadřování se ze školy domů. Jaké pak zručnosti v řeči i písmě jinoch může nabýti ze škol ryze německých jako jsou školy hlavní, reální a paedagogium? Nedovede ani správně mechanicky čísti.

Na paedagogiu budějovickém[1]) bylo v roce 1857 po německu vykládáno: všeobecná a zvláštní methodika, náboženství, biblický a církevní dějepis, vychovatelství, vlastivěda a počtářství. Německé mluvnici týdně 6, české však 2 hodiny věnovány a při tom vyučovací řečí i tu byla němčina, poněvadž němečtí kandidáti vyučování tomu byli přítomni. Jednou týdně četlo se z I. čítanky Čelakovského a při tom se probíraly zvláštnosti a rozdíly řeči české a německé. Z takového řeknu filologického výkladu jen málokteří mají zisk, snad jen žáci, kteří navštěvovali nižší gymnasium nebo dobrou českou školu triviální a přinesli si větší dovednost v českém mluvení a psaní. Všecky německé mluvnice a čítanky se prakticky procvičují, ale nikoli čítanky české. V školním roce 1857 bylo uloženo 50 německých a toliko 17 českých úloh. Z české mluvnice probráno pouze sloveso. České terminologie nebo názvosloví při návodech početních a mluvnických kandidátům se nedostalo.

Praktické výstupy jednou v témdni konají se obyčejně německé, na české zřídka dojde řada. V Budějovicích, kde je většina obyvatelstva česká, není české školy, aby na ní mohli kandidáti prakticky se cvičiti. I bývalá česká škola na Starém městě byla v nové době přeměněna ve školu německou; ani tam, ani na dívčí škole nejsou zavedeny české učebnice; na Starém městě r. 1857 našlo se jich tam pramálo a není jich v Budějovicích ani na skladě. Jednotlivé výtisky nutno předem zaplatiti u knihkupce a objednati. Vida ten nedostatek daroval jsem v prosinci 1857 po dvou výtiscích všech českých mluvnic tamní škole. V roce 1857 neznali na paedagogiu česko-německých učebnic, sbírka českých paeda-

---

[1]) Že zprávy Vinařického na bezpečném podkladě byly založeny, svědčí zlomek rukopisného výkazu pod titulem »Výkaz čekatelských ústavů«, jejž otiskujeme v přílohách.

gogických knih také tam nebyla, kandidátům nedostalo se nijaké známosti o české literatuře paedagogické, nezvěděli, z kterých knih měli a mohli by rady hledati. Nedostatek praktického výcviku českého se strany ústavu pociťovali svědomitější kandidáti sami, proto zavedli mezi sebou česká cvičení slohová, ta však většinou měla látku z oborů jiných, paedagogického povolání se netýkajících, a nebyla od hlavních učitelů opravována. Co se tedy od správy paedagogia pro vzdělání českých kandidátů učitelských do konce šk. roku 1857 vykonalo? Budějovické paedagogium bylo a jest pouze jednostranné, slouží vzdělání kandidátů pro hlavní a triviální školy s vyučovací řečí německou.

Naproti tomu Amplissime v listě d. d. 5. t. m. tvrdíte, že »čeští chovanci pokud o výuku vyučovací jde, po vší stránce theoreticky i prakticky se vzdělávají, že k užívání českých učebnic praktický návod dostávají, jakého by sotva mohli dostati od někoho jiného neb od vzorného učitele«. Přeji k cestě nově nastoupené všeho zdaru, ale zařízení, o němž píšete, má datum příliš mladé. Ještě před nedávnem vládly v budějovickém paedagogiu názory o potřebě methodického vzdělávání v řeči české zcela jiné. Když jsem kdysi důvěrně na nedostatečnost a neúplnost vzdělání kandidátů pro české školy upozorňoval, dostalo mi se pokaždé odpovědi: »čeští kandidáti umějí česky z domova; německy naučili se ve škole; stačí, když methodická pravidla se výhradně po německu vykládají, neboť kandidáti německy umějí a mohou si tudíž sami přednášku do češtiny přeložiti«. Já však namítám: kandidáti neslyšeli ani v předchozí škole ani na paedagogiu českého výkladu; jak možno o nich předpokládati, že se osvědčí jako čeští učitelé? Mluva domácí má jim dostačiti! Dostačuje-li domácí mluva českým kandidátům, kteří nikde nemohou se dokonale přiučiti pravidlům své řeči mateřské, které ve školách přípravných, poněvadž jsou německé, i odvykají: proč nedostačuje domácí mluva německým kadidátům, kteří ve své mateřštině stále se vzdělávají? Kde měli se kandidáti naučiti tak hbitému a obratnému překládání z němčiny do češtiny, aby všecky terminy methodického výkladu dovedli správně po česku tlumočiti?

Čas českému vyučování mluvnickému tak skoupě vyměřený nemůže učiteli dostačiti.

Amplissimus se táže, zdali úsudku svého nezakládám na zkušenosti, které jsem nabyl s 3 učiteli po sobě v Týně ustanovenými? Odpovídám: Měl-li který větší znalost mluvnice a pravopisu českého, nenabyl jí na paedagogiu budějovickém, nýbrž na české škole triviální, kterou dříve navštěvoval, nebo na nižším gymnasiu a ještě více za znalost tu děkuje své neúmorné píli soukromé. Aby se na české škole náležitě uplatnil, dohání mezery ve svém předběžném vzdělání a učí se, když již má učiti. Není to jejich vinou, nýbrž těch, kdo české mluvnictví do paedagogia přijímati nechtějí, aby tam bylo pěstovno. Vytýká se mi, že přeháním. Prosím, aby nestrannému německému paedagogovi dala se tato otázka: Byl by za způsobilého pro německé školy uznán kandidát rodu německého, jenž by od 6. roku svého věku výhradně francouzské školy přípravné navštěvoval, na nichž nebylo by německého výkladu kromě mechanického čtení a dvouhodinného cvičení v němčině do téhodne a to rhapsodicky? a s výkladem francouzským? Nuže — co Němci právem, musí platiti i pro Čecha.

Amplissimus ráčil v kontextu přípisu se vyjádřiti: Městská škola v Týně n. Vltavou vychovává žáky... a přece trpím 3 z nich na mém ústavě«. Nemohu ze slov těch poznati, v čem nevyhovují ti 3 do Budějovic přestouplí žáci. Jak se jmenují ti trpění žáci? Z kterého oddělení a s jakými známkami přestoupili? Jak dlouho jsou v Budějovicích? — Čtyřtřídní městská škola týnská organisuje se postupně v českoněmeckou farní školu hlavní. Starý podučitel v I. třídě jest velmi sláb, druhé a čtvrté oddělení ke škodě vyučovací přeplněno. Mateřský jazyk český jest po zákonu vyučovacím jazykem u nás. V 2. oddělení začínají se dítky učiti po německu čísti a při věcném názorném vyučování dovedou za rok 800 věcí po německu vyjmenovati i jejich vlastnosti udati; v 3. oddělení mají týdně 5 hodin pro vyučování německé mluvnici a pravopisu; vyučování to ve 4. oddělení má 9 hodin týdně; proto se denně vyučuje 5 hodin. Žáci, kteří dříve se u řídícího a vzorného učitele Stuchla učili a byli přezkou-

šeni jako schopní pro školu reální nebo gymnasium, se dobře osvědčují; za nedospělé, vlažné a méně nadané žáky škola nemůže. Zdejším žákům nesnadnější věru úkol se ukládá, když české děti stejně jako německé, bez ohledu na jich mateřskou řeč, jsou posuzovány. Znám příliš dobře mučivé, ducha otupující a necitelné, nepřirozené a nepaedagogické vyučování z vlastní zkušenosti, které jsem na německých školách mého českého rodiště zažil. Znám mechanické čtení. slovné dření a odříkávání katechismu, biblické dějepravy, německé mluvnice a počtů — beze všeho porozumění, znám účinky tehdy oblíbeného signum, té salzmannovské rakoviny, která licoměrnictví a škodolibost do mladistvých duší očkovala. Právem označil jsem ve své visitační zprávě tuto německou dressuru českých dětí, která je výsměchem na paedagogické zásady obecně uznávané a proto nazval jsem ji červem, který hlodá na duchovním životě českého lidu.

A domnívá se Amplissimus, že je tento úsudek prázdnou figurou řečnickou, abych jí váhy dodal svému subjektivnímu mínění? V roce 1858 stydí se ve hlavních školách za pověstné signum, ale nestydí se za papouškování z německých učebnic náboženských a mluvnických. Čím jest náboženství a mravnost němectví-milovné straně, která za každou cenu (sebe vyšší) jen o známost němčiny usiluje? Já hájím přirozeného a positivního práva české řeči mateřské při vyučování na českých školách, usiluji, by naše mládež na základě mateřštiny návodně seznamovala se s řečí německou pomocí česko-německých ministerstvem nařízených učebnic, usiluji, by české řeči také na paedagogiu dostalo se rovného práva s řečí německou, aby také stala se vyučovací řečí na praeparandii — paedagogiu — z něhož vycházeti mají učitelé pro české školy odchovaní v duchu nového školního zákonodárství. — a za to se mi říká, že jsem »exaltovaný«, »přemrštěnej« atd.... kdežto odpůrci moji z antipathie k českému jazyku snaží se češtinu jako nástroj vyučování národního ze škol odstraniti neb aspoň na nejmenší míru omeziti! Každý osvícený německý paedagog musí souhlasiti s mým názorem, aby se u nás postupně učilo druhému jazyku zemskému na školách hlavních a reálních, ale na základě českého jazyka

mateřského. Jak nepaedagogicky si vedeme dávajíce napřed českým dětem do rukou německý slabikář a brzy zcela německé učebnice, přisuzujíce jim schopnost, že dovedou řešiti úkoly, které předpokládají dokonalou znalost němčiny již z domova! O škodnosti toho vyučování pojednal jsem v 2. svazku Č. Č. M. z r. 1857. Naše nynější poměry v zemi žádají si česko-německých a německo-českých škol hlavních a reálních. Moje zásady nebyly vyvráceny a souhlasí s tím, co chtějí nařízení úřadů církevních i zeměpanských. Proto pokusil jsem se ve visitační zprávě také úředně žádati za odstranění všeho zneužívání v té příčině a za přesné provedení ministerského nařízení, podle něhož má se mládež vyučovati ve svém jazyce mateřském. K návrhu takovému jako okresní školní dozorce byl jsem oprávněn, neboť instrukce v čl. 444. škol. pol. zříz. v čl. VII. — kde o výroční hlavní zprávě se jedná — se nařizuje, aby se o nových předpisech podávala zpráva, kterak se osvědčují a aby se připojovaly návrhy, co by ještě k obecnému dobrému bylo doplniti nebo zavésti. Přiměl mne k tomu notorický nedostatek schopných, způsobilých kandidátů učitelských pro české školy, neboť v samém škol. okresu týnském hned by se 4 místa obsadila, kdyby bylo kandidátů.

Amplissime, přesvědčení moje ráčíte pokládati za »subjektivní«. Subjektivním mohlo se považovati, pokud nebyla vydána ministerská nařízení o řeči vyučovací na školách národních. Mému subjektivnímu přesvědčení dostalo se uznání a víry r. 1854 z c. k. ministerstva k. a vyuč., kdy uloženo mi bylo, abych při revisi první české mluvnice a čítanky odstranil vše, co příčí se methodě vyučovací; brzy potom česko-německý slabikář a dvě česko-německé mluvnice byly zavedeny do městských a hlavních škol. Proti tomu pan šk. rada Maresch agitoval bez úspěchu a nyní podniká boj, aby český jazyk na hlavních a reálních školách tak omezil, by ponenáhlu mohl býti ze školy zcela vyloučen a aby poněmčení českých měst umožněno bylo německými školami hlavními.

A poněvadž u ministerstva proti zavedení česko-německých mluvnic nepořídil, denuncoval pražskému publiku obou

pražských časopisů zastance přirozených a positivních práv českého jazyka při vyučování ve školách národních, jako »snílky, politické stranníky, agitátory a pochybné přátele lidu«. Tak nedůstojných prostředkův uchopil se vrchní správce vyučování v království Českém! Však veřejné mínění již ho odsoudilo. Sama »Ostdeutsche Post« ze dne 9. července 1857 č. 154 vyjádřila se o něm: »V poslední době pan školní rada Maresch získal nových zásluh tím, že v několika článcích německého a českého pražského listu názory a naděje několika úzkých kruhů vynesl na veřejnost a specielně ukázal kde a jak by se daly provésti a již provádějí. Stanovisko jeho není přiznivo modernímu nazírání, je příliš úzké, předpojaté; vytýká se mu, že lidové vzdělání nepojímá moudrostí a objektivní chladností státnickou, nýbrž že ovládán jsa národními sympathiemi a antipathiemi, zříká se vší opatrnosti pastorální a spory tiskem vyvolává, které nikomu nepřispívají ke zdaru a štěstí«.

Z toho amplissime račte poznati, kdo boj vyvolal. Školní rada Maresch je hlavou »úzkého kruhu«, jehož cílem systematické poněmčování českých měst hlavními školami.

K poučení toho kroužku odůvodnil jsem v 3. svazku musejního časopisu, že je to počínání marné, aby český jazyk zmizel s povrchu zemského. Vzal jsem si za životní úkol takové a podobné výstřelky a zvrácenosti, ať se objeví kdekoli, na zákonité cestě potírati. Cílem vnuceného boje jest pomoci k zákonem garantované, ale svévolí správce školství českého zadržované rovnoprávnosti české řeči a dosíci jí ve školách národních a paedagogiích. Jsa si vědom svého loyálního smýšlení klidně vyčkávám vyřízení své zprávy visitační. V Týně nad Vltavou 20. února 1858. K. W.«

V podrážděné odpovědi d. d. 1. března 1858 Kautz úštipkem zove argumentace Vinařického tirádami, s nimiž se již setkal v »Musejníku« (»Musenik«). Ať jsou oprávněny či nikoli — že se neprovádějí, není prý vina ani na konsistoři,

ani na něm, nýbrž na orgánu vládním — školním radovi. Dozorci mohou ovšem své návrhy přednášeti, ale nemá se tak díti ve formě speciální, apodyktické a s úsudky tak nevlídnými.

V duplice 12. března píše Vinařický »Kritika Amplissimi nazvala pojednání mé v Musejníku »tirádou«. Jeho biskupská Milost však uznala tirádu za správnou a vyslovila mi v tom své zalíbení. To slouží mi, od Vás tak pokořenému k útěše«. A dále: »Vinu svádíte na orgány vládní, na školní rady — v pravdě však: »Nyní se amplissimus panu škol. radovi zcela podřídil a obětoval zájmy církevní poněmčovacímu systému«.

Proto Vinařický žádal jen vyřízení své zprávy — to, určí a rozhodne o dalších krocích«. Na vše že připraven.

Nahlédneme-li jen poněkud do vnitřního života tehdejších hlavních škol, poznáme, že nebyly to školy české ani tam, kde se úředně pokládaly za české. Vizme, kterak tam učení postupovalo. Malý žáček první třídy vstupuje do školy dostával arci pouze český slabikář, ale při cvičení řeči a smyslu poznával podle obrazů z nákladu F. Tempského ke pěti stům německých významů, které papouškoval tak dlouho, až je dovedl odříkati z paměti. Že polovině významů nerozuměl a nevěděl leckdy ani co česká slova znamenají, jest jisto. Ale hravé to papouškování bylo mu zábavou a jaksi zkušebním závažím na magnet dětské paměti. V druhé třídě učil se z české první čítanky a mluvnice, ale současně dáván mu do ruĸou německý slabikář, z něhož se učil po německu čísti a psáti a při cvičení mluvním odříkával z naučených významů mechanicky složené a bez ladu a skladu tvořené holé věty pomocí t. zv. spony (ist, sind, war, wird) německým jazykem. V třídě třetí nebylo jinak, neboť vedle české druhé čítanky měl první čítanku německou, z níž překládal z němčiny na jazyk český, kde pak byla čtvrtá třída, tam se již překládalo ústně i písemně také z češtiny do němčiny. Močníkovy početnice byly oboujazyčné a cvičení krasopisná se střídala švabachem a latinkou podle předpisů jednou českých podruhé německých. Nejmilejší knihou byla českým dětem

čítanka.[1]) Ačkoli v oddělení dějepisném zastoupen byl toliko dějepis rakouský a dějiny české kromě článku »Počátek Karlových Varů« nemohly v něm míti místa, vábila nás čtení o přírodě, protkávaná úryvky z Jablonského Moudrosti otcovské, jimiž oddíl ten nabyl svěžesti, rozmanitosti a zvláštního půvabu. V čtení zeměpisném podávala čítanka dosti zevrubný i důkladný obraz o zemích koruny české a měrou uznání hodnou šetřila zásady: »dříve než cizinu, poznej svou otčinu«. Potřebám života praktického, do něhož tehdy téměř všichni žáci škol hlavních odcházeli, sloužily výborné články o živnostech hospodářských (rolnictví, zahradnictví, vinařství, lesnictví, rybářství, včelařství a j.), o živnostech, zabývajících se zpracováním přírodnin (mlynářství, olejnictví, koželužství, kožešnictví atd.). Nebylo odvětví řemeslného a průmyslového (na př. pivovarství, výroba octa, medoviny, kameniny, skla a j.), aby o něm nebyl si přinesl žák základních vědomostí ze školy.

Byla-li k hlavní škole připojena t. zv. podreálka, učili se žáci nejen němčině a německému slohu jako předmětu povinnému, nýbrž i z naukových předmětů učili se po německu zeměpisu a dějepisu. Na hlavních školách konaly se měsíčně úřední porady s německými protokoly a žactvo dostávalo vysvědčení (v české nebo německé řeči podle přání rodičů a podle toho, kam se žák ze školy uchyloval), ve kterém se posuzovaly mravy, schopnosti, pilnost; pak prospěch v náboženství a to a) katechismu; b) biblické dějepravě, c) evangeliích; v jazyce českém se posuzovalo čtení, pravopis, vyjadřování myšlenek; v jazyce německém totéž, pak prospěch v počtech, kreslení a krasopisu.

Začátek školního roku v Čechách byl dne 1. října; prázdniny[2]) na hlavních školách se začínaly 15. srpnem. Mezi ro-

---

[1]) Čítanka pro čtvrtou třídu městských a hlavních škol (v c. k. školním knihoskladu v Karlově ulici 190—I.; cena 38 kr. Česká mluvnice měla i nauku o skládání listů a písemností jednacích. Početnice obojjazyčné byly pro 3. a 4. třídu.

[2]) Nař. kons. 11. dubna 1855, č. 2278. Místodrž. vyn. 26. března téhož roku č. 12.870.

kem bylo prázdno: 24. prosince, o masopustě v pondělí a úterý, o velikonocích byly prázdninou tři dni sv. týdne a úterek velikonoční, o sv. Marku a dnech křížových. Mezi týdnem buď ve čtvrtek celý den se neučilo, nebo ve středu a v sobotu odpoledne. Ředitelé mohli žactvu dáti prázdno čtyřikrát v roce po celém dni.

6. Zvláštní byla by ještě kapitola o služném učitelstva, o výsledcích vyučovacích, o počtu škol a tříd — ale k otázkám těm nelze odpověditi povšechně; statistiku školskou vedla si každá konsistoř po svém; o celkový přehled málo se dbalo a co se v té příčině kdy sestavilo, nebývalo uveřejňováno a nemívalo zření k jazyku vyučovacímu.

Služné učitelů.

S učiteli uzavíraly se fasse podle místních poměrů a v hlavních rysech zůstávalo politické zřízení školní nadále platným zákoníkem. Jak dlouho se vlekly otázky hmotného opatření učitelstva, z jednoho aspoň příkladu lze posouditi. Roku 1839 podali pražští podučitelé petici k císaři za upravení služného. Byl tedy vynesením zemského gubernia ze dne 4. května 1842 č. 39.794 magistrát pražský vyzván, aby podal o žádosti zprávu. Dne 2. května 1845 podáním č. 5158 předložilo zemské gubernium příslušné návrhy. Těm dostalo se císařského schválení 26. září 1846 a studijní dvorská komise vynesením č. 6960 zaslala je guberniu. Magistrát dostal je 30. prosince 1846 pod č. 61.183; úprava platů vešla v platnost dnem 1. března 1847; tedy po 7 letech v Praze bylo vyměřeno ročně desíti učitelům po 500 zl. stř.; devíti učitelům po 400 zl. stř.; dvaceti sedmi podučitelům po 150 zl.; dvaceti šesti podučitelům po 100 zl. stř. Nebylo-li naturálního bytu, povolena učiteli náhrada ročně 100 zl., podučiteli 20 zl. stř. Městské zastupitelstvo k návrhu městské rady ze dne 20. ledna 1851 přilepšilo všem triviálním učitelům, tedy i podučitelům o 100 zl. ročně. Měli tedy podučitelé v Praze ročně buď 250 zl. nebo 200 zl. stř. Od 25. listopadu 1856 zvýšena byla podučitelům ná-

hrada za byt o 40 zl. ročně. Na hmotné poměry učitelsěé trpce žaloval Jos. Ehrenberegr:[1]) »Když se roku 1848 učitelstvu naděje na lepší opatření dávala, tuť bylo radostno hleděti na to, jak se každý přičiňoval, přiučoval, knihy jednal, aby za lepší mzdu také lepší služby konati mohl. Ale nyní, kdež ani prosbami, ani žalobami, ba téměř ani zoufalstvím předešlého mizerného platu dodělati se nelze, ochabuje ta horlivost den ze dne a docela přirozeně. Ono se to špatně pracuje na poli duševním, když u zpomenutí na potřeby tělesné člověka závrať napadá. A odnikud žádná pomoc, žádné slitování, žádné milosrdenství!«

Učitelky dívčí.

Do šera tehdejších poměrů školských za ponuré doby tuhého absolutismu pronikl nicméně jasnější paprsek. Myšlence Komenského, aby škola národní byla pro všecky, totiž pro obě pohlaví, aby se každé pohlaví ve škole připravovalo pro svou budoucnost, aby vedení mládeže svěřováno bylo rukám zkušených učitelův a učitelek, dostalo se obratného zastance. V poradě učitelské dne 25. května 1858 vyslovil se K. A. Vinařický,[2]) že by při farních školách zřizovati se měly zvláštní parallelní třídy pro chlapce a dívky a vyučování dívek aby se svěřovalo zvláštním učitelkám literním. Zaměstnání učitelek myslil, že by se mělo především učitelským dcerám usnadňovati. »Samostatné a zvláštní vychování dívek je potřebou samozřejmou. Dívky, jako budoucí pomocnice svých matek při živnosti domácí i jako chůvy a služky, potřebují svého zvláštního navedení. Nepodá-li jim ho škola, kdež mohou ho jinde nabyti? I slabikář i vlastní čítanku měly by míti; bude-li čítanka pro ně tak složena, aby byla beze všeho výkladu srozumitelna, udomácní se všude, anobrž budou se z ní učiti i dospělé dcery a snad i hospodyně. Mnoho se tím v životě domácím napraví, zdokonalí a ušlechtí«. Nebyla my-

[1]) Čas. čes. Mus. 1851, str. 137.

[2]) Čas. čes. Mus. 1858, str. 419—421.

šlenka ta hned provedena — ale nezapadla již v zapomenutí, nýbrž shodou okolností rostla jako zrno hořčičné.

7. Školy evangelické.

Co jsme o školách pověděli, týká se škol katolických; o školách evangelických možno dodati, že první jejich období za doby toleranční[1]) svědčilo, kterak láska a náboženské zanícení bylo schopno odhodlanosti a nadšení za krásnou myšlenku dobré výchovy; když však od 28. února 1820 odevzdáno bylo pastorům, seniorům a superintendentovi spolupůsobení ve správě evangelických škol a když od 2. dubna 1831 evangelíci byli osvobozeni od příspěvků na budovy školní v obcích, v nichž měli své vlastní školy, tu ponenáhlu ochabovala jejich horlivost v zakládání nových škol. V Čechách přibyla toliko r. 1830 škola v Opatově; teprve za doby konkordátu, jaksi na posilu náboženského vyznání, vznikaly další nové školy rázu čistě konfesijního. Tak otevřena byla nová škola evangelická r. 1848 v Sobinově, 1849 v Sloupnici, 1854 v Borové, 1855 v Libici, 1858 v Lipkovicích a Kšelích, 1859 v Bučině.

Právní postavení učitelů evangelických nebylo pevné. Církev volila si učitele, jehož za souhlasu zemského úřadu potvrzovala superintendence podle soukromé, osobní smlouvy. Nikdo však se nezaručoval, že smlouva bude náležitě dodržována. Platy vyplácely se často dosti nepořádně a poněvadž učitel ani nebyl údem presbyterstva ve sboru církevním, neměl ani příležitosti, ba ani práva, aby se ve sboru církevním hájil proti možným steskům.

8. Školy střední.

Školy střední dělily se na gymnasia a reálky. Na počátku ústavního hnutí v památném roce 1848 Čechové neměli svých středních škol. Všech gymnasií v zemi bylo 22:

---

[1]) Srov. svaz. I., str. 193—95.

z nich 5 nižších, 17 úplných. Reálky v celé zemi byly tři: německé v Praze a Liberci, českoněmecká v Rakovníce.

a) *Gymnasia.* Zrušením studií filosofických a proměnou gymnasií v ústavy osmitřídné, jak shora jsme již poznamenali, byla také u nás provedena studijní reforma středoškolská. V školním roce 1849—50 byla úplná osmitřídní gymnasia: v Praze tři, akademické gymnasium, u Piaristů na Novém městě a na Malé straně, pak v Budějovicích, Hradci Králové, Chebu, Jičíně a Plzni. V školním roce 1850—51 přibyla k nim úplná již osmitřídní gymnasia v Jindřichově Hradci, Klatovech, Litomyšli, Písku, České Lípě, Litoměřicích, Chomutově, Mostu a Žatci.

Redukce ostatních, dříve šestitřídních gymnasií tak se provedla, že v školním roce 1849—50 byla pětitřídní, od roku pak 1850—51 toliko čtyřtřídní gymnasia v Mladé Boleslavi, Německém Brodě, Rychnově, Broumově a Ostrově.

Provádění této organisace vyžadovalo hojně námahy, neboť tu se nedostávalo zkoušených a zkušených sil učitelských, onde vadil nedostatek učebnic a starost, aby přiléhaly k zásadám nové osnovy učebné, jinde s obtíží se opatřovaly věcné potřeby, jako místnosti školní, jich vytápění a čištění; úsilné péči opravné pomáhaly vydatně ochoty a obětivost některých měst, z nichž na př. obce v Jindřichově Hradci, Králové Hradci, Jičíně a Litomyšli převzaly náklad na zřízení nových tříd. Jiná nesnáz plynula z nařízení ministerského, které ukládalo zemskému úřadu školnímu o to pečovati, »by i při veřejném vyučování zjednána byla platnost národním jazykům, posud jim upíraná«. A tu bylo pro českou věc tehdy velikým štěstím, že ve sboru školních radů byl dr. Řehoř Zeithammer.[1]) Obecně se uznávají jeho veliké

[1]) Narodil se 20. července 1800 ve Stěkné; jako humanitní profesor působil devatenácte let (1828—47) v Písku, kdež o založení městské knihovny si získal veliké zásluhy. Roku 1847 povolán byl za humanitního profesora do Prahy na gymnasium malostranské, odkud r. 1848 vstoupil do zemského úřadu školního. Byl oddaným žákem Bolzanovým. Srov. svaz. I., str. 277. Rozdělení dozíracího obvodu Zeithammera a dr. Šilhavého najde se v spise Za českou osvětu str. 112.

zásluhy o uvedení češtiny jako předmětu řádné učby gymnasijní; méně je známo, jak prospěl věci české, že plné desítiletí, v dobách nejchoulostivějších, osvědčil se jako věrný strážce akademického gymnasia pražského a rovněž vytrvalý a neohrožený bojovník za právo češtiny jako jazyka vyučovacího na středních školách. Když došlo o tom vynesení ministerské ze dne 18. září 1848, že bude češtině na gymnasiích obligátně vyučováno a zemské praesidium 10. října téhož roku vydalo zvláštní úřední vyhlášku,[1]) tehdy Zeithammer úsilně pečoval o rychlé provedení její, ačkoli tehdy zkoušených učitelů pro jazyk český bylo pořídku. Poněvadž utrakvistické vyučování v jazycích klasických nemělo úspěchu pro nesnáze, s nimiž zápolili jak učitelé tak žáci, zavládl na gymnasiích neudržitelný zmatek, jemuž konec učinil ministr hrabě Lev Thun, který chtěl, aby vedle německých gymnasií v krajinách českých byla zřízena gymnasia pouze česká. I povolal ku konci r. 1849 některé profesory z Čech do Vídně na zvláštní porady, které v prvních dnech měsíce ledna 1850 se skončily. Výsledkem porad bylo pak nařízení ministerské ze dne 13. září 1850, podle něhož akademické gymnasium na Starém městě v Praze proměněno bylo v gymnasium české a to vzorné. Rozhodnutí to oznámeno bylo ve formě *přípisu* místodržitelství českému dne 24. září téhož roku.[2]) Je v mnohém

---

[1]) Na akademickém gymnasiu v Praze ujal se češtiny Václav Štulc, na gymnasiu v Hradci Králové Václav Jandečka, v Jičíně Josef Uhlíř, v Jindřichově Hradci Václav Zelený, v Písku František Bezděka a Karel Ninger, v Litomyšli od r. 1854 Otomar Šťovíček. Zprávy gymnasijní z Klatov jmenují P. Josefa Poláka a Jana Zavadila (srov. progr. gym. 1851—1860), avšak dr. J. Vančura v Památníku r. 1913, str. 113 jmenuje Lva Svobodu, rodáka skutečského, praktikanta hrdelního soudu, jenž jako placený suplent ujal se vyučování v II. běhu 1849.

[2]) Srov. J. Černý, Boj za právo. Část II., str. 743—746. Účinek rozhodnutí byl neočekávaný. Již dne 28. září oznamovaly noviny, že na české akademické gymnasium přihlásilo se *600* studujících a bylo nutno vymoci místodržitelské svolení, že do jedné třídy může se vřaditi až 90 žáků. Na německých gymnasiích pražských klesl tehdy počet žákovstva měrou velmi značnou. Viz též Pražské nov. 1850, č. 230.

ohledu zajímavý a pro posuzování názoru Thunova důležitý. Zmíniv se o nesnázích, které při provádění ministerského nařízení ode dne 18. září 1848 se naskytují, rád uznává, že nesnáze ty nesmějí se přehlédnouti, nemá-li česká mládež způsobem neodpovědným ve svém vzdělání pozadu zůstati. Vždyť účel gymnasií záleží především v tom, »aby se žáci oněch gymnasií, na kterých hlavně české obyvatelstvo svého vzdělání dosíci má, jak v českém jazyku dokonale vzdělali, taktéž aby z literatury národního svého kmene, pokud lze, onen užitek měli, jejž ona v oboru gymnasijního vzdělání poskytnouti může«. »Proto musí na všech takových gymnasiích česká řeč a literatura pro všecky roční běhy přikázaným předmětem býti a jim se musí nejenom učiti, nýbrž žáci musejí se též stálými písemnostmi v nich cvičiti. Avšak i žáci a sice netoliko v nižším, ale též ve vyšším gymnasiu musejí část svého vzdělání pomocí tohoto jazyka dostati, t. j. část vyučování musí v jazyku českém udělována býti. Česky vyučovati hodí se především česká řeč a literatura sama. Avšak i s jinými předměty může se s ohledem na způsobilost učitelů a před rukama již jsoucích neb ponenáhlu vycházejících a za dobré uznaných učebních knih tím způsobem naložiti«. Ovšem při volbě předmětů prohlédati jest nejen k jazykové způsobilosti u učitelů, nýbrž také k známosti řeči u žáků. »Kde v místě gymnasijním není většina žáků české řeči naprosto mocna, tam nelze žádný předmět výhradně po česku přednášeti; tu musí dostačiti, že učitel střídavě bude užívati českého a německého jazyka. Vada ta však ve vyšším gymnasiu nikterak nesmí býti stálá, ježto důkladným učením jazyku českému v nižším gymnasiu musí se o to pečovati, by všichni žáci po několika létech řeči té úplně mocni byli a vstupujíce do vyššího gymnasia jiným předmětům v ní vyučováni býti mohli. V Praze však mohou se gymnasia v ten způsob zříditi, aby každé z nich přijímati mohlo žáky, kteří mají přípravné vzdělání stejné. K tomu konci považováno budiž gymnasium staroměstské za české, čímž se způsobí, že tam vstoupí jen tací žákové, kteří jsou českého jazyka tak mocni, aby mohli býti po česku vyučováni«. K tomu však připojeny byly tři dodatky: první, že žáci toho

gymnasia budou se důkladně vyučovati též německé řeči a literatuře, které ve všech třídách budou předmětem příkazným, avšak vyučování nebude se vztahovati na t. zv. »Mittelhochdeutsch«, jemuž učiti se bude jen tam, kde německá řeč je mateřštinou. Druhý dodatek ukládal, že německá literatura bude ve vyšších třídách pouze po německu přednášena a při překladech v jazycích klasických bude od třetí třídy počínaje střídavě užíváno češtiny a němčiny; třetí konečně připouštěl, že může se prozatím užívati němčiny ve všech třídách při předmětech, pro něž není vhodných učebnic v jazyce českém. Teprve postupem »při obsazování učitelských míst na gymnasiu staroměstském v Praze bude se hleděti, aby co možná jen takoví muži byli zvoleni, kteří jsou české řeči úplně schopni, starší i novější literatury její dobře znalí, ale zároveň ve vědeckém a učitelském ohledu výteční a o vědecký pokrok svých žáků svědomitě pečliví«.

Na akademickém gymnasiu v Praze, které tehdy, arci s výhradami velmi závažnými, za české bylo vyhlášeno, učili pouze po česku ředitel Václav Kliment Klicpera, Václav Štulc, dr. Innocenc Frencl a Augustin Pirchan; profesoři dr. Ignát Axamit, dr. Čupr, Jan Jungmann, Jan Klumpar, dr. Josef Pečírka, Václav Svoboda, dr. František Šohaj a Unschuld po česku a některému předmětu též po německu (jako na př. dr. Pečírka přírodopis vykládal česky, mathematiku německy; dr. Axamit na nižším gymnasiu učil česky, na vyšším německy); pouze německé výklady měl jediný profesor dr. Josef Köhler. Roku 1851 vydán byl ústavem první program český, v němž vytištěna jest zpráva o akademickém gymnasiu s historickým přehledem od dob císařovny Marie Terezie, sepsaná ředitelem Klicperou. Stručně a obratně dotkl se tu Klicpera osudů českého jazyka; v čelo pečlivých jeho učitelů staví se tu »vším právem proslavený Josef Jungmann. S ním pracoval snažně profesor František Svoboda,[1])

[1]) Narodil se 22. března 1778 v Praze a zemřel tu 16. července 1864. Jsa výtečný učitel nezanedbával českého vzdělání jinochů studujících i za dob nejtužšího úsilí poněmčovacího. Srov. Ottův N. Sl. XXIV., str. 446 (r. 1906).

jenž nejzajímavější události z dějin vybíral a žákům k překladům do přesné latiny podával; jeho mistrovské přirovnávání jazyka českého s latinským a řeckým nemálo působilo«. S nejedné stránky zajímavý jest tehdejší »rozvrh přednášek[1]) na c. k. vyšším a nižším gymnasiu akademickém v Praze r. *1851*«. Z českých učebnic tu uvedeny: Řezenský Katechismus, Hnojkova Liturgika, Bibličtí příběhové Starého a Nového Zákona od D. a Š., Allzogův dějepis církevní ve zpracování J. Bílého; Tomkova Česká mluvnice, Čelakovského I. a II. čítanka i Výbor z literatury české, Rukopis Královédvorský, Wenzigův Úvod k zeměpisu, Klicperův Starověký zeměpis, Starověký dějepis od Tomka, zeměpis rakouský od Zapa, dějepis rakouský od Tomka. všeobecný od J. Smetany, Pečírkův Živočichopis, Staňkův Rostlinopis, Pečírkův Nerostopis; ve vyšších třídách užívalo se Rostlinopisu Preslova.

Výroční zpráva téhož ústavu za rok *1852* má úvodní článek »O přírodopisu na tomto gymnasiu« od dr. Jos. Pečírky; v statistických zprávách se uvádí, že toho roku výhradně po česku vyučovali: ředitel V. Klicpera, dr. Innocenc Frencl, Václav Štulc a Jan Žahourek; po česku a německu vykládali: dr. Ign. Axamit, dr. Fr. Čupr, Ant. Hansgirg, Jan Jungmann,, Jan Ott, dr. Pečírka, Václav Svoboda, dr. Frant. Šohaj, Alois Unschuld a Václav Zelený. Výhradně po německu učil tehdejší zkušební kandidát Karel Tieftrunk mathematice v III. a V. třídě. Všech žáků na ústavě bylo v 8 třídách 517; a to: v třídě I. 60, II. 62, III. 60, IV. 79, V. 61, VI. 55, VII. 59, VIII. 81. Poboček nebylo. Ve výroční zprávě za rok *1853* jest česká práce: »Pojednání o Faedonu Platonově« od Václava Svobody. Toho roku výhradně po německu přednášeli: Axamit, Jan Jungmann, Unschuld, ostatní všichni učitelé vykládali po česku a německu, kromě Frencla a Štulce, kteří jedině po česku přednášeli. Ředitel Klicpera toho roku byl sproštěn vyučování. K českým učebnicím přibyly: Liturgika Frenclova, Frenclovi Příběhové Starého Zá-

[1]) Otištěn v knize Za českou osvětu na str. 116 a 117. Pro paměť historickou přidán jest na konci v přílohách.

kona, Dobrověda od Fabiána, Latinská mluvnice od Fr. Šohaje, Slovosklad latinský od V. Svobody, Šírovo zpracování Kühnerovy řecké mluvnice, české mluvnice od Tomka (v I. tř.) a Tomíčka (v II.—IV. tř.), názorné měřictví Strašnického a Krejčího Rostlinopis. Všeho žactva bylo v 8 třídách 556; a to v třídě I. 74, II. 70, III. 72, IV. 83, V. 59, VI. 56, VII. 55, VIII. 87. — Poboček také tehdy nebylo.

Podle vzoru pražského učilo se v Jičíně na gymnasiu r. 1851 po česku náboženství a češtině ve všech třídách, zeměpisu v I.—IV., latině v I.—V., řečtině v III. a IV. třídě; utrakvistické vyučování bylo v latině v VI., v řečtině v V. až VIII., v počtech v I.—IV. třídě; ostatní předměty vykládaly se po německu. Program toho roku byl vydán českoněmecký. V něm profesor Josef Uhlíř po česku vyložil »O přednostech a vadách české prosy za našich dní«, historický a statistický přehled podal po česku ředitel František Šír. Roku 1852 měl program Jičínský od J. Uhlíře kritický rozbor básní Boleslava Jablonského a zprávy od ředitele v řeči české, vynesení a návěští úřední jsou tam česká i německá. Jazyk vyučovací se proti roku předešlému valně pozměnil; pouze po česku učilo se ve všech třídách češtině, náboženství v I.—IV., V. a VIII., řečtině v VII., dějepisu ve II.—IV., přírodopisu v I., II. a V. třídě; při latině až do VI. třídy převládal utrakvismus, vedle toho při zeměpisu v I., přírodopisu v III. a IV., při fysice v IV. a VII., při řečtině v VIII. třídě.

Na gymnasiu v Hradci Králové[1]) učilo se roku 1851 po česku náboženství a češtině ve všech třídách, přírodopisu v nižších třídách, dějepisu od IV. do VIII. třídy; na gymnasiu v Písku vedle náboženství a češtiny učilo se po česku dějepisu a přírodopisu.

b) Reálky. Pro vyšší obecné vzdělání realistického směru byla půda u nás dobře připravena od let dřívějších.[2]) Sta-

---

[1]) Srov. Tomek, Paměti I., 369.

[2]) V Čas. čes. mus. 1831, sv. II., str. 175 je Šemberova zpráva o ústavu technickém v Praze; r. 1835, sv. II., str. 180—184 uveřejnil Justin Michl, piarista, úvahu o školách reálních a technických v Čechách.

vovská reálka v Praze a reálky v Rakovníce a Liberci[1]) udržovaly pro ně zájem v širších vrstvách obyvatelstva. Thunovy reformy v organisaci reálek, jak shora jsme vylíčili, měly kořen svůj v úvahách národohospodářských a dlužno uznati, že vykonal záslužný čin, když z reálek vypěstoval nový druh střední školy.[2]) Při zřizování nového toho typu Praha nemohla býti pominuta a poněvadž německá dosavadní reálka upraviti se měla podle nových zásad, bylo nezbytno, podle uznané zásady o rovnoprávnosti národní, by podobný ústav byl otevřen pro žactvo české. Tak a nejinak nutno nazírati na Thunův skutek, že 15. září 1849 provisorně otevřel novou reální školu s vyučovací řečí českou. Zřízení, otevření a další vedení nového ústavu zatím svěřeno Josefu Wenzigovi,[3]) profesoru při stavovské německé reálce v Praze. Prvním jeho útulkem byl klášter Svatohavelský na Starém městě, kde Wenzig od české průmyslové jednoty potřebné místnosti za nájem získal. Guberniálním dekretem ze dne 10. října 1849 č. 57.702 jmenováni tu suplujícími učiteli Jan Krejčí, Petr Mužák, Josef Valenta, Antonín Majer, k nimž přibyl od generálního vikariátu pražského navržený katecheta vyšehradský Karel Kellner, ustanovený za suppl. katechetu reálního dekretem 14. října téhož roku (č. 58.497). První třída otevřena byla dne 15. října a přijato bylo do ní 48 žáků. V září r. 1850 stal se Josef Wenzig[4]) školním radou

---

[1]) Srov. svazek I., str. 230—233.

[2]) Marenzeller Norm. II. Realschulen. Vídeň 1889.

[3]) Srov. Wenzigův článek Reální školy v Čechách v prvním programu české reálky z r. 1852.

[4]) Narodil se v Praze 18. ledna 1807, otec jeho byl c. k. důstojníkem ve vojsku. Gymnasium studoval u Piaristů, na studiu filosofickém pod správou Köhlerovou byl žákem J. L. Jandery, A. Spirka, F. Titze, Klara a Poustky. R. 1833 stal se učitelem na stavovské německé reálce v Praze a těžil ze styku s Bern. Bolzanem a katechetou P. Schneidrem. Vědecké práce a zvláště methodická jich stránka ukázaly záhy jeho sílu učitelskou. R. 1853 jmenován byl definitivním ředitelem a spravoval ústav až do 10. prosince 1864, kdy byl dán na odpočinek. Zemřel 28. srpna 1876 v Praze. Srov. článek Ferd. Hrubeše »Jos. Wenzig«, v programu čes. reálky r. 1906, pak Jos. Vávry v progr. téhož ústavu 1902 »Dějiny první české reálky pražské«.

a dozorcem národních škol v Čechách, zůstal však správcem ústavu, který r. 1850/51 rozšířen o druhou třídu nižší a první třídu vyšší reálky, roku 1851/52 rozšířen o třetí třídu nižší a druhou třídu vyšší reálky a v šk. roce 1852/3 byl úplný, maje 470 žáků. V druhém roce svého trvání přestěhoval se do čís. 620-I. na Masném trhu do prázdného domu, kde před tím byla c. k. zastavárna. Počet žáků rostl; druhého roku trvání měl ústav 164, třetího roku pak 307 žáků. Prvním skutečným učitelem stal se Karel Vladislav Zap, pak Josef Niklas a Jan Krejčí. Prozatímné trvání ústavu zabezpečeno bylo vydáním nejvyššího rozhodnutí ze dne 2. března 1849, kde panovník náklad na českou reální školu v Praze schválil a ministr Thun byl zmocněn jednati o přetvoření reálek v Liberci a Rakovníku podle nového učebního plánu.

Ke konci října 1851 přestěhovala se česká reálka do budovy bývalého konviktu piaristů se zvláštním vchodem z Panské ulice a tam setrvala do počátku školního roku 1875—76, kdy se přestěhovala do svého paláce v Ječné ulici.

Reálky jako školy střední měly tehdy dvě kategorie: a) úplné trojtřídní školy nižší se samostatnou správou, které byly v Praze-III., Litoměřicích, Lokti, Jáchymově, Novém Bydžově, Budějovicích, Králové Dvoře, Krumlově a Lounech, b) šestitřídní, čili pod společnou správu sloučené nižší a vyšší reálky, které byly v Praze dvě, česká a německá, pak v Rakovníce a Liberci.

9. Zemský školní úřad.

Vrchní správu všeho národního a středního školství v Čechách měl od 24. října 1849 zemský školní úřad v Praze, ve kterém zasedali odborní znalci s titulem školních radů pro věci pedagogické a didaktické; o vnější potřeby školské pečovali úředníci politického úřadu zemského, čili místodržitelství, témuž odboru přidělení. Zemský zákonník z r. 1850 stanovil přesně všecken obor působnosti zemského úřadu školního, jenž byl výkonným orgánem zemské vlády ve věcech školských. Příslušelo mu všeliké rozhodování v prvé po případě druhé instanci. Členy jeho byli: Josef

Klinger, který měl na starosti veškery správní a hospodářské potřeby školské; pro obor národních a reálních škol byli školní radové Jan Maresch a Josef Wenzig, pro obor gymnasijní školní rada dr. Jan Šilhavý, dříve bibliotekář universitní knihovny v Olomouci a dr. Řehoř Zeithammer; přísedícími byli: Václav Kliment Klicpera, ředitel akademického gymnasia v Praze a František Effenberger, tehdy ředitel gymnasia litoměřického.

Pokud šlo o školy národní všeho druhu, týkala se působnost zemského úřadu školního těchto věcí: pečoval o důchody plynoucí z jistiny normálního školního fondu, jehož správa náležela zemské vládě, o důchody z pozůstalostí, ze školného a školních pokut; povoloval vydání podle řádného rozpočtu, výpomoci, příspěvky a zálohy k účelům školním a poukazoval jejich výplatu u zemské pokladny, která účtování školního fondu obstarávala. Ve shodě s ordinariátem schvaloval a stvrzoval osnovy učebné pro ústavy učitelské, přehlížel a zkoumal protokoly poradní, povoloval prominutí stáří při přijímání do ústavu, udílel stipendia, nařizoval písemné klausurní práce kandidátů, povoloval dodatečné zkoušky způsobilosti podučitelů a podučitelek a uznával způsobilost učitelů pro školy triviální za způsobilost pro školy hlavní. K zřizování nových škol triviálních zemský úřad školní dával svolení, schvaloval stavby budov školních, povyšoval školy triviální na školy hlavní, rozhodoval o zřizování opatroven, soukromých škol a ústavů vychovávacích vůbec. Také bral na vědomí každé ustanovení učitelů na školách triviálních, potvrzoval učitele ustanovené na farních školách hlavních, jmenoval ředitele a učitele vlastních škol hlavních a s nimi spojených t. zv. podreálek, jimž i dekrety vydával. Kdykoli běželo u stanovení katechety na škole hlavní, dohodoval se vždy s ordinariátem. Poněvadž zemské vládě příslušelo bdíti nad důchody, vyměřenými osobám učitelským, proto zemský úřad školní potvrzoval školní fasse, jichž jeden opis sobě ponechával a jeden státní účtárně doručoval.

Jako nejvyšší úřad školní v zemi bděl zemský úřad školní nad činností učitelstva a postupem pravidelného vy-

učování, s ordinariátem určoval řeč vyučovací ve školách, kterou měniti bylo zakázáno; v souhlase s úřadem diecésním povoloval prázdniny, svoloval k polodennímu vyučování, nařizoval učebné knihy a pomůcky, jichž zkoumání bylo jemu vyhrazeno. Všecko vyučování opakovací a pokračovací bylo mu poddáno; udílel pochvaly a uznání, propouštěl ze služby školní a oddaloval učitele neschopné; napomínati a kárati, kde bylo potřebí, mohl ze své moci úřední.

Pokud šlo o střední školy, prováděl zemský úřad školní jejich organisaci ve smyslu nových reforem, vyřizoval zprávy ředitelstev o poradách sborův učitelských, o učebných osnovách, o klassifikaci žákovstva a všech případech kárných. Udílel také dispense od povinného se učení řečtině ve zvláštních případech, osvobozoval od placení školného a udílel stipendia. Pro rodiče a zástupce žáků byl instancí rekursní z rozhodnutí, daných gymnasijním nebo reálním ředitelstvím.

V tomto svém složení mohl zemský úřad školní blahodárně konati své poslání a oběma národním kmenům v zemi usedlým prospívati v jejich potřebách osvětových přes to, že potřebám německého obyvatelstva již bylo dobře vyhověno po každé stránce, kdežto tužbám českým bylo úsilně bojovati a pracovati o každou píď v osvětové državě. Bohužel, úřad ten se dlouho neudržel; politické poměry vnější zasáhly drsně do života domácího, jenž po otřesu v roce 1848 znenáhla se uklidňoval a při konstitučním zřízení státním volně se vyvíjel. Jimi ukázáno na slabiny ústavy a na způsob, kterak jich vykořisťovati. V oktrojované ústavě ze dne 4. března 1849 nebylo zmínky o národní rovnocennosti a rovnoprávnosti, která uznána byla rok před tím a také v zásadě prohlášena; v základních právech ústavy oktrojované připouštělo se v čl. 4. toliko, že »o obecné národní vzdělání má se pečovati veřejnými ústavy, a sice v částkách zemí, kdež smíšené obyvatelstvo přebývá, způsobem takovým, aby i národní kmenové, jsoucí v menšině, prostředků k pěstování svého jazyka a ku vzdělávání se v něm potřebných nabývali«.[1]

---

[1]) Srov. Černý, Boj za právo, II. 579.

Národ náš nebyl menšinou ve své vlasti — a nedostávalo se mu ani toho, co čl. 4. základních práv theoreticky zajišťoval menšinám... Proč se tak dálo, toho příčinou byly poměry rakouské k Německu. Po roce 1848 uhájilo ještě Rakousko svého prvenství v říši německé; zápas o ně mezi Rakouskem a Pruskem zdánlivě rozřešen byl ústupem Pruska; princip svéprávnosti lidové a moci národní v celé Evropě podlehl vítězství idejí monarchických; svoboda slova, svoboda vědeckého bádání a všeho pokroku, rovnost vyznání náboženských — stlačena uměle na minimum a pod kuratelou úřadů světských i církevních ožily staré tradice, usilující o povznesení jazyka německého za jazyk státní a katolického vyznání za státní náboženství. Ten význam měly patenty prosincové z roku 1851, kdy odvolána byla oktrojovaná ústava ze dne 4. března 1849 a vydána nová základní pravidla o zřízení říše rakouské a konkordát ze dne 18. srpna 1855.

Šlo o to, aby Němci byli upokojeni a Rakousku v náklonnesti své zachováni, uvidí-li, jak v zemích neněmeckých houževnatě se hájí nadpráví němčiny a pod rouškou dobrodiní světové kultury ubírá se zdravá míza stromu národní osvěty; zvláště pak obyvatelé jihoněmečtí, převahou vyznání katolického měli poznávati, že v Rakousku jejich náboženským zájmům lépe bude vyhovováno, nežli v protestantském Prusku. Proto odstraněna ústava, národnostem neněmeckým aspoň v theorii prospěšná... A zrušením ústavy přestala působnost zemského úřadu školního; úředníci jeho přiděleni byli k c. k. místodržitelství a školní radové stali se školními inspektory. Po Wenzigovi, který byl z úřadu dozorského vybaven a jmenován definitivně ředitelem české reálky, ujal se úřadu bývalý krajský hejtman Jan Čermák; po Janu Šilhavém, jenž r. 1852 zemřel, přejal dozor na střední školy vedle Zeithammera František Effenberger. Poněvadž místodržitelství záviselo na ministerstvu vnitra, a odtud vanul mrazivý vítr, když vyhlášena byla němčina za vnitřní řeč úřední u politických úřadů, není divu, že při praxi školské účinkem politických úřadů rozmáhala se zase němčina ve školách hlavních i středních. Na útlou bylinku

českého vyššího školství padl hned v jaře jejího života náhle prudký mráz a hrozil záhubou...

10. Poněmčování škol středních.

Ještě sice v školním roce 1852/53 mohlo se vedle češtiny vyučovati po česku v českých krajinách náboženství a v nižším gymnasiu řečtině, avšak z rozkazu ministerského ze dne 3. října 1853 č. 9169 nařízeno německé vyučování na gymnasiích a zasáhlo jak akademické gymnasium české v Praze, tak i ostatní gymnasia venkovská, na nichž bylo dotud více neb méně mateřským jazykem českým vyučováno. Do Prahy vyslán ministerský rada Kleemann, aby vykonal zevrubnou prohlídku akademického gymnasia a přesvědčil se, zdali žáci i v nejnižších třídách si osvojili jazyk německý náležitou měrou. Nevinná věc — studentský psaný časopis Varyto redakcí Vítězslava Hálka — byvši prozrazena a za věc nebezpečnou vyhlášena, měla účinky dalekosáhlé.[1])

V říjnu 1853 dopadla rána na ústav; ředitel Klicpera dán byl do výslužby a s ním profesor Jan Jungmann; dr. František Čupr propuštěn z úřadu, profesor Václav Svoboda přeložen na německé gymnasium do Prešpurka v Uhrách. V nižších třídách zavládl utrakvismus, ve vyšších třídách náhle zavedena jako řeč vyučovací němčina. Titulní list programu z roku 1854 podal o proměně té doklad další. Zprávy od ředitelstva byly pouze německé, fysikální pojednání prof. dra Ign. Axamita rovněž německé; jen Šohajova ukázka českého překladu z řeckých tragiků připomínala lepších časů. Roku 1855 mělo akademické gymnasium jen a jen německý program, do něhož Václav Zelený napsal historický článek o začátcích křesťanství v Čechách po latinsku...[2])

---

[1]) Zevrubněji o proměně na ústavě pojednáno na str. 119 až 121 spisu Za českou osvětu podle vzpomínek účastníků. N. Listy 30./1. 1861. Sebr. sp. Hálkovy XI. 273—274. Srov. Tomek, Paměti I., 396. Kleemann pobyl v Praze dlouho, ale gymnasium samému věnoval málo času. Činilo to dojem, jakoby byl přišel jen sebrat všeliké zlé řeči o ústavu a ne přesvědčiti se, na čem se zakládaly. Srov. tamtéž I., 400.

[2]) Zajímavé črty z života na akad. gymnasiu až do let

A jako v Praze, dálo se na venku na gymnasiích v českých krajinách všude. V Jičíně na př. učilo se po česku jen náboženství a češtině ve všech třídách, po česku a německu latině v první a řečtině v třetí třídě, všecko ostatní učení bylo německé. Svědčí o tom program z r. 1854, v němž článek ředitele Fr. Šíra (Kurze u. gedraengte Vergleichung der slavischen, besonders der böhmischen Sprache mit der deutschen hinsichtlich ihrer Formen) i všecky zprávy od ředitelství psány po německu; úvaha prof. Antonína Malocha o nesnázích českého horopisu byla však česká.

Na reálkách nebylo tou dobou lépe. I česká vyšší reálka v Praze dostala 5. srpna 1854 rozkaz vynesením ministerským čís. 12.564, že musí některým předmětům naukovým učiti po německu. A nařídilo se: pouze po česku na celém ústavě buď vyučováno náboženství, českému jazyku a jeho literatuře, přírodopisu a fysice; pouze po německu buď vyučováno: jazyku německému a jeho literatuře, stavitelství a mechanice; střídavě postupem let buď po česku vyučováno zeměpisu a dějepisu v třídě třetí, mathematice v třídě první a druhé, geometrickému rýsování v třídě druhé, chemii v třídě třetí; v ostatních ročnících však řečeným tuto předmětům (zeměpisu, dějepisu, mathematice, geometrii s deskriptivou a chemii) budiž učeno pouze jazykem německým. Pro kreslení a krasopis nebyl určen jazyk vyučovací, neboť oba předměty kladly se mezi dovednosti. Tak vypadala česká reálka v školním roce 1854—55; výroční zpráva o ní vydána byla po německu. Roku 1855/56 nezměnilo se nic po této stránce, avšak výroční zpráva reálky české měla aspoň zvláštní vydání německé a zvláštní české, což v následujících ještě dvou letech se udrželo. Z českých učebnic uvádí se tam katechismus od Mik. Tomka, čítací knihy F. L. Čelakovského I.—IV. díl; zeměpis a dějepis Zapův, přírodopis J. Krejčího, fysika Smetanova. K učitelům dosavadním přibyli Eduard Erben, Josef Erben, Antonín Gindely, Vojtěch Lešetický, Dominik Ryšavý, J. B. Staněk, Jan Šťastný a posléze assistent Adolf

---

sedmdesátých uloženy jsou v článku Václ. Vlčka, K jubileu prof. Ign. Axamita. Osvěta 1899, str. 829—856.

Heyduk. Všichni stali se v literatuře naukové během doby horlivými pracovníky vedle starších Wenziga, Zapa, Krejčího, Majera a Valenty.[1])

Když vlastnoručním listem císařským dne 9. prosince 1854 byl definitivně potvrzen organisační nástin pro gymnasia a reálky, v němž uznávala se potřeba vyučování na základě mateřštiny, ministr Lev hrabě Thun 16. prosince 1854 vydal nařízení v nejednom směru důležité.[2]) Ukládáno, aby na vyučení žáků řeči latinské zvláštní péče byla vynakládána a filosofická propaedeutika nejen aby ve větším rozsahu se přednášela, nýbrž aby také byla předmětem zkoušky maturitní. O řeči vyučovací prohlášeno za »nejvyšší zásadu, že se vždy a všude vyučovati musí v řeči, kterou se vzdělání žáků nejvíce podporuje; za tou příčinou užíváno budiž ve všech okolnostech řeči, která žákům tak známa a tak snadna jest, že v ní vyučování s úspěchem slyšeti mohou«. Tímto pravidlem — napsal dr. Frant. Brauner[3]) — jak zde vysloveno, dokonale zadost učiněno rovnoprávnosti obou jazyků zemských v Čechách, neboť oba dokonale jsou způsobilé k vyučování žactva buď té neb oné národnosti. Provedením této zásady byla by důsledně veškera pochybnost pominula při zavádění náležitého jazyka vyučovacího. Ale na tuto část nařízení ministerského položili malou váhu podřízení úřadové; jim se více zamlouval další odstavec: »i tam, kde řeč německá nemůže býti výhradním jazykem vyučovacím, vyučovati se jí bude ve všech gymnasiích tou měrou, jížto k důkladnému vzdělání potřebí jest, a tudíž na každý způsob ve vyšších třídách z větší části (vorherrschend) v jazyku německém, který beztoho musí na všech gymnasiích býti předmětem obligátním«. A podle něho nejen že na gymnasiích v Čechách ku prospěchu českého jazyka jako

---

[1]) Počet žactva na české reálce v prvním desítiletí jejího trvání udává, že zapsáno bylo r. 49/50: 48, 50/51: 168, 51/52: 311, 52/53: 470, 53/54: 532, 54/55: 482, 55/56: 469, 56/57: 479, 55/58: 557, 58/59: 629 veř. žáků. Srov. Dějiny první české reálky pražské II. od Vinc. Jarolímka progr. r. 1903.

[2]) Černý, Boj za právo II., 790.

[3]) Zpráva zem. výb. kr. čes. ze dne 9. března 1863.

vyučovacího pravidla shora uvedeného šetřeno nebylo, nýbrž češtině na všech téměř českých gymnasiích — podle Fr. Braunera — i ta úzká půda odňata byla, která jí dosud byla zachována. Vyjma gymnasia v Hradci Králové, Jičíně, Jindřichově Hradci, z části v Písku[1]) a na nižším gymnasiu v Německém Brodě, neučilo se mateřským jazykem českým ani náboženství. V theorii uznávala nejvyšší správa vyučovací právo na vzdělání mateřským jazykem ve školách středních, v praxi však dosti nejasný a smyslem obojetný odstavec onoho nařízení byl zákonem, podle něhož se měřilo nám bezohledně. »Bylo tak jen důsledkem politického směru, že při tehdejší vládě mocně se uplatňovala germanisace, které se ministerstvo kultu a vyučování poddávati musilo i proti náklonnosti[2]) ministra samého«. Byla to doba, jak dí Gell,[3]) kdy i ministři stáli pod policejní dohlídkou... Odtud ono kolísání v zásadách správy vyučovací, odtud ony zápasy, v nichž brzy ten, brzy onen směr nabýval vrchu. Vyhovělo-li se jednomu směru od r. 1854 zavedením maturitní zkoušky z filosofické propaedeutiky, útočil záhy směr druhý a zmohl, že 10. září 1855 (č. 10.312, intim. 25. září 1855 čís. 43.731. Z. R. Š.) odvolalo ministerstvo maturitní zkoušku z přírodopisu, ukládajíc toliko externistům, aby buď před maturitou neb odděleně při ní konali zkoušku z přírodopisu. Vedle snahy poněmčující ozvala se zase touha i péče o jazyk český a 9. března 1856 v učební osnově[4]) pro jazyk český na gymnasiích se žáky českého jazyka jako m a t e ř s k é h o se nařizovalo, aby se mu ve všech osmi třídách po česku vyučovalo, a žáci aby nejen dokonale jej ovládali,

---

1) Srov. Ze života prof. K. Ningra; dle ústních zpráv profesorových napsal Jar. Božek. Osvěta roč. 44, str. 608 a násl. (1914).

2) J. Kalousek, Osvěta 1898, str. 488. Tomek, Pam. I. 373; I. 400.

3) Rozdělení pražské university str. 7 (Praha 1908). Byly totiž 25. dubna 1852 záležitosti policie odňaty ministerstvu vnitra a svěřeny nejvyššímu úřadu policejnímu, přímo na panovníku závislému, a policejní chef stal se členem ministerské konference. Srov. B. Rieger. Náš úst. výv. Osvěta 1898, str. 586.

4) Černý, Boj za právo II., str. 803; č. 302.

nýbrž také aby seznámeni byli s tím, co v literatuře české nejznamenitějšího a ke vzdělání ducha a charakteru jest nejpříhodnějšího. Na gymnasiích se žáky německého mateřského jazyka nařízeno vyučovati češtině v prvních pěti postupných třídách po německu, v třídě šesté podle možnosti po česku, v sedmé a osmé třídě jenom po česku. Žáci mají si tolik češtiny osvojiti, aby hbitě i dobře mluvili i psali a seznámili se s nejdůležitější látkou literatury české ducha i povahu vzdělávající. Jazyk český ustanoven za povinný předmět všem žákům veřejným na všech gymnasiích království českého; osvobození pouze v případech zvláštního ohledu hodných vyhrazeno bylo c. k. místodržitelství.

Ledy nepřízně k českému jazyku na školách středních pomalu tály; rozvoj českého živlu, jenž stále mohutněl vzrostem svobodného českého stavu rolnického a posilován byl novými směry v národní literatuře, utěšené pokroky vědecké s českým vědeckým názvoslovím pomáhaly vydatně zaplašovati nepřízeň úředníků, kteří dotud nevalně se řídili nařízením příznivějším. Dobré vylíčení poměrů tehdejších podal vrstevník té doby:[1]) »Když r. 1850 zaveden byl jazyk český do škol středních, měli jsme sice dobré knihy o všelikých vědách, ale neměli jsme knih školních, poněvadž po tu dobu jsme neměli ani českých gymnasií ani reálek. Ale ukázalo se, jak snadno takovému nedostatku vyhověti, jakmile se školy české zavedly. Za tři léta bylo školních knih o všech téměř vědách a bylo by jich bývalo i více, kdyby české vyučování nebylo z největší části opět přestalo. Je směšno vytýkati nedostatek knih školních tam, kde je hojnost výborného učitelstva; každý dobrý učitel napíše dobrou školní knihu...

Po sedmdesáte let ve školách našich nebylo slýcháno slova českého. Česky se tu mládež ovšem nenaučila; ale naučila se dokonaleji německy? Byl by na hrubém omylu, kdo by tak myslil. Veřejně bylo potvrzeno, že mnozí vzdělanci naši až hrůza německy mluví. Proč? Český chlapec, vstoupiv do hlavní školy, byl hned všemu vyučován po ně-

---

[1]) Škola a život, 1859, str. 278—80.

mecku; nerozuměje ničemu, musil se učiti pouhým slovům. Zvykl si pronášeti zvuky bez pojmu, zvykl si mluviti bez myšlení. Přirozený vývoj ducha mladického byl zadržen. Na gymnasiu pak na němčině stavěla se latina, na latině, které rozuměl ještě méně, řečtina a tak se vysvětloval jeden neznámý jazyk druhým neznámým a bytelně se žák nenaučil žádnému«.

Čeho tedy tím dosaženo, že se u nás bezohledně prováděla germanisace? Výsledků žalostných, volajících, aby se upustilo od bezduchého mechanismu; základní chyba celého systemu byla patrna: poněvadž se jazyku německému neučilo na základě mateřštiny, snahy úřadů nemohly míti úspěchu.

Bylo tedy na čase, že na základě panovníkova rozhodnutí ze dne 20. července 1859 vydalo ministerstvo vyučování nařízení ze dne 8. srpna téhož roku, podle něhož se povolilo, »aby na gymnasiích v krajinách, jichž obyvatelstvo většinou k jiné národnosti než německé patří, upustilo se od zásady, že na vyšších školách gymnasijních převládati má řeč německá jako jazyk vyučovací«. Ovšem že jazyk německý zůstával[1]) nadále předmětem obligátní učby a znalost i hbitost v správném užívání němčiny při písemné i ústní zkoušce maturitní zcela přísně se žádala a tedy zkouškou z němčiny a také z jiných předmětů se osvědčovala.

Podle tohoto nejvyššího nařízení mohla se česká gymnasia při tehdejším svém stavu, jak již o něm zmíněno, něčeho lepšího nadíti od sborův učitelských a ředitelů českých gymnasií; avšak nestalo se nic, poněvadž toto nařízení ředitelům gymnasijním ani oznámeno nebylo.

Bylo potřebí mocnějšího nárazu na soustavu poněmčovací, jak se nižšími úřady prováděla,[2]) než se pravdě a prá-

---

[1]) Černý, Boj za právo II., str. 817, č. 310.

[2]) O nepřízni k českým školám svědčí zvláště tento případ: Pro vzdělání učitelstva na nižších reálkách spojených s hlavními školami zřídil se podle nařiz. minist. ze dne 2. listopadu 1854 č. 298 ř. z. a podle vynesení c. k. místodržitelství ze dne 26. září 1855, č. 44.159 vzdělavací kurs při německé c. k. vyšší reálce v Praze. Zřízení takového čekatelského kursu pro učitele českých t. zv. podreálek stalo se při české c. k. vyšší reálce

vu pomohlo k vítězství... Až příštímu období bylo souzeno, že zásadám arciučitele národů J. A. Komenského konečně také české školy směly otevříti své brány. Otevřely je dokořán, aby okřála a zaplesala srdce učitelův i žáků.

11. Platy učitelské.

Nebude snad nemístno, připojíme-li stručnou zmínku o platech, které tehdy byly stanoveny pro učitele středoškolské.

Podle zákona ze dne 10. května 1855 bylo každé ustanovení první, i katechetovo, provisorním a po tříleté úspěšné službě stávalo se definitivním. Provisorium počítalo se v léta služebná. Řediteli gymnasijnímu a profesorům bývalých filosofických studií náležela osmá dietní třída. Gymnasia rozvržena ve tři platební třídy. V prvé platební třídě (Praha, Brno, Olomouc, Opava) vyměřen služební plat profesoru vyšší kategorie roční částkou 1050 zl., profesoru nižší kategorie obnosem ročních 945 zl.; v druhé třídě platu měli obdobně 945 zl. a 840 zl.; v třetí třídě platební 840 zl. a 735 zl. ročně. Polovina sboru náležela kategorii vyšší, druhá pak polovina kategorii nižší. K tomuto základnímu platu přistupovaly decenálky v roční částce 105 zl. a tantiema z výtěžku školního platu, jež úhrnem pro sbor jednoho gymnasia činila třetinu odevzdaného školního platu a rozdělovala se tak, že šest nejstarších profesorů bralo z ní 15%, a sedmý profesor 10%. Funkční plat ředitelův na vyšším gymnasiu vyměřen částkou 315 zl., na nižších gymnasiích částkou 210 zl. Nárok na byt měl ředitel jen tam, kde byl byt naturální. Katecheta vyššího gymnasia měl dle platebních tříd 840 zl. nebo 735 zl. nebo 630 zl. ročně; na nižším gymnasiu měl jen

---

v Praze teprve rokem 1862. Účinek této mezery od 1855—1861 nemohl jiný býti, nežli že české vyučování na nižších reálkách i tam, kde ho podle poměrů obyvatelstva bylo třeba, pro nedostatek způsobilých učitelů bylo buď nemožným učiněno, neb aspoň velmi stíženo. Srov. zprávu zem. výb. kr. česk. ze dne 9. března 1863.

525 zl. Decenálky také se udílely katechetům, ale nárok na tantiemu ze školného jim nepříslušel. Při těch příjmech ročních zůstalo učitelstvo na středních školách až do roku 1874.

12. Vysoké školy.

a) Universita. Přecházíme k poměrům na vysokých školách v Praze. Požadavek, aby se na universitě konaly přednášky v obou jazycích zemských, vysloven byl od spojeného tstudentstva českého i německého peticí dne 15. března 1848;[1]) den potom přistoupil k ní akademický senát i profesorské sbory. Dekret ministerský ze dne 31. března 1848 prolomil praerogativu jazyka německého, vedle něhož však latina dosud převládala na fakultě theologické a držela se částečně také ještě na fakultě medicinské.[2]) Od té chvíle přestala universita pražská býti německou a stala se obojazyčnou, utrakvistickou, a potrvala v takovém složení svém do r. 1882. Hned 11. března 1848 byl rozhodnutím panovníkovým povolán Pavel Josef Šafařík na universitu pro jazykozpyt slovanský, což vynesením ministerským ze dne 15. března 1848 č. 2013 bylo vyhlášeno; avšak Šafařík stolice té nepřijal a sdílel se o osud s Jos. Dobrovským, že zakladatel slavistiky i nejpřednější jeho pokračovatel zůstali mimo svazek universitní. Poněvadž svoboda vyučování rozšířena byla tím, že vedle profesorů každý doktor mohl konati přednášky na způsob pozdějších docentů, ale bez habilitace, vidíme, že hned 1848 svobody té užil dr. Josef Frič a zahájil čtení o soudním řízení v jazyce českém. Avšak soustavná organisace pražské university podle nových zásad zůstavena byla až vládě ministra hraběte Lva Thuna. Jako v oboru středního školství, tak i tu v prvních létech svého úřadu staral se o české přednášky, povolávaje profesory, o kterých se očekávalo a vědělo, že budou přednášeti jazykem českým.

---

[1]) Černý, Boj za právo I., 17. Srov. svaz. I., str. 293—300 našeho spisu.

[2]) Jar. Goll, Rozdělení Pražské university (Praha 1908), str. 3.

Zřízení filosofické fakulty, rovnocenné třem ostatním fakultám, na místě zrušeného studia filosofického, jest nejlepším toho dokladem. Ze staré filosofie přešli na fakultu prof. Boř. Presl, Petřina, L. Jandera (již pensionovaný, ale přednášející) a profesor Jan Pravoslav Koubek s kompetencí rozšířenou na jazyk a literaturu polskou; z Vratislavě povolán Fr. L. Čelakovský, aby ujal místo původně pro Šafaříka určené a přednášel filologii slovanskou; z Olomouce přišel dr. Ignát Hanuš jako profesor filosofie, Jan Er. Wocel, jsa členem král. české společnosti nauk, užil svého práva[1]) a ohlásil přednášky z archaeologie a Václav Hanka podjal se docentury jazyka staroslovanského a ruského. Z ciziny povoláni Jiří Curtius a Jiří Bippart pro klassické jazyky, August Schleicher pro germánskou filologii, Leonhardi pro filosofii a Konst. Höfler pro všeobecný dějepis.

Roku 1850/51 složen byl akademický senát takto:[2]) rektor dr. Matěj Popel, profesor fakulty lékařské, prorektor dr. Frant. Češík, profesor katechetiky a methodiky na fakultě theologické; děkani doktorských sborů theolog. Jeronym Zeidler, opat Strahovský, Jan Kiemann, advokát, sboru právnického, dr. Josef Halla sboru lékařského, dr. Frant. Petřina sboru filosofického; děkani profesorských kollegií: theologického Jan Fabián, právnického Augustin Novák, lékařského Ignát Nádherný, filosofického Vincenc Kostelecký. Proděkani: Th. Dr. Jan Smutek, JUDr. Jiří Schnabel, MUDr. Vincenc Bohdálek, PhDr. Karel B. Presl. Senátoři: Václav Václavíček, probošt u sv. Víta, JUDr. Jan Kaňka, zemský advokát, MUDr. Ant. Hrdlička a PhDr. Jos. Lad. Jandera. České přednášky v letním běhu 1850/51 konali: na theolog.

---

[1]) Kalousek, Děje kr. čes. spol. nauk str. 170. (Praha 1885.) Byl řád. členem od 4. ledna 1846; podle vyn. ze dne 19. XII. 1848 v § 12. »Skuteční členové c. k. akademie věd ve Vídni a řádní členové kr. čes. spol. nauk v Praze jsou jako takoví oprávněni konati veřejné přednášky na každé rakouské universitě.« Zvláštní výklad podalo min. veř. vyuč. 24. ledna 1849, že university mohou si pokládati za štěstí, když tvůrčí duchové vědečtí účastní se učením a slovem při šíření věd.

[2]) Personalstand der k. k. Universitaet zu Prag 1850—80.

fakultě dr. Fabián, Pastýřského bohosloví díl II. o církevních obřadech a díl III. o církevní kázni; P. Škoda, Pokračování v paedagogice a katechetickém vyučování na české hlavní škole (denně); na právnické fakultě: dr. Vendelín Grünwald, obecný zákonník občanský, II. dílu hl. 13—30, pak díl III.; dr. Josef Frič, O řádu soudním, obecném, o řádu konkursním a řízení stručném a nesporném. Na fakultě lékařské byla jen dvě publika česká, Purkyňovo o světosloví, Popelovo o oživování na pohled mrtvých; hlavní přednášky i Purkyně, Čejka, Hamerník a Piťha, ač rodilí a upřímní Čechové, konali po německu. Na filosofické fakultě po česku přednášeli: Ign. Hanuš, O logice na základě metafysickém. Filosofické konversatorium; W. V. Tomek, Dějepis mocnářství rakouského od Ferdinanda I. do míru Vestfalského; J. E. Wocel, Historie umění I. díl. Egypt. Klassické umění Řeků a Římanů. Česká archaeologie středního věku. Zřízení městské. Hradní a válečné zřízení Čechů; Jan Pr. Koubek, Řeč a literatura česká. Řeč a literatura polská; Fr. L. Čelakovský, Srovnavací grammatika hlavních slovanských jazyků, II. část; Praktická cvičení v jazycích slovanských; V. Hanka, Mluvnice a literatura ruského jazyka. Nemnoho se změnilo v letním semestru 1852, kdy po česku přednášeli: Fabián z pastýřského bohosloví o těžších perikopách církevního roku, Grünvald o sporných věcech z částek zákonníka občanského, Purkyně o zemi a jejím obyvatelstvu, Spott o psychiatrii, Wocel o krasovědě a středním věku země české, Tomek o dějinách mocnářství rakouského od Karla IV. do Maxmiliána I., Čelakovský o dějinách literatur slovanských. V roce 1852—53 přibyl dr. E. Jonák a vykládal počátky národního hospodářství, Koubek četl o historii novější literatury české, Tomek o výkladu kroniky Kosmovy s cvičením čtení rukopisů latinských, o dějích mocnářství rakouského od Maxmiliána I. do míru v Karlovicích, Wocel o historii vzdělanosti křesťanských národů. Roku 1853 v letním semestru přibyl dr. Streng s českými přednáškami o porodnictví. Však potom nových sil nepřibývalo. Roku 1852 Hanuš musil v přednáškách ustati, po Čelakovského smrti byla slovanská filologie od r. 1852—1855 supplována až do nastoupení Hatta-

lova, nejinak se dálo po smrti Koubkově, po němž literatura polská od 1854—57 nebyla obsazena, a když Suchecki ujal se osiřelé stolice, vykládal polsky a německy. I jinak odhodlaný Grünwald, vida, že pro protinárodní směr vládní a překážky policejní počet českých posluchačů vůčihledě klesá, vzdal se činnosti učitelské r. 1854. Ba i Tomek a Wocel ohlašovali německá čtení. Jednak činili tak za příčinou souvislosti fakulty se školou střední, na níž od r. 1853 obnoven byl vyučovací jazyk německý, jednak však nutily je k tomu poměry osobní. Tomek[1]) v Pamětech při roce 1855 poznamenal, že do jeho přednášek českých dali se zapsati všehovšudy dva čeští filosofové: Antonín Tille a Frant. J. Zoubek. »Oba byli posluchači vzorní; pokud pamatuji, žádný nevynechal jedné hodiny, a oba pilně psali; já pak trpělivě přednášel jsem před tak málo četným kollegiem se zřetelem k tomu, že byli jen posluchači fakulty filosofické«. Poněvadž pak Tomek míval z kolejného jindy asi 300 zl. příjmu při ročním služném 1000 zl. a za práce literární dostávalo mu se honorářů jen někdy, odhodlal se k německým přednáškám,[2]) pomýšleje na zlepšení svého stavu. Pro počet českých posluchačů, tíhou veřejných poměrů stále stlačovaný, vznikl předsudek, jakoby značným úbytkem českého posluchačstva vinna byla skrovná vědecká cena českých přednášek. Jak se změnilo studentstvo české na universitě během šesti let! V prosinci r. 1849 podepsalo 300 posluchačů žádost za jazykovou rovnoprávnost na universitě, žádajíce si odborného vzdělání v české řeči, která dle zákonního předpisu nevyhnutelně potřebna jest každému, kdo se veřejné občanské službě oddati chce«. Žádali si toho posluchači práv, stěžujíce si, že »ještě posavade přinuceni[3]) jsou skoro všechny předměty poslouchati v jazyku německém — neboť v něm přednášejí se všecky t. zv. předměty obligátní od c. k. profesorů a v českém

[1]) Paměti I., 414 a 415.

[2]) O příjmech českých docentů souditi možno z toho, že Grünvald v letním semestru r. 1853 bral kolejného 136½ zl. za výklady o zák. ob., 15 zl. za výklad o sporných věcech.

[3]) Černý, Boj za právo, II. 681 a 682.

pouze dva od docentů — a takto zrovna nařízení vysoké vlády zanedbávati, které nutně zběhlost předmětů právnických v obojích jazycích požaduje, předkládají tedy prosbu c. k. ministerstvu osvěty, aby se pro tak zvané obligátní předměty také stolice české založily«. Žadatelé měli za zbytečno petici svou nějak odůvodňovati, poněvadž »ministerstvo úplné (nikoli tedy jen odborové) vlastnoručním potvrzením základních práv a ústavy říšské tytéž zásady za právo uznalo« a nyní jen jde o důsledné jich provedení. Tak bylo 14. prosince 1849 — a v létě 1854 a pak 1855 i ta trocha českých docentů stýskala si, že nemají českého posluchačstva, ano podána i na docenturu českou resignace...

Pro poměry universitní byly charakteristické také dvě slavnosti; chystaná slavnost na pamět pětistyletého trvání university,[1]) která však se — nekonala, a slavnost památky Schillerovy 10. listopadu 1859. Tato slavnost, původně pro osvědčení německého rázu Prahy chystaná, vzbudila odpor české intelligence i studentstva; teprve když universita pro ni se vyslovila bez rozdílu národnosti, slavnost konala se večer 10. listopadu průvodem pochodňovým z koleje Karlovy přes Ferdinandovu třídu, nábřeží, přes Karlův most na Malou stranu, kde na Valdštýnském n. jménem university pronesl českou řeč prof. W. W. Tomek, německou prof. Brinz.[2])

---

[1]) Program slavnosti té schválilo ministerstvo veřejného vyučování 25. dubna 1848 vynesením č. 2641. Ustanoveno: 29. září ve velké aule Karolina slavnostní řeč rektora praeláta dr. Jeronyma Zeidlera, průvod do Týnského chrámu, kdež arcibiskup dr. Alois sv. p. Schrenk měl sloužiti pontifikální mši; po ní průvod na náměstí Křižovnické k pomníku Karla IV. Po řeči velmistra řádu křižovnického dr. Jakuba Beera odhalení a církevní posvěcení pomníku. O den později promoce čestných doktorů a veřejné zasedání král. české společnosti nauk; třetí den installace nového rektora (prof. dr. rytíř Gustav Kopetz) a večer pochodňový průvod z Klementina k pomníku Karlovu. Dáno také svolení ku jmenování cizozemských učenců čestnými doktory. Na pamětném penízi bronzovém líc kolem obrazu Karlova měl míti nápis: »Universitas Carolo-Ferdinandea«, na rubu: Exactis centum ab origine lustris MDCCCXLVIII.«

[2]) Srov. Tomkovy Paměti I., 452 a 453. Obě řeči musili řečníci napsané předložiti dříve na c. k. policejním ředitelství.

Jak vděčné vzpomínky hodni jsou akademikové, kteří hned po rozpuštění studentské legie měli na mysli akademickou jednotu, která by vychovávala studentstvo české v národní kázni a připravovala je k veřejnému životu! Akademický řečnický a čtenářský spolek, jenž 14. března 1849 v život vstoupil a 22. dubna t. r. české veřejnosti se ohlásil, nabyl v dějinách kulturního našeho vývoje od let 1849—1882, kdy konečně jsme se dočekali české university, významu epochálního. Stal se střediskem akademického občanstva, jež za úkol sobě vytklo, »bez všelikých mimotních ohledů a osobních interessů doplňování školního vzdělání, obírání se zvláště oněmi vědami, které jsou v živé vespolnosti se snažením nové doby a v bezprostřední spojitosti se všeobecným blahem národu i státu«.[1])

1. S vědeckým vývojem universitním souvisí také tři opatření, která spadají do doby právě líčené. Prvé bylo zřízení *zkušební komise pro učitelství gymnasijní.* Aby se plniti mohl úkol moderní školy střední, jímž jest obecné vyšší vzdělání, bylo třeba, aby učitelé její vynikali jak vědeckou zdatností, tak obratností didaktickou a paedagogickým taktem. Zdali kandidáti gymnasijního učitelství mají takové vlastnosti, přistupujíce ke službám na veřejných gymnasiích, o tom bylo se přesvědčovati zvláštním vědeckým zkušebním komisím podle řádu předepsaného ministerstvem. V něm dělily se předměty gymnasijní učby v patero skupin, pro něž si kandidáti opatřo-

---

Tehdejší policejní ředitel Päumann vyslovil se k Vinařickému, jenž ohlašoval vydávání theologického časopisu českého, že podniká práci zbytečnou; v osmi létech že zahyne český jazyk a literatura jeho nemůže míti budoucnosti, poněvadž železnice a jiné prostředky dopravní a obchodní utlačí menší národnosti. Vinařický věděl, jak mu odpověditi. O Schillerově slavnosti viz vzpomínky Sv. Čecha v Druhém květu.

[1]) Provolání u Černého, Boj za právo II., 624. Mezi prvními členy výboru byl i dr. A. Springer, dr. E. Bruna, kteří později stáli v řadách našich odpůrců; Gust. Lindner, Jos. Hlávka, A. Hájek, Václav Tieftrunk a jiní zůstali však věrni svým ideálům a své národní cti až do smrti. O Springrovi viz Heidlerovu studii v Rozpr. akad. 1914.

vali zákonitou způsobilost: a) obor klassické filologie, latiny a řečtiny pro celé gymnasium, b) zeměpisu a dějepisu pro celé gymnasium, c) mathematiky a fysiky pro celé gymnasium, nebo přírodopisu pro celé, s mathematikou a fysikou pro nižší gymnasium, d) obor filosofické propaedeutiky s jednou z předcházejících tří skupin pro nižší gymnasium, e) obor německé řeči nebo zemské řeči ve spojení s jedním klassickým jazykem pro celé nebo s oběma jazyky klassickými pro nižší gymnasium. Jiné seskupení předmětů nepokládalo se za úplnou approbaci. Katechetům platilo za plnou approbaci, jestliže nabyli způsobilosti pro některou z prvních tří skupin na nižším gymnasiu, nebo způsobilosti z propaedeutiky nebo němčiny nebo češtiny vedle své způsobilosti katechetské. Zkouška způsobilosti měla čtyři stadia: a) dvě domácí práce ze speciálního oboru zkoušky a třetí práci paedagogického a didaktického obsahu, které kandidát měl ve lhůtě dvanácti neděl odvésti,[1]) b) dvě další práce klausurní z vědeckého oboru zkušebního pokaždé v době dvanácti hodin, c) ústní zkoušku odbornou, při níž se prokazovala také přesnost v užívání jazyka vyučovacího a dokonalá známost jeho pravidel mluvnických, d) přednášku na zkoušku, od níž však kandidát, na gymnasiu s prospěchem již vyučující, mohl býti osvobozen. Potom bylo approbovanému kandidátu konati rok zkušebný na veřejném gymnasiu podle vyučovací řeči, pro niž byl approbován. Nedosáhl-li během tří let ustanovení v úřadě učitelském, bylo mu před zkušební komisí řádně prokázati, že v oboru svém vážně vědecky pracoval; neprokázal-li toho, byl přinucen, aby opakoval klausurní a ústní zkoušky.

V Praze zřízena byla při universitě zkušební komise pro kandidáty gymnasijního učitelství ministerským vynesením ze dne 9. března 1850 čís. 2188, do níž byli jmenováni: předsedou generál řádu křižovnického dr. Jakub Beer, komisary universitní profesoři: dr. Jiří Cur-

---

[1]) Lhůta mohla býti též prodloužena na odůvodněnou žádost kandidátovu.

tius pro latinu a řečtinu, dr. Fr. L. Čelakovský pro řeč a literaturu českou, K. A. Hahn pro jazyk německý, Vilém Matzka pro mathematiku, dr. Frant. Petřina pro fysiku, dr. Em. Reuss pro nerostopis a rostlinopis, dr. Jan Ev. Purkyně pro zoologii, dr. Řehoř Zeithammer pro filosoii, dr. K. Vietz pro zeměpis a dějepis.

2. *Říšský zákonník v českém jazyce.* Prohlášení rovného práva všech národů mocnářství rakouského v březnové ústavě r. 1849 vedlo k tomu, že musil zákonník říšský vydáván býti ve všech zemských jazycích. Poněvadž pak terminologie slovanská nebyla v oboru tom ustálena, povolána byla do Vídně ke dni 1. srpna 1849 komise znalců, aby se o příslušném názvosloví právoplatně usnesla. Předsedou byl Pavel Jos. Šafařík, účastníky z Čech Karel Jaromír Erben a Ant. Rybička, z Moravy dr. Beck a Alois V. Šembera, ze Slovenska Jan Kollár a farář Kuzmány a j. Všech účastníků bylo 19.[1]) Jich úkolem bylo, »aby ustanovili právnické názvy, jež při vydávání říšského zákonníka i vůbec v úředním slohu mohly se státi pravidlem, jsouce ustanoveny podle ducha jazyků k přiměřené potřebě nynějšího zákonnictví a veřejné správy, a jsouce čerpány buď ze starších pramenů právnických, nebo z přirozeně bohaté podstaty rozličných nářečí slovanských«.

3. *České názvosloví.* Obdobně k tomuto opatření nařídil ministr Thun vynesením ze dne 15. června 1851, aby se sestoupila v Praze zvláštní komise,[2]) která by opatřila vědecké názvosloví české, přiměřené duchu toho jazyka a vědeckým potřebám naukové literatury vzhledem na potřeby českých gymnasií a českých reálek. I tu předsedou byl Pavel Josef Šafařík a údy komise nejprv F. L. Čelakovský, Tomek, Karel J. Erben a K. Štorch. Později Tomek byl nahrazen Jos. Jirečkem. Pomocníků, kteří názvoslovnou látku sestavovali, bylo hojně (na př. Hanuš pro logiku a psychologii, Krejčí pro mineralogii, Skřivan pro vědy obchodní, V. Šafařík pro chemii a geologii); i příspěvky z venkova (Helcelet

---

[1]) Jan Černý, Boj za právo, II. 656.

[2]) Týž, II. 768.

z Brna, Jandečka z Hradce Králové, Jan Kollár z Vídně, Smetana z Plzně) byly vydatné a redakční práce během tří měsíců od července do konce září 1851 ukončeny. Spořádání a přehlédnutí rukopisů jakož i korrekturu tisku měl na starosti J. Auštěcký[1]) a ukončil práci v dubnu 1853. Terminologie té skladatelé českých učebnic užili s velikým prospěchem

b) Technika. Že také ústav technický v Praze činně zasáhl v památném hnutí roku 1848 do ruchu petičního, již jsme se zmínili. Bylo tehdy na technice 1845 posluchačů, a žádost za svobodu vyučovací měla přirozený důsledek, že se domáhali připojení k universitě jako zvláštní fakulta.[2]) K tomu však bylo potřebí souhlasu stavů zemských a upravení předchozího studia obdobně ke gymnasiím. Dotud mohli totiž i z neúplné reálky přijati býti posluchači na techniku, když vykonali zkoušku přijímací. Také tu svobodě učení překážel zvyk vydávati nejen vysvědčení frekventační, nýbrž i vysvědčení prospěchová. Ministerstvo bylo nakloněno vývoji studia technického a přizpůsobovalo je vysoké škole, rozšířivši zákon o habilitaci docentů také na techniky a přiřknuvši jen docentům po zákonu habilitovaným právo vydávati vysvědčení. Aby zásada svobodného učení se prováděla, rozhodlo 11. dubna 1849, že závěrečné zkoušky prospěchové ponechávají se v dosavadní formě, že však konati se mají s posluchači, kteří se k nim dobrovolně přihlásí. Poněvadž pak technikové, do praktického života vstupující jen s vysvědčením frekventačním, nebyli přijímáni do státních služeb ani k podnikům železničním, byli posluchači nuceni poslouchati jednotlivé předměty podle přirozeného pořadu a přihlašovati se ke zkouškám, za něž zavedeny zvláštní taxy.

Obraz tehdejších studií technických poznáváme z programu přednášek. Roku 1848/49 předměty obecně vzdělava-

---

[1]) Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy. Od komise k ustanovení vědeckého názvosloví pro gym. a reál. šk. Deutsch-böhmische wissenschaftliche Terminologie. Praha 1853. Nakl. knihk. Calveho (Bedř. Tempský). 342 str.

[2]) Srov. Toužimský, Na úsvitě nové doby, str. 86.

cími byly:[1]) elementární mathematika — přednášel dr. Vilém Matzka; fysika — prof. Wersin; vědy přírodní (zoologie, mineralogie, botanika, geognosie) — dr. Zippe; chemie obecná — prof. Balling. Řádné předměty odborné byly: praktická geometrie a cvičení ve vyměřování — dr. Partl; situační rýsování v 6 odděleních — adjunkt bar. Porta; mechanika těles pevných a tekutých — prof. Wersin, strojnické rýsování — adj. Hausmann; stavitelství pozemní, vodní, silniční — prof. Wiesenfeld s adj. Všetečkou; rýsování architektonické — adj. Niklas; polní hospodářství — dr. Lumbe; správověda statku — dr. Lumbe; chemická technologie — Balling. K předmětům mimořádným náleželo: náboženství ve 3 odděleních a dušesloví — P. Fr. Schneider; česká řeč a literatura ve 2 odděleních — Jan Vávra, c. k. účetní officiál, jenž také učil pro 2 hodinách týdně ve 2 odděleních češtině na reálce; italská řeč a literatura — Francesconi; elementární mathematika a geometrie ve 2 odděleních — dr. Partl, Sluka; nauka o lesnictví — lesní rada Liebich; architektura — Bergmann.[2])

První habilitovaní docenti na technice byli Matěj Sluka pro mathematiku a geometrii, dr. Partl pro týž obor, Bergmann pro architekturu, Liebich pro lesnickou vědu. Ráz vysoké školy zjednán byl technice od šk. roku 1851/52, kdy nařízeno, že nesmí nikdo býti za posluchače přijat, kdo není absolventem vyšší reálky nebo vyššího gymnasia. Tehdy také i formálně odloučena reálka od ústavu technického dosud k ní přičleněná, a podle nových osnov reorganisována.[3])

Počet přijatých posluchačů rok od roku stoupal podle rozvoje reálek, ale slíbené provedení rovnoprávnosti nebylo

---

[1]) Srov. Velflík, Děje tech. uč. v Praze, I. díl, str. 286—470. Praha 1906.

[2]) Na německou techniku v Brně povolal ministr Thun české učence: dr. Karla Kořistku, dr. Helceleta, Kolenatého, Quadrata.

[3]) Roku 1851 bylo v Rakousku 6 ústavů technických; ve Vídni s 19 profesory, 18 supplenty a docenty, 10 adjunkty a assistenty, 11 učiteli, 1092 posluchači; v Štýrském Hradci bylo 6 prof., 2 adj., 158 posluchačů; v Praze 7 prof., 6 docentů, 5 adjunktů, 1637 posluchačů; v Brně 10 prof., 2 suppl., 2 adj., 4 učit., 88

uskutečněno.[1]) Velice pohřešována byla stolice vyšší mathematiky. Když ředitelství severní dráhy Ferdinandovy nepřijímalo do služeb než techniky zkoušené z vyšší mathematiky a technologie, když i státní hornická služba byla technikům pro týž nedostatek nepřístupna a mnohým z nich bylo nemožno studovati na hornických akademiích v Příbrami a Lubně, roku 1849/50 založených, vláda připustila konečně 17. ledna 1850 zřízení čtyř nových stolic na technice pražské a to 1. pro vyšší mathematiku, 2. deskriptivní geometrii, 3. analytickou chemii, 4. palaeontologii. Zemský výbor jmenoval dra Karla Jelínka profesorem vyšší mathematiky, jejíž řádná stolice definitivně systemisována císařským rozhodnutím 30. dubna 1852; profesorem deskriptivy jmenován 7. listopadu téhož roku Rudolf Skuherský[2]) a analytickou chemii převzal Balling. Poněvadž pak dr. Zippe odešel z techniky za ředitele hornické akademie v Příbrami, supploval nějakou dobu jeho úkol dr. Bedřich Kolenatý; pak se výklady přírodopisné rozdělily tak, že botaniku a zoologii přednášeli po sobě dr. Gust. Bozděch a dr. Frant. Nickerl, mineralogii a geognosii obral si dr. Jan Krejčí, palaeontologii dr. Reuss.

Dne 10. listopadu 1856 slavila pražská technika půlstoletí svého trvání. Německý pamětní spis k té příležitosti pochází z péra profesora Jelínka; profesorský sbor, uctívaje při tom světlou památku tvůrce techniky, Gerstnera, založil nadaci pro posluchače, kteří výborně studia technická absolvovali,

---

posluchačů a 58 obchodníků; v Krakově 4 prof., 6 docentů, 1 adj., 7 učit., 94 posluch. a 15 obchod.; ve Lvově 8 prof., 2 suppl., 1 adj., 2 učit., 77 posluch. a 20 obchod. A. Ficker, Bericht I., 265—277.

[1]) Roku 1856/57 bylo 523 posluchačů; r. 1858/59: 617 posl.; r. 1859/60: 671 posl.; r. 1860/61: 707 posl.; r. 1861/62: 747 posluchačů řádných.

[2]) Narozen 24. dubna 1821 v Opočně, zemřel 9. října 1863 ve Vysočanech. Na technice ve Vídni byl assistentem prof. Höniga, od šk. r. 1853 profesorem techniky pražské. R. 1861 byl poslancem na sněmu zemském za Chrudimsko a Nasavrcko; zasloužil se jako bojovník za rovnoprávnost češtiny na technice a jako dlouholetý jednatel Jednoty pro povzbuzení průmyslu v král. Českém. Srov. Ottův Slov. Nauč. XXIII., str. 317. Praha 1905.

na cesty do ciziny. Sbor profesorský zůstával celkem ve svém složení; nově přibyla mu síla znamenitá v osobě Karla Kořistky, jenž v období následujícím byl účasten v prvé řadě při pracích o reformu vyššího technického vyučování.[1]) Teprve rok 1860 znamená v dějinách vývoje pražské techniky památný mezník.

13. Školy pro potřeby v povolání praktickém.

Nežli ukončíme výklad o školách za tohoto období, dlužno zmíniti se o ústavech, které bez podnětu úřadů vyučovacích vznikly a za úkol si braly odborné vzdělávání pro život praktický.

a) Školy hospodářské. S vývojem stavu rolnického, jenž r. 1848 domohl se a dočekal své svobody, souvisí myšlenka o odborném vzdělání hospodářského dorostu. V skutek ji uvedli dva vynikající odborníci hospodářští: František Horský a Antonín Komers za podpory vlastenecké české společnosti hospodářské, kteří otevřeli hospodářské školy první v mocnářství rakouském, českou v Rábině u Vodňan, německou v Libverdě u Děčína. V nich měli synkové selští tříletým cvičením dokonale poznati výkony hospodářské a theoretickými výklady rozhojniti své vědomosti. Příznivcem školy Rábiňské byl kníže J. A. Schwarzenberg, obětivým podporovatelem školy Libverdské hrabě Frant. Thun. Prvního roku měla tato škola jen 18 žáků, ale když r. 1852 založen byl při ní internát, rostl počet chovanců, jichž hned r. 1855 bylo šedesát šest. Hospodářští učitelé její byli Češi: Karel Lambl, J. Uhlíř a Fr. Malínský. Podle vzoru toho otevřen byl 1. března 1856 na Kolčavce u Libně blíže Prahy vzdělavací ústav hospodářský, jehož majitelem byl dr. Čupr

---

[1]) Narodil se 7. února 1825 v Březové na Moravě. V září 1851 povolán byl za profesora mathematiky a geodaesie na technice pražské. Za cíl svého života činorodého položil si zvelebení průmyslového a technického vyučování a vědecké přírodní prozkoumání Čech a Moravy. Zabývaje se statistikou hospodářské výroby v Čechách, byl původcem zemského statistického úřadu a výsledky vědeckého badání zajistily mu jméno evropské. Srov. Ottův Nauč. Slov. XIV. 838—841. Praha 1899.

a vrchní správu vedl Filip Rothkögel za vrchního řízení Františka Horského, hospodářského rady knížete Schwarzenberga. Určen byl pro jinochy, kteří chtěli buď menší statky vlastní spravovati jako samostatní hospodáři, nebo kteří ochotni byli přijímati úřednické služby na panstvích. Učili se tam rolnické lučbě, technologii, rozpočtům hospodářským, základům dobytčího lékařství, lesnictví, stavitelství a vedení knih. Prakticky zaměstnávali se v laboratoři, v pracích na poli zkušebním, v zacházení s nářadím polním podle soustavy Horského. Přijímáni byli jinoši po dokonaném 14. roku věku s předběžným vzděláním z nižší reálky nebo nižšího gymnasia na dobu dvou let. Žili tam v internátě, nosili zvláštní uniformu, platili 10 zl. měsíčně školného a odváděli správě příplatek stravný 20 kr. denně. Zápisnou taxu 20 zl. povinen byl každý zapraviti.

O zavedení učilišť hospodářských v Čechách vydal již r. 1851 Ant. Komers, tehdy hospodářský rada hraběte Thuna, zvláštní spisek, a prakticky jsa činný při organisaci hospodářství na velkostatcích, příkladem i osobním stykem svým velice se zasloužil s Horským o povznesení hospodářství českého po stránce duchovní a výrobní.[1]) K jejich prosbám podporována hospodářská učiliště vlasten. hospod. společností českou, zemským výborem a jednotlivými šlechtici.[2])

A tak věda proměnila »sedlačinu« v rozumné hospodaření; ctitelé hospodářského vývoje sestupovali se v jednoty

---

[1]) Ant. Komers narozen 13. června 1814 v Humpolci, zemřel 18. prosince 1893 v Jihlavě. Jako ředitel panství Peruckého osvědčil se zvýšením výnosnosti panství a reformami ve správě majetku obecního, sirotčího a patronátního. Odborná jeho činnost literární byla velmi plodná. Za své zásluhy povýšen do stavu rytířského. Srov. Ott. Nauč. Slov. XIX., str. 633, a násl. Vrstevník jeho Frant. Horský (nar. 1801 v Bílině, zemř. 1877 v Kolíně n./L., vlastně na zámku Býchorách u Kolína), později též za své zásluhy rytíř z Horskýsfeldu, koupil r. 1862 panství kolínské, konal horlivě přednášky hospodářské, vydal tiskem svá hospodářská kázání, o rozkvět blahobytu hospodářského slovem i skutkem se zasloužil. Srov. Ott. N. Slov. XI., 640.

[2]) Srov. čl. Frant. Daneše, O rolnických školách. Škola a živ. 1856, str. 77.

a společnosti hospodářské, zaváděli nové druhy dobytka, nové plodiny, umělé mrvení; na veřejných pokusech a zkouškách se stroji a na výstavách, občas pořádaných, ukazovali světu úctyhodný pokrok rolnického stavu.[1])

b) Školy průmyslové. Tak jako šířením vědomostí pomocí školy vzmáhal se český venkov, i česká města jala se vzděláváním řemeslnického dorostu pečovati o lepší budoucnost. Vznikaly neděl ní školy pro živnostníky, které vedle vyn. minist. vyuč. ze dne 17. listopadu 1854 č. 11.973 při hlavních školách měly úkolem odchovávati tovaryše, řemeslné pomocníky a živnostníky. Učilo se v nich každou neděli pod dozorem ředitele t. zv. podreálek, jenž s představeným obecním a zástupci cechů živnostenských a obchodních pečoval o vyučování, o kázeň a docházku. Školné se neplatilo, cechovní pořádkové opatřovali návštěvníkům všecky potřeby školské. Česká jednota ku povzbuzení průmyslu horovala již od r. 1846 pro školské odborné vzdělávání řemeslného dorostu; sbírala po vlastech dary, aby nastřádala fond na školu průmyslovou. Po úsilí desetiletém otevřela se konečně dne 1. března 1857 při reálné škole české v Panské ulici v Praze česká průmyslová škola, na níž se učilo v neděli od $8^1/_2$—$10^1/_2$ dopol.; ve čtvrtek a v sobotu od 7—9 hod. večer. Vyučovali: Václ. Štulc náboženství; Ant. Mezník vedení knih, celnímu a směnečnému řádu; J. Walter počtářství a měřictví; dr. Amerling technologické encyklopaedii; J. B. Staněk lučbě; dr. A. Majer strojnictví; J. Niklas stavitelství; Jos. Erben zeměpisu; Jan Šťastný českému a německému slohu. Ředitelem školy byl proslulý Jan Ev. Purkyně, tehdy předseda Jednoty průmyslové. Zápis žactva vykonalo ředitelství Jednoty v místnostech klášterských u sv. Havla a vyučování všecko vyhlásilo za bezplatné. Povolení ministerské k otevření školy bylo dáno již r. 1848, ale překážky s tím spojené překonány byly teprv, když se podařilo získati učitelské síly po každé stránce výborné. Místodržitelství dovolilo, aby se vyučování konalo v místnostech veřejných škol, aby návštěva školy platila za povinnou tehdy návštěvu ho-

[1]) Srov. J. Krouského života působení. V Kolíně 1878.

dín opakovacích. Slavnostní otevření konalo se 8. března 1857; Purkyně promluvil úchvatně[1]) o poměru průmyslu k vědě a dovodil, že na této škole bude z vědy těžiti činnost průmyslová. Vzpomněl na J. Sv. Presla, jenž první základ položil technologickému vědění v našem národním jazyce, vzpomněl Pernera, jehož rázná mysl vzbudila první myšlenku a první kroky k založení školy průmyslové. Předseda obchodní komory Fr. Pštros poděkoval všem, kdož o zdar myšlenky tak užitečné se přičinili, a místodržitelský rada J. Klinger si přál, aby škola ta stala se semeništěm lásky k práci, k vlasti a zřídlem oddanosti dynastické.

c) Pokus založiti ústav učitelský. Tklivým obrázkem příchylnosti občanstva ke škole zakončíme. V diecési litoměřické sloužily potřebám školství národního učitelské kursy v Litoměřicích a do let padesátých v Mladé Boleslavi. Úsilím školního rady Maresche rozkvétal německý ústav učitelský v Litoměřicích, ale při něm požadavků českých škol bylo dbáno co nejméně. Staré paedagogium Mladoboleslavské stálo opuštěno a pustlo. A když rozhlásilo se úsilí Mareschovo, že v Litoměřicch jen německým kandidátům bude možno studovati, osvícení kněží diecése litoměřické ujali se myšlenky, aby v Mladé Boleslavi vybudována byla z českých příspěvků škola pro české kandidáty. Vojtěch Zuman, vikář mělnický, a Vincenc Procházka, vikář mladoboleslavský, vymohli si 18. prosince 1856 u konsistoře dovolení a v lednu 1857 i konsistoř sama souhlasem svým (č. 6941 kons.) podporovala jejich snahu. Leč oběti složené od jednotlivců na dlouhc nestačily a nepřízeň doby udusila český ústav učitelský hned v počátcích.[2])

14. Reakce. Závěr.

Obraz kulturního vývoje českého z let 1848—60, jak se jevil školami, nebyl by úplný, kdybychom se aspoň nedotkli

[1]) Popis slavnosti v čas. Škola a život 1857, str. 91—96.

[2]) Tak na př. složili po 100 zl. stř. vikáři Zuman a Procházka, rolník Jan Krouský v Katusicích, K. A. Vinařický, děkan v Týně; po 50 zl. Jan Ev. Purkyně, Jan Krejčí; po 20 zl. stř. dr. Čupr, dr. Jos. Frič atd. Srovn. zprávu ve Škole a živ. 1857, str. 133—35.

příběhů, které se sběhly, když na jaro národní činnosti, mnohoslibně zahájené, dopadl záhy a náhle mráz reakce. Národ, odvoláním ústavy v nadějích svých jsa zklamán, ulehčoval si zprvu protesty, žádostmi a pamětnými spisy, až na nejvyšší místa podanými, ale marně. Zbaven jsa svobody tisku, práva spolčovacího, národní obrany a konečně i porotních soudů, nesl tíhu doby zprvu zmužile a s obětmi velikými. Jestliže doznali lidé tak oddaní službě vládní, jako byl A. Ficker,[1]) že celé říši ublížila reakce, tlumíc a dusíc každý volnější projev na prospěch pokroku a svobody, tím okatější byly její účinky u nás, poněvadž vládní orgánové shledávali hned za každou sebe nevinnější touhou spiknutí velezrádná. Viděli v uvědomělých synech našeho národa nebezpečná individua, která prý šíří snahy protirakouské. Mužně se o tom vyslovil Tomek v listě svém k Jos. Jirečkovi, tehdy v ministerstvu vyučování sloužícímu: »My chceme mocnému a slavnému Rakousku a chceme zdárnému národnímu životu českému, vědouce, že se obojí velmi dobře spolu srovnává. Jsou jiní, kteří sobě to představiti nechtějí a zkušenost desíti let ukazuje pohříchu, že se vláda spravuje jejich zdáním, považujíc rozdílnost národnosti za nebezpečnou jednotě státu a hledajíc síly v povýšení Němectva nade vše jiné. To je mínění zhoubné, a ukazuje rok od roku zjevněji zlé následky, kterých nechtít viděti nic zajisté by nepomohlo.[2])

Reakce potírala svobodomyslnější smýšlení náboženské a občanské stejně ostře jako smýšlení národní.

Augustin Smetana, jenž r. 1846 a 47 suploval na studiu filosofickém profesora Exnera a r. 1848 byl děkanem, odstraněn z university, že 13. března promluvil pohrobní řeč za akademiky padlé za bouří pouličních ve Vídni, odstraněn z novoměstského gymnasia a nebylo mu dovoleno ani přednášeti zdarma.[3])

František Náhlovský, ředitel lužického semináře v Praze, jenž v květnu 1848 chtěl opravdovým a vážným opravám

---

[1]) Geschichte, Organ. u. Statist. des oester. Unter., str. 243.
[2]) Paměti I., 457.
[3]) Srov. Ott. Nauč. Slov. XXIII. 492.

církevním a volal porady odborné, odstraněn. Nejinak se vedlo P. Sidonovi, katechetu jičínskému, který pro své svobodomyslnější smýšlení byl 1851 sesazen a strádaje při malé pensi r. 1868 v Litomyšli zemřel. Bedřich Vilém Košut, reformovaný farář v Praze, internován 24. března 1852 do Celovce. Obecně znám osud mučenníka Brixenského,[1]) Karla Havlíčka, proti jehož snahám pracováno vydáváním Vídeňského denníku a soustavným umlčováním jeho Slovana. Známo, kterak František Palacký odstaven byl od vlivu svého na českou veřejnost, kterak způsobeno zamítnutí jeho návrhu na vydávání slovníku naučného, ano kterak 29. července 1852 ve výročním shromáždění Společnosti musejní k žádosti ředitele c. k. policie nebyl zvolen do výboru společnosti, ježto prý by zvolení jeho ke škodě nenahraditelné bylo českému museu...[2]) O tlaku, jenž tížil Museum a Matici českou,[3]) o pohromě, která stihla akademické gymnasium odstraněním Klicpery, Čupra, Václava Svobody,[4]) nelze se zde šířiti.

Štrobach, dřívější purkmistr pražský a někdejší předseda parlamentu, byl propuštěn z úřadu rady vrchního soudu zemského, Riegrovi nebylo dovoleno habilitovati se na universitě, ježto prý by studenti viděli v něm vůdce politického a ne profesora, Hamerník zbaven stolice profesorské pro své smýšlení politické a náboženské,[5]) Ign. Hanuš odstraněn z fakulty filosofické, že prý je přívržencem záhubných nauk Heglových a na jeho místo povolán Němec — Robert Zimmermann.[6]) Věhlasný Purkyně byl obviňován a vyslýchán po-

---

[1]) Deportace vykonána 16. prosince 1851.

[2]) Srov. Rud. Dvořák, Snahy Fr. Palackého o vydání české encyklopedie. Palackého Památník 1898, str. 337—336. Drob. spisů Palack. III., 791 a j. O době a Palackém srov. Denis Č. p. B. H. II., 353 a násl.

[3]) Tieftrunk, Děj. Mat. čes., str. 145—178.

[4]) Tomek, Pam. I., 400 a shora již zmínka.

[5]) Denis, Č. p. B. H. II. 354 a násl.

[6]) Tomek, Pam. I., 384, uvádí, že šla o tom pověst, že tak se stalo na zakročení kardinálovo a že sezazení Hanušovo nevyšlo od ministra Thuna, nýbrž od minist. předsedy Felixa Schwarzenberka na vyšší pokyny.

licejně pro sklon k zednářství, odstraněn od správy české školy průmyslové, odstraněn z kurátorství Matice české.[1]) Ano i ten mírný Wenzig, jenž přece o sobě veřejně vyznával, že je původu německého, byl policejně stíhán pro článek v časopise musejním uveřejněný[2]) a uloženo mu, aby se ministerstvu ospravedlnil. Byl sice 6. července 1860 z ředitelství české reálky propuštěn, ale na zakročení Vinařického a Tomkovo, kteří přímo na ministra Thuna se obrátili, a na základě své neviny byl rehabilitován.[3])

Jak těžkou dobu prožívaly české školy, sevřeny jsouce jednak germanisací, jednak reakcí!

Takový jest o školství českém z let 1848—1860 obrázek, stručně podle pravdy nastíněný, kdy plných jedenácte let v čele správy vyučovací u nás stál hrabě Lev Thun. —

Jako rakouský ministr kultu a vyučování vykonal nesporně dílo veliké a jeho zásluhy o vzdělání obecného lidu nejsou menší ceny než jeho péče o pokrok vědecký a snaha o správné školní úřadování.[4]) Úsudky o tom neb onom jeho činu sice mohou se různiti, a není možno také o nejednom z nich pronésti konečný soud;[5]) avšak z celé bytosti Thunovy každému, kdo měl příležitost vejíti s ním v osobní styk, bylo patrno, že všemu, co činil, vtiskl výraz svého osobního

---

[1]) Srov. Tieftrunkovy Dějiny Matice České.

[2]) Základní myšlenky o vychování s rázem národním Č. č. m. 1859, IV., 435—67.

[3]) Tomek, Paměti I., 454—58.

[4]) Za vlády Thunovy bylo vydáno »Hauptrepetitorium über die Normalvorschriften in Unterrichtsangelegenheiten aus den Jahren 1848—62 (ve Vídni v státní tiskárně); gymnasijní předpisy vybral a v Praze u Bellmanna vydal r. 1857 po prvé r. 1875 po třetí P. Timotheus Matoušek; »Normalien-Nachschlagebuch für Direktoren der österr. öffentl. Gymnasien und Realgymnasien«; později Frant. Hübl (v Praze u Mercyho r. 1875) vydal »Normalien-Index für die österr. Mittelschulen« a r. 1884 Edmund Marenzeller ve Vídni »Normalien für die Gymnasien u. Realschulen in Österreich«.

[5]) K tomu bude nutno uveřejniti dříve úplnou korespondenci Thunovu a Tomkovu, jakož i dopisy Josefa Jirečka a Jos. svob. p. Helferta.

přesvědčení. Jak na tento výraz osobního přesvědčení dívá se veřejnost a veřejné mínění, toho vždy neuvažoval.

O jeho vzdělání a osobních přednostech, které přinášel do svého úřadu, stala se již zmínka.[1]) O tom, co vykonal a co jeho vlastním popudem uskutečněno, vyloženo bylo také. Zbývá, abychom ještě pověděli něco o jeho povaze, kterak se jevila za jeho úřadování. Proměna ve formě státního života na počátku roku 1852 připouštěla Thunovi, aby se vzdal svého místa. Byl by to býval jen přirozený důsledek zásad, za jichž právo slovem i skutkem se dříve přimlouval, neboť nemohl neznamenati jejich odstavení z programu říšské správy. Neučinil tak, nýbrž v úřadě svém setrval. Denis[2]) míní, že miloval moc, jejímuž kouzlu podlehl a ctižádost svou omlouval službami, které vykonal, a které byly znamenité. Důvod ten, ač zdánlivě nejvlastnější, nepřesvědčuje. Thunovi po našem soudu — jak dosvědčeno nejen rodovou tradicí hluboko zakořeněnou, nýbrž celým jeho životem — bránil v tom jeho mocný dynastický cit a osobní oddanost k panovníkovi, kterému za všech okolností sloužiti, pokládal za svou povinnost. Podřídil se tedy mocnějším tehdy názorům a nitro své upokojil vědomím, že za těžkých dob záslužnou koná práci, když aspoň kříží snahy a záměry těch, kdo osvětě a svobodě vědeckého bádání nebyli nakloněni a naukový pokrok vědecký prohlašovali za škodlivý. Aby zachránil Organisační nástin pro gymnasia a vymohl pro něj definitivní schválení císařské, připustil přímé dozorčí právo biskupům i na škole střední; aby zachránil rozvoj vysokých škol, povoloval biskupským tužbám i v jiných směrech. V sklonu ke klerikalismu, jenž byl význačným rysem v jeho povaze, posiloval jej přední důvěrný jeho spolupracovník, Helfert, který podle svého přesvědčení stál rozhodně v táboře klerikální reakce.

Thunovy zásluhy o kulturní povznesení české národnosti školami nejsou nikterak nepatrné; avšak obecného jich uznání od současníků svých se Thun nedočekal. Vadilo

---

[1]) Srov. str. 46 a násl.

[2]) Čechy po Bílé Hoře II., 377.

tomu stanovisko, s něhož bylo na hraběte Thuna pohlíženo. Bylo zajisté známo, že za pohnutých dob r. 1848 jako náčelník zemského gubernia slíbil bdíti nad tím, aby se ve správě státní nic nestalo na újmu práv zemských;[1]) vědělo se, že upadl v nemilost u ministerstva, poněvadž rozepsal volby do českého sněmu, opíraje se o kabinetní list ze dne 8. dubna t. r., a když odepřel odvolati volby, byl dne 23. července propuštěn.[2]) Tu událost zachovali uvědomělí Čechové v dobré paměti, a když byl jmenován ministrem kultu a vyučování, jedni přijali zprávu o tom s dobrou nadějí, očekávajíce, že s nezlomnou rozhodností bude i v tomto úřadě pamětliv práv a potřeb zemských. Jiní však, jimž kroměřížská ústava byla z mnoha důvodů milejší, nežli březnová ústava oktrojovaná, pohlíželi na Thuna jako na muže, jenž změnil své prvotní smýšlení a dal se do služeb reakce. Naděje prvních byly upřílišněny. Zapomněli, že Thun v nazírání svém na české snahy není za jedno s demokratickými pracovníky národními té doby; jejich snahy vyklíčily ze semene ideí Jungmannových, kdežto Thun držel se myšlenky Dobrovského, že Čechům přestávati jest toliko na vývoji písemnictví lidového, jež chtěl jen jako charakteristickou zvláštnost mnohojazyčného Rakouska zachovati. Vzepjetí bádavého a tvořivého ducha českého k vyšším cílům bylo mu fantastikou.[3]) Jako muž vytrvalé a nezdolné věrnosti k zásadám dynastickým zalekl se bouřlivých projevů a zmatených výstřelků radikalismu a po dnech červnových roku 1848 je odsuzoval. Byl by býval velice rád, kdyby se bylo upustilo od přísnosti a pronásledo-

---

[1]) Tomek, Paměti mého života I., 273.

[2]) Tomek I., 301 dokládá, že Thun musil tehdy ustoupiti »při nejlepších úmyslích svých o připravení konstituční svobody a samosprávy země i při tom zachování pořádku zákonného, byť si způsobil protivenství od přátel i nepřátel svobody a národnosti české, z nichž jedni jej podezřívali z reakcionářství, druzí jej nenáviděli jako nepřítele Němců.«

[3]) Srov. Tomek, Paměti I., 414 v listě k Jirečkovi: »Pan ministr nezdá se míti dost víry v životní sílu naší národnosti; zdá se, jakoby se mu jednalo jen o pokojné zesnutí její bez násilí a bez bolesti, ježto my toužíme ku předu a k růstu.«

vání živlu slovanského, ale slovanské naděje a touhy po vysvobození z nadvlády německé na poli kulturním a společenském byly mu cizí. Ústavu říšskou oktrojovanou podle dynastického smýšlení svého sice přijal, ale »nesmýšlel[1]) o její výbornosti jako Bach a Schmerling, ano pokládal vyhlášení její za skutek, který bylo užitečno přijmouti za základ se snahou o budoucí lepší přizpůsobení její k potřebám rakouského mocnářství«. Domníval se, že jako ministr bude moci spolupůsobiti k její opravě a zdokonalení; proto zůstával v úřadě a činil, co mohl. Ale poměry veřejné byly tehdy mocnější nežli vůle filosoficky založeného státníka; pozdě teprve r. 1866 přiznal se nepřímo k své chybě, že čistý štít své osobní povahy propůjčoval proudům, kterým i ministři pro policejní poměry podléhali,[2]) proudům a činitelům, kteří stíhali pouhý úmysl českých vědců, že budou na universitě po česku přednášeti. Nebylo v pořádku, že jeho podřízení orgánové úmyslně sloužili tehdy raději pokynům policejním, nežli snahám ministra osvěty; nebylo v pořádku, že ministerstvo vyučování ve své povýšenosti samo nepečovalo o to, aby zvědělo, kterak hlásaná rovnoprávnost se také provádí: úkazy ty svědčily o slabosti, kterou z tehdejších poměrů možno sice objasniti, ne však omluviti. Thun, zůstávaje výkonným ministrem vyučování, nesl před soudem dějin také odpovědnost. Nelze ovšem naň svalovati vše, co za jeho ministrování zadržovalo a znesnadňovalo postup české osvěty; že ve svém oboru nebýval vždy rozhodujícím a všemohoucím

---

[1]) Tomek, Paměti I., 334.

[2]) Goll, Rozdělení pražské university, 7. Podle Golla v řeči své na sněmu českém pravil doslova: »Ich weiss, wie dieser Umstand allein genügt hat, Maenner mit dem Namen Ultračechen zu bezeichnen, und wie diese Bezeichnung allein genügt hat, bis in sehr hohe Sphaeren hinein Schwierigkeiten zu erregen, die keine einzige Person in der Regierung hintanzuhalten vermochte«. V listě ze dne 9. května 1858 k Tomkovi: »Allein ich habe nicht die Praetention, Ihnen zu verhehlen, was Ihnen ohnehin begreiflich sein muss, dass ich — *auch in meinem Departement* — kein allmaechtiger Minister bin.« U Tomka v Pam. I., 428.

ministrem, doznal Thun sám,[1]) a jiní, kdož dobře znali jeho i tehdejší poměry,[2]) totéž dosvědčili. »Hrabě Lev Thun« — píše Tomek — »nebyl účasten zpátečního směru. Vstoupil do ministerstva, pokud směru toho nebylo a působil hned z počátku pilně ku pokroku v oboru svém, jmenovitě pak národnosti české ve školství. Nemínil, i když se při vládě zmáhaly vplyvy jemu protivné, jednoduše složiti zbraň; nýbrž chtěl působiti dále v mezích možnosti«.

V celkové činnosti tehdejší ústřední správy vyučovací možno stopovati jakousi slabost a kolísání ve vůdčích zásadách. Z toho, co známo, nelze viniti jenom Thuna; naopak spravedlivě-li věc uvažujeme, přikloníme se k úsudku Tomkovu, a z poměrů tehdejších si ujasňujeme onen zjev. Na školách obecných k velikým opravám nedostávalo se ministerstvu finančních prostředků; upraveny sice a po hmotné stránce lépe opatřeny školy národní, rozšířeno vyučování o kreslení, zpěv a tělocvik, odstraněno z největší části polodenní vyučování, zavedeny porady učitelské a zdokonaleno vyučování opakovací; ale na druhé straně posílena moc ústřední správy školské a při konfesijním rázu národní školy uplatňovala se moc klerikalismu. Na škole střední připuštěn sice mateřský jazyk jako předmět vyučovací, pečováno o odborné vzdělání učitelstva, rozšířen obor vyučovací o vědy přírodní a filosofickou prapaedeutiku, ale podle potřeb národních nových škol, vzhledem k finančním poměrům, nezřizováno, právo mateřského jazyka tu utrakvismem, onde germanisací tlumeno ano potlačováno. Na vysokých školách sice volnosti vědeckého studia bylo místa popřáno, avšak zkušební řády všelikého druhu volnost tu omezovaly a tížil ji také byrokratismus.

Thuna proti výtkám reakce hájil Tomek[3]) proti obviňování, jakoby domácí učenci byli jím odstrkováni, hájil ho

---

[1]) List Thunův ze dne 9. května 1858 v Tomkových Pamětech; I., 427 a 428.

[2]) Jos. Kalousek, v Osvětě 1898, str. 488: »Setrvávaje v úřadě nesl také odpovědnost za skutky absolutismu, jehož bezděčným sluhou byl, opravdu se s ním nesrovnávaje.«

[3]) Paměti I., 373.

Malý;[1]) proti výčitkám strannosti a nepřízně k českému národu skvěle se obhájil Thun sám politickou činností po roce 1860, a důslednou k Čechům náklonností až do smrti. Řeči jeho v panské sněmovně rady říšské při boji o zákonu universitním a v českém sněmu při boji o jednotu a nedílnost naší otčiny, sálající láskou k pravdě a právu, jsou nehynoucím pomníkem jeho vzácného ducha. Zásluhy jeho plnou měrou vedle našich historiků také Denis[2]) uznává, ač mu vytýká kompromis, k němuž se snížil za reakce, a konkordát, jenž tak těžce dolehl na svobodu vědeckou v současném Rakousku. Nicméně — i podle Denisa — vykonal dílo znamenité; »měl ponětí velmi vznešené o vyučování, a tou měrou, jak vašně chladnou, uznává se více jeho zásluha, že úplně obrodil vyučování na školách středních i vysokých v Rakousku«.

Vláda absolutismu těžila také z poměrů zahraničných.[3]) Poněvadž po ústupu pruského krále Fridricha Viléma II. Rakousko v německém Bundu opět nabylo vrchu, domnívali se výkonní orgánové vládní, že odbila hodina života českého národa a hlásali, že nám není vůbec potřebí vyšších škol, poněvadž za několik let jazyk náš úplně vymizí z řady jazyků živých. —

Může někdo vytýkati českému lidu tehdejší zamlklost a pokládati ji za nedostatek národní síly a uvědomění? A bylo to v době, kdy smrt kosila v řadách nejlepších synů našich, kdy na vždy umlkli r. 1852 Kollár, Čelakovský, Turinský, r. 1853 Fr. Rubeš, r. 1854 Jan Pr. Koubek, 1856 J. K. Tyl a K. Havlíček, 1859 Václ. Kl. Klicpera... Sklíčenost myslí českých nejlépe objasňuje ta událost, že nejkrásnější literární plody, k nimž potomstvo dalších věků vždy bude

---

[1]) Naše probuzení III., 63—65.

[2]) Čechy po Bílé Hoře II., 243; 372; 377—380. O školství národním v říši soudí Denis, že konkordát »zdržel sice šťastné účinky iniciativy Thunovy, ale nepotlačil jich, aspoň ne v Čechách, kde mnoho kněží zachovávalo věrnost duchu národnímu.«

[3]) Dr. B. Rieger, Náš ústavní vývoj od r. 1848. Konec ústavnosti. Osvěta 1898, II., 579.

shlížeti s úctou v dětinné radosti, objevily se v naší veřejnosti bez všelikého ohlasu. Míníme Erbenovu spanilou Kytici a vždy svěží Babičku Boženy Němcové. Ale přešly mdloby, lhostejnost a resignace mizely. Byli tu ještě staří vlastenci z r. 1848, nadšení a poctiví, kteří mohli býti zakřiknuti, ale nikoli udoláni. Sotva se poměry poněkud změnily, pod prapor Palackého, Braunera a Riegra přihlásili se tisícové. Zrušením roboty a provedeným výkupem mohutněl samostatný stav rolnický a zemanský, jenž byl v létech šedesátých minulého století jádrem národním, jádrem čilým, činorodým; v městech sílil stav řemeslnický a kladl základy k národní zámožnosti českými záložnami. Těchto úspěchů dodělala se svépomoc, a národ, vida krásné její ovoce, dal se za heslem tím i jinými směry a to k svému štěstí. Ačkoli po celé desítiletí nebylo samostatného českého denníku politického a representaci české žurnalistiky měly Pražské noviny jako monopol, přec i tak probouzel se lid ve spolcích a jednotách hospodářských, jichž mluvčím stal se Šimáčkův Posel z Prahy od r. 1857 a vedle Časopisu Č. Musea. vedle Archaeologických památek, jež redigoval Zap, a vedle Živy, kterou vedl Purkyně, s Mikovcovým Lumírem plně a zdárně pracoval na národa roli dědičné. Brzy ohlásily se nové proudy literární, věštící rozvoj českého písemnictví; po Fričově almanachu »Ladě Niole« z r. 1855 objevil se o tři léta později almanach Máj a jeho vydavatelé Hálek, Neruda, Heyduk, Světlá, slibovali puky a poupaty své tvorby nový kvetoucí život literární, vedoucí k pravým tradicím národa a k osvětě lidské. Mocné události podlamovaly opory absolutismu, jehož úpadku nezadržely již ani vysoká hierarchie, vojsko a byrokracie; ztráta Lombardie, deficit 280 milionů zlatých, otřesení úvěru říšského tajným rozmnožením národní půjčky o 111 milionů — to vše »nutilo[1]) neodolatelně sáhnouti k vnitřním opravám a opustiti absolutismus, neboť kde ten není s to, aby státu zjednal nové finanční zdroje, tam bezděky ukazuje se zvláštnost a přednost ústavnosti.

---

[1]) Srov. Dr. B. Rieger, Říjnový diplom r. 1860. Osvěta 1900, I., 865 a násl.

neboť nepomáhá už nic jiného, než vlastní účast a obětavost veškerého občanstva«.

Osvobozující slovo padlo r. 1859 po bojích na nivách hornoitalských. Když vydán byl říjnový neodvolatelný diplom r. 1860, absolutismu odzvoněno a zahájena zase dráha ústavní. Ohlásila se doba nová a heslem jejím byla »Samospráva«. —

B.

Od samosprávy k centralismu.

Od r. 1860 — po naše dni.

I.

Manifest panovníkův ze dne 15. července 1859, ohlašující národům rakouským mír, byl předzvěstí v obratu vnitřní politiky říšské. V nesnázích, které se po italské válce dostavily a ztrátou Lombardie zvětšily, národ náš upjal všecky své naděje k dvojhvězdí, jež na obzoru příští doby tak jasně zářilo. Dvě nová hesla: »Svépomoc« a »Samospráva« vzpružila jeho síly a hloubavým duchům otvírala nové obzory lepších dní. V úvahách činitelů, řídících loď státní, nabývala převahy myšlenka, uznati historicko-politické individuality jednotlivých korunních zemí. V jejich duchu pak vydán dne 20. října 1860 neodvolatelný diplom.[1]) Podle něho: a) právo zákony dávati, je měniti a rušiti vykonává panovník se společným působením zákonitě shromážděných zemských sněmů anebo podle případnosti společným působením říšské rady, do které zemské sněmy posílati mají počet členů panovníkem určený; b) říšské radě dáno, aby ústavně projednávala a vyřizovala všecky předměty zákonodárství, týkající se práv, povinností a zájmů všem zemím

---

[1]) Srov. Dr. B. Rieger, Říjnový diplom r. 1860. Kapitola z našeho ústavního vývoje. Osvěta 1900, str. 865—887. Ad. Srb, Politické dějiny národa českého od r. 1861—95. Praha, Šimáček, 1899, svaz. I., str. 931.

společných, jmenovitě pak zákonodárství o mincovnictví, peněžnictví, úvěrnictví o clech, obchodu a cedulové bance, o poštovnictví, telegrafech a železnictví, o vojsku, nových daních, o zvyšování daní, státním dluhu, o rozpočtech státních a finančním hospodářství. c) Všecky ostatní předměty veřejné péče odkázány k ústavnímu řízení na sněmích a se sněmy podle zemského zřízení. d) Diplom ten vložen do zemských archivů v zemských jazycích.

1. Vyučovací rada.

Říjnovým diplomem zrušeno bylo ministerstvo vyučování, poněvadž záležitosti školské přikázány působnosti zemských sněmů. Po odstoupení ministra Lva hraběte Thuna spravoval ještě nějaký čas věci školské Jos. Al. sv. p. Helfert provisorně; od 4. února 1861 pak přešla agenda jeho na zvláštní oddělení státního ministerstva, jež spravovali ministři Antonín rytíř Schmerling do 27. července 1865, po něm Richard hrabě Belcredi do 7. února 1867 a potom Bedřich svob. pán Beust. Byl to ústupek zemím koruny uherské, odkud brojilo se proti jednotnosti soustavy vyučovací, odkud neustále šířena nedůvěra k ministerstvu vyučování a výtka, že zdržuje pokrok osvětový, podrobujíc školu církevní moci.

Pro otázky odborně vědecké a paedagogicko-didaktické byla zřízena z odborníků vyučovací rada[1]) jako samostatný poradný sbor, jenž dobrá zdání svá státnímu ministerstvu podával.

Podle nejvyššího listu ze dne 20. října 1860 byla povolána, aby o vědeckých a naukových úkolech veřejného vyučování pojednávala a správním ústředním úřadům, jimž péče o duchovní vzdělání svěřena, přispívala radou. V její obor náleželo připravovati nařízení a zákony školské, za-

---

[1]) Srov. Škola a Život, roč. IX., str. 245—247 (1863). J. Šafránek, O vyučovací radě vídeňské, úvahu v Osvětě, roč. 41, str. 200—207.

kládati, opravovati, uznávati a rušiti učiliště; vyučovací rada jmenovala, překládala školní rady, ředitele, profesory a učitele na školách vyšších, ředitele na školách hlavních, potvrzovala soukromé docenty na školách vysokých, zkoušela knihy učebné, zřizovala a obsazovala zkušební komise, zřizovala a rozšiřovala ústavy s vyššími školami spojené, jako knihovny, odborné semináře, kabinety, musea a j. v. Jí se předkládaly výroční zprávy školních rad z jednotlivých korunních zemí, zprávy ředitelů všech zkušebních komisí a ústavů odborných.

Hledíc k rozličným odvětvím veřejného vyučování, vyučovací rada rozčleňovala se v patero oddělení, v nichž vyřizovaly se věci týkající se: 1. universit, 2. gymnasií, 3. technik, reálek a odborných škol, 4. umělecké akademie a uměleckých škol, 5. všeho národního školství. První oddělení dělilo se dále ve 4 odbory podle fakult universitních a k nim jako pátý přidán odbor pro evangelicko-bohoslovecká učeliště.

Radů k vyučovací radě náležejících a ve Vídni bydlících bylo 33; pro pět odborů prvního oddělení po třech, pro druhé a třetí oddělení po šesti, pro čtvrté a páté po třech členech. Kromě nich byl jmenován také nějaký počet členů z jednotlivých korunních zemí, aby předkládali vyžádané referáty a na porady do Vídně dojížděli. Jejich působení platilo na tři léta. V čele vyučovací rady byl president panovníkem jmenovaný. Předsedal v odborových poradách, rozhodoval při rovnosti hlasů a zasílal dobrá zdání, vyučovací radou podaná, s dokladem svého osobního mínění k příslušnému ministerstvu nebo k náčelníku ústředního úřadu.

Z Čechů povolán byl do vyučovací rady rozhodnutím panovníkovým ze dne 3. listopadu 1863 Karel Vinařický a zařaděn do sekce pro národní školství. Dekret doručil mu praesident vyučovací rady Leopold rytíř Hasner 2. března 1864. Podle zápisků a zachovaných spisů jednacích u Vinařického lze přehled o činnosti vyučovací rady dosti úplně sestaviti, ačkoli všecko její jednání bylo tajné. K žádosti státního ministerstva ze dne 17. března 1864 č. 2754 Vinařický podal odborný posudek o knize »Stručný zeměpis císařství

Rakouského« a přisvědčil v něm, aby této velmi vhodné knihy se užívalo na ústavech učitelských v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Posudek odeslán 4. května 1864 vyučovací radě. Dne 28. dubna téhož roku bylo mu podati dobré zdání o účelnosti ilustrovaných slabikářů; šťastnou tu myšlenku vzhledem k dávným svým zkušenostem vřele obhajoval, ano naléhal na to, aby vedle 34 dřevorytů, které byly by společny slabikářům všech řečí, opatřeno bylo ještě 16 dřevorytů nových, výhradně pro české vydání. Jako člen vyučovací rady byl členem komise, kterou zřídilo státní ministerstvo dekretem ze dne 5. července 1863 č. 5842 v Praze, aby provedlo revisi a nové vydání čítanek i učebnic pro školy národní. Předsedou komise byl školní rada Jan Pátek, členy Frost, Jos. Řehák, Václ. Kratochvíl, Jos. Walter, dr. Amerling, Štěp. Bačkora a V. D. Bíba. Redakci prací konal Vinařický. Od 5. do 28. října 1864 přítomen byl ve Vídni při denních poradách, v nichž se projednávala vládní předloha, totiž osnova zákona o působnosti obcí na školy národní a na školy střední, jsou-li jich vydržovateli. Osnova ta byla určena pro všecky země v užší říšské radě zastoupené, jakož i další chystaná nařízení a předlohy zákonů o organickém spořádání školství vzhledem na chystané opravy. Přednesení praesidenta vyučovací rady ze dne 7. ledna 1865 podává přehled činnosti toho sboru za rok uplynulý, v němž kromě odborných porad konaly se dvě schůze plenární a 169 schůzí sekčních; v nich probráno 59 vládních předloh o věcech školských, podáno 51 dobrých zdání o zřízení, přeměně a zrušení vyučovacích ústavů, vyřízeny 202 případy o jmenování a přeložení školních radů, ředitelů, profesorů a učitelů středních škol a potvrzení soukromých docentů, předloženo 92 posudkův o učebnicích a knihách pomocných, pokud šlo o připuštění jejich k potřebě vyučovací a 34 posudků o zřízení a obsazení zkušebních komisí a 16 dobrých zdání o rozšíření veřejných knihoven, musei a kabinetů spojených s ústavy vyučovacími. Kromě toho vyučovací rada prozkoumala zprávy školních rad o středním školství a přičinila se o napravení prokázaných vad a nedostatků. V plenárních schůzích podala 19 samostatných a 23 vyžádaných návrhů

o reformě studia právnického, gymnasijního, reálního a zřízení národních škol.[1])

Jakkoli vyučovací rada podle svého zřízení pečovati měla o kulturní potřeby všech národností, bylo brzy, jak z jednání předsedova, tak zvláště z jednání vídeňských členů jejích patrno, že o to se usiluje, aby zásady centralistické zavládly ve všech usneseních a návrzích. Snaha ta znesnadňovala práci i postavení Vinařického v radě vyučovací. Z menších potyček a sporů vzešly pak různosti zásadní. Při návrhu zákona o působení obcí na národní a střední školy, obcemi vydržované, Vinařický dovolávaje se diplomu říj-

---

[1]) Speciálně sekce universitní pojednala o universitních spolcích studentských, o odborném vzdělání úředníků ve veřejných knihovnách, o zřízení university v Záhřebě, o zavedení rusínských přednášek ve Lvově, italských v Innsbrucku, slovinských v Štýrském Hradci a o právnických akademiích v Uhrách, Sedmihradech a Chorvatsko-Slavonsku. Vyslovila se také o změně předpisů habilitačních, o nostrifikaci doktorátů cizozemských, o theologickém doktorátu ex iure canonico a novém rigorosním řádu pro fakulty medicinské. Sekce gymnasijní pojednala o upravení jazykových poměrů na gymnasiích moravských, o užívání slovinské řeči na gymnasiích v jižním Štýrsku a Kraňsku a o významu druhého zemského jazyka. V sekci technické byly předměty: reorganisace techniky ve Vídni a Štýrském Hradci, úprava lesnické akademie v Mariabrunnu a nautické akademie v Terstu, rozšíření studia reálného a učebná osnova pro reálky. Sekce umělecká upravila zřízení zkušební komise pro kreslení a modelování a statut umělecké akademie v sekci pro národní školství ve Vídni: předně osnova úpravy škol opakovacích a pokračovacích, škol odborných, dále osnova zákona o působnosti obcí na školy obecné, osnova vyučování psaní, tělocviku a kreslení na obecných školách, úprava mluvnického vyučování na dívčích školách, zřízení nových ústavů ke vzdělání učitelův a učitelek, stigmografická methoda Hilardtova při kreslení a proměna farních škol hlavních v osmitřídní školy měšťanské. Společně sekce gymnasijní a reální aby stanovila zásady pro zřizování reálných gymnasií, jakož i osnovu vyučovací pro ně a určila výběr učebnic; sekce středoškolské a sekce škol národních aby pojednala o tom, jak upraviti vyučovací řeč na obecných a středních školách v království Českém.

nového, vyslovil se rozhodně proti podání vládní té osnovy říšské radě; ukazuje na rozličnost konfesí náboženských, jazyků národních i stupňů vzdělanosti jakož i jiných přirozených i politických poměrů zemí korunních, žádal, aby vládní osnova byla předložena zemským sněmům, a potom aby se podrobně vyřídila podle zvláštních potřeb a k uspokojení všech kmenů národních. »V Čechách zřizují se již obce okresní« — tak hájil dále svého návrhu — »což posud se neděje nikde a počnou se zřizovati školy okresní podle potřeby místní k účelům živnostenským a rolnickým. Za královstvím českým tak brzy nepospíší jiné země korunní; proto zřizování škol náleželo by především sněmu českému.«

Oslyšen byv vyžádal si, aby jeho votum separatum bylo připojeno k aktu jednacímu. Stalo-li se tak, či nikoli, o tom předseda odepřel dáti zprávu. A tak Vinařický, »aby se zkrácení práv své užší vlasti nedočinil, a nemoha podle § 12. statutu vyučovací rady dostáti moudrým zámyslům Jeho Veličenstva, všem kmenům spravedlivým, požádal 9. dubna 1865 za své propuštění. Přípisem ze dne 27. prosince 1865 oznámilo mu praesidium, že panovník nejvyšším rozhodnutím ze dne 21. prosince žádosti jeho vyhověl a jej členské povinnosti ve vyučovací radě sprostil. Za horlivé a vydatné spolupůsobení při pracích tohoto sboru bylo mu zároveň poděkováno.

2. Školství věcí zemskou.

Dalším důsledkem říjnového diplomu bylo nové uspořádání říše. Dne 26. února 1861 vydán byl patent o říšské radě, o státní radě[1]) a oktrojována zemská zřízení korunním zemím. Souhrn těchto základních zákonů prohlášen za ústavu říšskou.[2])

---

[1]) Byla sbor poradný, složený ze znalců pro normativní nařízení ve věcech správních.

[2]) Podle původce jejího sluje ústavou Schmerlingovou, podle doby kdy byla vyhlášena, ústavou únorovou. Srov. Srb, Pol. děj., str. 934, příloha III.

Zřízení zemské pro království České ze dne 28. února 1861[1]) v kapitole druhé v čl. 18 vymezilo moc a působnost zemského zastupitelstva, v jehož obor kromě jiných věcí přísluší podle odst. II. »zevrubnější nařízení v mezích zákonů obecných, ježto se vztahují: 1. k záležitostem obecním; 2. k záležitostem církevním a školním. Nabyl tedy zemský sněm práva i povinnosti pečovati o školství v zemi. Skládal se tehdy z 5 virilistů a 236 poslanců volených na dobu šesti let podle skupin zájmových a tak uměle upravených, že zabezpečena tím nadvláda německé menšiny. Aby usnesení jeho byla platná, musily tři čtvrtiny poslanců býti přítomny a dvě třetiny z nich souhlasiti s projednávaným návrhem.

Jak zřízení zemské stanovilo, provedeny byly volby do obecních zastupitelstev a tím objevila se česká většina v městech, jimž německý ráz dotud byl vnucován německými školami a němčinou ve veřejném jednání úředním. Mizel pak jako sníh na jarním slunci. V obcích samosprávných zaváděno české úřadování, občanstvo sdružovalo se ve spolky besední a pěvecké, zakládalo si záložny a spořitelny a hlučně se dovolávalo českých vyšších škol.

Proměna jazyka vyučovacího na pražských školách národních dala heslo. Mocnému tomu hnutí vévodila matička Praha, jejíž správa dostala se dne 11. března 1861 do českých rukou,[2]) kdy na primatorský stolec královského hlavního města dosedl František Pštros. Hned 12. července 1861 usnesla se městská rada, aby zvláštní komisí se zjistily poměry na všech hlavních i triviálních školách pražských. Do komise té povolal starosta Pštros školního radu Jos. Wenziga se strany české, Bedř. Tempského a ředitele ústavu hluchoněmých P. Frosta se strany německé. Na školách staroměstských, na nichž bylo zapsáno 3498 dítek, nalezla komise 3349 dítek českých, 123 dítek, které mluvily česky i německy, a toliko 26 dítek pouze německých. Proto ve schůzi obecního

---

[1]) Říš. zák. č. 20; srov. též dr. Jar. Čelakovský, Zákony a nařízení u věcech obecného školství. V Praze 1886, str. 1.

[2]) O tom napsala Bohemia 13. března 1861: »Der vorgestrige Tag war für uns ein Tag von Solferino. Wir machen kein Hehl daraus, unsere Niederlage ist eine totale.«

zastupitelstva, konané dne 11. září téhož roku, doporučoval městský radní Wenzig jako zpravodaj komise tyto návrhy:

1. Na veškerých městských farních školách hlavních i triviálních, jakož i na týnské škole hlavní zavedena budiž, počínajíc školním rokem 1862, česká řeč jako jazyk vyučovací, německá řeč pak jako závazný předmět.

2. Na školách těch nechť otevrou se též německé třídy s právem docela stejným, kde buď z jednoho nebo i z několika okresů městských se sejde dostatečný počet žáků, kteří vedle přání rodičů a poručníků německy se vyučovati mají a po předsevzaté zkoušce uznáni budou za způsobilé k německému vyučování.

3. Nižší reálka týnská budiž prohlášena za českou.

4. Všichni učitelé na městských školních ústavech buďte vyzváni, aby se hodnověrně vykázali ve lhůtě jednoho roku náležitou způsobilostí k vyučování v českém jazyku.

Usnesení o návrzích těch schválilo c. k. místodržitelství vynesením ze dne 29. září 1861 čís. 7889. Na tom základě od počátku škol. roku 1862 zavedena byla čeština na veškerých farních hlavních školách v Praze jako řeč vyučovací a němčině jako předmětu závaznému vyučováno od třetí třídy počínaje. Pro školní žactvo německé zřízena byla jedna čtyřtřídní škola na Malé straně v domě farní hlavní školy u M. B. Vítězné a jedna čtyřtřídní škola na Starém městě v domě hlavní školy týnské; na obou pak zavedeno bylo zas od třetí třídy počínaje obligátní učení českému jazyku. Náklad obecní byl:

Roku	Náklad správní		Náklad staveb škol		Úhrnem
	zl.	kr.	zl.	kr.	
1861	61.703	17	18.819	76	80.522·93 zl.
1862	83.807	12	30.362	47	114.169·59 zl.
1863	94.081	14	55.855	49	150.936·63 zl.
1864	117.231	91	8.641	75	125.873·66 zl.
1865	107.641	33	22.244	73	129.886·06 zl.
Úhrnem	464.464	67	135.924	20	600.388 87 zl.
průměr pětiletý	92.892	93	27.184	84	119.977·77 zl.

Školy národní v městech a na venku. Po příkladě Prahy upravil si Karlín svou školu obecnou a dohodl se s konventem křižovnickým v Praze, jenž od r. 1848 vedl náklad na školu s obcí, že na základě schválení, daného arcibiskupskou konsistoří ze dne 26. října 1859 čís. 7883, stala se proměna farních škol karlínských v řádné školy hlavní a to zvláštní pro chlapce a zvláštní pro dívky. Proměnu tu definitivně schválilo c. k. místodržitelství vynesením ze dne 22. září 1861 čís. 50.433 a od té doby stala se obec karlínská samostatným[1] vydržovatelem a patronem škol, určovala si jazyk vyučovací a vykonávala presentační právo učitelských osob. O jich rozkvětu svědčí výkaz:

Rok	Opatrovna		Hlavní školy obecné měly				
	odděl.	dítek	tříd	poboč.	hochů	dívek	úhrnem
1862	1	160	8	2	557	529	1086
1863	1	203	8	2	589	481	1070
1864	1	159	8	2	581	500	1081
1865	1	125	8	2	611	556	1167
1866	1	128	8	2	623	577	1200
1867	1	106	8	2	606	582	1188

A jako Karlín učinila Hora Kutná, Mělník, Pardubice, Kolín, Tábor, Písek a jiná města česká. Stát na zlepšení národního školství ničím finančně nepřispěl; ovšem všecko břímě spočívalo tehdy na obcích, které podle svých prostředků staraly se celkem horlivě o své školství. Na budovy školní a na opatření učebných pomůcek obětovaly obce české drahně peněz a z reorganisovaných ústavů učitelských vycházela nová generace horlivých pracovníků na roli školské, o čemž nejlépe svědčí rozvoj literatury pedagogické a časopisectva

---

[1]) Srov. Fr. Kneidl, Dějiny karlínského školství, 1891; str. 82.

pedagogického z let šedesátých až sedmdesátých minulého století. Z učitelských porad ovoce dozrávalo a z knihoven školních šířilo se vzdělání za školu, do širších vrstev lidových. A poněvadž práce školská vykazovala trvale potěšitelné úspěchy, rostla láska ke škole a učitelstvu po zásluze přibývalo vážnosti. Čemu se tehdy mládež učila, poznáváme jednak z úřed. »poznamenání« o předmětech probraných, která se okresním dozorcům školním (vikářům) předkládala, a z visitačních protokolů o zkouškách na těchto školách. Tak na př. na škole v Trojovicích, v školním okresu chrudimském, zkoušelo se 24. června 1860 za přítomnosti vikářovy podle protokolu: v náboženství kapitola první veskrz, s malými žáky podle malého katechismu od kapitoly první až k páté; čtení ze slabikáře po str. 32. z malé a velké čítanky veskrz; z počtů: numerace, addice, multiplikace a pravidlo trojčlenkové; z písemností: o dopisech, listy děkovací, upomínací, odpisy, účty a kvitance; ze zeměpisu a dějepisu zkoušeno pohromadě o Čechách, pak o štěpařství. Na konec zpívány písně: Bože, před Tvou velebností, Před Tebou se klaníme, Anděl strážný, hymna papežská. Podobný program vykazuje protokol o zkoušce konané při generální visitaci na farní škole ve Vrbatově Kostelci. Že při visitacích projednávaly se také stesky jak se strany učitelů tak i obce, toho aspoň jeden doklad tu stůj z protokolu na farní škole ve Svídnici ze dne 5. července 1860, ve kterém pro c. k. krajský úřad v Chrudimi se uvádí, že nedostatky při škole svídnické, jež r. 1857 byly udány, vůbec nejsou odstraněny; vrata při dvoře tak chatrná, že uzamknouti se nemohou, studně beze střechy, pekárna na chléb nepotřebná, chlév pro dobytek na spadnutí, ačkoliv podle fasse z roku 1828 nutný, v budově 15 tabulí v oknech přepukaných, kamna v příbytku učitelově tak bídná, že pro kouř v bytě vydržeti není možno, atd. Také v platu, učitelům náležejícím, hojně na venku bylo nesnází a v placení školného bylo hojně nepořádků; strádání učitelů venkovských přímo křičelo o nápravu.

Spořádati tyto věci ukládalo se podle zemského zřízení sněmu zemskému. Sešel se v Praze poprvé 6. dubna 1861 a zasedal do 21. dubna, avšak pro práce ustavující, jako byly vol-

by do zemského výboru a do říšské rady, kromě debaty adresní, nic se nevyřídilo.

Druhé zasedání sněmovní od 8. ledna do 18. dubna 1863 vyplněno bylo jednáním o zákonech samosprávných, jako o řádu obecním, o zastupitelstvu okresním, o zrušení sýpek kontribučenských, o zřízení hypoteční banky; školství dotýkalo se jen upraveni otázky, tehdy nejpalčivější, jak vybírati školné.

Věci školské na zemském sněmu. *a) Školy národní a učitelstvo. Jeho platy a práce.* Hned 15. dubna 1861 podal dr. Čupr sněmu zemskému návrh, aby se platy učitelstvu obecných škol dávaly ze zemského fondu a proto aby se zvláštní daň vypsala na místě obvyklého školního platu (sobotales). Již ministerské nařízení ze dne 8. dubna 1854 čís. 12749 usilovalo o to, aby obce učitelstvu platy zlepšily, doporučujíc, aby všecky platy, učitelům určené, vybíraly obce, aby starosta v pravý čas ve lhůtách čtvrtletních učitelům vyplácel služné na podané kvitance. Ke zvýšení učitelových důchedů napomáhati mělo: a) upravení školního platu, b) náhrada za chudé děti obcí odváděná, c) přibrání důchodův obecních. Nařízení to bohužel se neprovádělo přesně; jednak vyskytovaly se obce, ve kterých se nic takového nekonalo, jednak ti, kdož pro učitele dávky vybírali, dávali si vypláceti za to až pět ze sta! K řešení palčivé té otázky bylo potřebí míti přehled po stavu obecného školství v zemi a na jeho základě připraviti návrhy pro zemský sněm. Stav národního školství v roce 1862 takto se jevil. (Viz tabulky na straně 186—187).

Petice, hojně docházející od učitelstva, jakož i články v časopisech netoliko pedagogických, nýbrž také politických, zastávaly se spravedlivé věci petentů; nemálo také prospěla školská výstava v Praze[1]) na Střeleckém ostrově po-

---

[1]) Za příležitosti příprav pro výstavu světovou v Londýně uspořádal Jos. A. svob. p. Helfert v únoru r. 1862 školskou výstavu ve Vídni, z níž znalci poznali — jak Ficker l. c. str. 42 připomíná — netušený prý pokrok rakouských škol národních. Českou výstavu v Praze uspořádali Vojta Náprstek a dr. Antonín Frič, sledujíce ideu, kterak děti prospěšně zaba-

řádaná v listopadu a prosinci r. 1862, z níž i nejširším kruhům naší společnosti názorně byla ukázána důležitost učitelského stavu pro kulturní pokrok v národě. A tak způsobeno, že zemský výbor usnesl se 9. prosince 1862 předložiti sněmu: Pokud zákonem platy na školách národních všeobecně se neupraví, bude obec vypláceti učitelům školné po částkách měsíčních vždy předem. Plat ten bude vybírati sama obec od osob placením povinných a za své chudé děti bude platiti také sama. V sedění sněmovním 4. března 1863 návrh zemského výboru přijat po debatě dosti pohnuté.[1]) Více učiniti se tehdy nemohlo, jednak pro prudký odpor zástupců velkostatkářských, jednak také proto, že se zemského fondu před konečným rozřešením užiti nechtělo.

Bídu mezi učitelstvem zavinilo, že se nepokračovalo podle ustanovení z r. 1854, které na tu dobu nebylo špatné; avšak dlužno také dáti svědectví pravdě, že v slušném počtu obcí městských i venkovských hmotné poměry tehdejšího učitelstva byly snesitelné.[2])

Ostatně sněmovní komise v r. 1863 pilně pracovala o potřebách školských; 14. března 1863 dokonala porady o zákonu v příčině patronátu školního na zásadě, že národní škola jest záležitostí obecní a že všecek náklad na ni hraditi bude obec. Za břímě s tím spojené dáno jí právo presentační vol-

---

viti věcmi lacinými a vhodnými, aby hrou se učily pojmům o pravidelnosti, souměrnosti a j. a tříbily si vkus a krasocit. O předmětech výstavních posudek ve »Škole a život« r. 1863, str. 27.

[1]) Srov. Cyr. Merhout, Úprava učitelských platů před půl stoletím. Nár. Listy 2. srpna 1913, čís. 210.

[2]) O zrušení školného poslanci za velké statky ani slyšeti nechtěli; vzpírali se i návrhu Jirsíkovu ze 4. března, aby platy učitelské uhrazovaly se vedle obecních příjmů také přirážkami (příplatky), k nimž by bez rozdílu přispívali všickni přiškolení, ať mají děti či nikoli. Nezapomínejme, že tehdy v zemském výboru byli pouze dva Češi a že z plného sněmu zvolený třetí Čech byl z osobních důvodů odpůrcem českých přání. Ústavní zastoupení většiny obyvatelstva v zemi charakterisuje nejlépe zákon, podle něhož z království posíláno na říšskou radu 21 Čechů a 33 Němců.

Stav národních škol v Če-

Kraj	Duchovní správy: katolické	Duchovní správy: evangelické	Školy: hlavní: chlapčí s podreálkami	Školy: hlavní: chlapčí bez podreálek	Školy: hlavní: dívčí	Školy: hlavní: společné	Školy: triviální: chlapčí	Školy: triviální: dívčí	Školy: triviální: společné	Školy: triviální: z potřeby	Školy: dohromady	z těch jsou: katolické	z těch jsou: evangelické	z těch jsou: židovské	z těch jsou: německé	z těch jsou: české	z těch jsou: smíšené
boleslavský	123	6	1	2	—	7	—	3	272	28	313	307	4	2	166	140	7
budějovický	116	—	1	3	—	—	—	4	209	3	220	218	—	2	116	93	11
čáslavský	126	9	2	1	1	5	1	2	262	8	282	268	9	5	20	248	14
chebský . .	151	4	2	1	1	4	7	9	466	11	501	479	19	3	501	—	—
chrudimský	118	14	5	1	—	2	—	6	242	18	274	255	16	3	51	212	11
jičínský . .	111	5	3	—	—	4	—	3	254	12	276	270	4	2	84	185	7
král. hradecký . .	122	3	3	—	—	3	1	3	245	32	287	284	2	1	82	185	20
litoměřický	153	5	4	2	1	6	2	7	286	12	320	312	4	4	278	39	3
písecký . . .	120	—	2	2	—	2	2	5	188	12	213	213	—	—	50	145	18
plzeňský . .	162	—	4	1	—	1	2	7	241	2	258	254	—	4	97	131	30
pražský . .	225	5	2	3	1	2	—	4	357	6	375	366	5	4	5	364	6
táborský . .	140	2	2	1	—	3	—	2	234	1	243	237	3	3	2	230	11
žatecký . . .	149	—	3	1	—	1	3	7	254	3	272	270	—	2	243	26	3
Praha . . .	20	3	4	2	4	6	—	1	14	—	31	28	1	2	10	20	—
Úhrnem	1836	56	38	20	8	46	18	63	3524	148	3865	3761	67	37	1705	2018	142
z těch katol.	—	—	37	20	7	44	17	62	3427	147	3761	—	—	—	1647	1975	139
» evang.	—	—	—	—	—	2	1	1	62	1	67	—	—	—	24	43	—
» židov.	—	—	1	—	1	—	—	—	35	—	37	—	—	—	34	—	3

*) Škola a život, roč. X. (1864) str. 28 a 29.

chách v školním roce 1862.*) **)

s těmi spojeny			V národ. školách vyučovalo							každodenní		opakovací	
										školy navštěvovali			
industriál. dívčí	pro učeník. průmyslové školy	nedělní čili opakovací	katechetů	učitelů	podučitelů	učitelek	podučitelek	industriál. uč.	Čekatelé světští	chlapci	děvčata	chlapci	děvčata
2	2	300	106	274	222	—	—	5	15	26.097	25.304	10.450	9.418
4	1	216	98	200	152	—	—	4	111	17.473	16.118	6.926	5.800
5	1	278	81	245	199	5	10	19	—	24.549	23.906	9.163	7.778
5	3	500	107	268	404	5	—	4	37	23.772	22.656	9.341	8.695
8	—	270	77	256	159	—	—	8	2	23.707	22.147	8.629	8.041
4	1	271	85	260	138	3	—	4	—	22.387	21.302	8.154	7.774
4	1	264	69	242	167	5	1	4	101	21.946	21.334	9.472	8.777
5	3	307	123	330	208	3	3	6	88	26.583	25.622	10.365	10.121
7	1	204	80	199	137	—	—	7	—	19.217	18.282	7.766	6.962
8	—	252	93	270	164	2	2	8	18	25.227	23.494	10.553	8.998
10	1	365	114	362	262	—	—	12	4	36·377	34.504	14.600	11.382
6	1	238	72	235	162	—	—	5	—	21.930	21.227	8.870	7.847
11	1	271	86	254	150	6	1	11	1	16.671	15.832	6.189	5.707
25	1	23	48	72	72	16	5	33	313	8.937	5.836	2.625	187
104	18	3759	1239	3467	2596	45	22	130	690	314.873	297.564	123.103	107 487
101	18	3666	1224	3357	2563	45	22	125	683	309.662	292.949	121.891	106.389
1	—	67	2	61	19	—	—	1	7	3.558	3.231	1.074	889
2	—	26	13	49	14	—	—	4	—	1.653	1.384	138	209

**) Ke str. 184.

bou učitelských sil. Velkostatky povinny nésti třetí část nákladu, jehož potřebí, kde patronát z doby starší zakládal se na právu soukromém. Bývalé gruntovní vrchnosti, které podle minist. naříz. ze dne 15. prosince 1848 byly přidrženy, aby dodávaly dříví na vytápění škol, byly povinnosti té sproštěny, avšak nemohly na obcích žádati nijaké náhrady. Kde však povinnost ta i na dále zůstane, převede se na přiměřenou dávku peněžní, která se obci odvede. Skládá-li se školní obec z několika místních obcí, rozvrhnou se příspěvky školní podle poměru přímých daní; má-li však to neb ono vyznání náboženské v obci svou zvláštní školu, rozdělují se výlohy školské na občany podle vyznání. Návrh zákona komisí zpracovaného přijat byl v třetím období sněmovním a nabyl platnosti po císařské sankci dne 13. září 1864, v čís. 33. zem. zák.[1])

Také o zřizování národních škol a úpravě učitelských platů v školní komisi sněmovní pilně bylo rokováno. Navrhovalo se, rozděliti národní školy na nižší, trojtřídní, obecné a vyšší, šestitřídní čili měšťanské. Škola měla se všude tam zříditi, kde po pětiletém průměru bylo šedesát dítek ve věku školou povinném od 6 do 12 let; byla-li osada od sídla školního vzdálena hodinu cesty a měla vedle obtížné cesty čtyřicet dítek v místě, dovoleno jí míti školu samostatnou. Na vícetřídních školách měly $^{2}/_{3}$ sil býti učiteli, $^{1}/_{3}$ podučiteli. Školy všecky rozvrženy podle počtu místního obyvatelstva ve čtyři platební třídy; na školách obecných navrhováno pro učitele v I. třídě 300—500 zl., v II. 350—600 zl., v III. 400—650 zl.„ ve IV. 450—700 zl.; na školách měšťanských pro učitele v I. třídě 600—750 zl., v II. 650 až 800 zl., v III. 700—850 zl., ve IV. 750—900 zl. Učitelům zatímním navrhováno 250—350 zl., pomocným 200—300 zl.

Pro výslužné učitelstva a opatřování vdov a sirotků po učitelích měl se založiti zvláštní zemský fond. Že však konečné upravení bylo odkládáno jednak zemským výborem, jednak i sněmem, toho příčinou byly zprvu vážná jednání o otázkách národnostních ve školství a později poli-

---

[1]) Čelakovský, Sbírka zák. škol., str. 499—504.

tické věci zásadní, jimiž se měnilo postavení i význam zemských sněmů. Přízeň k učitelstvu a jeho tužbám budily a udržovaly jak druhá výstava školská, péčí Náprstkovou pořádaná v listopadu r. 1863 na Střeleckém ostrově v Praze,[1]) tak i články v časopisech stále se objevující. Z tehdejších zastanců školy vedle již vzpomenutých pracovníků uvésti jest také Františka Zoubka.[2]) Horlil na základě výroků J. A. Komenského pro školu národní svobodnou, uvolněnou z přílišného dohlédání různých dozorců; přál si, aby dozírací právo ke škole bylo svěřováno obcím, učení pak samo, ač sice přesně vymezeno, aby nebylo tak skličováno, že i slabikář musil míti schválení z Vídně. Z učitele chtěl míti svobodného občana, nikoli obecního úředníka nebo zřízence, poněvadž ve státě, církvi a obci svobodné škola nemůže býti otrokyní, má-li prospívati lidstvu.[3])

V třetím období sněmovním, které trvalo od 2. března do 31. května 1864, došlo na školské zákony o upravení hospodářského a hospodářsko-průmyslového vyučování, pak na návrh na zřízení škol opakovacích a řemeslných, avšak vrcholem jednání sněmovního bylo přijetí zákona o prove-

---

[1]) Tehdy pražští učitelé vystavili řadu školských předmětů, jako počitadla, diagramy a obrazy k názorným výkladům při vyučování, různé modely (zajímavý byl model českého mlýna) a sbírky technologické. Výstava měla přes 4000 čísel. Poprvé v oddělení hospodářském objevily se na výstavě šicí stroje, prací stroje, ždímadla, ohnivzdorné pokladny, železný a rákosový nábytek, přístroje fysikální, chemické, vzory kreslicí a j. Zevrubněji v Škole a životě 1864, str. 25 a 61.

[2]) Narodil se 6. prosince 1832 v Kostelci nad Orlicí. Jako oktaván gymnasia královéhradeckého poznal Komenského Didaktiku a tehdy již byl počátek jeho záliby v studiu spisů tohoto velikého učitele národů. Pobyv jako učitel na gymnasiu v České Lípě a později na české reálce v Praze, stal se r. 1874 ředitelem dívčí školy měšťanské na Smíchově; zemřel 29. června 1890. Jeho Comeniana, zvláště výklady latinských spisů Komenského, jsou klassické.

[3]) Srov. Škola a život, roč. IX., str. 180 a násl.

dení rovného práva obou jazyků zemských ve školách obecních a středních.[1])

b) Provedení rovného práva jazykového na školách národních a středních. Návrh zákona toho podal Jos. Wenzig a soudruhové dne 12. dubna 1861; od té doby projednáván v komisi,[2]) v níž zpravodajem zemského výboru byl dr. Frant. Brauner. Zpráva jeho k sněmu ze dne 9. března 1864 dotýkala se jadrně rovnoprávnosti ve všech kategoriích školských. Pokud šlo o školství národní a hlavně školy hlavní a reální, podán byl již její obsah v části předchozí. O rozdělení 23 gymnasií v Čechách na 10 českých, 7 paritetních a 6 německých zmiňoval se dr. Brauner ve své zprávě takto: »Podle výměru a roztřídění toho, jež c. k. státní ministr v 66. zasedání sněmovny poslanců v říšské radě dne 3. října 1861 v obšírné řeči vyložil, jsou tak zvaná česká gymnasia ta, na kterých vyučování náboženství ve všech třídách, ostatní pak učení jen v prvních dvou třídách nižšího gymnasia po česku se má díti, avšak na vyšším gymnasiu němčina jako vyučovací jazyk nadvládá. Dále mají se na týchž gymnasiích ve vyšších odděleních všecky předměty, jimž po česku učeno bylo, také na zkoušku po německu opakovati, klasikové z polovice do češtiny překládati a technické výrazy a způsoby mluvení všude v obou jazycích podávati a při zkouškách přísně žádati.

---

[1]) Srov. Jos. Wenzig, Provedení rovnoprávnosti obou jazyků ve školách českých. Jako předloha zemskému sněmu českému od zřízené komisí. V Litomyšli a Praze, nákl. J. Augusty 1862. Výňatek ze spisu toho přinesl časopis Škola a život již r. 1861, str. 253 a násl.

[2]) Poněvadž s počátku nevedlo se návrhu dobře, podali ve sněmovní schůzi dne 14. dubna 1863 poslanci V. Zelený, F. Palacký, V. Tomek, J. Jirsík, Fr. Řezáč, Em. Tonner, V. Zikmund, V. Zap, Fr. S. Kodym, dr. Sladkovský, Pštros, dr. Podlipský, J. Krouský, dr. Skrejšovský, dr. Škarda, dr. Frič dotaz, ve kterém si stěžují, že návrh dosud nebyl dán na jednací pořádek, ač přece veškeren národ jazyka českého s netrpělivostí čeká na vyřízení tohoto důležitého návrhu. Srov. Za čes. osv. str. 129 a násl.

Paritetická gymnasia jsou ta, na kterých dle zásady a pravidlem němčina jediné má býti jazykem vyučovacím a čeština, co předmět povinný již do první třídy přibrána; a dále přihlížejíc k žactvu české národnosti má se to státi, aby při náboženství užilo se mateřštiny žáků. Též jsou sborové učitelští týchž gymnasií k tomu odkázáni, aby při počtářství a přírodních vědách názvosloví přidávali a ve vyšších třídách klasiky z části do němčiny, z části do češtiny překládali a takto české mluvnictví podporovali a pěstovali; posléze jest žákům týchž gymnasií volno z přednášeného po německu také mateřštinou odpovídati.

Německá gymnasia jsou pak ta, v kterých veškeré vyučování výhradně jest německé, ale český jazyk jako povinný předmět již do první třídy po 3 týdenních hodinách se přibere«.

Podle podaných výměrů nebylo vlastně českých gymnasií, neboť tak zvaná česká gymnasia slušelo započítati mezi ústavy paritetní, a gymnasia tak zvaná paritetní, poněvadž v nich jazykem vyučovacím zpravidla byla němčina, slušelo započítati mezi ústavy německé. A tak po pravdě rozdělena byla r. 1861 gymnasia v Čechách tak, že fakticky bylo 13 německých a 10 obojazyčných gymnasií.[1])

Zpravodajem o návrhu zákona z komise pro plný sněm byl zvolen tehdejší rektor university pražské dr. Jindřich Loewe. V turnaji řečnickém, vedeném pro návrh neb i proti němu, vynikla památná řeč bývalého ministra kultu a vyučování, hraběte Lva Thuna.[2]) Mluvě se vší vroucností svého přesvědčení pro návrh, připomenul odpůrcům, že již roku 1835 dokonalý znalec školství, Karel A. Vinařický v pamětném spise k hraběti Rudolfu Kinskému zasazoval se o opráv-

---

[1]) Rozdíl ten jeví se ještě křiklavějším, uvážíme-li, že poměr českých žáků k německým činil v Plzni 50%, v Litomyšli 62%, v Klatovech dokonce 79%. Na německých gymnasiích bylo Čechů v Litoměřicích 29%, v Broumově a Budějovicích 56%. Podle národnosti bylo roku 1861 na gymnasiích žáků českých 4213, německých 2667; v číslech percentuelních vyjádřeno: Čechů 61%, Němců 39%.

[2]) Srov. Srb, Polit. děj. n. č. str. 70.

něné požadavky českého jazyka ve školním vyučování. Jak byly skromné, tak byly spravedlivé; roku 1849 žádostem o učení českému jazyku na gymnasiích se odpíralo pro nedostatek prý učitelů češtiny znalých. »Dnes (1864) nelze činiti námitky… A tato změna se nestala donucovacími zákony, anebo vlivem vlády, ba ani mocným mecenášstvím; změna stala se tím, že s věrností, láskou a vytrvalou snahou vnitřní literární život národa pěstován byl a na zcela přirozeném základě takového rozvoje nabyl, že způsobena byla změna sama sebou v názorech o možnosti dalších kroků. Je to zjev, který dle mého přesvědčení naší vlasti k veliké cti slouží a kterému neznám nic podobného.«

Při hlasování dne 25. května přijat byl navržený zákon sto hlasy proti devadesáti čtyřem. Tehdejší místodržitel hrabě Richard Belcredi hlasoval s českými poslanci pro návrh. Silná minorita nechtěla snésti této porážky sněmovní, ač běželo o věc tak spravedlivou; brzy objevovaly se na její pokyn protesty z Liberce, Chebu, Falknova a j. Zákonu říkali »Sprachenzwangsgesetz« a brojili proti němu slovem i písmem. Nicméně přes veliký odpor zákon byl sankcionován, arci teprve 18. ledna 1866; bohužel, že v platnosti své potrval toliko 3 léta, 8 měsíců a 19 dní![1]) —

Zákon o rovnoprávnosti jazykové ve školách,[2]) vyhlášený 18. ledna 1866, čís. 1. zák. zem. a přijatý 25. května 1864 na sněmu zemském, zněl: »V souhlasu s uzavřením sněmu o předloze dotýkající se rovného práva obou zemských jazyků v Čechách uzavřel sněm dle § 19. I. a zemsk. zříz.: I. § 1. Oba jazyky zemské v král. Českém mají rovné právo ve školách jako jazyky vyučovací.

§ 2. Vyučovací jazyk veřejných škol v Čechách má pravidlem jen jeden z obou zemských jazyků býti. (§ 5.)

§ 3. Při školách národních o 4 třídách (školách hlavních) a při školách nižších reálních s takovými 4 třídními školami

---

[1]) Sr. K. Krofta, Anton Gindely über das Sprachenwangsgesetz vom J. 1864 (Čechische Revue 1912).

[2]) Srov. Škola a život 1864, roč. X., str. 145; 95; 169. Čelakovský, Sbírka zák. škol. str. 6—8.

spojených má se, ustanoví-li tak ti, kdo na školu náklad činí, také druhému jazyku zemskému učiti; avšak má se to díti teprve od třetí třídy hl. školy začínaje a jenom v mimořádných (neobligátních) hodinách školních.

§ 4. Ve středních školách (gym. a samost. reálkách) s českým jazykem vyučovacím jest jazyk německý a v týchž německých školách jazyk český povinným předmětem. — Od povinného učení se druhému jazyku zemskému může k žádosti rodičů neb poručníků a to jen ve zvláštních případech a z obzvláště důležitých příčin jedině úřad zemský osvoboditi.

§ 5. Kde jest jenom jedno gymnasium, které jest četně navštěvováno a kde pravidlem mnoho žáků bývá, ježto jenom tím jazykem zemským učiti se mohou, který není jazykem vyučovacím školy té, má se buď zřízením nižšího gymnasia s druhým jazykem zemským, v místě samém, neb v některém místě příhodném, aneb zatím zřízením zvláštních oddělení o vyučování druhým jazykem zemským pečovati. Tato oddělení musí od nejnižší třídy počínati a nesmějí sahati dále, nežli po ukončení nižšího gymnasia.

§ 6. Posavadní školní zákony, jež těmto pravidlům odporují, pozbývají platnosti.«

O tom, kterak na středních školách rovné právo prováděti, rokoval zemský sněm dne 27. května dále. Po řečech Václ. Zeleného a Ant. Otok. Zeithammra přijata byla první část: »Dle usnesení sněmu o předložené osnově zákona, jež se týče provedení rovného práva obou jazyků zemských v Čechách na školách obecných a středních, činí sněm podle § 19. I. a) zřízení zemského toto uzavření: čl. I. C. k. vláda budiž požádána, aby gymnasia státní na Starém městě v Praze, Jičíně, Hradci Králové, Hradci Jindřichovu a Písku vyhlásila za gymnasia česká; státní gymnasia na Malé Straně v Praze, Chebu, Litoměřicích pak za gymnasia německá«. Při druhé části návrhu zápasilo se tuze o Plzeň, kde bylo německé gymnasium praemonstrátů plzeňských. Václav Zelený, dr. Škarda, dr. Rieger i sám hrabě Lev Thun přimlouvali se za to, aby gymnasium to bylo počeštěno; německosti jeho hájil teplský opat Hainl, poslanci Pankratz a dr. Jos. Virg. Grohmann; do debaty zasáhl a váhou svého hlasu způsobil kar-

dinál kníže arcibiskup Bedřich Schwarzenberg, že gymnasium plzeňské zůstalo Němcům, ač veřejně prohlásil, že se tím křivda děje Čechům. Měl větší ohled k teplskému klášteru nežli k přirozenému právu Čechů plzeňských na českou střední školu. Potom přijata byla sněmem druhá část předlohy: »čl. II. Vláda budiž požádána, aby k tomu působila, aby na vyšších gymnasiích: na Novém městě u Piaristů v Praze, Klatovech, Litomyšli a na nižších gymnasiích v Benešově, Slaném,[1]) Mladé Boleslavi, Rychnově a Německém Brodě jazyk český byl jazykem vyučovacím, na vyšších gymnasiích v Chomutově, Mostě, České Lípě, Žatci, Plzni a Budějovicích, pak na nižších gymnasiích v Broumově a Ostrově jazyk německý byl jazykem vyučovacím«. Část třetí, aby vláda, hledíc k velikému počtu žáků, kteří na gymnasiích v Plzni, Budějovicích a Litomyšli studují, nejsouce znalí vyučovacího jazyka, jenž tam zaveden býti má, učinila podle § 5. osnovy zákona co nejdřív vhodné opatření zřízením českých poboček v Budějovicích a Plzni, německých poboček v Litomyšli, přijata byla bez debaty.

Co z těchto přání vláda splnila a kterak při tom hověla prospěchu německé národnosti a národnosti naší, vysvitne z dalších řádků.

c) Úprava hospodářského vyučování. Péče zemského sněmu týkala se též hospodářského vyučování. V témž období sněmovním navržen byl a projednán zákon o upravení hospodářského a hospodářsko-průmyslového vyučování v Čechách.[2]) Podle jeho osnovy o hospodářské vyučování pečují a) školy rolnické, jakožto nižší školy předmětové, b) hospodářské a hospodářsko-průmyslové, jako vyšší školy předmětové, c) vysoké učení hospodářské, akademie. V národní škole dáti

---

[1]) Benešovské gymnasium obnoveno bylo vynesením ministerským ze dne 21. července 1857 a v škol. roce 1857/58 otevřeno; v Slaném dáno povolení k obnově teprv 24. srpna 1859 č. 12747 M. K. V. počínaje škol. rokem 1859/60.

[2]) Srov. Čes. škola 1864, str. 166 a násl. Sněm záp. I. periody sněm.

jest přiměřené přípravné vzdělání hospodářské podle místních potřeb a poměrů. Zakládati školy sub a) b) lze soukromníkům, obcím, okresům, jednotám; c) je záležitostí zemskou. Školy nabudou rázu veřejnosti, mají-li povahu veřejných učilišť, dostatek prostředků na vydržování; právo to udílí po návrhu zemského výboru sněm. Vrchní dozor vykonává zemský výbor, ač dozírací právo i vládě zůstaveno.

a) Rolnické školy připravují k hospodaření na menších statcích nebo ke službě výpomocné při správě statků větších. Theoretické učení: rozšiřuje vědomosti školy národní a podává základní nauku o hospodářství (známost půdy, její vzdělávání, hnůj, chov dobytka, vedení hospodářské). Praktické učení: naučí bezvadně konati všecky práce hospodářské. Proto má rolnická škola dobře upravené hospodářství, školku, zahradu zelinářskou, ovocnou, chmelnici, včelnici, dílnu pro výrobu a spravování hospodářského náčiní. Učitelé na rolnické škole budou tři: 1. správce hospodářství, 2. učitel theoretický, 3. učitel praxe. O vyučování náboženské buď postaráno. Učení na škole trvá dvě léta, může však dle poměrů na 3 se upraviti. Zkoušky budou pololetní; vysvědčení se vydá jen chovancům, kteří řádně celý kurs vyučovací vykonali. Do rolnické školy přijímají se žáci a) nejméně 15letí, b) zdraví a statní, c) s vysvědčením zachovalosti, a d) s dobrými vědomostmi ze školy národní. Počet přijatých nemá přesahovati číslo 24. Péči o vyučování, obydlí a vydržování chovanců (internát) přejímá vydržovatel školy.

b) Hospodářské a hospodářsko-průmyslové školy dávají theoretické i praktické vědomosti pro hospodaření na větších statcích nebo pro vykonávání průmyslových odvětví hospodářských. Jsou buď a) učiliště pouze hospodářského směru, kde se vykládá: nauka o nerostech, rostlinstvu, živočišstvu, silozpyt, lučba, počty, geometrie, nauka o strojích, národní hospodářství, účetnictví, nauka o půdě, léčení zvířat, kování, lesní hospodářství, znalost 2. zemského jazyka; nebo b) hospodářská učiliště se směrem průmyslovým, která přibírají ještě nauku o vaření piva, výrobě lihovin, přípravu vína, octa, cukru, škrobu, lnu, oleje, drasla, cihel. Praktické učení upravuje se dle směru a) nebo b). Na

škole nutna sbírka přírodnin, nářadí, nádobí, stroje, vzorky a spisy hospodářské; dobře zřízený statek, botanická zahrada, chmelnice, zkusné pole, školky lesní, ovocné, sušírna, cihelna, dílna pro trubky trativodné, laboratoř — u b) ještě dílna technologická. Učitelé budou 4; z nich jeden ředitelem, jeden správcem statku.

K vykonávání úřadu učitelského nutno přípravné vzdělání, jehož se žádá při učitelích na vyšších gymnasiích nebo vyšších reálkách. Doba vyučovací je dvouletá; vysvědčení jen řádným absolventům se vydá po vykonaných zkouškách. Podmínky přijetí na ústav: a) stáří 17 let, b) zdravý a statný, c) absolvování aspoň nižší reálky s dobrým prospěchem, d) rok praxe hospodářské. Do jednoho ročníku jen 30 chovanců se přijme. Vydržování je věcí chovanců (nejsou internáty), plat statutem určen.

c) A k a d e m i e bude dbáti vědy hospodářské a lesnické, pokud jich nelze na universitě nebo na technice pěstovati.

K uskutečňování a vybudování hospodářského školství přikročilo se však u nás nejednostejně. Poněvadž Němci měli již rolnické školy, jako na př. v Děčíně-Libverdě a Kadani na stupni vyšším a přáli si soustavně je doplniti, způsobili, že organisace hospodářského školství zemí prováděná začínala se shora. Na základě sněmovního snesení ze dne 21. května 1865 vybídla c. k. vlastenecká hospodářská společnost města ke konkursu. Z českých hlásila se Chrudim, která již od let šedesátých vydržovala si školu rolnickou, pak Tábor, Čáslav, Louny a Rokycany. Hned 28. května usneslo se tehdejší obecní zastupitelstvo[1]) města Tábora k radě a návrhu ředitele Václava Křížka, že se bude ucházeti o střední školu hospodářskou, čili jak tehdy se říkalo »vyšší zemský a hospodářsko-průmyslový ústav«.

Příznivcem táborských snah byl Karel kníže ze Schwarzenbergu, pán na Orlíce, jakož i vévoda krumlovský Jan

---

[1]) Srov. Památný spis, který byl vydán na oslavu desítiletého trvání vyššího hospodářského, hospodářsko-průmyslového ústavu zemského v Táboře r. 1876 (str. 135 s plánem školního statku).

Adolf ze Schwarzenberka. Když při řízení dne 7. července dr. J. B. Lambl přimlouval se za Chrudim i za Tábor a odvolávaje se na skutečné poměry v zemi, chtěl, aby vedle jednoho německého ústavu zřízeny byly současně dva české, zemský výbor odmítl návrh ten a 4. října vynesením čís. 2711 rozhodl, že otevře německý ústav v Libverdě a český v Táboře. Od 1. ledna 1866 ustavilo se tu zvláštní kuratorium, ve kterém zasedali zástupcové zemského výboru, městské rady a znalci c. k. vlasteneckou hospodářskou společností navržení. Prvním ředitelem ustanoven Josef Kučera. Zemský sněm 17. února 1866 povolil pro každý vyšší hospodářský ústav roční náklad 10.000 zl. a schválil nabídku Tábora, jenž pro školní statek zakoupil usedlost Klavíkovskou i se zahradou a 700 měr dobrých polí dal ústavu k disposici. Běh válečný oddálil na nějaký čas dovršení vyjednávaného díla, až 26. listopadu 1866 konečně český ústav hospodářský byl v Táboře otevřen. Z nesnadných počátků a kolísání ústavního pevnou rukou vyvedl a upevnil ústav záhy zesnulý druhý ředitel dr. August Schwarzer (68—73). Jemu byl vydatnou podporou dr. Karel Kořistka, který v kuratoriu od r. 1868 stále zasedal a převahou svého organisačního nadání prokázal ústavu služby neocenitelné.

d) Úprava škol opakovacích a řemeslných. Z téhož období sněmovního vzešla také úprava škol opakovacích a řemeslných pro učenníky. Opakovací vyučování souviselo přímo s národní veřejnou školou a určeny mu nejméně 2 hodiny každou neděli a svátek kromě prázdnin. Obcím anebo spolkům živnostenským na vůli dáno, rozšířiti vyučování to i na večerní hodiny o všedních dnech. Mládež obou pohlaví povinna byla choditi na opakovací vyučování až do ukončeného 15. roku věku, vyučována však byla každá zvlášť. Nestačilo jen opakovati učivo školy obecné, nýbrž ukládáno přibírati vědomosti pro život potřebné, na venku hospodářské, v městech průmyslové. Pilně bylo cvičiti sloh, písemnosti, z počtů trojčlenku, vedení knih, poučení o směnkách a kreslení. Povinnost vyučovací uložena byla všem učitelům i učitelkám škol národních, neboť se vyučovalo v toliku odděleních, kolik bylo v místě tříd; v žád-

ném však oddělení nesmělo současně se učiti více než 50 účastníků. Nedbalé posílání mládeže do opakovacích hodin trestalo se pokutou 2—4 zl. u rodičů, 10—400 zl. u živnostníků a továrníků. Vedle opakovacích škol dovolovaly se při národní škole průmyslová oddělení pro učně živnostnické, když společenstvo živnostenské dohodlo se s místodržitelstvím a opatřilo pro učitele přiměřenou odměnu.[1])

e) Petice spolku českých lékařů. Zajímavou episodu ve věcech školských způsobila při jednání sněmovním petice spolku českých lékařů a petice 107 posluchačů fakulty lékařské, aby také na medicinské fakultě v Praze provedena byla jazyková rovnoprávnost. Když o ní dne 11. května 1864 bylo rokováno a namítáno, že věci vysokých škol nenáležejí do sněmovní kompetence, dr. Eduard Grégr, jenž petici tu doporučoval, hájil sněm, jako sbor oprávněný, říci vládě, že toho žádá prospěch a štěstí národa, aby i na universitě dostalo se nám práva. Po přímluvě Grégrově navrhl D. Kuh, že by bylo lépe, aby se sněm přimluvil u vlády za zřízení české university. Ironický a záludný Kuhův dodatek zůstal bez povšimnutí a petice doporučena byla ministerstvu.

Jednání sněmovní týkalo se ve věcech školských toliko zásad a obecných ustanovení, připouštějíc, aby obce samy přispívaly k zdokonalení svého školství podle vlastních sil.

f) Zákon o zřizování, vydržování a návštěvě veřejných škol národních. — Školy soukromé. Z porad školské komise sněmovní vzešel ještě zákon zemský o zřizování, vydržování a návštěvě veřejných škol národních, jemuž císařské sankce se dostalo 19. února 1870.[2]) Podle něho veřejná škola národní má býti zřízena všude, kde v jedné nebo v několika osadách v obvodu jediné míle položených jest dle pětiletého průměru více než

---

[1]) Srov. Škola a život 1864, str. 207 a násl.

[2]) Zem. zák. č. 22; u Čelakovsk. Sbírk. zák. škol. 504—542. Při zavedení nových měr nařídilo ministerstvo, aby se v zákoně tomto počítalo: půl míle = 4 km; 6′ = 2 m; 10′ = 4 m; 6□′ = 0·6 m².

40 dítek školou povinných, kterým by bylo choditi do školy přes půl míle vzdálené. Pokud prostředky dovolí, zejména v městech, třeba žactvo rozděliti podle pohlaví a zřizovati samostatné školy dívčí. Každé veřejné škole stanoviti jest obvod, který se skládá z míst ke škole náležitých. Stavení školní buďiž postaveno na suchém místě a pokud možno uprostřed osady školní. Učebny v něm buďte tak prostorny, aby každému dítěti připadalo aspoň 6 čtverečních stop a výšku mějte aspoň 12 stop. Vydání na věcné potřeby (topivo, osvětlení a čištění) ustanoveno bude každé školní obci okresní školní radou.

Druhá část zákona jednala o docházce školní, o soupisu dětí ke škole, o seznamech dětí školu zanedbávajících a trestech rodičů, majitelů dílen a živností, když by zdržovali děti u nich pracující od povinné návštěvy školní.

Třetí část zákona (§ 37.—56.) obsahovala ustanovení o nákladu na školství národní a o prostředcích, z kterých se náklad ten zapravoval; stála nejvíce práce a teprve po mnohých obměnách byla přijata. Posavadní komise, která od srpna do října 1865 o podrobném návrhu pracovala,[1]) rozdělila učitelstvo podle škol farních a filiálních a zvyšovala platy podle počtu obyvatelstva v místech školních. Přijala také zásadu desítiletních přídavků po 25, 50 a 100 zl. Zemský výbor předložil elaborát komise 8. ledna 1866 sněmu, ale tento jej zamítl a zvolil novou komisi dne 13. ledna, jejížto návrhy pak 29. února 1870 uzákoněny.[2])

Obce školní rozděleny ve čtyři platební třídy podle lidnatosti, plat učitelský pro každou třídu stanoven podle průměrné ceny potřeb životních; každých 10 let pak konati se měla přehlídka a připouštělo se přemístění do jiné třídy. Učitelům I. třídy vyměřeno 600 zl., II. tř. 500 zl., III. tř. 400 zl., IV. tř. 300 zl. Učitelům na školách měšťanských vyměřeno

---

[1]) Byli v ní poslanci: Maresch, Polach, Daneš, Platzer, Grohmann, Řezáč a Krouský.

[2]) Dodatek ku Věstn. vlád. ob. škol v král. Čes., str. 34—36. Praha 1872. Je to souhrn nových zákonů a nařízení školních z let 1868, 1869 a 1870 redakcí c. k. zemské školní rady.

vůbec 600 zl. Po pěti létech povoleny 10% přídavky a po 30 létech výslužné. Správcům škol a ředitelům přiřknuty funkční přídavky po 300, 200, 100 a 50 zl. ročně a naturální byt o dvou pokojích s příslušenstvím ve stavení školním nebo náhrada peněžitá obnosem 40% nebo 30% služného. Učitelkám dáno 80% platu učitelského, podučitelům 70% a za neobligátní učení zvláštní odměna.

g) Potud práce sněmovní. Ve *vnitřním životě školském*, pokud se týká učiva, methody a učebnic, mnoho se neměnilo; tu onde přibíráno v širším rozměru kreslení, jinde tělocvik nebo zpěv, jinde s větší zálibou vykládány reálie. Počet žactva ve školách stoupal čile; nových škol přibývalo pomaleji, což vyložiti jest povinností nákladu, spočívajícího toliko na bedrách školních obcí. A ten vzrůstal. Uvedli jsme na př. *král. hlav. město Prahu, která během pětiletí 1861—1865 vydala na své školy* 600.388 zl. 87 kr., podle nynějších peněz 1,200.777 K 74 h. Z toho připadl na nové budovy školní tehdy toliko pátý díl.[1])

Vzrůst žactva v Praze: r. 1862—3 bylo 10.944 dítek školou povinných; z nich 6755 chlapců, 4189 dívek; r. 1863—4 bylo 11.379 dítek školou povinných; z nich 7195 chlapců. 4184 dívek; r. 1864—5 bylo 11.087 dítek školou povinných; z nich 7070 chlapců, 4017 dívek.

Dívčí vyučování o d d ě l e n é bylo toliko na obecných školách u sv. Vojtěcha, Jindřicha, na Hrádku, sv. Haštala, Petra, Štěpána a u sv. Trojice; samostatná dívčí škola česká (318 žaček) a německá (347 žaček) byla v Týně na Starém městě; pobočky dívčí ve třetí a čtvrté třídě měly školy u P.

---

[1]) Roku 1865 náklad obce Pražské byl tento: služné učitelům, učitelkám a příbytečné učitelům a podučitelům 47.950 zl.; hlav. školnímu důchodu pro Staré město 2517, pro školu u sv. Trojice 886 zl; výslužné a výchovné 2037 zl; katechetům 1467 zl; topení a čištění 6440 zl; nájemné 4512 zl; na knihovny 868 zl; úhrnem 66.677 zl. Náklad na školu průmyslovou a vyšší dívčí školu tu nečítán. Na b u d o v y š k o l n í od r. 1865—1895, během 30 let vydala Praha 3,820.767 zl 60 kr; převedeno na měnu nynější činí *7,641.535 K 20 h.* Výkaz o tom podán v Dod. III. na str. 292—296 spisu mého Vývoj soustavy obec. škol.

Marie Sněžné a M. B. Vítězné; v ostatních školách bylo vyučování chlapcům i dívkám společno.[1])

Soukromých ústavů katolických bylo pro chlapce 3, pro dívky 21; israelských pro chlapce 10, pro dívky 5. Z těchto všech 39 soukromých ústavů umístěno bylo na Starém městě 17, na Novém městě 16, na Malé straně 3, v Josefově 2. Soukromých škol průmyslových pro dívky měla Praha 10, jazykových 8, hudebních 22, školy pro kreslení 2, obchodní 2, tělocvičnou 1.

Obecné školství bylo zevrubně popsáno[2]) v celé říši roku 1865; v popise tom spolehlivý počet vydán, kterak toto školství od doby zřízení ministerstva veřejného vyučování pokročilo a kterak bylo připraveno pro reformu již chystanou.

h) Školy soukromé. Pro soukromé školy konfesijní stal se rozhodujícím cís. pat. ze dne 8. dubna 1861, důležitý to mezník v dějinách církví protestantských, jehož čl. 5. dával právo každé evangelické církvi zřizovati si školu. Prohlášení náboženské rovnoprávnosti vyznání a rovnoprávnosti škol protestantských se školami katolickými způsobilo, že byly otevřeny evangelické školy r. 1861 ve Velké Bělči, Soběhradech, 1862 v Hradišti u Nasavrk, 1863 v Předhrádí, Líbenicích, Bolehošti, Bobnicích, Netřebicích a Krakovanech, 1864 v Černilově, Lysé a Pískové Lhotě, 1865 v Mělnickém Vtelně a Mokré, 1866 v Semonicích, Dvakačovicích a Horní Krupé, 1867 v Bošíně a Senicích, 1868 v Bousově a Bojmanech, 1869 v Čáslavi a Lozicích. Utěšený vzrůst těchto škol byl zastaven vydáním nových zákonů říšských;[3]) tou

---

[1]) V arcidiecési pražské toho roku bylo dítek školou povinných: 188.336, a to: 95.818 chlapců, 92.518 dívek; školu navštěvujících: 161.985, a to: 80.274 chlapců, 81.711 dívek. Chodilo tedy do školy 86% všech dítek. Na opakovací hodiny (od 12—15 let) mělo choditi 41.047 chlapců, 34.118 dívek; skutečně však chodilo 38.184 chlapců, 29.577 dívek, čili 93% chlapců a 87% dívek.

[2]) Detail-Conscription der Volksschulen in den im Reichsrate vertretenen Königreichen und Laendern nach dem Stande vom Ende des Schuljahres 1865. Vydáno ve Vídni 1870.

[3]) Čl. 4. říšského zákona ze dne 25. května 1868 č. 49 ř. z.; a čl. 2. říš. zák. ze dne 14. května 1869 č. 62 ř. z.

dobou počíná nenáhlé jich zanikání; škola obecná, pozbyvši svého konfesijně katolického rázu, nebyla evangelíkům tak protivnou, a poněvadž nebyli zbaveni povinnosti přispívati na školy veřejné, další náklad na vlastní školu soukromou byl jim dosti obtížný, když byli nuceni upraviti platy podle platů učitelstva na veřejných školách také svým učitelům.

3. Studium reální a technické.

S rozvojem školství národního na podkladě zemské správy a svépomoci souvisel i rozvoj četných škol večerních a nedělních pro učně i odborných učilišť průmyslových a obchodních. Ba do jisté míry vznik a utěšený rozkvět vyšších reálních škol dobře lze vyložiti jako pokračování snah na poli hospodářském, průmyslovém a obchodním, aby ve všech směrech a potřebách praktického života národ náš si odchovával dorost, k samostatné práci způsobilý. Zákonitá souvislost studia reálního a technického vůbec s vyššími školami národními, jako byly hlavní školy a s nimi spojené nesamostatné reálky, buď dvoutřídní nebo trojtřídní, umožňovala vznik vyšších reálek cestou samosprávy a svépomoci. Stát založil nákladem svým toliko českou reálku v Praze, ač obyvatelstvo městské si přálo reálek více, uznávajíc, že svým odborovým rázem udílejí svému žactvu hojně vědomostí, bez nichž by se tehdejší pokročilý průmysl neobešel.

Co do vydržování vyhlášeno za zásadu, že především obce jsou povinny vésti náklad na reálky, které od 20. června roku 1853 ve vnitřním svém složení přizpůsobeny byly gymnasiím, neboť i podle těchto na reálkách bylo upraveno přijímání, postup, zkoušky a klassifikace žactva, jakož i vyučování učiteli odbornými. Z pěti reálek v Čechách byly tři německé, v Praze, Liberci a Lokti, dvě vlastně utrakvistické, česká a německá, totiž česká reálka v Praze a Rakovníce. Z obcí českých první *Kutná Hora* zavázala se svým nákladem zříditi vyšší reálku, která jest trvalým pomníkem zásluh MUDra J. Štětky. Jeho přičiněním způsobeno, že 18. září 1857 došlo svolení, aby dosavadní nižší škola reální rozšířena byla

postupně o vyšší ročníky a roku 1860 byla úplnou, šestitřídní. Obětivá obec postavila jí svým nákladem na ten čas krásný stánek; stálať budova reální 60.000 zlatých. Od r. 1809 usilovali sice občané, aby se jim dostalo střední školy náhradou za bývalé jesuitské gymnasium, které v Kutné Hoře trvalo až do 4. září 1773; avšak vidouce, že se jim to nedaří, domáhali se reálky a 31. července 1854 dostali svolení, že dosavadní dva ročníky reálné, spojené s hlavní školou, byly přetvořeny na samostatnou reálku o třech třídách. Z ní pak vyklíčila česká vyšší škola reální, kterou po Josefu Mazačovi řídil Josef Webr,[1]) před tím profesor německé reálky v Praze, jenž pak český ústav pečlivou svou součinností za pět let svého tam působení znamenitě zvelebil.

Podobnou proměnu vidíme také v *Písku*. Po vydání statutu škol reálních Písečtí zřídili si z obou ročníků čtvrté třídy hlavní své školy nesamostatnou reálku dvoutřídní hned r. 1851, ale třetí ročník otevřeli r. 1858. Do samostatného toho ústavu se žactvo ze všech končin českého jihu jen jen hrnulo. Aby se tedy učinilo zadost všem potřebám toho učiliště, položeny byly dne 18. srpna 1857 slavnostně základy k nové budově školní, která byla dne 4. října 1859 vysvěcena a svému účelu odevzdána. Úsilím osvícených mužů, v jichž čele stál Tomáš Šobr, pozdější starosta města a zemský poslanec, pak P. Václav Zikmund, a učitel Vojtěch Janota, dostalo se obci ministerského povolení, aby postupně otvírala ročníky vyšší reálky. A tak obec opatřivši způsobilé síly a pořídivši učebnou osnovu podle časové potřeby, otevřela první ročník vyšší reálky dne 8. října 1860. Prvním ředite-

---

[1]) Narodil se v Hraběšíně 17. prosince 1831 na Čáslavsku, kde byl jeho otec mlynářem. Po studiích gymnasijních přešel na technická studia v Praze. Od r. 1853 působil v praktické školní službě na německých reálkách v Lokti a Praze, načež stal se ředitelem reálky v Kutné Hoře, od r. 1865 ujal se po Wenzigovi správy české reálky v Praze, odkud 1. června 1869 povolán za zemského školního inspektora. V dubnu r. 1880 přidělen byl službou ministerstvu kultu a vyučování, kde setrval až do 30. srpna 1891, kdy v hodnosti dvorního rady vstoupil na odpočinek vyznamenán byv rytířským přídomkem »z Pravomilu«. Zemřel v Praze 20. března 1908.

lem a organisátorem ústavu byl profesor české reálky pražské Jan Krejčí, později známý slavný geolog, po dlouhá léta profesor tohoto odboru na technice, pak na universitě v Praze.

Obě tyto reálné školy velice se zasloužily o povznesení stavu řemeslného, že na nich bylo zařízeno večerní průmyslové vyučování. Tak v Písku[1]) otevřeny byly praktické ročníky s rozsáhlými dílnami pro technologii mechanickou a stavitelskou, jako populární technikum; theoretické výklady obstarávali vedle ředitele profesor Eduard Erben, František Tonner, J. Fleischer a Jindř. Rozvoda; pro praktické výkony mechanické byly získány síly odborné. Podobně v Kutné Hoře přičiněním Webrovým připojeny odborné kursy řemeslnické s večerním vyučováním, kdežto v neděli věnovány byly hodiny odbornému i povšechnému kreslení. Na obou těch školách vyučovalo se také mimořádně jazyku francouzskému, analytické lučbě, vzorkování, zpěvu a tělocviku, ano po několik let učilo se též latině, jakožto průpravě pro řádné studium jazyka francouzského, které bylo chystáno.

Krejčí setrval v Písku do 8. března 1862, poněvadž zpátečnická strana v občanstvu nepřála jeho snahám, ale símě jím zaseté přece vzešlo. Stalo se tak péčí prozíravých mužů prof. Karla Ningra, a advokáta dr. Hesslera, kteří nebezpečí reálce hrozící, dovedli oddáliti, kdy nad ní se vznášel Damoklův meč. Pokládali ji tehdy mnozí za zbytečnou přítěž, poněvadž nemohli bráti podílů z obecních lesů, jako druhdy brávali.

Také v *Plzni* hned od r. 1848 měli na mysli zřízení české vyšší školy. Zprvu žádáno k pobídce občanů Jos. Ign. Klotze, Ed. Fodermayera, Fr. Wanky, Vojt. Haesslera a j., aby německé gymnasium, které tam od r. 1776 trvalo, prohlášeno bylo za ústav český, ale toho nedosáhli. Roku 1849 z bývalé čtvrté třídy hlavní školy otevřena obecní reálka dvojtřídní; z ní chtěli Plzeňští míti českou vyšší školu samostatnou a pomýšleli na to, aby profesor dr. Jos. Smetana stal se ředitelem.

---

[1]) O účasti organisační, kterou prof. Jan Krejčí tehdy projevil svými návrhy, viz zprávu naši na str. 235 spisu Za českou osvětu; rovněž zprávu reálky z r. 1888, v níž článek Matznerův.

Z dlouhých průtahů konečně r. 1857 stala se reálka samostatným ústavem, když k dosavadním dvěma třídám přidána byla již roku 1852 třída třetí. O doplnění vyššími třídami usilovali hlavně členové zastupitelstva obecního Eman. Tuschner a Eduard Fodermayer se starostou obce dr. Janem Maschauerem. Teprve 1. srpna 1863 došlo svolení ministerské, že správa nižší reálky splynula s prvním ročníkem vyššího oddělení a základní listinou ze dne 30. listopadu 1863 obci přiřknut patronát nad novou tou školou. V školním roce 1865 až 66 stala se vyšší reálka úplnou o šesti třídách a přestěhovala se do nové nádherné budovy, která 4. října 1865 slavnostně byla posvěcena. Prvním ředitelem takto zřízeného ústavu se stal František Částek, před tím profesor na německé reálce v Lokti. Ačkoli hned od počátku svého trvání pokládán převahou za český, usneseno přece teprve 23. října 1866, aby na základě zemského zákona ze dne 18. ledna téhož roku za český byl prohlášen. Pro žáky národnosti německé zřídily se v nižším oddělení reálném pobočky do r. 1868—9; pak postupně rušeny a v školním roce 1869—70 se do prvé třídy německé již nezapisovalo. Roku 1869 konaly se na ústavě poprvé zkoušky maturitní.

Záhy přibyly vyšší reálky v Pardubicích a Litomyšli. V Pardubicích nesamostatnou reálku roku 1858 doplnili třetí třídou a k návrhu tehdejšího starosty města Václava Bubeníka žádali, aby byla rozšířena. Přání obecnému bylo vyhověno svolením ministerským ze dne 2. dubna 1863 a již 1. října řečeného roku otevřena byla první třída vyšší až postupně v školním roce 1865—66 byl ústav úplný. Pro reálku dostavěla obec prostornou a pohodlnou budovu r. 1865 nákladem 56.000 zlatých podle plánů architekta Fr. Schmoranze z Chrudimě. Prvním ředitelem reálky byl P. Jan Chmelík, později děkan v Pardubicích; od 17. září 1864 do 31. července 1894 vedl správu ředitel Jiljí Vratislav Jahn, známý básník a odborný spisovatel český.[1]) O založení če-

---

[1]) Srov. Ottův Slov. Nauč. XII. 1014 a násl. J. Weger, J. V. Jahna působení literární a politické, 1888. V. Mazánek, Střední školy v Pardubicích, 1895.

ské školy reální v Litomyšli obecní zastupitelstvo tamní jednalo hned roku 1852; nabízelo, že odevzdá fond 60.000 zl. a postaví zvláštní budovu, bude-li řád piaristův ochoten otevříti samostatnou trojřídní reálku. Ale nebyla ještě v místě doba tomu přízniva. Teprve 28. prosince 1860, když přibyl do Litomyšle tehdejší ředitel reálky písecké Jan Krejčí s J. B. Lamblem, poučeno bylo obecenstvo, shromážděné, o důležitosti takového ústavu; símě padlo na půdu úrodnou a k žádosti města dalo ministerstvo státní 3. března 1864 svolení, aby v říjnu 1865 otevřena byla městská reálka a postupně se doplňovala.[1])

Takovým vývojem vyšších reálek, které organisací Thunovou staly se střední školou, jakož i rozvojem národo-hospodářským byla zemská správa přinucena pomýšleti také na úpravu vysokého studia reálného a tím byl ústav technický. Od svého založení spravován byl řediteli; spravovali jej Frant. rytíř Gerstner (1806—32), Jan Henniger svob. pán z Eberku (1832—45), František X. Chanovský z Dlouhé vsi (1845—48), dr. Jos. Lumbe (1848—64). Zemský výbor království Českého sledoval ideu, aby studiu technickému dána byla organisace obdobná studiu universitnímu a vnitřní správa této zánovní školy aby odevzdána byla sboru profesorskému pod voleným rektorem. Národnostní poměry pak ukládaly poslancům zemským i sboru profesorskému povinnost, aby se zřením k českým střed. školám reálním, jako důsledek, byly zahájeny také české přednášky na ústavě technickém.

Že sbor profesorský domáhal se úpravy studia technického jako vysoké školy, patrno bylo z jeho úsilí, aby řádní posluchači techniky osvobozeni byli od služby vojenské podle § 20. tehdejšího zákona o doplňování vojska a tím aby na roveň byli postaveni akademikům universitním. Bylo toho dosaženo 16. listopadu 1860. I v tom se chtěli profesoři přiblížiti k universitě, že přimlouvali se o zavedení maturitní zkoušky také na vyšších reálkách a zavedení státních zkoušek na technice.

---

[1]) Od 1. ledna 1882 splynula s vyšším gymnasiem tamním v jednu státní střední školu.

O zavedení českých přednášek technikové požádali 17. prosince 1860 zvláštní peticí. Sbor profesorský otevřeně doznal, že připuštění českých výkladů jest nezbytným důsledkem rovnoprávnosti národní a otevření českých škol středních. I doporučil dvojné obsazení hlavních stolic silou německou a českou za velmi prospěšné i po stránce vědecké. A tak v dubnu 1861 navrhl na sněmu zemském Ondř. šl. Haase z Vraňan,[1]) aby zvolena byla komise pro zpracování organisace techniky pražské; poslanec Václ. Zelený obrátil se 20. dubna téhož roku dotazem k místodržiteli, co učinila vláda, aby rovnému právu obou jazyků zemských i na vysokých školách bylo pomoženo a 21. dubna poslanec dr. Fr. L. Rieger se přimlouval, aby všecky návrhy, týkající se školství, odevzdány byly jedné komisi a zemský výbor aby po úradě s odborníky předložil sněmu návrhy dobře promyšlené.

Zatím v sboru profesorském první profesor Rudolf Skuherský zahájil počátkem r. 1861—2 české přednášky o deskriptivní geometrii vedle přednášek německých, začež mu dána odměna 300 zl. O rok později vedle Skuherského[2]) také prof. Zenger vykládal o fysice denně od 2—3 po česku, od 3—4 po německu, a docent Jos. Erben zahájil česká čtení o statistice průmyslu. Mimořádného učitele českého jazyka Jana Vávru[3]) měla technika již od r. 1848.

K návrhům, týkajícím se techniky, dostal se sněm v březnu 1863. Organický statut, jehož cílem vytčeno vědecké vzdělání směru technického, zpracovaný v ko-

---

[1]) Stenogr. záp. sněm. 1861, str. 58.

[2]) Narodil se 23. dubna 1828 v Opočně; po gymnasijních studiích pobyl na technice v Praze a ve Vídni. Vědecké jeho práce z oboru deskriptivní geometrie přijala akademie vídeňská, načež 7. listopadu 1852 jmenován provisorním, od 19. června 1854 řádným profesorem techniky pražské. Na sněmu zemském zastupoval okresy chrudimský a nasavrcký. Zemřel 9. října 1863.

[3]) Nar. 10. května 1792 v Lomnici nad Popelkou; manželkou jeho byla Anna, sestra Hostivíta Pospíšila; po smrti Jana Nejedlého od 1837—39 suploval na filosofii stolici českého jazyka do příchodu Koubkova. Zemřel 1866.

misi odborníků poslanců,[1]) zastáván byl v plenum sněmovním dr. Karlem Kořistkou. Vědecké řízení odevzdáno sboru, v jehož čele stojí volený rektor s přednosty odborů. Odbory jsou čtyři: I. pro stavitelství vodní a silniční, II. pro architekturu, III. pro strojnictví, IV. pro chemii. Úplná rovnoprávnost jazyků českého a německého jako vyučovacích se ukládá. Pro devět hlavních předmětů bude po dvou profesořích, jeden český, druhý německý; ostatek bude obsazen mimořádnými profesory, po případě docenty. Plat řádných profesorů stanoven na 2000, 2500 a 3000 zl. ročně, plat mimořádných na 1000, 1200 a 1400 zl. Oběma kategoriím zabezpečeno výslužné.

Za předměty k studiu nutné vyhlášeny: mathematika, deskriptivní geometrie se stereometrií, geodaesie (měření polí, nivellace), strojnictví (nauka o stavbě strojů, encyklopaedie strojnická) a technologie strojů, stavitelství, fysika, lučba, vědy přírodní (nerostopis, geologie, botanika, zoologie) a kreslení. Za předměty volné uznány: národní hospodářství, právo obchodní a směnečné, hospodářství polní a hornictví. Kromě toho přijaty: statistika obchodní a průmyslová, účetnictví pro správu továren, jazyky francouzský, anglický, vlašský a jazyky slovanské. K theorii družila se cvičení praktická a odborné vycházky.

Osud předlohy tak důležité nemohl býti svěřen síle lepší nežli Kořistkovi. Jako zpravodaj vynikaje hloubkou vědění, duchem organisátorským a výmluvností v obou jazycích v pravdě řečnickou, provedl úkol svůj znamenitě; 11. dubna 1863 statut přijat a zemskému sněmu dána plná moc, aby se postaral o jeho provedení. Když pak statutu dostalo se 23. ledna 1864 potvrzení panovníkova, doplněn sbor profesorský novými silami; povoláni Em. Ringhoffer a Jos. Niklas pro pozemní stavitelství, první pro přednášky německé, druhý pro české; Jos. Zítek pro architekturu (něm.), Čeněk Hausman pro strojnictví (čes.), Jan B. Staněk pro chemii (čes.),

---

[1]) Dr. Jelínek poslancoval za Cvikov—Mimoň, dr. Lumbe za Touškov, Skuherský za Chrudim-Nasavrky, Kořistka za Příbram.

dr. Hoffmann pro chemii (něm.), dr. Lieblein pro mathematiku (něm.); z mimořádných stolic obsazeny: mechanická technologie, kterou obdržel Jan Tille (čes.), pak právo směneční a obchodní, pro něž zvoleni dr. Ullmann (něm.) a dr. Antonín Mezník (čes.).

Reorganisovaný zemský polytechnický ústav byl 24. října 1864 v život uveden, dne 14. prosince vykonalo 18 řádných, 2 mimořádní profesoři a 2 zástupci docentů po prvé volbu rektora a přednostů odborových. Prvním rektorem zvolen prof. dr. Karel Kořistka,[1]) prvními přednosty v I. odboru Skřivan, v II. Zítek, v III. Schmidt, ve IV. Balling.

Od r. 1864—5 byla technika v Praze utrakvistickým ústavem. Tímto rozřešením, jež vedlo k uspokojení obou národních kmenů v zemi, nabyly české střední školy reální via facti své české technické vysoké školy. Byl to veliký krok na dráze vědeckého pokroku českého.

4. Studia humanitní a universitní.

Ne tak klidně a hladce dokonáno bylo počeštění gymnasií a přístup zjednán jazyku českému do síní vysokého učení Karlova. Stát, jsa vydržovatelem gymnasií, vyřídil otázku jazykového na nich vyučování odlišně od přání sněmovního. Bylo sice státní gymnasium akademické v Praze, Jičíně, Hradci Králové, Hradci Jindřichovu a Písku vyhlášeno za české, avšak bylo tu nutno dbáti jak místních poměrů tak i sil učitelských a jejich způsobilosti k českým vý-

---

[1]) Narozen 7. února 1825 v Březové na Moravě. Gymnasijní studia konal v Jihlavě a Brně, universitní ve Vídni, hornická v Šťávnici. R. 1848 suppleval v Praze po Dopplerovi, pak v Brně. Od 1. září 1851 byl profesorem na technice v Praze pro geometrii a elem. mathematiku. Zásluhy jeho o školství průmyslové byly neocenitelné; s Pštrosem, Krejčím a Ant. Majerem organisoval průmyslovou školu v Praze a vypracoval její stanovy. Jako člen vyučovací rady byl přidělen odboru technickému. Když r. 1868 byla technika rozdělena, chtěl přejíti na českou, ale sněm jeho žádost zamítl. Inspekci hospodářských škol zemských vedl od r. 1888—1898. Převzal dozor k 19 školám a nástupci svému odevzdal 51 škol! Zemřel 18. ledna 1906.

kladům. Proto podle těch poměrů dálo se ponenáhlé a postupné počešťování státních gymnasií. V Hradci Králové na př. r. 1862 vyučovalo se po česku náboženství a češtině na celém ústavě, latině v I.—III. třídě, řečtině v III. a IV. třídě, zeměpisu v I. a mathematice v I.—V. třídě. Při překladech latinských a řeckých klassiků překládaly se některé kapitoly do češtiny, jiné do němčiny; v dějepise vykládalo se v nižších řídách po česku, ale žáci při opakování odříkávali větší kusy po německu, kdežto zas ve vyšším gymnasiu byly dějepisné výklady německé, avšak při opakování po částech zkoušeno bylo po česku. Technické výrazy a fráse ukládaly se žákům v obou zemských jazycích. A tak nejrozmanitější kombinace[1]) se připouštěly i na ostatních gymnasiích, ježto ne všude profesoři byli schopni, by dovedli po česku vyučovati. Na akademickém gymnasiu v Praze učilo se po česku náboženství v I.—VIII. třídě, latině v I.—IV., řečtině v III. a IV., češtině v I.—VIII., země- a dějepisu, mathematice, přírodním vědám, v I.—IV. třídě.

Nejinak bylo na gymnasiích řádových z týchž důvodů; na př. v Klatovech učilo se po česku náboženství v I. a II. třídě, latině v I., III., IV. a VI., řečtině v VII. a VIII., češtině v I.—VIII., v zeměpisu a dějepisu v II. a III., mathematice v I. a II., přírodním vědám ve IV.—VIII. třídě. Rok od roku se poměry lepšily; kde se nedostávalo schopných sil, školní rada Václav Svoboda, později zemský školní inspektor humanitních předmětů a referent o gymnasiích, o to péči měl, aby se záhy pomohlo tomu nedostatku; anō dovedl vyhledati zdatné a nadšené pracovníky, aby dosavadní vadné a nedostatečné učebnice byly nahrazeny. Spisovatelům učebnic: Václavu Jandečkovi, Ant. Majerovi, Františku a Janu Lepařovi, Václavu Zikmundovi, Jindřichu Niederlovi, Václavu Vojáčkovi, Františku Novotnému, Josefu Durdíkovi a Františku Fischerovi vymohl u ministerstva dovolenou na kratší nebo delší dobu, neb aspoň úlevu od povinné míry uči-

---

[1]) Ficker l. c. str. 146 »an einer Anzahl böhmischer Gymnasien bildete sich die bunteste Musterkarte von Verwendung beider Unterrichtssprachen heraus.«

telských povinností. Vroucí slovo Svobodovo, aby se s pílí a láskou pracovalo o českých učebnicích, padlo u profesorstva škol středních na půdu úrodnou; přemnohá kniha stála ho velikou práci, nežli pro ni vymohl úřední schválení.

Z řádových gymnasií ponechala vláda novoměstské gymnasium piaristské za německé, v Litomyšli dlouho zůstávalo gymnasium obojazyčné; při německém gymnasiu v Budějovicích rozhodlo státní ministerstvo vynesením ze dne 17. září 1862, že sice zůstane německé, ale že se při něm zříditi mají v nižších třídách české pobočky. Zemský školní rada Václ. Svoboda byl vyzván, aby v první třídě provedl rozdělení žáků podle národnosti. Svoboda[1]) přibyl 13. října do Budějovic a vykonav své poslání zmohl, že ještě téhož roku povoleno bylo na rozšíření gymnasia 26.306 zlatých ze studijního fondu a k starému stavení připojeno nové křídlo o dvou patrech. Odpor obecního zastupitelstva proti těm českým pobočkám byl příkrý; proto když r. 1866 ve čtyřech třídách bylo 182 žáků, biskup Jirsík nabídl se vládě, že opatří vhodné místnosti, přemění-li vláda české pobočky v samostatné české nižší gymnasium. Ale vláda nedbala jeho nabídky; když pak obecní zastupitelstvo 25. června 1867 odpovědělo, že v Budějovicích není místa pro českou školu, nastalo jednání o přeložení českých poboček z Budějovic do Třeboně. Litomyšlské gymnasium teprve od 31. října 1866

---

[1]) Václav Svoboda narodil se 13. dubna 1813 v Minicích u Kralup; byl na akademickém gymnasiu v Praze žákem Jungmannovým. Jako profesor grammatikální působil v Jičíně, jako humanitní profesor v Hradci Králové, kdež osvědčil skutky, že jest povolán, aby se stal vzácným vychovatelem celých generací. O jeho působení na akad. gym. v Praze 1850—53 stala se již zmínka. Z úřadu gymnasijního ředitele v Prešpurku povolán byl 19. února 1861 do Prahy k úřadu zem. škol. rady pro střední školy v Čechách. Jsa národních poměrů dokonale znalý, povahou nestranný a důsledný, muž mravenčí píle a nadšené energie dokázal vskutku, že tehdejší jinochové českých středních škol »dospívali v moudré, statečné, spravedlivé a poctivé muže, aby přinášeli štěstí, blaho a požehnání stům, anobrž i tisícům svých spolubratří.« Odešel 27. března 1877 do výslužby; zemřel 7. srpna 1888. Srov. Nauč. Slov. Ottův XXIV. 449. (Praha 1906.)

bylo české. České pobočky při německém gymnasiu v Plzni trvaly toliko v létech 1862—1867.

Gymnasia, založena jsouce na tak bezpečných základech organisačního nástinu a majíce rozřešenu palčivou otázku jazyka vyučovacího, konala klidně s plným zdarem své poslání osvětové. Překvapilo tudíž, že dr. Fr. Čupr[1]) v prvním zasedání říšské rady ve Vídni r. 1861 brojil proti soustavě gymnasijního vyučování a navrhl revisi středoškolského učení, chtěje nižší gymnasia proměniti ve školy měšťanské s učiteli třídními a stlačiti studium jazyků klasických na minimum; vyšší gymnasia proměniti si přál na vědecká lycea a navrhoval odstraniti maturitní zkoušku. Jadrná obrana gymnasií z péra Bonitzova a Hocheggrova v časopise pro rakouská gymnasia,[2]) jakož i články vídeňské »Mittelschule«, spolkového orgánu učitelů středoškolských (gym. i reál.) zahnaly brzy mračno aspirací Čuprových.

Ale o rozmnožení gymnasií tehdy stát nepečoval, ano z důvodů hospodářských ani si většího jich počtu nepřál. A tak našim městům, která potřebu vyšší školy střední uznávala, nezbývalo nežli sáhnouti k svépomoci a jako si pomohla některá z nich zřízením obecních vyšších škol reálních, voliti podobnou cestu při zřizování ústavů humanitních. V širších kruzích gymnasiím jen pomalu přátel přibývalo, poněvadž pohlíželi mnozí na ně jako na ústavy, které se hodí toliko pro menšinu studujících; škola reální vzhledem k poměrům průmyslovým a obchodním měla v jejich očích větší cenu.[3]) Absolvovaným gymnasistům vytýkalo se zanedbávání předmětů grafických a omezený, skrovný rozsah vědomostí přírodních, byl jim na závadu. Z nedostatku znalosti kreslení, geologie, zdravotnictví a tělocviku ustálil se tehdy obecný názor, že budoucí kněží, soudcové, advokáti a lékaři o mnohých

[1]) Ficker, l. c. 145.

[2]) Časopis ten byl založen hrabětem L.-Thunem na obranu organ. gym. rakouských. Od r. 1851 nepřetržitě vycházel pod záštitou ministerstva kultu a vyučování.

[3]) Srov. J. E. Wocel, O zvelebení středních škol Č. Č. M. 1849, sv. II., str. 63—86.

věcech nedostatečně bývají na gymnasiu poučováni, ač právě věci ty pro ně jsou nemálo důležité. Ale také reálkám ledacos se vytýkalo[1]) při takových úvahách; cvičí prý ruce a vzdělávají rozum, avšak zanedbávají při žácích tříbení mohutnosti vyjadřovací a zušlechťování citu: vychovávají prý materialisty. K tomu ke všemu šlo o náklad na vydržování, a poněvadž měl padnouti na bedra všech občanů, chtělo se hověti přáním obou stran, z nichž jedna si přála pro své

[1]) Zajímavo jest dobré zdání Jos. Kalouska ze dne 27. července 1859, kdy jako absolvent reálky podal Jos. Wenzigovi po německu napsané »Gedanken über die Realschulen«, z nichž Wenzig v Čas. Čes. Mus. něco r. 1860 (str. 1—21) vytiskl. Kalousek nesouhlasil s tehdejším Poslem z Prahy, jenž prohlašoval reálky za školy pro budoucí řemeslníky, dovolával se obecného mínění, že studia reální sledovati mají vyšší cíl a mají býti propravou pro studium technické. Má-li polytechnikum se povznésti, přetvořiti dlužno reálky, aby žák odnášel si z nich, čeho se žádá na člověku universálně vzdělaném: a) zjemnění mravů humanitními předměty, zvl. také dějinami obecnými a literatury a po výtce studiem jazyků klasických, z nichž latinu pokládal za důležitou pro vzdělání slohové, pro studium řečí románských a pro vědeckou terminologii. Latiny potřebí k četbě děl o vývoji věd a umění, starých nápisů na památkách stavitelských a jiných, i k porozumění denních časopisů, kde plno cizích slov se hemží. b) Chtí-li i technikové slouti vzdělanci, musí se podle Kalouska znáti v l a t i n ě. Nejvhodnějším k tomu prostředkem (jak již Vocel před 10 lety napsal) uznával soustavu b i f u r k a č n í. Je třeba sloučení nižšího gymnasia s nižší reálkou v reálné gymnasium o čtyřech ročnících, protože nikdo, kdo vstupuje z hlavní školy do střední školy, ještě neví, k čemu bude míti větší chuť a nadání; i mnozí spisovatelé litují, že na gymnasiu nestudovali, že by národní literatuře více mohli prospěti; ale mnozí gymnasisté tvrdí naopak, že měli studovati reálku; rodiče někdy nerozumějí věci a dají dítě nahodile buď tam neb onam. Kalousek sám že v 3. tř. reální již poznal, že měl jíti na gymnasium, ale bylo již pozdě! Kdyby existovalo reálné gymnasium, mohl by se každý rozhodnouti do 4 let, jak by se sám poznal, zda hodí se pro vyšší reálku a tím pro polytechnikum, nebo pro lyceum (vyšší gymnasium) a universitu. Přál si rozšíření reálek na 8 ročníků a aby každý student odnášel si z ústavu z á s a d y k s v é ž i v o t o s p r á v ě: proto by i na reálkách měla se vykládati filosofie. Rukopis Wenzigem s pochvalou vrácený jest dosud zachován.

syny míti gymnasium, druhá pak reálku. Uvažovalo se tehdy, jak veliká by plynula výhoda obecenstvu, když by se žáci vzdělávali na škole tak zřízené, že by jim bylo lze oddati se tomu neb onomu směru, a při tom zůstávati doma.

Úvahy o středních školách, veřejně v časopisech let šedesátých minulého století uveřejňované a v obecenstvu po stránce theoretické i praktické posuzované, daly vznik krásné myšlence jednotné střední školy, která by mládeži vštěpovala obecné vyšší vzdělání ve směru humanitním i reálním zároveň. Jednotná střední škola pokládána za nejjednodušší a nejhospodárnější úpravu vyšších škol obecně vzdělavacích; uvésti ji v život zdálo se věcí prostou, přirozenou, k níž již sám Komenský[1]) ukazoval jako k pravé cestě lidského pokroku.

Ani předpisy úřední nebyly tu na závadu; článek 6. a 20. organisačního nástinu pro školy reálné[2]) připouštěl z důvodů hospodářských — arci jen výjimečně — sdružení nižší reálky s nižším gymnasiem a částečné dělení žactva ve skupinu gymnasijní při vyučování řečtině, a skupinu reální při vyučování jazyku francouzskému.

Ovocem těchto úvah, prvním pokusem o jednotnou střední školu bylo reálné gymnasium české v Táboře.[3]) Táborská obec dlouho se doprošovala střední školy; když však rozhodnutím ministerstva kultu a vyučování ze dne 10. srpna 1860 byla odkázána na vlastní síly, navrhl Emanuel Krege, učitel na nižší reálce tamní, v zasedání obecního zastupitelstva dne 25. září 1861, aby se otevřela v Táboře nákladem obecním vyšší střední škola, čili vyšší reálné

---

[1]) Didakt. česk. X., str. 38—41 (vyd. mus. 1849); Did. Velk. X. 91 (vyd. A. Krejčího a J. V. Nováka 1905).

[2]) Entw. d. Org., str. 225 a 235.

[3]) Srov. Nár. Listy 1912 č. 78, 91, 99, 104. Též progr. Táb. reál. gym. 1863, Školy na Táboře, str. 1—25; r. 1871 str. 13—24. Srov. též: Pokorny, Entstehung und Einrichtung der Wiener Comunal-Realgymnasien (Vídeň 1865). Die Fortentwicklung der Wiener-Comunal-Realgymnasium u. deren Erweiterung zu Obergymnasien (Vídeň 1868). Ant. Fleischmann, Das oesterreichische Realgymnasium (Vídeň 1873).

gymnasium. Návrh přijat a k němu připojena osnova učebná z péra Em. Kregce. Základ její však byl na zásadě čistě hospodářské a záležel ve slučování předmětů v I.—III., pak V.—VII. třídy gymnasijní s I.—III. a IV.—VI. třídou reální; třídy IV. a VIII. měly býti výhradně gymnasijní. Osnově té nedostalo se schválení úředního a místodržitelství vynesením ze dne 28. května 1862 předložilo obecní radě táborské dvě osnovy, které samo dalo vypracovati. Obecní výbor přijal jednomyslně návrh první, podle kterého latina se zaváděla v prvních třech třídách bez výhrady pro všecky žáky a společné vyučování náboženství, češtině, němčině, zeměpisu, dějepisu, počtům, přírodopisu a fysice až do šesté třídy; v ostatních předmětech gymnasijních nebo reálních měli v těchto třídách gymnasisté i realisté pro sebe zvláštní vyučování. Třídy VII. a VIII. byly výhradně gymnasijní. Kdo byl navrhovatelem této osnovy, nikde se neuvedlo; ale nebudeme daleko od pravdy, řekneme-li, že původ její dlužno hledati u tehdejšího zemského školního inspektora Václava Svobody.

Dne 4. října 1862 otevřeno bylo táborské reálné gymnasium a v čele jeho jako ředitel stanul Václav Křížek.[1])

Myšlenka reálného gymnasia jako jednotné školy střední není Křížkova; ale vybudování její za tím cílem, aby žáci úplného reálného gymnasia stali se schopni nejen k studiím universitním, nýbrž také k studiím technickým, jest

---

[1]) Nar. 25. listopadu 1833 ve Strážově; po gym. studiích v Klatovech byl asistentem při archivu a při archaeolog. sbírkách v Museu českém. Od r. 1854—1860 působil na gym. ve Varaždíně, odkud 1860 se dostal do Litoměřic. V Táboře setrval až do 4. června 1881, kdy dokonal pout životní. Oprávněnost své školy hájil proti Hocheggerovi brožurou: »Das Realgymnasium erörtert vom Standpunkte einer Reform des oesterreichischen Mittelschulwesens«. Obšírnou o tom zmínku učinil r. 1872 v čl. »Slovo o reálných gymnasiích v nynější soustavě školské«. Otisk výr. zpr. Z prací ostatních uvedeno budiž: Dějiny kláštera na Slovanech (1853); Královská věnná města česká (1855); Slovník latinsko-český; Dějiny národů slovanských (1871); Statistika říše rak. uherské a atlas statistický (1872) a j. v. Pomníkem jeho výmluvnosti jsou Řeči školní (1880).

jeho dílem. Odtud jest oprávněn název Křížkova reálného gymnasia jakožto prvního pokusu uskutečniti jednotnou školu střední.[1]) On první

a) přijal a provedl u nás rozšíření dosavadní šestitřídní reálky na sedmitřídní a podrobil realisty závazku maturitní zkoušky;

b) zavedl úplně společné vyučování žáků v prvních dvou třídách ve všech předmětech bez výjimky.

c) Teprve třetí třídou nastávalo rozdělení žáků v některých předmětech podle toho, zda rozhodl se žák pro dráhu studií gymnasijních či studií reálných; od té třídy však až do konce sedmého roku studijního vyučovali se gymnasisté i realisté společně náboženství, češtině, němčině, zeměpisu, dějepisu, mathematice, přírodopisu a fysice, v ostatních předmětech se rozcházeli k současnému vyučování, *a)* gymnasisté: v latině, řečtině a filosofické propaedeutice, *b)* realisté: v lučbě, deskriptivní geometrii, stavitelství, strojnictví, francouzštině a kreslení. Z úhrnného počtu 255 hodin v sedmi třídách připadalo na společné vyučování 156, na gymnasijní zvláštní 46, na reální zvláštní 53 hodin.

d) Aby se pomohlo dosavadní jednostrannosti, t. j., aby gymnasista nabyl zručnosti v naukách praktických, a také realista nebyl prázden humanitního vzdělání, přibyly realistům: latina v prvních třech třídách (od r. 1866 ve čtyřech), francouzština od čtvrté do sedmé třídy; gymnasistům pak přidáno geometrické rýsování v prvních třech třídách s 10 hodinami, kreslení v druhé třídě se 4 hodinami, krasopis v prvé a druhé třídě s 2 hodinami, pak lučba jako samostatný předmět v třetí a páté třídě s 2 týdenními hodinami.

Podle těchto zásad profesorský sbor táborský vypracoval řízením ředitelovým učebnou osnovu úplného reálného gymnasia, kterou státní ministerstvo vynesením ze dne 25. čer-

---

[1]) Obšírněji o tom v čl. Vídeňská anketa o reformě středoškolské. Osvěta r. 39, str. 327—36, 410—22. (Praha 1909). Též v brož. Reálné gymnasium. Obraz jeho vzniku, vývoje a osudů. Praha 1913, str. 1—24.

vence 1863, čís. 5358 potvrdilo a ústavu propůjčilo právo veřejnosti zatím na šest let.[1])

Osnova dbala hojně učení potřebného pro život praktický; samostatně razila si dráhu k novým směrům ve vyučování jazyku mateřskému, zeměpisu a dějepisu; gymnasisté poznali v III. třídě základy experimentální lučby, načež v V. třídě podán jim přehled chemie neorganické a organické; poznání praxe podporováno navštěvováním závodů průmyslových. Realisté při stavitelství vedle nauky o vazbě zdí, klenby, krovů, schodů, poznávali slohy klasické, sloh byzantský, starokřesťanský, románský, gotický, maurský a renesanční.

Podle táborského vzoru proměnili si v Chrudimi[2]) nižší reálku na reálné gymnasium 6. října 1863 s touž učebnou osnovou a za děkanským kostelem postavili podle plánů Frant. Schmoranze během roku pro ně slušnou budovu. Ústav zkvétal utěšeně, ač ve svém složení zůstával reálným gymnasiem toliko v nižších třídách; blízkost reálné školy v Pardubicích, která se vyššími třídami doplňovala, přiměla Chrudimské, že nižší reálné gymnasium doplnili si třídami vyššího gymnasia. Zcela podle vzoru táborského zříditi vyšší reálné gymnasium české usneslo se zastupitelstvo král. hlavního města Prahy v červenci r. 1864. Dne 8. září 1865 došlo ze státního ministerstva k tomu svolení, načež na Malé straně v zatímných místnostech domu vratislavského otevřena dne 1. října téhož roku první třída pod správou prvního ředitele Václava Zeleného.[3]) Dne 27. září 1869 rozhodl sbor obecních starších, že se reálné gymnasium doplní vyššími třídami gymnasijními i reálními a učebná osnova jejich bude se spravovati plánem učebným pro vyšší

---

[1]) Výklad a přehléd osnovy té má čtvrtá zpráva ústavu z r. 1866 na str. 12—18. Přehledný výkaz týdenních hodin v příloze.

[2]) Ježek, Sýkora, Horák, Po třiceti letech. V Chrudimi 1893, str. 1—69.

[3]) Naroz. 26. srpna 1825 v Borové, před tím profesor akademického gymnasia; muž zásluhami literárními i vychovatelskými chvalně známý, zastance českých zájmů školských na zemském sněmu neohrožený, zemřel 5. dubna 1875. —

reálné gymnasium táborské. K této kombinaci přiklonilo se král. město Plzeň r. 1871, a stát užil jí v létech 1882—88 v Litomyšli.

Vyšší reálné gymnasium bylo tehdy jen útvarem připuštěným; vzniklo na české půdě, českým nákladem, a stát nepřekážeje jeho vývoji, nijak se o jeho osudy nestaral. V řadách německých odborníků množili se protivníci. Akademický boj o jeho oprávněnost vedl se v odborných časopisech, a člen tehdejší vyučovací rady ředitel Frant. Hochegger prudce potíral zřizování reálných gymnasií.[1]) Leč — praktická stránka zvítězila také jinde. Ve Vídni samé zřízena byla 1865 dvě obecní nižší reálná gymnasia a šířila se po Moravě, Dolních Rakousích a Štýrsku. Vláda přiklonila se k uznávání nižších reálných gymnasií, když vídeňská Mittelschule výhody jejich se zastávala a nejen zemský škol. inspektor Enk von der Burg, nýbrž také dvorní rada dr. Adolf Ficker ve svých zprávách se příznivě o nich vyslovovali. Avšak pro vyšší třídy doporučovala toliko osnovu vyššího gymnasia, připouštějíc nanejvýš relativní závaznost vyučovati francouzštině po 3 nebo 2 hodinách do téhodne. A tato forma reálného a vyššího gymnasia, k níž se Chrudimští odhodlali sami dříve, nabyla na německých ústavech vrchu. Vyššího reálného gymnasia německého nebylo; tento útvar středoškolský zůstal jen v Čechách a v Přerově na Moravě. Pro něj však ministerstvo původní osnovu poněkud pozměnilo v počtu týdenních hodin u některých předmětů a vynesením ze dne 5. června 1868 č. 4222 ji předepsalo.[2])

---

[1]) Zeitschr. f. d. oester. Gym. 1863, seš. 7.

[2]) V přílohách otištěna. Přehled její též v knize. »Za českou osvětu«, str. 174. V úředních německých spisech uvádí se při r. 1865 »die Creirung der sogenannten Realgymnasien« jako věc původem německá. Mylně. Německé ústavy byly nižší reálná gymnasia a vyšší gymnasia pod jednou správou. Srov. St. Wolf, Historischer Rückblick auf die Gymnasial Reorganisationsplaene im Oesterreich. Černovce 1873. — Program reál. gym. v Leopoldstatě ve Vídni z r. 1868 psal o novém útvaru školském příznivě, kdežto v čas. rak. gym. r. 1867 na str. 299 a

Dlužno ještě zmíniti se o činu, jenž vzniknuv z obětivosti jediného muže, ukázal příštím pokolením, kterak myšlenka svépomoci téměř zázračné koná dílo. Muž ten, jenž zachoval národu metropoli českého jihu — České Budějovice, byl biskup Jan Valerián Jirsík. České pobočky při německém gymnasiu byly, jak shora jsme objasnili, obci budějovické — totiž jejím zástupcům — trnem v oku. Ukázali jsme také na slabost vládních kruhů, které ustupovaly před zvůlí tou a jednaly o přeložení poboček do Třeboně. I zdálo se, že naděje na českou střední školu v Budějovicích nadobro pochována. V této kritické době Jirsík vyjednával s vládou dvakráte a nabídl ministerstvu, že vystaví budovu pro nižší české gymnasium, poskytne zdarma místnosti, učebné pomůcky i topivo a vyhoví všemu, čeho vláda žádala na obci třeboňské. Marně. Přiložil tedy sám ruku k dílu. Dne 22. dubna 1868 položil základní kámen ke stavbě kostela sv. Václava a gymnasia českého. V dojímavé řeči biskup odevzdal podnik svůj pod ochranu sv. Václava, jsa té naděje, že požehnání spočívati bude na školách i na mládeži, která se bude v mateřské řeči učiti nejen vědě, nýbrž i dobrým mravům. Podporován jsa obětivým nadšením českého jihu, dílo dokonal a vyplativ staviteli budovy 26.000 zl., hledal pro ústav síly učitelské. Když ani opat Vyššího Brodu nedovolil členu svého řádu ujmouti správu českého gymnasia, kterou mu biskup nabízel, Jirsík získal profesory Gust. Ad. Vostrého, Fr. Žlábka, Frant. Šemberu a Václ. Pošustu. Svěřiv profesoru Vostrému zatímné řízení školy, vysvětil dne 3. října 1868 novou školní budovu, v níž hned 268 žáků v pěti třídách nabývalo svého vzdělání. České gymnasium v Budějovicích bylo klíčem, jenž otvíral budějovickým Čechům

---

násl. odsuzovalo se fakultativní učení řečtině a francouzštině a uváděly se nepříznivé úsudky o výsledcích jazykového učení na reál. gym. Zemský inspektor Lang nespokojil se odsudky v témž časopise, ano vydal i zvláštní spis »Ueber die Lehrziele der oest. Gym. und Realgym. (Vídeň, Gerold, 1872.) Viz též literaturu předmětu v brož. Reálné gymnasium (Praha, Kober, 1913).

svatyni národního vzdělávání dosud uzamčenou a Jirsíkův příklad stal se heslem v práci, kterou s nadšením konali, s úspěchem utvrzovali a zajišťovali dr. Augustin Zátka, kanovníci Rodler, Špelina a j. svépomocí.

Hle, co tou cestou vykonáno! České vyšší reálky v Kutné Hoře, Písku, Plzni, Pardubicích a Litomyšli, česká vyšší reálná gymnasia v Táboře a v král. hlav. městě Praze, české reálné a vyšší gymnasium v Chrudimi, konečně české gymnasium v Budějovicích, všecky vzniklé bez iniciativy a bez podpory státní, pouze obětmi probudilého občanstva a příkladným úsilím jednotlivců, vychovávaly nám v létech 1859—1869 valné zástupy českého studentstva, jarý dorost národní, jenž se přihlašoval k práci veřejné. Ale potom nastala starost další; byloť nutno vážně usilovati, aby dorostu tomu zdatnému otevřely se brány národního vzdělání i na vysokém učení Karlově a Ferdinandově; i tam mělo býti právo českého jazyka na vývoj vědecký konečně uznáno. Příklad byl dán urovnáním otázky té na studiu technickém, ale ke konečnému příznivému rozřešení bylo potřebí činitele rozhodujícího a tím byla vláda. Se strany českých zástupců na sněmu zemském stal se rozhodný pokus hned v prvním zasedání dne 20. dubna 1861 dotazem k místodržiteli, jejž přednesl Václav Zelený. Tehdejší místodržitel hrabě Forgách oznámil sněmu, že vláda, majíc na mysli potřebu úředníků v českých krajinách, zřídí na právnické fakultě dvě mimořádné profesury s vyučovacím jazykem českým.[1]) Povolán tedy od letního běhu 1862 dr. Josef Slavíček z právnické akademie prešpurské za mimořádného profesora trestního práva a docent dr. Antonín Randa stal se mimořádným profesorem obchodního a směnečního práva. K nim na filosofické fakultě přidružil se Jan Kvíčala od r. 1859 mimořádný profesor klasické filologie a od letního běhu 1861 začal, jako Randa, přednášeti dvoujazyčně, ohlašuje v každém semestru potom přednášky české i německé. První jeho české

---

[1]) Goll, Rozdělení Pražské university, Praha 1908, na str. 7 správně vystihl, že dělení university se začalo předpisem, jímž se ukládal za povinnost jazyk vyučovací.

čtení universitní bylo o dějinách římské satiry. R. 1862/63 přibyl dr. Jos. Dastich, který v 7 hodinách týdně vykládal o praktické filosofii pro právníky a filosofy po česku, od letního semestru 1863 začal také dr. Gindely české výklady dějepisné. Na fakultě lékařské k drobným přednáškám Purkyňovým a Špottovým i Grégrovým přibyly české výklady nových docentů a mimořádných profesorů Bohumila Eiselta (1861), J. Quadráta (62) a Antonína Friče (1863).

Roku 1864 v letním běhu bylo na fakultě:

a) theologické 17 latinských, 6 německých, 1 česká přednáška;

b) právnické 29 německých, 6 českých,

c) lékařské 49 německých, 4 české,

d) filosofické 71 německých a 11 českých přednášek.

Tak byl opatřen český jazyk na universitě v roce, ve kterém zápas o universitu na sněmu českém byl bojován. Když 18. dubna 1864 Purkyně předložil sněmu petici lékařů za zřízení české kliniky a dvou českých stolic na fakultě lékařské, volal dr. Eduard Grégr po rovnoprávnosti universitní vůbec; na jeho slova drsně a sebevědomě odpověděl Brinz, profesor právnické fakulty a poslanec zemský, a vyvolal řiznou odpověď Riegrovu: »Jsme jednou tu a majoritou v zemi, nechceme tedy a nemůžeme připustiti, aby náš jazyk v naší zemi na vědeckých ústavech zůstával popelkou.« Resoluce sněmu neměla výsledku; proto Rieger a 73 poslanců podali k pobídce Tomkově[1]) na sněmu opětný návrh[2]) o počeštění university. Sněmovní debata 1. a 2. března 1866 konaná byla dlouhá a povahou svou nadmíru důležitá. Po Riegrovi, jemuž připadlo hájiti návrhu, ujal se slova hrabě Lev Thun a vystihl význam celé otázky, podotýkaje, že rozhoduje se o právu národa na duševní vývoj ve vlastním jazyku; ohledy praktické po jeho soudu ceny neměly. Thunovi se opřel prof. fakulty právnické a poslanec za Staré město pražské Leopold ryt. Hasner, tvrdě, že universita nemůže

---

[1]) Tomek, Paměti mého života, II. 111.

[2]) U Golla v Přílohách na str. 73.

býti založena bez vědecké literatury a té prý se Čechům nedostává. Bylo to smělé sofisma. Vědecká díla v oboru historickém, jež skládali Palacký, Šafařík a Tomek, práce v oboru slavistiky, filologie a literatur z péra Šafaříkova, Jos. Jirečka, Nebeského a Kvíčaly, filosofické spisy Dastichovy, právnické Randovy, Habětíkovy, Hermenegilda Jirečka, a zvláště zdatně vycházející první encyklopedie česká, Riegrův Slovník náučný, usvědčovaly smělce z nepravdy; byla-li vědecká literatura česká proti německé skrovná, nemohla jinak nežli právě pěstováním vědy i na universitě jazykem českým rozkvésti. Když provedeno bylo úplné počeštění střední školy, musil budoucí český učitel středoškolský nabývati svého odborného vzdělání vědeckého výhradně v českém jazyce. V komisi sněmovní uchyloval se hrabě Thun od návrhu Riegrova;[1]) chtěl, aby vědecká kvalifikace sil učitelských na universitě byla prvním požadavkem; otázka jazyková aby se ponechala volnosti docentů, kteří by mohli česky i německy přednášeti. Názor ten potíral jako generální řečník proti návrhu zvolený profesor trestního práva poslanec dr. Herbst a zřejmě vyslovil obavu, že přijetím takového návrhu dostávaly by se německé přednášky do českých rukou, a tím že by Němci prý v svém držení německé vysoké školy byli zkracováni. Zpravodajem komise, která se přizpůsobila názorům Thunovým, byl Tomek, a sněm přijal 121 hlasy oproti 100 hlasům resoluci, »aby vláda provedla rovnoprávnost na pražské universitě uznáním volnosti řeči vyučovací, české nebo německé; stolice buďte udělovány podle kvalifikace bez rozdílu a při zkouškách užívej se jazyka českého *i* německého«.

Vláda přikázala resoluci sněmovní k vyjádření fakultám a akademickému senátu. Fakulta theologická vyslovila se přímo pro rozšíření českých i německých přednášek; na fakultě právnické nevyslovili se proti resoluci sněmovní, avšak

---

[1]) Ideálem Thunovým byla dvoujazyčnost na obou stranách, české i německé, odpovídajíc nejlépe potřebám zemským. »Co chtěl, bylo patrně to, co sám začal prováděti jako ministr na počátku let padesátých a v čem později ustal, neb ustati musil.« Goll, l. c., str. 14.

co do zkoušek a rigoros přáli si, aby zůstalo při starém zřízení. Fakulta medicinská odpírala podati votum, neboť Purkyně a prof. Josef ryt. Hasner (oční lékař) příkře stáli proti sobě; fakulta filosofická pak byla pro stolice české i německé. V akademickém senátě boje trvaly dále, až v únoru 1868 přičiněním Tomkovým,[1]) jenž byl tehdy děkanem fakulty filosofické, přijato 8 proti 6 hlasům, aby pro každý hlavní předmět byl jeden profesor český a německý, aby se připustila česká kollokvia habilitační, bude-li podán český spis; při státních zkouškách právníků a filosofů i při rigorosech aby se užívalo češtiny z předmětů, které se po česku přednášely. Odchylného mínění byl rektor, jenž dával přednost dvojím fakultám a úplnému rozdělení tak, aby obě university zůstávaly v historické a právní kontinuitě s universitou starou. Ústavy vědecké mějtež po zásadě beati possidentes při německé universitě, pro české potřeby buďte zřízeny ústavy nové.[2])

5. Obrat politický. Obnovení ministerstva kultu a vyučování,

Proč votum akademického senátu šestnácte let odpočívalo ve Vídni, k tomu výklad podávají příběhy politické a netušený i náhlý obrat od zemské samosprávy k říšskému centralismu. Není možno se ho nedotknouti.

Schmerling, ztrativ na říšské radě většinu a pozbyv důvěry koruny pro své nazírání na otázku uherskou, odstoupil z úřadu 27. července 1865 a nástupcem jeho stal se Richard hrabě Belcredi. Když panovníkovým manifestem ze dne 20. září 1865 zastavena byla platnost zákona o říšském zastupitelstvu a na sněmu zemském tehdejší místodržitel hrabě Lažanský prohlásil, že »těžiště ústavy rakouské, pramen, z něhož náš život ústavní prýští, půda, z níž ústava vyrůstá, jsou sněmy zemské,« ožily naděje Čechů, neboť doufali, že pominutím říšské rady »svobodná dráha, která hledí k legitimnímu právu, povede k dorozumění«. V naději té je utvrdil

---

[1]) Tomek, Paměti II. 142.

[2]) Správně Goll konstatoval, že již r. *1868* v podstatě byly všecky kusy budoucího zákona z roku *1882!* Srov. l. c. str.

úmysl vlády, že chce rozvoji samosprávy a hodlá vybudovati svobodnou obec s okresním zastupitelstvem jí nadřízeným a zříditi autonomní orgány správní se širokým polem administrativy. Brzy však drsná skutečnost ukázala, že pokyn o svobodné dráze k dorozumění neplatil Čechům,[1]) nýbrž Maďarům.

Belcrediho nahradil Bedřich sv. p. Beust, jenž po válce Rakouska s Pruskem a po vyloučení rakouské říše ze svazku Německého Bundu provedl rozdělení říše ve dva státy a dualismus, již od časů Marie Teresie v hlavních rysech založený, uzákonil. V zasedání českého sněmu 18. února 1867 oznámil místodržitel, že nařízeno jest svolati mimořádnou říšskou radu ze všech neuherských zemí na den 18. března, aby schválila změnu ústavy, kterou bylo nutno vykonati pro vyrovnání s Uhrami. Sněm přikázal věc zvláštní komisi, a když 25. února se ohradil proti tomu, aby jeho »bytnost zaniknouti měla v nějaké západní polovici říše, ježto přece království České jest neodlučitelným údem celého Rakouska a 156 hlasy proti 76 hlasům dal výraz lítosti, že panovníkova připověď, daná 20. září 1865 vidí se zmařena: byl sněm království Českého rozpuštěn a nové volby rozepsány.[2]) V novém období sněmovním, v němž 6. ledna 1867 místodržitel sv. pán Kellersperg vládu zastupoval, ukazovalo složení předsednictva sněmovního nejvýmluvněji nastalý obrat. Ani nejvyšší maršálek, ani jeho náměstek neuměli česky; česká sdělení činil zemskému sněmu úředník zemského výboru. Uloženo voliti ze sněmu poslance na novou radu říšskou. Poslanci čeští protestovali, že koná se tím rozdvojení říše na místě

---

[1]) Belcredi uherské otázky nerozřešiv, o vyřízení české otázky přes dané ujištění opravdově se nepřičiniv, 7. února 1867 odstoupil. Neuposlechl usnesení zemského sněmu o rovnoprávnosti na universitě, nýbrž po přání německé menšiny doporučil žádati na akademickém senátu universitním dobré zdání. Nemohl přece nevěděti, že v tom sboru právě nejpříkřejší odpor se zdvíhá proti českému požadavku!

[2]) Zvítězila ve skupení velkých statků strana t. zv. ústavověrná 209 hlasy proti 179 hlasům české šlechty historické. O účasti na průběhu voleb srov. co uvádí Srb, Pol. děj. I. 175.

sjednocení a zmohutnění, že v mocnářství dána jest moc do rukou jedné strany a sněm, který má voliti do rakouské říšské rady, maje voliti do říšské rady říše neuherské, že nemá k tomu ústavní kompetence. Ohražení to podepsalo 88 českých poslanců a odešli ze sněmu. Ale Němci a velkostatkáři volby vykonali, načež sněm uzavřen.

Říšská rada ze zemí neuherských sešla se 20. května 1867, schválila vyrovnání s Uhrami; osnovy o říšském zastupitelstvu, přijaté na říšské radě oběma sněmovnami, staly se po císařské sankci 21. prosince 1867 státním základním zákonem a tvoří t. zv. ústavu prosincovou.

Českému národu, odsouzenému k menšině i ve své užší vlasti, nastala doba trpkých zkoušek...

Proti snahám o federalistické upravení říše zpečetěna byla korunovačním aktem 8. června 1867 soustava dualistická a správa státní ocitla se v této polovině říšské v rukou Němců, v oné pak v rukou Maďarů. Aby svou moc utužili, prohlásili centralismus za spasnou formu správy státní a 24. prosince 1867 zahájilo občanské ministerstvo za předsednictví knížete Karla Auersperga svou činnost. Směr její brzy byl patrný na sněmu zemském. Utrakvistický zemský ústav technický se nelíbil Němcům. Jejich přičiňováním podněcovány byly spory mezi profesorstvem, a kdykoli se jednalo o obsazení té neb oné stolice, stále se opakovalo obvinění, že prý při utrakvistickém zřízení více rozhodují ohledy národnostní nežli vědecké. Tehdáž, když na sněmu zemském Němci byli pány, nepřekvapilo, že němečtí profesoři podali petici na rozdělení techniky, kterouž věc vzal poslanec Höfler a soudruzi za svou a navrhli, aby utrakvistická technika se rozdělila ve dva samostatné ústavy. Nechutil se jim také zákon o rovnoprávnosti jazykové ve školách (Sprachenzwangsgesetz), pokud ukládal povinnost učiti se oběma zemským jazykům. A tak 29. srpna 1868 odhlasovali zrušení čl. 4. zákona ze dne 18. ledna 1866 a již 5. října 1868 usnesení jejich sankcionováno.[1]) Návrh Höflerův po debatě, 18.—24. září vykonané a měnící § 1. statutu technické-

---

[1]) Zem. zák. čís. 29.

ho, došel císařské sankce 18. dubna 1869. Od té doby byly z důchodů zemských vydržovány dva ústavy polytechnické v Praze, jeden s vyučovací řečí českou, druhý německou. Nikdo z posluchačů nesměl býti zapsán současně za řádného posluchače na obou ústavech. Podmínkou přijetí za řádného posluchače byl průkaz dospělosti na základě maturitní zkoušky. Přijímací zkoušky zrušeny. K provádění těchto záměrů bylo potřebí orgánu a tím se stalo obnovené ministerstvo kultu a vyučování. Vyučovací rada, připravivši návrhy, úkol svůj podle německých přání vykonala; mohla tudíž její činnost se zastaviti. Ode dne 2. března 1867 správa obnoveného ministerstva zatímně obstarávána (měl ji Antonín rytíř Hye) až do nastoupení občanského ministerstva, v němž 31. prosince 1867 definitivně ujal se ministerstva kultu a vyučování dr. Leopold Hasner, rytíř z Arthy, bývalý president vyučovací rady.

II.

Ústřední správa školství. Říšské zákonodárství školní.

1. Zápas české samosprávy s centralisací a nerovný boj zastanců národních práv proti výkonné moci, která svou vůli bezohledně prováděla, měl také ohlasy na půdě kulturní vůbec a ve školství zvláště. Události let 1867—1873 mohutnou silou rýsovaly nové obrysy útvaru státního, v němž toliko jeden národní kmen kořistiti chtěl na úkor ostatních. Utlačovaná síla českého ducha ohlašovala se přímo živelně při slavnosti položení základního kamene k národnímu divadlu za heslem »národ sobě«, osvěžovala se při vzpomínkách dějinných, jako byly slavnosti pětistyleté památky narození Husova s poutěmi do Kostnice a Husince, bouřila se v uražených svých citech na táborech lidu, které se konávaly na místech, připomínajících ono veliké hnutí za svobodu svědomí z věku patnáctého. Do vřavy tuhého zápolení padl na chvíli záblesk nadějí, záblesk blízkého vítězství české deklarace a zásadního odporu proti centralismu. Doba fundamentálek a královského poselství k českému zemskému sněmu

přelétla dějiště světové jako jarní déšť, který sice svlažil osení, ale jen tak, aby potom za nepohody časové zase vadlo, schlo. Patrna byla potom škoda a zástupy vysílené bojem, sbírajíce pracně sil svých, mohly ji i při horečném úsilí právě na poli školském jen stěží napraviti. Minulo téměř půl století a rány, které jsme na poli osvětovém v politických zápasech utrpěli, dosud hojíme mnohými obětmi. Roku 1873 zvítězil centralismus státní a sílu jeho pocítila mocně česká škola. Přízeň a nepřízeň vlády k českému školství řídila se výhradně politickými poměry; pro nás je škola dosud »politicum«. O nějakém národním záští neb o germanisaci doby Josefinské nelze tu mluviti; i národu potlačovanému ústavní svobody přes všecku nepřízeň skytaly trochu pomoci v jeho boji, ale uplatňováním moci byrokratické z absolutismu let padesátých dávalo se národu pociťovati, že nepřízeň vlády a neochota vládních orgánů k českým požadavkům na roli školské jest trestem za politickou oposici...

1. Ukazovalo se to na skutcích obnoveného ministerstva kultu a vyučování. Náčelníkům tohoto úřadu stala se zásada o přízni a nepřízni k české škole v politické praxi základním pravidlem. Jestiť obraz české politiky obrazem úspěchu i neúspěchu školského.

Po Lvu hraběti Thunovi byl druhým definitivním ministrem kultu a vyučování od 31. prosince 1867 dr. Leopold Hasner, rytíř z Arthy. Rodilý Pražan,[1]) žák hlavní školy Týnské a akademického gymnasia, tehdy v Klementinu umístěného. Jeho třídním byl v třídách gramatikálních profesor Svoboda, podle Hasnerova soudu[2]) »dobrý člověk, ale vášnivý Čech«, jenž jinocha jiskrných černých očí, černých

---

[1]) Narodil se 15. března 1818 v Praze, kdež otec jeho byl úředníkem soudním a od r. 1830 komorním prokuratorem a dvorním radou. O rok mladší byl Leopoldův bratr Josef, známý okulista a profesor universitní.

[2]) Denkwürdigkeiten von Leopold v. Hasner. Autobiographisches und Aphorismen. Stuttgart 1892. Vydány bratrem Josefem po smrti Leopoldově, jenž 5. června 1891 zemřel ve věku 73 let. Ze zápisků těch však bylo vynecháno vše, co se týkalo osob tehdy ještě živých.

vlasů a ušlechtilého zevnějšku si zamiloval a byl-li v dobré náladě, »černouškem« ho nazýval při vycházkách, které se žáky svými konal, seznamuje je s památkami pražskými. V humanitních třídách Hasner byl žákem Jungmannovým, o němž poznamenal, že byl »slavný slavista, spisovatel velkého českého slovníku, muž sympatického zevnějšku, blahovolné přísnosti a opravdovosti, učenec«. Spolužákem a důvěrným přítelem v mládí byl mu Václav Štulc, rodák kladenský, který jej seznamoval s vývojem tehdejší české literatury; jím jsa povzbuzen opatřil si Hasner Šafaříkovy Starožitnosti, a jak se přiznává, »poctivě je studoval po stránce jazykové i vědecké«. Na studiu filosofickém byl žákem Janderovým a Exnerovým. Mládí své prožíval v ovzduší úřednickém, a když otec jeho nabyl šlechtictví, odklonili se mladí jeho synkové od stavu městského a jeho zvyků, zvláště když otec zakoupiv si pozemek na Novém městě blíže Slepé brány, vystavěl si slušný dům a obklopil jej prostornou zahradou. Ukončiv studia právnická praktikoval u finančního zemského ředitelstva a prohlášen byv r. 1842 doktorem práv, odešel do Vídně ke dvorní prokuratuře, přinášeje s sebou také znalost češtiny, českých poměrů, ano i české země, kterou křížem krážem byl procestoval. V úřadě byli jeho kolegy Lasser, Herbst a Conrad.

Po květnových událostech r. 1848 vrátil se do Prahy, a tu Štulc upozornil na něj hraběte Thuna, jenž mu svěřil redakci úředních novin; a když pak se stal ministrem kultu a vyučování, jmenoval Hasnera profesorem právní filosofie od r. 1849 a od r. 1851 také profesorem národního hospodářství při universitě. Za Hasnerem přišli do Prahy na právnickou fakultu Unger, Brinz, Schulte a Herbst, jenž při počátcích ústavního života ujal se vedení Němců. Také Hasner pomýšlel na politickou kariéru. Byv doporučen Riegrem a Pštrossem, kandidoval r. 1861 na Starém městě v Praze a sliboval se přičiňovati, »aby oba národní kmeny v přátelském soužití mohly se těšiti daným svobodám«. Byv zvolen za poslance na zemský sněm, kolísal ve svých názorech a jsa, jak říkával, přítelem eklektické filosofie, tíhl za ziskem, jenž mu kynul na straně německé, zvláště od té chvíle, kdy

všemocný Schmerling jeho sobělibosti lahodil a volbu jeho do říšské rady většině sněmovní doporučoval. A tak dostav se do říšské rady a nabyv tam hodnosti prvního vicepresidenta, zapomněl na své sliby a přešel zjevně do tábora odpůrců všech českých snah. V boji proti Čechům zůstal důsledně tvrdým po celou dobu své veřejné činnosti.

Hasner omlouvá sice tento politický svůj obrat,[1]) když v pamětech píše: »Rieger a Pštross znali mne dobře a nemohli předem ode mne čekati, že k jejich straně přistoupím. Věděli také dobře, že svým smýšlením, podstatou i vzděláním jsem Němec«. Omluva zajisté lichá; sliboval voličům přičiniti se o přátelské soužití obou národních kmenů, přijal mandát poslanecký od voličů oběma kmenům národním náležejících; když tedy poznal, že ocitřuje se v rozporech zásadních, bylo jeho mravní povinností mandát poslanecký vrátiti. Cítil, kdyby tak jednal, že bude politickou nulou; a tak podle pravdy sobectví od mládí pěstované zvítězilo nad povahou. Že na zemském sněmu s Herbstem, Brinzem a Wolfrumem příkře se stavěl proti Čechům, brzičko byl odměněn úřadem presidenta vyučovací rady rakouské a zvítězil proti straně, která k úřadu tomu kandidovala proslulého slavistu Miklosiče. Stoupal pak na podiv rychle po žebříčku veřejných důstojenství;[2]) stal se předsedou poslanecké sněmovny na říšské radě, přešel na universitu vídeňskou, která na rok 1867—68 zvolila ho rektorem. Tehdy ujal se otěží státní vlády Bedřich sv. p. Beust; ten povolal Hasnera do panské sněmovny a usiloval o jeho přátelství.

Hasner nepokládal dílo Beustovo za státnický čin; nesouhlasil s rozdvojením říše, odsuzoval záměry Beustovy, poněvadž pohřešoval u něho »velikost koncepce a vážnou praegnanci výrazu«; po jeho soudu »národové rakouští v zápasech svých byli poraženi politickou slepotou; kdyby prý byli pomýšleli na budoucnost, hledíce k celkovým poměrům říš-

---

[1]) Denkwürdigk. str. 62.

[2]) Proč tak se dálo, sám naznačil charakteristickými slovy: »ich war jung und elastisch genug.« Není-liž to přímé přiznání jeho povahové slabosti?

ským, byli by udělali lépe, aby své síly zachovali a přestali na relativní samostatnosti, která jim byla nabízena«. A přece — pracoval s Beustem, ano jako předseda říšské rady provedl přijetí vyrovnání s Uhrami, ač byl v srdci svém proti němu. Proč tak jednal? Sám dal na to odpověď ve významných slovech:[1]) »Beust autem genuit Auersperg, Auersperg autem genuit Hasner«... Ačkoli činy Beustovy v skrytu odsuzoval, z touhy po moci a osobním zisku opřel se nicméně o muže, který za prokázané služby se dobře odměňoval. Veřejnost poznala záhy cenu, za kterou Hasner způsobil přijetí zákonů vyrovnavacích, když v ministerstvě občanském svěřen mu kultus a vyučování. Není pochyby, že vedle poctivého Brestla i Hasner přinesl do ministerské rady odvahu, bystrý úsudek, řečnickou obratnost, lahodnou a zamlouvající se formu obcovací; měl i náležitou zkušenost v oboru, jenž mu svěřen, z dřívějšího presidentství v radě vyučovací; v parlamentní polemice proti odpůrcům dovedl působiti jemnou ironií a důvody na oko vážnými: ale také není pochyby o tom, že nebyl charakterem a neznal spravedlivé nestrannosti.

O svých zámyslech poznamenal: »Chtěl jsem celé rakouské školství od dola nahoru zrevidovati. Základ celé budovy, obecná škola, potřebovala nutně reformy; i střední a vysoké školy měly také co doháněti, aby se rovnaly ústavům jiných států«.[2]) Z úmyslu svého provedl toliko začátek; obecné školství vybudoval na základech solidních, a ve znamení pokroku osvětového vymanil národní školu z područí církve. Neučinil tak snad z nějaké nepřízně nebo nechuti k zřízení církevnímu; pokládalť se za muže státu[3]) proti Schultemu, jehož nazýval mužem církve, a poněvadž byla v jeho očích idea státní moci ideou nejsvrchovanější, uplatnil ji také v oboru školském. Nebyl nepřítelem náboženství; jeho moc v životě jednotlivcově i společenském uznával a ochotně oceňoval.

---

[1]) Denkwürdigk. str. 89.
[2]) Denkwürdigk. str. 93.
[3]) Ibid. str. 55.

Dal přesvědčení svému také výraz v osnově zákona, která se zakládala na osmileté docházce školní, na interkonfesijním rázu školy s konfesijním vyučováním náboženským a na státním dozoru ke škole. O osnovách nových zákonů pracovali s Hasnerem dr. Glaser, pak referent pro školy obecné v ministerstvě, sekční rada Hermann, a poslanec dr. Adolf Beer, člen bývalé rady vyučovací a profesor vídeňské techniky. Hotové návrhy zákonů neměly v ministerstvu odpůrců, proto předloženy panovníkovi se žádostí za svolení, aby mohly se předložiti k projednání na říšské radě.

Osnovy ty opíraly se o zákon státní ze dne 21. prosince 1867 č. 142 o obecných právích občanů státních; namnoze práva ta převáděly do praxe státní, nebo je zákonným užitím objasňovaly. Aby vešlo v praktickou platnost ustanovení, že před zákonem jsou všichni státní občané rovni, že úplná svoboda víry a svědomí každému jest pojištěna, že věda a učení vědecké jest svobodné, že všichni národové v státě mají rovné právo a každý národ má neporušitelné právo uchovávati a vzdělávati národnost a řeč svou, ježto rovné právo všech v zemích obvyklých řečí ve škole, úřadě a v životě veřejném od státu se uznává: bylo třeba důsledně pozměniti posavadní poměry a zákony školské, podle nichž privilegovaného místa se dostalo řeči německé a náboženskému vyznání katolickému.

Nové poměry zahájeny, když potvrzen byl říšský zákon, daný 25. května 1868 čís. 48 ř. z., kterým vyhlášena byla základní pravidla o postavení školy k církvi, pak říšský zákon ze dne 26. března 1869 č. 40 ř. z. o systemisování služebních míst u školních rad zemských a okresních a konečně říšský zákon ze dne 14. května 1869 čís. 62 ř. z., kterým se ustanovují pravidla vyučování na školách obecných.[1]) Podle osnovy prvního zákona říšského nejvyšší řízení veške-

---

[1]) Ve sbírce zákonů a nařízení od dr. Jarom. Čelakovského (3. vyd. 1886) viz čl. VII., str. 11—16; čl. X., str. 32—34; čl. XIII, str. 42—100.

rého vyučování, veškeré výchovy a dozoru k ní vykonává stát orgány, zákonem k tomu ustanovenými. Bez újmy práva dohlédacího ponechává se každé církvi, aby řídila a opatřovala vyučování náboženské ve školách obecných a středních a k obojímu měla dohled. Na vyučování v ostatních předmětech církev nebo společnost náboženská působení nemá. Škol a ústavů vychovávacích, zřízených od státu, země neb obce, užívati mohou všichni občané, nehledíc k vyznání víry. Školy a ústavy, církví některou vydržované jejím nákladem, nabudou práva veřejnosti, budou-li dosti činiti všem zákonným podmínkám. Úřadu učitelského na školách a ústavech vyučovacích rovnou měrou dosíci mohou všichni občané státní, prokáží-li způsobilost náležitou. Toliko učitelem náboženství nesmí býti, kdo příslušným vrchním úřadem církevním prohlášen nebyl za způsobilého. K soukromému vyučování lze si vzíti učitele a vychovatele jakéhokoli vyznání náboženského. Schvalování učebných knih vykonávati bude pouze správa vyučovací, avšak schválení náboženských učebnic vyhlásiti smí teprv, když o jich vhodnosti se vyslovil příslušný úřad církevní.

Nejvyšší správa a dohled nad vyučováním veřejným a vychováváním svěřen jest ministerstvu vyučování. Ke správě věcí vychovatelských zřízena jest v každém království a v každé zemi *a)* zemská školní rada, jako nejvyšší školní úřad zemský, *b)* okresní školní rada pro každý okres školní, a *c)* místní školní rada pro každou školní obec. Rozdělení země v okresy školní, ustanovení členů okresních a místních školních rad, přibírání zástupců velikých školních obcí do zemské rady zůstává vyhrazeno zákonodárství zemskému.

Tak přešel obor působnosti, kterou dosavade měly konsistoře se zemskou vládou, na zemský úřad školní, od vikářů a politických úřadů na okresní školní radu, od farářů a patronů škol na místní školní radu. Dosavadní škola konfesijní proměněna ve školu interkonfesijní, všem vyznáním náboženským rovně přístupnou a poměry mezináboženské, týkající se náboženského vyznání dítek ve věku školou povin-

ném, urovnány zákonem říšským ze dne 25. května 1868 čís. 49 ř. z.

Druhým zákonem bylo ustanoveno, že při zemských školních radách zřizují se místa referentů pro školní věci administrativní a ekonomické, a obsazují se členy politických úřadů zemských, tam též se přidělují zemští školní dozorcové, které k návrhu ministra kultu a vyučování jmenuje panovník, jakož do okresních školních rad přísluší ministrem jmenovaní okresní dozorci školní pro věci paedagogické a didaktické podle instrukcí daných ministerstvem dne 11. července 1869.

Po těchto vykonaných krocích přípravných mohl býti vyhlášen třetí zákon, obsahující pravidla vyučování na školách obecných. Část o veřejných školách řešila tyto otázky: I. k čemu jsou školy obecné a kterak mají býti zřízeny (§ 1.—19.); II. o návštěvě školní (§ 20.—25.); III. o vzdělání učitelů a uzpůsobení k učitelství (26.—42.); IV. o dalším vzdělávání učitelstva (43.—47.); V. o právním postavení učitelstva (48.—58.); VI. o zřizování škol (59.—61.); VII. o tom, kdo má zapravovati náklad na školy obecné (62.—67.). Ústavům soukromým věnován byl oddíl zvláštní (68.—73.) a připojena byla ustanovení přechodná (74.—78.).

Na uskutečnění těchto tří zákonů Hasner mohl býti s hlediska pokrokového právem hrd;[1]) s hlediska politického vítězství jeho oslabeno bylo váhou silné menšiny; avšak pravice na radě říšské, třeba že hájila práva zemských sněmů ke školství, nejednala v duchu pokroku, když odpírala návrhům, které bylo lze, i při autonomním stanovisku, uplatniti v rámcovém říšském zákoně školním.[2])

---

[1]) Denkw. 97—99; zvl. »ich habe einen grossen Sieg errungen«.

[2]) V plenum sněmovny generální debata vyplnila dvě schůze. Po závěrečné řeči Hasnerově navrhl poslanec dr. Riehl, aby zákon byl v celku přijat bez debaty speciální. Pravice poslanecká po protestu ryt. Grocholského, dr. Tomana a Giovanelliho dne 24. dubna 1869 opustila sněmovnu. Sněmovna však byla i tehdy způsobilá se usnášeti, avšak při speciální debatě byly by dva hlasy dostačily k zamítnutí osnovy zákona při

Hasner uzákonil heslo, od dob Terezinských častěji opakované, že škola jest politikum, podřídiv veškero vyučování i všecku výchovu myšlence státní svrchovanosti. Centralisace státního zřízení postoupila dále o celý hon.[1]) Hasner, pokládaje ideu státního celku za nejsvrchovanější moc, sestředil platnost její na poli správy vyučovací tak, že v zákoně, jenž provádí a uskutečňuje vzdělání obyvatelstva školou, přibírá toliko k spolupůsobení zástupce církví, jakož i zástupce obcí, okresů a zemí„ ale sobě vyhrazuje všecko konečné rozhodování, ačkoli břímě nákladu nejobsáhlejšího nenese, nýbrž ukládá obcím a zemím, aby uhražovaly všecky věcné potřeby i nesly také náklad na učitelské platy v celém obecném školství.

Míra práv, udělených obcím, okresům a zemím, nebyla nikterak přiměřena uloženým povinnostem a zarážela tím více, že nehledělo se při tom ani na zvláštní kulturní ani národní potřeby jednotlivých zemí a jednotlivých národních kmenů. Zákony Hasnerovy, důsledně pomáhajíce obecnému pokroku a usilujíce o zvýšení úrovně obecného vzdělání nejširších vrstev společnosti ve státě, měly dobré jádro; ale svým centralisujícím směrem, svou kategorickou zásadou, že ani na učebných osnovách, ba ani na školních učebnicích bez vůle ministrovy nelze nic měniti, narazily na tuhý odpor i tam, kde přednosti jejich byly uznávány. A po té stránce uznání nepoměrně zasluhovaly, že otevřely síně obecných škol důkladnějšímu vzdělávání společenského dorostu podle těchto zásad: »Každá škola obecná, zřízená nebo vydržovaná zcela nebo z části nákladem státu, země nebo některé místní obce, jest ústavem veřejným a může v ní vyučovati způsobilý učitel bez ohledu na vyznání náboženské, ježto jest přístupna mládeži všech vyznání náboženských, státem uznaných«.

»K učebným předmětům dosavadním přistupují na obecné škole také nejpotřebnější nauky z přírodovědy, ze země-

---

druhém a třetím čtení. Panská sněmovna ve schůzi 10. května schválila návrh zákona přijavši jej v prvém, druhém a třetím čtení za sebou.

[1]) Poslanci čeští nebyli účastni tehdejšího rokování pro pasivní odpor české tehdejší vedoucí politiky.

vědy a dějepisu, nauka o tvarech měřických, kreslení, tělocvik, zpěv a pro dívky ženské ruční práce s poučováním o domácím hospodářství«.

»Škola měšťanská udílí vyšší vzdělání, než jakého lze dojíti na škole obecné, všem, kdo nechodí do školy střední. S jednotlivými školami mohou se spojiti vychovávací ústavy pro dítky školou ještě nepovinné, jakož i hospodářské a řemeslnické kursy pro ty, kdož odrostli. Povinnost choditi do školy trvá od dokonaného 6. roku do dokonání 14. roku věku. Učebná látka tak se upraví, aby každý školní rok tvořil vyučovací stupeň. Osnovy pro každou kategorii obecných škol vydá ministr a určí zároveň učebné knihy. Na 80 žáků připadne jedna učitelská síla; počet sil učitelských a podučitelských přesně se určí stálým poměrem. Právní poměry učitelstva, týkající se zabezpečení stálého služného s odstraněním všeho vedlejšího zaměstnání, upravení výslužného a opatření vdov i sirotků po učitelích, vyřídí zemské zákonodárství. Povinnost péče o školu přísluší především obci, pak školnímu okresu a subsidiárně zemi. Stát zřizuje svým nákladem ústavy ku vzdělání učitelů a učitelek a s nimi spojené školy cvičné, otvírá občasně kursy k dalšímu vzdělání učitelů, udílí stipendia chovancům na ústavech učitelských, odevzdá normální školní fondy cum omni onere et commodo zemím a poskytne příspěvky poměrné podle tříletého průměru po odečtení všech svých povinností. Ústavy učitelské jsou čtyřleté, vyučování na nich je bezplatné; zkouška dospělosti opravňuje absolventa k službě podučitelské. Po dvouleté praxi může podučitel vykonati před zřízenou komisí zkoušku učitelské způsobilosti. Soukromým ústavům, vyplní-li všecky požadavky uložené školám veřejným, může se uděliti právo veřejnosti«.

Tak stručně vystiženy hlavní myšlenky nového zákona o školách obecných; přirovná-li je kdo ke dřívějšímu politickému zřízení školnímu, chtěj nechtěj musí doznati, že hlásaly vzpružení a osvěžení školního života a tím zvýšení všeobecného vzdělání.

Měly však v sobě také podněty k odporu. V Rakousích nad Enží, v Tyrolsku a Vorarlberku zdvihly se hlasy církev-

ních kruhů a vedly spory, jichž i autorita stolice papežské byla účastna; u nás zdvihl se zásadní odpor proti obmezování samosprávy na poli školském, která přece podle čl. 18. zřízení zemského ze dne 28. února 1861 č. 20 ř. z. vyhrazena byla zemskému sněmu. Ledaktera obec, nejsouc nakloněna k peněžním obětem, které se novými zákony ukládaly, zakrývala svou nechuť rouškou uražené samosprávy. Brojilo se také proti státnímu dozoru a v okresních školních dozorcích nespatřovali namnoze muže, kteří paedagogickým taktem a didaktickou vyspělostí vynikali a o zlepšení stavu škol, o zdokonalení method vyučovacích, o zvelebení docházky školní se starali do úpadu, nýbrž viděli v nich státní pochopy a služebníky okresních hejtmanů. Odmítalo se všeliké spolupůsobení s úřady, odmítaly se volby do místních a okresních školních rad. Z řad učitelstva bylo hojně mučeníků, kteří v boji tom za oběť položili své existence.[1]) Leč k obratu přivedlo nás jednak vykořisťování výhod zákonných se strany Němců, kteří o překot budovali si úhledná stavení školní a zakládali školy měšťanské, hojně užívajíce zemských peněz, jež Čechové zásadně odmítali, jednak také rozhodovalo tu důsledné chování se vlády, která na dráze již nastoupené setrvávala a pomocí svých většin na zemských sněmích zákonodárstvím zemským nové zřízení školní utvrzovala.

Hasner úkolu svého nedokonal; »osud ho do výše vznesl, osud také jej porazil«[2]) — tak sám doznal. Nechtěl připustiti vnitřní polskou řeč v Haliči, neboť se obával, že to bude pro ostatní Slovany rakouské vydatnou záminkou k dalším sna-

---

[1]) Bylit tehdy pro odpor proti novým zákonům sesazeni: Ant. Kon. Viták, nadšený paedagogický spisovatel a učitel v Lounech, Václav Vaněk, učitel v Bezně, Al. Lohr, učitel ve Všelisích, P. Bohd. Schüller, ředitel hlavní a podreální školy v Poličce s učitelem Vincencem Podhajským, Ant. Král v Dobříši a mnozí jiní...

[2]) Denkwürdigk. str. 103. Když v lůně ministerstva objevily se rozpory, byl sice Hasner od 1. února do 4. dubna 1870 předsedou ministerstva, avšak toho dne propuštěn. »Co člověk vykonal, svět ví; ale co práce ho to stálo, ví jen on sám;« těmi slovy ve věku 53 let rozloučil se s křeslem ministerským.

hám po ústupcích; v tom spatřoval seslabování státní moci a překážku brzkého uznání němčiny za státní řeč, které měl za nutné.

Ale símě moderní obecné školy zasil do půdy úrodné a nástupci Hasnerovi, vyjma Jos. Jirečka, střehli žárlivým okem jeho vzrůst a dychtivě čekali na slibnou úrodu. Svědčí o tom nařízení ministerská: 1. o organisaci ústavů ku vzdělání učitelův a učitelek ze dne 12. července 1869; 2. o schvalování učebnic a připouštění učebných pomůcek k účelům vyučovacím ze dne 23. listopadu 1869; 3. o zřizování 4—8nedělních kursů v měsících prázdninových, pro další vzdělání učitelstva ze dne 6. dubna 1870; 4. řád školní a vyučovací pro školy obecné ze dne 20. srpna 1870; 5. učebné osnovy pro školy měšťanské, vyhlášené 20. srpna 1870; 6. nařízení o zkouškách způsobilosti učitelské pro školy obecné a školy měšťanské ze dne 8. dubna 1872; 7. nařízení o okresních a zemských poradách učitelských ze dne 8. května 1872; 8. nařízení o mateřských školách, opatrovnách a jim příbuzných ústavech vychovávacích ze dne 22. června 1872.

Nařízení ta jednak doplňovala, jednak prohlubovala zásady organisační a vnitřnímu vývoji školského života určovala spolehlivé dráhy. Kolísání jakési způsobily arci na kratičkou dobu politické poměry let 1870 a 1871. Tehdejší ministr Josef Jireček,[1]) odchovanec školy Thunovy, pomýšlel na převedení všeho školství do kompetence zemské, na rozdělení fakult českých a německých na jediné universitě v Praze.

---

[1]) Spravoval ministerstvo od 6. února do 30. října 1871. Narodil se 9. října 1825 ve Vysokém Mýtě, zemřel 25. listopadu 1888 v Praze. R. 1850 povolán byl od hraběte Lva Thuna do ministerstva vyučování, kde 1869 stal se ministerským radou. Za Hohenwarta byl ministrem. Odstoupiv přestěhoval se do Prahy a od r. 1879 byl činně účasten veřejného života politického na zemském sněmu i na říšské radě, jakož i života vědeckého a spolkového. Literární jeho činnost nesla se různými směry; při pracování vědeckého názvosloví českého, při vydávání českých školních knih c. k. knihoskladem neúnavně pomáhal české věci; jeho školní čítanky a anthologie literární byly dítětem těžké doby, nikoli srdce a vlastního nazírání Jirečkova. Srov. Ottův Nauč. Slov. XIII., 542—44 (Praha 1898).

ukládal zemským školním radám, aby o zákonech Hasnerových, vzhledem k účinkům zprávy podaly; avšak než byly přípravy vykonány, bylo mu rozloučiti se s úřadem. Nehledě k vynesením podřízenějšího rázu, jakkoli celkem dobrým, s povděkem dlužno Jirečkovi za velikou zásluhu počítati, že vymohl panovníkovo rozhodnutí ze dne 22. července 1871 (vyhlášeno minist. vyn. ze dne 31. července 1871, čís. 603) o jazyku při úřadování o věcech školních. Podle něho ve všem úředním dopisování mezi zemskou školní radou a okresními školními radami zachovávati jest pravidlo, že zemská školní rada má vynesení svá německým okresům a německým ústavům vyřizovati v jazyku německém, naproti tomu však vynesení českým okresům a českým ústavům vyučovacím v jazyku českém. Okresům co do jazyka smíšeným vyřizovati jest podání všecka zemskou školní radou v obou jazycích zemských. Okresní rady podávati mají zemské školní radě zprávy v jazyku svého okresu, v okresích smíšených pak podle jazyka školy a obce, které se zpráva týče.

Máme tedy v úřadech školních od té doby, pokud úřadů okresních školních rad a zemské školní rady se týká, jakož i úřadování ředitelstev středních škol se zemskou školní radou upraveno podle jazyka té oné školy. Význam tohoto upravení vynikl za doby úporných bojů o právo jazyka českého v úřadech a o vnitřní řeči úřední; jen školství bylo již z bojů těch vyňato, nepotřebujíc nic, než přesné zachovávání platných předpisů.[1]) Ba možno říci, že upravení to dovedlo českou opposici proti novým zákonům školním z veliké míry uklidniti.

Dalekosáhlý význam vynesení ministerského ze dne 31. července 1871 byl dříve patrný našim politickým odpůrcům, nežli nám. Proto, když poměry po roce 1871 se ustálily v je-

---

[1]) Názor ten i vyššími instancemi potvrzen. Rekurs okresní školní rady německé, v jejímž obvodu byly také české školy, proti nařízení zemské šk. rady, které jí ukládalo českým školám po česku dopisovati, byl zamítnut rozhodnutím ministerským 19. června 1894 č. 12.666 a vysloveno, že ve věcech správního úřadování nižší instance nemá práva odvolacího z nařízení daných úřadem vyšší instance. —

jich prospěch, vší mocí se přičiňovali, aby správcové ministerstva kultu a vyučování pokračovali v duchu centralistických zásad Hasnerových.

Mužem podle jejich srdce byl Karel rytíř Stremayer,[1]) ministr od 1. února 1870 do 4. února 1871, pak od 25. listopadu 1871 do 16. února 1880. Liberál, veliký pokrokovec, ale důsledný a nebezpečný odpůrce všelikého snažení národního na poli kulturním. Nadvládu němectví utužiti bylo mu heslem, pro něž odmítal požadavky české za vyšší školy, a byl-li donucen k nim přece přihlédnouti, povoloval jim v nejkrajnější potřebě nejskromnější měrou. Byl otcem školského byrokratismu. Jako ministr kultu přičinil se o reformní zákonodárství konfesijní; stanoviv říšským zákonem ze dne 20. června 1872, čís. 86 ř. z. otázku, kdo jest povinen opatřovati vyučování náboženství na veřejných školách obecných, středních a ústavech učitelských, jakož i náklad vésti na toto vyučování, postaral se o vydání říšského zákona ze dne 7. května 1874 č. 50 z. ř., jímž se upravily zevnitřní právní poměry církve katolické[2]) a patent daný dne 5. listopadu 1855 v celém obsahu svém zrušen. Jako ministr vyučování provedl organisaci moderní školy zemským zákonodárstvím téměř ve všech korunních zemích rakouských.

Při organisaci obecného školství až do roku 1873 měly Čechy 107 venkovských a 15 městských okresů školních; po-

---

[1]) Nar. 30. října 1823 ve Štýrském Hradci. R. 1848 byl členem frankfurtského parlamentu a zastával se programu velkoněmeckého. Od r. 1850 byl universitním profesorem v Štýrském Hradci, kdež r. 1860 zvolen do zemského sněmu a jako člen zemského výboru velice se zasloužil o zemské ústavy humanitní. Ministr dr. Giskra povolal ho za radu do svého ministerstva, odkud potom přešel na křeslo ministerské. Spravoval také asi rok ministerstvo spravedlnosti a vydal s min. dr. A. Pražákem jazykové nařízení, jímž právo češtiny s němčinou ve vnějším styku bylo v celém království Českém pojištěno. Týkalo se užívání zemských jazyků při jednání politických, soudních úřadů a státních zastupitelstev v království Českém se stranami a samosprávnými úřady. Zemřel 22. června 1904.

[2]) Srov. Čelakovsk. Sbírk. zák. čl. IX., str. 22—32.

tom 60 okresů českých, z nich 58 venkovských a 2 městské, a 49 německých okresů, z nich 48 venkovských a 1 městský.

Školství za správy Stremayrovy, jak níže dolíčíme, učinilo značné pokroky a valně rozšířilo obor svůj i jiným směrem. Ale v oboru obecného školství ozývalo se během času oprávněné přání, aby říšský zákon školní upraven byl se zřením ku zvláštnostem a potřebám jednotlivých království a zemí v říšské radě zastoupených. Hlásalo se, že spolupůsobení místních, okresních i zemských zástupců z živlů samosprávných mohlo by účinněji se uplatňovati, když by v mezích zákona více se šetřilo místních, okresních i zemských potřeb. Směru tomu politické poměry byly příznivy. Vláda hraběte Taaffa chtěla kolem sebe udržeti všecky národy; slibujíc, že stát bude bezpečným útočištěm jich všech, pomýšlela vyhověti tužbám říšských zástupců předně z alpských zemí. Také ráda byla by pro zákony školní získala součinnost hierarchie, která jim přes mírnou leckde praxi nepřála. Za součinnosti zástupců všech národů v říši smířiti s novým stavem ducha církve i ducha národů měla úkolem novella školní.

K takovému činu, jenž kompromisem s různými činiteli na oko seslaboval centralistický pilíř dosavadních zákonů školních, Stremayr se nepropůjčil. Vystřídal jej tedy na křesle ministerském dr. Zikmund svob. pán Conrad z Eyberfeldu, před tím místodržitel na Moravě.

Ujav se 16. února 1880 vlády, předložil návrh novelly k říšskému zákonu školnímu, kterým se některé články zákona ze dne 14. května 1869 pozměňovaly. Levice sněmovny poslanecké považovala krok ten za nepřátelský útok proti moderní škole a také na pravici sněmovní nemohli se pro navržené změny rozehřáti. V pravdě vyhovoval návrh jen potřebám obcí venkovských, ale s výhodami materiálními slučoval ztrátu na duchovních statcích, jsa po této věcné stránce krokem nazpět. Obmezoval i do jisté míry osobní volnost učitelstva, připouštěje, že učitel za své chování kromě školy může býti stihán trestem disciplinárním, uráží-li jím vážnost stavu a ubližuje působení vychovatelskému. Krokem nazpět byl návrh ten, poněvadž připouštěl provedení zásad

polodenního vyučování na školách venkovských, omezoval vyšší vzdělání na školách měšťanských pouze na vědomosti potřebné rolníkovi nebo řemeslníkovi, a snižoval dobu povinné docházky školní různými druhy úlev, které nastupovaly na venkovských školách po dokonaném šestém již roku školním. I to bylo na škodu učitelstvu, že řídícím učitelem mohl se státi jen učitel mající také způsobilost vyučovati náboženství onoho vyznání, ke kterému přináleží většina žáků té školy podle pětiletého průměru.

K zabezpečení potřebné většiny na říšské radě nutno bylo dlouhé vyjednávání se stranami. Proto návrh projednáván dříve v panské sněmovně 19. a 20. února 1883. Tehdy jménem hierarchie prohlásil kardinál kníže Bedřich Schwarzenberg, že biskupové, uznávajíce zlepšení zákona školního (ve smyslu katolickém), budou pro školní novellu hlasovati a v duchu jejím při provádění oprav školských spolupůsobiti. V sněmovně poslanecké projednávána byla tato předloha od 14. do 28. dubna. Po speciální debatě přijat návrh zákona ve druhém čtení 173 hlasy proti 160; při třetím čtení dne 28. dubna 170 hlasy proti 167 hlasům.[1]) Opravenému takto zákonu školnímu, čili t. zv. školní novelle, byla dne 2. května 1883 udělena sankce panovníkova.

Od té doby se zákonodárství veřejným školstvím obecným ve větším slohu na říšské radě nezabývalo; na hladině školního života sice zavládla součinnost zástupců církevních, samosprávných i státních, ale ve vývoji jeho objevovaly se a uplatňovaly nové obrozující proudy pokrokové, obrážejíce se také v zákonodárství zemském a pečujíce, aby školní novelou po stránce osvětové skutečný krok nazpět pro nás škody nezpůsobil; za to děkujeme zdatnému a svých povinností svrchovaně bdělému učitelstvu.

b) Školy střední. Vlažnost a nechuť správy státní. Oběti českých obcí. Vznik reálných gymnasií. V oboru s t ř e d n í h o š k o l s t v í náčelníci obnoveného ministerstva kultu a

---

[1]) Srov. Protok. Sněm. pruské IX. res., 74. a 75. schůze, pak protok. poslan. sněm. rady říš. IX. res., 295.—307. schůze, str. protok. 10011—10696.

vyučování nepodnikali zásadních novot a změn. Důkladnost a modernost organisačního nástinu pro gymnasia a reálky uznávala se obecně; také odpůrci jeho po čase seznavše jeho výbornost a vidouce, že liché byly jejich obavy, uklidnili se a s ním spřátelili.

Text organ. nástinu v definitivním vydání poskytoval nejvyšší správě školské dosti opory, aby uplatňovala nadvládu němčiny nad jazyky ostatních národností rakouských různými směry. Článek 18. org. nást. stanovil sice, že obligátním předmětem učby jest také jazyk mateřský, avšak volbu vyučovací řeči při ústavech státem zařizovaných mělo ministerstvo samo ve své ruce a mohlo »podle potřeb obyvatelstva« (§ 17.) rozhodovati.

Hasner zachoval se k středním školám českým skoupě. Připustil, že obec Klatovská a Rychnovská mohly ujmouti gymnasia řádová a převzíti je ve vlastní správu s mnohou obětí. Klatovy, rozvázavše smlouvu s klášterem emauzským a zjednavše ústavu svému státní reciprocitu, přeměnily jej v obecní reálné gymnasium, pro něž postavily r. 1876 slušnou budovu nákladem 37.000 zl. (74.000 K), nečítajíce pozemek, který pro ni zdarma daly. Rychnovské nižší gymnasium piaristské obec doplnila vyššími třídami a vedla náklad společně s řádem. Novou českou střední školu v Třeboni otevřel Hasner nákladem státním od 1. září 1868, aby vyhověl přání německé strany v Českých Budějovicích, která prahla po odstranění českých poboček při gymnasiu. Pouze reálnému gymnasiu v Táboře vlídnější ukázal tvář způsobiv, že na základě nejvyššího zmocnění ze dne 7. srpna 1868 byl ústav ten v celém svém složení převzat od 1. ledna 1869 do správy státní.

Stavu učitelskému na školách středních Hasner pomohl tím, že upravil jeho hmotné poměry zákonem ze dne 9. dubna 1870. Služné profesorům vyměřeno roční částkou 800 zl. (pro Vídeň 1000 zl.) a zavedeny pětileté přídavky po 200 zl. Funkční přídavek ředitelů vídeňských činil 400 zl., ostatních ředitelů na úplných ústavech 300 zl., na neúplných 200 zl. ročně; také jim bylo přiřknuto právo na naturální byt nebo příbytečné. Učitelé ve Vídni a v Terstu měli

výjimečně příbytečné ročních 300 zl. všichni. Služné s přídavky pětiletými započítáno do pense, jejíž výše percentuálně mezi 10.—30. rokem služebním stoupala. Ústavy obecní i zemské byly zavázány týmž způsobem služné svého učitelstva vyměřovati a vypláceti. Poněvadž však některé řády duchovní nemohly ze svého středu na školy své dosazovati síly po zákonu způsobilé a na placení sil světských neměly peněz, byly řádové střední školy jednak převzaty státem, jednak přenechány obcím. Tak se stalo v Mladé Boleslavi, Rychnově, Německém Brodě, Slaném a v Klatovech.

Trochu příznivější větérek zavanul za správy Jirečkovy. K jeho návrhu dáno bylo panovníkovo svolení, že české biskupské gymnasium v Českých Budějovicích (nejv. rozh. 29. září 1871) a obecní reálné gymnasium v Chrudimi (n. rozh. 26. září 1871) byla převzata do správy státní, a že podle nejv. svolení ze dne 7. října 1871 otevřeno bylo nákladem státním první české reálné gymnasium v Praze na Novém městě (zprvu v Eliščině třídě, pak v Spálené a od r. 1894 v Křemencově ulici).

Po odstoupení ministerstva Hohenwartova brzy se cítila změna politických poměrů ve vývoji českých škol středních. Ministr Stremayr zásadně odmítal zřizování jich nákladem státním a jen z donucení, aby mohl současně otevříti také německé gymnasium, připustil, že také nákladem státním se zřídilo druhé reálné gymnasium české v Praze v Truhlářské ulici, pro něž 4. září 1874 vymohl panovníkovo schválení. Do státní správy převzato za celou dobu jeho úřadování jediné české gymnasium v Litomyšli, dříve piaristské, a jediná česká reálka v Hoře Kutné.

Chtěly-li české obce míti střední školy a poněkud se rovnati obcím německým, které byly obmýšleny státními ústavy, nezbývalo jim než prováděti zásadu svépomoci. Tomu Stremayr nebránil; přísně prozkoumav podmínky i finanční sílu zakladatelů, připouštěl zřizování soukromých ústavů obecních, jimž pak právo veřejnosti uděloval neb čas od času také odnímal. Z té doby vzešlo hojně reálných gymnasií, jako v Domažlicích (1871), pro něž obec nákladem 35.287 zl. (pozemek, nábytek a pomůcky nečítajíc) úhledný stánek opa-

třila, v Příbrami (1871), kde na novou budovu 82.000 zl. obětováno. Vystavěla ji obec a věnovala — jak hlásá nápis ve vestibulu »mládeži studující, naději vlasti«. Tak stalo se i v Pelhřimově (1871), kde pro reálné gymnasium postavena budova nákladná za 160.000 zl.; v Rokycanech (1873), Kolíně (1876), Novém Bydžově (1873), který na zbudování útulného stánku věd věnoval 50.000 zl., v Roudnici (1877), která pořídila za 66.000 zl. pěknou budovu školní, a ve Vysokém Mýtě (1880), jehož školní budova stála 142.000 zl.

K reálným gymnasiím uchylovaly se obce jednak z důvodů výchovných, že na nich až do třetího roku studijního se odkládala důležitá otázka, má-li žák oddati se směru humanitnímu či reálnímu, jednak z důvodů úsporných, poněvadž reálná gymnasia v složení svém dobře hověla také žákům, kteří do praktického života odcházeli po třídě čtvrté a podle tehdejších požadavků vykazovati mohli propravu humanitní i realistickou k odbornému povolání. Tito žáci zůstávali u rodičů doma, kdežto jinak ti neb oni z nich byli by bývali na cizinu odkázáni, když by střední škola v zařízení svém byla buď gymnasiem nebo reálkou.

Avšak tato nově vzniklá reálná gymnasia nebyla v ústrojí svém složena, jak bylo reálné gymnasium táborské nebo městské reálné gymnasium v Praze a v Plzni. Tato reálná gymnasia byla pokusem jednotné školy střední, jejíž myšlenka základní v kruzích rozhodujících neměla tehdy přátel, neboť v jejich očích bylo reálné gymnasium ústavem humanitním, čtyřtřídním, nižším, který po výtce připravuje do vyššího gymnasia a také do vyšší reálky. Odmítali tudíž i jiné pokusy a návrhy vytýkajíce, že dvouleté studium na škole střední nikterak není způsobilé, aby z jeho výsledků bylo možno poznati, zda má žák více vloh pro předměty gymnasijní či reální, jakož také ukazujíce, že současné se učení čtyřem jazykům (latina, řečtina, němčina, francouzština) vedle mateřštiny, tehdy popelky ve školách, vede k přetěžování a povrchnosti vědecké. Poněvadž ostří těch námitek bylo hlavně namířeno na české školy střední, tehdejší zemští školní inspektoři Václav Svoboda a Josef Webr, oba nadšení přátelé jednotné školy střední, vypracovali a v zasedání c. k. zemské

školní rady dne 7. prosince 1872 navrhli statut jednotné čtyřtřídní školy střední, k níž by se pak čtyři třídy vyššího gymnasia a čtyři třídy vyšší reálky (buď oboje, jako bylo v Táboře, Praze, Plzni, buď jedno) přiřaďovaly.

Školu podle navrženého statutu zřízenou nazvali kombinovanou[1]) školou střední. Její obraz nastiňuje tabulka:

	Třída	Nábož.	Latina	Čeština	Zeměpis Dějepis	Mathematika	Přírodopis, fysika a chemi	Kreslení geometr.	Kreslení ruky	Němčina			Součet
Společ. niž. oddělení reál. gymn.	I.	2	7	3	3	3	3	5		3			26 + 3
	II.	2	7	3	3	3	3	2	4	3			27 + 3
	III.	2	7	3	3	3	3	2	4	3			27 + 3
	IV.	2	7	3	3	3	3	2	4	3			27 + 3

	Třída	Nábož.	Latina	Řečtina	Čeština	Zeměpis Dějepis	Mathematika	Fysika	Přírod.	Filosof.	Němčina		Součet
Vyšší gymnasium	I.	2	5	7	3	3	4	—	3	—	3		27 + 3
	II.	2	5	7	3	3	4	—	3	—	3		27 + 3
	III.	2	5	7	3	3	2	3	—	2	3		27 + 3
	IV.	2	5	7	3	3	2	4	—	2	3		27 + 3

	Třída	Nábož.	Franc.	Češt.	Zeměp. a dějepis	Math.	Fysika	Přírod.	Chem.	Deskr.	Kresl.	Němč.	Součet
Vyšší reálka	I.	2	5	3	3	5	—	3	—	3	4	3	28 + 3
	II.	2	4	3	3	5		3	2	3	4	3	29 + 3
	III.	2	4	3	3	4	4	—	2	3	4	3	29 + 3
	IV.	2	4	3	3	4	5	—	2	3	2	3	28 + 3

Tu zavádělo se společné vyučování v prvních čtyřech třídách beze vší výjimky (řečtina a francouzština se posunovaly až do vyšších oddělení) a tím se také posunovalo rozhodování rodičů o humanitním nebo realistickém směru studií za čtrnáctý rok věku žákova. Byl to věru solidní podklad

[1]) Podání Z. R. Š. čís. 16334 ai 1872.

pro další studium[1]) a další navrhované změny, jako rozšíření studia reálného na 8 let a jednotná učebná osnova pro náboženství, češtinu, němčinu, dějepis, zeměpis, matematiku, fysiku a přírodopis, platná pro gymnasisty jako realisty, byla by dojista zvýšila vědeckou úroveň žáků na střední škole a umožňovala by přechod z takové střední školy na universitu i techniku. Bohužel, návrhu tomu tehdy se nedostalo souhlasu. Ministerstvo[2]) vydalo 6. srpna 1872 pro Čechy a 17. července 1871 pro Moravu čtyřtřídním reálným gymnasiím zvláštní osnovu učebnou, která však úsilím c. k. zemské školní rady musila se změniti, poněvadž zemským poměrům nehověla; konečně po delších úvahách vydalo 1. července 1874 vynesením čís. 8316 závaznou normu o počtu týdenních hodin učebných, která bez proměny v platnosti trvala po 24 let. K reálnému gymnasiu dle úpravy z r. 1874 připjaly se potom vyšší třídy gymnasijní podle gymnasijního plánu beze změny, a odtud název ústavů zněl: reálné a vyšší gymnasium. Z nich reálná a vyšší gymnasia v Praze v Křemencově ulici, na Smíchově, v Kolíně, Klatovech, Chrudimi a Novém Bydžově zachovala svou organisaci až do roku 1908, kdežto reálná gymnasia v Litomyšli, Příbrami, Německém Brodě, Pelhřimově, Plzni, Praze na Malé straně a Truhlářské ulici, v Roudnici, Táboře a Třeboni přeměnila se později na gymnasia s obligátním kreslením, někde i s obligátním tělocvikem, a v Praze, Plzni a Táboře z vyšších oddělení reálních vznikly samostatné reálky.

Městskými obcemi zřízené české ty školy střední vyžadovaly na nich dalších nesmírných obětí. Nestačilo vybudovati slušný stánek umění a věd, šlo též o veliký náklad je udržovati, který všecek také na bedrách občanstva spočíval; a že vnitřní zařízení ústavů, zvláště vystrojení sbírek učebných věnována byla neobyčejně obětivá péče, nebudeme da-

[1]) Odůvodnění toho návrhu viz v II. zprávě reál. gymn. v Spálené ulici v Praze r. 1875 v článku Fr. Patočky »K dějinám reálných gymnasií« na str 9—12.

[2]) Marenzeller, Normal I. č. 18, str. 40—48; č. 19, str. 48—51. Osnova moravská ve vyn. čís. 5443 MKV ai 71; česká ve vyn. čís. 7441. M. K. V. ai 72.

leci pravdy, tvrdíme-li, že národ český na své střední školství obětoval miliony. Na tom poli náprava nastati musila. Uznávali to činitelé vedoucí stát,[1]) a jestliže chtěli, by poslanci čeští na radě říšské podporovali snahy hraběte Taaffa, musil v školské politice nastati obrat. Arci byl jen ponenáhlý. V Praze počátkem školního roku 1881—82 otevřeno české státní gymnasium v Žitné ulici, rok potom státní reálné gymnasium na Smíchově (arci zvážen ten čin hned otevřením německého gymnasia v Štěpánské ulici v Praze a německého reálného gymnasia na Smíchově); do správy státní převzaty roku 1880 Mladá Boleslav, Klatovy a reálka v Pardubicích, r. 1882. Plzeňské reálné gymnasium, Karlínská reálka od 1. ledna 1883, Kolínské, Příbramské reálné gymnasium, Jičínská a Litomyšlská reálka od 1. září 1884, Německobrodské reálné gymnasium od 16. února 1885, reálka v Hradci Králové a Písku ode dne 1. ledna 1886. Ministr Conrad spravedlivým požadavkům českým sice vyhovoval, ale nečinil tak zcela blahovolně, jak dosvědčují smlouvy o převzetí jednotlivých ústavů, v nichž hojně povinností a dávek ponechávalo se na bedrách obecních.[2]) A nad to musila česká dele-

---

[1]) Srov. A. Srb, Politické dějiny nár. česk. I. str. 565 a násl. Žádalť memorandum poslanců českých na říšské radě ze dne 17. listopadu 1879, o středních školách; *a)* náklad, jejž stát na střední školy v Čechách a na Moravě činí, věnován buď duchovním potřebám obou národních kmenů v náležitém poměru k jich lidnatosti a k sumě jich daní; *b)* v království Českém české ústavy střední, jež obce s obětmi pro budoucnost n e s n e s i t e l n ý m i založily a vydržují, buďte do státní správy převzaty podle prokázané potřeby a v poměru k počtu německých ústavů státních, a do času, dokud se náprava neprovede dokonale, buďte dostatečnými subvencemi podporovány; *c)* na Moravě pak budiž hned aspoň jedna samostatná reálka česká zřízena z peněz státních, na německých pak ústavech buďte české pobočky zřizovány podle analogie německých poboček při české střední škole ve Valašském Meziříčí.

[2]) Téměř všem obcím uloženo vytápění a čištění budovy, vydržování školního sluhy, pravidelné příspěvky na učebné pomůcky a roční příspěvek 4000—8000 zl., Roudnice odevzdala státu fond 40.000 zl., Rychnov fond 90.000 zl., Tábor 155.192 zl., Hradec Králové dal budovu reální postavenou za 286.124 zl.

gace ve Vídni na prospěch alpských zemí předem hlasovati pro novellu školní a pro jiné meliorace v těch krajích.

Pověstný byl Conradův výrok, že Morava nesmí býti poslovaněna. Když 26. května 1884 vyhlásil některé podstatné změny v učebné osnově pro gymnasia a vydal instrukce vyučovací,[1]) znal v úředním vydání své publikace toliko německý jazyk jako vyučovací a vyučovacích jazyků ostatních pominul, vyloučiv je z osnovy i instrukcí. Toho se neodvážila doba absolutistická, když organisační nástin v létech 1854 a násl. otiskovala v nových vydáních, čeho se odvážil Conrad, jenž spoléhal v parlamentě ústředním na české, polské, slovinské, italské hlasy...

Nejednou vyskytla se ve veřejnosti výtka proti touze postátniti střední školy. Není pochyby, že mohli jsme celé střední školství pozemštiti; reálky spadaly původně v obor záležitostí zemských, a gymnasia i reálná gymnasia, která byla svým časem i zemí hojně podporována, mohla míti zemi za svého vydržovatele. — Že se tak nestalo, toho příčinou byl finanční systém zemský, neboť jen zvýšením přirážek byl by takový převrat býval možný, a kdyby i vláda byla souhlasila, bylo by důsledně i německé školství střední zemi odevzdáno. Tu pak poměrný jeho nadbytek byl by obtížil zemský rozpočet značně na úkor český. Obce české ochotně nesly všecky oběti na školy své, avšak upravením učitelských platů na státních středních školách podle zákona ze dne 15. dubna 1873[2]) stoupl náklad vydržovací nad finanční síly jejich. Základní plat učitelů zvýšen na 1000 zl., kvinkvenálky počtem pět po 200 zl.; řediteli příslušel aktivní přídavek podle VII. hodnostní třídy, profesorům podle VIII. nebo IX. třídy; funkční přídavek ředitelský stanoven při úplných ústavech na 300 zl., při neúplných na 200 zl. ročně.

Když tedy nezbytné zvelebování obecného a měšťanského školství ukládalo českým obcím hojně povinností berních, diviti se nemůžeme, že se snažily, aby sprostily se dlouho-

---

[1]) Min. věst. 1884. č. 21. str. 161—185.

[2]) Říš. zák. čís. 25, čl XVIII. ze dne 22. dubna 1873. Věst. min. 1873, č. 52, str. 197—199.

letého vydržování škol středních, čehož obce německé ochotou a přízní vlády zůstávaly ušetřeny. V tom dáváme za pravdu hlasům, které tvrdily, že vláda, přejímajíc české střední školy do své správy, napravovala vlastně staré hříchy, konala svou povinnost a neměla tudíž v politickém životě veřejném přejímání české školy vyhlašovati za politickou koncesi.

c) Vysoké školy české. Sestátnění techniky. Zápas o českou universitu. Řekli jsme již, že přirozeným důsledkem rozvoje českých škol středních byla žádost za české školy vysoké. Pro reálky rozřešili tu věc Němci, když byli pány na českém sněmě, rázem. Rozdvojili vysokou školu technickou, vědouce dobře, že vláda nebude proti nim. Od 18. dubna 1869 má Praha dvě vysoké školy technické, českou a německou. Pro gymnasia česká bylo potřebí české university. Ale dosažení toho cíle nebylo bez dlouhých a úporných bojů. Na technice pražské, kterou vydržovala dotud země a jejíž rozdělení Němci provedli z důvodů politických, bylo r. 1867 posluchačů v I. odboru (stavitelství vodní a silniční) 243, v II. (stavitelství pozemní) 72, v třetím (strojnictví) 133, ve IV. (chemické) 184; mimořádných posluchačů 22 — všech 654; z nich 495 Čechů, 146 Němců; r. 1869 ze všech 749 posluchačů bylo 541 Čechů, 188 Němců. Ačkoli Čechů bylo 73·5%, Němců však jen 23·9% všeho studentstva, čtvrtině Němců a třem čtvrtinám Čechů bylo dáno stejným dílem. Usnesení sněmu zemského o rozdělení, ač ve sněmu kvapné, čekalo dlouho na sankci z politických důvodů. Doba deklarace a táborů, na nichž se protestovalo proti hospodářství zemskému a proti zkracování práv zemských, nebyla příhodna; od 11. října 1868 do 28. dubna 1869 trvající výjimečný stav a persekuce generálem Kollerem jako místodržitelem prováděné bouřily lid český; teprve když hrabě Taaffe stal se předsedou ministerstva a důvěra k jeho osobě způsobila klidnější náladu, dostalo se 18. dubna 1869 usnesení sněmovnímu panovníkovy sankce. Od té chvíle ustavily se v profesorstvu dva sbory, český a německý, a konaly každý zvláště své schůze, jež řídili nejstarší profesoři. Profesoru dru Karlu Kořistkovi nebylo dovoleno, aby vstoupil do sboru českých profesorů; k němu se přihlásili Hausman, Bukovský, Tilscher, Zenger,

Krejčí, Niklas, Tille, Studnička, Müller, profesoři řádní, Gabriel Blažek, prof. mimořádný, a Lad. Čelakovský, docent. Sbor český pak doplnili: Lambl, profesor mimořádný, Šafařík a Štolba, profesoři suplující, docenti Pacold, Jonák, Dvořák, Frič a Mezník. Zemský dům u Dominikánů na Starém městě ponechán technice německé, pro českou určena novostavba na Karlově náměstí s kasárnami bývalými při kostele sv. Karla Bor. Tak rokem 1869 začínají se dějiny samostatné české vysoké školy technické v Praze. Země však platila od té doby průměrem na společné věci technické ročně 52.600 zl., na českou techniku mimo to 64.200 zl., na německou 65.200 zl. také zvláště — úhrnem 182.000 zl. ročně. Tolikéž platil stát na dvě techniky polské, ve Lvově 167.000 zl., v Krakově 21.500 zl. Když 27. února 1872 na říšské radě byla přijata resoluce, aby vláda, hledíc k § 11. říš. zák. ze dne 21. prosince 1867 upravila v královstvích a zemích na říšské radě zastoupených studium technické stejnoměrně, dostala se otázka postátnění techniky do proudu. Nejprve převzal stát zemskou techniku v Štýrském Hradci od 1. ledna 1874 a zavázal se, že postaví pro ni novou budovu, na niž štýrský sněm přispěti měl částkou 600.000 zl., vskutku však přispěl toliko obnosem 300.000 zl. Pražské ústavy technické teprve na základě panovníkova rozhodnutí ze dne 25. listopadu 1874 přešly dnem 1. ledna 1875 do správy státní, když sněm zemský vzdal se zákonodárného práva o tech. vys. škol., a knihovnu, veškery sbírky i budovy odevzdal do výhradného majetku státního.

Universita česká, jakkoliv také ona byla jen důsledkem českých humanitních škol středních, nebyla tak snadno získána. Staloť se zvláštní shodou veřejných poměrů, že odpůrcové její na zemském sněmu českém, Hasner a Herbst, jako členové ministerstva nabyvše moci, překáželi všem pokusům českým, obávajíce se, že úplné provedení rovnoprávnosti na jediné universitě zatlačí postup německých docentů a zřízení nové university že ublíží německým profesorům hmotně[1]) v příjmech kollejného a rigorosních tax.

---

[1]) Sám dr. K. Lemayer ve spise svém Die Verwaltung der oest. Hochschulen na str. 55. přiznává, že někteří profesoři brali

Co začal Josef Jireček za svého úřadování prováděti, postarav se, aby na fakultě filosofické zřízeny byly české stolice pro exaktní vědy a povolav za profesory dra Ladislava Čelakovského, dra Antonína Friče, dra Emanuela Bořického a dra Frant. Studničku, přestalo hned po jeho odchodu, a návrhy akademického senátu z Prahy r. 1868 předložené, klidně odpočívaly v ministerstvě kultu a vyučování.[1]) Správcové jeho vymlouvali se starostmi vážnějšími, jako bylo upravení platu universitních profesorů (zákon ze dne 9. dubna 1870) a upravení požitků pensijních,[2]) zrušení Josefinské akademie, stavba universitních budov ve Vídni a Štýrském Hradci, zákon o akademických úřadech, o rigorosech, o habilitaci docentů a j. v. Nelze arci popříti, že zákonem o organisaci akademických úřadů ze dne 27. dubna 1873 zjednána byla universitnímu životu moderní půda zákonitá, v níž svobodnému badání vědeckému výborně se dařilo; že odstraněním sborů doktorských z universitního svazku a omezením úřadu kancléřského toliko na fakultu theologickou odpadly instituce pro vědecký rozvoj universit zcela zbytečné. Avšak tím nikterak nelze omluviti, tím méně pak uhájiti neochotu vlády k oprávněnému požadavku českého národa. Stanovisku zemského sněmu z r. 1866 vláda se vzpírala uváděje, že není přípustno, aby profesoři po své vůli konali buď české nebo německé přednášky, poněvadž prý by studující, kteří by oba zemské jazyky neovládali, formálně byli vyloučeni z přednášek buď po česku nebo po německu konaných. Měla za to, že zavedši souběžné české přednášky, potřebám skutečným dosti učinila.[3]) Na právnické fakultě bylo by se více

ročně 8—9000 zl. kolejného, že ve Vídni a v Praze taxy za doktorská rigorosa vynášely profesorům po několika tisících zl. ročně.

[1]) Goll, Rozd. praž. univ. str. 20: »senát se vyslovoval pro provedení rovnoprávnosti způsobem, který odpovídal poměrům, jaké na universitě byly. Co však chybělo byla — vůle vlády.«

[2]) Řádným profesorům přiřknuty aktivní přídavky podle VI. třídy hodnostní, mimořádným podle VII. třídy.

[3]) Srov. Dumreicher. Verwaltung der Universitaeten; K. Lemayer. Die Verwaltung der oest. Hochschulen von 1868—77. str. 143—147.

přednášek českých povolilo, ale nemohlo se prý tak státi pro nedostatek kvalifikovaných žadatelů; na fakultě medicinské není toho tak potřebí, ježto každý, kdo lékařství se oddává, musí prý znáti oba zemské jazyky. Nad to prý finanční oběti pro zřízení českých stolic byly by značné.[1]) Dobrou vůli se strany vládní nejlépe prý charakterisuje ta okolnost, že v školním roce 1877/78 na universitě pražské má theologická fakulta 10 latinských, 12 německých, 8 českých přednášek, právnická a státovědecká fakulta 46 německých, 13 českých přednášek, filosofická fakulta 103 německé, 26 českých přednášek; na medicinské fakultě ovšem jen 7 českých a 77 německých kollegií. Toto křiklavé parallelní upravení českých a německých přednášek doprovodila vláda výkladem, že oprávněným prý požadavkům dosti učinivši, nemůže učiniti více. »Vláda nepřehlíží při tom podmínek, které národnost česká pro vlastní akademické zřízení má. Nikdo nepopírá pokročilé duchovní kultury tohoto nadaného a po mnohá století s Němci spolu žijícího národního kmene. Každý ví, že pro největší díl akademických disciplin má český jazyk náležitou způsobilost, pro mnohé z nich i slušnou literaturu vědeckou a v mnohém oboru vědeckém slavná jména lze uvésti, jež z českého národa pocházejí. Avšak to vše nemůže prý vládu přesvědčiti, že již zřízením samostatné české university by se potřebám českého národa posloužilo. Zřízení samostatné české university v Praze vedle university německé bylo by prý nesmyslným mrháním státních peněz, poněvadž čeští studenti jsou německé řeči dokonale znalí jako své mateřštiny.[2]) Takových názorů byli mužové, kteří na sněmu českém zrušili před léty povinné učení se zemským

---

[1]) Finanční nesnáze Němci předstírali rádi též později šlo-li o profesory české. V ministerstvu vyučování napřed navrhováno pokaždé obsazení četných stolic německých, a když dotace byla již jimi vyčerpána, navrhovány také některé stolice české, k jichž obsazení arci pak nedocházelo, ježto prý vzpírá se tomu ministr financí.

[2]) Srov. Lemayer l. c. str. 144, a týž na str. 110 přiznal, že pro 5 milionů Čechů, kteří téměř třetinu daní, plynoucích do

jazykům na školách středních, tak mluvili s vážnou tváří fariseové, kteří fakticky nechtěli české universitě, bojíce se o egyptské hrnce, při nichž dříve sami seděli a bohatli, nyní pak přáli jich svým straníkům.

Uvážíme-li, že Stremayr řídil ministerstvo vyučování tolik let, kolik před tím měsíců Josef Jireček, poznáváme, jak nepříznivá a nebezpečná to byla doba našim tužbám. Byla to sice doba reforem, pokroku, dalšího vývoje, avšak z toho všeho se vylučovala na universitě jen jaksi trpěná její česká část.[1])

Přes to, že naděje na universitní karieru nebyla valná, přibyli mladí učenci Ott, Hanel, Pražák, Gebauer, Seydler, Geitler, Vrba, Goll, kteří s vědeckou výzbrojí přinášeli lásku k vědeckému povznesení jazyka a literatury české. Za jich příkladem rostl zástup nových výborně kvalifikovaných docentů: Stupecký, Bráf, Heyrovský, Storch, Kaizl, Hostinský, Kalousek, Konstantin Jireček, Rezek, Domalíp, Nevole, Vejdovský, Košut — a hle! zdi starého Jericha se bořily; Stremayr nemoha popírati české vědy, českých výtečných sil, připouštěl již, že by se slušelo, aby vláda aktivovala samostatnou universitu českou; ale že tomu překážejí finance státní a že prospěch říše i ohled na kulturu toho žádá, aby zachován byl německý ráz pražské university.

Při projednávání říšského rozpočtu na rok 1880 přijata byla 163 hlasy proti 147 hlasům resoluce Jos. Jirečkem navržená, aby vláda konečně vyhověla požadavkům národa českého na vysokém učení pražském. Resoluce, opírajíc se o memorandum poslanců českých ze dne 17. listopadu 1879 měla smysl jen v ruce ministerstva nestranného, ale vláda Taaffova splnění její chtěla míti odměnou politické poslušnosti.[2]) Musilo tedy rozřešení přijíti odjinud. Dáno 11. dubna 1881 nejvyšším rozhodnutím panovníkovým. Jím se stano-

---

státní pokladny, platí, mohla by se universita zříditi, kdy české přednášky na universitě Karlově nehoví ani nejmenší měrou tomu, nač český národ má plné právo.

[1]) Goll, rozd. univ. str. 23.

[2]) Srov. Goll, Rozd. univ. str. 28—37.

vilo: Universita Karlo-Ferdinandova budiž zařízena tak, aby budoucně byly v Praze dvě university, jedna s vyučovací řečí německou, druhá českou. Provedení rovnoprávnosti, hledíc k návrhu Riegrovu, resoluci Thunově přijaté roku 1866, jakož i k memorandu z roku 1879 přikázáno tu exekutivě. Také podána byla 16. května 1881 předloha příslušného zákona, která týkala se jen důsledků, jež nastanou, až v Praze budou na místě jedné university dvě; obě budou pokračováním staré Carolo-Ferdinandey, kteréž jméno hned bylo oběma přiřknuto. Generální debata[1]) dne 30. a 31. května 1881, při níž zpravodajem byl Jan Kvíčala a hlavním mluvčím hrabě Richard Clam-Martinic vedle Tonnera a dr. Jaromíra Čelakovského ukázala, že dorozumění, jež se provedlo ve výboru, nebylo zásluhou vlády, nýbrž stran a zvláště poslanců obou národností z Čech. Hlasovaloť 205 poslanců proti 55, aby návrhy školské komise vzaty byly za základ pro debatu speciální.

Poněvadž otázka universitní nebyla konečně vyřízena, stávalo se na universitě mezi profesorstvem i mezi studentstvem napětí den za dnem nesnesitelnější; nad to i jiné události stupňovaly nespokojenost obecnou.[2]) Kalich hořkosti naplněn 12. srpna požárem Národního divadla...

Na sněmu zemském nebylo klidněji. V zasedání konaném 17. října jednáno o návrhu dra Jarom. Čelakovského na reorganisaci zemské školní rady, směřující k odstranění většiny v ní německé. Marně dokazovali čeští řečníci Čelakovský, Kořán a Adámek, že se českému národu veliká křivda děje od sboru, v němž po jeho obnovení r. 1880 zasedalo 22 Němců a toliko 8 Čechů, marně uváděli nevyvratitelná fakta: většina sněmu zamítla návrh.

---

[1]) Protok. stenogr. z říš. rady, sněm. poslan. IX. ses. sedění 164. a 166.; prot. str. 5916—5947, a 5956—5985. Srv. A. Srb, Polit. děj. nár. čes I. 590 a násl.

[2]) Vzpomínáme jen jednání úředního při sčítání lidu r. 1880 v krajinách národnostně smíšených, vydání nových bankovek německo-maďarských, odmítnutí otevření českého gymnasia matičního v Opavě, vylíčení »bitvy chuchelské« při demonstrativním výletu dne 29. června 1881 německých studentů atd.

Bylo dosti obav, že úsilím německých poslanců podaří se v panské sněmovně zmařiti neb aspoň oddáliti vyřízení otázky universitní. V panské sněmovně vyplnila otázka universitní tři sedění; 9. a 10. února 1882, první den dvě, druhé večerní.[1]) Tu se také ozval ministr Conrad. Mluvili čtyři někdejší ministři: Thun, Belcredi, Hasner a Unger; pak Miklošič, Höfler a Randa. V názorech se nezměnil ani Hasner, ani Thun — řeč jeho byla obranou utrakvismu, jejž vláda podle přiznání Conradova dosti nerada opustila. Návrh přijatý sněmovnou poslaneckou byl i tu přijat a dne 28. února 1882 dostalo se mu sankce panovníkovy. V školním roce 1882—83 otevřeny fakulty právnická a filosofická, r. 1883—84 fakulta lékařská, teprve pak r. 1891—92 přibyla fakulta theologická. Insignie universitní opatřeny dvoje, právo virilní rektorům obou universit na sněmu zemském přiřknuto oběma.[2]) Otázka jazyková upravena ministerským nařízením ze dne 29. června 1882[3]) pro právníky tak, že právníci, vycházející z pražských universit, mohou skládati státní zkoušky buď výhradně německy, buď česky a německy. Českému právníku průkaz o znalosti němčiny uložen, ale německému právníku průkaz o znalosti jazyka českého se neukládá. Filosofům české university, konají-li zkoušku způsobilosti pro české střední školy s vyučovacím jazykem českým, všem jest nad to prokázati znalost německého jazyka; závazku takového kandidáti němečtí, aby prokázali znalost češtiny, nemají.

Tak po zápase více, než stoletém, nabyli Čechové všech škol s mateřským jazykem vyučovacím. Byla to cesta křížová, plná útoků a protivenství, a po dnes není dáno nám vše, čeho na vysokém učení — vždyť bohužel posud jediném — potřebujeme, a co by při ochotném plnění zákonů již býti mělo . . . .

---

[1]) Protok. sněm. panské IX. zas. 53. sez. 9. února, str. 731 až 766; 54. sez. str. 767—788; sez. 55. dne 10. února str. 789—813.

[2]) Všecka akta a důležitější listiny k otázce universitní diplomaticky jsou otištěny v Přílohách (str. 73—151) u Golla, Rozd. univ. praž, (Praha 1908) Srov. též Paměti Tomkovy, II. díl str. 405—437 a jinde.

[3]) Min. Věst. 1882, čís. 29, str. 147.

V úvaze o výsledcích toho boje zmiňuje se Goll, že zákonem universitním padla svoboda vyučovacího jazyka, kterou přinesl rok 1848, kterou zachoval systém vlády absolutní a která zůstávala v platnosti i potom, když se vyskytovali profesoři s povinností vykládati po česku. Ta svoboda vyučovacího jazyka nepřešla ani na jednu ani na druhou universitu.[1]) —

d) Rozhled statistický. Máme-li na mysli celý vývoj otázky školské se stanoviska českého, musíme doznati, že sice národ český po staletém zápase má všecky kategorie škol s vyučovacím jazykem českým, že však v tom smyslu nemá škol s v ý c h, že nebylo mu dáno právo, aby o jich zřízení a účelu rozhodoval a je podle potřeb národního vývoje upravoval, nemáť dosud své vlastní školské samosprávy.

Co v pohnuté době roku 1848 samosprávě bylo slibováno, co částečně v létech šedesátých i zemskému sněmu aspoň poněkud bylo popřáváno, to vše nejvyšší správou vyučovací, která všecko školské zřízení zcentralisovala, bylo jinak provedeno. Ministr Hasner zcentralisoval školství o b e c n é, ponechav zemi toliko, aby na ně platila, Stremayer podřídil všecko školství s t ř e d n í i v y s o k é pod ústřední správu říšskou, odkoupil od sněmu právo země k organisaci vysoké školy t e c h n i c k é a jednotnou organisací universit dovršil právo státu, říditi v š e c k o š k o l s t v í a dohlédati k němu, právo předpisovati všecku organisaci školskou a diktovati směry, jimiž se vzdělání i výchova má ubírati. Škola dosud je politicum — jak dobře opětně vytkl Goll,[2]) arci v jiném smyslu, než byl tento výrok míněn prvotně; v ní poslední instancí rozhodující nejsou ani sbory pedagogů, ani sbory vědců a badatelů; v ní rozhodují správní úředníci.

Abychom měli pevný základ k poznání účinků nového zákonodárství školského, jakož i pevný a spolehlivý obrázek vývoje školského, všimněme si ještě, jak vypadalo š k o l s t v í o b e c n é r. 1870—71 v království Českém. Byly tehdy:[3])

---

[1]) Goll, l. c. str. 38.

[2]) l. c. str. 21.

[3]) Srov. Dr. A. Egger-Möllwald, Oesterreichisches Volks- u. Mittelschulwesen, Vídeň 1878; Dr. A. Ficker, Gesch. Organ. u.

Školy	veřejné	soukromé s právem veřejn.	soukromé bez práva veřejnosti	Úhrnem	Se školami bylo spojeno	
měšťanské chlapecké .	18	2	1	21	opatrovny	24
» dívčí . . .	2	—	—	2	mat. školy	26
» smíšené . .	—	1	—	1	opak. školy	3235
obecné chlapecké . . .	102	8	12	122	hospodář. kursy	5
» dívčí	89	11	39	139	řemeslné kursy	11
» smíšené	3725	47	133	3905		
celkem	3937	68	188	4190		

Z nich bylo:

Škol	veřejných	soukromých s právem veřejností	soukromých bez práva veřejností	úhrnem
českých	2186	23	59	2268
německých	1712	39	107	1858
utrakvistických	39	10	15	64
celkem	3937	72	181	4190

Osob učitelských: ředitelů 81, řídících 1142, učitelů 3511, podučitelů 1971 — všech *6705*, ředitelek 0, říd. učitelek 26, učitelek 116, podučitelek 23, industr. učitelek 149 — všech *314*.

Dětí školou povinných bylo: *a)* do 12 let incl. 329.808 hochů, 333.131 dívek, *b)* od 12 let do 14 let incl. 106.407 hochů, 108.718 dívek; podle slovného znění zákona všech 436.215 hochů, 441.849 dívek.

Do školy však chodili: do měšťanských škol 1631 hochů, 92 dívek, do obecných škol 343.514 hochů, 338.616 dívek; celkem 345.145 hochů, 338.708 dívek; podle národnosti českých bylo: 213.787 hochů, 207.664 dívek, německých bylo 131.358 hochů, 131.044 dívek; celkem 345.145 hochů, 338.708 dívek; po-

[1]Statistik des oester. Unterrichtswesens, Vídeň 1873; Zprávy zemsk. výb. o národ. škol.; Dr. K. Lemayer, Die Verwaltung der oester. Hochschulen. Vídeň 1878.

dle náboženství bylo katolíků 333.503 hochů, 327.428 dívek, evangelíků 6769 hochů, 6393 dívek, israelsk. 4873 hochů, 4887 dívek; celkem 345.145 hochů, 338.708 dívek.

Do školy chodilo tehdy 78% všech školou povinných dítek.

Platy učitelské: na měšťanských školách 800 zl.; na obecných školách I. třídy 700, II. třídy 600, III. třídy 500, IV. třídy 400 zl.; funkční přídavky ředitelů samostatných měšťanských škol 200 zl., spojených s obecnou školou 300 zl.; na obecných školách měli správci jednotřídek 50 zl., dvou- čtyřtřídních škol 100 zl., pěti- a šestitříd. 200 zl. Pětiletní přídavky činily 10% služného. Učitelky měly tytéž platy. Podučitelé na školách měšťanských 450 zl., na školách obecných IV. třídy 350 zl., I.—III. třídy 400 zl.

Náklad zemský v království Českém toho roku páčil se na 5,844.440 zl.

Stát tehdy na celé obecné školství v říši nakládal toliko 1,160.700 zl. Poučné srovnání nákladu, vzpomeneme-li si při tom na práva a povinnosti...

Statistiku středních škol ani podle jazyka vyučovacího tehdy netřídili. Počítáno, že bylo v celé zemi

	v školním roku	1867				1877			
	na ústavech	počet	učitelů	žáků	maturit zkoušek	počet	učitelů	žáků	maturit. zkoušek
obec. vzdělav.	gymnasií úplných	18	315	7013	696	19	360	5665	402
	gymnasií nižších	7	45	721	—	3	24	282	—
	reálných gymnasií nižších	2	13	224	—	10	108	1440	—
	reál. gym. s OG+OR	1	23	451	16	8	135	1961	64
	reál. gym. s OR	—	—	—	—	1	14	128	—
	reálek úplných	11	177	3455	—	15	286	5613	373
	» nižších samostat.	1	7	60	—	3	32	590	—
odbor. vzdělav.	ústavů učitelů	10	83	571	132	11	155	2765	328
	» učitelek	2	21	216	40	2	39	668	315
	obchodních ústavů	4	18	347	—	15	74	1407	—
	průmysl. a kreslíř. ústavů	4	30	1384	—	61	179	4921	—
	uměleckých a hudebních	24	36	1111	—	62	132	2838	—
	hospodář. lesníck. ústavů	9	75	362	—	15	105	550	—
	hornických škol	2	6	90	—	2	2	62	—

Náklad na gymnasia a reálná gymnasia v Čechách: stát 374.100 zl., obce 213.395 zl., jiní činitelé 36.000 zl. — celkem *623.495 zl.*; na reálky: stát 99.700 zl., země 350.000 zl., obce 179.700 zl. — celkem *279.750 zl.* Vysoké školy. Náklad na universitu *466.000 zl.* nesl stát. Na techniku českou platila země 64.200 zl., na německou 65.200 zl., na společné jim věci 52.600 zl. — celkem ročně *182.000 zl.*

Na universitě měla fakulta theologická: 5 řád., 2 mimoř. prof., 2 adj., 1 docenta, studujících 31 Němců, 155 Čechů; právnická: 11 řád., 6 mim. prof., 0 adj., 3 docenty, studujících 261 Němců, 481 Čechů; lékařská: 14 řád., 10 mim. prof., 16 adj., 18 docentů, 2 suppl., studujících 177 Němců, 243 Čechů; filosofická 24 řád., 8 mim. prof., 9 adj., 8 docentů, 6 učitelů, studujících 114 Němců, 267 Čechů. Celkem sil učitelských: 54 řád., 26 mim. prof., 27 adj., 30 doc., 2 suppl., 6 učitelů, studujících 583 Němců, 1146 Čechů.

Na technice české bylo: 13 řád., 2 mim. prof., 3 suppl., 12 adj., 6 doc., 7 učitelů, studujících 3 Němci, 803 Češi; na německé bylo: 13 řád., 12 mim. prof., 1 suppl., 8 adj., 6 docentů, 6 učit., studujících 260 Němců, 98 Čechů. Země nesla stejný, ba větší náklad pro 263 Němců a 901 Čechů!

2. **Organisace školství.**

Říšské zákony, jakož i nařízení ministerská měly váhu jakožto zásady organisační, obecně platné pro tu kterou kategorii rakouského školství. Avšak pro vývoj jednotlivých kategorií těch bylo třeba ještě jiných činitelů, kteří s pravým porozuměním a nevídanou druhdy obětivostí rádi byli účastni veřejné práce na poli školském, přes to, že jim vyhrazeno bylo toliko spolupůsobení. Dokud z příčin politických se stranili této tak důležité práce kulturní, naši protivníci, tím spíše kořistili z nových poměrů. Bylo tudíž činem významu dalekosáhlého, když obce, okresy a země, jsouce přesvědčeny, že nutno zabezpečovati a rozhojňovati zdroje domácí osvěty a vzdělanosti školami přijaly zásadu spolupůsobení ve sborech školské správy a domáhaly se při tom svých práv krok za krokem. Společnou

tou prací vybudována organisace škol veřejných a soukromých, kterou načrtneme.

a) Ústavy pro dítky před věkem školou povinným.

1. Již před šestým rokem věku otevírá dítku náruč svou ústav, zbudovaný jednak soucitem, jednak láskou k maličkým. Kde zaměstnání a shon po denním chlebu nedovoluje rodičům, aby dítku svému věnovali žádoucí péči, tam jesle, ústav ošetřovací, přejímají je hned ráno každého dne o 7. hodině, a stravujíce je i opatrujíce po celý den, na večer dítko odevzdávají rodičům. Pečují o kojence a o dítky do tří let. Starších dítek ujímají se a berou je pod své dozorství opatrovny, aby je učily čistotě, pořádku, aby v nich budily lásku k pracovitosti a dobrému chování. Jsou to vychovatelny, přejímající úkol rodičů z vrstev pracovních, aby dítky ošetřovaly v době, kdy tak činiti není rodičům možno. Kde však vedle ošetřování pilné zření se obrací na výchovu, kde vedle cvičení těla cvičí se i smysly a zaměstnáváním budí se napodobivost a tvořivost, stává se opatrovna mateřskou školou, navykajíc dítky společenským ctnostem a připravujíc je pro pospolitý život ve škole obecné. Zaměstnává dítky 4—6leté.

Jsou-li ústavy ty vydržovány obcemi, okresy školními nebo zemí, řadí se mezi veřejné; vydržuje-li je však jednotlivec, nebo spolek nebo společnost, řadí se mezi soukromé. Někde mají správu svou vlastní a jsou samostatné, jinde spojeny bývají se správou obecné školy, při níž se nacházejí. Otázka zřizování těchto ústavů spadá do kompetence zemské, ale zemské zákonodárství dosud se jí nezabývalo.[1])

První opatrovna datuje se od r. 1779; založil ji farář Oberlin ve Waldbachu v Elsasku; v království Českém nejstarší opatrovnou jest Karlínská,[2]) otevřená 1. března 1832

---

[1]) Směrodatné dosud je toliko vynes. ministr. kultu a vyuč. ze dne 22. června 1872, čís. 4711, u Čelakovsk. X§VII. str. 257—271.

[2]) Srov. Paměti škol. okresu karlínského r. 1898, str. 584—593. Pražské noviny ze dne 8. března 1832, čís. 20. Viz též článek dr.

ve výroční den 40letého panování císaře Františka I. Hlavní zásluhu o ni měl továrník v Karlíně Leopold Jerusalem, který v létech třicátých byl místní chudině za epidemie cholerové velikým dobrodincem a ujímal se opuštěných sirotků v pravdě otcovsky. Vedle něho zasloužil se o upravení opatrovny velmistr řádu křižovnického Jos. Ant. Köhler. V týž rok dne 4. května císařovna Karolina Augusta otevřela první opatrovnu ve Vídni a po jejím příkladě 8. října téhož roku nejvyšší purkrabí hrabě Karel Chotek zřídil opatrovnu v Praze na Hrádku, na kterou za učitele povolán byl znamenitý pedagog Jan Svoboda. Jeho kniha[1]) do polštiny a dánštiny přeložená vykonala veliký úkol ve směru výchovném. Myšlenky jeho s nadšením prováděla Marie Riegrová, rozená Palacká, z důvodů lidumilných, výchovných i národních. K prosbám jejím vyslala městská rada pražská r. 1868 učitelku Barboru Ledvinkovu a M. Müllerovu do Paříže, kdež ve slavném ústavu Pape-Carpentierové vzdělaly se na pěstounky. Praha sice měla již od r. 1862 opatrovnu u sv. Štěpána, avšak první opatrovnu moderně vystrojenou otevřela teprve 16. ledna 1869 na Starém městě v klášteře sv.-Jakubském, při níž byla kuchyně pro 80—90 strávníků. Po r. 1872 otevřelo ministerstvo při ústavě ke vzdělání učitelek v Praze kurs pro pěstounky, jejž od r. 1873 řídila Barb. Ledvinková, od níž pak učitelky škol mateřských přijímaly drahně let základy svého vzdělání odborného. Také zřízení jeslí v Praze spjato jest trvale se jménem Marie Riegrové. Jak král. hl. město Praha koná vzorně péči o výchovu maličkých, jak proti Vídni, která téměř pranic na toto pole nemusí obětovati jsouc jinak opatřována, naše metropole ročně až 406.165 K vydává, z čehož na stravování, šacení a potřeby dítek 46.600 K připadá, velmi krásně vylíčil Karel Bolina, inspek-

---

Frant. Čády: První české školy mateřské, Ochrana mládeže IV. roč. (1914) str. 330, nsl.

[1]) Školka, čili prvopočáteční praktické, názorné, všestranné vyučování malých dítek k věcnému vybroušení rozumu a ušlechtění srdce s uvedením ke čtení, počítání a rejsování pro učitele, pěstouny a rodiče od Jana Svobody, učitele první a vzorné školy pro malé dítky v Praze na Hrádku. 1839.

tor pedagogický o školách mateřských.[1]) Praha má 21 mateřských škol s opatrovnami pro dítky od 3—6 let; s nimi jest spojeno 14 oddělení jeslí pro dítky od 3 neděl do 6 let, dvoje jesle samostatné. Za 45 let stravovalo se tu nákladem obce Pražské 41.682 dítek, ošatilo 587.716 dítek, rozdal se 1,097.040 bochníků chleba a náklad na šacení a stravování činil 1,378.029 K 60 h. Těmi skutky vzorného lidumilství byla a jest Praga caput regni. S ní závodí Karlín, Král. Vinohrady,[2]) Smíchov, Plzeň, Žižkov a Vršovice; veřejné mateřské školy městské jsou v Chrudimi (3), Mladé Boleslavi (2), Nymburce (2), Táboře, Roudnici, Mělníku, Novém Bydžově, Čáslavi, Králové Dvoře, Josefově, Kutné Hoře, Lounech, Hořovicích, Pardubicích, Jičíně, Slaném, Domažlicích, Příbrami, Písku, Počátkách a Vys. Mýtě. Soukromé školy mateřské a opatrovny vydržují náboženská společenstva (Slatiňany, Budějovice, Bechyně, Polička, Litomyšl) nebo jednotlivci (Chrast, Heřmanův Městec, Zásmuky, Poděbrady a j. v.), neb Ústřední Matice Školská, jejímuž působení vyhradili jsme zvláštní stať.

V škol. roce 1894—95 bylo v království Českém 55 opatroven, 92 mateřských školek (dětských zahrádek) českých. Jakkoli rok od roku jich přibývá, nicméně nutno, aby zemské zákonodárství jejich síť rozmnožilo a organisaci doplnilo na prospěch řádné výchovy. Obětivost česká, ač ji bez výhrady uznáváme, kulhá po této stránce za německou a zářící příklad král. hl. města Prahy měl by dojíti ohlasu po všech větších obcích celého království.

b) Národní škola. Její druhy.

2. Věku dětskému od 6. do 14. roku určena jest škola národní, dělíc se v školu obecnou a v školu mě-

---

[1]) Mateřské školy Pražské. Jejich rozvoj v době 45letého trvání (1869—1914). Na str. 38—42 podán přehled těchto škol i učitelek na nich ustanovených. Výkaz šacení a stravování přehledně uveden na str. 24.

[2]) Srov. Politický a školní okres Vinohradský str. 573—583 (1898), Smíchovsko, Kolínsko a j. v. Dějiny škol v Mělníku, Semilech, Turnově a j.

šťanskou. I tu různí se školy veřejné a soukromé. Vychovávají dítky v mravnosti a nábožnosti, ducha jejich vyvíjejí, pěstují v nich známosti a zběhlosti, kterých jest jim k dalšímu vzdělání životnímu potřebí a dávají základ k řádné povaze občanské. Veřejná škola obecná slouží dětem všech stavů a vyznání bez rozdílu. Děti rozličných schopností, rozličných povah se v ní scházejí, a všem dostává se stejné péče, stejného vzdělání od učitele, jemuž stejné s nimi nakládání úřad za povinnost uložil. Je školou povinnou, neboť nikdo nesmí zůstati bez vyučování na školách obecných předepsaného. Podává nejpotřebnější vědomosti pro život; vedle náboženství, čtení, psaní, počtů a jazyka vyučovacího vykládá nejnutnější poznatky zeměpisné, dějepisné, přírodopisné a přírodozpytné, přihlížejíc stále k domovině a státu. Nezapomíná ani na zručnosti a dovednosti (kreslení, zpěv, tělocvik, ruční práce). Svým útvarem je semeništěm snášelivosti, národnost ctí, náboženství respektuje. Učením vychovává a mládež sobě svěřenou cvičí v duševní i společenské kázni.

Poněvadž obecná škola jest přístupna veškeré mládeži ve věku školou povinném, od 6—14 let, dělí se na školu chlapeckou, dívčí a smíšenou. Podle počtu tříd známe obecné školy jednotřídní, dvoutřídní, trojtřídní, čtyřtřídní, pětitřídky až osmitřídky.

α) Škola obecná. Veškeré učivo obecné školy rozvrženo jest na osm školních roků; proto ve školách ménětřídních zavedena jsou oddělení spořádaná podle věku a vědomostí žactva. Během 8 školních roků musí dítě, i když toliko jednotřídku vychodí, tolik učiva poznati, jako se ho dostává jinému třeba během osmi let v 8 třídách.

Postup z oddělení do oddělení koná se toliko na konci školního roku. Přijde-li žáček do školy mezi školním rokem, správce školy jej přezkouší a určí, do kterého oddělení podle věku a vědomostí náleží. O rozvržení škol na oddělení poučuje tabulka:[1])

---

[1]) Vyhlášena vynes. c. k. zemské školní rady pro král. České ze dne 18. července 1885 čís. 21032.

Druh školy*)	počet tříd	počet oddělení	týdně hodin	pro který školní rok
Jednotřídky	1.	1.	19	1.
		2.	25	2. 3. 4.
		3.	28	5—8.
dvoutřídky	1.	1.	19	1.
		2.	23	2. 3.
	2.	1.	28	4. 5. 6.
		2.	28	7. 8.
trojtřídky	1.	1.	19	1.
		2.	23	2.
	2.	1.	25	3.
		2.	25	4.
	3.	1.	28	5. 6.
		2.	28	7. 8.
čtyřtřídky	1.	1.	19	1.
	2.	1.	21	2.
		2.	21	3.
	3.	1.	26	4.
		2.	26	5.
	4.	1.	28	6.
		2.	28	7. 8.
pětitřídky (samostatné)	1.	1.	19	1.
	2.	1.	21	2.
	3.	1.	25	3.
	4.	1.	26	4.
		2.	27	5.
	5.	1.	28	6.
		2.	28	7. 8.
pětitřídky (při měšťanských školách)	1.	1.	19	1.
	2.		21	2.
	3.		23—25	3.
	4.		25—27	4.
	5.		26—27	5.

*) Do počtu hodin nejsou započítány hodiny ručních prací obligátní. pro dívky, poněvadž určiti počet oddělení a hodin těch vyhrazeno okresní radě.

Školní rok na veřejných školách obecných trvá 46 neděl; začátek jeho a konec podle místních poměrů určuje okresní školní rada. Počátek denního vyučování stanoví místní školní úřad. Rozvrh hodin na jednotřídce vypracuje správce školy, na vícetřídních školách porada učitelská; schválení udílí okresní školní inspektor. Každá škola se spravuje vlastním řádem kázeňským; to jsou pravidla pořádku, čistotnosti, poslušnosti a ušlechtilého chování k rodičům, učitelům, obecenstvu a úřadům.

Vyučovací jazyk každé školy určuje zemský úřad školní vyslechnuv těch, kdož na školu vedou náklad.

Vyučování náboženské ustanovuje příslušný vrchní církevní úřad (biskup, superintendent, představený obce israelské); škola pečuje o to, aby učitelé přihlíželi disciplinárně k cvičením náboženským každého vyznání víry.

Míru vědomostí v jednotlivých naukách vymezují učebné osnovy rozvádějíce šíře, co stanoveno jest říšským zákonem školním a školním řádem vyučovacím.[1])

Kdo pilně chodil po osm školních roků do školy obecné, nabyl při normálních vlohách duševních hojně vědomostí potřebných pro život. Dovede v mateřštině své správně a plynně se vyjadřovati, umí čísti a psáti, čtenému a psanému dobře rozumí a vědomostí jazykových užívá v nejdůležitějších písemnostech jednacích (v dopisech, žádostech, účtech, kvitancích a j.) správně a prakticky. Počítá hbitě čísly v životě obecném běžnými z paměti i písemně, zná míry, váhy a mince a rozumí náležitě počtům hospodářským i živnostenským. Ze školy odnáší si lásku k přírodě, zná zvířata, byliny i nerosty svého okolí a domova, ví, co tělu lidskému svědčí po stránce zdravotní, ano též o první pomoci při úrazu je přiměřeně poučen, jakož i o přírodních úkazech a základních pochodech lučebných se zřením na potřeby polního hospodářství, po případě i řemesel. Jeho zeměpisné a dějepisné

---

[1]) Srov. § 1.—12. říš. zák. škol ze dne 14. května 1869 č. 62 ř. z.; řád škol. a vyučov. § 50.—60.; Čelakov. sbírk. XIX., str. 180—188 (o účelích vyučování; učebné osnovy z r. 1885, 1895, 1913).

vědomosti aspoň tak daleko sahají, že zná vlast, příběhy otčiny své a obrys povrchu naší zeměkoule. Vědění to kotví v lásce k vlasti a v poslušnosti i věrnosti k zákonu a právu; zpěvem a tělocvikem sílí krasocit, čilost ducha i těla — a dívka ze školy obecné odnáší si mimo to znalost ručních prací a zálibu k práci hospodyňské.

Proti staré škole triviální vyzdvihl zákon říšský cíl i význam nynější školy obecné vysoko a určil jí vzácné poslání kulturní. Kolik z těchto vědomostí ukládá se každému roku, kolik stanoví se pro práci školskou týdenních hodin, o tom se zevrubněji vykládá v osnovách. Jejich rozsah připouští místní i krajové zabarvení. Kde příslušní činitelé pilně přihlížejí ke zvláštnostem místním a krajovým, tam škola obecná, dotýkajíc se i základů hmotného blahobytu, rok od roku nabývá většího významu, jsouc studnicí vědomostí ze života pro život.

Nejen obsahem učiva, i metodou vyučovací škola obecná vysoko se povznesla. Plní dobře i tu úkol uložený[1]) řádem školním a vyučovacím, pokládajíc všecko učení za jeden celek a šetříc při vyučování souvislosti jednotlivých nauk. A poněvadž ví, že ne vždycky postoupí všichni žáci až do ročníku nejvyššího, pečuje o to, aby také ti, kdož dříve školu obecnou opouštějí, přinášeli si do praktického života vědomosti jak vůbec možno zaokrouhlené. Proto vyučuje na všech stupních v soustředěných kruzích a má na nižším a středním stupni čítanku zároveň učebnicí. V obecné škole zdomácněly rady a pokyny, a základní zásady učitelské i vychovatelské arciučitele Jana A. Komenského.[2])

Veřejná škola v království Českém zřizuje se všude, kde v jedné osadě nebo v několika osadách, sedlištích nebo samotách v obvodu jedné míle položených jest podle pětiletého průměru více než čtyřicet dítek školou povinných, které by jinak musily navštěvovati školu přes 4 km vzdálenou. Každá veřejná škola má svůj obvod a tvoří osadu školní; všecky

---

[1]) Řád škol. čl. 62.

[2]) Srov. vyn. Z. R. Š. 28./5. 1878; 4./10. 1891; 30./1. 1886; 16./6. 1894; 3./2. 1892 atd.

děti školou povinné a v obvodu tom přebývající, náležejí ke škole svého obvodu, která musí míti pro ně dostatek místa.

Vzroste-li počet dítek školních tři léta po sobě na osmdesát, má škola býti dvoutřídní, při 160 dětech trojtřídní atd. Stavení školní stává zpravidla ve středu školní osady. Jeho vzhled za našich dní — a vzhled staré školy před 60—50 léty, jak ohromný to rozdíl! Krásné a účelně vypravené budovy školní jsou výmluvným, po věky trvajícím pomníkem lásky a obětivosti občanstva k dorostu národnímu. Jsou věrným obrazem rozvoje národního vzdělání a tím dražší českému srdci, že si je občanstvo zbudovalo vlastní silou. Myšlenka svépomoci ve službách kulturních potřeb slavila v národě i tu své vítězství. Hle, čeho žádá předpis o zevnější úpravě školy!

Na volné prostoře, v místě povýšeném a suchém, stojí uprostřed obvodu školního budova obecné školy; rozměry její řídí se počtem tříd, avšak všude je to stavení zděné, břidlicí nebo taškami kryté, hromosvodem opatřené. Vnějšek ohlašuje příchozímu, že není to soukromý dům. V průčelí budovy veliká okna, hustě vedle sebe položená, zpravidla k straně severovýchodní, sklopovacími okeničkami opatřená, propouštějí do vnitra hojně světla a svěžího vzduchu. Přiměřený nápis neb obraz nebo relief zdobí vchod a nad ním bicí hodiny doplňují ladný obrázek, jehož okolí vroubeno zpravidla květnicí nebo sadem. V okolí neviděti živností, při nichž lomoz anebo výpary byly by na závadu vyučování a zdraví mládeže. Přízemek slušně vyvýšen nad úroveň okolí; má-li budova patro, vstupuje se nahoru po schodech volných s opěradly, ve 2 nebo 3 ramenech lomených. Učebny vynikají prostranností, majíce výšku 3·8 *m* až 4·5 *m*, délku 8—12 *m*; hloubka k délce je v poměru 3 : 5. Pro každého žáka ponecháno 0·6 m^2 prostory plošné, 3—4 m^3 prostory vzdušné. Nad 80 dítek v žádné třídě nemá pobývati. Poprsní výška oken rovna výšce školních lavic. Dvéře se otevírají na venek do chodby. O topení postaráno regulovanými kamny a teploměr, zavěšený $1^1/_2$ *m* nad podlahou na vnitřní stěně, ukazuje, zdali v učebně jest náležité teplo 14—15° R. Veliká, černě natřená tabule bez lesku zavěšena v průčelí, které ozdobeno jest obra-

zem panovníkovým a křížem, znamením víry, kde většina školních dítek jest vyznání katolického; kde většina dítek náleží jinému vyznání, tam na místě kříže shledáme jiný symbol víry. U tabule je mírně vyvýšené podium, na něm stůl a židle pro učitele a poblíže skříň na práce žákovské. Světlo padá do učebny jedním toliko směrem, s levé strany; je-li prudké, mírní se záslonami ve všech oknech. Lavice přiměřené velikosti a v počtu dostatečném, zpravidla o dvou sedadlech, vyhovují požadavkům zdravotním vzhledem ke vzrůstu dítek. Nemají hran, jsou opatřeny schránkou pro inkoust a žákovské školní potřeby. Věšáky na šatstvo (v nejnovějších budovách jsou skříně na svrchní šatstvo žáků před třídami na prostorných chodbách, které se vytápějí), umyvadlo, počitadlo a po stěnách vkusně rozvěšené pomůcky, obrazy a modely docelují libý pohled na stánek, vzdělání mladistvých myslí posvěcený. Vícetřídní budova mívá vhodný kabinet na pomůcky, sborovnu nebo ředitelnu, knihovnu a tělocvičnu. Není-li tělocvičny kryté, je u školy aspoň cvičiště a nejnutnější nářadí tělocvičné. O dobrou vodu pitnou postaráno jest v každé škole; také každá má zahradu školní, která slouží jednak hospodářským pokusům, jednak pracím učitelů a školní mládeže. Čistota a vzorný pořádek panuje všude a k oběma těm vzácným, ale potřebným vlastnostem nabádá se mládež nejen vhodnými hesly na chodbách rozvěšenými, nýbrž hlavně učitelovým příkladem. Záchodům vykázáno obyčejně místo v přístavku, s budovou školní spojeny jsou krytou chodbou.

Takto upravené školy nalézti lze nyní skoro všude, i v horském zákoutí a chudičkých končinách, kde druhdy učebna bývala zároveň obydlím učitelovým a pod nízkou doškovou střechou v místnosti tmavé, s dřev. učerněným stropem.

Vybudovati školní stavení, opatřiti je potřebným nábytkem, udržovati je v pořádku a dodávati otop, osvětlování, pečovati o čištění a větrání — to vše jest povinností školní obce.[1]) Ta má ve svém středu **místní školní radu**, slo-

---

[1]) Srov. zák. zem. ze dne 19. února 1870 č. 22 z. z., § 1.—20.; ze dne 24. února 1873 č. 16; ze dne 11. září 1880 č. 83, ze dne 1. květ-

ženou ze zastupitelů společností náboženských, školy a obce školní. Jsou to předně duchovní správcové vyznání víry křesťanské, neb jich zástupcové, jim úřadem církevním přidaní. Kde v místě je náboženská obec israelská, má také svého zástupce. Školu zastupuje dále správce nebo řídící učitel nebo ředitel školy, ostatní členy volí obecní zastupitelstva všech místních obcí, z nichž se obec školní skládá, podle poměru přímých daní, nejméně dva, nejvíce šest. Kdo v obci školní platí šestinu veškeré přímé daně, má právo býti členem místní rady školní bez volby (virilista). Členové místní školní rady vybírají se jen z příslušníků národnosti, pro kterou ta či ona škola jest určena. Doba úřadování jejich trvá tři léta. Starosta školního místa jest předsedou. Kromě hlavní povinnosti shora dotčené místní školní rada pečuje o soupis mládeže ve věku školou povinném, dohlédá k návštěvě školní, stanoví počátek a konec školního vyučování, podporuje učitelstvo ve výkonech jeho povolání a podává zprávy okresní školní radě. Úřad jejích členů je čestný. Opatřování všeho nákladu věcného odměňováno jest malým dílem práva ke škole; místní školní radě vyhradilo zákonodárství toliko spolupůsobení, když se koná pro osadu věc nejzávažnější, totiž když jde o obsazení místa učitelského. Ona sestavuje z žadatelů terno a podává návrh tří osob okresní školní radě, která však není zákonem vázána, aby se jejího návrhu přidržovala. Může i proti vůli místní školní rady dosaditi učitele, kterého sama uzná za nejvhodnějšího.

Na místních školních radách spočívá břímě veliké; jim po výtce náleží uznání, jestliže o školu tak nezištně a svědomitě pečují, a jen k blahu budoucích prohlédajíce, nákladu nešetří. Pořizujíce rozpočet rok od roku, když náklad z důchodů školní obce není uhrazen, pečují o příspěvky obecních zastupitelstev přiškolených obcí, a tím udržují školství své na výši požadavků časových. Stálo by věru hojně potu a práce, chtěl-li by kdo spočítati, co místní školní rady vydaly

---

na 1886 č. 47, § 1.—41. Říšský zákon školní ponechal provádění toho zákonodárství zemskému. Nařízení minist. ze dne 12. března 1888 č. 40 vytýká zevrubněji podmínky k nimž nutna přihlížeti.

k účelům školním. Malý obrázek snad aspoň objasní význam takové práce. V školním okresu chrudimském, jenž měl roku 1891 vlastních budov školních padesát pět, vystavěno bylo od r. 1868—1891 dvacet šest, tedy téměř 50% nových budov školních, a u dvaceti tří budov se tou dobou provedly přístavby. Náklad na nové stavby páčil se na 476.216 zl. čili 952.432 K; náklad na vykonané přístavby počítán 111.520 zl. čili 223.040 korun. Úhrnem v jediném školním okresu na stavby škol vydáno 585.736 zl. čili *1,171.472 K.*

Pozoruhodno, kterak byl náklad ten uhrazen v okresu celkem nemajetném, jehož části na Hlinecku a Nasavrcku se nazývají českou Sibiří! Úhrada tak velikého nákladu zapravena: *a)* příspěvky ze jmění obecního 87.920 zl. čili 175.840 K, *b)* příspěvky z okresního školního fondu 38.025 zl. čili 76.030 K, *c)* podporou zemskou 20.000 zl. čili 40.000 K, *d)* nezúročitelnou zemskou zálohou 5000 zl. čili 10.000 K, úhrnem 150.935 zl. čili 301.870 K; ostatek nákladu, t. j. 434.801 zl. čili *869.602 K* uhradil se přirážkami! Byly to nemalé oběti! Činily na př. v osadě Blatně 520%, Brádle 137%, Českém Heralci 278%, Holetíně 300%, Vápenném Podole 600%, Trojovicích 320% atd.

Vezměme do rukou popis kteréhokoli školního okresu, všude se přesvědčíme, že náklad na budovy školní za trvání nových zákonů školních stoupal v sumy závratné. Jediné město Karlín na př. vydalo od r. 1868—97 na budovy školní 1,477.686 zl. či *2,955.372 K*; král. hlav. město Praha do konce roku 1895 pak 3,820.767 zl. či *7,641.534 K*; v okrese karlínském na př. Líbeznice (1883) 80.000 K, Dolní Počernice (1894) 22.000 K, Horní Počernice (1895) 60.000 K, Vinoř 60.266 K, atd.; Stará Boleslav, postavivši budovu školní (1862) za 44.000 K, zbudovala již roku 1898 budovu druhou za 62.618 K! atd.

Než — těmi sumami není vyčerpáno vše. Humanita ukládá další povinnosti, a místní školní obce nezdráhají se i ty přejímati na svá bedra. Vizme jen zakládání školních útulků! Zdomácněly u nás podle vzoru švýcarského. Chodí do nich mládež chudá, školou povinná, vždy ve středu a v sobotu od 2 do 6, v létě pak do 7 hodin odpoledne. Útulek nahrazuje jim domov, a přejímá povinnosti, kterých rodiče

žáků pro své zaměstnání konati nemohou. Král. hlav. město Praha má 62 útulků, rozdělených podle pohlaví. Děti zabývají se v nich prací úkolů do školy, pak ručními pracemi, zpěvem a hrou. Chlapci spravují vlastní oblek, robí práce z lepenky, vyřezávají nožem a pilkou, v létě jsou při práci zahradní. Dívky učí se spravovati šat a prádlo, pletou a zabavují se květinářstvím. V školním roce 1893—4 bylo v Praze 29 oddělení útulkových, do nichž chodilo 562 chlapců, 630 dívek.

Pro dítky školou povinné, avšak slabomyslné, nebo stížené vadou, pro kterou nelze jim choditi do veřejné školy obecné, zřízeny jsou školy při ústavech slepců, hluchoněmých a pod. Poněvadž dosud u nás toliko z lidumilnosti jednotlivců, spolků a společenstev se zakládají a města neb okresy, ano i země jen subsidiárně se účastní té věci, zmíníme se přehledně o nich v příslušné kapitole níže.

Bohužel, že na vlídném obrázku, jak načrtnut, postřehujeme také stín. Vleče se od r. 1883. Jsou to úlevy v docházce školní.[1]) Účinek jejich na škodu obecného vzdělání a ještě žalostnější na vývoj dětské povahy mravní stává se rok od roku patrnějším. Děti, které po celých šest let do obecné školy řádně chodily, mohou pro sedmý a osmý školní rok v povinné docházce školní dostati úlevy, že v letních pololetích vůbec do školy docházeti nemusí. Tyto individuální úlevy, které se rozmohly u nás, omlouvají se často hospodářskou tísní, hmotnými poměry našeho venkova, ale zapomíná se, že nezřídka kořistí z nich zištnost nesvědomitých rodičů a zištnost nájemců, kteří za laciný peníz zjednávají si mladistvé síly na čas polních prací. A při těch nedospělá mládež pracuje pohromadě s čeládkou, od níž vedle kořalečního moru poznává i mor mravní...

Nepopíráme, že úleva taková pro některé školou povinné žáky nebo žačky jest nezbytností, jenže úlev těch se

---

[1]) Srov. Naříz. minist. ze dne 8. června 1883, č. 10.618, které se týká provádění novelly školní. U Čelakovského čl. XV., str. 104—126; s tím souvisí vyn. c. k. Z. R. Š. ze dne 26. června 1883, č. 23.450; tamtéž čl. XVI., str. 127—132.

také hojnou měrou zneužívá. Upřímněji by s výchovou po stránce naukové i mravní smýšleł zákonodárce, který by pro školy obecné snížil školní povinnost na sedm plných školních roků a úlevy odstranil.

Nad individuální úlevy daleko horším zlem jsou úlevy generální, které zákon připouští pro děti celých školních obcí na venkově, když za to žádají zastupitelstva všech přiškolených obcí. Nařízení, že pro taková skupení žáků má platiti zvláštní osnova učebná, aby při zkrácené docházce školní cíle učebného v hlavních rysech bylo dosaženo, jest v praxi velmi pochybné hodnoty.

Učebná osnova obecných škol má počet týdenních hodin určených pro jednotlivé předměty velice různý. Uvedeme aspoň, jak na osmitřídních školách obecných byly do konce roku 1914—15 předměty rozděleny, jestliže každé třídě přikázán byl jeden školní rok. (Podle úpravy z roku 1895.)

Učebný předmět	Třída	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Poznámky
	Škol. rok	1.	2.	3.	4	5.	6.	7.	8.	
náboženství .		2	2	2	2	2	2	2	2	
vyučovací jazyk		12	10	9	9	6	4	4	3	
zeměpis . . . . dějepis		—	—	1	2	3	3	3	3	
přírodopis . . .		—	—	}1	}1	}3	2	2	2	
přírodozpyt . .		—	—				2	2	2	
počty a měřické tvary		$^{6}/_{2}$	4	4^{*}	4^{*}	4^{*}	5^{**}	5^{**}	5^{**}	* pro dívky 3 hod. ** » » 4 hod.
kreslení		—	$^{2}/_{2}$	$^{2}/_{2}$	2	2	4^{*}	4^{*}	6^{*}	*pro dívky 3 hod.
psaní		—	2	2	2	2^{*}	1	1	—	*pro dívky 1 hod.
zpěv		$^{2}/_{2}$	$^{2}/_{2}$	$^{2}/_{2}$	$^{2}/_{2}$	$^{2}/_{2}$	1	1	1	
tělocvik oblig. chlap.		$^{2}/_{2}$	$^{2}/_{2}$	2	2	2	2^{*}	2^{*}	2^{*}	*pro dívky neoblig. 1 hodina týdně
ruční práce oblig. dívk.		—	—	3	3	3	4	4	6	
týden. počet hodin pro chlap.		19	21	23	25	25	26	26	27	
pro dívky . .		19	21	25	27	26	27	27	28	

Učebné osnovy pro školy obecné nově upraveny byly vynesením c. k. zemské školní rady ze dne 23. února 1915, č. I. 243/17 ai 1915/9419, a od školního roku 1915—16, jakožto osnovy normální nabývají obecné platnosti závazné. Rozvržení své úpravy pro školy jednotřídní, dvoutřídní až osmitřídní podržely, avšak nejen počet týdenních hodin vyučovacích, i rozsah učiva podle časových požadavků upraven.

Budiž tu uveden aspoň jeden vzor, kterak na osmitředních školách obecných jsou nyní předměty rozděleny, jestliže každé třídě jest přikázán jeden školní rok:

Stupeň	nižší		střední			vyšší		
Třída	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Školní rok	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Předmět:								
Náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2
Jazyk vyučovací	12	10	9	9	6	4	4	4
Učení věcné – Vlastivěda: Zeměpis a dějepis			2	3	6	4*	4*	4*
Učení věcné – Přirodopis						2	2	2
Učení věcné – Přírodozpyt						2	2	2
Počty s měřictvím	6/2	4	4	4	4	5*	5*	5*
Kreslení	—	2/2	2/2	2	2	4*	4*	5*
Psaní	—	2	2	2	2	1	1	—
Zpěv	2/2	2/2	2/2	2/2	2/2	1	1	1
Tělocvik (dívkám nepovin.)	2/2	2/2	2	2*	2*	2*	2*	2*
Ženské ruč. práce (dívkam)	—	—	3	3	3	4	4	5
Týdenní počet hodin pro chlapce	19	21	23	25	25	27	27	27
Týdenní počet hodin pro dívky	19	21	25	27	27	27	27	28

* Pro dívky o 1 hodinu méně.

Osnovy ty[1]) mají původ svůj v návrzích páté zemské porady učitelské. Jsou, ať tak díme, rámcové, normální, vytý-

[1]) Srov. Osnovy učebné pro školy obecné s českým jazykem vyučovacím v království Českém. Schváleny vyn. c. k. min. k. a v. 10. února 1915, č. 3124 a vydány c. k. zem. šk. radou 23. února 1915 č. 9419. Cena 1 K. (Knihosklad 1915.) Příloha k části V. věst. vlád. vydané 31. května 1915.

kajíce míru požadavků, které dosíci lze za obvyklých poměrů. Požadavky pak jsou značně zmírněny a přiměřeněji k věku žactva rozvrženy. Během dvou let zpracují si domácí porady učitelské osnovy podrobné, v nichž jest i dovoleno méně učiva určovati, když budou pro to podstatné důvody. Proti dřívějším osnovám jsou osnovy tyto výhodně opatřeny výkladem. Vhodně tu řečeno, že nová doba sleduje nová hlediska na poli výchovném i vyučovatelském. Jako studium dětské duše a pokusné vychovatelství nutno dnes v životě školním prakticky uplatňovati, rovněž i hesla výchovy individuální, sociální, umělecké, výkonné a národní nutno si všímati náležitě. Volnosti dopřávají nové osnovy učitelům po stránce metodické měrou uznání hodnou. Netlumí osobní snahy učitele přemýšlejícího, nečiní z jeho duševní práce práci strojovou. V tom jest znamenati pokrok. Osobní zdatnost, pedagogický takt a didaktická dovednost učitelova mají volné pole. Osnovy odpovídají na otázku: co bráti a vykládati, někde také na otázku, kolik učiva, do jaké míry jest učivo vybírati, avšak j a k učivo to s dětmi zpracovati, kterou cestou úkolu učebného dosíci, pokládají za věc i právo učícího.

Také novým rysem jest uplatňování výkonnosti žactva při společné práci školské; neběží pouze o výcvik paměti, nýbrž o všestranný výcvik všech smyslů, řeči, o broušení rozumu, o šlechtění citu a vůle společným zpracováváním učiva při stálé sice součinnosti, ale také při úplné volnosti mladistvé rozvíjející se duše. Obor poznatkový upraven podle tří stupňů, v nich převládá zjednávání si vědomostí napřed názorem, pak nápodobou a konečně samostatnou činností. Vhodně sloučeny jsou realie na středním stupni v jeden obor (vlastivědu), středem vší výuky učiněno vyučování jazykové, jehož konečným cílem i při vyučování věcném zůstává dovednost a rozmanitost vyjadřovací. Pěkně se v osnovách radí učiteli: v praxi toho dbej, že základem výchovy: pravdivost, mravnost, národnost, smysl pro krásu a umění a směr výchovné práce výkonné; hleď, aby učení i výchova celým svým rázem hověla duchu národa českého. Co na nových osnovách má velikou cenu, jest jejich ž i v o t n o s t, jsou toho schopny, aby vedením vzdělaného a povolání svému od-

daného učitele škola měnila se ponenáhlu v dílnu duchovní podle zásady Komenského: Učni práce, učiteli řízení. Na doklad několik vět. V prvouce nechť děti samočinně pozorují, o shledaném nechť projevují se slovem, kresbou i výkonem (modelování, vytrhávání, vystřihování, proplétání, skládání); při cvičení v slohu zprvu buď společné skládání drobného celku (návodné), pak reprodukce vzoru dětem po věcné i jazykové stránce blízkého, potom teprve ať nastoupí produkce, či vlastní samostatná práce slohová.

V přírodopise biologická stránka vyučovací bude dětem mocnou vzpruhou k vlastnímu pozorování a vyprávění jako práce v zahradě. Nepovinné ruční práce pro chlapce, jakož i dívkám poskytovaná možnost poznávati vedení domácnosti v školních kuchyních a dílnách otevírají nové pole k činnosti místních školních rad a možno doufati, že tomuto pro občanský život důležitému vyučování opatřeny budou záhy potřebné prostředky, poněvadž osnovy správně vystihují účel, aby při všem tom vyučování se zřetele se nepouštěly místní požadavky a zájmy.[1])

β) Škola měšťanská. 3. Vyšší stupeň školy obecné jest u nás škola měšťanská,[2]) která udílí žactvu svému vzdělání vyšší, hledíc při tom na potřeby krajinné, buďto průmyslnické nebo rolnické.

Jest také přípravkou pro ústavy učitelské a školy odborné, které nepožadují přípravy ze škol středních. Skládá se ze tří ročníků, jež obyčejně se připojují k pátému ročníku obecné školy. Vydržovatelé mají na vůli, buď opatřiti zvlášt-

---

[2]) Srov. Říš. zák. § 17.—19.

[1]) Osnovy hoví novým směrům, že podporují výzkum mládeže a péči o mládež abnormální, že chtějí zradostniti život ve škole učitelstvu i žactvu, správně soudíce, že radost ze školské práce bude vzpruhou k novému životu. K věci samé srov. Karel Weinzettl, K reformě školy v Komensk. roč. 41, čís. 32, str. 497, kde spisovatel probrav nová hesla dospívá k závěru, že přirozený a nerušený vývoj jest první podmínkou v reformě školské práce. A podmínku tu skladatelé osnov měli stále na paměti. Kardinální vadě moderní učby, na kterou mnozí již upozorňovali, povrchnímu totiž vzdělání, osnovy čelí s rozvahou.

ní správu výhradně pro měšťanskou školu, nebo spojiti se správou měšťanské školy také správu pětitřídní školy obecné.

O školách měšťanských ustanovuje říšský zákon školní, že svou učebnou osnovou hověti mají zvláštním potřebám místa a okresu, a hledíme-li k rozdílům života praktického, pro nějž měšťanská škola vychovává, že nutno děliti je ve školy chlapecké a dívčí. Proto také normální nařízení ministerské, jímž vydány byly první základní osnovy pro školy měšťanské,[1]) obsahuje toliko hlavní rysy učiva školám těm předepsaného a nařizuje, aby pro každou měšťanskou školu v daném tom rámci vypracována byla osnova zvláštní, podle přání učitelského sboru, ředitelů učilišť v okresu zřízených a zástupců občanstva pro zájmy živnostenské a hospodářské v místě i okresu.

Okresní školní inspektor řídí poradu všech přítomných zástupců a s nimi přihlíží bedlivě k tomu, aby měšťanská škola sloužila výchově a vzdělání hochů nebo dívek. Kde převládají živnosti hospodářské, tam při učení přírodopisu a přírodozpytu rozšiřuje se vzdělání žáků pro obor hospodářský; při místech s živnostmi průmyslnými hledí se při kreslení k odboru a odvětví dotčeného průmyslu, na př. textilního, keramického, dřevařského a pod. Takto zpracovaný návrh osnovy zkoumá se zemským úřadem školním a schvaluje ministerstvem.

Pokud obecného vzdělání se týká, učí se na měšťanské škole vědomostem v rozsahu učiva bývalých nižších reálek, ano, odmyslíme-li si učení jazykům cizím, mohli bychom říci, že celkem se přibližuje prvním třem třídám škol středních vůbec. Absolvent měšťanské školy poznal v jazyce vyučovacím tvarosloví, větosloví, vnikl naukou o tvoření slov v podstatu jazyka, naučil se psáti listy jednací, popisy a líčení, poznal hlavní představitele domácího písemnictví novověkého a četbou i výkladem básní získal potřebné propravy, aby

---

[1]) Min. naříz. 18. května 1874 č. 6945. Vlád. věst. ze dne 15. srpna 1874 č. VIII., str. 200 a násl. Srov. též Vynesení zem. škol. rady ze dne 15. března 1877 č. 115. Vlád. věst. příl. k č. V. str. 80 a násl.

rozuměl kráse formy. Zeměpisné jeho vědomosti obsahují základy matematického a fysikálního zeměpisu, přehled všech dílů světa, států a držav a dosti obšírnou známost naší říše také po stránce obchodní a průmyslové.

Přehled světových událostí všech věkův zakončuje se dějinami domácími a říšskými. Z přírodopisu poznal jedince i rody a druhy živočišné, rostlinné a nerostné; jich naleziště a užitek v praktickém životě; k poučkám o těle lidském sebral si hojně pokynů ze zdravovědy.

V přírodozpytu vysvětleny mu byly základy všech zákonů vládnoucích světovým prostorem, seznámil se se stroji na nich založenými, zevrubněji vnikl v obor mechaniky, thermiky, akustiky, elektřiny a magnetismu a z hlavních rysů lučby neústrojné i ústrojné pochopil příčiny lučebních pochodů a jejich následky. V aritmetice podává měšťanská škola nauku o číslech celých, zlomcích, poměrech a srovnalostech; učí zmocňování a odmocňování, vykládá počet lhůtový, podílný, řetězový, úrokový, redukci mincí a živnostnické účetnictví v praktických příkladech. S plochoměrstvím, počítáním povrchu a obsahu tělesného sdruženy jsou polohorysy, kreslení měřického ornamentu a zobrazování předmětů stavitelských i strojnických. V kreslení vedle geometrických tvarů rovinných po řadě jdou tvary prostorové podle modelů, cvičení v ornamentu lidovém a slohovém. Z písma kromě latinského cvičí se i německé a francouzské. Na dívčích školách při ručních pracích učí se známkování, šití na stroji, šití a střihy prádla, při čemž podává se i výklad o hodnotě různých druhů látek, jich výrobě a zpracování. Někde nezapomíná se ani na základy domácího hospodářství a na praktický výcvik v pěstování domácí zeleniny a vaření.

Z mimořádných předmětů zvláštní pozornost se věnuje kursům jazykovým, učení se druhému jazyku zemskému a francouzštině.

Ačkoli v hlavních rysech učebný cíl měšťanské škole vytčený zůstal bez proměny, dlužno zdůrazniti, že cesty k dosažení cíle toho během let bedlivě byly zkoumány a zdokonalením osnov učebných po stránce věcné i metodické i val-

ně zlepšeny. Když nařízením ze dne 8. června 1883 č. 10.618 ministerstvo vydalo druhé osnovy normální[1]) vzhledem na změny v říšském zákoně školním, zdálo se, jako by i tu byl učiněn krok nazpět. Úsilím učitelstva, v jehož rukách spočívá zdar či nezdar všech osnov, záhy takové zdání pominulo, a měšťanská škola těšila se nerušeně zdárnému vývoji. Byla dosti dlouho, od doby prvotního odporu proti zákonům školním, proti ní jakási nechuť, předpojatost.[2]) Ani ne tak proti

Meštanská škola	Třída	nábožen.	český jazyk	zeměpis a dějepis	přírodopis	přírodozpyt	počtářství a účetnictví	geometrické rýsování	kreslení	krasopis	zpěv	tělocvik oblig. hoch.	ruční práce oblig. dívkám	úhrnem	neobligátní učení
chlapecká	I.	2	4	3	2	2	4	3	4	1	1	2	—	28	němčina, francouzština, housle, modelování.
	II.	2	4	3	2	2	4	3	4	1	1	2	—	28	
	III.	2	3	3	2	3	4	3	6	—	1	2	—	29	
dívčí	I.	2	4	3	2	2	3	1	3	1	1	—	4	26	němčina, tělocvik, francouzština, hudba.
	II.	2	4	3	2	2	3	1	3	1	1	—	4	26	
	III.	2	4	3	2	2	3	—	3	—	1	—	6	26	

škole dívčí, jako proti chlapecké; ale neprávem. Kde z nesamostatné bývalé reálky dvoutřídní vznikla škola chlapecká, pokládali ji zprvu za méně cennou, a zdálo se jim, že prý na bývalé reálce žák získával pro život praktický více. Ale zapomínali při takové úvaze, že rozsah celkového vzdělání na měšťanské škole jest mnohem ucelenější a lépe sestředěný.

[1]) Min. věst. 1883, č. 17, str. 175—177. Normální počet týdenních hodin, stanovený první osnovou, zůstal bez proměny:

[2]) Srov. O školách měšťanských. V Praze 1902; vyd. Jednotou učitelstva měšť. škol českých. (Wiesner, str. 34.)

I toho pomíjeli, že škola měšťanská v úpravě své jest elastičnější, připouštějíc úchylky podle skutečných potřeb života praktického, ať hospodářského, ať průmyslového. Čas nejlépe ukázal význam a důležitost škol těch, jejichž jádra se školní novela nedotkla. Třetí pak normální osnovy, vydané naříz. minist. ze dne 15. července 1907, č. 2368, přiblížily školu měšťanskou značně k cíli, jak po prvé jí byl stanoven.[1])

Škola	Třída	nábož.	český jaz.	zeměpis a dějepis	přírodopis	přírodozpyt	počtářství účetnictví	měřické rýsování	kreslení	psaní	zpěv	tělocvik	ruč. práce	úhrnem	neobligát. učení
chlapecká	I.	2	5	3	2	2	4	3	4	1	1	2	—	29	beze změny
	II.	2	5	3	2	3	4	3	4	1	1	2	—	30	
	III.	2	5	3	2	2	4	3	5	—	1	2	—	30	
dívčí	I.	2	5	3	2	2	3	1	3	1	1	—	4	29	
	II.	2	5	3	2	2	3	1	3	1	1	—	4	29	
	III.	2	5	3	2	2	3	1	3	—	1	—	5	29	

Pěkně a účelně upraveno bylo jimi vyučování mateřštině, zeměpisu a dějepisu, učivo přírodopisné, chemické prakticky rozhojněno, kreslení a geometrickému rýsování přibylo jimi na váze.

Nesporně konstatovati tu značný pokrok. Na škole měšťanské není dovolena úleva v docházce školní; k přijetí do první třídy třeba jest průkazu o dostatečném prospěchu pátého školního roku ve škole obecné, po případě průkazu o desátém roce věku, a zkoušky přijimací. Měšťanská škola usnadňujíc žákům svým obecné vzdělání, jaké pozdější volba měšťanského povolání vymiňuje a předpokládá, jest nejvyšší kategorií obecných škol, není tudíž ani odborovou

[1]) Min. věstn. 1907, č. 43, str. 368—389. Pokud o kreslení jde, viz min. věst. 1907, vyn. d. d. 12. února 1907, č. 1641. Počet týdenních hodin pozměněn.

školou, ani přípravným ústavem pro nějaké vyšší učeliště. K tomu časem dojíti mohlo a snad na prospěch školský i po stránce finanční, kdyby byl zůstal úkol její beze změny tak, jak jej stanovil říšský zákon z roku 1869.[1])

Věcný náklad, zahrnující v sobě stavbu budovy školní, její zařízení a vydržování, vydání na světlo, teplo a čištění všelikeré, spadá i tu na bedra místní školní rady, zcela jako při škole obecné. Ano, kde si místní činitelé toho přejí, mohou náklad nésti na čtvrtou třídu měšťanské školy, jejíž osnova podle celoročních kursů pokračovacích upravena, aby vzdělání učňů jejích se prohloubilo a utvrdilo. Vynesení ministerské ze dne 21. září 1886 (č. 6820) doporučilo vyučování řemeslným pracím jako vychovávací prostředek pro chlapce ve věku školou povinném; věru myšlenka to praktická, ale neujala se, poněvadž potřebný náklad uhrazovati by musila místní školní rada. Náklad ten není však nikterak nepatrný. Můžeme doložiti to příkladem, vzatým ze školství král. hlav. města Prahy. Praha zajisté hned r. 1886 zavedla vyučování řemeslným pracím na zkoušku při novoměstské škole chlapecké a při pěti školách měšťanských v rozsahu z této tabulky patrném:

Roku	počet tříd	Počet žáků zaměstnaných			Náklad K
		lupenkářstvím	dřevěnými pracemi	modelováním	
1888	13	127	39	70	1182
1889	15	180	55	55	4132
1890	18	158	67	62	6796
1891	23	172	89	90	5762

[1]) Zněl původně: Školy měšťanské zřízeny jsou k tomu, aby poskytovaly těm, kteří nechodí do školy střední, vzdělání vyššího nežli jest to, jehož dojíti mohou na škole obecné (§ 17.). Nyní však obor vzdělání na škole měšťanské poněkud zúžen připouštěje toliko zřetel k potřebám průmyslnickým a rolnickým (viz § 17. zák. říš. ze dne 2. května 1883).

Roku 1892 činil náklad na remunerace učitelům pro 25 oddělení týdně po 4 hodinách (2 K), za 43 týdny 8600 K; na hmoty a náčiní 1600 K; úhrnem 10.200 K. Tak pro velikou nákladnost, když jiné naléhavější a nutnější úkoly nastávaly, nemůžeme se diviti, že i Praha se omezovala a nyní kromě modelování za jiné práce řemeslné nedává remunerace.

γ) Kursy pokračovací. K měšťanským školám přiřaďuje školní zákon říšský také zvláštní kursy učebné pro mládež, povinnosti školské odrostlou,[1]) aby nahrazovaly a doplňovaly, k čemu měšťanská škola svým směrem průmyslnickým částečně i rolnickým nedostačovala. Ale říšský zákon i tu vyslovil pouze zásadu, zůstavuje provedení její a s tím spojený náklad zákonodárství zemskému. To však se úplným řešením této otázky nezabývalo; co provedeno, nabylo právě rázu, daného již měšťanským školám a prohlubuje příslušné vzdělání předměty speciálními pro určitý druh výživy. Nejobecnější jsou pokračovací kursy pro dívky při měšťanských školách dívčích, které měly svůj význam až do upravení otázky ženského studia a také slušně byly navštěvovány na Král. Vinohradech, v Hradci Králové, Lysé nad Labem, Chrudimi, Pardubicích, Plzni, Nové Pace a Strakonicích. Spravovaly se zvláštním statutem. Zašly však jednak proto, že vyučování na nich nebylo bezplatné, nýbrž že ze školného uhrazovaly se remunerace silám učitelským, jednak však také proto, že nemohly obstáti proti vyšším dívčím školám a dívčím lyceím, jejichž zřízení lépe zabezpečovalo cíl vyučovací. Pokračovací kursy hospodářské při měšťanských školách chlapeckých[2]) pozbyly svého významu, když jich aktivování připouštělo se i při školách obecných, kde obce, hospodářské spolky a okresní zastupitelstva se jich domáhaly. Péči zemědělské rady pro království České dostává se kursům těm hodně

---

[1]) Srov. čl. 10. a 59. říš. zák. ze dne 2. května 1883. Též naříz. min. ze dne 10. dubna 1885 čís. 1985; vyn. zem. šk. rady ze dne 9. října 1892 čís. 9310.

[2]) Srov. vyn. minist. orby ze dne 23. září 1885, č. 8364; vyn. c. k. zem. škol. rady 22. ledna 1887 č. 92, a ze dne 5. dubna 1895 č. 9121.

vhodných pomůcek, ale poněvadž prostředky zemské a státní se jen v případech nejkrajnějších vydržovatelům kursů poskytují, spočívá i tu všecek zdar na dobré vůli a ochotě domácích činitelů.

Obyčejně kursy ty jsou dvouleté; v prvním ročníku poučují se učňové o zpracování půdy, o hospodářském nářadí a strojích, o hnojivech, semenech, setbě a rostlinách se zřením na poměry místní; v druhém ročníku vyučuje se pěstování stromů, zužitkování ovoce, zařizování a ošetřování domácí zahrady zelinářské; někde jsou i výklady o hospodářské správovědě, o chovu domácího dobytka a včelařství. V školních okresích jičínském, pardubickém, turnovském, třeboňském a boleslavském těšívaly se kursy pěkné návštěvě školní; roku 1895 bylo jich v Čechách celkem 65, z nich 39 českých, 26 německých.[1])

Potřebám živnostenského oboru určeny byly pokračovací školy průmyslové, k dalšímu vzdělávání řemeslnických a továrních učňů. Vyučovalo se na nich ve všední dni večer a v neděli dopoledne. Namnoze vznikly řádnou organisací bývalých hodin opakovacích. Zprvu měly ráz všeobecný a péčí místních obcí byly vydržovány při reálkách, hlavních nebo měšťanských školách chlapeckých neb i při vícetřídních školách obecných. V Praze r. 1863 založena byla samostatná průmyslová škola s vyučováním denním a večerním; po desíti létech rozdělila se na školu denní o 3 odděleních a na školu pokračovací s vyučováním nedělním a večerním. Z toho základu během času vyrostly nynější školy živnostenské.

A jako Praha, měly své pokračovací školy Karlín, Turnov, Mladá Boleslav, Kolín, Kutná Hora, Humpolec, Chotěboř, Kouřim, Vysoké Mýto, Nymburk, Slané, Král. Vinohrady a Žižkov.

---

[1]) Na Jičínsku: Bělohrad, Dlouhá Lhota, Dolní Kalná, Dolní Bousov, Čistá, Košík, Libošovice, Sobotka; na Pardubsku: Bělá, Hostomice, Chvojenec, Roveň; na Turnovsku: Malý Dub, Mašov, Petrášovice. Na Třeboňsku kursy měly Cep, Lužnice a Záblatí atd.

Vývoj průmyslu způsobil další důležitý krok tím, že učňové dle oborů svých byli rozděleni a vzděláváni. A tak ke školám cukrářské, číšnické, knihařské, krejčovské, obuvnické, pekařské a j. družily se veřejné kreslírny a modelovny a kursy nejrůznějšího druhu, jak si kde vydržovatelé jich přáli. Uznávala se arci nutnost zákonitého upravení toho odvětví školského, ale nedošlo k tomu pro spory o kompetenci zemskou a říšskou. Nařízení ministerské ze dne 24. února 1883, č. 3674[1]) postaralo se zatímně o upravení dočasné, že vydána byla normální učebná osnova těchto škol a zabezpečena jejich existence stanovením příspěvku státního těm školám, jimž i země, okres, obec, obchodní komora a jiné korporace živnostenské zaručí trvalou podporu. Vyučuje se tu písemnostem a počtům živnostenským; účetnictví, kreslení, rýsování geometrické, průmětné i odborné všude zastoupeno. Doba vyučovací určena jest na 8 hodin týdně po 7—8 měsíců ročně. Ministerstvo také se postaralo o výcvik učitelů, zařizujíc rok od roku praktické kursy při státních průmyslových školách.

Roku 1895 bylo pokračovacích kursů, spojených se školami obecnými a měšťanskými, u nás 131. Poněvadž vrchní správu nad těmito školami ponechalo si ministerstvo vyučování (nyní pak přejalo ji ministerstvo veřejných prací), nabyla organisace pokračovacích kursů průmyslových zcela jiného rázu a zpráva o ní zařazena jest do jiné kapitoly této knihy.

Pokračovací kursy, o nichž jsme tuto vyprávěli, měly podle úmyslu vládního vštípiti měšťanským školám onen obecně vzdělavací ráz, jaký byl jim původně vymezen v zákoně z roku 1869. Toho však dosaženo nebylo; naopak, na škodu vyššího obecného vzdělání zašlo se dříve, než bylo třeba, na cestu předčasného zodborňování a prohlubování vědomostí jen v určitých směrech. I v tom stala se chyba, že vláda prostě povinnost nákladu vložila článkem 62 na obce místní, na okresy, a zákonodárství zemskému zůstavila starost úhrady, slíbivši, že otázku pokračovacích kursů při obecných a mě-

[1]) Srov. u J. Čelakovského č. 49, str. 716—747 (vyd. r. 1886).

šťanských školách řádně rozřeší zákonodárství zemské; že ani během 30 let tak se nestalo, toho vinu dlužno hledati v zápasech politických, které nejvíce škodily potřebnému vybudování soustavy zemského školství na podkladě zemského zákonodárství.[1])

δ) Učebnice. Důležitým činitelem osvětové práce v národní škole jsou učebnice. Tu, pokud jde o školy obecné, knihosklad státní uhájil svého monopolu v nakladatelství úplně, a pokud jde o školy měšťanské, z větší části. Z výtěžku, získaného prodejem, ústřední ředitelství c. k. skladů školních knih rozesílá každoročně zdarma knihy chudé mládeži do všech okresů každé korunní země, a to dle toho, kolik kde jest dítek školou povinných. Které knihy pro obecné nebo měšťanské školy, ano i pro ústavy učitelské knihosklad smí vzíti do svého nákladu a tím do prodeje k potřebě školní, ustanovuje posud c. k. ministerstvo kultu a vyučování. Tužba Zoubkova, aby se do Vídně nemusilo s aprobací slabikáře, dosud tužbou zůstala všech, kdož přejí svobodnějšímu rozvoji školskému.

Nejen knihy učebné všecky, i pomůcky školní, aby smělo se užívati jich ve škole, jsou podrobeny schválení úřednímu.[2])

Přirozeno, že po změnění zákonů školních bylo nutno pomýšleti na nové čítanky. Staré čítanky dosavadní zachovávaly stále svůj konfesijní ráz, od něhož však novým bylo ustoupiti, poněvadž i škola obecná pozbyla toho rázu. Skladatelé nových čítanek, hledíce k úkolu svému vychovatelskému, měli práci ztíženu, poněvadž bylo jim přestá-

---

[1]) Centralisující snaze vládní nasvědčuje dosud fakt, že zemská školní rada k odvětví průmyslových škol pokračovacích nemá ani moci dozorčí, ani moci správní; jejich potřeby opatřují vládní komisaři, korespondující přímo s ministerstvem (arci dnes již ministerstvem jiného resortu).

[2]) Naříz. minist. ze dne 25. března 1873 č. 1418, vyhlášeno též zemskou škol. radou vyn. čís. 6897 téhož roku. Užívání neschválených knih a pomůcek jmenuje se tu zlořádem, jenž škodí autoritě zákona a zájmům školstva. Srov. Čelakovsk. sbírku čl. XXXVIII., str. 405—415. Vytištěno též v Přídavku k Věstn. vlád. k č. IV., roč. 1874.

vati na povšechných pojmech a zásadách mravních, společných všem náboženským vyznáním. I když hodlali čítankou buditi lásku, uctivost, vděčnost, poslušnost dítek k rodičům a učitelům, když chtěli vštěpovati v mysl mladistvou soucit, zdvořilost, slušnost, ochotu k cizím, milosrdenství k chudým, nemocným, mrzákům a starcům, nesměli promlouvati o tom s určitého stanoviska té které nauky náboženské. Také tím byla práce jejich znesnadněna, že podle osnov učebných zůstávala sice čítanka učebnicí a cvičebnicí při čtení, avšak kromě toho měla býti příručkou učení reálného, aby obohacovala a objasňovala obor poznání rozumového v rozsahu, který byl škole obecné předepsán učebnou osnovou. Slučovala tudíž v sobě úkol trojí: vésti k mravnímu vzdělání žactva, k rozmnožení znalosti jazyka mateřského a k obohacení rozumového poznání. Jako školní kniha měla dbáti všech duševních mohutností, aby představy mládeže byly hojné a jasné, cit útlý a pravý, vůle pevná a spravedlivá. Proto přihlédati jí bylo jednak k časovému pokroku, jednak k novému ústrojí, kterého se obecnému školství právě dostalo.[1])

Smluveno s knihoskladem, že budou vydány čítanky trojdílné, čtyřdílné, pětidílné a osmidílné, aby vyhovovaly učebné osnově, předepsané té které kategorii škol. Redakce svěřena Janu Šťastnému, řediteli c. k. české vyšší školy reálné v Praze, který byl členem zemské školní rady; k němu do sboru pracovníků přidáni Josef Sokol, Antonín Machač, Jan Lepař, Karel Tieftrunk a dr. Antonín Tille. Vrchní recensi měl svěřenu dr. Hermenegild Jireček. V životě školském těšila se jména těchto pracovníků dobrému zvuku. Sokol,[2]) Lepař a Tille byli důkladní znatelé duše dětské, psychologové znamenití, metodikové dokonalí, školy i života, pro nějž škola vychovává, výtečně zkušení. Literární jejich práce

---

[1]) Srov. Dr. A. Tille, Úvaha a návrh, kterak zaříditi knihy čítací a učebné pro školy obecné. Škola a Život 1873; Ant. Janů, O úkolu čítanky škol našich a jejím poměru k učebnicím. Paed. Rozhl. VI. roč. 1893; Jos. Klika, K opravě čítanek a učebnic, Paed. Rozhl. VII. roč. 1894.

[2]) Srov. Merhautův článek v Besedě učitel. roč. 44, čís. 4, str. 97.

byly nadmíru cenné, opřené o solidní vědecký podklad, znamenitou logiku, a po stránce jazykové vynikaly přesností a správností.

Čítanka trojdílná srovnávala čtení v prvém díle podle skupin: *a)* dítko doma a ve škole, *b)* tělo a duše, *c)* živočichové (kůň, pes, kohout, slepice, holubice, vlaštovice, sup, čáp, mravenci a včely, moucha a komár, kapr, ryby), *d)* rostliny (jabloň, stromy, zeliny, obilí), *e)* nerosty, *f)* čas a jeho rozdíly, a poznáním těch věcí vedla k Bohu. V druhém díle seskupeny články takto: *a)* u rodičů a ve škole, *b)* o člověku, *c)* v domě, na dvoře a v zahradě, *d)* na poli a v lese, *e)* na nebi a na zemi, *f)* domov a vlast. Třetí díl byl již čítankou a učebnicí zároveň, maje *a)* čtení vzdělavací, *b)* zeměpisné, *c)* dějepisné, *d)* o věcech přírodních, konečně *e)* o člověku a těle lidském. Čítanky té se užívalo na školách jedno-, dvou- a trojtřídních.[1]) — Podobně složeny byly čítanky čtyř- a pětidílné, rozšířeny jsouce články o ústavě říšské, o právech a povinnostech občanů státních, jakož i o životě panovníkově. V čítankách osmidílných upuštěno bylo v šestém, sedmém a osmém díle od třídění článků dle věcných skupin; čítanky ty sloužily výhradně účelům slovesným, poněvadž počínaje šestou třídou mohla mládež užívati zvláštních učebnic zeměpisných, dějepisných a přírodopisných.

Prodlením doby značně se proměnil výběr článků, zvláště básnických; na veliký prospěch slovesnosti při nových vydáních zastoupeni v hojné míře i spisovatelé naší doby.

Nerudou a Heydukem učiněn byl počátek; brzy následovali Hálek, Krásnohorská, Vrchlický, Svatopluk Čech, Julius Zeyer a Josef Sládek. K článkům prosaickým vybráni také povídkář Beneš Třebízský, Alois Šmilovský a Alois Jirásek.

K čítankám družila se Mluvnice trojdílná, kterou složili Jan Šťastný, Jan Lepař a Josef Sokol. Šťastný se přičiňoval, aby mluvničky ty byly v souhlase s badáním Jana Gebauera, a možno říci, že třetí mluvnice pro školy obecné

---

[1]) R. 1891 na přání nejvyšší rady zdravotní zavedeno bylo do čítanek písmo psací strmé, ale po málo letech nevýhoda jeho byla patrna a další pokusy zastaveny.

zavedla do vyučovací praxe základy mluvnice Gebauerovy dříve, než Gebauerova učebná kniha sama. Užitek z mluvnického učení z výborné té knihy mohl býti na škole obecné mnohem pronikavější, kdyby se bylo skladatelům poštěstilo provésti v ní šťastnější metodu vyučovací. Ta nebyla správná, ano právem si do ní stěžováno. Věčné pravidlování a odříkávání definic: co je hláska, co je písmeno, co je věta, co je podstatné jméno, atd., atd. nemohlo býti žactvu k užitku, poněvadž se v něm utápěla podstata vyučování mluvnického. Že cvičení v řeči tvoří základ a jádro mluvnického učení, nemohlo u nás dlouho proniknouti.

Změny ve vydáních čítanek a mluvnic pro školy obecné, prováděné po roce 1883, ukazovaly, že není možno na delší dobu při čítankách těch setrvati. Rozvoj školství obecného po stránce kvantitativní i kvalitativní neméně než zevrubnější zpracování osnov učebných z roku 1895 razil cestu novému takovému podniku. Literární činnost učitelstva jej uspíšila. Přičiněním zemského školního inspektora Františka Weniga svolána byla roku 1896 komise z odborných spisovatelů a znalců školství obecného, která za řízení Jana Jursy, tehdy profesora českého ústavu ke vzdělání učitelek v Praze, uvolila se pracovati o nových čítankách.[1])

Není o tom sporu, že hlavním úkolem čítanek jest, aby žáci na nich učili se čísti; avšak vedle toho mají čítanky úkol výchovný, aby žáci, čtouce, rozmnožovali a zjasňovali své představy (výchova rozumová), ušlechťovali city (výchova mravní a estetická) a konečně aby, poznajíce dobro a krásno, po něm zatoužili (výchova snahová). Čítanka jest jim základem vzdělání jazykového, a to předně co do zásoby slov, potom i co do plynného a správného jich užívání v řeči a písmu (vzdělání formálně jazykové); — čítanka, předváděj͏íc dětem reálné věci a obrazy života, má probouzeti v nich

[1]) Byli to Lad. Benýšek, Ant. Janů, Josef Klika, Josef Kořenský, Bohumír Patera, K. V. Rais, V. Štech, Ant. Machač, Slabikář svěřen byl Ad. Frumarovi, ilustrování jeho převzal mistr Mikuláš Aleš, jehož zemský inspektor Fr. Wenig získal pro věc. Srov. Jan Jursa, Průvodce k první čítance trojdílné. Praha 1901. Vlčkova Osvěta, roč. 43, str. 683 a násl. (1913).

smysl praktický, chut a způsobilost k životu vůbec a uvědomělost českého člověka zvlášť. Po té stránce znamenají čítanky Jursovy veliký pokrok, že výchově národní pevný kladou základ, obsahujíce články, ve kterých se obráží náš venkov, hlavně pak cítění a smýšlení našeho lidu. Slabikář je společný všem kategoriím školním, pak jsou čítanky dvoudílné, čítanky o třech, čtyřech a pěti dílech. Mluvnice k nim náležející zpracovali Jan Jursa a Josef Müller.[1])

Školám měšťanským se dostalo prvních čítanek společnou prací Jana Šťastného a Frant. Šubrta.[2]) Byly chlapeckým i dívčím školám společné. Čtení básnické bylo v nich náležitě zastoupeno, ani poesie dramatické nezanedbáno. Za to v článcích prosaických nebylo článků rázu zdravovědného ani rozpravných statí, směřujících k výchově povahy. Po nich Petrů a Drbohlav vydali čítanky nové, pak Jos. Horčička a Engelbert Ruffer, kteří ve výběru článků (obrazy z dějin literatury české) byli namnoze šťastni. Nejnovější čítanky Jana Jursy, upravené zvláště pro školy chlapecké a zvláště pro školy dívčí, jsou krásným ovocem záslužné práce, které se oddává po řadu let neunavný a nadšený jich skladatel.[3])

---

[1]) Pro vyučování početní dlouho bylo užíváno početnic dra Frant. Močníka v českém zpracování od Krausa a Habernala; početnic Aug. Matolína užívá se poměrně krátkou dobu. Pro realie na škole obecné napsali dr. A. Tille zeměpis, J. D. Panýrek přírodozpyt, zpěvníky složili Drůbek, Frant. Pivoda a Alois Vávra, posléze Jos. Malát. Cvičebnice jazyka německého (3 stupně) složil Julius Roth; v nejnovější době Jan Šulista a Jaroslav Ulrich.

[2]) Srov. Paed. Rozhl. roč. VIII., str. 160—165; seš. 6. r. 1895.

[3]) Vedlo by daleko, kdybychom uváděli výčet všech učebnic. Aspoň některých dlužno vzpomenouti, jinak by bylo uváděti obsáhlou literaturu. Mluvnické učebnice napsali: Karel Novák, který zpracoval Gebauerovu mluvnici pro měšťanské školy, Jindřich Koníř (1893—1912), Jos. Fafl a Frant. Stýblo, Jos. Müller, Arnošt Říha; učebnice zeměpisné: dr. Antonín Tille, Jos. Basl, J. Hötzel, Jos. Krejčí, Bohumír Patera, K. Steinich, Alois Till; při dějepisu užívalo se skoro dvacet let učebnice A. Gindelyho ve zpracování Vávrově, pak i tu (po zlomení monopolu F. Tempského) pronikly knihy učebné, jež napsali Bolina-Dolenský, Gebauerová-Jirák-Reitler, Horčička-Nešpor, Šembera-Koníř, Šujan,

Literární práci školské pro měšťanské školy vydatně prospěl odst. 3. článku 19. říš. zák. škol., podle kterého **konference učitelská** podává návrhy zemské radě školní, které z knih učebných a čítacích, schválených, má se užívati; téže konferenci také dáno právo, že může navrhovati nové učebnice a číatnky ke schválení. To také podnítilo záslužnou činnost učitelskou, aby soustředila se na vydávání učebných pomůcek českých a odpoutajíc se znenáhla od vzorů německých, trpěných pro jich schválení úřední, dala vznik **pracím původním**, jimiž vyučování na školách měšťanských bylo výborně opatřeno.[1] Soupis jich vyplnil by obsáhlou knihu a svědčil by o tom, že učitelstvo z bohaté studnice vlastního přemýšlení a badání vydatně přispělo svou hřivnou k zvelebení obecného vzdělání našeho lidu.

c) *Vzdělání učitelstva.*

α) Ústavy ke vzdělání učitelů a učitelek. Pojednavše o školách a knihách učebných, zastavme se ještě u těch, kdo jsou duší školství. A tu první namane se otázka, kterak jest

---

Bartoň, Zelený. Početnice upravili Frant. Kneidl a Mich. Marhan, zvláště pro hochy a dívky, Mikuláš Benda, Fr. Kopecký a Jos. Šebesta, J. Úlehla, Horčička-Nešpor, Buzek, Černý, J. Krůta; měřictví a rýsování: Mik. Benda, R. Hutterer, Eman. Formánek, Frant. Nápravník, J. Vacek. Přírodopisné učebnice: Jos. Rosický, J. Groulík a J. Úlehla, Hampl; přírodozpytné: J. D. Panýrek, M. Hofmann-Hejzlar-Leminger, Gregor a Petíra; německé: J. Auštecký, V. Smělý a Ulrich.

[1]) Čeští nakladatelé Jánský v Táboře a Kober v Praze vydali řadu nástěnných tabulí ze všech oborů vyučovacích. Atlasy české zpracovali: Bečka, Brunclík, Jaroslav Zdeněk, Kneidl, Knaus, Vávra, Braniš; mapy nástěnné: Zdeněk, Studnička, Melichar, Schober, Vlach; Haardtovy mapy po česku upravil Jos. Jireček, Rothaugovy Jos. Krejčí a j. Zvláště vydali: Leop. Doležal Obrazy zeměpisné a dějepisné, Pokorný a Schermaulová Obrazy rostlin, Bezděk-Luňáček Houby jedlé a jedovaté, Hromádko-Nečásek obrazy k fysice, Janda, Jehlička, John obrazy přírodopisné, Ratolístka předlohy rýsovací, Anděl a nesčetná řada pracovníků vydala různé školy kreslení, Jeremiáš, Mladý a j. sborníky zpěvu atd.

u nás postaráno o přípravu k učitelskému povolání, čili, kterak upravena jest péče veřejná o učitelský dorost.

Semeništěm dorostu učitelského pro školy obecné a měšťanské jsou zpravidla ústavy ke vzdělání učitelů neb učitelek. Jich úprava byla důsledkem říšského zákona školního ze dne 14. května 1869, jenž v článcích 26—42 stanoví hlavní zásady o tom, kterou cestou má se bráti vzdělání učitelské. Do té doby byla vzorná hlavní škola jádrem učitelských kursů, od té doby však byly to ústavy učitelské, kterým odevzdána podstata vzdělavacího úkolu, a z bývalé vzorní školy hlavní stala se při každém ústavě škola cvičná pro praktický výcvik chovanců. Při pedagogiích ženských připojily se ještě kursy pro učitelky industriální a pěstounky; proto i dětská zahrádka nebo mateřská škola zařízena.

Aby nebylo skoku od zařízení dřívějšího, vydalo ministerstvo ustanovení přechodná, zatímný organisační statut a učebnou osnovu.[1]) Chovanci, kteří ve školním roce 1868—69 první ročník dokonali, navštěvovali ústav ještě dvě léta; kteří však r. 1869—70 do ústavu vstoupili, zavázáni byli již k návštěvě čtyřleté. Od té doby již ústavy učitelské vydávají chovancům svým po absolvování a po vykonané zkoušce za přítomnosti člena zemského úřadu školního vysvědčení dospělosti. Počátkem školního roku 1869—70 byly definitivně upraveny dva české ústavy pro chovance, v Praze totiž a v Hradci Králové, jeden pro české kandidátky v Praze; provisorně otevřeny byly při středních školách českých nové ústavy v Jičíně, Plzni, Táboře a Hoře Kutné. V Budějovicích byl ústav utrakvistický. Rok po tom upravilo se umístění těchto

---

[1]) Min. vyn. ze dne 12. července 1869, č. 6299. Zatímný organisační statut jednal a) o řediteli a sboru učitelském (§ 1.—8.), b) o chovancích (10.—28.), c) o zkouškách dospělosti (29.—45.), d) o škole cvičné (46.—49.), e) o prostředcích vyučovacích (50.—53.), f) o stipendiích státních (54.—60.), měl g) obdobná ustanovení o ústavech pro vzdělání učitelek (61.—62.), a h) předpisy o kursech pro ženské ruční práce. (Srov. Min. věst. 1869, čís. vyn. 63 a 64, str. CLXXIII.—CXCII.) Učebná osnova vydána vyn. ze dne 19. července 1870, č. 7033. (Srov. Min. věst. 1870, č. 111, str. 477—487.)

ústavů trvale v Jičíně, Kutné Hoře a Soběslavi. Pro dvě třetiny českého obyvatelstva v zemi dáno tolik ústavů jako se jich dostalo třetině obyvatelstva druhé národnosti zemské.[1])

Snaha ministerstva nesla se k jednotné organisaci všech ústavů učitelských, aby jak možno nejdříve pozbyly rázu obecného školství, pokud zvláštnosti krajové a vývoj obecného vzdělání národního v něm byl patrný. Tuto centralisující snahu zastíralo ministerstvo tvrzením, že pouze tak se umožní učitelům, aby měnili svá působiště v mezích celých jazykových území, pro která se vzdělávali. Definitivní organisační statut dán byl ústavům od ministerstva dvakráte; po prvé nařízením ze dne 26. května 1874, č. 7114, po druhé ze dne 31. července 1886, č. 6130. Z přehledné tabulky patrny změny. (Viz tabulku na straně 292.)

Statut[2]) vytkl ústavům učitelským úkol, vzdělávati osoby učitelské, které by svým obecným i odborným věděním a

---

[1]) Německé ústavy mužské zřízeny v Praze, Chebu, Litoměřicích, Trutnově a Budějovicích, kde utrakvistický ústav stal se úplně německým; pro kandidátky otevřen byl německý ústav v Praze. Roku 1874—5 přibyl český ústav v Příbrami, německý v Chomutově; r. 1892 český v Plzni, německý v Liberci; r. 1899 český v Poličce, německý ve Stříbře. Řídilo se tudíž stále vše podle jednoho lokte.

[2]) Statut z roku *1874* vytištěn ve Věstu. vlád. v král. Česk. části X. dne 15. září 1874 na str. 245—311. V oddílu I. stanoven vzdělavací úkol, učebné předměty, jazyk vyučovací, počet ročníků, kategorie ústavů veřejných a soukromých (§ 1.—7.); v odd. II. vzdělání přípravné, přijímání na ústav (8.—16.); v III. vyučování, t. j. učebné osnovy, rozvrhy hodin, metoda, učebné knihy a pomůcky (17.—55.); ve IV. jedná o chovancích (školní kázeň, podpory, zkoušky, klasifikace, vysvědčení, zkouška dospělosti, (§ 56.—66.), v V. o učitelích: dosazování, služební poměr a povinnosti učitelské, učitel třídní, ředitel, konference učitelská (67.—74.); v VI. o škole cvičné (75.—82.); v VII. o kursech učitelek pro ženské ruční práce (83.—92.); v VIII. o kursech pěstounek pro školy mateřské (93.—103); v IX. objasněny vnější poměry ústavů těch (104.—105.), v X. přechodná nařízení pro ústavy o 3 ročnících (106.) a formuláře úředních listin.

Statut z roku *1886* viz v Minist. věst. r. 1886 č. XVI., čís. 50, str. 175.—239. Celkem se držel statutu staršího, změny v učebné osnově pedagogice měly úkolem prohloubení praktické doved-

Počet týdenních hodin určoval statut:

Na ústavech:	ku vzdělání učitelů								ku vzdě . učitelek							
daný roku:	1874				1886				1874				1886			
předměty v ročníku:	I.	II.	III.	IV.	I.	II	III.	IV.	I.	.	III.	IV,	.	II.	III.	IV.
náboženství	2	2	1	1	2	2	2	2	2	2	1	1	2	2	2	2
paedagogika	—	3	5	9	—	2	5	9	—	3	5	9	–	2	6	9
vyučovací jazyk	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
zeměpis	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	1
dějepis	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	1
mathematika s geometrií	5	4	3	2	4	3	2	2	4	3	2	1	3	3	2	1
přírodopis	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	1
přírodozpyt	2	2	3	2	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	1
hospodářství	—	–	2	2	—	—	2	2	—	–	—	—	—	—	—	—
psaní	1	—	–	—	1	–	—	—	1	—	—	—	1	—	–	–
kreslení	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	2	1
nauka hudby a zpěvu .	—	—	—	—	1	1	—	—	–	—	—	—	—	—	—	—
zpěv	2	2	1	1	—	—	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
housle	2	2	2	2	2	2	1	1	—	—	—	—	od r. 1886 učí se neobligátně			
klavír	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—				
varhany	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	–	—		—	–
tělocvik	2	2	1	1	2	2	1	1	2	2	1	1	2	1	1	1
němčina	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
ruční práce	—	–	—	—	–	—	—	—	2	2	2	2	2	2	2	2
Úhrnem . . .	28	29	30	29	28	28	30	30	27	28	28	26	26	26	28	26

uměním, jakož i povahou svou byly způsobilé dosti činiti požadavkům říšského zákona o školách obecných. Po směru

---

nosti, zato však v dějinách vychovatelství omezily se na nejjednodušší výběr hlavních zjevů; v metodice všech předmětů uloženo jest náležité zření k učebným osnovám, předepsaným pro školy obecné v té které korunní zemi; zkráceno vyučováni matematické vypuštěním nauky o trigonometrii, logaritmech a rovnicích II. stupně; vyučování přírodopisné vzhledem na somatologii a hygienu přeměněno ve svém pořadu; učivo přírodozpytné zúženo na výklad zjevů denního života a praktickou stránku mechaniky, akustiky a optiky. Vyučování hudbě a zpěvu se zvláštním zřením na hudbu církevní rozděleno jako učení třídní, obligátní na ústavech pro učitele; na ústavech pro učitelky jest toliko zpěv obligátní, hra na housle a klavír neobligátní.

vychovávacím mají z nich odcházeti nejen dovední učitelé, nýbrž i dobří vychovatelé mládeže, řádného charakteru a šlechetného smýšlení. V učebné osnově byla vyslovena závazná povinnost pro každého chovance, přesně podle ní říditi všecku práci, a míru učiva v ní vytčenou zcela a náležitě si osvojiti. Určovati jazyk vyučovací každému ústavu vyhradilo si ministerstvo.

Průpravou pro ústav učitelský žádáno absolvování buď čtyř tříd střední škloy nebo absolvování školy měšťanské. Dokonal-li takový žák 15. rok věku, a prokázal tělesnou způsobilost, mravní bezúhonnost a náležité vzdělání přípravné, připouští se k přísné přijímací zkoušce. Podle výsledku přijímá se pak za řádného chovance. Poněvadž na ústavech není poboček, může do jednoho ročníku přijato býti nejvýše 40 chovanců. Mimořádných anebo privátních chovanců vůbec není. Na všech stupních vyučovacích dbá se ve všech předmětech rovnou měrou nejen teoretického vzdělání vědeckého, nýbrž také praktického výcviku chovanců. Při předmětech naukových jest pozorování nebo pokus základem; chovanci se tu důkladně a prakticky seznamují s pokusy, které i při jednoduchých prostředcích konati pak mohou na škole obecné. Závazné předměty pro kandidáty i kandidátky jsou: náboženství, pedagogika, zabírajíc také vychovatelství, vyučovatelství, dějiny vychovatelství, přehled zákonů školních a nařízení, speciální metodiku všech předmětů s praktickými pokusy a výstupy; pak jazyk vyučovací, zeměpis, dějepis, s naukou o ústavě, matematika s kreslením geometrickým, přírodopis s hygienou a naukou o lidském těle, přírodozpyt, krasopis, kreslení, tělocvik, zpěv; vedle toho učí se kandidáti polnímu hospodářství, hudbě, seznamují se s metodou o vyučování hluchoněmých a slepých, o zřízení školy mateřské, škol pomocných a vychovatelen; kandidátky pak učí se ženským ručním pracím a poznávají organisaci školy mateřské.

Ústavům učitelským vlastní jest nauka o vychovávání a vyučování. V ní poznávají kandidáti duševní síly člověka i prostředky jejich rozvoje; vždyť všeobecná nauka o výchově zakládá se na hlavních naukách psychologických, nauka pak o vyučování opírá se o základní nauky logické. Spe-

ciální metodice základem jest učení v třídě elementární. Vedle toho teoretického cvičení přikládá se zvláštní vzdělavací úkol hospitacím. Chovanci totiž podávají jednou týdně stručné zprávy o svých pozorováních při učení na škole cvičné a zejména o učebné osnově ve zvláštní poradě, kterou řídí ředitel ústavu. K tomu se druží učebné pokusy chovanců po skupinách vedením učitelů cvičné školy, potom praktické výstupy ve vyučování, jež vede ředitel a tak upravuje, aby jazyku vyučovacímu a počtům věnován byl mnohem větší počet cvičení, než ostatním předmětům, a chovanci aby se náležitě vycvičili v soudobém vyučování několika oddělení jedné třídy. Od roku 1913—14 rozšířeno jest[1]) pedagogické vyučování o pedagogiku slepých a pedagogiku hluchoněmých. Účelně vložen jest i přehled dějinný o vývoji obou vyučování v rakouské říši.

Od roku 1891 zavedeno učení hygieně školní a tělovědě[2]) zvláštními docenty, jimiž od ministerstva vyučování jmenováni byli c. k. okresní lékaři k návrhu zemské zdravotní rady. Dva semestry jsou jim vyhrazeny, v druhém běhu prvního ročníku konají výklady o somatologii a v prvém běhu čtvrtého ročníku o školní hygieně podle platných předpisů.

Podle potřeby časové pozměněno jest také od školního roku 1914—15 učení dějepisné. Přidána jest[3]) **nauka občanská** či výklad o státním, společenském a hospodářském organismu v říši rakouské podle jeho nejdůležitějších funkcí. Buditi a posilovati cit státní pospolitosti a lásku k vlasti uloženo. Aby se získalo místa, vykládají se v I. ročníku dějiny starověku až do zániku říše západořímské, v II. děje středověku a nového věku do roku 1519; v III. děje nového věku až do roku 1867; ve IV. pak od roku 1867; kde zvláště nauka občanská vykládati se má organicky z dějin říšských a na konci má se přehledně a soustavně zopakovati.

---

[1]) Min. vyn. 22. března 1913, čís. 14.013. Viz min. věst. 1913, čís. 13, str. 158.

[2]) Min. vyn. 12. ledna 1891, čís. 749.

[3]) Vynesení ministerské ze dne 21. dubna 1914 čís. 35.001 ex 13. Ministr. věst. 1914, č. 19, str. 260.

Nauce o polním hospodářství věnuje se od roku 1886 zvýšená péče; učitel zajisté, maje své působiště na venkově, jest k tomu též povolán, aby rozuměl zaměstnání a hmotným potřebám lidu, v jehož středu žije. Proto hned na ústavě budí se v něm zájem pro otázky a práce polního hospodářství, zejména pro ovocnářství a zahradnictví. Během let přineslo hospodářské vzdělání učitelstva mnohým krajům hojně prospěchu; vždyť ovocnářství, zahradnictví, včelařství a rybářství stalo se zdrojem výživy obyvatelstva přičiněním a návodem učitelů.

Vzdělání hudebnímu větší péče se věnovala za starších dob, přes to ve hře na houslích, na klavír a na varhany mohou se chovanci dokonale vycvičiti, mají-li hudební nadání a trochu dobré vůle.

Na ústavech učitelek vlastní jsou ženské ruční práce, a jest škoda, že nauka o domácím hospodářství, kterou podle čl. 90. prvního statutu ministerstvo do osnovy pojalo, byla ve druhém vypuštěna.[1]) Účelem vyučování ručním pracím jest vypěstění zdravého vkusu. Všecky kandidátky musí míti způsobilost k vyučování ženským ručním pracím, poněvadž u nás mají povinnost vyučovati jim na dívčích školách aspoň v jednom oddělení. (Čl. 15. říš. zák. škol.)

Kdo na ústavě učitelském pobyl čtyři léta a vykonal zkoušku dospělosti, nabývá práva dosazenu býti zatímně podučitelem neb učitelem (nyní učitelem neb učitelkou II. třídy) na veřejných školách obecných s vyučovacím jazykem, kterým se konalo na ústavě vyučování.[2])

---

[1]) Objasňovala působnost ženy v obydlí, v kuchyni a ve sklepě, poučení žákyň, kterak zacházeti s dítkami, o výživě a oděvu, kterak šetřiti zdraví a ošetřovati nemocné, kterak s prádlem nakládati a je čistiti, jak vésti hospodyňské knihy a nakládati s čeládkou.

[2]) Dokud byl nedostatek učitelstva, udílela se stipendia zemská a státní. Zemská od r. 1885 se nepropůjčují a kandidátkám také se již nedostává stipendií státních. Během dvaceti let (1870—1890) mělo na českých ústavech 2574 chovanců státní a 876 zemské stipendium; úhrnná suma státních stipendií činila 259.200 zl., zemských pak 87.600 zl. Za tutéž dobu na německých ústavech dostalo 2073 chovanců státní a 826 zemské

Ve sboru učitelském na ústavech učitelských jest ředitel, hlavní učitelé čili profesoři, zpravidla se způsobilostí učiti na školách středních, avšak podle zákona ze dne 19. března 1872, č. 29. ř. z., čl. 8., mohou ředitelé i učitelé obecných a měšťanských škol býti jmenováni hlavními učiteli a v každém jednotlivém případě započítává se jim doba služební, kterou konali na obecných nebo měšťanských školách (čl. 2. a 8.). Učitelé cviční (kteří mohou dosíci 8. třídy hodnostní) mají způsobilost pro školy obecné nebo měšťanské. Zvláštní postavení mají učitelé hudby, učitelky ženských ručních prací a pěstounky.

Řediteli, který je nadřízen celému ústavu a tedy má ve své správě i cvičnou školu, i kursy všecky přidělené, ukládá se za hlavní povinnost zevrubně znáti kázeň a vyučování a bdíti nad jednotným postupem pedagogickým při práci školní. Ostatní práce jeho jsou společny s pracemi jiných ředitelů; z nich statut uvádí: dozor k místnostem, ke sbírkám učebným, řízení porad a zkoušek, vedení spisů administrativních a zapisování do kroniky školní.

Z učitelů hlavních jmenuje se vždy pro každý ročník třídní, který pečuje o docházku školní, dbá vzájemné součinnosti učitelů v třídě zaměstnaných a odpovídá za kázeň chovanců jemu svěřených. Míra povinností vyučovacích určuje se pro ředitele nejvýše 10, pro hlavní učitele 20, pro cvičné učitele a síly jim na roveň postavené 25 hodinami do téhodne.

Úprava cvičných škol není u všech ústavů jednostejná; v Praze na př. dlouho byla cvičná škola pětitřídní, také v Plzni; na ostatních ústavech však jen čtyřtřídní. Teprve během posledního desítiletí došlo k zřízení cvičné školy měšťanské a ke složení vzorné třídy s několika odděleními, aby kandidáti na ústavě osvojovali si všestranné vědomosti a zkušenosti k úřadu učitelskému potřebné. Též úpravu cvičné školy vyhradil si ministr kultu a vyučování.

---

stipendium; stát věnoval tu 207.300 zl., země 82.600 zl. Vzhledem k částkám, které věnovány byly kandidátům německým, bylo by příslušelo dáti českým kandidátům ještě o 119.400 zl. více z peněz státních a 77.600 zl. z peněz zemských, více, než bylo vydáno. Pak by se mohlo mluviti o stejné péči.

Do kursu pro učitelky ženských prací přijímají se dívky nejméně sedmnáctileté, bezúhonné, s dostatečným vzděláním předběžným. Do kursu pro vzdělání pěstounek přijímají se dívky nejméně šestnáctileté za týchž podmínek.

Statut kursu pěstounek, vydaný ministerským nařízením ze dne 31. čedvence 1886 byl nahrazen novým, jenž od školního roku 1914—15 vešel v platnost.[1])

Rozsah změn patrný z tabulky:

	Podle statutu z roku	1886	1914	
	má kurs pěstounek ročníky	I.	I.	II.
Předměty naukové: a) obligátní.	náboženství	1	1	1
	vychovatelství	3	2	2
	theorie zahrádky	3	1	1
	praktická cvičení v dětské zahrádce	8	6	6
	jazyk vyučovací	6	3	3
	učení věcné	—	2	2
	kreslení a modelování	2	2	2
	tvarosloví (práce tvarosl.)	2	2	2
	ženské ruční práce	—	2	2
	zpěv	2	2	2
	tělocvik	1	2	2
	celkem	25	25	25
	b) neobligátní:			
	živý jazyk	—	3	3
	hra na housle	—	2	2
	hra na klavír	—	2	2
	Úhrnem	25	32	32

Nyní je kurs pěstounek dvouletý, předběžné vzdělání a hudební sluch zjišťují se přijimací zkouškou, průkaz o dovednosti v ženských ručních pracích podává se předloženými pracemi. Vyučovací předměty pozměněny tím, že odděleně se vykládá vychovatelství a nauka pro pěstounky speciální, že přibráno věcné učení, modelování a cvik v ženských pracích ručních.

---

[1]) Ministr. naříz. 3. července 1914. čís. 3632; Věst. min. 1914, č. 32, str. 499—509.

Přehled návštěvy chovanců na českých ústavech učitelských státních seznáme z těchto údajů:

Ústav	Praha učitelů		Hradec Královc		Jičín		Kutná Hora		Soběslav		Příbram		Plzeň		Polička		Praha učitelek	
Roku	Počet chovanců na ústavě																chovanek	
	všech	ve VI. r.	všech	ve IV. r.	všech	ve IV. r.	všech	ve VI. r.	všech	ve IV. r.	všech	ve IV. r.	všech	ve IV. r.	všech	ve IV. r.	všech	ve IV. r.
1870	126	—	61	—	27	—	19	—	62	—	—	—	—	—	—	—	76	—
1875	235	60	153	39	75	—	143	33	182	41	45	—	—	—	—	—	190	36
1880	433	79	184	41	196	46	310	94	357	96	326	93	—	—	—	—	380	91
1885	243	95	121	37	122	44	143	39	153	42	132	26	—	—	—	—	202	48
1890	203	55	163	34	159	36	189	46	179	40	176	31	—	—	—	—	233	58
1900	197	46	168	32	154	41	145	36	176	43	170	38	171	42	40	—	197	46
1905	202	49	196	42	163	38	144	35	158	40	178	43	175	40	155	35	240	60
1910	179	51	159	35	158	37	139	33	154	34	150	35	144	29	149	32	194	62

Z učebnic, kterých se na českých ústavech užívalo a dosud užívá (podáváme pouze výběr), zmínky hodny: Lepařova Obecná pedagogika, Blandova Didaktika, Kalinovy Obrazy z dějin vychovatelství, Dominovo české zpracování Lindnerových německých učebnic, Blažkova, Bartošova, Gebauerova mluvnice, čítanky Vorovkovy, později Jursovy, Bílého Slovesnost, zeměpisné učebnice dr. A. Tilleho, pěkné a originální Letošníkovy učebnice dějepisné, Burjanova Arithmetika, Dominova a Janouškova geometrie, Woldřichova tělověda, Johnův přírodopis, Hejzlar-Lemingerova fysika, Rosického Jos. přírodopisy a nauka o polním hospodářství, Rothovy učebnice německé, Laciného rukověť tělocviku, Bachtíkovy základy harmonie, Malátův zpěvník a theoreticko-praktická škola na piano.

β) Zkušební komise. K trvalému ustanovení ve službě učitelské potřebí vysvědčení učitelské způsobilosti, kterého lze nabýti před zvláštní komisí,[1]) ministrem

[1]) Pravidla pro zkušební komise vydána nařízením minist. ze dne 5. dubna 1872 čís. 50 ř. z. U Čelakovského čl. XXXII.,

vyučování zřízenou. U ní může se přihlásiti k vykonání zkoušky v určitých lhůtách, jarní a podzimní, každý, kdo nejméně dvě léta konal praktickou službu učitelskou na některé škole obecné, byl-li okresním úřadem školním doporučen. Zkouška jest rázu praktického; kandidát má prokázati, že jest důkladně obeznámen se zásadami vychovávání na školách obecných, zejména se školní kázní, zdravotnictvím, jakož i s metodou, kterak jednotlivým učebným předmětům školy obecné dlužno vyučovati; že osvojil si zkušenost v otázkách výchovy a služby na školách obecných, a že o nich dovede také správně souditi; že ovládá v celku učivo školy obecné a jest způsobilý k samostatnému úkolu vychovatelskému a vyučovatelskému na této škole obecné. Proto zkouška týká se pedagogiky, metodiky všech předmětů školy obecné a předpisů o školní praxi.

Obdržel-li kandidát vysvědčení způsobilosti pro školy obecné a působil-li na nich nejméně tři léta, může se ucházeti o připuštění ke zkoušce způsobilosti pro školy měšťanské. Ta týká se skupin, do nichž jsou seřaděny předměty vyučovací a to buď skupiny mluvnicko-historické, nebo přírodovědecké nebo matematicko-technické. Pedagogika je zkušebním předmětem každé skupiny.

Kromě těchto dvou kategorií zkoušek mohou se u komise konati zkoušky doplňovací pro způsobilost k výpomocnému vyučování náboženství (od r. 1883 nezbytná těm, kdož chtí býti správci škol, na nichž většina dítek je katolická) nebo pro způsobilost z druhého zemského jazyka, tělocviku a zpěvu. Speciální zkoušky odnášejí se k způsobilosti učiti polnímu hospodářství, hře na housle a klavír, k vyučování dětí slepých, hluchoněmých, slabomyslných, nebo mravně zpustlých.

Když nové zákony školní byly u nás prováděny, zřídilo ministerstvo hned samostatné komise v Praze, Budějovicích, a Litoměřicích, které dnem 1. října 1872 vstoupily v život. Roku 1874 zřízena byla komise zkušební v Hradci Králové,

---

str. 356—378. Doplňovací předpis vydán naříz. min. ze dne 30. září 1875 č. 829. Tamtéž čl. XXXIII. str. 379—81. Nový předpis o zkouškách dán min. naříz. ze dne 31. července 1886 čís. 6033. Min. věst. č. 52; Min. Handbuch (1888) str. 419—440.

r. 1881 v Hoře Kutné, r. 1884 v Jičíně a Příbrami, r. 1886 v Soběslavi, pak při každém ústavě učitelském. Ředitel ústavu jmenován předsedou zkušební komise, jejíž členové se po uplynutí tříletého období nově ministerstvem ustanovují,

Od r. 1872 do r. 1885 bylo aprobováno 7872 kandidátů pro české o b e c n é školy, pro m ě š ť a n s k é školy pak 1132; a to pro I. odbor 464, pro II. odbor 347, pro III. odbor 321. Zřízením české komise v Soběslavi přeměněna byla dosavadní utrakvistická komise v Českých Budějovicích na komisi výhradně německou.

Poněvadž od r. 1883 ústavy učitelské, pokud jde o vědecký výcvik kandidátů, snížením požadavků neb aspoň omezením učiva obor svého úkolu vyučovacího rozhodně zúžily (což patrno bylo vydáním nového statutu z r. 1886), chtělo ministerstvo o další vzdělání učitelstva pečovati jinou cestou.

γ) Dalšímu vzdělání učitelstva dobře sloužily již **učitelské porady**,[1]) v nichž uloženo rokovati o potřebách vyučovatelských a vychovatelských a zvláště o věcech takových, které se zakládají na zkušenostech nabytých v praxi školské a jsou podmíněny místními poměry. M í s t n í porady konati jest domácímu učitelstvu měsíčně za řízení správce školy; o k r e s n í porady nejméně jednou v roce, zvláště pro učitelstvo škol obecných a zvláště pro učitelstvo škol měšťanských školního okresu konají se za řízení okresního školního inspektora v sídle okresního úřadu školního. Stálý výbor volený z řad učitelstva, s předsedou okresní porady má uloženo, aby připravoval předlohy a návrhy pro poradu. Obor jeho působnosti není úzký. Z poradních protokolů, jež se c. k. zemské školní radě předkládají, vzešlo hojně podnětů týkajících se zlepšení učebnic, úpravy zevrubných osnov pro jednotlivé předměty a zdokonalení metod vyučovacích.[2]) Podle čl. 46 říš. zák. ze dne

---

[1]) Doplňkem k § 45. a 46. říš. zák. škol. je naříz. min. ze dne 20. srpna 1870 č. 7648 (odd. VI. § 37—40), pak ze dne 8. května 1872 č. 68. ř. z. (u Čelakovsk. čl. XXXIV., str. 381—394) a vynesení c. k. zemské šk. rady ze dne 3. února 1892 č. 28.636 ex 91, vytištěné ve Věstn. vlád. r. 1892.

[2]) Jednací řád porad učitelských vydán min. naříz. ze dne 4. prosince 1872, čís. 6118.

2. května 1883 koná se vždy po šesti létech zemská porada učitelská, skládající se z volených znalců a zástupců učitelstva školních okresů, z virilních účastníků (okresních školních inspektorů, ředitelů ústavů učitelských, ředitelů měšťanských škol) a za předsednictví ustanoveného zemského školního inspektora. Radí se o otázkách zemským úřadem školním jí předložených. Porada může nejen o prostředcích ke zvelebení školství, ale i o věcech týkajících se práv, povinností a poměrů učitelstva rokovati, ano i samostatné návrhy podávati.[1])

V organisaci porad učitelských, učitelstvo jsouc voláno k spolupůsobení ve věcech jemu blízkých, činně a platně zasahuje do vývoje školského zřízení. Nesporno také, že v řádných poradách, duchem pokrokovým a taktem pedagogickým vedených, nabývá mladší učitelstvo hojného a cenného poučení pro svou činnost praktickou.

δ) Knihovny a kursy odborné. Další vzdělání učitelské podporují knihovny školní, místní i okresní. Není u nás školy, aby nebyla při ní slušná a dobře opatřená knihovna místní. Kde mají aspoň spisy, vydávané podniky učitelskými, i kdyby jinak ledačíms strádali, jsou velmi dobře opatřeni. Vždyť literární prací učitelstva dostalo se školám našim knih, jichž význam v praxi školské jest ceny neobyčejné. Jen jediný doklad! Čím se stala Prvouka[2]) na škole obecné, složená venkovským učitelem-myslitelem, celým generacím? Jak mocný dala podnět k reformě učení jazyku mateřskému?

Potřebám učitelstva v okresu slouží okresní knihovna, spravovaná zvláštním výborem, voleným v učitelské okresní poradě.[3]) Tu rádi uznáváme, že by dotace na udržování okres-

---

[1]) První zemská porada v Čechách konala se r. 1875, druhá r. 1889, třetí r. 1896, atd. Usnesení porad nabylo platnosti, když se mu dostalo schválení jednak ministerstva, jednak zemské škol. rady.

[2]) Jos. Tůma, říd. učitel v Radovesnicích u Kolína vydal Vyučování prvouce na školách venkovských (2. vyd. 1904); kniha znamenitě rozšířena dočkala se dalších vydání.

[3]) O knihovnách školních srov. u Čelak. čl. XXXVI. str. 394—404.

ních učitelských knihoven měly býti mnohem větší než posud, aby vědecká díla, kterých pro nákladnost si jednotlivec koupiti nemůže, byla všemi obory v nich zastoupena.

Novým prostředkem k dalšímu vzdělání učitelstva staly se od roku 1886 **kursy odborné**,[1]) jednak celoroční, jednak feriální, v nichžto účastníci se zdokonalují v učebných předmětech školy měšťanské. O kursech těch vydán byl zvláštní statut; celoroční aktivovány bývají při ústavech učitelských, při středních a odborných školách.[2]) V jich pohyblivosti co do místa i co do oborů naukových tkvělo símě zdaru. Z kursů těch i vědomosti hospodářské, zdravovědné a předpisy hygienické rozšířily se péčí učitelstva do vrstev nejširších.

ε) Pokusy omeziti odborné vzdělání učitelské. Prostředky, kterými se mělo prohlubovati vědění učitelstva, mohly ovšem po stránce metodické přispívati ke zdokonalení jeho, ale pro zvýšení úrovně vědecké, na níž by se učitelstvo s pokrokem doby udržovalo, naprosto nestačovaly. Něco jiného jest závaznost k práci vědecké, podmíněná pokrokem a postupem do vyšší třídy na ústavě vzdělavacím, nebo závaznost vědění prokazovati zkouškou, na jejímž zdaru závisí postup do kategorie lepšími příjmy nadané. Takového imperativu při kursech pokračovacích, při poradách, a užívání knihoven odborných není.

Proto úspěchu opatření těch nikdo nepopírá, avšak že by jimi vědecký pokrok učitelského stavu byl zabezpečen, také nikdo nebude moci tvrditi. Statut ústavů učitelských z roku 1886 prohloubil ovšem stránku metodickou při vzdělávání učitelských kandidátů, ale srovnáme-li jeho vědecké požadavky s oněmi z roku 1874, i tu doznati musíme, jako při školní novele, že stal se jím krok nazpět. Proto zarazilo každého přítele pokroku, když při reformní horečce, která naší veřejností zmítala na počátku století dvacátého, ozvaly se pokusy,[3]) chtějící vědeckou úroveň na ústavech učitelských snížiti.

---

[1]) Naříz. min. ze dne 31. července 1886 čís. 6032. Minist. věstn. 1886 č. 51.

[2]) Jich výčet srov. Výv. soust. str. 232.

[3]) Srov. Brůžek, Naše ústavy učitelské a jejich příští reforma, Spisů Děd. Komensk. č. 37. — Drtina, O reformě učitel-

Zavedení starých, přežilých přípravek, pokus, zaměniti učitele odborné na učitele třídní, nevěstil nic užitečného. Proti takovým pokusům ohrazovalo se učitelstvo rozhodně nejen v odborných listech, nýbrž i na schůzích spolkových r. 1903, a opětně v Brně roku 1905 i 1906. Uznávajíc, že otázka dobrého školství jest pro český národ otázkou existenční, odsuzovalo nynější soustavu, podle níž hoch nebo dívka v patnáctém roce věku určují se učitelství a jsou nezpůsobilí pro každé jiné povolání. Rovněž učitelstvo prohlásilo za nedůstojné jeho stavu, když pro ně v praxi školské platí ustavičné pravidlování, poučování a napomínání.

Odvetou těmto pokusům byla schůze učitelských organisací, konaná 19. srpna 1906 v Turnově, po níž založena Jednota Komenského. Otázku, kterak upraviti učitelské vzdělání, řešila zvláštní anketa,[1]) v níž některé myšlenky pozoruhodné sděleny s veřejností.

Tak na př. navrhovalo se zrušiti všecky nynější ústavy učitelské,[2]) počátek odborného vzdělávání pošinouti až nad střední školu, zříditi při universitě dvouletou akademii, po jejímž absolvování mohl by každý učitel vstoupiti na universitu. Obor vyučovací vedle studia dějin filosofie a pedagogiky odnášeti se měl k praktickému výcviku na vzorných pokusech a ke kritice učebných metod. Organisace školská, zákonodárství a správa školská tvořily by zvláštní skupiny jako základy věd právních a národní hospodářství na podkladě sociologickém nebo hygiena na podkladě biologickém.

Účastníci ankety této sešli se 21. března a 5. dubna 1908 a vyslovili se proti návrhům ministerstva, že ústavů učitelských reformovati nelze ani rozšířením na pět ročníků, ani přidáním přípravné třídy. Pro praktický výcvik navrhovali při ústavech cvičnou školu různých kategorií. Odborného

---

ského vzdělání. Paed. Rozhl. roč. XVIII.; Fr. Dlouhý, O reformě učitelského vzdělávání. Paed. Rozhl. r. XX. — Kožíšek, Po sjezdu učitelstva rakouských paedagogií. Paed. Rozhl. roč. XIX.

[1]) Srov. Paed. Rozhl. roč. XXI., str. 14 an ásl.

[2]) Česká škola 1905 čís. 17—25, úvaha J. Černého. Srovnej též článek Weinzettlův v Komensk. roč. 41, čís. 32, str. 497 a násl.

vzdělání žádali si na dvouleté koedukační akademii při vysoké škole, k níž by akademie byla přiřaděna jako samostatná fakulta školská.

Positivních úspěchů reformní toto úsilí nepřineslo; ale velikým negativním jeho úspěchem bylo, že návrhy ministerské oddáleny a s nimi oddáleny též pokusy o snížení vědecké úrovně na ústavech učitelských.

d) Správa národního školství.

O správu národního školství dělí se stát se zemí; sobě ponechává vedení a všecek dozor, na bedra zemská pak skládá starosti o vydržování všeho národního školství, jako zásadně uvalil na bedra školních obcí péči o náležité opatření všech věcných potřeb. Pro součinnost obou těch směrů zřídil správní instance, složené ze zastupitelů úřadů státních i samosprávních, aby v pospolitém závodění o dobro škol pracovali ve sborech, k tomu určených. Jsou to okresní školní rady a zemská školní rada. Zákonodárnou instancí pro školství národní jest v rámci říšského zákona školního zemský sněm království Českého a vykonavatelem jeho zemský výbor.

Kterak sněm království Českého rozuměl článku 18. zřízení zemského ze dne 28. února 1861, č. 20. z. z. a podle toho v letech 1862—1868 v péči o kulturní potřeby obou národů v zemi usedlých byl pamětliv, o tom stala se zmínka v kapitolách předešlých. Byly to pěkné počátky, kterými sněm dokázal, že hodlá se o školy všech kategorií vůbec starati. Že však po roce 1869 směr i rozsah veřejné péče zemské o školství se měnil, nebylo vinou zemského zastupitelstva. A zdá-li se nám dnes, že pro kulturní potřeby českého národa mohlo zastupitelstvo zemské mocí svou zákonodárnou vykonati více, nesmíme proto českým zástupcům činiti výtek. Uvažme, že do vínku ústavnosti vpletl osud ve vlasti naší také hojně ocúnu, a že do číše, v níž kypěl náš jarý život společenský i národní, bohužel i naší vinou skanulo také dosti pelyňku. Menšina v zemi, uměle povýšená na většinu a vyšlá z nespra-

vedlivého řádu volebního, podřizovala ochotně sněm království Českého usnesením a přáním nové říšské rady. Přes protest českého lidu rozdělila zemskou školu technickou ve dva ústavy, český a německý a při vhodné příležitosti zřekla se vlastnického práva k ní za čočovici. V snahách českého národa větřila stálé nebezpečí pro říši, a aby posílila centralisaci, neostýchala se doporučovati vládě, aby sněmu zemskému odňato bylo právo voliti zástupce zemské do poslanecké sněmovny říšské rady a zavedeny byly volby přímé. Přirozená většina obyvatelstva v zemi, odkázána jsouc na skývy menšinové, zápasila do únavy za politickou samostatnost českého sněmu, za náležité na něm zastoupení obyvatelstva podle spravedlivého řádu volebního, za rovné právo jazyka českého ve školách, v úřadech samosprávných i státních, za nedílnost své vlasti a uznání jejích práv u koruny... Byly to zápasy duchů, na obou stranách velikých, zápasy dvou světů; světa ukazujícího, že moc je právem, a druhého světa, jenž na štítě svých nadšených bojovníků měl heslem rovné právo obou národností ve vlasti usedlých. Že za těchto poměrů ocitly se otázky kulturní na vedlejší koleji, nelze se diviti. Léta 1868—1878, plné desítiletí, v němž oposice národa mocí lámána, čeští novináři před soudy a poroty německé posíláni, pokutováni a žalářováni, v němž pověstný chabrus menšinu při moci udržoval, plné to desítiletí útisku a zloby proti všemu českému, třeba si nyní živě na mysli obnoviti, abychom tomu rozuměli, proč zástupcové českého národa vzdalovali se účasti v zemském sněmu.

Již provádění zemského zákona ze dne 19. února 1870[1]) a ze dne 21. ledna téhož roku, které přijaty byly na sněmu zemském, kdy ještě samospráva zemská pokládala školství za výhradnou věc svou podle zřízení zemského, ukázalo ovšem, kterak kulturní potřeby našeho národa trpí pasivní oposicí zemských poslanců českých.

---

[1]) Zákon o právních poměrech učitelstva v král. Českém ze dne 21. ledna 1870 (viz Věstn. minist. 1870, č. 60 str. 223—232); o zřizování, vydržování a návštěvě veřejných škol v král. Českém ze dne 19. února 1870 č. 22 z. z. (viz Věstn. minist. 1870 č. 61, str. 232—239).

Povážlivý ten zjev poučil však bystřejší hlavy české, že záležitost školskou dlužno vyjmouti z pasivního odporu a že nečiněny potom námitky, když obce i okresy smiřovaly se s duchem nových zákonů školních,[1]) aby se zabránilo aspoň dalším škodám na poli kulturní práce.

Poučno v tom směru jest srovnati zákon o zřizování škol, přijatý sněmem a sankcionovaný roku 1870, se zákonem zemským ze dne 24. února 1873.[2]) První zákon prohlašoval, že zřizování a vydržování škol je společnou věcí celého školního okresu, jenž uhrazuje netoliko všecky věcné potřeby školské, nýbrž také platy učitelské, a maje svou samostatnou pokladnu i samostatně si vede její účtování pod dozorem sboru, do něhož starostové obcí na dobu 6 let volili po 8 členech. Zákon z roku 1873 změnil naproti tomu úpravu školství tak, že školní obci přidělil starost o náklad na budovu a její vydržování, školnímu okresu pak starost o platy učitelské a sněmu zemskému péči o opatření peněz, které zemská školní rada na základě rozpočtů okresních určí a za jich vložení do zemského rozpočtu požádá. Školní pokladny okresův zrušeny, právo samostatného účtování jim odňato, školné plynulo pak do pokladny zemské, zavedeny školní přirážky obecní, okresní a zemské a z ústřední pokladny školské vyplácely se částky, jak se dohodla zemská školní rada se zemským výborem, v nichž obou vládli a většinu měli zástupci menšiny obyvatelstva v zemi. Již z toho jediného příkladu vycítí čtenář, že i zemskému zákonodárství dostávalo se přibarvení centralistického.

To patrno i v druhém zákonu zemském ze dne 24. února 1873, čís. 17. z. z. o místní a okresní dohlídce ke školám.[3])

---

[1]) Srov. Srb, Polit. děje nár. čes. I. str. 420 a j.

[2]) U Čelakov. čl. 42, str. 542—616. Zákon ten byl častěji obměňován a doplňován; 18. srpna 1880 č. 38 z. z.; 11. září 1880 č. 85. z. z.; 6. prosince 1882, č. 76. z. z.; 19. září 1883, č. 51. z. z., 14. září 1905 č. 120 z. z.

[3]) U Čelakovsk. čl. 40, str. 422—498. Pozměněn byl zákonem ze dne 24. června 1890, čís. 40. z. z. (Minist. Věstn. 1890, čís. 44; str. 237—241.)

Původní zemský zákon[1]) popřával více volnosti a samostatnosti školním úřadům; tak místní školní rada mohla ze svého středu voliti si předsedu na 3 léta, sama pak majíc šestiletou dobu svého trvání doplňovala se polovicí členů vždy po třech létech, když odstoupili ze sboru, kdož plných 6 let v něm působili.

V okresní školní radě volili si členové náměstka předsedova ze svého středu. Okresní inspektor školní, byv na šestiletí provisorně jmenován, měl sice dozor na činnost místního školního dozorce, ale neměl práva nahlédati v protokoly místní školní rady, natož pak aby ji byl mohl z moci své svolati. Vyřizováním spisů běžných mohli býti pověřováni všichni členové a byli oprávněni k visitacím škol ve svém okresu, ano v některých případech konali tu návštěvu s okresním inspektorem školním.

Všech těchto volnějších ustanovení pominul zákon zemský ze dne 24. února 1873. Starosta obecní z místa, kde se škola nachází, jest mocí svého úřadu předsedou místní školní rady. V úřadě tom, je-li potřeba, zastupuje jej člen místního úřadu obecního, i kdyby nebyl členem místní školní rady. Počet zastupitelů obcí přiškolených snížen na pět a náhradníci volí se toliko z místa školního. Doba úřadování místní školní rady je tříletá; jí náleží, aby spravovala místní fond školní a po případě místní nadace, dohlédala k stavení školnímu, k nářadí, pomůckám, zahradě, a kde třeba, i k jiným pozemkům školním. Sestavuje roční popis školní mládeže, dohlédá k návštěvě školní, ustanovuje počátek a konec školního vyučování, podporuje učitelstvo u vykonávání kázně, vyrovnává spory učitelů mezi sebou neb s údy obecními, pokud spor takový plyne ze svazku školního. Při uprázdnění místa učitelského činí návrh tří osob, které by si přála na místo uprázdněné, udílí učitelům dovolenou do tří dní a podává okresní radě školní zprávy a dobrá zdání ve věcech školských. K řádnému sedění schází se aspoň jednou v měsíci, k mimořádnému, kdykoli předseda uzná toho potřebu. Z jejího středu jmenuje okresní úřad školní jednoho člena

---

[1]) Min. věst. r. 1869, IX., čís. 2, (IX.—XVII.).

místním dozorcem školním (dříve si jej volívala sama), který kontroluje zameškávání školy a dorozumívá se nepřetržitě se správcem školy. Nemá však práva dávati správci školy jakákoli nařízení ani on, ani jiný člen místní školní rady.

V okresní školní radě, která má sídlo své ve středu politického okresu čili okresního hejtmanství, poněvadž obvod okresu školního s ním se kryje, předsedou jest okresní hejtman a jeho zástupcem ten, kdo kdy právě vede místo něho správu státní.[1]) Členy jejími jsou zastupitelé každé církve, k níž v okresu náleží více než 2000 duší, jmenovaní svými úřady, pak dva znalci školství, z nichž jednoho volí okresní porada učitelská tajným hlasováním, druhý pak béře se z ředitelů měšťanských škol v okresu (službou nejstarší); je-li v okresu ústav ke vzdělání učitelů, přechází právo to na jeho ředitele. K nim se řadí dále zástupcové obcí, nejméně 4, (počet i rozvrh jich ustanovuje zemská školní rada), volení okresním zastupitelstvem. Každé okresní zastupitelstvo musí v okresní školní radě býti zastoupeno aspoň jedním členem. I menšina náboženského vyznání, má-li v školním okresu aspoň 200 duší, zastoupena jest poradníkem, kterého zvolí okresní školní rada, není-li již některý člen její příslušníkem toho vyznání. Funkční perioda okresní školní rady je šestiletá; volení členové její musí býti potvrzeni správcem země. Jí jsou podřízeny veškeré veřejné školy národní, ústavy soukromé a odborné, pokud náležejí do oboru školy národní, pak opatrovny, školy mateřské a jesle v okresu školním. Ona zastupujíc ve všech věcech okres školní, stará se, aby veškero školství v okresu podle zákona trvalo v pořádku a se stále zvelebovalo; vyhlašujíc nařízení vyšších úřadů, dbá toho, aby byla vykonávána, a vedouc vrchní dohlídku nad opatřováním věcných potřeb pro školy národní, řídí veškero jednání, když nové školy se zřizují anebo dosavadní se upravují a roz-

[1]) Absurdnost toho zřízení ledakde bila v oči; tak na př. se stalo, že při zasedání okresní školní rady, v němž byl přítomen c. k. okresní inspektor, profesor VII. hodn. třídy, dva říšští poslanci, starosta okresu a starosta královského města, řídil jednání v zastoupení předsedově nejmladší praktikant s několikaměsíční službou u hejtmanství.

šiřují. Jí přísluší konati právo opatrovnické k místním školním fondům, rozhodovati v první instanci o trestech ve věcech školských, obsazovati zatímně místa služební, při školách uprázdněná, a překládati učitele z příčin služebních na jiné místo v okresu. Dále vyšetřuje disciplinární poklesky učitelstva, vydává učitelstvu vysvědčení o jeho působení, nařizuje ustavení místních školních rad, jmenuje místní školní dozorce, ukládá mimořádné prohlídky škol, oznamuje správám škol opatření církevních úřadů a podává zemské školní radě zprávy a dobrá zdání ve věcech školských. K zasedání sborovému schází se nejméně jednou za měsíc. Výkonným orgánem jejím jest předseda, jenž všecka nařízení a zprávy schvaluje i podpisuje a navenek ji zastupuje, pak okresní školní inspektor, jmenovaný ministrem kultu a vyučování k návrhu zemské školní rady. Je povolán, aby občasně školy prohlížel a nezákonitosti i nepořádky, shledá-li jaké, hned odklizoval. O činnosti své podává okresní školní radě v zasedáních pravidelné zprávy, které doplňují se poznamenáním, co okresní školní rada nařídila, a předkládají se zemské školní radě.

Ve zprávách[1]) těch uvádí okresní školní inspektor, jaká jest činnost místních školních rad a místních školních dozorců, zdali se přijímání a propouštění dítek provádí po zákonu, kterak učitelstvo pracuje, vědecky dále se vzdělává, a čím snad vedle svého úřadu se zaměstnává; jaká je docházka školní, jak se šetří osnovy učebné, zdali vyučovací metody se užívá správné, a zvláště jaký prospěch, kázeň, pořádek a čistota ve škole se shledává. Také si všímá učebných pomůcek, místností, nářadí a zahrady školní. Okresní inspektor má právo nahlížeti do protokolů místní školní rady a svolati ji ke schůzi. Po vykonané prohlídce školy sděluje s učitelstvem výsledek svého pozorování, udílí podle potřeby pedagogické i didaktické rady, ano shledá-li co vadného, hned na místě to odstraňuje; kde shledal porušení povinnosti, jest oprávněn i napomínati z moci úřední. Vykonávaje právo do-

[1]) Během doby předepsány byly různé úřední formuláře pro tyto zprávy.

hledací, které státní správě přináleží, dozírá i k vyučování náboženskému podle čl. 2. zákona ze dne 25. května 1868, řídí okresní učitelské porady, předsedá poradním a knihovním výborům učitelským, podává dobré zdání o učitelstvu, když okresní školní rada činí návrhy na definitivní obsazení míst učitelských, na udělení přídavků za pětiletou službu, jakož i když jedná o přeložení síly učitelské na odpočinek aneb o kárném řízení proti učiteli. Spolu s předsedou okresní školní rady podepisuje učitelstvu vysvědčení o tom, kterak službu konalo. Finanční záležitosti okresní školní rady obstarávají c. k. berní úřady; ona sama vede si jen účetní protokol.

O zemské školní radě měnily se častěji články zákona, týkající se jejího složení, avšak vyměření její kompetence zůstalo od prvního vydání zákona beze změny.[1]) Je nejvyšším dozorčím úřadem školním v zemi, majíc podřízeny *a)* všecky školy a vychovávací ústavy, přikázané do oboru okresní školní rady, *b)* všecky vzdělavací ústavy pro učitele a učitelky ve školách národních, jakož i příslušné k nim školy cvičné a kursy, *c)* školy střední, totiž gymnasia, reálná gymnasia a reálky, jakož i veškeré do jejich oboru připadající soukromé a speciální ústavy vyučovací (na př. dívčí lycea, vyšší dívčí školy a j.).

Předsedou zemské školní rady jest úřadující právě náměstek v království Českém, od roku 1890 systemisováno jest místo jeho stálého zástupce čili vicepresidenta v zemské školní radě. Od toho také roku kromě předsedy a místopředsedy jsou jejími členy: šest zástupců zemských, volených od zemského výboru království Českého, z nichž tři náležejí národnosti české, tři německé, referenti administrativní a ekonomičtí,, jmenovaní panovníkem z řady místodržitelských radů (nyní 3 čeští, 2 němečtí), zemští školní inspektoři (nyní 5 českých, 5 německých), dva sborem obecních starších volení zá-

---

[1]) Srov. zákony: ze dne 8. února 1869 (Min. věstn. 1869, č. 2, odd. III. § 33—42); 24. února 1873, č. 17, z. z. § 39—48 (u Čelak. čl. 40, str. 485—498); 18. dubna 1890 (Min. věst. 1890, č. 26, str. 115); 21. června 1890 č. 46 (Min. věst. 1890, č. 44, str. 237 a násl.). Říš. zákony ze dne 26. března 1869, č. 40; 6. dubna 1872 č. 67; 18. dubna 1890 č. 70.

stupci král. hlav. města Prahy, jeden Čech, druhý Němec, dva duchovní katoličtí, jeden duchovní evangelický, jeden zástupce vyznání israelského a čtyři členové stavu učitelského, rovněž 2 Češi, 2 Němci, panovníkem povolaní. Volitelní jsou toliko zástupci země a hlavního města, ostatní jmenováni panovníkem buď trvale, buď na dobu funkční periody šestileté.

Takto by se zdálo, že číselnou převahu mají čeští členové; ale není tomu tak, poněvadž z počtu administrativních referentů a zemských školních inspektorů mají hlas jen ti, které předseda nebo místopředseda ustanoví pro každé plné sedění, a to podle zákona 5 českých a 5 německých členů.[1])

Schůze zemské školní rady jsou jednak plenární, jednak odborové. Odbory usnášejí se samostatně v mezích své působnosti. Jednomu z nich přikázány jsou všecky školy a ústavy, jakož i všecky záležitosti českých okresů školních, vyjímajíc věci německých škol v těchto okresích, druhému náležejí všecky školy a ústavy jakož i všecky záležitosti německých okresů školních, vyjímajíc věci českých škol v těchto okresích. Plenárním schůzím vyhrazeny jsou všechny věci, které českým a německým školám vůbec anebo některému druhu jich jsou společny, zvláště zkoumání rozpočtů pro školní okresy a zřizování škol menšinových (minoritních), které, jakmile byly založeny, přikazují se odborům podle jazyka vyučovacího. Odbory rozhodují o dosazování presentovaných učitelů, pensionování učitelů na školách obecných a měšťanských, o zřizování škol soukromých, o stížnostech na trestní nálezy a o disciplinární moci nad učitelstvem. Jazykem jednacím a rokovacím, jímž i referáty se podávají a jednací protokoly sepisují, jest v jednom odboru jazyk český, v druhém pak jazyk německý. V plenárních schůzích při

---

[1]) R. 1869, kdy se po prvé zemská školní rada ustavila byl jejím předsedou Ritter von Riegershofen, členové: kanovníci dr. Karel Průcha a Ant. Jandaurek, ev. farář Lumnitzer, israelita dr. Friedrich Wiener, znalci dr. Karel Cyhlarz, dr. Ant. Majer, dr. Vilém Volkmann a Jan Šťastný; administrativním referentem byl dr. Jos. V. Grohmann, zemští školní inspektoři J. Maresch, A. Holder, Václav Svoboda, Jan Pátek, Jos. Weber a J. Werner.

úplném šetření rovného práva obou jazyků zemských jest každému členu volno, podle svého uznání mluviti buď jazykem českým nebo německým. Poněvadž zástupcové církví náležejí jako členové o b ě m a odborům, požaduje se u nich znalost o b o u zemských jazyků.

Výkonnými orgány zemské školní rady jsou administrativní referenti a zemští školní inspektoři, kteří vyřízení svá předkládají vicepresidentovi ke schválení a podpisu. Mají své instrukce, v nichž otázka úřadovacího jazyka vnitřního během doby různě byla vykládána a řešena.[1]) Pro zemské školní inspektory platí instrukce vydaná nařízením ministerským ze dne 11. července 1869 čís. 322. praes.[2]) a pozměněná r. 1899.[3]) Jsou povinni zjednati si důkladnou známost o veřejných a soukromých učilištích jejich dozoru přidělených, napomáhati, aby ústavy ty prospívaly, a přihlížeti, aby se školy neužívalo k snahám politickým nebo církevním. O svých prohlídkách předkládají správci zemskému a ministerstvu zprávy, připojujíce návrhy zemské školní radě. Podle oboru sobě vymezeného vyřizují také nejen práce pedagogicko-didaktické, nýbrž také administrativní, týkají-li se školy jim přikázané.

Zemský inspektor pro školy národní má povinnost, aby ve třech létech prohlédl všecky školní okresy svého obvodu úředního, aby v každém okresu, který prohlíží, pobýval při vyučování na školách všech druhů a závady pedagogicko-didaktické hned na místě v poradách s učiteli odstraňoval. K ústavům učitelským má rok co rok dohlížeti, tam zkoušky dospělosti říditi, okresním poradám učitelským podle možnosti obcovati, zemské porady učitelské říditi a na všech kursech pokračovacích o jich vedení se přesvědčovati.

Zemští školní inspektoři středních škol zastupují buď obor humanitní nebo obor realistický, konají prohlídky odborné na ústavech, které mají sobě přiděleny, a jsou povinni

---

[1]) Srov. článek Fr. Weniga: Jednací a úřední jazyk zemské školní rady v království Českém. Osvěta r. 1913, str. 481—88. (roč. 43.).

[2]) Minist. věst. 1869, čís. 62, str. 169—172.

[3]) Minist. věst. 1899, čís. 59, str. 444—451.

do dvou až tří let obejíti a navštíviti všecky své ústavy. Při své visitaci posuzují obsah i metodu vykládaného učiva i úspěch v jednotlivých předmětech, o čemž se přesvědčují, sami žáků se dotazujíce a je zkoušejíce. Bedlivě pozorují celkovou kázeň na ústavě i v jednotlivých třídách, prohlížejí úřední spisy, pomůcky učebné, učebnice a ve zvláštní poradě s celým sborem učitelským probírají vědecký i kázeňský stav celého ústavu. Přesných odborných pokynů jejich dbáti jest učitelský sbor zavázán. Také řídí zkoušky dospělosti, posuzují činnost učitelstva a podávají ministerstvu zprávy i návrhy, jde-li o jmenování, povýšení, pensionování nebo vyznamenání osob učitelských svého oboru.

Zemské školní radě přísluší také, aby normativní nařízení a vynesení nejvyššího úřadu školského v říši vzhledem k platným zákonům zemským a potřebám i zvláštnostem jazykovým anebo náboženským upravovala a nad vykonáváním jich bděla. Z oboru národního školství bylo během let vydáno hojně takových nařízení.

Mnohá z nich časem pozbyla své důležitosti, mnohá byla pozměněna a nově doplněna.[1])

e) Úřad učitelský. α) Právní svazky. Se školou a jejím vývojem nerozlučně je spojen **úřad učitelský**. Je podle říšského zákona školního (§ 48—58) úřadem veřejným, jehož dosíci může bez rozdílu každý státní občan, který se vykáže, že má k němu zákonitou způsobilost. Proto také zásadně vysloveno, že služné má se učitelstvu na školách národních tak vyměřovati, aby mohlo se ze vší síly své oddávati svému po-

---

[1]) Vzpomeneme jen některých, pokud jich nedotčeno jinde: ze dne 16. září 1872, č. 14.878 ex 71. o katolických cvičeních církevních; 6. května 1874 č. 5815, o vyučování kreslení na školách obecných a měšťanských; 12. července 1875 a 3. ledna 1883 o výběru knih do žákovských knihoven a dozoru k domácí četbě; 3. dubna 1878 č. 5316 o zvelebování jazyka mateřského a zdokonalení jeho metody vyučovací; 10. dubna 1883, o zdravotnictví na školách, 28. února 1887 o opatřeních hygienických, 12. ledna 1891 o zavedení somatologie a hygieny jako předmětech vyučovacích na ústavech učitelských; 16. června 1894 o seznamech učebnic a pomůcek pro školy schválených; 3. února 1902 o škol-

volání, prosto jsouc starostí o svou rodinu a prosto všeho vedlejšího zaměstnání, které by mu v konání vychovatelského úřadu bylo na závadu. Již v zákoně ze dne 21. ledna 1870 vyslovil zemský sněm pravidla o dosazování na úřad učitelský, o příjmech učitelských, o kárné moci a propouštění učitelů, jakož i o výslužbě a zaopatřování pozůstalých. Otázkami těmi se zákonodárství zemské častěji zabývalo; podle poměrů doby měnila se ustanovení o příjmech a výslužbě učitelské a později také spravedlivěji a vlídněji utvářily se předpisy o kárné moci nad učitelstvem; v dosazování osob učitelských na místa uprázdněná nic se nezměnilo. Místa učitelská, trvalá čili definitivní, obsazují se veřejným konkursem v šestinedělní lhůtě za součinnosti místní školní rady, která z žadatelů učiní návrh tří osob, a za součinnosti okresní školní rady, která na místo uprázdněné vykonává presentaci. Zemská školní rada podanou presentaci zkoumá a buď ji potvrdí, nebo potvrzení odepře z důvodů formálních nebo věcných a nařídí, aby se do 14 dní vykonala presentace nová. Přeloží-li okresní školní rada dočasně nebo zemská školní rada trvale některou osobu učitelskou z příčin služebních na místo uprázdněné, není tím presentační právo zkráceno. Souhlasí-li okresní školní rady, mohou též učitelé definitivně ustanovení místa svá na okresích různých vespolek si vyměniti. Jmenovati učitele neobligátních předmětů a učitelky ženských ručních prací náleží mezi práva okresní školní rady. Během doby se stalo, že část zákona o příjmech učitelských byla od sněmu zemského pozměněna zemskými zákony ze dne 19. prosince 1875, čís. 68 z. z., potom ze dne 13. května 1894 čís. 36 z. z., posléze ze dne 27. ledna 1903 čís. 16 z. z.[1]) Místa podučitelská na

---

ních zprávách na měšťanských školách na konci školního roku; 4. listopadu téhož roku o vnější úpravě žákovských prací a jejím posuzování na školách měšťanských.

[1]) Původní znění zákona z r. 1870 viz v Minist. věst. 1870, čís. 60. str. 223—232; zákon z r. 1875, tamtéž roč. 1876, čís. 3. str. 9—22; zákon z r. 1894, tamtéž r. 1894, č. 31, str. 259—266; zákon z r. 1903, tamtéž č. 16, 1903, str. 131—149. Přechodní zákony zemské ze dne 2. května 1886 č. 41 a č. 48, a ze dne 5. listopadu 1892 č. 77. z. z. a 8. září 1899 čís. 67. str. 468 nsl. pozbyly platnosti.

školách měšťanských byla zrušena r. 1894 a odstraněna 1. lednem 1895, na školách obecných titul podučitelský odstraněn zákonem z r. 1903.

Podle vzoru zákona z r. 1870 přidržel se zemský sněm systému třídního v létech 1875 a 1894; všecky obce školní v království Českém rozděleny byly podle počtu obyvatelstva ve čtyři (1875) a pak (1894) v pět tříd, a pro každou třídu bylo stanoveno služné učitelstvu.[1]) Teprve r. 1903 odstoupeno od této zásady a stanoven pro všecky školní obce týž základní plat. Učitelstvo rozděleno ve dvě třídy: na učitele třídy první a učitele třídy druhé; kdo ztráví deset let v službě jako učitel druhé třídy a nemůže býti ustanoven za učitele první třídy na místě systemisovaném, stává se učitelem první třídy ad personam. Také pětileté přídavky, kterých stanoveno šest, pro všecky osoby učitelské téže kategorie vyměřeny stejnou částkou. Toliko funkční přídavky správců škol a aktivitní přídavky učitelské, do pense nevpočitatelné, mění se jednak podle počtu tříd školních, jednak podle lidnatosti školní obce.

Nyní má na obecných školách zatímný učitel II. třídy s vysvědčením dospělosti 900 K, zatímný učitel s vysvědčením způsobilosti a definitivní učitel II. třídy 1200 K, I. třídy 1600 K; definitivní učitelé náboženství 1600 K základní služné; přídavky pětileté, ode dne učitelské způsobilosti vpočitatelné po 200 K (celkem 6); — tyto požitky všemu

---

[1]) Na obecných školách služné učitelů podle zákona z r. 1875 činilo (převedeme-li všecku hodnotu pro přirovnání nutnou na měnu nynější) v třídě I. 1400, II. 1200, III. 1000, IV. 800 K; pětileté přídavky v třídě I. 140, II. 120, III. 100, IV. 80 K; r. 1894: v třídě I. 1600, II. 1400, III. 1200, IV. 1100, V. 1000 K; pětil. přídavky bez ohledu na třídu školní obce stanoveny tak, že činil přídavek I. 50, II., III. a IV. 100, V. a VI. 50 zl., či převedeno, činil přídavek I. 100, II., III. a IV. 200, V. a VI. 100 K. Přídavky učitele byly všecky stejné, každý po 100 K. Nejvyšší plat na př. učitele ze školní obce I. třídy činil 1600 K služného a 980 K z šesti přídavků pětiletých = 2500 K; učitelky za týchž podmínek však jen 2200 K; učitel ze školní obce V. třídy dosáhl nejvýš 1000 K služného a z 900 K přídavků = 1900 K, tedy ročně o 600 K méně nežli šťastnější jeho druh v školní obci I. třídy, při stejné způsobilosti k úřadu učitelskému.

učitelstvu v zemi stejně se udělují a zemí platí; nadto béře učitelstvo aktivního přídavku do pense nevpočitatelného a okresy placeného v místech s 8—16.000 obyvateli 15%, v místech do 30.000 obyvatel 20%, v místech nad 30.000 obyvatel pak 30%, v Praze 40% základního platu služného. Řečené procento stanoví se po každém dokonaném sčítání lidu. Rozdílu mezi učiteli a učitelkami co do platu není. Kromě toho mohou školní obce se svolením zemské školní rady udíleti přídavky drahotní nebo příbytečné ze svých prostředků, musí se však všemu učitelstvu téže kategorie dostávati příspěvku stejného.

Správcové a řídící učitelé škol obecných mají funkční přídavky; na škole jedno- a dvojtřídní ročně 200 K, na trojtřídní 250 K, na čtyrtřídní 300 K, na pětitřídní 400 K. Jsou-li při škole pobočky, dostává se za ně odměna. Kromě toho přísluší jim byt v budově školní, eventuálně náhrada podle počtu obyvatelstva v školním místě; v Praze činí to 800 K.

Učitelky ručních prací dostávají 900 K a síly výpomocné, jsou-li na škole, 70% platu učitele zatímního (t. j. 70% z 900 K).

Účinek tohoto zákona je pro školství blahodárný. Zamezil časté střídání sil učitelských, jehož se učitelstvo odhodlávalo, aby si přestěhováním do obce vyšší třídy na hmotných poměrech přilepšilo.

Na školách měšťanských měli učitelé i učitelky, převedeme-li platy na měnu nynější, od roku 1870: 1200 K, od r. 1875: 1600 K; od r. 1894 v školní obci třídy IV. 1400, III. 1600, II. 1700, I. 1800 K základního platu; šest pětiletých přídavků po 160 K do roku 1894; od 1. ledna 1895 učitelům zvýšeny přídavky: I. 160, II. 200, III. 200, IV. 200, V. 160, VI. 160 K — celkem 1080 K, ale učitelkám zůstaly přídavky nezměněné. Nyní mají učitelé i katecheti se zkouškou způsobilosti 2000 K základního služného, šest pětiletních přídavků po 250 K a aktivitní přídavky do pense nevpočitatelné ve výši 15%, 20%, 30% a 40% svého platu podle počtu obyvatelstva v školní obci. Učitelky ručních prací mají ročně 1000 K. Ředitelům jednoduché měšťanské školy náleží funkční přídavek 400 K, je-li spojena s obecnou školou 500 K, při 6 defini-

tivních třídách 600 K a právo na byt, eventuálně náhrada peněžitá podle počtu obyvatelstva školní obce.[1])

Aby se učitelstvo mohlo plně oddávati svým povinnostem a zbaveno bylo starostí o rodinu pro případ neschopnosti ke konání úřadu stářím, nemocí nebo pro případ úmrtí, upravilo zemské zákonodárství také jeho požitky výslužné a požitky pozůstalých po učitelích. Všem učitelským silám, definitivně ustanoveným, přiznáno jest právo na výslužné. Kdo v službě učitelské ztrávil 35 let anebo dosáhl 60 let svého věku, má nárok na výslužné, které za 10 let služby činí 40% platu základního a pak každým rokem se zvyšuje o 2·4%. Pense vdově po učiteli v aktivní službě zemřelém vyměřuje se 40% posledního služného, které nebožtík bral; příspěvek výchovný na děti počítá se $^1/_5$ vdovského platu na každé nezaopatřené dítě, ale suma všech příspěvků výchovných nesmí býti vyšší, než pense vdovina. Vdova po učiteli zemřelém v činné službě má též právo na léčebné a pohřebné.[2]) Veškery požitky výslužní a zaopatřovací hradí země a vybírá od učitelstva roční 3% příspěvek.

Pro učitele, kteří náležejíce k branné moci, jsou povinni konati činnou službu ve vojsku, ve válečném loďstvu námořním, v zemské obraně nebo domobraně, vydán byl 26. května 1891, č. 41. z. z. zvláštní zákon, kterým jest postaráno o zachování jim místa služebního a o zaopatřování vdov a sirotků, jestliže by ve válce zahynuli.

Podle občanského zákona učitel, zastávaje veřejný úřad, má právo domovské, jakož i právo volební (činné i trpné) v obci, ve které jest definitivně k úřadu svému ustanoven. Jeho povinnosti stanoví hned čl. 1. říšského zákona školního, ukládaje mu, aby dítky veřejnou školu navštěvující

---

[1]) Učitel měšťanské školy podle zákona z r. 1870 mohl dosíci platu nejvýše 2160 K, podle z. r. 1875: 2360 K, podle z. r. 1894: 2480—2880 K (do které třídy jeho školní obec náležela), nyní však dosahuje nejvýše 3500 K a percentuální aktivní přídavek.

[2]) Podle ustanovení čl. 3. a 6. zákona ze dne 21. dubna 1882 ř. z. č. 123; viz Min. věst. 1882, č. 40, str. 236.

vychovával v mravnosti a zbožnosti, a aby pěstoval duševní jejich mohutnosti vzděláním k životu potřebným.

Ježto vědomosti v obecné škole získané mají býti základem pro vývoj povahy mravní, viděti zřejmě, že zákonodárství ukládá učitelům povinnosti vychovatelské, aby ze svěřenců jejich se stali hodní lidé a řádní občané. S nimi souběžně uloženy jsou povinnosti vyučovatelské, aby dosaženo bylo cíle, jejž zákon označuje obecným vzděláním. Různá nařízení[1]) jasně hlásají, že osobní vlastnosti, spojené s ušlechtilým a laskavým, avšak důstojným a důsledným jednáním jsou podmínkou pro zdárné působení učitelovo neméně než důkladné vědomosti a činy, které prýští ze šlechetného mravního smýšlení a z lásky k povolání. Jestiť jeho úkolem, aby ve škole jak duševní, tak i tělesné síly a schopnosti každého žáčka vyvíjel podle staré zásady, že jen ve zdravém těle bytuje zdravá duše. Má předepsáno, aby čas k vyučování určený přesně dodržoval, vyučování nepřerušoval, neodkládal, nezkracoval a na hodinách vyučovacích nic neměnil. Po svědomité přípravě práci svou začínati má s myslí veselou, konati ji rozvážně a dovedně, zaměstnávati všecky žáky a říditi se zásadou, že práce náleží učňům, jemu řízení. Řád vyučovací za těchto podmínek nesvírá ho předepsanou metodou vyučovací, jak bývalo dříve, nýbrž ponechává volné pole jeho zkušenosti, obezřelosti a umění. Po té stránce ve vnitřním životě školním ohromný pokrok lze znamenati. Kéž podle slov Komenského jest nyní škola duševní dílnou, plnou radosti a lásky!

Správce školy vede úřední knihy, matriky a katalogy, výkazy a inventáře pomůckové i školního nářadí. Jako člen místní školní rady prostředkuje mezi školou a obcí a podává zprávy okresnímu úřadu školnímu. Řídí měsíční porady domácího sboru učitelského, zastupuje školu na venek a v prvé řadě dohlíží k mládeži školní. Život občanský neodlučuje učitele od zaměstnání vedlejšího. Je sice zákonodárstvím zem-

---

[1]) Srov. čl. 12. 51—54 říš. zák. škol.; čl. 26—36 řádu škol. a vyučov.; čl. 27—31, čl. 38—49 zák. zemsk. ze dne 13. května 1894 č. z. z. 36, a j. v.

ským určeno, která vedlejší zaměstnání se s jeho stavem snášejí a která nikoli, ale to jen z toho důvodu, aby vážnost stavu učitelského, jakož i důležitost působení vychovatelského nedoznala újmy. Učitel zajisté, přípravným vzděláním vynikaje nad široké vrstvy lidu obecného, má býti jeho vůdcem na dráze osvětné a jeho upřímným rádcem v potřebách života praktického. A tu dlužno vděčně vyznati, že učitelstvo české této své veliké povinnosti čestně dostálo, a že z jeho řad nevymizeli Simeoni, kteří dvoje i troje pokolení vychovavše, umírali, jsouce oplakáváni syny i vnuky svých žáků. Zemědělství, věda i hudba mimo školu vděčí jim svým uznáním, jakož i trvá čestná památka veřejného jejich působení pro zdar obcí a okresů, pro blaho chudiny a pro rozkvět života spolkového.

Odchovanci nové školy, učenníci Lindnerovi, Lepařovi, Škodovi, Kalinovi, zaseli zdravé a dobré símě lidové osvěty.

Působení Lindnerovo na duševní vývoj českého učitelstva bylo epochální. V létech 1872—1882, kdy ředitel̇oval na ústavě učitelském v Kutné Hoře a byl předsedou zkušební komise při zkouškách učitelské způsobilosti, náležel ústav Kutnohorský mezi ústavy nejhledanější. Když pak r. 1882 Lindner přešel do Prahy a zahájil akademická čtení o pedagogice na českém vysokém učení Karlově, stanul v čele všeho pokrokového snažení na poli školské práce.[1]) Vzorné učebnice (vychovatelství, vyučovatelství) jeho pronikly všude, přes to, že i Jan Lepař a Frant. Šimek vydali knihy značné ceny; založiv časopis měsíčník »Paedagogium« (1879—81) shromáždil kolem sebe nadšené pracovníky.

Učitelstvo poznalo důležitost svou a vedle práce v literatuře pedagogické,[2]) v níž čestně a hojně se účastnilo, zaklá-

---

[1]) Krásnou vzpomínku věnoval mu Jos. Klika v Paed. Slovníku III. str. 795—801.

[2]) Srov. Paed. rozhledy po literatuře československé, jež vydávali A. Frumar, J. Klika a V. Kredba 1870—82; Paedagog. rozhledy při Ústředním spolku jednot učitelských od r. 1889. V. Kryšpín, Obraz činnosti literární učitelstva československého za posledních 100 let 1780—1884; J. Ježek, Zásluhy duchovenstva o řeč a literaturu českou l. 1780—1880. Klikovy člán-

dalo si vlastní pedagogické listy,[1]) spolky a jednoty k sesílení sebevědomí stavovského, v oboru duševního závodění se stavy jinými. Organisovalo se, aby pracovalo o sebezdokonalení, o uznání svých práv, zároveň o svědomité konání povinností stavovských, národních i lidských.

Nejkrásnějším pomníkem vědecké snahy a práce učitelské zůstane Dědictví Komenského, literární sdružení, které pod vedením oficiálních zástupců pedagogiky při české universitě kromě výborného časopisu (Pedagogické Rozhledy) vydává sbírku pedagogických klasiků všech věků a národů v rouše českém, začavši Komenského Velikou Didaktikou.

Z okresních jednot učitelských a různých Budčí vznikla r. 1879 Ústřední jednota učitelská v Praze. Z této záhy vypučel Zemský ústřední spolek jednot učitelských v království Českém, z něhož pak prodlením doby v samostatné ústředí sloučili se učitelé škol obecných a učitelé škol měšťanských. Na občasných sjezdech svých projevuje učitelstvo své tužby a dalo podnět k uskutečnění nejedné krásné myšlenky. Vzpomeňme jenom na př., že sjezd učitelský r. 1880 vyslovil se o zřizování opatroven jako věci zemské, poněvadž opatrovny a mateřské školky jsou částí obecného školství, přál si zrušení školného, poněvadž placení školného je v odporu se zásadou povinné školní docházky; r. 1903 žádal za uzákonění myšlenky, aby děti nebyly přijímány do škol, jichž vyučovacího jazyka neznají, aby školství menšinové upraveno bylo zákonem zemským a zemi ve správu dáno. Tehdy veřejnosti podán kulturní program českého učitelstva, horující pro národní výchovu, které by nesvíralo pouto centralisující moci výkonné a církevního absolutismu.[2])

---

ky o literatuře paed. v Čas. Čes. Mus. 1882 a v Paed. Slovn. I. 139—142 atd.

[1]) Na př. Beseda učitelská od r. 1868, Posel z Budče od r. 1869. Komenský od r. 1873 atd.

[2]) Předními zástupci pokrokových snah byli Jan Mašek (nar. 28./2. 1828, † 9./1. 1886), jenž již r. 1871 na sjezdu učitelském v Záhřebě horoval pro sdružení slovanských učitelů v Rakousku a pro tu myšlenku r. 1873 uskutečnil sjezd paedagogů slovanských ve Vídni a 2 léta i časopis zvláštní vydával. Redi-

O školském pokroku byla česká veřejnost zpravována také výstavami, které učitelstvo čas od času pořádalo. Vzpomeňme na př. okresní výstavy v Chrudimi r. 1876 a podruhé r. 1890; v Písku a Jičíně r. 1877; v Táboře r. 1884; v Karlíně 1886; v Kolíně 1887; na Král. Vinohradech 1890, a j.; vzpomeňme školské exposice na jubilejní zemské výstavě v Praze 1891, na výstavě národopisné 1895, na výstavě jubilejní r. 1908; co tu důmyslu obětováno na prospěch příštích pokolení!

Ale tyto, byť rozkošné, přece jen chvilkové obrázky školského pokroku proměniti na ústav, který by podával pragmatický vývoj školského pokroku, podařilo se teprve r. 1879, kdy bylo Ústředním spolkem jednot učitelských u městské rady Pražské požádáno, aby zřízeno bylo v Praze stálé museum pedagogické. Pomalu uzrávala myšlenka ta; teprve r. 1883 podporou Vojty Náprstka blížila se svému cíli ve formě Ústředního kabinetu. Místnosti v bývalém Dinzenhoferově letohrádku »Amerika« byly upraveny, předměty darované péčí ředitele Josefa Kliky instalovány. Tak vznikla Stálá výstava školská v Praze,[1]) v níž shromažďovány: nábytek školní, pomůcky pro náboženství, věcné učení, jazyk, zeměpis a dějepis, tělo- a zdravovědu, přírodopis, fysika, počty, měřictví, kreslení, psaní, zpěv, tělocvik, ruční práce chlapecké, dívčí, učebnice pro žáky a pomocné knihy pro učitele.

Přičiněním Klikovým dostalo se výstavě pěkného přírůstku od komitétu k oslavě J. A. Komenského, jenž všecky předměty jí daroval a výtěžek výstavní částkou 495 K odevzdal na doplnění musea. Roku 1896 přestěhovala se výstava do druhého patra v čp. 753-II. u M. B. Sněžné a péčí i podporou rady městské utěšeně se vzmáhala. Když r. 1906 zřízena byla Společnost pedagogického musea

---

goval 10 let výtečný časopis »Budečská zahrada«. S ním Václ. Kredba, Jos. Sokol, bratři Bačkorové, A. Frumar a J. Klika byli činni. Srov. Bohd. Skály zprávu o jedenáctém valném sjezdu českého učitelstva. Praha 1904, str. 192.

[1]) Srov. Ant. Jandl, Stálá výstava školská v Praze. Její vznik a vývoj od r. 1879 do r. 1909.

v Praze, spolek s týmž asi programem, ale na širším základě, byl odkaz komitétu Komenského novému Pedagogickému museu Komenského odevzdán. A to během let stalo se bohatým skladem pro studium vnitřního života školského a hlavně pro dějiny vyučování.

Obrátíme-li se na pole humanity, v spolcích na ošacení a stravování chudé mládeže, ve spolcích krejcarových, ve feriálních osadách, ve spolcích pro pěstování her mládeže, v jednotách a sdruženích pro výchovu dětí opuštěných, zanedbaných a zmrzačených, v útulcích a vychovatelnách, všude nacházíme stopy práce učitelské. I ze svého na ústavy humanitní obětovali učitelé, ač neoplývají statky vnějšího světa. Bolzanův sirotčinec a Konvikt pro děti učitelské jest toho krásným dokladem. A kdybychom mohli snésti záznamy z činnosti učitelů v obcích, okresích,[1]) co by tu bylo důkazů o tom, jak důležitým činitelem je tento právě stav v našem národě.

Přijalo-li přes to zákonodárství zemské do svých ustanovení také tresty disciplinární, mělo na mysli jen řídké výjimky, t. j. jen pro toho, kdo ve škole jinak se chová než jak povinnost káže, nebo kdo chováním mimo školu ubližuje zájmům vychovatelským. Tak přesně stanoví čl. 54. říšského zákona školního ze dne 2. května r. 1883. Zevrubněji o tom jednají články 38—49 zákona zemského ze dne 13. května 1894 a k nim příslušná úřední nařízení.[2]) Tresty disciplinární

---

[1]) Srov. na př. v Pamětech škol. okresu Karlínského (1898) str. 637 a násl. 656; v Památníku Vinohradském str. 618. a násl., podobně v Popisu Smíchovském, Chrudimském, Blatenském, Kolínském atd.

[2]) V zájmu pravdy dlužno říci, že čl. 54. říš. zák. škol. byl často pytlem, do něhož se házela různá provinění učitelstva leckdy po subjektivním náhledu posuzovaná. Zvláště v pohnutých dobách politických třenic dovolávali se ho činitelé, kteří z osobních důvodů toužili po přísné jeho praxi. Vynesením zemské škol. rady ze dne 28. února 1886 č. 4207 a později minist. vyn. ze dne 18. června 1891 č. 12.897 dostalo se posuzování a výklad onoho článku do pravých kolejí. Vynesení o agitacích volebních a politických rozšířeno výslovně na všelikou činnost učitelovu v záležitostech obce a při volbách obecních. Učitel musí

jsou: důtka, přeložení na jiné místo, týmiž příjmy nadané, odnětí jednoho zvýšení služného, již přiřčeného, na určitou dobu, nejvýše však na tři léta, přeložení na místo, menšími příjmy nadané, při čemž však učitel I. třídy nesmí býti degradován na učitele II. třídy, odnětí působnosti ředitele, řídícího učitele nebo správce školy, propuštění ze služebního místa a konečně propuštění ze školní služby vůbec. Disciplinární tresty udílí c. k. zemská školní rada na základě vyšetřování provedeného a návrhu daného od okresní školní rady. Obviněnému i odsouzenému náleží také právo odvolací k ministerstvu kultu a vyučování.

Je nesporno, že ustanovení o disciplinárním řízení nejen pro učitelstvo škol národních, nýbrž i pro učitelstvo škol středních jest zastaralé a nepřiměřené moderním názorům o právu, když obviněný nemá příležitosti, aby se osobně hájil při řízení disciplinárním, anebo aby si mohl vzíti zástupce. A nesrovnalost ona způsobuje často hojně příkoří, když úsudek školních úřadů o platném či neplatném působení učitelově zakládá se na tajné kvalifikaci. Bude tedy jen spravedlivým činem zemského zákonodárství, postará-li se o moderní a spravedlivý řád disciplinární na podkladě kvalifikace veřejné.

K těmto hlavním a směrodatným zákonům školským druží se ještě řada jiných, menšího významu, doplňujících neb opravujících věci povahy administrativní; od nich možno při naší práci upustiti.[1]) Také snad stačí, řekneme-li obecně, že c. k. zemská školní rada, provádějíc zákony zemské, zachovávala stále k učitelstvu všecku blahovůli a není malou zásluhou tohoto zemského úřadu školního, hlavně však zem-

---

míti důvěru všech občanů, ať přináležejí kterékoli straně, je tedy zdrženlivost, která se mu ukládá, zcela na místě; z rozbrojů v obci, byl-li jich činně účasten učitel, vždy měla škodu škola a stav učitelský.

[1]) Na př. zákon z r. 1886 a 1888 o odměnách za vyučování náboženské na školách mimo sídlo farního úřadu se nacházejících (Min. věst. 1889 č. 2. str. 20) nebo zákon o požitcích učitelů v branné povinnosti (Min. věst. 1891, čís. 34, str. 287) a j.

ských školních inspektorů[1]) pro národní školství a administrativních referentů, že ve školství naší vlasti znamenati jest stálý vzestup po stránce ideové i hmotné.

Nastínivše zřízení národního školství, připojíme ještě několik statistických dat. Patrno z nich, že školám našim dlouho bylo měřeno podle různého lokte. Všimněme si zprávy Zemského Výboru pro království České za rok 1894—95, tedy z doby, kdy »většina« naše byla u vesla politického. Tehdy bylo v Čechách škol

jednotřídních	653	německých,	428	českých;	
dvoutřídních	620	»	, 920	»	;
trojtřídních	335	»	, 565	»	;
čtyřtřídních	177	»	, 277	»	;
pětitřídních	304	»	, 513	»	;
šestitřídních	33	»	, 44	»	;
sedmitřídních	3	»	, 10	»	;
úhrnem	2125	německých,	2757	českých	škol.

Výmluvná to čísla pro znalce! Vzhledem na počet obyvatelstva podle národnosti měli Čechové na 2125 německých škol míti *5514* škol českých! Kdybychom vybírali ze starších let, zvláště z let 1872—80, objevovaly by se nám rozdíly daleko křiklavější.

V témže školním roce bylo měšťanských škol s vyučovací řečí českou 179; a to 104 chlapecké, 75 dívčích, s vyučovací řečí německou 167; a to 95 chlapčích, 72 dívčí, úhrnem 346; a to 199 chlapeckých, 147 dívčích.

Ani tu není počet českých škol pro $^2/_3$ obyvatelstva českého v zemi v témž poměru jako počet německých pro $^1/_3$ oby-

[1]) Vděčné paměti hodna je práce, kterou vykonali dr. Ant. Tille, dr. František Hejzlar a dvorní rada Frant. Wenig. Tille od r 1882, Hejzlar od r. 1886 až do své smrti neúnavně se starali, by nedostatky vlekoucí se od dob oposičních byly odstraněny a školství obecné, zvláště pak školy měšťanské a ústavy učitelské, svou kvantitou i kvalitou vzrostly. Wenig pak, více než 20 let ztráviv v úřadě tak odpovědném, osvědčil též lásku svou ke škole i učitelstvu účinnou podporou a péčí o školství a učitelstvo menšinové, o nové čítanky školní a hlavně o přepracování učebných osnov, svědčících českému duchu.

vatelstva. Nebyli jsme pány při správě zemské; za nás hospodařili jiní a výhod nových zákonů vykořistili na svůj prospěch a na naši škodu. Trpké bylo a jest posud ovoce pasivního odporu na roli školské. Jak přes to vše mohutnělo obecné školství, doličujeme přehlednou tabulkou o českých školních okresech. (Viz stranu 326 a 327.)

Pochopitelno, že s rozvojem národního školství stoupal také rok od roku náklad finanční. V rámci rozpočtu, schvalovaného zemským sněmem, pečoval zemský výbor království Českého o úhradu nákladu v každém směru. Po dvacetiletém trvání nových zákonů školních, roku 1889 činil náklad zemský na školství národní 8,384.574 zl. čili 16,769.148 K; na rok 1895 však stoupl již na 12,009.601 zl. čili 23,019.202 K. Ovšem jsou to sumy, týkající se národního školství v celé zemi, tedy českého i německého. Roku 1889 bylo vydáno: 6,394.585 zl. na služné učitelstvu, 59.228 zl. činily doplňky k služnému, 706.834 zl. přídavky pětiletní, 480.750 zl. přídavky funkční, 5261 zl. příbytečné, 129.515 zl. odměny za neobligátní předměty, 528.518 zl. odměny učitelkám ženských ručních prací, 5034 zl. přídavky do pense nevpočitatelné, 55.453 zl. různé remunerace, 25.384 zl. okresní porady, 4450 zl. okresní učitelské knihovny, 70.318 zl. školní potřeby, 78.437 zl. správní náklad. Na úhradu toho všeho byl výtěžek školného: 1,719.472 zl.; ostatek bylo hraditi přirážkami. Výslužné bylo rozpočteno: 569.690 zl. učitelům na odpočinku, 255.188 zl. vdovám učitelským, 27.572 zl. sirotkům, 11.778 zl. úmrtní kvartál, 5899 zl. odbytné — celkem 857.684 zl. čili 1,715.368 K, avšak již na rok 1895 stoupla tato úhrnná položka na 1,930.698 K. Úpravou platů a zvýšením výslužných požitků zvětšen byl zemský náklad pro národní školství značně.

Pokládajíce rok 1910 za mezník našich úvah, připojíme ještě podle zprávy c. k. zemské školní rady data z toho roku po nejedné stránce poučná. Toho roku bylo v českých okresích školních měšťanských škol chlapeckých 215, dívčích 160, všech 375. Z nich českých 371, německé 4; všech tříd bylo 1493.

Obecných škol všech bylo 3237; z nich českých 3213, německých 24; a to: chlapeckých 213, dívčích 200, smíšených

Číslo	Okres	1870		1880		1890		1910	
		škol	tříd	škol	tříd	škol	tříd	škol	tříd
1.	Benešov	41	62	48	107	56	170	62	215
2.	Blatná	27	54	35	95	37	126	47	153
3.	Boleslav Mladá	38	73	51	120	54	169	62	222
4.	Brod Český	53	81	59	124	66	178	57	167
5.	Brod Německý	48	78	54	104	60	142	38	113
6.	Broumov	10	14	12	31	15	33	19	45
7.	Budějovice	33	57	37	71	44	107	59	164
8.	Bydžov	40	60	45	98	51	140	64	196
9	Čáslav	49	82	56	112	57	[illegible]	65	199
10	Domažlice	29	54	39	82	42	106	52	159
11.	Dvůr Králové	26	33	33	72	37	113	45	163
12.	Hora Kutná	41	76	16	111	48	139	57	190
13.	Hořovice	59	100	67	136	80	229	54	213
14	Hradec Jindř.	23	37	27	51	28	65	34	96
15.	Hradec Králové město	2	8	2	8	3	13	—	—
16	Hradec Králové venk.	58	93	69	169	74	209	65	216
17.	Hradiště Mnichovo	31	42	31	64	38	90	46	121
18	Chotěboř	42	62	[illegible]	85	48	122	58	156
19.	Chrudim	63	94	62	199	64	212	74	257
20.	Jičín	82	126	87	163	100	275	79	236
21.	Jilemnice	31	44	34	65	38	93	41	120
22.	Karlín	50	93	51	132	62	234	45	209
23.	Klatovy	33	65	36	98	34	121	46	176
24.	Kolín	44	71	50	107	51	109	60	218
25	Kralovice	22	42	24	49	27	47	32	83
26.	Krumlov	11	[illegible]	13	21	13	30	17	46
27.	Lanškroun	24	43	28	74	30	97	34	130
28	Ledeč	40	64	42	77	44	106	70	196
29.	Litomyšl	41	55	34	76	34	83	37	110
30.	Louny	32	51	35	65	38	87	44	147
31.	Mělník	29	43	38	73	41	101	42	130
32.	Město Nové	65	93	74	146	82	208	53	142
33.	Milevsko	32	47	37	64	41	93	47	117
34.	Mýto Vysoké	56	71	52	110	53	151	58	194
35.	Pardubice	63	100	74	158	77	223	97	321
36.	Pelhřimov	76	119	87	152	89	204	64	169
37.	Písek	45	83	49	134	52	161	60	229
38.	Plzeň	51	100	63	160	97	349	103	493
39.	Poděbrady	65	81	69	120	75	192	85	274
40.	Polička	26	40	22	44	24	60	28	84
41.	Praha	19	107	22	131	30	211	82	497
42.	Prachatice	24	37	26	58	32	84	37	104

Data z r. 1900 nebyla ve zprávě zemské školní rady uvedena.

Číslo	Okres	1870		1880		1890		1910		
		škol	tříd	škol	tříd	škol	tříd	škol	tříd	
43	Přeštice	25	48	29	62	37	102	45	129	Data z roku 1900 nebyla ve zprávě zemské školní rady uvedena.
44	Příbram . . .	29	57	35	97	40	157	54	223	
45	Rakovník . .	42	65	42	89	49	130	58	176	
46	Roudnice . . .	45	69	51	95	53	130	59	187	
47.	Rychnov . . .	33	53	37	79	42	124	50	160	
48.	Sedlčany . . .	34	66	36	86	42	132	51	176	
49.	Semily	49	66	57	117	62	153	71	196	
50.	Slané	49	92	53	124	68	227	90	357	
51.	Smíchov	68	129	81	239	96	411	77	426	
52.	Strakonice . .	48	84	56	133	61	168	75	222	
53.	Sušice	23	28	25	51	27	70	36	108	
54.	Tabor	47	82	55	132	67	182	76	248	
55.	Třeboň . . .	37	60	41	72	52	114	60	163	
56.	Trutnov	7	10	9	20	13	40	14	49	
57.	Turnov . . .	35	55	43	75	48	109	59	146	
58.	Týn n. Vltavou	10	21	11	25	13	37	16	47	
59	Vinohrady . .	19	36	36	111	52	247	66	421	
60.	Žamberk . . .	25	37	30	56	31	81	36	108	
61.	Žižkov	—	—	—	—	—	—	47	269	
62.	Brandýs n/Lab.	—	—	—	—	—	—	36	145	
63.	Humpolec . . .	—	—	—	—	—	—	29	99	
64.	Kamenice n/Lip.	—	—	—	—	—	—	48	131	
65.	Kladno	—	—	—	—	—	—	42	269	
66	Náchod	—	—	—	—	—	—	52	192	
67.	Paka Nová . .	—	—	—	—	—	—	69	198	
68	Rokycany . .	—	—	—	—	—	—	65	220	
	Úhrnem . . .	2293	3690	2591	7779	2920	8460	3608	12518	

2824; s vyučováním celodenním 3224, polodenním 13. Škol jednotřídních bylo 498, dvoutřídních 1055, troj- až pětitřídních 1620, šesti—osmitřídních 64.[1])

Počet učitelstva na měšťanských školách 1481 mužských, 620 ženských; na školách obecných 8962 učitelů, 2054 učitelek. Celkem literních učitelů 10.443; učitelek 2674. Učite-

---

[1]) V německých okresích školních byly české školy měšťanské 3, škol obecných veřejných 48; školství soukromému věnován zvláštní článek.

lů náboženství ustanovených školními úřady 398, duchovními správami 2338. Industriálních učitelek: 2076.

Dětí ve věku školou povinném: 355.317 chlapců, 351.844 dívek; národní školy navštěvovalo 345.176 chlapců, 346.033 dívek. Všeho žactva na školách měšťanských bylo 67.986, na školách obecných 616.013. Dětí těžkými vadami sklíčených napočítáno: hluchoněmých 48, slabomyslných 889, zmrzačilých 1073; vůbec bez vyučování napočteno toliko 70. Nutno tudíž říci, že docházka školní v českých okresích je velmi dobrá a že není u nás lidí, aby aspoň neznali čísti nebo psáti. I o těch 70 dětech, jež do školy toho roku nechodily, lze bezpečně tvrditi, že během 8 let nezůstaly úplně bez vyučování a tak přec aspoň se naučily poněkud čísti nebo psáti.

Náklad na české školy nesly jednak školní obce, jednak země. Roku 1910 vykazoval se *a)* náklad školních obcí: 9,245.716 K, *b)* náklad zemský: 28,593.020 K, *c)* náklad kr. hl. města Prahy: 3,189.855 K; potřeba na české školství národní: 41,028.591 K. Specifikováno ad *a)* stavba budov 2,817.200 K, udržování realit 1,292.484 K, zařízení a pomůcky 806.494 K, správní náklad 474.556 K, čištění, otop, svítivo 1,645.944 K, amortisace, % dluhů 2,120.048 K, náklad věcný 88.990 K; celkem: 9,245.716 K. Specifikováno ad *b)* učitelské platy 26,689.685 K, náboženské vyučování 1,401.459 K, služeb. osobám 360.127 K, osobní náklad 141.749 K; celkem: 28,593.020 K. Do r. 1908 za trvání nových zákonů školních provedeno bylo v českých školních okresích 2062 novostaveb, 2320 přestaveb a přístaveb na školních budovách; celkový náklad na novostavby vypočten na 97,736.746 K, na přístavby a přestavby 16,869.292 K na penězích; cena naturalií bezplatně daných na novostavby 1,133.873 K, na přístavby a přestavby 173.802 K. Jest tento obrovský náklad školních obcí v poměru k jejich právům, která jim dávají školní zákony?

3. Střední školství.

a) Snahy ministerstva o jednotný jeho ráz. Nové podněty. Střední školství vytvořilo, jak shora jsme doličili, dva samostatné typy, které od r. 1848 se vedle sebe vyvíjely. Jim

oběma ministr Lev hrabě Thun přiřkl oprávněnost a rovnocennost, arci každému v jiném směru. Školou pro minoritu inteligence, sloužící potřebám a zájmům státním, bylo gymnasium; reálka jako škola pro majoritu inteligence hověla požadavkům praktickým a pokládala se jaksi za předbraní vyššího vzdělání hospodářského, průmyslového a obchodního. Ale již od šedesátých let minulého století šířilo se v kruzích odborných i zákonodárných přesvědčení, že reálka ve svém složení pokulhává za úkolem jí vyměřeným. Moderní proudy kulturní objevovaly její slabé stránky stejně účinně, jako požadavky praktického života i laikům ukazovaly její nedostatky. Thunova základní myšlenka o úkolu školy reální byla výborná; podle ní reálka má býti ústavem výchovným a obecně vzdělavacím; ale poněvadž od ní se časem ustoupilo a reálce přidávány nauky rázu odborného, ač na ně nemohla stačiti, proto ukázalo se nutným odborný směr z ní vyloučiti a jinak pro něj školu střední upraviti. Důsledkem toho bylo poznání, že střední školy mají býti dvojí: *a)* obecně vzdělavací se směrem výchovným, *b)* odborně vzdělavací a pro určitá zaměstnání životní vychovávající. K prvnímu druhu náležeti mají gymnasia, obecně vzdělávající na podkladě kultury klasické, a reálky, též obecně vzdělávající, ale na podkladě kultury moderní. Druhému druhu přičísti jest také školy dvoje, totiž průmyslové a obchodní.

Kterak myšlenky ty řešiti prakticky, připadlo za úkol nástupci ministra Conráda, jímž se stal 5. listopadu 1885 Pavel sv. pán Gautsch.[1]) V řešení této otázky tkví jádro jeho veřejné činnosti na poli školském.

Jestliže měly gymnasia a reálky míti úkol výchovný a

---

[1]) Narozen r. 1851 ve Vídni; vystudovav teresinskou akademii a nabyv hodnosti doktora práv, přešel r. 1873 od finanční prokuratury do ministerstva kultu a vyučování; r. 1881 stal se ředitelem teresinské akademie a po jejím sloučení s orientální akademií dvorním radou. Roku 1885 stal se ministrem kultu a vyučování a pobyl v úřadě až do r. 1893, plných 8 let; jako člen panské sněmovny po druhé byl ministrem téhož oboru od 30. září 1895 do 28. listopadu 1897 v kabinetě Kazimíra Badeniho.

obecně vzdělavací, bylo nezbytno, aby se v konečném cíli svém k sobě přiblížily. Ale to nemohlo se státi rázem, nýbrž vývoj té myšlenky musil se díti ponenáhlu, aby v tělese školského zřízení časem se neukázaly povážlivé trhliny.

Zemským zákonem ze dne 13. září 1874 zavedeno do reálek povinné vyučování jazyku francouzskému a tělocviku, vyučování zeměpisu, dějepisu a jazyku vyučovacímu po věcné i formální stránce své značně se přiblížilo v osnovách[1]) ze dne 20. září 1875, č. 14.258 učbě gymnasijní. Tyto změny vedly k dalším změnám i v učebných osnovách ze dne 15. dubna 1879, č. 5607 směrem obecně vzdělavacím, jak bylo zvláště patrno z instrukcí současně vydaných.[2])

Dovršením toho směru byla nová učebná osnova ze dne 24. dubna 1898, č. 10.331, podle níž upravilo se vynesením ministerským ze dne 1. března 1899, č. 5546 páté vydání instrukcí, pro reálky podstatně přepracované. Stala se tudíž reálka ústavem středním, za jehož poslední cíl uznáno obecné vyšší vzdělání. Učivo její zavírá v sobě hlavní výsledky obou velikých oborů kulturních, humanistického i realistického, prvého arci na podkladě jazyků moderních.[3])

Však ani gymnasium během let neustrnulo na původní formě vytknuté v organisačním nástinu. Také na něm dály se pronikavé změny, aby se požadavkům doby přizpůsobovalo. Hned nařízením ministerským ze dne 12. srpna 1871 rozšířilo se vyučování zeměpisné a dějepisné; přidány stati o umění a vzdělanosti, stati o ústavě a společnosti lidské; také výklady o průmyslu, obchodu, dopravních a spojovacích prostředcích s hlediska světového vhodně připojeny. Nařízením ze dne 17. června 1891 zařaděno kreslení a krasopis mezi předměty obligátní v nižších třídách a podle nařízení ze dne 17. února 1897 přidružil se k obligátním předmětům i tělocvik.[4])

---

[1]) Min. věst. 1875, č. 38, str. 247—265.

[2]) Min. věst. 1879, čís. 22, str. 47—62.

[3]) Srov. Věst. min. 1898, čís. 14, str. 135—159, a Instructionen für den Unterricht an den Realschulen in Oesterreich. Fünfte umgearbeitete Aufl., Vídeň 1899, str. 256. Cena 2 K.

[4]) Srov. Věst. min. 1871, čís. 45, str. 160; r. 1891, č. 24, str. 180—194; r. 1897 čís. 17, str. 185—210.

Gymnasia rozstupovala se v různé odrůdy: gymnasia s obligátním kreslením, gymnasia s obligátním tělocvikem a gymnasia s obligátním kreslením i tělocvikem podle místních poměrů, anebo zůstávala v rozsahu původním, bez kreslení a bez tělocviku. V celku pak vykonalo ministerstvo zevrubnou přehlídku učebné osnovy gymnasijní ve všech předmětech, po prvé nařízením ze dne 26. května 1884, po druhé ze dne 23. dubna 1900 a doplňkem k osnově vydány objemné instrukce, z nichž patrno, že sice gymnasium zůstalo střední školou, t. j. školou, jejímž posledním cílem jest obecné vzdělání na podkladě kultury klasických jazyků, však zároveň upraveno tak, aby vzájemným pronikáním obou směrů, humanitního i realistického, vyhovovalo požadavkům nové doby.[1])

Tyto závažné vnitřní proměny připadají do doby úřadování ministra Gautsche. Nastoupiv na úřad, prohlásil na radě říšské, že bude ministrem nad stranami, že bude spravedliv ke všem národnostem a že chystá právě v oboru středního školství změny pronikavé. Zamlouval se rázností a obratností neméně než ochotou pěstovati ideálnost v mládeži, ale z ovzduší vídeňského, ve kterém před tím stále žil, přinesl do úřadu zálibu v zásadách centralistických a v způsobech autokratických. Odtud dlouho mu bylo zápasiti, nežli našel pravou cestu, na níž potom neubližoval národnostem neněmeckým.

Jsa ve věku mužném, hořel touhou po činech opravných, při nichž však nebylo patrno, že zůstává nad stranami. A tak i mnohá věc, dobrá i spravedlivá, kterou provedl, nebyla bez ostnu a trpké příchuti pro nás. Nařídiv revisi knihoven žákovských na národních a středních školách, aby nikde ničím nebyl urážen cit náboženský, mravní a vlastenecký, odstranil sice leckteré bejlí, avšak těžce byli v národním citu svém uráženi Čechové, vidouce, že vylučují se i knihy,

---

[1]) Srov. Věst. min. 1884, čís. 21, str. 161—185; r. 1900, čís. 25, str. 151 a násl. Dále Lehrplan und Instructionen für den Unterricht an den Gymnasien in Österreich, 1900, Vídeň, str. 307; cena 3 K.

v nichž i nevinné a pravdivé zmínky byly o zemích koruny svatováclavské, že odstraňují se ze škol českých mapy zemí koruny české a seskupení znaků království Českého, markrabství Moravského a vévodství Slezského. Ministr, který chystal se na pokrokové reformy školské, znesnadnil přístup širších vrstev do středních škol zvýšením školního platu o 100%; »nad stranami« stoje, vnucoval rodičům českých, polských, slovinských a italských žáků při placení školného toliko německé »schulgeldmarken«. Co pro školskou praxi nařídil,[1] bývalo včasné i dobré; tak na př. odstranil lokaci na středních školách, stanovil dobu věku, před nímž nikdo nesmí býti přijat na školu střední, ustanovil normou počet písemných prací žákovských pro každou třídu do roka, aby zamezil přetěžování, přesně určil klasifikační řád, zavedl třídní katalogy, upravil dobu písemných prací maturitních, zmírnil dobu ústních zkoušek maturitních, že dispensoval od zkoušky z dějepisu a fysiky všecky žáky, kteří na gymnasiu měli semestrální prospěch průměrem chvalitebný; avšak to vše dotýkalo se středního školství v celé říši. Týž ochránce školství ve státě r. 1886 zakázal otevříti soukromé české gymnasium v Příboře, rozpustil českou měšťanskou školu ve Výškově, nedovolil rozšířiti české gymnasium v Kroměříži o třídy vyšší, nepovolil potřebných českých poboček při gymnasiu ve Valašském Meziříčí, odepřel teplické národní škole soukromé, kterou vydržovala Ústřední Matice školská přes 4 léta, právo veřejnosti a v červenci 1887 prohlásil, že nepřipustí, aby se na Moravě zřizovaly české školy.

Kdo bedlivě si všímal těchto fakt, zda mohl býti překvapen, když ministr na základě panovníkova svolení vydal 29. června 1887 pověstné ordonance? Uvádělo se arci na jeho omluvu, že učinil tak pouze z důvodů pedagogicko-didaktických, maje na mysli slabou návštěvu některých ústavů, jichž postupné zavření bylo nařízeno, že vlastně jen vykonal, co v ministerstvě delší dobu se chystalo, a že osud podobný

---

[1]) Srov. Min. věst. 1886, čís. 10, str. 26; čís. 58, str. 275; čís. 65, str. 320; r. 1887, č. 6, str. 57; čís. 15, str. 79, atd.

stihl i jiné ústavy v jiných korunních zemích; ale to nikterak neobstojí před spravedlivým soudem dějin, i když ve prospěch jednání ministrova se připočte otevření čes. *a* němec. gymnasia v Praze.[1]) Takové oslazení trpké pilulky, s níž se pěkného dárku dostávalo našim politickým protivníkům, nemohlo účinkovati jinak, než že uražený cit našeho lidu v hněvu svém volal po spravedlnosti.[2]) Lidu tomu, jenž tisíce tisíců věnoval na své školy, jenž svými obětmi napravoval křivdy, páchané bezcitně na jeho poli osvětovém, oznámilo se prostě: *a)* vyšší třídy reální při reálných gymnasiích v Litomyšli, Plzni, Táboře, Kutné Hoře a Přerově se postupně zavrou; *b)* státní subvence reálnému gymnasiu v Novém Bydžově a gymnasiu v Čáslavi se odnímá; *c)* žádost obcí Roudnice a Domažlic, aby střední školy jejich byly převzaty do správy státní, se zamítá, *d)* žádost král. hl. města Prahy za převzetí městské střední školy do správy státní se zamítá, rovněž nevyhovuje se žádosti města Třeboně za převzetí obecního gymnasia do správy státní, jakož i žádosti Ústřední Matice školské za postátnění české reálky v Českých Budějovicích, českých gymnasií v Uherském Hradišti a Opavě; *e)* konečně oslyšeno podání Král. Vinohradů za zřízení českého gymnasia a podání města Jičína za rozšíření nižší reálky třídami vyššími nákladem státním.

Za takových poměrů česká delegace na radě říšské i na českém zemském sněmu musila se s ministrem vypořádati. Zápas byl těžký, neboť od prohlášení svého ze dne 22. října 1886 měl ministr na své straně všecky poslance německé;[3]) když na říšské radě pravil, že co se týká poměru českých středních škol k německým, nemůže rozhodovati pouze počet obyvatelstva, nýbrž spíše poměry hospodářské a sociální, Morava prý beztoho má středních škol mnoho, a proto

---

[1]) Srov. min. věst. 1887, str. 200. Kromě českých škol zavřeny vyšší třídy gymnasia v Bozenu, Roveredu, Kotoru, vyšší třídy reálné ve Štýru, nižší gymnasia v Krani, Bruntále, Seretu a německé pobočky v Třebíči.

[2]) Srov. Srb, Polit. děj. nár. česk. I. 677 a násl.; hl. str. 710 až 730 a j.

[3]) Tamtéž. I. 680.

správa státní že bude povolovati zřizování a rozšiřování středních škol jen tehdy, dokáže-li se toho nezbytná potřeba a nevznikne-li z toho státní pokladně značný náklad, provázela jeho odpověď celá levice rady říšské nadšenou pochvalou. Proto také jeho ordonance stoupenci centralismu houževnatě ospravedlňovány a za nezbytnost státní vyhlašovány. Tím však neodčinila se pravda, že nebylo důvodů didaktických k vydání ordonancí, neboť kdyby tyto předstírané důvody pedagogicko-didaktické byly bývaly podstatné, byla by musila vláda také slušnou řadu německých ústavů, které netknuty zůstaly, zavříti, poněvadž nemohly se vykázati žactvem četnějším než mnohé zrušené ústavy české. Nevoli nad bezprávím, spáchaným na českém národě, jehož zástupci na říšské radě věrně sloužili zájmům státním, dal dr. Eduard Grégr[1]) vhodný výraz na sněmu zemském dne 24. listopadu 1887, navrhnuv voliti komisi, aby zkoumala účinky ordonancí na národní a kulturní vývoj českého národa. Současně navrhoval poslanec dr. Václav Peták, aby se českému lidu dostalo náhrady za ztráty tak citelné; chtěl, aby se v Plzni zřídila samostatná česká reálka a zřízením škol odborných, průmyslových i obchodních aby byli Čechové odškodněni. Jinak tušil, že oposice v národě nespokojeném a do duše uraženém poroste mohutnou silou.

Omluva místodržitelova, kterou na obranu ministrovu pronesl, neuspokojila českých poslanců. A tak hned v lednu 1888 útočeno na říšské radě vší silou na ministra. Aby se zmařila snaha knížete Lichtensteina po opravě říšského zákona školního ve směru školy konfesijní, podali poslanci dr. Josef Herold se soudruhy také návrh na opravu říšského zákona školního v duchu samosprávy zemské, žádajíce dne 20. února 1888, aby čl. 3. byl takto pozměněn: »Vyučování na škole národní děje se jedním jazykem. Vyučovací řečí na škole národní jest mateřský jazyk dítek školních«; ke čl. 8. chtěli přídavek: »Zákonodárství zemskému vyhrazuje se vydávati ustanovení v příčině osvobození od návštěvy školní a úlev ve školní docházce«. Také zemské zákonodárství mělo

---

[1]) Srov. Srb, Pol. děj. nár. čes. I. 721 a násl.

ustanoviti, které školy soukromé, odborné a pokračovací nahrazují návštěvu školy obecné. A v čl. 14. žádali, aby nejen školy národní, nýbrž také opatrovny, školy řemeslnické, odborné a pokračovací, ústavy ke vzdělání učitelů a učitelek přešly do zákonodárné kompetence zemských sněmů, kterým by příslušelo právo k učebným osnovám, řádu školnímu a vyučovacímu, jakož i k dozorčím orgánům školským. Ministr, jenž přál návrhu Lichtensteinovu, seznal na parlamentní půdě mohutný a cíle vědomý odpor české delegace; oba návrhy, Heroldův i Lichtensteinův, přiděleny byly školskému výboru. Dne 6. března byl interpelován pro nezákonné zrušení pobočné třídy při české škole v Krumlově a 12. března skřížil se v zápase ve výboru rozpočtovém s českými poslanci. Hůře bylo v plném zasedání říšské rady, v níž dr. Rieger prohlásil, že žádný ministr nedovedl český národ tak pokořiti jako Gautsch, a nikdo také neprokázal oposičnímu hnutí takové služby jako on. Vytkl mu, že si počínal absolutisticky, nikoli konstitučně, a dodal, že národ český nežádá na nikom, ani na ministru vyučování, zvláštní přízně, ale rovného práva na základě zákona a ústavy. Nejinak soudili o věci poslanci dr. Herold a dr. Mattuš. Vida, že vážné a důsledné vystupování mužů takového věhlasu politického mohlo by ohroziti poměry parlamentní, že na českých hlasech závisí schválení říšského rozpočtu, a konečně také uznav, že nebral se cestou pravou, umírnil se ve svém počínání a slíbil, že s obcemi, které mají býti ordonancemi zkráceny, dá se do vyjednávání, aby jejich zájmům v ohledu školském se vyhovělo. Slíbil nápravu a obrátil; ano vážně o to usiloval, aby s českými poměry se obeznámil, aby kulturnímu vývoji českého národa porozuměl. I českému jazyku hleděl se přiučiti. Zbaven jsa vysilujících zápasů parlamentních, mohl nerušeně pracovati ve svém oboru. K jeho cti a zásluze budiž řečeno, že vykonal mnoho dobrého a časem odčinil nejen křivdu, kterou sám způsobil, nýbrž také, byť jen mlčky, souhlasil, když hříchy starších dob aspoň částečně se napravovaly.

Hned 18. července 1888 za zrušené vyšší třídy reálné v Plzni při reálném gymnasiu zřídil samostatnou úplnou reálku a bývalé reálné gymnasium přeměnil v pouhé gymna-

sium s obligátním kreslením; 8. září 1889 způsobil, že střední škola v Domažlicích přešla dnem 1. ledna 1890 do správy státní; 11. října 1890 převzato gymnasium v Slaném s právní platností od 1. září 1891; roku 1891 postátněna reálka v Rakovníku, z obecního reálného gymnasia v Praze na Malé straně od 1. září 1892 vznikly dva samostatné úplné české ústavy: státní gymnasium s obligátním kreslením a tělocvikem, a státní reálka; téhož roku (6. října) oznámeno Král. Vinohradům, že od září roku příštího budou míti státní české gymnasium. Od 1. září 1892 převzato gymnasium v Pelhřimově, od r. 1893 matiční reálka v Českých Budějovicích a gymnasium v Roudnici, od r. 1894 gymnasium ve Vysokém Mýtě, r. 1895 gymnasium v Čáslavi a r. 1896 v Novém Bydžově do správy státní. Kromě toho stát zřídil českou reálku na Král. Vinohradech (1895), na Starém městě v Praze (1896) a Žižkově (1897).

Je nesporno, že při této postátňovací akci obce české přinášely veliké oběti finanční, ale oběti ty byly nezbytné, aby střední školy městské byly zabezpečeny a městům aby ulevено bylo na břemenech, která tolik let tížila jejich rozpočty.

Vedlo by daleko, kdybychom chtěli výčtem všech nařízení, vydaných za správy Gautschovy, charakterisovati směr jeho správy. K tomu stačí i hlavní rysy. Gautsch, jsa rozhodným přívržencem směru humanitního,[1]) pečoval o povznesení klasického studia na gymnasiích a o vzdělání žáků pěstováním soukromé četby.

Uznával důležitost reálek, o jichž zvelebení úsilně pracoval,[2]) ale nespřátelil se s ideou reálných gymnasií a s ideou jednotné školy střední. Kde jen možno bylo, přeměňoval reálná gymnasia v gymnasia s obligátním kreslením, a kde poměry toho žádaly, aby aspoň reálné a vyšší gymnasium bylo zachováno, pokládal útvar ten toliko za dočasný. Po té stránce byl nejen politickým, nýbrž i pedagogicko-didaktickým dualistou. S ideou jednotné školy střední se nesnášel.

---

[1]) Srov. min. věst. 1891, č. 33, str. 241.

[2]) Srov. Věst. min. 1891, č. 24, str. 165; roč. 1890, čís. 60, str. 280; roč. 1892, čís. 25, str. 397.

Stavu učitelskému přál, jeho společenskou důležitost uznávaje. Ale žádal na něm, aby se vzdaloval všeho ruchu politického a spolkového; do školy — tak říkal — posílají občané všech vyznání politických své děti; proto škola musí míti důvěru všech. Učitel straník v životě veřejném nemůže přesvědčiti o své nestrannosti v povolání úředním. Učitelům suplujícím na školách středních vymohl zákon o suplentských pětiletních přídavcích podle návrhu poslance dra Karla Mattuše, upravil kompetenci definitivního potvrzování v úřadě učitelském a sjednotil praxi při udílení kvinkvenálek učitelstvu státních středních škol; zabezpečil suplentům, konajícím službu vojenskou, ponechání jich platu úředního,[1]) upravil jich uvádění v úřad učitelský, nemají-li roku zkušebního,[2]) a zákonem ze dne 22. května 1896 zlepšil vdovské pense a výchovné sirotkům po profesorech státních středních škol tím, že učitelé přispívají 3% ze svých příjmů do pokladny pensijní.[3])

Podobně se staral o zákonité upravení služebních požitků pro úředníky veřejných státních knihoven při universitách i technikách, jichž platy i výslužné spořádal [4]) zákonem ze dne 30. dubna 1889. Současně provedl organisaci theologických ústavů diecesních a upravil rovněž platy a pense profesorům na nich působícím.[5])

Aby veřejnost měla přehled o stavu vyučovacích ústavů, podřízených správě ministerstva kultu a vyučování, zavedl roční výkazy o frekvenci na všech veřejných a právem veřejnosti nadaných ústavech v celém Rakousku, jak od té doby ve Věstníku ministerském byly vyhlašovány. Údaje ty pro statistiku osvětovou a pro dějiny vývoje školského mají důležitost velikou. O vyučování náboženské na školách pečoval cestou zákonodárnou i administrativní, nepominuv ani sta-

---

[1]) Srov. Věst. min. 1886, č. 45, str. 160; r. 1890, čís. 41, str. 221.

[2]) Srov. Věst. min. 1893, čís. 35, str. 302.

[3]) Věst. min. 1896, čís. 32, str. 261.

[4]) Srov. min. věst. 1889, čís. 30, str. 149; r. 1896, čís. 29, str. 256.

[5]) Tamtéž, r. 1889, čís. 31, str. 151.

novení podmínek pro hodnost rabínskou v království Českém.[1])

Vzhledem k mládeži uplatňoval zásadu starověkou »mens sana in corpore sano« trvale. Po té stránce památný a programový jest jeho výnos ze dne 15. září roku 1890,[2]) v němž zdůraznil důležitost tělesné výchovy a výcviku při mládeži středoškolské. Společenské hry, pochodová cvičení, vycházky školní dostaly se jeho přičiněním na program společné školské výchovy. K téže snaze neslo se učení somatologii a hygieně na ústavech učitelských a instrukce pro vyučování tělocviku na středních školách moderním duchem proniknuté.[3])

Oč před stoletím člen dvorské komise studijní, dvorní rada Birkenstock[4]) se namáhal, aby totiž bylo uznáno, že střední školy mají pěstovati tělocvik, společenské hry, tance, ježto jsou to součástky moudré výchovy národní, toho se uchopil Gautsch pevnou rukou a dovedl, že myšlenka jím vštípená pevně se ujala v životě školském, a že i nástupci jeho jí věnují náležitou pozornost. Dokladem toho jest ministerský výnos ze dne 8. května 1910,[5]) jenž ani na veslařská a lyžařská cvičení nezapomíná a přeje si, by i cvičení tělocvičná nejvíce se pěstovala ve volné prostoře přírodní na čerstvém, zdravém vzduchu.

Ještě v jednom směru osvědčil Gautsch svou pokrokovost. Vzdělání dívčímu jsa nakloněn, ač je toliko v meze soukromých podniků vychovávacích z počátku odkazoval, nicméně uznával, že jest spravedlivo, aby i ženám stalo se přístupno studium akademické.

Hned r. 1878 připustil, že zkouška maturitní na gymnasiích se dovoluje externím kandidátkám i privatistkám, a r. 1896 určil pro každou korunní zemi ústavy, na nichž kandidátky k maturitě mohou se přihlašovati.[6]) Důsledkem toho

---

[1]) Tamtéž, r. 1892, čís. 9, str. 150.

[2]) Věstn. min. 1890, čís. 58, str. 277.

[3]) Tamtéž, r. 1897, čís. 7, str 25 a čís. 17, str. 185.

[4]) Srov. K. Wotke, Drei Arbeiten des Freiherrn v. Birkenstock. Beitr. XV., str. 157—175. Vídeň, 1914.

[5]) Věst. min. 1910, čís. 17, str. 195—198.

[6]) Min. věst. 1878, čís. 34, str. 211 a r. 1896, čís. 18, str. 126.

bylo nařízení ze dne 19. března 1896, připouštějíc nostrifikaci lékařských diplomů doktorských,[1]) jichž dívky nabyly na cizozemských universitách. Která kandidátka u rakouské medicinské fakulty prokáže, že je státní rakouskou příslušnicí, nejméně 24letou, že vykonala maturitní zkoušku podle předpisů na některém rakouském gymnasiu a ztrávila deset semestrů na lékařské fakultě cizozemské university, jejíž studijní zřízení je v podstatě takové jako u nás, může se hlásiti k připuštění ke zkouškám rigorosním na zdejší universitě a když je vykonala, musí býti za doktora lékařství vyhlášena a obdrží příslušný diplom. O rok později připuštěny jsou ženy za řádné nebo mimořádné posluchačky fakulty filosofické všech rakouských universit nařízením ze dne 23. března 1897.[2]) Den nato vydal ministr všem správcům zemských vlád památný výnos o vyšším vyučování pro dívčí mládež.[3]) V něm prohlásil, že vyučovací správa nezneuznává požadavku nové doby, jenž chce dívčí mládeži opatřiti rovnocenné vzdělání s mládeží mužskou, aby tím stávala se schopnou k samostatné obživě; ano pokud se snáší snaha ta s povahou ženinou a jejím určením, nejen že nehodlá snaze té brániti, nýbrž chce jí býti nápomocna. Arci s výhradou; aby se zamezil škodlivý a nepřirozený boj konkurenční, nutno vždy na opatření dívek cestou naukovou nazírati jako na výjimku, vhodnou pro nejnadanější, nikoli však pokládati studia taková za obecná. Jako lékařky podobně mohou se kandidátky takové také jako učitelky na vyšších dívčích školách dobře uplatniti a po té stránce jsou jejich aspirace na opatření oprávněny.

S toho hlediska myšlenky Gautschovy v našem národě byly přijaty vlídně, poněvadž našly půdu dobře připravenou. Obecně se uznávalo, že školní vzdělání na škole národní nemůže dívce poskytnouti všeho, co by v životě praktickém mělo pro ni cenu. Z poznání toho se datují první snahy po hlubším vzdělání dívek ve vědách, v umění a zručnostech. Již v letech šedesátých minulého století Josef Wenzig upo-

---

[1]) Min. věst. 1896, čís. 20, str. 211.
[2]) Min. věst. 1897, čís. 19, str. 217.
[3]) Tamtéž, čís. 20, str. 219—221.

zorňoval na důležitost vyššího vzdělání dívčího v zájmu národním; na jeho praktickou stránku upozornil r. 1858 K. A. Vinařický a po něm Marie Riegrová, rozená Palacká. Myšlenky ty padly na půdu úrodnou. Tak v Písku již r. 1860 zásluhou prof. Janoty byla zřízena vyšší dívčí škola.[1]) Brzy potom nákladem král. hlav. města Prahy zřízená vyšší dívčí škola,[2]) dovršila již půl století svého trvání.

Byla to původně Wenzigova myšlenka, jenž o vzdělání české dívky usiloval; avšak teprve působením Honoráty Zapové, spisovatelky Nezabudek, působením V. Náprstka, v Americkém klubu dam, prací Ant. Friče a jiných myšlenka ta se ujímala a skutkem stala r. 1863. Starosta pražský Frant. Pštross ujal se díla, a 4. října 1863 otevřena trojtřídní vyšší škola dívčí, která r. 1870 stala se čtyřtřídní, r. 1887 šestitřídní. Z místností zatímných v Jungmannově ulici přestěhovala se 17. října 1867 do nádherné budovy vlastní ve Vodičkově ulici. Prvním ředitelem jejím byl dr. Vilém Gabler. Předměty ve všech třídách obligátní byly: náboženství, český, francouzský, německý jazyk, zeměpis, dějepis, počty s měřictvím, přírodní vědy, kreslení, ženské ruční práce a tělocvik. Speciálně vyučovalo se ve IV.—VI. třídě jazykům: anglickému, polskému a ruskému, v I.—IV. třídě zpěvu, v V. třídě domácímu hospodářství. Rozsah učiva v každém předmětě blížil se rozsahu obvyklému na škole střední. Počet žaček kolísal v posledních letech mezi 350—390. Ústav má od r. 1889 vlastní přípravku pětitřídní a vyšší ženské kursy od r. 1912, na nichž universitní profesoři konají výklady vychovatelské a literární. Po způsobě pražském vznikly i ve venkovských českých městech jako v Českých Budějovicích, Plzni, Táboře, Karlíně, Chrudimi a jinde vyšší dívčí školy z ochoty učitelstva středoškolského; ačkoli během doby zanikly, zůstala přízeň takové myšlence trvalá.

Druhá dívčí škola v Praze, vzniklá ze soukromých pro-

---

[1]) Srov. Kam. Spalová, Čas. česk. učitelek 1915, str. 268.

[2]) Srov. Fr. Táborský, Půlstoletí vyšší dívčí školy král. hl. města Prahy, 1863—1913. Kniha jak obsahem tak i úpravou paměti hodna.

středků a vydržovaná spolkem, bylo dívčí gymnasium Minervino, první v Rakousku, první předbojník za práva ženina k vědám a vzdělání akademickému. Ze skrovňoučkých a svrchovaně obtížných poměrů vzrostla na ústav, ve kterém ročně 410—470 dívek nabývá svého vzdělání. Dne 30. září 1890, kdy otevřena byla první třída, ředitelství ujal se Frant. Prusík. Vydržovatelem stal se zvláštní spolek »Minerva«, jehož první starostka, Eliška Krásnohorská, s energií jí vlastní byla starostliva o školu neúnavně. Zakladatelé chtěli prvotně vydržovati toliko čtyři třídy vyššího gymnasia; osnovu nižších tříd hodlali tak urovnati, že přijímajíce absolventky měšťanské dívčí školy, doplňovali ve dvouleté přípravce vědomosti jejich, až se vyrovnaly požadavkům nižšího gymnasia. Dívka nejméně 14letá, vyšedši z měšťanské školy, měla během šesti let osvojiti si gymnasijní vědomosti; v prvních dvou létech podle učiva nižších a v dalších čtyřech létech podle učiva tříd vyšších.

S nedostatkem peněz zápasilo se o udržení ústavu velmi vytrvale. Ani druhý ředitel, Jiljí Vrat. Jahn, nemohl ústavu zjednati práva veřejnosti. První žačky odkázány byly vykonati zkoušku dospělosti na akademickém gymnasiu. Obstály čestně a rok od roku dokazovaly, že týchž výsledků jako na mužských gymnasiích dodělati se lze i na Minervě.[1] Vláda nesnášela se s přípravkou. A tak r. 1899 přípravka odstraněna, ústav převzal organisaci gymnasijní a spořádal se tak, že jeden rok měl I., III., V., VII. třídu, druhý pak rok II., IV., VI. a VIII. třídu. Nové žačky přijímaly se po 2 létech. Ústav na radu Josefa Webra ryt. z Pravomilu takto zřízený, domohl se 26. února 1903 práva veřejnosti a roku 1908 konaly žačky jeho po prvé zkoušku dospělosti na své Minervě. Průměrem bývalo 250 žaček, když však ústav přijímal každého roku nové žačky a vzmohl se na 8 tříd postupných s pobočkami, stoupl počet žaček na 430—470. I při značném školném a při blahovůli kr. hl. města Prahy, jež ústavu propůjčilo budovu, bylo potřebí úsilí neobyčejného, aby se náklad

---

[1]) Ústav vydává ročně školní zprávy, v nichž hojně uloženo látky pro speciální studium otázky ženské.

rok od roku stoupající uhrazoval. Pro velkou ideu našlo se obětivých srdcí tolik, že zvítězila. Od šk. roku 1915—16 jest Minerva městskou střední školou.

Konečně charakteristickou známkou Gautschovy činnosti bylo netoliko uniformování ústavů, učebnic a pomůcek, nýbrž také zevnější uniformování učitelstva, jež oblékl do úředního stejnokroje[1]) a zavedl rozlišování dietních tříd.

Střední školy za doby Gautschovy přestaly se různiti na nižší a vyšší; vývojem škol měšťanských a škol odborných pominulo druhdy tak vhodné jich uzpůsobení, že první čtyři třídy gymnasijní nebo první čtyři třídy reální připravovaly sice též pro vyšší gymnasium anebo vyšší reálku, ale také zaokrouhleným učivem dostačovaly pro život praktický. Nynější osmitřídní gymnasium anebo sedmitřídní reálka jest přípravou pro studium na vysoké škole; ohledů k životu praktickému není. Zachováno sice z důvodů didaktických upravení učebné látky ve dvojím stupni, avšak jen proto, aby učivo zprvu buď názorně buď geneticky podávané v dospělejším věku žákově mohlo se prohlubovati a na vědeckém podkladě zpracovávati jako předbraní pro studia samostatná. Povahou svou jsou střední školy veřejné, když je vydržuje stát nebo země nebo obec; jsou soukromé, vydržuje-li je spolek nebo společnost náboženská nebo jednotlivec. Soukromé ústavy střední mají buď právo veřejnosti ministerstvem přiznané, anebo jsou bez práva veřejnosti a nemohou vydávati vysvědčení s platností škol veřejných. Mezi ústavy státními, zemskými a obecními buď panuje reciprocita anebo tato rovnost ústavů vzájemně uznaná vyslovena není. Charakter všech středních škol má ráz interkonfesijní, ačkoli vydržovatel povinen o náboženství všech žáků se starati, náležejí-li k některé církvi státem uznávané. Také veškero žactvo je zavázáno obcovati pobožnostem svého náboženského vyznání. Vyučování na středních školách koná se zpravidla každého dne dopoledne i odpoledne; v místech, kde to poměry a také učebná osnova připouští, může vyučování odpolední zcela nebo částečně odpadnouti, zato však ranní

---

[1]) Srov. min. věst. r. 1889, čís. 54, str. 318.

vyučování denně na pět hodin po sobě se rozšířiti.[1]) Na každé střední škole je zpravidla jeden vyučovací jazyk. Aby se v některých třídách některému předmětu vyučovalo jiným jazykem, dovoluje ministerstvo výjimečně.

b) Úřad učitelský. Jeho povinnosti, práva i platy. V čele každého ústavu stojí ředitel, jenž zastupuje ústav vůči úřadům i obecenstvu a se sborem učitelským jest odpověden úřadům za mravní a vědecký pokrok mládeže studující. Na školách středních koná se všecko vyučování silami odbornými, po zákonu způsobilými. Přes to v každé třídě representantem výchovné autority jest ordinarius, profesor třídní, ředitelem na rok ustanovený.[2]) V něm jest zosobněna didaktická a disciplinární jednota ve třídě; udržujeť evidenci o prospěchu a chování žáků svých vůbec, naproti žákům zastupuje zákon a z vlastní iniciativy podává rodičům žáků zprávy o jejich synech. Pravomoci třídnímu udělené ředitel nesmí bez příčiny zkracovati a bez jeho vědomí prováděti opatření, která by mohla vážnosti třídního ublížiti. Kázeňské a vyučovací věci vyřizují se v poradách učitelského sboru, k nimž docházeti, v nich činně se účastniti a hlasovati jest právem i povinností každého člena sboru.

Porady[3]) řádné týkají se klasifikace chování a prospěchu žactva za období, jichž do roka se počítá šest; po třech za semestr. V poradách mimořádných rokuje se o výsledku přijimacích zkoušek, o žádostech za osvobození od placení školného nebo za povolení odkladu, o tělesném výcviku žactva, o osnově, učebnicích a školní četbě, o pomůckách vyučovacích a jich zakupování a o zkouškách postupných. V úvodní poradě na začátku školního roku zjišťuje se frekvence žactva podle tříd, náboženství a národnosti, ustanòvuje se rozvrh předmětů a hodin, jmenují se ordináři a činí se všeliká opa-

---

[1]) Volnost ta dána byla vyn. minist. ze dne 21. srpna 1903, čís. 28.852.

[2]) Weisungen zur Führung des Schulamtes an den Gymn. u. Real. in Österreich. Vídeň, 1895, str. 47—56.

[3]) Weisgen. al. VII. B, 7, str. 70 a násl. Min. věst. r. 1908, čís. 37, str. 321—28.

tření kázeňská a výchovná. Na konci roku v poradě závěrečné konstatují se výsledky klasifikační, výsledky a pozorování vzhledem k učebné osnově a metodě, uvádějí se příčiny zdaru a překážek vyučovacích a připojují vhodné návrhy pro úřady školské.

Ředitelovou starostí jest[1]) prováděti školní zákony a nařízení vyšších úřadů, jež ve spořádaném archivu chová. Jest mu zjednati si známost o celém stavu vyučování a kázně na ústavě; nedostatky buď může hned napraviti sám, nebo vhodné návrhy na jich odstranění činiti. Přijímání žáků, propouštění jich a udělování jim dovolené přísluší toliko jemu. Bdí nad sbírkami ústavu a naproti úřadům, obecenstvu a rodičům je zástupcem celé školy. Není jeho úkolem toliko administrativní správa a řízení všeho školního mechanismu, má býti též oživující duší veškeré činnosti učitelů na ústavě a svým osobním příkladem povzbuzovati svědomitost a horlivost učitelů v jich povolání. Aby byl vážen mezi muži, kteří sami důkladnými vědeckými studiemi mohou vynikati, je potřebí, aby sám hloubkou svých vědomostí odborných i pedagogických a didaktických, neméně než svými zkušenostmi, jim imponoval. Staraje se o blaho a pořádek školy provádí svá opatření v souhlase s kolegy, kteří bezpečnou jsou mu oporou, vědouce, že v něm mají prvního zastance svých tužeb a přání.

Členové učitelského sboru jsou různých kategorií: řádní, definitivně v úřadě svém jmenovaní a potvrzení, tvoří jádro stálé; zatímní, dočasně jmenovaní buď pro práce na pobočkách anebo pro zastupování dovolených a churavých učitelů řádných; konečně učitelé vedlejší, pro předměty nepovinné zřízení. V jednání poradním mají učitelé řádní právo hlasovací v každém případě; učitelé zatímní hlasují, jedná-li se toliko o třídy, v nichž vyučují, a o žáky, jež vyučují; učitelé vedlejší, účastní-li se jednání poradního, mají pouze hlas poradný.

Aby kdo mohl býti na střední škole ustanoven trvale, musí prokázati: *a)* že má rakouské státní občanství, *b)* že není mu

---

[1]) Weisgen. odd. VII., str. 56—77.

přes 40 let, *c)* podle zvláštních ustanovení že nabyl odborné způsobilosti k samostatnému konání úřadu, a konečně *d)* že je mravně zachovalý. Místa jsou na každém ústavě podle jeho organisace pro určité obory systemisována a obsazují se veřejným konkursem. Na ústavech státních jmenuje skutečné učitele ministr kultu a vyučování k návrhu c. k. zemské školní rady. Jmenovaný je po tříletém působení jako profesor definitivně potvrzen a do IX. třídy hodnostní trvale zařaděn; po desítiletém působení učitelském může býti povýšen do třídy VIII., po dvacítiletém do VII. třídy hodnostní.

Příprava k úřadu učitelskému pro střední školy koná se na vysoké škole a to buď na filosofické (pro katechety na theologické) fakultě universitní, nebo na vysoké škole technické. Kdo poslouchal nejméně osm semestrů na universitě (z nichž aspoň pět ztráviv na filosofické fakultě) a má vysvědčení dospělosti, může se před zřízenou vědeckou komisí zkušební přihlásiti k vykonání zkoušky učitelské způsobilosti.[1]) K písemným pracím může se přihlásiti filosof již v sedmém semestru. Vědeckou komisi zkušební jmenuje při každé universitě ministr kultu a vyučování na dobu tří let. Pro středoškolskou způsobilost učitelskou potřebí: *a)* aprobace při vědecké státní zkoušce středoškolské, pak *b)* uvedení v praktický úřad učitelský na některém ústavě. Kandidáti pro obor moderní filologie mohou semestr nebo celý rok ztráviti v cizině, aby se dokonale přiučili jazyku, jemuž hodlají učiti. Kandidáti pro obor deskriptivní geometrie s matematikou nebo pro obor matematicko-fysikální mohou na vysoké škole technické ztráviti dvě léta, kandidáti oboru chemického tři léta. Kdo z kandidátů vykonal presenční službu dobrovolnickou, může ke zkoušce býti připuštěn již počátkem sedmého semestru. Vysvědčení dospělosti z gymnasia opravňuje kandidáta ke všem oborům učitelství středoškolského; vysvědčení dospělosti z reálného gymnasia nebo reformního

[1]) Předpisy o zkouškách častěji byly ministerstvem pozměňovány a nařízeními pro speciální zkoušky doplňovány. Posléze 30. srpna 1897 (říš. zák. č. 220) a 15. června 1911 (Věst. min. čís. 13, str. 174).

reálného gymnasia vylučuje kandidáta od zkoušky způsobilosti pro filosofickou propedeutiku, pro klasickou filologii, pro latinu ve spojení s moderní řečí a pro dějepis. Mohou však býti připuštěni ke zkoušce z každého tuto uvedeného oboru, když dodatnou zkouškou dříve prokázali, že si osvojili známost jazyka řeckého podle požadavků gymnasijních. Předběžná zkouška týká se u každého kandidáta *a)* průkazu o filosofickém a pedagogickém vzdělání (zkouška vztahuje se na hlavní pojmy a zásady vychovatelství a vyučovatelství a jejich teoretický základ v psychologii a logice, jakož i na přehled hlavních událostí z dějin pedagogiky a vyššího školství od 16. století), *b)* znalosti řeči a literatury onoho jazyka, v němž hodlá vyučovati, *c)* známostí základních pravidel školní hygieny. Vlastní odborná zkouška má tři stadia: domácí práce písemní, klausurní práce a ústní vědeckou zkoušku. Celá zkouška musí se vykonati před jednou komisí, může však rozsah její k žádosti kandidátově býti na části rozdělen. Skupin zkušebních jest nyní hojně a po té stránce volba oboru je nyní snazší, než druhdy bývalo.

Byl-li kandidát uznán za vědecky způsobilého, má pobýti rok v středoškolském universitním semináři, po případě má vykonati zkušební rok na některém středním ústavě za vedení profesora, jenž k tomu jest zemskou školní radou zplnomocněn. Během roku kromě náslechů při vyučování v různých třídách seznamuje se s osnovou učebnou a uvádí se v praxi řadou pokusů a výstupů, potom v druhém běhu přejímá několik hodin samostatného vyučování a dostává po ukončení roku příslušné o tom vysvědčení. Tím příprava pro úřad učitelský se končí a kandidát může býti ustanoven zatímně jako suplující učitel na střední škole. Nevykonal-li zkušebního roku, a supluje, musí vedle toho pod vedením profesorovým býti uváděn rok v úřad učitelský a po roce na základě vysvědčení může u ministerstva požádati za prominutí roku zkušebního.

P l a t y u č i t e l ů středoškolských skládají se ze základního služného, z pěti přídavků pětiletních a z přídavku aktivitního. Ředitel kromě toho má ještě přídavek funkční do pense vpočitatelný. Výše jednotlivých těch částí po prvé upra-

vena byla zákonem ze dne 9. dubna 1870, pak 15. dubna 1873,[1]) pak 19. září 1898 a posléze 19. a 24. února 1907.[2])

Podle zákona z roku 1873 měl profesor středoškolský základní služné tisíc zlatých a pět přídavků pětiletních po 200 zl. Teprve roku 1898 zvýšeno základní jeho služné na 1400 zl. ročně a pětiletní přídavky třetí až pátý zvýšeny každý o sto zlatých. Roku 1907 pak přídavky regulovány, že I. a II. činí ročně po 500, III.—V. po 800 K. Při třídění úřednictva státního roku 1873 byla řediteli vyhrazena sedmá třída hodnostní, profesorům třída devátá a výjimečné povýšení do třídy osmé.

R. 1898 stala se náprava tím, že ředitel může dosíci třídy šesté a profesor třídy sedmé hodnostní. Funkční přídavek ředitelův podle dřívější normy ročních 300 zl. zvýšen na 500 zl.

Aktivní přídavek vyměřuje se podle místa služby. Zákon z roku 1873 rozděloval v království Českém místa, v nichž střední školy jsou na 3 skupiny: *a)* v Praze měl ředitel 420 zl., *b)* v městech, která měla více než 10.000 obyvatelů, 350 zl., *c)* v ostatních městech 280 zl. aktivního přídavku; profesor osmé třídy hodnostní v Praze 360 zl., v městě skupiny *b)* 300 zl., skupiny *c)* 240 zl.; profesor deváté třídy hodnostní měl v Praze 300 zl., v městě skupiny *b)* 250 zl., skupiny *c)* 200 zl. přídavku aktivitního.

Zákon z roku 1898 stanovil ředitelům a profesorům aktivitní přídavky podle tří skupin místních:

Místo služby ve třídě	Řediteli a profesoru v hodn. třídě			
	VI	VII	VIII.	IX.
II.*) zl.	480	420	360	300
III. zl.	400	350	300	250
IV. zl.	320	280	240	200

*) V první třídě bylo jediné říšské sídelní město Vídeň.

[1]) Min. věst. 1870, str. 258; r. 1873, str. 583.

[2]) Srov. Věst. min. 1898, čís. 53, str. 366; r. 1907, čís. 6, str. 59 a čís. 8, str. 76 (v § 8.—12. jsou ustanovení pro střední školy).

Upravení aktivitního přídavku z roku 1907 stalo se tak, že sídla středních škol v Čechách zařaděna podle lidnatosti ve čtyři třídy; v prvé vyměřen aktivitní přídavek 80%, ve druhé 70%, ve třetí 60%, ve čtvrté 50% aktivitního přídavku vídeňského podle vzorce:

Třída	Obce se školou střední	Řediteli a profesoru v hodnostní třídě				
		VI.	VII.	VIII.	IX.	
I.	Praha a města nad 80.000 obyvatel . .	1472	1288	1104	960	počítáno v korunách
II.	města od 80–40.000 obyvatel . . .	1288	1127	966	840	
III.	města od 40—10.000 obyvatel . . .	1104	966	828	720	
IV.	města méně než 10.000 obyvatel	920	805	690	600	

Také roční odměny učitelů zatímně nebo dočasně ustanovovaných v povinnostech učitelů suplujících postupem doby se upravily. Roku 1870 brali ročně 400 zl. v desíti splatných lhůtách (za prázdniny neměli platu); od roku 1873 měli 600 zl. ročně; od roku 1886 dostávali starší suplenti přídavky pětileté, avšak přídavků pozbyli, když se stali učiteli provisorními nebo skutečnými. Roku 1898 zavedeno bylo placení podle počtu týdenních hodin vyučovacích. Suplenti s vysvědčením středoškolské způsobilosti pro obor jazykový dostali 60 zl., z ostatních odborů vědeckých 50 zl., z oboru kreslířského a tělocvičného 40 zl. za každou týdenní hodinu ročně; suplenti bez vysvědčení způsobilosti však pouze 48 zl., 40 zl. a 32 zl. ročně.

Asistentům přiřknuta remunerace ročních 30 zl. za každou týdenní hodinu vyučovací. Kromě kvinkvenálek suplentských bylo důležité ustanovení zákona, že suplentovi, když byl jmenován skutečným učitelem, započítává se doba služby, ztrávená po dosažení úplné aprobace do služební doby až do výše 8 let a to nejen pro dosažení přídavků pětiletních, nýbrž také do stability a výslužby. Definitivní učitelé tělocviku

zařaděni tehdy do X. třídy hodnostní a při 3. přídavku postupují do IX., při 5. přídavku do třídy VIII. hod.

Do výslužby dostával dříve profesor toliko základní plat, nyní je pense zvýšena o aktivitní přídavek nejnižší třídy místní. Zato na místě 3% přispívá se 4% do fondu pensijního, Dříve mohl profesor ze služby své odejíti, když naplnil 70. rok svého věku; nyní po dokonaném 60. roku věku může požádati za přeložení na trvalý odpočinek. Pense vdovám a sirotkům po středoškolských učitelích byla skrovničce vyměřena. Vdově po řediteli platilo se 400 zl., po profesorovi 350 zl. ročně a výchovné na sirotky po 60 zl. toliko do 18 let a byli-li aspoň 4 sirotci; jinak při 3 sirotcích povolováno výchovné z milosti; vdova s jedním nebo 2 sirotky nedostávala výchovného. I to se po dlouholetém strádání a odstrkování poněkud napravilo. Zákon ze dne 14. května 1896[1]) značil v té příčině pokrok. Vdově po řediteli šesté hodnostní třídy dostává se ročně 1200 zl., vdově po řediteli nebo profesoru VII. hod. třídy 900 zl. ročně, po profesoru VIII. hod. tř. 700 zl., IX. hodn. třídy 600 zl. Každému ze sirotků do 24. roku platí se pětina vdovské pense bez omezení jich počtu. Úmrtní a léčebné podílné vyměřuje se tříměsíčním základním služným, které nebožtík naposled bral.[2])

Řekli jsme, že obecně vzdělavací střední školy jsou v době, o níž jednáme, gymnasia, reálky a do r. 1908 ještě tu onde zbylá reálná a vyšší gymnasia.

c) Typy středních škol. α) Gymnasia. G y m n a s i a všecka jsou osmitřídní. Předměty vyučovací jsou povinné a nepovinné čili volné. K povinným předmětům náleží: nábožen-

---

[1]) Min. věst. 1896, čís. 28, str. 251.

[2]) Hlavní učitelé, profesoři ústavů učitelských, v požitcích služebních i výslužných jsou rovni profesorům středoškolským, majíce jen tu a tam výhodu při započítávání let, jestliže sloužili na jiném ústavě nežli středním. Cviční učitelé dosáhli však veliké výhody úpravou poslední, že I. a II. přídavek pětiletní po 300 K, přídavek III., IV., V. a *VI.* po 400 K majíce, dosahují povýšení po 3. přídavku do IX., po 6. p ř í d a v k u d o VIII. třídy hodnostní.

ství, jazyky český, latinský a řecký, zeměpis a dějepis, matematika, přírodopis, fysika, filosofická propedeutika, psaní, kreslení a tělocvik. Volné předměty jsou zpěv, těsnopis, moderní jazyky a hudba. Jazyk německý jest na českých gymnasiích předmětem relativně obligátním. Musí se mu všude ve všech třídách vyučovati, avšak závazně navštěvují jeho hodiny jen ti žáci, jichž rodičové si toho přejí. Známka klasifikační nemá na obecný prospěch žákův nijakého vlivu. Počet týdenních hodin býval častěji pozměňován. Podle přehledu ze dne 26. května 1884 a ze dne 23. února 1900:

Učilo se týdně	ve třídě								Úhrnem
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
a) na gymnasiích normál.									
náboženství . .	2	2	2	2	2	2	2	2	16
latin. jazyku .	8	8	6	6	6	6	5	5	50
řec. jazyku . .	—	—	5	4	5	5	4	5	28
čes. jazyku . .	3	3	3	3	3	3	3	3	24
zeměp. a dějep.	3	4	3	4	3	4	3	3	27
mathematice .	3	3	3	3	4	3	3	2	24
přírodopisu . .	2	2	2 {v I. sem.	—	2*	2*	—	—	10**
fysice	—	—	2 {v II. sem.	3	—	—	3	3	11
filos. propaed. .	—	—	—	—	—	—	2	2	4
němč. neoblig. .	4	3	3	5	3	3	3	3	25
b) na gymnasiích:									
1. s kreslením .	4	4	4	4	—	—	—	—	16
2. tělocvikem .	2	2	2	2	2	2	2	2	16
3. psaním . .	2	1	—	—	—	—	—	—	3
Úhrnem: a)	25	25	27	28	28	28	28	28	219
b) 1	29	29	31	32	—	—	—	—	235
b) 2	27	27	29	30	30	30	30	30	235
b) 3+1	31	30	—	—	—	—	—	—	238
b) 1+2	31	31	33	34	30	30	30	30	251

*) Přírodopisu v V. třídě povoleno na některých ústavech po 3 hod. a v VI. třídě též po 3 hod. týdně.

**) Pak úhrnem se učilo přírodopisu 12 hodin.

Během gymnasijních studií poznával a osvojoval si žák podle osnovy[1]) tehdejší: v náboženství: základní nauku katechismu, biblické příběhy Starého a Nového zákona, katolickou liturgiku, apologetiku, věrouku, mravouku a církevní dějiny. V latině tvarosloví, skladbu a stylistické tvary latinské řeči. Četbou některé životopisy Cornelia Nepota, výbor z Curtia, Caesara, Ovidia, Livia, Sallustia, Vergilia, Tacita a Horatia; tím seznal nejpřednější zjevy literatury římské, jakož i římského státního zřízení. Kromě toho překlady do mateřštiny uchoval gramatickou jistotu a smysl pro zvláštnosti latinského výrazu vzhledem k tvoření slovnému i větnému. V řečtině tvarosloví a skladbu nářečí attického, četbou výboru z Xenofonta, Homera, Herodota, Demosthena, Platona a Sofokla seznámil se s nejdůležitějšími a nejkrásnějšími plody v literatuře hellénské. V jazyce mateřském[2]) učil se bezpečně ovládati pravopis, tvarosloví i skladbu; četbou poznávati nejušlechtilejší práce domácího písemnictví s charakteristikou hlavních druhů básnických i prosaických. Znalost historického vývoje českého písemnictví. Se vzděláním jazykovým sloučeno tu ušlechťování ducha a povahy. V zeměpise seznával gymnasista základní poučky o tvaru a velikosti země, o příčinách jejího osvětlování a oteplování; přehled povrchu zemského podle jeho přirozené jakosti, podle zalidnění a států se zvláštním zřením k rakousko-uherskému mocnářství. V dějepise pak data dějin národů v jejich pragmatické spojitosti a v jejich závislosti na přírodních poměrech ve spojení s líčením nejvýznačnějších částí z kulturní historie všech věků. Dějinný vývoj Řeků a Římanů, pak rakousko-uherského mocnářství zvláště důkladně probrán.

Při matematice nabýval jistoty v číselném počítání a v praktickém užívání; geometrické tvary poznával podle jejich důležitějších vlastností a vztahů, hlavně pomocí názoru.

---

[1]) Srov. učeb. osn. z r. 1884, podle min. vyn. čís. 10.128, a z r. 1900 podle min. vyn. čís. 5146. (Min. věst. 1884, č. 21; r. 1900, čís. 25, str. 151.)

[2]) Pro zemské jazyky osnova schválena vyn. minist. 3. července 1900, čís. 17.555.

Ve vyšších třídách byla mu úkolem důkladná znalost a zručnost v elementární matematice po stránce algebraické i geometrické. V přírodopise na nižším stupni obeznamoval se s nejdůležitějšími formami organického a neorganického světa na základě přímého pozorování předmětů, aby se vycvičil v seznávání souhlasných a rozdílných znaků odrůd zvířeny a květeny. Na vyšším stupni v systematickém přehledu zvířecích a rostlinných skupin vykládána morfologie, anatomie a fysiologie jejich; při nauce o nerostech dostávalo se i poučení o složení a vývoji tělesa zemského. V zoologii zahrnut též výklad o stavbě lidského těla, o výkonech jeho orgánů s přiměřenými poznámkami o zdravotnictví. Ve fysice nejen že na základě pozorování a pokusů seznamoval se žák s úkazy přírodními, nýbrž veden byl také k objasňování podobných výjevů a praktickému jich užívání. Po výkladě základních pojmů probírány nauka o teple, magnetismu, elektřině, mechanice těles pevných, kapalných i vzdušných, o zvuku a světle. Na vyšším stupni látka ta vědecky prohlubována a rozšiřována naukou o pohybu vlnivém, základy astronomie a chemie jak neorganické tak organické. Filosofická propedeutika doplňovala žákovy vědomosti o světě vnějším výklady o životě duševním; v logice a zkusné psychologii poznával soustavně nejobecnější formy myšlení, jakožto přípravu pro příští přísně vědecké učení. Bylo-li na gymnasiu kreslení předmětem povinným, cvičil se žák kresliti ornament měřický přímočarý i křivočarý, prvotvary ornamentu rostlinného a počáteční perspektivu podle jednoduchých modelů. Dovednost ruky, cvik oka a smysl pro formální krásu byly cílem vyučovacím. V psaní cvičil se žák v písmě německém, latince, v písmě francouzském a řeckém. Tělocvičná cvičení tak byla spořádána, aby prostocviky utvrzovala se hbitost tělesná, výkony na nářadí pak, aby vyvíjely sílu tělesnou ve svalstvu. Hry, reje, běh a skok doplňovaly vyučování.

Do gymnasia mohl žák vstoupiti po přijimací zkoušce z náboženství, jazyka vyučovacího a počtů, byl-li aspoň 10tiletý, nebo dosáhl-li toho věku do konce solárního roku, v němž do prvé třídy vstoupil. Po osmiletém studiu, vyko-

nal-li zkoušku dospělosti před zvláštní komisí, jíž předsedal zemský školní inspektor, nabýval maturitního vysvědčení a tím práva státi se řádným posluchačem universitním. Rozsah maturitní zkoušky během doby se měnil. Zkouška z přírodopisu a filosofické propedeutiky jen dočasně byla konána; všecky ostatní předměty, které byly předmětem obligátní učby na gymnasiu, byly také předmětem zkoušky maturitní; náboženství ubylo roku 1872; ústní zkouška z jazyka německého přestala roku 1869; dispense od ústních zkoušek z dějepisu a fysiky, měl-li abiturient z předmětů těch průměrnou známku chvalitebnou, zavedeny byly v létech osmdesátých; předsedovo právo rozšířeno, že ve případech zvláště pozoruhodných mohl ústní zkoušku z jednoho jazyka prominouti. Zkouškou bylo abiturientovi prokázati dvé věcí: *a)* že má tolik vědomostí, kolik se jich žádalo na důkaz obecného vzdělání, a *b)* že dovede samostatně vědecky mysliti a tím prokazuje duševní zralost pro vědecké studium universitní. Tehdy byla maturitní zkouška výkonem velmi důležitým a požadavky při ní nedovolovaly, aby lidé polovičatí byli pouštěni na vysokou školu.

β) Reálky. Na reálkách, které od roku 1867 zákonem ze dne 21. prosince byly přikázány zákonodárství zemskému, upraveny předměty vyučovací zákonem ze dne 13. září 1874.[1]) Podle něho reálka poskytuje žactvu vyššího obecného vzdělání na základě nauk matematicko-přírodovědeckých a připravuje také pro vyšší odborná studia technická, lesnická a hornická. Jest ústavem sedmitřídním; nižší oddělení má čtyři, vyšší oddělení tři ročníky. Pro vyšší oddělení reálné lze nabýti přípravného vzdělání buď na nižším odděl. reálném, nebo též na čtyřtřídním gymn. reálném. Reálky, zřízené od obcí, spolků nebo soukromníků, mají-li právo veřejnosti, mohou se domáhati podpory z prostředků zemských nebo státních. Obligátní předměty reálky jsou: náboženství, jazyk český, druhý jazyk zemský, jazyk francouzský po případě anglický, dějepis a nauka o rakouské ústavě, zeměpis a statistika, ma-

---

[1]) Zem. zák. čís. 56. Min. věst. 1874, čís. 44. Marenzeller, II. (1889), str. 62.

tematika, deskriptivní geometrie, fysika, přírodopis, lučba, měřické rýsování, kreslení, krasopis a tělocvik. Kde místní poměry to připouštějí, mohou se při reálce zakládati odborné kursy hospodářské, průmyslové nebo obchodní, avšak směr studia reálního nesmí jimi býti nikterak dotčen. Na reálkách jest vyučování odborné. Síly učitelské musí míti zákonitou způsobilost, kterou si opatří u komise zkušební, jmenované ministerstvem kultu a vyučování. Pro úplnou reálku systemisuje se po 12, pro neúplnou po 7 učitelských silách. Co platí o řediteli a učitelstvu a o žactvu na gymnasiích, platí také pro ředitele, učitele i žáky na reálkách, ježto jsou také střední školou, poskytující vzdělání vyššího než škola národní.

Učebná osnova byla reálkám častěji pozměňována podle toho, jak během doby nabývalo i na reálkách učení[1]) jazykové vrchu nad směrem realistickým. Tím odkloňovaly se reálky od směru praktického a odborného a stávaly se ústavem, jenž poskytuje všeobecného vyššího vzdělání na podkladě jazyků moderních a kultury moderní.

Přehled učebných hodin:

Učilo se týdně	ve třídě							Celkem hodin
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	14
českému jazyku	5	5	3	3	3	3	4	26
německému jazyku	6	5	4	3	3	3	3	27
francouzskému jazyku	—	—	5	4	4	3	3	19
zeměpisu	3	2	2	2	—	—	—	9
dějepisu	—	2	2	2	3	3	3	15
mathematice	3	3	3	3	5	4	5	26
přírodopisu	2	2	—	} 3	2	2	3	11
chemii	—	—	—		3	2	1*	9
fysice	—	—	3	2	—	4	4	13
měř., rýs. a deskriptivě	1	2	2	3	3	3	2	16
kreslení	4	4	4	4	3	2	3	24
krasopisu	1	1	—	—	—	—	—	2
tělocviku	2	2	2	2	2	2	2	14
Celkem	29	30	32	33	33	33	34	224/5

*) Tuto hodinu dovolovalo ministerstvo podle vyn. ze dne 27. dubna 1880 (Marenzeller. II., 167) všude, kde si toho na ústavech přáli.

[1]) Min. vyn. 20. září 1875, čís. 14.258; pak vyn. 30. srpna 1898, čís. 19.367, když normální plán reálek ze dne 23. dubna 1898 byl pro české školy reálné zvláště upraven.

V jazyce českém byla v nižších třídách cílem jistota v písemném užívání jazyka bez chyb proti mluvnici a pravopisu, bezpečná znalost tvarosloví a skladby; ve vyšších třídách obratnost a slohová správnost v písemném i ústním užívání řeči a vyjadřování myšlenkového obsahu čerpaného z okruhu vyučování i vlastního poznání žákova; četbou získaná znalost výboru nejušlechtilejších prací z českého písemnictva a znalost hlavních životopisů vynikajících spisovatelů českých. V jazyce francouzském žádána znalost hláskosloví, tvarosloví a základních pravidel skladby, porozumění snadnějším textům francouzským, pak četba ukázek z vynikajících děl francouzské literatury posledních tří století se slušnou obratností v ústním i písemném užívání jazyka francouzského. Také v jazyce německém kromě znalosti tvarosloví a skladby žádána náležitá obratnost v ústním a písemném proslovení, získaná četbou německých klasiků a rakouských básníků 19. století. V zeměpise, dějepise, matematice, přírodopise, fysice a tělocviku učebný cíl se shodoval s učebným cílem gymnasií. Z chemie učivo rozšířeno o vývoj pouček teoretických a empirických, založený na pokusech. Praktická cvičení chemická v laboratoři mají vésti žáka, aby se vlastní činností obeznámil s jednoduchým experimentováním a ovládal analysu látek anorganických i organických v nejdůležitějších jevech.

V měřictví a měřickém rýsování vedle základů planimetrie a stereometrie, společných s gymnasiem, cvičí se žáci v užívání přístrojů rýsovacích a provádějí úlohy strojné na základě probraného učiva. Na tom základě buduje pak deskriptivní geometrie svou nauku o bodu, přímce, rovině, o zobrazování rovinných obrazců a vrženého stínu jejich na roviny průmětné. Přechází k zobrazování kružnice, hranolů, jehlanů, koule, rovinných průseků koule a kužele s koulí. V kreslení ve třídách vyšších přidáno kreslení figurální; výklad o lidské hlavě, o její anatomické stavbě, o proporcích a o rozdílu stáří.

Také společně s gymnasiem uložena reálním abiturientům maturitní zkouška nařízením ze dne 9. května

1872.[1]) Konala se již od r. 1869 v sedmé třídě reální na vyšších reálných gymnasiích v Táboře a Plzni, ponenáhlu i jinde; avšak rokem 1872 zavedena všeobecně. Písemná zkouška skládala se z pojednání psaného jazykem vyučovacím, z překladu z francouzštiny do češtiny a z češtiny do francouzštiny, z úkolu matematického a deskriptivního. Při ústní zkoušce zkoušelo se ze zeměpisu a dějepisu, z matematiky, přírodopisu, fysiky a chemie. Forma zkoušky a její doba ve všem souhlasila s předpisy platnými pro gymnasia. Pro školní rok 1872—73 směly ještě vysoké školy technické v Praze a ve Lvově zapisovati řádné posluchače na základě zkoušky přijímací, avšak od škol. roku 1873—74 mohl býti přijat jen, kdo se vykázal zkouškou dospělosti.

K reálkám dosavadním již blahodárně působícím přibyla r. 1874 nákladem obce založená a r. 1883 do státní správy převzatá česká reálka Karlínská; r. 1884 péčí Ústřední Matice školské vznikla po mnohých překážkách česká reálka v Českých Budějovicích. Rokem 1888 přestala reálka v Litomyšli.

Že reálek pomalu přibývalo, toho příčina tkvěla jednak v dlouho trvající nechuti k směru, kterým reálka sbližovala se s gymnasiem, jednak však také v poměrech veřejných. Světová výstava vídeňská r. 1873 ukázala velikou cenu odborného vzdělání průmyslového; za tou tedy metou braly se snahy naší veřejnosti. Proto zakládány vyšší školy průmyslové a mistrovské, školy odborné a jiné na újmu reálek. K tomu pak družily se zklamané naděje v některých odvětvích činnosti technické; důvěřováno spíše reálným gymnasiím. Teprve po roce 1889 pozorovati lze obrat; vystřízlivění ze snah po jednotné škole střední bylo první známkou lepších časů pro školy reálné. Když pak národ poznal netušený význam technických odvětví průmyslových o jubilejní výstavě zemské r. 1891 v Praze, přál si míti hojnější dorost, pro praktický život exaktně vzdělaný. Tu teprve bylo zřejmo, jak málo reálek máme. Časová potřeba volala po jich rozhojnění. A tak po sobě vznikly, vyvíjely se a ustálily české reálky

---

[1]) Věst. min. 1872, čís. 39, str. 200—208. Srov. Marenzeller, II., čís. 180, str. 369 a násl.

na Kr. Vinohradech I. (1895), v Lounech (1896), Žižkově (1896), Náchodě (1897), Kostelci nad Orlicí (1898), v Mladé Boleslavi (1899), Kladně a Táboře (1900), v Praze-VII. (1902), Nymburce (1903), Sušici a Plzni II. (1906), v Praze-VIII. (1907), v Turnově, Vršovicích (1908), v České Třebové (1909), v Nové Pace (1910), v Král. Vinohradech II. (1911) a Praze-VI. (1913).

Poměrně méně rozmnožovala se gymnasia s obligátním kreslením, k nimž přibylo v Žižkově (1903) a obnoveno 1898 v Rokycanech, (r. 1907 postátněno) a posléze v Pardubicích (1910).

Po vnější stránce jednotně upraveny ustálily se za ministra Gautsche tyto dva typy středoškolské: gymnasium a reálka. Ačkoli každý z nich na jiném zákonodárném podkladě byl vybudován, exekutivou státní moci každý z těch typů zuniformován.

γ) Snahy o jednotnou střední školu a o reformu vnitřní. Staré Křížkovo reálné gymnasium nebylo uznáno za vhodnou formu středoškolskou; ideál jednotné střední školy autoritativně pohřben jako nesplnitelný. Ale myšlenka jednotné střední školy měla od starších dob hojně přátel[1]) a nedala se tak snadno potlačiti. Vybudovati takovou školu na základě gymnasijním prohlašoval za žádoucí v červnu 1886 ředitel Martin Pokorný a profesor vysoké školy technické v Praze František Tilšer ve shromáždění českého profesorstva, a názory jejich ode všech (proti 8) přítomných došly souhlasu.[2])

Tutéž zásadu hájil dr. Karel ryt. Kořistka na velikém říšském sjezdu ingenieurů a architektů ve Vídni r. 1890 jako zpravodaj sjezdový k otázce jednotné školy střední. »Střední škola má a může poskytovati mladíku jen vyšší obecné vzdělání, t. j. obecné vědomosti, které má míti každý vzdělanec a učiní ho způsobilým, aby při dozrálém rozumu mohl

---

[1]) Byli to vedle Křížka Václav Zelený, František Částek, prof. Jan Krejčí, dr. Karel Kořistka, dr. Josef Durdík. Čeští přírodopisci a lékaři na sjezdu o letnicích r. 1871 v Praze přijali s nadšením resoluci o potřebě jednotné školy střední. Srov. Vesmír 1871, str. 26, 33 a j. Tamtéž řeč prof. Krejčího.

[2]) Srov. Nár. Listy ze dne 16. června 1886, čís. 165.

si voliti odborná studia, jeho náklonnostem a schopnostem i osobním poměrům nejpřiměřenější. Proto právě musí v sobě zavírati hlavní výsledky obou velikých odvětví lidského poznání, humanistického a realistického, poněvadž to je kriterium muže vzdělaného; musí mu je však poskytnout i proto, že jen tak se mohou vyvinouti a projeviti zvláštní jeho náklonnosti a schopnosti. Proto, že každému mladíku za vyšším cílem jdoucímu všeho toho jest zapotřebí, musí se dojíti úsudku, že rozdělení přípravného vzdělání na gymnasijní a reální školu nezakládá se na podstatě věci, že není ani přirozené, ani časové, ani technikovi prospěšné.«

Nejinak vyslovili se v rozpravách o otázce školské v prosinci roku 1890 dr. Jan Palacký, dr. Josef Durdík, Jan Lepař a Emanuel Tonner,[1]) když ve veřejnosti naší rozbírány byly úvahy o boji, jejž za reformu střední školy vedl Paulsen a jeho přátelé[2]) v Německu.

Že na podkladě gymnasijním bezpečně možno uskutečniti jednotnou školu střední, přesvědčivě obhájil u nás dr. Otokar Hostinský.[3] Rodičům a nejširším kruhům veřejnosti přiřkl právo, aby se vyslovili, čeho na škole jest žádati; odborníkům a pedagogům přiznal za právo rozhodovati o tom, jakou měrou a kterým způsobem vyplniti jest požadavky vyslovené. Potřeba jednotného vzdělání obecného jest uznána; jeho základem jest o b e c n á škola, kterou z donucení zákona prochází u nás každý člověk. V y š š í h o o b e c n é h o vzdělání všem, kdo baží po něm, poskytovati má škola střední. Ale ta škola cíle svého nedochází, poněvadž má sice pečovati o vyšší obecné vzdělání svých chovanců, avšak současně má také připravovati buď pro studia universitní nebo technická. V tomto dvojím úkolu střední školy Hostinský

---

[1]) Srov. Hlas Národa 23. prosince 1890. Oprava středního školství v Německu.

[2]) Mnichovská Allg. Zeitg. ze dne 5. a 6. prosince 1890, čís. 337 a 338. Srov. dr. Fr. Drtiny: Reforma středoškolská v Prusku a ve Francii (Praha 1905), str. 14 a násl.

[3]) Aforismy o reformě středního školství. Atheneum, VIII. (1891), str. 128—140.

spatřoval základní chybu, neboť vadí jí, že pohlíží se na ni jako na školu odbornou. Chybu tu odstraní toliko jednotná střední škola, jako jednotný pramen vzdělání obecného, jímž vzdělání odborné se má připravovati, nikoli anticipovati. Medik, právník, theolog, chemik, architekt volí si odborné studium vysokoškolské průměrně mezi 19—20 rokem; ale pro gymnasium nebo pro reálku má a musí se rozhodovati dítě desítileté! Je-li krok ten chybný, co úsilí třeba k nápravě, aby se mladík dostal na pravou cestu k povolání, k němuž jej srdce táhne! Z podkladu gymnasijního[1]) vyvíjeti se může jednotná střední škola. V ní zachovati se musí přední místo klasickým jazykům; nebude-li možno podržeti oba, nutno se rozhodnouti pro latinu.[2])

K velikému tomu osvětovému zápasu přihlížela rakouská správa vyučovací netečně; sebevědomě odkazovala na to, že v Prusku teprve rokem 1882 prováděly se opravy podle zásad, které v Rakousku již od r. 1849 byly platny a dobře se osvědčovaly. Přehlížela, že sice v Německu vládní kruhy trvaly na soustavě gymnasií a reálek, že však hledíce k novým proudům připustily třetí typ střední školy, reálné gymnasium, které vzniklo z devítitřídních reálek I. třídy s obligátní latinou, když učebná jeho osnova a zkouška dospělosti přizpůsobena byla gymnasiím.[3])

---

[1]) Proto na str. 139 prohlásil: »nikdy nepřimlouval bych se za zřizování nových reálek«.

[2]) O tom psal již roku 1859 Josef Kalousek a úryvek jeho myšlenek uveřejnil Jos. Wenzig v Čas. čes. mus. 1860 v článku: »O školách rakouských s ohledem na základní myšlenku vychovávání s rázem národním«. Str. 1—21.

[3]) Srov. W. Lexis, Die Reform des höheren Schulwesens in Preussen. Halle a. S. 1902, odd. I. 23. a násl. A. Höfler, Drei Vorträge zur Mittelschulreform. Vídeň 1908. Našim zastancům oprav po většině ušlo důležité faktum, že reálné gymnasium v Německu stálo na podkladě r e á l n í m a během doby se modifikovalo podle osnov gymnasijních; avšak č e s k é reálné gymnasium stálo na podkladě g y m n a s i j n í m a přibíralo toliko praktické stránky učiva realistického. Srov. naši úvahu: Reálné gymnasium. Praha 1913.

Že v dualismu našeho středního školství lze postřehnouti leckterou nevýhodu po stránce kulturní, dobře usoudil hluboký a badavý duch Otokara Hostinského; také zcela správně vystihl polovičatost správy vyučovací, která svým způsobem ráda byla by uspokojila všech, kdo odsuzovali dualismus. Vláda zahájila proces vzájemného sbližování gymnasií a reálek a doufala, že tou cestou zažehná otázku, která v sousedních zemích hlučně a důkladně se řešila odborníky i veřejným míněním. Odtud řada změn v osnovách, v předmětech naukových i v instrukcích, jak námi bylo shora dotčeno.

A zdá se, že by se bylo u nás podařilo otázku školské reformy na další dobu oddáliti, kdyby byl při správě ministerstva kultu a vyučování dále setrval baron Gautsch, neb aspoň kdyby se bylo podařilo některému z jeho nástupců[1]) déle se udržeti v úřadě. Ale diskusse v Německu přerušily nenáhlé uklidňování myslí u nás a sváděly pozornost k jinému směru, když 26. listopadu 1900 vyhlášeno bylo císařské rozhodnutí, že každému zásadně jest zabezpečen přístup ke studiu na vysoké škole a k příslušným povoláním životním, kdo vykonal zkoušku dospělosti na některém devítitřídním ústavě, ať je to gymnasium, ať reálné gymnasium nebo reálka. Na místě jednotné střední školy, po níž původně touženo, uznány v Německu tři druhy středních škol za rovnocenné a oprávněnost jejich přiřknuta též ústavům s novou kombinací při devítiletém studiu na střední škole.[2])

Také u nás otázka jednotné školy střední nabývala znenáhla jiného tvaru, když se k ní přidružila zásada utilitaris-

---

[1]) Mezi první a druhou érou Gautschovou byl ministrem dr. Stanislav ryt. Madejski (11. listopadu 1893—16. června 1895); po Gautschovi: Vincenc hrabě Baillet de Latour (30. listopadu 1897—5. března 1898); Artur hrabě Bylandt-Rheidt (7. března 1898 až 2. října 1899); dr. Vilém rytíř Hartel (2. října 1899—12. září 1905); dr. Richard svob. pán Bienerth (12. září 1905—2. června 1906).

[2]) Srov. Lexis, Die Ref. d. höh. Schulw. in Preussen, str. 31—34. Srov. též naše články: Otázka reformy středoškolské. Některé myšlenky pro širší veřejnost. Osvěta 1907, str. 1026—1033 a 1053—1061. Ústav náš ve vývoji školských oprav. Progr. c. k. reál. a vyš. gymn. v Praze 1910.

mu. U nás vířily dvě záhady veřejností: zdali absolvent střední školy ve svém budoucím povolání potřebuje toho neb onoho předmětu a zdali potřebuje ho v tom rozsahu, jak se právě předpisuje.[1])

Nebylo předmětu, aby nebylo proti němu útočeno. Prospěch se měřil s hlediska čistě sobeckého, při čemž se zapomínalo na velikou pravdu, že totiž střední škole jsou předměty naukové toliko prostředkem vzdělavacím, nikoli konečným cílem, že jsou pouze předbraním vyššího obecného vzdělání.

Již za ministerské správy Bienerthovy poznali v ústředí správy vyučovací, že bude potřebí sbírati materiál návrhů opravných; k tomu nejpovolanějšími zdáli se jim ředitelé a učitelské sbory na školách středních. Konány porady ředitelů v Dolních Rakousích, v Čechách a Štýrsku, ve kterých ministerstvo žádalo si dobrá zdání o návrzích poradám předložených. Ale ta cesta, ačkoli zcela správná a dojista při dobré vůli k cíli vedoucí, viděla se veřejnosti naší zdlouhavou. Žádáno za generální přehlídku věci středoškolské. Došlo k ní však až za nástupce Bienerthova, když ve Vídni roku 1908 ve dnech 21.—25. ledna sestoupila se veliká anketa, kterou svolal a řídil ministr kultu a vyučování dr. Gustav M a r c h e t.[2])

---

[1]) Z obsáhlé literatury uvedeme: Dr. Oldřich Kramář, Úvahy o střední škole. Odborné články v časopise pro rakouská gymnasia 1905—1909, ve Věstníku českých profesorů (zvláště studie dr. Frant. Drtiny, jakož i články téhož spisovatele v Čechische Revue) a v Osvětě r. 1907 a 1909. Jos. Fuchs, Die staatliche Bedeutung der Gymnasien, Vídeň 1907; dr. Alb. Fischer, Das alte Gymnasium und die neue Zeit, 1900; dr. Alois Höfler, Drei Vorträge zur Mittelschulreform, Vídeň 1908; dr. Vilém Jerusalem, Unsere Mittelschule. Ein Wort zur Reformfrage. Vídeň 1907; dr. J. Schipper, Alte Bildung und moderne Kultur. Ein Beitrag zur Frage der Gymnasialreform, Vídeň 1901, a j. v.

[2]) Narodil se 25. května 1846 v Badenu u Vídně, jako profesor národního hospodářství působil od r. 1882 na vysoké škole zemědělské ve Vídni. Zvolen byv r. 1891 do říšské rady od svého rodného města, byl vynikajícím politikem německým a od 2. června 1906 do 19. listopadu 1908 ministrem kultu a vyučování. V anketě o reformě školské, jím svolané, zasedlo 27 německých

Tu poznala vláda smýšlení a názory všech vrstev inteligentních nejen o potřebách, nýbrž také o poměrech, panujících na rakouských školách středních. Otázky, o nichž si ministerstvo přálo vyslechnouti mínění pozvaných účastníků, týkaly se jednak vnitřního života školského, jednak úpravy škol samých. Na tuto právě část byla naše veřejnost nejvíce zvědava; i z řad říšských poslanců zabývali se jednotlivci jednotnou školou střední a návrhy své rozšiřovali tiskem; že odborníci a praktičtí učitelé k otázce té připojovali řadu úvah, je pochopitelno. Avšak vláda s autoritativního místa předem prohlásila, že nepomýšlí nikterak na osmitřídní jednotnou školu střední, poněvadž její úpravou způsobilo by se buď nesnesitelné přetížení žactva anebo povrchní, nevydatné propracování nařízeného učiva. Oboje ublížilo by prý zájmům kulturním. Různé směry a různá podstata životního povolání vede přirozeně k různým útvarům ústavů vzdělavacích. Tedy nikoli jediný útvar jednotné osmitřídní školy střední, nýbrž vedle dosavadních gymnasií a reálek nové rozmanitější útvary jsou podle názoru vlády požadavkem budoucnosti, poněvadž kultura má za úkol svůj individualisaci.

δ) Nové typy střední školy. Oprávněnost jejich absolventů k návštěvě vysokých škol. Opravy vnitřní. Také dosavadní čtyřtřídní reálné gymnasium vláda odmítla, poněvadž předčasná bifurkace v oddělení gymnasijní a reální u žáků 12 až 13tiletých se neosvědčila. Chtějíc zachovati střední cestu[1])

úředníků a 54 pozvaných německých účastníků, celkem 81 Němců; ostatním národnostem dohromady připadlo 30 účastníků. Vyjádřeno v procentech, bylo v poradním sboru vídeňském, jemuž předsedal c. k. rakouský ministr kultu a vyučování, 80% poradníků německých, 20% poradníků neněmeckých. Dalo se čekati, že sbor tak zbarvený, porozumí tužbám všech kmenů říšských?

[1]) Die Mittelschul-Enquete im k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht. Wien, 21.—25. Jänner 1908. Stenographisches Protokoll. Referate u. Korreferate. Statistik der mit dem Öffentlichkeitsrechte beliehenen Gymnasien u. Realschulen in Betreff ihres Umfanges, ihrer Erhalter und der Unterrichtssprache im

provedla kompromis zápasících směrů tak, že vyhlásila nový typ střední školy, založený na podkladě gymnasijním, tedy humanistickém, jak si toho vždy přáli opravdoví přátelé jednotné školy střední; vedle gymnasií a reálek definitivně zavedla nové osmitřídní reálné gymnasium, které kromě jména nic nemá společného s reálným gymnasiem, do r. 1908 tu onde ještě živořícím.

Toto definitivně upravené reálné gymnasium typu A má s gymnasiem společný úkol učebný v náboženství, jazyce vyučovacím, latině, dějepisu, zeměpisu, přírodopisu, fysice, propedeutice, kreslení, psaní a tělocviku. Zvláštní učebný úkol pak se týká jazyka francouzského, deskriptivní geometrie a chemie, kteréž předměty se na něm nově zavádějí.[1]) Počet týdenních hodin pro česká reálná gymnasia typu A vynesením ministerským ze dne 1. srpna 1909, čís. 33.710 (čís. 45.243 Z. R. S.) takto upraven. (Viz tabulku na str. 364).

Novým předmětům na reálném gymnasiu takto učebný úkol předepsán: v jazyce francouzském ukládá se úplná znalost nejdůležitějších zjevů literárních v posledních třech stoletích a tím náležitý úvod do pochopení kulturního a duševního života francouzského národa. V chemii je sice učebný cíl tak jako na reálkách vymezen, ale v detailech výběr učiva z neústrojné a ústrojné chemie jest co do rozsahu chudší. Také na práci v laboratoři činí se menší požadavky. V deskriptivní geometrii podává se jádro učebné látky ze 4. a 5. třídy reální ve třídě páté, jádro z učiva 6. a 7. třídy reální pak ve třídě šesté.

Podle této osnovy vznikla nová reálná gymnasia obecní v Berouně, Mělníce (1910) a Chotěboři (1913), státní na Král.

Schuljahre 1907—8. Herausgegeben im Auftrage des Min. f. K. u. U. Wien, A. Hölder 1908. Cena 18 K, str. XIV. a str. 760. O anketě věcné úvahy psali: dr. Frant. Drtina, H. Commenda a dr. Frankfurter, Šlégr a j. Také spisovatel této knížky v Osvětě 1909 podal úvahu na str. 327—336 a 410—421.

[1]) Speciální osnovy pro tato reálná gymnasia vydány podle vynes. minist.: pro jazyk český 23. února 1910; pro jazyk francouzský 30. dubna 1910; pro jazyk německý (relat. obl.) 2. září 1909; pro tělocvik 27. června 1911. Normální osnova pro R. G. typu A vydána 8. srpna 1908. Věst. min. 1908, čís. 47, str. 571—605.

Vinohradech (1912), v Brandýse nad Lab. a Jilemnici (1913); přeměněny byly v ten typ střední školy *v roce 1913—14* v Praze na Novém městě v Křemencově ulici a v Truhlářské ulici, v Praze-Libni, Náchodě, Slaném v I.—V. třídě; v Domažlicích, Klatovech, Pelhřimově, Roudnici, Smíchově v I. až VI. třídě; v Chrudimi, Králové Dvoře, Litomyšli, Novém Bydžově, Rokycanech v I.—VII. třídě; v Kolíně v I.—VIII. třídě. Při českém gymnasiu v Plzni zřízeny reálně gymna-

Ve třídě	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
jazyk český	4	4	3	3	3	3	3	3	26
jazyk latinský	6	6	6	6	6	5	5	5	45
jazyk francouzský	—	—	4	4	4	3	3	3	21
dějepis	—	2	2	2	3 }	3 }	3 }	3	18
zeměpis	2	2	2	2	1 }	1 }	1 }	—	11
mathematika	3	3	3	3	3	3	3	2	23
zákl. geom. deskriptivní	—	—	—	—	2	2	—	—	4
přírodopis a všeob. zeměvěda	2	2	—	}	2	2	2	2	12
chemie	—	—	—	} 3	—	2	2	—	4
fysika	—	—	2	}	—	—	3	4	12
filosof. propaedeutika	—	—	—	—	—	—	—	3	3
kreslení	3	3	2	2	—	—	—	—	10
psaní	1	—	—	—	—	—	—	—	1
tělocvik	2	2	2	2	2	2	2	2	16
jazyk německý	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Celkem	29	30	31	32	31	31	32	32	248

sijní pobočky při I.—IV. třídě; dívčí gymnasium Minervino v Praze přeměněno v I.—VI. třídě, ale při VI. třídě zůstala také pobočka gymnasijní.

Vedle typu A zavedla ještě vláda zatímně t. zv. typ B, v němž na učivo čtyř tříd reálných připjala čtyři třídy vyšší, ve kterých do předmětů na vyšší reálce obvyklých přibrala jazyk latinský a filosofickou propedeutiku, zúživši vyučování v kreslení a vypustivši chemii a deskriptivní geometrii z oboru naukového. Typ ten dostal název reform-

ní reálné gymnasium a zatím zaveden jest v Mostě, ve Vrchlabí a Bolzanu. Tu se učí žáci němčině jako jazyku vyučovacímu, italštině jako druhému živému jazyku a latině. Cíl učebný je týž jako při typu A. Přehledem:

1. Nižší odděl., I.-IV. tř., zcela podle osnovy I.-IV. tř. reální						
2. Vyš. oddělení; v třídě:		V.	VI.	VII.	VIII.	Úhrnem
Předměty	náboženství	2	2	2	1	7
	vyučovací jazyk	3	3	3	3	12
	latinský jazyk	7	7	8	8	30
	druhý živý jazyk	3	3	3	3	12
	dějepis	3	3	3	3	12
	zeměpis	1	1	1	—	3
	mathematika	3	3	3	2	11
	přírod. všeob. zem.	3	3	—	2	8
	fysika s chemií	—	—	4	4	8
	propaedeutika	—	—	1	2	3
	kreslení	2	2	—	—	4
	tělocvik	2	2	2	2	8
	celkem	29	29	30	30	118

Zvláštního významu nabývá t. zv. reálné gymnasium typu Děčínského, které se těší přízni vládní, že sjednocuje v sobě všecky druhy střední školy rakouské.[1]) Vskutku však není nic jiného, než upravený tvar myšlenky Křížkovy vzhledem k poměrům našich dní. Křížek rozšířil tehdejší reálku šestitřídnou na sedm tříd, aby přiblížil k sobě směr humanitní a realistický, Děčínští sedmitřídní reálku rozšířili na 8 tříd a ve všech 8třídních typech vyučování v I. a II. třídě učinili jednotným a společným. Také rozlišování od třetí třídy přijali od Křížka a svůj ústav takto zřídili: I. a II. třída je školou jednotnou (Einheitsschule), III. a IV. třída je reálně gymnasijní s oddělením gymnasijním a reálným, V.—VIII. třída má oddělení tři: *a)* gymnasijní, *b)* reálně gymnasijní typu A, *c)* reální. Praktická stránka takové středoškolské úpravy je patrna. Nejen že mlá-

[1]) Obraz jeho složení v přílohách.

dež může zůstati doma a v kruhu rodinném míti výchovu bezpečnější, také přechod s jednoho oddělení do druhého snadno se sprostředkuje a dá se již předem připraviti. Týž účel tanul Křížkovi na mysli při jeho podniku; leč titíž činitelé, kteří před 40 lety jeho myšlenky a pokusy odsuzovali, došli během doby k poznání, že taková cesta je správná a s hlediska praktického hodna doporučení.[1])

Na ten čas tedy u nás pochována jest myšlenka jednotné školy střední; následovali jsme vzorů z ciziny a podle nich upravili si několik typů, v zásadě rovnocenných.

V praxi bylo nicméně jakési rozlišování nutno. Tu nemohlo se stanouti na poloviční cestě. S řešením této otázky souvisely další dvě reformy: *a)* přesné stanovení oprávněnosti jednotlivých typů k studiu vysokoškolskému a pak *b)* nové upravení zkoušky dospělosti pro všecky typy středoškolské s jednoho hlediska, všem typům společného.

K otázce prvé odpovědělo ministerstvo nařízením ze dne 29. března 1909, že zásadně uznávají se za rovnocenná vysvědčení dospělosti, vydaná na gymnasiích, reálných gymnasiích typu A, nebo typu B (reformních gymnasiích reálných), nebo typu Děčínského, a na školách reálných.[2]) Vzhledem k přípravě a předběžným vědomostem, potřebným pro studium vysokoškolské, upraven jest přístup absolventů na vysoké školy takto:

α) právo absolventů gymnasijních se nijak nemění a trvá v platnosti další, podle minist. nařízení ze dne 1. února 1852; vysvědčení gymnasijní dospělosti opravňuje k veřejnému studiu na všech fakultách universitních bez jakékoli výhrady. Mohou tedy absolventi gymnasií vstoupiti na fakultu theolo-

---

[1]) Srov. Die Mittelschul-Enquete, str. 278—282, úsudek dra J. Huemra. Též dr. Halma-Schilling, Die Mittelschulen Österreichs, 1911, str. 104 a násl.; dr. A. Schlosser, Die im Ober-Realgymnasium vereinigten einfachen Mittelschulen im Bezug auf Lehrplan und Berechtigungen, 1910.

[2]) Min. nař. 29. března 1909, čís. 1997; min. věst. 1909, čís. 17, str. 289.

gickou, právnickou a státovědeckou,[1]) lékařskou a filosofickou ve všech oborech jejích a skupinách. Podle zákona ze dne 10. dubna 1872 mohou se státi řádnými posluchači vysoké školy technické, prokáží-li dostatečnou zručnost v kreslení a deskriptivní geometrii.[2]) Mohou vstoupiti do vysoké školy zemědělské, hornické (montánní), na konsulární exportní a vojenskou akademii.

β) Absolventi reální mohou se státi veřejnými posluchači kteréhokoli odboru na vysoké škole technické, a chtějí-li býti učiteli odboru matematického, chemického, mohou jako řádní posluchači přejíti na filosofickou fakultu universitní na předepsaný počet semestrův.

γ) Absolventi reálného gymnasia typu A mají přístup na universitu, kdež mohou se státi řádnými posluchači na světských (právnické, lékařské, filosofické) fakultách a na nich svá studia dokonati. Ale kdo z nich by chtěl potom vykonati zkoušku učitelské způsobilosti středoškolské z filosofie, nebo z klasické filologie, nebo z latiny a francouzštiny, nebo dějepisu, jakož i kdo z nich by chtěl skládati rigorosa filologická neb archeologická, dějepisná a filosofická, může býti připuštěn jen tehdy, podá-li průkaz, že nejpozději dvě léta před ukončením předepsaných studií universitních vykonal doplňovací zkoušku z řečtiny v rozsahu požadavků, platných pro zkoušku abiturientů gymnasijních, a to buď na některém humanitním gymnasiu, neb u zvláštní k tomu zřízené komise. Tato doplňovací zkouška opravňuje také k studiu theologickému, jemuž bez té zkoušky absolventi reálného gymnasia typu A věnovati se nemohou.[3])

K studiu na vysoké škole technické ve všech oborech, na vysoké škole montánní, zemědělské a zvěrolékařské mají absolventi typu A bez výhrady přístup.

---

[1]) Min. nař. 1. února 1852, čís. 1373; Marenzeller, Gymn. I., čís. 236, str. 315.

[2]) Marenzeller, I., str. 687—694 a statuty vytčených vysokých škol a akademií.

[3]) Min. naříz. 12. prosince 1909, čís. 49.645. Min. věst. 1910, čís. 2, str. 30.

δ) Absolventi typu B mají totéž právo, avšak chtějí-li se státi řádnými posluchači vysoké školy technické, musí, jako abiturienti humanitních gymnasií, zvláštní zkouškou prokázati potřebné vědomosti z deskriptivní geometrie.

b) Přirozeným důsledkem změn v osnově vyučovací na školách středních bylo upravení zkoušky dospělosti. Podstatný rozdíl mezi zkouškou dřívější a nyní zavedenou záleží v tom, že dřívější zkouška měla zjistiti, má-li abiturient zákonem předepsané vědomosti pro studium vysokoškolské, nyní však prokazuje, má-li abiturient vzdělání, plynoucí z veškerého gymnasijního vyučování. Kterak si osvojil předepsané vědomosti v každém oboru, o tom se rozhodlo vysvědčením výročním z poslední třídy, když studia dokončil, proto zjišťovati míru vědění je zbytečno. Nové předpisy[1]) přinesly hojně úlev. Písemné zkoušky se konají: *a)* na gymnasiu: z jazyka českého, podle svobodné volby jedno ze tří daných témat, která náležejí různým oborům lidského poznání; z jazyka latinského překlad z latiny do češtiny; z jazyka řeckého překlad z řečtiny do češtiny; (písemní zkouška z matematiky a překlad z češtiny do latiny odpadly); *b)* na reálném gymnasiu: z jazyka českého a latiny jako na gymnasiu; pak volné téma z jazyka francouzského; *c)* na reálce z jazyka českého, pak snadnější volné téma francouzské, nebo překlad z češtiny do francouzštiny a práce z deskriptivní geometrie. Ústní zkoušky mají pouze tyto předměty: *a)* na gymnasiu: matematiku, latinu nebo řečtinu (obojí jen tehdy, když obě písemné práce jsou nedostatečné),[2]) vlastivědu a jazyk český; *b)* na reálném gymnasiu: matematiku, latinu, druhý živý jazyk český nebo francouzský a

---

[1]) Pro gymnasia naříz. min. 29. února 1908, č. 10.051 M. K. V. Min. věst. 1908, čís. 18, str. 181—194; pro reálky naříz. z téhož dne čís. 19, str. 195—209; pro reálná gymnasia naříz. min. 12. listopadu 1910, čís. 48.077; Min. věst. 1910, čís. 51, str. 584—586.

[2]) Při jazykové zkoušce volí se vždy jazyk, z něhož podána lepší práce písemná. Jsou-li známky stejné, aspoň dostatečné, náleží volba abiturientovi. Je-li jedna neb obě písemné práce nedostatečné, pak ústní zkouška se koná z jazyka, z něhož práce nedostačila (tedy po případě z obou).

vlastivědu; *c)* na reálkách češtinu nebo francouzštinu, vlastivědu, matematiku a fysiku. Abiturienti externí musí předběžnými zkouškami na všech středních školách všech kategorií prokázati, že si osvojili učivo v rozsahu předepsaném. Nevykonají-li předběžných zkoušek, nemohou k ústní zkoušce dospělosti se připustiti. Forma zkoušky ústní i doba zůstaly bez proměny. Na vysvědčení o zkoušce vydaném vysloví se toliko úsudek, zdali abiturient byl uznán za dospělého s vyznamenáním, nebo dospělého všemi hlasy, nebo dospělého většinou hlasů komise zkušební k návštěvě universitní, při čemž oprávněnost se specifikuje ve smyslu nařízení ministerských ze dne 29. března 1909 a 12. prosince 1909.

Pro vnitřní středoškolský život velikou důležitost má nařízení minist. ze dne 11. června 1908, čís. 26.651[1]) o zkoušení a klasifikování žactva. Základní jeho myšlenka spočívá na zásadě, že při společné práci a součinnosti učitelově se žáky lze nejlépe a nejbezpečněji dosíci cíle učebného. Od klasifikačních známek, druhdy úzkostlivě na velké stupnici odvažovaných, přikloniti mysl žáků k zálibě na práci školské a k výcviku schopností duševních, toho se dosíci chtělo novým nařízením o zkouškách orientačních a klasifikačních. Úspěch žákův posuzuje se jako: velmi dobrý, dobrý, dostatečný, nedostatečný. Měří se vývojně po celý školní rok a za každé období, na něž školní rok rozdělen (6), vyjádří se jedinou známkou. Základem je posudek za prvé období; v období následujícím učitel při posudku svém má náležité zření k prospěchu žákovu z období předešlého, a tak dále, až v posledním období školního roku určí známku, která jest výslednicí celoročního vývoje žákova. Na výročním vysvědčení se zapisuje kromě známek z jednotlivých předmětů a kromě známky z chování též úsudek, zdali žák jest výborně způsobilý nebo dobře způsobilý, nebo celkem způsobilý, čili vůbec nezpůsobilý postoupiti do vyšší třídy. Výborně způsobilým jest, má-li aspoň v polovici povinných předmětů známku »velmi dobře«, a nenabyl-li v žádném povinném předmětě známky jen dostatečné. V nižších třídách (I.—IV.) může žák při jedné

---

[1]) Věst. min. 1908, čís. 37, str. 321—328.

nedostatečné známce v některém jazyku, v matematice, nebo geometrii, úsudkem učitelské porady uznán býti za celkem způsobilého a při duševní dospělosti postoupí do třídy vyšší, ale s poznámkou, že bude tuto třídu opakovati, obdrží-li také v této třídě z téhož předmětu známku nedostatečnou. Opravné zkoušky po prázdninách povolují se (ale z látky celoroční) toliko ve třídách vyšších. Od klasifikace pilnosti se upustilo. V pololetí vydávají se žákům pouze výkazy, mající sice známky ze všech předmětů i z chování, avšak není na nich úsudku o celkovém prospěchu výsledném.

Na těch opravách se vývoj středních škol pro mužskou mládež zastavil. Ostatní pozoruhodné náměty, jež anketou se dostaly na přetřes, odkázány budoucnosti.[1]) Dvou jest veliká škoda. Míníme návrh na mužská lycea, do nichž by z nižších tříd středních odcházeli žáci za vyšším vzděláním, kteří nereflektují na vysoká studia odborná, a návrh na moderní disciplinární řád pro střední školy. První návrh, kdyby byl býval uskutečněn, byl by zbavil střední školu přítěže, kterou vědecká příprava pro vysoké školy trpí, druhý pak byl by po mravní stránce zamezil leckterou rakovinu, která hlodá na kmeni jinak zdravém a života schopném.

Zdali rozmnožením středoškolských typů stal se žádoucí pokrok opravdově, o tom úsudek náleží budoucnosti, až jejich odchovanci vejdou do života praktického a v něm budou uplatňovati své vědomosti a síly. Zkušenost a skutečné výsledky tu při úsudku padnou na váhu neméně než úsudek oněch činitelů, kteří přejímajíce absolventy nových typů nestranně posoudí, zdali dorost inteligence, odtud vycházející, stačuje na všecky úkoly, k nimž cestu mu uvolnila správa vyučovací svými reformami.

e) Statistika. Náklad na střední školství. Práce učitelstva. Přehledem podáme statistickou tabulku o stavu středního školství českého podle roku 1913—14 s označením roku založení, nynější kategorie, a návštěvy žactva:[2])

---

[1]) Srov. Die Mittelschul-Enquete, str. 636—696.

[2]) Přehled návštěvy žactva za 50 let (1849—1898) na středních školách podal jsem na str. 171 své knížky: Za českou osvětu.

Čís.	Sídlo střední školy	Rok založení	Návštěva žactva na ústavě ve šk. roce					
			1870	1880	1890	1900	1910	1914
	A. Gymnasia.							
1.	Benešov	1704	70	130	114	245	213	217
2.	Boleslav Mladá	1688	192	428	369	322	216	294
3.	Brod Německý	1735	242	342	300	245	215	182
4.	Budějovice	1868	317	473	482	477	544	518
5.	Čáslav	1880	—	—	162	199	212	197
6.	Hradec Jindřichův . . .	1594	323	340	266	268	240	212
7.	Hradec Králové	1636	527	653	521	314	321	331
8.	Jičín	1624	382	432	304	244	324	238
9.	Mýto Vysoké	1879	—	104	323	204	196	177
10.	Pardubice	1910	—	—	—	—	—	127
11.	Písek	1778	292	340	293	264	230	195
12.	Plzeň	1871	—	513	424	269	389	415
13.	Praha akademické . . .	1566	692	701	583	336	278	262
14.	Praha, Žitná ul.	1881	—	—	597	301	361	247
15.	Praha III.	1865	267	562	491	266	287	336
16.	Příbram	1871	—	263	412	563	391	421
17.	Rychnov	1714	190	463	304	211	225	158
18.	Tábor	1862	396	457	323	278	243	215
19.	Třeboň	1868	92	130	123	115	221	211
20.	Vinohrady	1891	—	—	—	—	603	458
21.	Žižkov	1903	—	—	—	—	232	214
	B. Reálná gymnasia.							
1.	Beroun	1910	—	—	—	—	—	271
2.	Brandýs n. Lab.	1913	—	—	—	—	—	43
3.	Bydžov nový	1873	—	181	295	228	222	270
4.	Domažlice	1871	—	292	240	177	198	198
5.	Dvůr Králové	1890	—	—	65	193	181	151
6.	Chotěboř	1913	—	—	—	—	—	51
7.	Chrudim	1863	134	378	438	341	307	266
8.	Jilemnice	1913	—	—	—	—	—	81
9.	Klatovy	1661	303	384	449	287	311	286
10.	Kolín	1876	—	261	416	351	345	423
11.	Litomyšl	1644	256	276	290	268	183	172
12.	Mělník	1910	—	—	—	—	—	171
13.	Náchod	1897	—	—	—	—	286	251
14.	Pelhřimov	1871	—	159	289	256	163	182
15.	Plzeň (pobočky I.—IV. tř. při g.)	1910	—	—	—	—	—	150

Čís.	Sídlo střední školy	Rok založení	Návštěva žactva na ústavě ve šk. roce 1870	1880	1890	1900	1910	1914
16.	Praha, Křemencova ul.	1871	—	600	425	382	405	568
17.	Praha, Truhlářská ul.	1874	—	332	483	396	335	392
18.	Praha (Libeň) VIII.	1907	—	—	—	—	—	231
19.	Rokycany	1873	—	41	—	91	165	168
20.	Roudnice	1877	—	124	191	203	253	199
21.	Slaný	1658	55	149	249	181	225	231
22.	Smíchov	1883	—	—	226	293	271	400
23.	Vinohrady Král.	1912	—	—	—	—	—	411
	C. Reálky.							
1.	Boleslav Mladá	1899	—	—	—	111	408	343
2.	Budějovice	1884	—	—	196	479	486	432
3.	Hora Kutná	1857	348	362	305	403	360	289
4.	Hradec Králové	1870	128	326	305	456	407	398
5.	Jičín	1860	193	223	249	438	447	290
6.	Karlín	1874	—	296	417	496	415	365
7.	Kladno	1900	—	—	—	—	311	297
8.	Kostelec n. Orl.	1897	—	—	—	182	216	216
9.	Louny	1896	—	—	—	245	269	364
10.	Nymburk	1903	—	—	—	—	381	342
11.	Paka Nová	1910	—	—	—	—	—	137
12.	Pardubice	1863	331	383	421	429	454	418
13.	Písek	1860	233	274	236	506	410	483
14.	Plzeň I.	1863	371	—	122	594	473	409
15.	Plzeň II.	1906	—	—	—	—	222	322
16.	Praha I.	1897	—	—	—	316	396	353
17.	Praha II.	1849	560	577	598	562	628	596
18.	Praha III.	1892	—	—	—	434	592	471
19.	Praha VI.	1913	—	—	—	—	—	32
20.	Praha VII.	1902	—	—	—	—	437	491
21.	Příbram	1904	—	—	—	—	461	300
22.	Rakovník	1833	132	223	241	355	362	307
23.	Sušice	1906	—	—	—	—	186	204
24.	Tábor	1900	—	—	—	—	402	276
25.	Třebová Česká	1909	—	—	—	—	49	152
26.	Turnov	1908	—	—	—	—	134	244
27.	Vinohrady Král. I.	1895	—	—	—	640	758	630
28.	Vinohrady Král. II.	1911	—	—	—	—	—	173
29.	Vršovice	1908	—	—	—	—	96	321
30.	Žižkov	1897	—	—	—	248	525	590

Přirovnáme-li, kolik středních škol pro mužskou mládež nyní máme, k jich počtu z let šedesátých minulého století, rádi doznáváme, že za půl století střední školství české rozkvetlo. Svědčí o tom 21 gymnasií humanitních, 23 reálných gymnasií typu A, 30 reálek — celkem 74 středních škol. Zkoumáme-li však, kým byly školy ty zakládány, shledáme, že z 21 gymnasií založeno bylo českými obcemi 12, státem 9 ústavů; z 23 reálných gymnasií založeno bylo českými obcemi 16, státem 7 ústavů; z 30 reálek založeno bylo českými obcemi 15, státem také 15 ústavů. Všimneme-li si dále, že v královsví Českém stát jest zakladatelem toliko 31 českých středních škol, že však v témže království založil 37 německých škol[1]) středních, dovedeme usouditi, jak velikou mravní cenu má obětivost českých obcí pro naše kulturní zájmy. Šli jsme i tu za heslem »Vlastní silou«. Bez našich obcí, které daly vznik 43 českým školám středním a nakládaly na ně až do vysílení, bez nadšení mužů, kteří stáli v čele obecní správy v českých městech a ve vzdělání viděli nejbezpečnější záštitu národnosti, nebyli bychom se domohli toho stupně kulturního, na kterém se nacházíme.

Že bychom se kdy dopočítali úplné sumy nákladu obcemi věnovaného, nelze doufati. Přibližně spočten náklad ten v záslužné studii Proškově,[2]) která první soustavně do pravého

---

[1]) Z 32 německých gymnasií a reálných gymnasií bylo státem založeno 24, od obcí do státní správy převzato 8 ústavů; z 16 německých reálek bylo státem založeno 13, od obcí převzaty 3. Byl tedy náklad německých obcí nepoměrně snesitelnější a výhoda jejich na bíledni.

[2]) Stenogr. protok. druhého sjezdu českých měst 26.—28. září 1908; náklad na školy střední, str. 257—278. Nesnáze přesného počtu vyvěrají z věci samé. Na př.: v Táboře a Kolíně vystavěny byly budovy pro hlavní školu, později umístěny v nich střední školy. Kutná Hora stavěla již dvě budovy pro reálku; po prvé r. 1857 nákladem 120.000 K. Budova litomyšlské reálky dána byla škole řemeslnické. Někde počítaly obce též cenu staveniště, jinde však k jeho ceně nehleděly. Budova reálky v Budějovicích za 193.043 K je z peněz Matičních. Ani ceny nákladu nejsou vždy shodny; na př. Domažličtí počítají si u Proška stavební náklad na 117.000 K, ale úřední zpráva zná cenu 70.574 K;

světla postavila otázku českých středních škol po stránce finanční. Podle Proška obce české věnovaly na budovy pro střední školy (G. R.-G. R.): 13,687.294 K, do r. 1908 pak na vydržování ústavů těch 19,420.140, úhrnem 33,107.414 K.

Je to skutečně suma, před kterou — jak Prošek právem dí — »musíme se zastaviti! Hledí z ní sice síla, s jakou česká města bránila jednak školy staré a zakládala nové, když stát sám tak činiti se zdráhal, ale na druhé straně vzbuditi musí trpkost, uvážíme-li, že tyto oběti nacházíme vždy jen na straně české.« Nikoli jen trpkost, nýbrž zahořklost v mysli i srdci, když si vzpomeneme, že byly doby, kdy z přebytků školských v království Českém mohly se české střední školy zakládati, že však přebytků těch užívalo se již před sto lety na uhrazování nákladu na střední školy v jiných korunních zemích[1] .....

Buď jak buď; oněch čtyřicet moderně zřízených stánků vědy a umění, které po vlastech českých obcemi byly vybudovány v posledním čtyřicetiletí, svědčí příštím věkům, čeho je schopna česká láska ke škole. Ta srdcím našim bude tím dražší a vzácnější, připomeneme-li, že stát za totéž období pro české střední školy postavil toliko jedenácte nových budov.....

Nepopěrná tudíž jest zásluha českých obcí, že se postaraly o rozkvět českého středního školství po stránce kvantitativní. S nimi souhlasně ruku v ruce pracoval druhý ještě činitel, aby česká škola střední vynikla také po stránce kvalitativní. Tím činitelem předůležitým bylo učitel-

---

Pelhřimovskou budovu odhadl úřední zpravodaj za 276.000 K, u Proška uvádí se její cena 300.000 K. O Vinohradském gymnasiu u Proška je cena 379.018 K, podle jiných 250.000 K; adaptace Mělnické budovy 51.773 K, novostavba Berounská v ceně 600.000 korun a j. jsou dalšími doklady obětí obecních.

[1]) Srov. dr. K. Wotke, Beiträge zur österr. Erziehung- und Schulgeschichte, XV. svaz. 1914, str. 154. Roku na př. 1792 bylo v království Českém pro střední školy hotově 158.449·42 1/3 zl. čili 316.898·85 K, spotřeba činila 130.374·11 5/8 zl. čili 260.748·26 K, přebytek 28.075·31 zl. čili 56.140·59 K věnován byl na střední školy v zemích alpských.

stvo. Upravení a schválení učebných osnov pro střední školy vyžadovalo na profesorstvu námahy a zkušeností nikoli všedních, nýbrž na hloubce vědění a na znalosti světa založených; s tím souvisela organisace knihoven profesorských a žákovských, úprava a zřizování kabinetů, vydávání pomůcek učebných, s tím souviselo též opatřování a schvalování vhodných učebnic, jichž skladatelé z řad profesorstva podjímali se prací úmorných, aby se světu prokázalo, že české učebnice[1]) vynikají původností a důkladností po stránce věcné i slohové. Bez lásky a nadšení nebylo by se dařilo dílo tak obsáhlé; vědomí, že chystá se hojná žeň příštím generacím, bylo pružinou duchu při krušné práci již ochabujícímu. A co bylo překážek, o nichž nyní ani tuchy není, a byly překonány!

---

[1]) Za půl století vyrostla obsáhlá pedagogická literatura středoškolská. Tu lze vzpomenouti jen základních prací; pro český jazyk Bartošova Skladba od let sedmdesátých výtečně sloužila potřebám vzdělání mluvnického, dočekavši se za života autorova sedmera vydání; po něm dr. Jana Gebauera mluvnice česká pro střední školy (Nauka o slově, 1890, Skladba) postavila vyučování mluvnici české na nezvratné základy vědecké. Poslední zpracování obstaral V. Ertl. Malá Slovesnost (1880), původně od J. Kosiny a Fr. Bartoše vydaná, od pátého vydání (1895) upravovaná od Fr. Bílého a Leandra Čecha, stala se vzácným zdrojem estetického vzdělání, jehož se tak hojnou měrou dostává mládeži již na střední škole. V nižších třídách čítanky české, jež vydali Fr. Bartoš, Václ. Petrů, Frant. Vykoukal, Jan Kabelík, podávajíce svěží výběr z květů domácího písemnictví, zvýšily snahu o vytříbení mluvy mateřské cestou praktickou; na vyšším stupni Výbory z české literatury od Jana Pelikána, Jos. Grima a Antonína Truhláře (1886—1898), později vzhledem k novým osnovám Čítanky (I.—IV.) V. Ertla, J. Grima, J. Vlčka, J. Máchala, s rukovětí literatury (Ertl, Vlček, A. Pražák), podobné Čítanky a Rukověti dr. Jana V. Nováka jsou dokladem úžasného pokroku všeho vyučování mateřskému jazyku. Pozná to i laik, přirovná-li mluvnice a čítanky české nynější k učebnicím před r. 1870. Podobně dálo se v ostatních předmětech školní učby. Německé učebnice Kunzovy a Faltysovy vystřídaly originelní knihy Julia Rotha a Františka Bílého, po čítankách Pospíchalových ujaly se pěkné čítanky Ant. Trnky, dr. Karla Veselíka, dr. Ign. Kadlece, Ant. Kašíka a Ježka. Haklovy a Vondruškovy překlady učebnic náboženských zaměněny původními pracemi, jež složili Šimon Pokoj a Antonín Podlaha; po

Jak o učebnice tak stejně horlivě starali se čeští profesoři o vhodné originální školní pomůcky. I na tom poli didaktické práce vynikli všestranností a důkladností neméně

---

výborné jinak latinské mluvnici Frant. Šohaje a Slovoskladu Václava Svobody následovaly mluvnice Jos. Kořínka a Frant. Hrbka (1891—94), cvičebné knihy-Petra Hrubého, nová vydání auktorů latinských od Dušánka, Jindř. Neuderta, Rob. Nováka, Rud. Knížete, J. Sedláčka, O. Jiráního; po znamenité mluvnici Jindřicha Niederle, Al. Vaníčka, G. Schulze, v novém zpracování Fr. Groha a Václ. Niederle uvésti dlužno vydání auktorů řeckých od J. Krále, Fr. Groha, Ed. Kastnera, Steinmanna, Hofmeistra, Říhy, Tom. Hrubého a j. Po učebnicích francouzských od Appelta, Herzera a Šuberta vznikly knížky Kubínovy, Fialovy, Pover-Vojtíškovy. Učebnice zeměpisné psali po Cimrhanzlovi a Janu Lepařovi dr. Ant. Tille, dr. Jindř. Metelka, dr. Fr. Brdlík, Jos. Vrabec, J. Kosina; učebnice dějepisné: Frant. Sobek, Rudolf Dvořák a Frant. Kameníček, Frant. Šembera (k novým vydáním upravuje Brdlík), dr. Jar. Vlach, J. Hýbl, dr. Bidlo, dr. Šusta a dr. Jos. Pekař; knihy matematické skládali: Frant. Fischer, Fr. Machovec, Jos. Šikola, Václ. Starý, Frant. Hromádko, dr. Em. Taftl, Alois Strnad, Alois Zdráhal, Fr. Hoza, Vincenc Jarolímek, po nových osnovách J. Červenka, M. Valouch, Bydžovský, J. Vojtěch, Sobotka a j. Učebnice přírodopisné po Janu Krejčím, Em. Bořickém a Ant. Fričovi vydali Frant. Rosický, Voldřich-Bayer, Polívka, Šafránek, Bernard, Smolař, knihy pro fysiku po Majerovi zpracovali Em. Leminger, Václ. Pošusta, dr. Jos. Theuerer, Fr. Reiss, dr. Jeništa, Brož-Petíra; v chemii po pracích dr. Fr. Hejzlara a Prok. Procházky následovaly učebnice Něměčkovy, Maškovy, Kastnerovy; v deskriptivní geometrii dlouho vévodil Vinc. Jarolímek, přibyli novější pracovníci Pithardt, Seifert a j.; v propaedeutice filosofické k pracím Dastichovým a Jandečkovým přibyly knihy Jos. Durdíka, Frant. Procházky, J. Slavíka, J. Kaprasa a dr. Frant. Krejčího.

O podmínkách, za kterých se knihy na střední školy připouštějí, bylo vydáno několikeré nařízení; nejdůležitější jsou vynesení ministerská ze dne 17. června 1873, čís. 10.523 (Věst. min. čís. 77); ze dne 15. srpna 1880, čís. 7320 (Min. věst. čís. 26); ze dne 25. prosince 1885, čís. 23.377 (Min. věst. r. 1886, čís. 5). O stabilitě učebnic vydáno vyn. 12. března 1902, čís. 3330. (Min. věst. čís. 21), podle něhož nejméně 5 let nesmí se vydání knihy měniti.

nežli žádoucí praktičností. Práci tu pokládali za svou čestnou povinnost.

Vizme však i jiné plody jejich literární práce, ať na poli krásného písemnictví, ať na poli přísné vědy, abychom se přesvědčili, že není oboru, ve kterém by nebyli čeští profesoři dokázali svou zdatnost uměleckou a vědeckou. A což v životě společenském a spolkovém! Ať to byly cíle osvětové nebo humanitní, vždy při organisaci práce společné mezi prvními pracovníky přihlašovali se borci z jejich řad. Komu by nebyla známa jména v dějinách osvětové práce národní: Bayer, F. Bílý, Al. Jirásek, Jos. Klenka, Kar. Kučera, J. Lukavský, dr. Jindř. Metelka, Václ. Starý, Al. Strnad, O. Wagner, Fr. Vykoukal, Jarosl. Zdeněk, a j. aj.?

Však největší a hlavní dílo pracovníků bylo ve škole. O té činnosti věčné paměti hoden jest úsudek znalce nad jiné povolaného. Když zemský školní inspektor Václav Svoboda r. 1877 z úřadu svého odcházel, pronesl se o práci učitelů středoškolských takto: »S nelíčenou a srdečnou radostí jest nám vyznati, že akademická omladina jest pravou chloubou naší, že málokterému národu dopřáno jest, těšiti se z takového, pro všechno, cožkoli krásné a vznešené, nadšeného, vlasti a mateřštiny své milovného studenstva. I tážeme-li se, kdo má největší zásluhu o vychování tak výborného studentstva českého, jsou to slavní sborové profesorští na školách středních zaměstnaní. Jak mnohé těžké a namáhavé práce nezbytno podnikati jim po celých 7 a 8 let, aby z nedospělých hošíků vypěstovali řádné jinochy, aby vybrousili jejich rozum, zušlechtili srdce a ku všemu dobrému naklonili vůli; vůbec aby vzdělali jejich mravný charakter tak, aby jinochové tito, vystoupíce ze středních škol, dospěli někdy v moudré, statečné, spravedlivé a poctivé muže, kteří by přinášeli štěstí, blaho a požehnání stům, anobrž i tisícům svých spolubratří.« Úsudky povolaných odborníků a nástupců Svobodových, Jana Ev. Kosiny, V. Kotsmícha, E. Kastnera jsou ještě v paměti vrstevníků.

Aby profesorstvo české ve veřejnosti uhájilo své stavovské cti a stavovských prospěchů hmotných, o to se stará též spolková organisace. Ústřední spolek českých profe-

sorů, úsilně pracující přes čtvrt století; sjezdy stavovské v Hradci Králové, Chrudimi, Kolíně, Litomyšli, Brně a dva sjezdy v Praze ukázaly zároveň sílu středoškolského učitelstva a upevnily přesvědčení, že s ním jako vydatným a důležitým činitelem v životě našem občanském musí se počítati.

ε) *Dívčí lycea.* Tolik o středních školách pro mládež mužskou. M l á d e ž i d í v č í, po vyšším vzdělání toužící, dosud jest urovnávati cesty a cestičky k tomuto cíli vedoucí. Je zajisté žádoucno, »aby dívka, postavena jsouc na roveň hochu, směla navštěvovati společně s ním ústavy, poskytující všeobecného vzdělání, a za tím účelem aby státní správa vyučovací připustila zásadně veřejnou koedukaci na všech středních školách a jim naroveň postavených ústavech a tím samým ovšem i na školách vysokých«. Tato část resoluce druhého sjezdu českých měst,[1]) jednomyslně přijatá, trefně vyjadřuje přání a názory české intelligence na otázku vyššího vzdělání dívčího. Je to projev tím cennější, ježto naproti tomu na anketě, svolané ministerstvem kultu a vyučování na lednové dni téhož roku 1908, o vzdělání dívčím řeč se nerozpředla.

Vládní kruhy k otázce dívčího vyššího vzdělání zaujaly zvláštní stanovisko na základě separatismu. Jiný životní cíl vyžaduje též jiné přípravy. Odtud po jejich názoru jest lépe míti zvláštní školy střední pro dívky a zvláštní pro hochy. Vynesením ministerským ze dne 11. prosince 1900,[2]) vydán byl provisorní statut a učebná osnova pro š e s t i t ř í d n í d í v č í l y c e a zároveň s předpisem o zkouškách kandidátek lycejního učitelství. Statutem tím umožňovalo se přetvoření vyšších dívčích škol v jednotný typ lyceí, která udílejí vyšší obecné vzdělání dívkám na podkladě moderních řečí a literatur, avšak vedle toho připravují také pro samostatné povolání životní. Lycea zřizovati může kdokoli, země, obec, společnost i jednotlivec. Statut lyceí potřebuje úředního schválení: lycea, která všem požadavkům vyhovují, dostávají od ministerstva právo veřejnosti a jsou za v e ř e j n á

---

[1]) Stenogr. protok. str. 277, z r. 1908.

[2]) Čís. vyn. 34.551 M. K. V. Viz Věst. min. 1900 čís. 65, str. 543—574.

uznávána. Vyučuje se na nich náboženství, moderním jazykům (1. vyučovacímu jazyku, 2. jazyku francouzskému nebo druhému jazyku zemskému), zeměpisu, dějepisu (hlavně dějinám kulturním a dějinám umění), matematice (algebře i geometrii), vědám přírodním (přírodopisu i fysice), kreslení s geometrickým rýsováním a psaní. Předměty nepovinné jsou: ženské ruční práce, zpěv, tělocvik, těsnopis a domácí hospodářství.

Co do složení, připouštělo se lyceum také založené na pokračování dívčí školy měšťanské, tedy tříleté, osnovou se rovnající IV.—VI. třídě lycejní. Do první třídy přijímají se dívky aspoň desítileté na základě přijímací zkoušky; přestupuje-li dívka z III. třídy školy měšťanské do lycea, jest jí rovněž podrobiti se zkoušce přijímací. Žaček v jedné třídě nejvýše 40 lze umístiti; školné a jeho výše stanoví se podle poměrů. Na lyceích se zavedla též zkouška dospělosti, zpočátku podle vynesení ministerského ze dne 3. října 1901,[1]) která však nově upravena byla vynesením ze dne 31. března 1908,[2]) a absolvovaným lyceistkám přiřknuta jaksi oprávněnost k dalšímu studiu.

Podle předpisu z roku 1901 měla zkouška dospělosti dvě stadia, písemní a ústní.

Písemních prací konati bylo pět: *a)* práci z jazyka vyučovacího, *b)* svobodné tema rázu výpravného, popisného nebo líčícího v jazyce francouzském nebo překlad z jazyka vyučovacího na jazyk francouzský, *c)* překlad z francouzštiny na jazyk vyučovací, *d)* překlad anebo volné tema v jazyce zemském, *e)* řešení 4 úkolů z arithmetiky ve spojení s geometrií. Žákyním externím přibývala ještě práce z kreslení. Ústní zkouška, řízená zemským školním inspektorem anebo jeho zástupcem, před komisí, k níž náleželi učitelé šesté třídy a učitelé přírodopisu v třídě páté, týkala se: jazyka vyučovacího, jazyka francouzského, anglického nebo druhého zemského jazyka obligátního, zeměpisu, dějepisu, matematiky, fysiky a somatologie. Dispense v žádném před-

---

[1]) Čís. vyn. minist. 27.915. Min. Věst. 1901, čís. 39, str. 381—390.
[2]) Čís. vyn. minist. 15.667. Min. Věst. 1908, čís. 23, str. 231—242.

mětě se nepřipouštěly. Na vysvědčení o zkoušce dospělosti byly známky ze všech předmětů označeny.

Se změnou zkoušky dospělosti na školách středních souvisela též změna její na lyceích. Nový řád zkušebný vydalo nařízení ministerské ze dne 31. března 1908.[1]) Písemné práce redukovány; zůstalo jen volné tema z jazyka vyučovacího, které ze tří daných a určených temat si lze vyvoliti, *b)* práce z jazyka francouzského, *c)* z anglického ev. německého jazyka. Ústní zkouška má čtyři předměty: jazyk vyučovací, druhý živý jazyk, dějepis se zeměpisem a fysiku. Vysvědčení o vykonané zkoušce má rovněž jen obecný posudek, zdali zkouška dospělosti vykonána s vyznamenáním, či všemi hlasy nebo většinou hlasů vyslovena-li dospělost. Pro vysvědčení lyceální absolventkám s vysvědčením o zkoušce dospělosti přiznány byly tyto výhody:

a) jsou oprávněny ke zkoušce pro úřad učitelky lycejní, když v předpisu, o zkoušce té vytčeným, ostatním podmínkám bylo od kandidátky vyhověno, a to pro čtyři skupiny: *α*) pro jeden moderní jazyk a jazyk vyučovací (francouzský, nebo německý neb anglický — a český), *β*) pro zeměpis a dějepis, *γ*) pro matematiku, přírodopis a fysiku, *δ*) pro kreslení a geometrické rýsování;

b) jsou oprávněny k studiím universitním jako mimořádné posluchačky na fakultě filosofické, za podmínek, vyslovených v čl. 7. nařízení minist. ze dne 23. března 1897;[2])

c) mohou přestoupiti do III. eventuelně IV. ročníku ústavu ku vzdělání učitelek, mají-li přiměřený věk a prokáží-li přijimací zkouškou potřebnou znalost hudby, zpěvu, tělocviku a ženských ručních prací;

d) mohou s některými úlevami konati zkoušku dospělosti na ústavě ku vzdělání učitelek s menšími výhodami;

e) mohou býti připuštěny k povolání lékárnickému.

---

[1]) Čís. naříz. 15.667; viz Min. Věst. 1908, čís. 23, str. 231—242.

[2]) Čís. nař. min. 7155; Min. Věst. 1897, čís. 19, str. 217. Všecka nyní platná nařízení a vynesení o dívčích lyceích najdou se ve sbírce Dr. V. Halma a Dr. G. Schilling, Die Mittelschulen Oesterreichs. I. Bd. (Vídeň a Praha 1912) str. 803—868.

f) k učitelství stenografie, k učitelství jazyka francouzského neb anglického na školách měšťanských nebo na ústavech ku vzdělání učitelek. Absolventkám čtvrté třídy veřejných lyceí dovolilo ministerstvo obchodu, že mohou se přijímati do praxe poštovské a telegrafní.

Když pak vynesením ministerským ze dne 14. června 1912[1]) vydán byl definitivní statut a normální osnova lyceím, stalo se patrno, že absolventkám lyceí nebude přístupno studium vědecké na vysokých školách, že ani samo učitelství lycejní není jim zabezpečeno; i nastalo v nazírání na účel a cíl dívčích lyceí vystřízlivění. Po čem u nás se toužilo, aby totiž dívkám studium vysokoškolské bylo umožněno — toho lycea podle poslední své úpravy zaručiti nemohou. Dívčí lycea, zakládaná jednak městy, jednak společnostmi, ve svém vývoji se tudíž zarazila. V školním roce 1911—12 bylo českých dívčích lyceí devět:[2]) 1. v Praze u Voršilek, 2. na Smíchově (městské), 3. v Praze-Holešovicích, 4. v Budějovicích, 5. v Chrudimi (městské), 6. v Jičíně, 7. v Hradci Králové (městské), 8. v Král. Vinohradech, 9. v Plzni (městské); žákyň na nich bylo úhrnem 1377.

Za konečnou metou dívčích snah — za studiem vysokoškolským — dali se přátelé té spravedlivé myšlenky jinou cestou. Jestliže k síním universitním jediným klíčem jest vysvědčení dospělosti z některého typu střední školy, což jiného tu bylo na snadě, než že uvažováno, který z nich byl by lyceím nejvhodnější. Z úvahy vyplynulo poznání, že reformní reálné gymnasium typu B, založené v nižších třídách na základech nižší reálky a přibírající teprve ve vyšších třídách obligátní latinu, nejlépe se hodí k tomu, aby přijetím jeho osnovy stala se lycea střední školou a přezvána byla v reformní reálná gymnasia typu B. Za tím heslem jde práce posledních dní. Normální statut dívčích lyceí a osnova učebná

[1]) Min. čís. 27.344. Věst. min. 1912, čís. 24, str. 301—331.

[2]) Německá lycea v Čechách tou dobou byla čtyři: v Praze, Budějovicích, Liberci a Plzni. Na nich zapsáno celkem 639 žákyň. V Haliči bylo dívčích lyceí 13, veskrze soukromých, na nichž zapsáno 1619 žákyň. Na Moravě české Vesnino v Brně (307 žákyň) německá v Brně, Jihlavi, Mor. Ostravě a Znojmě.

z r. 1912 bude, jak se podobá, vnucen všem vyšším dívčím školám, které pečují o vyšší dívčí vzdělání bez přípravy pro určitý obor povolání životního.[1])

4. Školy menšinové: konfessijní a národnostní. Vyučování soukromé.

Vydáním říšského zákona školního regulovány byly starší předpisy o vyučování soukromém a zvláště konfessijním. Každý občan státní má právo zřizovati soukromé ústavy vychovávací a vyučovací, má právo na nich též učiti, když podle zákona prokáže, že jest k tomu způsobilý. Tak zřejmě ustanovuje čl. 17. základních zákonů státních ze dne 21. prosince 1867 č. 142. Podle čl. 15. téhož zákona má také každá církev a společnost náboženská, státem uznaná právo, ústavy, fundace a fondy k potřebám náboženství, vyučování a dobročinnosti ustanovené držeti a jich užívati, jest však jako každá společnost podrobena obecným zákonům státním. Vzhledem k tomu připouští čl. 4. říšsk. zákona ze dne 25 května 1868 č. 48 ř. z., aby každá církev nebo společnost náboženská zřizovala a ze svých důchodů vydržovala školy k vyučování mládeže své víry. Školy takové, sloužíce menšině obyvatelstva podle vyznání, jsou menšinové školy konfessijní. Avšak článek 17. základních zákonů státních platí také vzhledem k čl. 19., podle něhož všichni národové v státě mají rovné právo a každý národ má neporušitelné právo chovati a vzdělávati národnost i řeč svou ve škole. Kde v jazykově smíšených obcích není o vzdělání školní pro dítky menšiny obyvatelstva veřejnou školou postaráno, tam může jednotlivec nebo spolek zříditi menšinovou školu národnostní na žádost rodičů nebo zástupců dítek podle občanského zákoníka oprávněných. Oboje tyto školy a ústavy jsou však podrobeny zákonům o vyučování vydaným a postaveny jsou pod dozorství státní. Jejich představení odpovídají úřadům z toho, že řád a zákon na nich se zachovává. Hledí-li se k vy-

---

[1]) Přehled týdenních hodin vyučovacích na lyceích viz min. věst. 1900, str. 543, a 1912, str. 301 a násl.

držovatelům jejich, k spolkům, společnostem, jednotlivcům, nazývají se školami soukromými, poněvadž vyučování na nich opatřuje se z prostředků soukromých.

Soukromé ústavy vyučovací pro mládež menší a mládež ve věku školou povinném (opatrovny, mateřské školy, obecné a měšťanské školy) mohou se zříditi, když *a)* představení a učitelé jejich mají zákonitou způsobilost, která se vyhledává při učitelích škol veřejných téhož druhu, *b)* a prokazují bezúhonné chování mravné; *c)* když osnova vyučovacií a vnitřní zřízení ústavu vyhovuje pedagogicko-didaktickým a hygienickým požadavkům, ustanoveným pro školy veřejné. Bylo-li těmto podmínkám vyhověno, a byl-li podán průkaz o prostředcích pro vydržování nezbytných, zemský úřad školní nemůže odepříti potřebného povolení. Srovnává-li se zřízení a účel vyučovací se zřízením a účelem školy veřejné, může ministr kultu a vyučování propůjčiti takovým soukromým ústavům právo, vydávati vysvědčení, která mají touž platnost jako vysvědčení škol veřejných.[1]) Právo to může býti ústavu odňato, nešetří-li se na něm platných zákonů; vyskytne-li se nějaká závada mravní, má zemský úřad povinnost ústav takový zavříti.

Na počátku platnosti nových zákonů v roce 1870--71 bylo v Čechách českých soukromých škol 23 s právem veřejnosti, 59 bez práva veřejnosti; do škol prvé skupiny chodilo 1196 hochů, 2327 dívek; do škol druhé skupiny 2730 hochů, 3065 dívek.[2]) Tehdy byly soukromé školy konfesijní. Protestanté totiž, odvolávajíce se na právo říšským základním zákonem zaručené, prohlásili školy své při vydání zákona

[1]) Srov. říš. zák. škol. ze dne 14. května 1869 čl. 68—73. U Čelakovsk. XIII. str. 96 a násl. Viz též studii Frant. Bělehrádka: Školství menšinové a Ústřední Matice Školská. Čes. polit. díl V., str. 335—433. Havelka, Protestantské školství v Čechách a na Moravě. Praha 1910.

[2]) Soukromých škol německých bylo tehdy s právem veřejnosti 39, bez práva 107; do škol prvé skupiny chodilo 1261 hochů, 2251 dívek; do škol druhé skupiny 2105 hochů, 2804 dívky. Utrakvismus tehdy byl na 30 školách ještě a to na 11 s právem veřejnosti a na 19 bez práva veřejnosti.

školního za soukromé. Avšak během doby lahodil jim jednak interkonfessijní ráz moderní školy obecné, jednak také donucoval je finanční náklad na úpravu platů učitelských, kterou byli by musili provésti, že smířili se s rázem veřejné školy obecné a začali školy své slučovati se školami veřejnými, zejména když zůstávala jim povinnost přispívati na školu veřejnou vedle starostí o školu vlastní. Úprava platů učitelských dotkla se vážně soukromých škol konfessijních, poněvadž mnoho dovedných učitelů odcházelo na školy veřejné a docházelo tam lepšího opatření. Na záchranu svého školství konfessijního podnikala církev evangelická zvláštní kroky. O dorost učitelský pečovati měl evangelický učitelský ústav v Čáslavi, který 16. listopadu 1871 byl zřízen a 11. listopadu 1872 slavnostně otevřen; při něm zřízena byla pro chovance stipendia se závazkem, že po absolvování působiti budou na školách evangelických. Osnova vyučovací a všecko zřízení bylo jako na ústavech státních. Ale náklad na ústav a na stavbu budovy donutil vydržovatele přes všecku obětivost příslušníků dotčeného vyznání k redukci ústavu. Přípravka zrušena, na jejím místě zřízena dvojtřídní škola cvičná a na ústavě, do něhož se chovanci střídavě vždy druhým rokem přijímají, koná se vyučování ročně jen ve dvou ročnících tak, že v jednom roce vyučuje se v prvním a třetím ročníku, roku pak následujícího ve druhém a čtvrtém ročníku. Vynesením ministerstva kultu a vyučování ze dne 7. července 1883, č. 10.427 propůjčeno bylo ústavu právo veřejnosti. Počet 24—26 chovanců byl by snad potřebám škol evangelických dostačoval, ale chovanci, vyšedše z ústavu, raději uchylovali se na školy veřejné. A tak z příčin tuto pověděných zavřely své soukromé školy Nebužel, Mělnické Vtelno, Vysoká, Bošín, Libice, Krakovany, Bolehošť, Velká Bělč, Senice, Čermná, Borová, Moraveč, Strměchy — školy pro žáky evangel. reformované; Černilov, Křížlice, Opatovice, Trnávka — školy pro žáky evang. augsburské. Hledě k dvojímu zatížení poplatkem na školy dr. Jaromír Čelakovský usiloval o úlevu pro evangelíky a způsobil, že od r. 1886 dostávalo se jejich školám zemské subvence. Škol těch nepřibývalo; r. 1892 bylo jich v českých školních okresích 10 pro žáky ev. augsbur-

ského, 41 pro žáky reformovaného vyznání. Byly nutné jako školy obranné; udržují se dnes v obcích, kde jest obyvatelstvo evang. vyznání ve většině a kde má svou správu duchovní.

Také náboženské společnosti vyznání římsko-katolického zakládaly a vydržují své školy soukromé. R. 1892 byly katolické školy v Čechách 4, německých 11. Počet jejich roste, avšak ve zprávách c. k. zemské školní rady se neudává, kolik z nich je českých a kolik německých. Roku 1900 bylo jich 39, roku potomního již 42. Škol soukromých pro žactvo vyznání israelského ubývá; roku 1892 bylo jich v českých okresích 92; roku 1900 počítáno jich 36, o rok později 34. Zjev ten objasňují poměry politické a národnostní; obyvatelstvo vyznání israelského assimiluje se k národnosti buď české nebo německé, a zříkajíc se konfessijních škol, posílá dítky své do škol veřejných, vědouc, že o náboženské vyučování všech státem uznaných vyznání je na obecné škole náležitě postaráno, jakmile přes 20 příslušníků toho kterého vyznání v škole obecné se vyskytne. Otázka konfessijní ve školství pozbývá ostrosti; volnost zřizovati si školy pro žáky své víry mají všecky státem uznané konfesse. Volnosti té raději užívají pro zakládání škol vyšších, zvláště dívčích. Již od škol. roku 1877—78 otevřel a vydržuje horažďovický mateřinec kongregace chudých škol. sester se svolením ministerským ústav ku vzdělání učitelek u sv. Anny v Praze, zařízený jako učitelský ústav čáslavský, kde střídavě se vyučuje jeden rok v lichých, druhý rok v sudých ročnících. Právo veřejnosti má ústav ten na základě minist. vyn. ze dne 20. července 1880, č. 10.914. V školním roce 1891 až 1892 klášter Voršilek v Kutné Hoře otevřel podobný ústav téhož zařízení, v škol. roce 1894—95 kongregace sv. Františka v Slatiňanech otevřela v Chrudimi soukromý ústav učitelek. K nim přibyly dva dívčí ústavy v Česk. Budějovicích (v klášteře Nejsv. Svát. a v klášteře sv. Josefa), městské ústavy v Plzni a Litomyšli a ústav v Kladně. Soukromou cestou jest o dorost učitelek pro školy obecné a pěstounek pro školy mateřské a učitelek industriálních postaráno nad potřebu. Dívky, jež rodičové do ústa-

vů těch posílají v naději, že dojdou opatření pro samostatnou existenci, čeká trpké zklamání. Roku 1910 napočetli jsme dívek na státním ústavě učitelském 173, na soukromých ústavech 1020; tehdy absolvovalo a zkoušku dospělosti vykonalo na státním ústavě 51 kandidátek, na ústavech soukromých 271 kandidátek; zdali lze 322 dívkám ročně opatřiti místa učitelek nyní, kdy přibývá nových škol velmi pomalu a kdy i na dívčích školách vzhledem k osobám učitelským připouští se a podporuje volná konkurence?

Soukromé ústavy mužské jsou řídké; v Bubenči[1]) zřízený ústav ku vzdělání učitelů kongregací školních bratří, přijímající výhradně kandidáty katolické, zápasí o své bytí od počátku (1908). Z národnostního důvodu založený ústav učitelský v Budějovicích prokázal za 10 let svého trvání, že jest ústavem nezbytným, průměrný počet chovanců 160—180 ročně že je stálým, a dříve přeplněný a na menší počet kandidátů zařízený ústav státní v Soběslavi sám pro český jih nedostačuje. Budějovický ústav, založený tamější místní maticí, konečně zabezpečen, když 1. lednem 1915 přešel do správy státní a stal se ústavem veřejným.

Zřizování soukromých škol středních, ať gymnasií, reálek neb reálných gymnasií, povoluje se podle provisorního zákona o soukromém vyučování ze dne 27. června 1850, čís. 5248, říš. zák. čís. 300. Představený ústavu i učitelé na něm zřízení[2]) musí býti rakouští státní občané, mravně i politicky zachovalí, zákonitou vědeckou způsobilostí, předepsanou pro tu kategorii školy střední, náležitě opatření. Jeho zařízení musí ve všech částech úplně se rovnati onomu, jaké na státních veřejných ústavech jest zavedeno. Právo takový ústav otevříti udílí ministerstvo kultu a vyučování, když všecky podmínky splněny, a když prokázáno, že vydržovatel má tolik prostředků, aby mohl náklad bezpečně uhrazovati. Soukromá střední škola podléhá státnímu dozoru, jenž zkoumá, zdali cíle vyučovacího se dosahuje v mezích platných

---

[1]) Nyní ve Sv. Janě u Berouna.

[2]) Srov. dr. Halma-Schilling, Die Mittelschulen Oesterreichs I., str. 5—11.

zákonů; nesmí vydávati vysvědčení, pokud stát nepřizná jí k tomu práva. Bez práva toho nemohou ani její žáci přestupovati na ústavy státní. Stát udílí soukromým středním školám právo veřejnosti, právo vydávati vysvědčení státně platná, právo konati zkoušky dospělosti, ano i právo reciprocity vzhledem k učitelstvu, jestliže soukromé střední školy nahrazují školu veřejnou a v ničem se neliší od státních škol veřejných.

Křížovým ohněm tohoto přísného zákona a ještě přísnější jeho praxí prošla většina českých středních škol. Jich zakladatelé a po dlouhou dobu neúnavní a obětiví vydržovatelé — školní obce české — zakoušeli jeho neúprosnosti a tvrdosti i tehdy, když přijímali podmínky, které si stanovil stát při přejímání ústavů do své správy. Vzpomeňme jen, že Kostelec n. Orl., Louny, Náchod, Rokycany zavázaly se zaplatiti úhrnnou částku 110.000 K, Králové Dvůr 190.000 K, města Kolín, Příbram platila po 8000 K přes 20 let, než jim příspěvek na polovinu snížen, Rakovník 12.000 K, Mladá Boleslav na gymnasium ročně 6600 K, na reálku 7000 K atd.[1]

Středních škol soukromých, které mají zřejmě vyslovený náboženský charakter v Čechách, užívají toliko katolíci. Z českých ústavů soukromých jediným jest katolické gymnasium arcibiskupské v Dejvicích.

Daleko mohutněji rozhodovala při zřizování soukromých škol palčivá otázka národnostní. Z péče o zachovávání jazyka mateřského rozkvetly po hraničných končinách menšinové školy národnostní. V naší říši duch 18. století, duch poněmčovací, ubírající prostřednictvím škol cizojazyčných

---

[1]) Pozoruhodný a spravedlivý je požadavek, přijatý r. 1908 na druhém sjezdu českých měst, aby správa státní všecky vydržovací příspěvky obcím zcela odpustila a obcím za propůjčení místností učebných 5% činžovní hodnotu budov obcemi zařízených ročně platila, jakož aby veškery nedoplatky paušální, které si stát při přejímání ústavů vymínil, správou státní byly prominuty a fondy, které obcemi byly státu odevzdány, aby byly vráceny. Srov. Druhý sjezd Č. M. sten. prot. str. 277 a násl.

životní mízu stromu národnímu, dosud není na dobro zažehnán. Jeho přízraky občas se ukazují brzy v tom, brzy v onom rouše. Že odporuje samé lidské přirozenosti a důstojnosti, není třeba dokazovati. Že usiluje o vyhlazení národního našeho jazyka, kdo by ještě pochyboval? A jazyk — toť národa duše! ..

Čechové, kteří mohou obstáti v zápase světovém jen tehdy, jsou-li vyzbrojeni všemi přednostmi lidského ducha a vedle toho naplněni hřejivou láskou k svému původu, k svému přirozenému jazyku, trpí tím, že mnozí našinci se národu svému odcizují, buď vinou svou aneb násilím jsouce k tomu naváděni. Odrodilství v malém národě rovná se zhoubné rakovině na zdravém těle. Co škody, mravního i právního zla nám působí našinci, jimž cizí kultura byla a jest milejší než vzdělanost získaná českým jazykem, domnívajíce se, že mohou z osobních choutek a prospěchů měniti svou národnost po otcích zděděnou podle poměrů, v nichž žijí! A jak veliké rány nám zasazují nepřátelští veřejní činitelé tam, kde z důvodů jakýchkoli odpírají příslušníkům našeho národa českou školu, neštítíce se ani surového násilí! V takových případech nezbývá národu našemu, než aby pomáhal si pod heslem svépomoci sám a budoval školy menšinové na důkaz, že hodlá pevně na tom státi, aby v mezích platných zákonů stalo se českým rodičům a dětem po právu.

Představitelem i vykonavatelem nesnadného toho úsilí za právo školy národní pro české menšiny jest Ústřední Matice Školská.

Vznik její jest znám. Když roku 1879 vstoupili čeští poslancové do rady říšské a vláda Taaffova slibovala, že Rakousko bude bezpečným útočištěm všech v něm bydlících rovnoprávných národů, obávali se Němci, že nebude se dařiti jejich snahám ve veřejném školství a v červnu 1880 založili školní spolek (Schulverein), stýskajíce si, že »vyrůstají tisíce německých dětí v okresích jazykově smíšených bez německých škol a ztrácejí se německému národu«. Stesk ten způsobil v našich řadách podiv; měli jsme až příliš v dobré paměti, kterak školní rada Maresch, ministři Hasner a Stremayr o zřizování německých veřejných škol se zasloužili, povolujíce je přes noc i tam, kde německých dětí nebylo. Nám

podkládány byly úmysly podvratné a tužby po české škole pro české děti prohlašovány za rejdy politické... Prohlédli jsme a poznali, že prodlením nedlouhé doby ztrácíme obec za obcí, že ubývá nám české půdy vlastním nedbáním. Proto za heslem svépomoci z krajinských školních matic, které záslužné dílo konaly v Budějovicích, Litoměřicích, Prostějově, Brně, Olomouci a jinde, vyrostl školský spolek národní — Ústřední Matice Školská. Dne 5. prosince 1880 byl ustaven. U jeho kolébky stáli Jos. Král, Václav Kredba, J. Kořán; prvním starostou byl dr. Frant. Lad. Rieger; první stanovy spolkové zdělány podle stanov Schulvereinu, činnost spolkovou vymezujíce pro oblast celého Rakouska. Schulverein těšil se přízni německých soukmenovců v říši, těšil se podpoře mocných kruhů vládních. Naše Matice výhradně odkázána na pomoc z řad našinců. Úkolem jejím jest chrániti českou vlast a ujímati se české siroby národní, aby haluze na českém kmeni neodumíraly... Dosahuje ho, zřizujíc české školy všelikerého druhu všude tam, kde volání po veřejné škole, kde hlas zákona, zaručujícího každému vzdělání a vychování v mateřském jazyce, bývá umlčován a utlačován. Ústřední Matice Školská, zřizujíc všecky školy, od opatrovny po školy odborné, vykonává důležité a neocenitelné dílo národní.

Ale není útočnou, není výbojnou. Krásně to pověděl třetí starosta její Frant. Kneidl: »Jen českému dítěti otvírá přátelskou náruč svou, jen pro českou duši zřizuje svatyně školní; její snahy jsou nezištné a lidumilné, její práce opravdu kulturní. Nikdy nezatoužila po cizí državě, brání a chrání jen svou državu vlastní, nejdražší ideální statky člověka: národnost a jazyk mateřský. Ve své škole neklade dítěti nejprve do ruky mluvnici cizího jazyka, ale hned při vstupu přes práh školní rodným slovem dotýká se rozumu a srdce dítěte, otvírá mu zdroje vědění a duši jeho nad hrudu zemskou povznáší k ideálům pravdy, dobra a krásy.«[1])

Za 25 let svého trvání zřídila Matice a otevřela v Čechách 32, na Moravě 21, v Slezsku 5 opatroven; obecných škol pak

---

[1]) Řeč při valné hromadě Ú. M. Š. 24. dubna 1906, Věst. Ú. M. str. 128—155.

celkem 82, a to v Čechách 69, na Moravě 9, ve Slezsku 4. Střední školy založila Matice hlavně na Moravě a v Slezsku: jsou to: gymnasia v Opavě (1883—4), Uherském Hradišti (1884), Místku (1895), Zábřehu (1896), Výškově (1899); reálky v Hodoníně (1894), Lipníku (1895), Litovli (1901) a Olomouci (1902); ústav učitelský v Polské Ostravě (1905) a obchodní akademii v Brně (1895). V Čechách r. 1884 pomáhala otevříti českou reálku v Budějovicích,[1]) pro niž se postavila účelná budova nákladem 185.724 K.

Za dvacet pět let ve 109 obcích vzniklo 152 ústavů školních péčí a nákladem matičním. Tak na své vlastní půdě mezi svými a pouze u svých podepřela vývoj národní a posílila důvěru v jasnější a šťastnější budoucnost. Bez jejího úsilí nebyly by vznikly ze soukromých českých škol veřejné školy národní, počtem na padesát, pro něž za více než půl milionu korun zbudovala útulné stánky.[2])

Veřejné školy národní její zásluhou i obětí dostaly obce: roku 1884—5: Bezděčín, Liberec, Prachatice, Sulislav a Nýřany; roku 1885—6: Český Krumlov, Duchcov, Litoměřice dočasně;[3]) r. 1886—7: Trutnov dočasně; r. 1888—9: Nový Osek, Česká Kubice, Hroby, Čouš u Mostu; r. 1890—1: Most, Rudolfov, Trutnov trvale: 1895—6: Cibotín, Terezín; roku 1897 až 1898: Bílina, Boršov, Dobřany, Rovenské Šediviny, Bruch, Ledvice dočasně, Německý Šicndorf dočasně; roku 1901—2: Hostomice, Ledvice trvale; r. 1902—3: Kopisty; r. 1903—4: Trnovany; r. 1904—5: Růžodol, Teplice; 1905—6: Horní Litvínov; roku 1906—7: Břežánky, Košťany, Proboštov; r. 1908: Ervěnice, Malthayr (Záluží); r. 1910: Světec u Duchcova, Chabařovice, Pohled; r. 1911: Podmokly, Nová Ves u Třeboně; r. 1912: Běhánky, Litoměřice trvale; r. 1913: Třebušice a Dolní Jiřetín.

Osudy každé ze škol vyjmenovaných jsou věrným obra-

---

[1]) Srov. J. Mrňávek, Deset let trvání české reálné školy Matice školské v Budějovicích; 1894. X. zpráva ústavu.

[2]) Sledujeme toliko školy v království Českém; školy moravské a slezské jsou mimo rámec naší práce.

[3]) Zrušena r. 1890—1; znovu otevřena roku 1912.

zem křížové cesty, po níž české dítě v smíšených krajinách musí se bráti za svým vzděláním.

A když dr. Fr. L. Rieger na říšské radě vytkl nejvyšší správě vyučovací, že každá matiční škola česká je žalobou na nespravedlnost, když porušení zákona dokazoval rozhodnutím říšského soudu, byla mu dána odpověď, ujišťující o nestrannosti a ochotě vlády.[1]) Na tu ochotu trpce si stěžoval druhý starosta, nezapomenutelný dr. Jaromír Čelakovský, a o té kapitole by mohl tlustou knížku napsati třetí starosta Fr. Kneidl. Ztráviliť oba posléze jmenovaní v práci Matiční 30 let.

Se školami rostl i počet českých dítek ve školách matičních. V 10. roce svého trvání měla Matice na svých školách 6394 dítek, ve 20. roce 10.718 dítek, v 25. roce 12.485 dítek, v roce třicátém 15.576 dítek. Na jejich vzdělání a výchovu složil národ osvětovou daň, která v 25. roce trvání spolkového dostoupila výše 11,234.749 K. Bude pak potřebí Matici dlouhého života, než se stane českým dětem po právu; kojíc se důvěrou, že kroky její provází l á s k a a š t ě d r o s t v š e h o n á r o d a, koná a konati bude poslání své i pod čtvrtým starostou svým. Jméno dr. Jindřicha Metelky je národu zárukou poctivé práce a je národu pobídkou, aby v štědrosti své k Matici neochaboval. Dál a výš! její heslo.

Jak jednoduché bylo by bývalo rozuzlení, kdyby se byl zákonem stal návrh poslance Jana Kvíčaly ze dne 13. října 1884, kterým se kategoricky předpisovalo, že ve školních obcích, kde jsou veřejné nebo soukromé školy s českým a ně-

---

[1]) O té ochotě jeden doklad. Když r. 1882 čeští poslanci na říšské radě žádali, aby v Opavě podle čl. 6. říš. zák. ze dne 14. května 1869 a podle čl. 51. řádu vyučovacího otevřeno bylo české paedagogium, vláda požadavek zamítla. Žádost za českou střední školu, kterou podala Ú. M. Š., rovněž vláda zamítla; že prý Opava není vhodným místem a také že finanční prostředky matiční nejsou na budoucí léta zabezpečeny. Říšský soud o stížnosti Ú. M. Š. jednal 17. října 1882 a uznal, že zákazem daným porušen byl vládou čl. 17. základních zákonů říšských. A kterak se hájil tehdy zástupce vládní? »Čechové slezští prý gymnasia nepotřebují, poněvadž jsou většinou řemeslníci a nádenníci!« Více o tom A. Srb, Pol. děj. n. čes. I., str. 609.

meckým jazykem vyučovacím, smějí býti přijímány školou povinné dítky pouze do školy, jejíž vyučovací jazyk náležitě ovládají! Jak správně byla by se rovnoprávnost ve školách provedla předpisem, aby se zřizovala z moci úřední škola obecná, jakmile je zjištěn pětiletý průměr 40 školou povinných dítek, které nejsou vyučovacího jazyka mocny, vedle obecné školy druhé! Otázka ta však vlekla se komisemi, až r. 1890 vláda 14. května podala sněmu předlohu o t. zv. minoritních školách, která však cestou obstrukcí byla zamítnuta. Podle zákona o rozdělení zemské školní rady pro král. České povoluje plenum, skládající se z obou sekcí, školy minoritní, a nesvolává-li se plenární schůze, nelze o zřizování minoritních škol jednati. Pokusy dra Jaromíra Čelakovského, jenž byl nejdůkladnějším znalcem školství národního, zůstaly nevyřízeny, i když r. 1910 a 1911 v rámci říšského zákona školního vypracoval návrhy kompromisní: *a)* o zákonném upravení národnostního školství (20. září r. 1911), *b)* o dozoru na národnostní školství (z téhož dne), jež školská komise sněmovní přijala za své. Tu čeká nás nová a tuhá práce zákonodárná. Kéž pro budoucnost šťastná a požehnaná!

Soukromé péči zůstavuje se u nás dosud učení a výchova dětí nenormálních, dětí zanedbaných a opuštěných anebo nějakou vadou tělesnou stižených. Jednotlivci vykonali na tomto poli záslužnou práci, v níž soutěží s nimi řada lidumilných spolků a roste řada měst, jichž osvícené správy dobře postřehují, že v péči o chudinství nejlépe cíle dojdou, budou-li míti starost o mládež, které dosud zákonodárství věnovalo málo pozornosti.

Ale tu musí odborníci klásti teprve základy vědecké a obtížnou cestou dlouholetého pozorování seznávati, kterak prováděti nápravu.

Jádro myšlenky, starající se o výzkum duše dětské, má dnes útočiště své v pedologickém ústavu král. hl. města Prahy. Založen byl r. 1912 péčí prof. dr. Čády, ředitele J. Dolenského, prof. dr. Matiegky, dr. Herforta a j. a nadán podporou městskou.[1])

---

[1]) Srov. Rozpravu Dolenského v okresní poradě učitelské v Praze, konané 24. června 1914.

Nám tu toliko možno dotknouti se ústavů, které se školou těsně souvisí a bývají také jednak její součástkou, jednak náhradou.

Pro děti ve věku školou povinném, jinak však slabomyslné,[1]) zřídila Praha zvláštní školu na Starém městě; v školním roce 1896—97, kdy po prvé byla otevřena, navštěvovalo ji 22 dětí; 14 hochů, 8 dívek. Úspěchy vyučovací odměňovaly starost a lidumilnost naší veleobce. Ty také odzbrojily všecky pochybovače, kteří se na novotu dívali nedůvěřivě. Byli v jich řadách i sami rodiče ubohých dítek, kteří se domnívali, že bylo by jim hanbou posílati své dítky do této školy. Nechápali, že dítě slabomyslné není dítě méně nadané nebo méně schopné, nýbrž že to dítě zvláštní povahy, u něhož dosažitelná mez vývoje jest jiná, než u dítěte normálního. Teprve z úspěchu pomocných tříd veřejnost pochopila jejich veliký význam a od té pak doby spravedlivě je posuzuje, vidouc, kterak výchovou slabomyslných plní se příkaz lásky k bližnímu a lidstvo prospívá samo sobě. Po příkladě Prahy otevřely pomocné třídy Kladno, Plzeň, Kolín, Mladá Boleslav, Klatovy, Pardubice, Král. Vinohrady, Smíchov a posléze České Budějovice. Pro slabomyslné děti zřídila Česká zemská komise chlapeckou vychovatelnu v Hradci Králové pro 60 chovanců a pomocnou školu opatřila hojnými pomůckami učebnými, postaravši se spolu o to, aby v dílnách, krejčovské a truhlářské, pak v práci zahradnické se připravovali k samostatné výživě. Tu již ve věku školou povinném připravují se chovanci ruční prací pro své budoucí povolání. Vychovatelna utěšeně se vzmáhá, počet chovanců rok od roku roste a dospívající hoši, ač jsou slabomyslní, dovedou zahanbiti nejedno liknavé a lenivé individuum normální.[2]) Idea velikého filanthropa Karla Sl. Amer-

---

[1]) Srov. dr. Fr. Čáda, Výsledky péče o slabomyslné. Ochrana mládeže, roč. IV., čís. 1—3.

[2]) Srov. Ochrana mlád. IV., str. 140 a násl. Statistiky péče o slabomyslné dosud sice nemáme, avšak poutavé práce Čádovy, Pěšinovy, Sedláčkovy a výzkumy pozorovací, jež po léta konají dr. A. Herfort a dr. Art. Brožek, brzy nám doplní, čeho na tomto poli potřebí.

linga, jehož Ernestinum pražské jest nejstarším ústavem v Rakousku pro idioty,[1]) nese na poli praktické výchovy krásné ovoce. Nejinak daří se Vychovatelně téže České zemské komise v Jilemnici, v níž děti mravně vadné, které ve škole obecné byly postrachem ostatních, řádně se vzdělávají a vedle školy ústavní mají ruční dílny pro práce modelovací, řezbářské, zahradnické a j. Místa a útočiště tu našlo 20 hochů a 20 dívek ve věku školou povinném.

Mládeže opuštěné a zanedbané se ujímá a o její školní vzdělání vzorně pečuje král. hlavní město Praha. Na přímluvu šlechetného Vojty Náprstka a Josefa Šauera z Augenburka usneslo se zastupitelstvo r. 1882, že zřídí ochranovnu pro hochy zanedbané v Libni, původně pro 20, později pro 30 hochů. Kromě ústavní školy k liternímu vzdělání pracují chovanci v létě v zahradách a na pozemcích ústavu přidělených, v zimě zaměstnávají se v dílně krejčovské, knihařské, pleťařské a truhlářské. Úsilím a paedagogickým vedením L. Peka, z jehož péra jest hojně příspěvků k práci výchovné, neméně než péčí městské rady, Libenská vychovatelna rozkvetla a byla příkladem ochranovně na Král. Vinohradech, otevřené r. 1886 a později vychovatelně obcí Pražskou zbudované u Říčan, po štědrém dárci Al. Olivovi nazvané Olivovnou.

Pro dítky opuštěné, normální a do Prahy příslušné zbudovala Praha roku 1873 sirotčinec arcivévodkyně Gisely, a když velikodušným darem amerického klubu dam byla obci pražské k radě V. Náprstka odevzdána částka 30.000 zl., rozšířen sirotčinec také pro dívky; hostívá ročně 123 chlapců, 50 dívek, ano i více. R. 1912 měl chovanců ve věku školou povinném 86; ti navštěvovali obecnou nebo měšťanskou školu; z chovanců nad věk školou povinný počtem

---

[1]) Srov. Ernestinum, Jubilejní zpráva r. 1871—1911. Vyd. v Praze u Rohlíčka. Amerlingův původní spolek sv. Anny z r. 1866 — pečující k blahu rodinnému — změnil své jméno i směr r. 1870, aby se věnoval péči o idioty. Dne 17. června 1871 začal Amerling s P. Karlem Kmochem vyučovati 10 idiotů; r. 1872 přesídlil ústav do Šternberského paláce na Hradčanech; od r. 1898 nese jméno Ernestinum.

53 navštěvovali někteří školy střední, školu průmyslovou a ústav učitelský. A jako Praha, podobně mnohá česká města zbudovala sirotčince pro své opuštěné příslušníky, jako na př. Kolín, Tábor, Klatovy, Plzeň, Hradec Králové atd. Z kruhův učitelských vznikl a nákladem učitelským vydržován Bolzanův sirotčinec, z kruhu českých učitelek vyšla myšlenka útulku pro zanedbané dívky r. 1884 a uskutečněna[1]) v Černovicích u Tábora. Rok potom ustavil se v Praze spolek, hlavně z učitelek a povzbuzen byv darem učitelky Julie Gintlové, otevřel v Lobči u Kralup ochranovnu pro třicet dívek.

Dětem ve věku školou povinném, které pro zaměstnání rodičů nemohou se těšiti domácímu dozoru a klidu, otevřela Praha útulky, v nichž ve středu a v sobotu a kdykoli jindy bývá školní prázdno, od 2. hodiny odpolední do 7. hodiny večerní mohou pod náležitým dozorem pracovati si školní úlohy, opakovati nebo zabývati se ruční prací, i zpěvem a hrou. První útulky byly otevřeny na Vyšehradě r. 1886, jeden pro hochy, druhý pro dívky; k nim přibyly dva na Hradčanech, jeden na Starém městě a dva v Holešovicích.

Pro dítky, které podle čl. 23. říšského zákona školního zproštěny jsou povinnosti choditi do veřejné školy, poněvadž jsou stiženy těžkým neduhem tělesným, vznikly u nás útulky vzdělavací a ošetřovací z lidumilnosti a soucitu nad bídou lidskou. Příklad K. Sl. Amerlinga, jenž se ujal dítek slabomyslných, nadchl šlechetné biskupy Jana V. Jirsíka v Budějovicích a Jos. Jana Haise v Hradci Králové, že ujali se ubohých dítek hluchoněmých ve svých diecesích založivše k jich vzdělání ústavy podobné ústavu pražskému.[2]) Pražský ústav pro hluchoněmé od r. 1786 založený, působí blahodárně déle než století a péčí svých správců, jimiž byli V. Frost, F. Kořátko a Karel Kmoch, proslul jakožto vzorný. Spravován jsa zvláštním kuratoriem, jemuž v čele stojí kníže arcibiskup pražský, má školní třídy zvláštní pro hochy

[1]) Z daru industriální učitelky Marie Patové.

[2]) Srov. Příspěvky k dějinám pražského ústavu pro hluchoněmé. Napsal Karel Kmoch. V Praze 1886. Děti hluchoněmé. Napsal Karel Malý. V Praze 1897.

a zvláštní pro dívky a skládá se z oddělení pro příslušníky české a německé národnosti. České vyučování datuje se od roku 1836, kdy se práce té podjal s úspěchem Petr Miloslav Veselský (1836—41) za pomoci Jana Svobody a K. Amerlinga. V ústavě budějovickém mají opatření děti mezi 8—12 rokem věku z obvodu diecesního obou národností zemských; děti české vyučují se ve čtyřech, německé ve dvou třídách. V Hradci Králové trvá ústav od r. 1881; o jeho výbornou organisaci velice se zasloužil první ředitel Josef Beran Novopacký; tu jsou chovanci vesměs národnosti české a vyučují se v pěti postupných třídách. O dítky národnosti výhradně německé pečuje biskupský ústav v Litoměřicích.

Povinnost o ubohé ty dítky pečovati i sněmem zemským i školními úřady byla uznána; avšak zákonité spořádání výchovy jejich dosud nebylo sjednáno. A tak pomáhá se všem ústavům pro hluchoněmé aspoň jednak vydatnými subvencemi zemskými, jednak obětivost a péče vydržovatelů i učitelů se uznává propůjčením práva veřejnosti těmto školám.

Pro dítky slepé byl dlouho ústav Klaarův v Praze jediným útočištěm. Teprve později péčí kláštera Strahovského na Hradčanech vznikl ústav soukromý k opatření dítek slepých a péčí zemského spolku pro výchovu a opatřování slepých založena byla Deylova výchovna v Praze na Malé straně. Tato má od r. 1910 dvoutřídní školu s právem veřejnosti od 29. listopadu 1912 vychovávajíc 46—50 žáků. Učí se tu jako na škole veřejné a kromě toho pěstují chovanci praktická zaměstnání, jako hudbu, pletení na stroji, kartáčnictví a p. Při škole otevřena také školka mateřská.

Co až dosud v oboru výchovy a opatření dětí opuštěných, na duchu nebo na těle strádajících bylo vykonáno, jsou pouhé začátky. Arci mnohoslibné.[1]) Příklady jednotlivců, myšlenkou humanity nadšených, ukazují na povinnost, nastávající

[1]) Srov. Přehled činnosti české zemské komise pro ochranu dítek a péči o mládež v král. Českém v roce 1913 a 1914. Pátou a šestou výroční zprávu Deylovy výchovny zemsk. spolku pro výchovu a opatřování slepých v král. Českém za rok 1913 a 1914. Dr. A. Tůma, Jak jest postaráno o zaopatření a výchovu sirotků i vdov po padlých vojínech 1914 a j.

každému okresu i veliké obci, aby se řešila otázka této výchovy zákonem a předpisy.

Co až dosud vykonáno — jaká to kapka do moře bídy českých dětí — zvolala r. 1887 Marie Červinková-Riegrová,[1]) nadšená apoštolka lásky k bližnímu. A slova její hlasitě volají nyní, kdy všichni cítíme váhu vzácné rady, k naší společnosti: »To, co máš, není jen proto Tvé, abys toho sám užíval, nýbrž je proto tvé, abys tím dobře činil!« Radí-li se jednomu: Ty trp a snášej! volá se k druhému: Ty dávej a rozděl se!

5. Školy odborné.

Vznikly z přirozené potřeby národní; ukázali jsme na tuto okolnost v kapitolách dřívějších; vznikly z ideje svépomoci, životnost svou uplatnily dříve, nežli v říšském ústředí na jejich organisaci se pomyslilo. Ale že potřeba takořka vnutila nám péči o ně, vyvíjely se podle poměrů místních i časových bez určitého programu a bez náležitého rozlišování v kategorie. Teprve během doby, když součinností místních, zemských a státních činitelů sjednán byl souhlas v rozrůznění a spořádání jejich druhů, doplnilo se, co kde jim chybělo, a školství odb. nabylo své organisace. Kořen všech jeho odvětví, pokud jde o stránku vyučovací, tkví ve školách reálních, na nichž uplatňoval se podle místních potřeb buď směr hospodářský, nebo průmyslový neb obchodní.

a) Pro vzdělání *zemědělské* byla půda nejlépe připravena péčí zemského sněmu, jenž od počátku ústavního života tento obor školský pokládal za věc zemskou a jako v kapitolách dříve bylo vylíčeno, soustavu jeho budoval na pevných základech od roku 1864.[2])

Vysoké školy zemědělské a lesnické, pro vzdělání vlastníků, nájemců a ředitelů velkostatků, pro učitele středních škol hospodářských národ náš nemá. Teprve r. 1906 dosáhl toho, že zřízen byl zemědělský odbor při české vysoké škole technické v Praze, který je čtyřletý.

---

[1]) Ochrana chudé a opuštěné mládeže, str. 302.

[2]) Viz str. 160—162; 194—197.

Vyšším učeleštěm je česká hospodářská akademie v Táboře, do níž vstupují absolventi středních škol, aby dvě léta tu konali odborná studia. Pro žáky, kteří absolvovali střední školu částečně a nemají vysvědčení dospělosti, může se fakultativně zříditi přípravný ročník. Na akademii poskytuje se posluchačům vyššího vědeckého vzdělání v oboru hospodářství polního. Přeměna ústavu Táborského provedena byla r. 1900 a nová učebná osnova i nový řád zkušební pro zkoušky diplomové vešel v platnost r. 1903.

Rozmnožen počet řádných stolic učitelských[1]) z původních pěti na deset, zřízeni profesoři mimořádní, 10 adjunktů. 7 asistentů, sboru uděleno právo voliti ze svého středu na rok ředitele ústavu. R. 1904 přestěhoval se ústav do nádherného paláce; vedle zahrady, školky a zkušebného pole rozšířen o stanice výzkumné a to hospodářsko-chemickou, botanickou a fytopathologickou. Na ústavě konají se občasné kursy hospodářské pro učitele škol národních, kursy lukařské a meliorační. Přednášky rozvrženy jsou ve dvouletý turnus, dělí se na povinné a nepovinné, rozsah a obor jejich stanoví se podle semestru. Náklad zemský na táborskou akademii činí ročně kolem 94.000 K.[2])

Střední školy hospodářské vzdělávají pro správu větších hospodářství a pro učitelský úřad na nižších hospodářských školách. České jsou v Chrudimi a Roudnici.[3]) Přijímají se do nich žáci z nižší školy střední nebo z úplné školy měšťanské, jichž smí býti třetina. Po třetím roce koná se zkouška dospělosti a absolventi s vysvědčením dospělosti mají právo jednoroční služby vojenské. Obě školy mají pěkné vlastní budovy, slušné kabinety a laboratoře, zahradu, zkusné pole a nákladně zařízený školní statek.

Podobně jako střední hospodářské školy upravena jest

---

[1]) Srov. Výroční zprávy ústavu, jichž za dobu svého trvání vydal 48.

[2]) Na německou akademii v Libverdě jest náklad roční větší průměrem o 10—12 tisíc korun ročně.

[3]) Vznikly r. 1885 jako školy rolnické, středními staly se po roce 1890.

od roku 1899 v Písku střední česká škola lesnická pro vyšší službu lesnickou.

K nižším hospodářským školám počítáme dvouleté školy rolnické v Mladé Boleslavi (1883), Kutné Hoře a Rakovníku[1]) (1884), v Českých Budějovicích (1886), Klatovech, Humpolci,[2]) Kostelci n. Orl., Písku a Vysokém Mýtě.[3]) Slouží budoucím vlastníkům menších hospodářských usedlostí; proto při nich klade se důraz na praktické hospodářství. Zimní hospodářské školy pro mládež z obecné školy vyšlou mají zjednávati za nejkratší dobu a nejmenší finanční náklad přiměřené vzdělání teoretické i praktické. Vznikly vedle středních škol v Chrudimi a Roudnici, pak v Jičíně (1883), Novém Bydžově (1884), Kuklenách, Rakovníce, Českém Brodě (1886), Hořovicích a Litomyšli, v Sedlčanech (1887), Jindřichově Hradci (1888), Humpolci; v Lounech a Rokycanech (1889), v Berouně, Hlinsku, Přelouči, Benešově a Volyni (1893), Slaném, Strakonicích, Brandýse nad Labem a Táboře (1894).

Školy dosud uvedené poskytují odborného vzdělání ve všech směrech zemědělského hospodaření; kromě nich je řada škol speciálních, jako školy mlékařské, zahradnické, zelinářské, vinařské, chmelařské a j. Sem náleží zemský pomologický ústav v Troji u Prahy, vinařská škola na Mělníce, zahradnická v Chrudimi, přeměnou r. 1897 ze školy rolnické vzniklá škola lukařská ve Vysokém Mýtě; školy pivovarské a lihovarské v Praze a Kr. Vinohradech; přeměnou ze škol rolnických škola chmelařská v Rakovníce a lnářská v Humpolci. —

Dívčímu vzdělání slouží školy hospodyňské v Chrudimi, Lounech, Německém Brodě a Stěžerách, pak hospodyňské kursy při zimních hospodářských školách v Benešově, Hlinsku, Hořovicích, Chrudimi, Litomyšli, Opočně, Přelouči, Rokycanech, Roudnici, Sedlčanech, Slaném a Táboře.

---

[1]) Do r. 1892.

[2]) Do r. 1897.

[3]) Do r. 1897.

Zemědělské vyučování přičleněno jest i ke škole národní.[1]) Od roku 1883 jest totiž zavedeno vyučování polnímu hospodářství na ústavech ku vzdělání učitelů povinné, a s tím sloučena jest péče o pokračovací kursy hospodářské, na něž přispívají místní obce, zemědělská rada, země a stát. Kursy ty trvají ročně od 1. listopadu do 31. března a zpravidla mají 6 hodin týdenního vyučování podle zvláštní osnovy. Vyučování je dvouleté, učitel hospodářských nauk musí míti odbornou způsobilost. Tím šíří se nejzákladnější a nejpotřebnější vědomosti hospodářské v nejširších vrstvách rolnického dorostu, kterému není možno nabývati odborného vzdělání na některém druhu hospodářské školy. Kromě mateřského jazyka, počtů a měřictví učí se[2]) na kursech hospodářských v I. ročníku o přípravě půdy hospodářským nářadím a stroji, o hnojivu, semenech a setbě, o pěstování rostlin se zřením na poměry místní.

V roce II. probírá se pěstování a šlechtění stromů, zužitkování ovoce a dříví, zelinářství, včelařství. Organisace kursů těch nejdokonaleji byla provedena v školním okresu jičínském, později pardubském, turnovském a třeboňském. V školním roce 1894—95 bylo takových kursů českých 39; v školním roce 1900 pak 43; v škol. roce 1910 bylo jich 104.

Návštěva hospodářských škol českých podle zprávy zemského Výboru[3]) pro království České z roku 1908 vykazovala tato čísla. (Viz tabulku na str. 401).

Tu by dojista každý čekal návštěvu mnohem větší, neboť českému zemědělství odborné vzdělání výborně napomáhá.

Nadmíru poučnou je však tabulka nákladu na české školství hospodářské. (Tabulku viz na str. 401).

---

[1]) Srov. vyn. minist. orby ze dne 23. září 1885, čís. 8364; vynesení zem. škol. rady ze dne 22. ledna 1887, č. 92 a ze dne 5. dubna 1895, čís. 9121. O celém oboru hospodářského školství viz studii dr. Jos. Grubra v České Politice V. 4, str. 607—671.

[2]) Srov. Vývoj soustavy obec. škol., str. 204—206. (Praha 1897).

[3]) Srov. Stat. přír. král. Česk. II. vyd. (1913); tab. X. 24. str. 164 a násl.

Vidíme tudíž, že země nese téměř 50% všeho nákladu školního; na stát připadá 12%, na okresy 9%, na obce 3%, na

	muž.	žen.
I. Akademie hospodářská, posluchačů	147	
II. Střední hospodářské školy žáků	361	
III. Rolnické školy žáků	255	
IV. Odborné školy: lnářská 22, lukařská 51, chmelař. 24, mlékař. 50, vinařská 33	180	
V. Pomologický ústav chovanců	53	
VI. Zimní školy hospodářské	779	
VII. Školy hospodyňské dívek	—	98
Kursy hospodyňské dívek	—	132
Úhrnem . . .	1775	230
	2005	

Ústavy	Úhrnný vydaj	V tom osobní platy učit. a sil.	průměr nákladu na 1 žáka	Příspěvek				
				země	státu	okresů	obcí	jiných činitelů
I. Akademie hosp.	130707	82480	889	95796	4666	—	—	—
II. Střed. hosp. šk.	138792	107581	384	88819	10200	—	600	—
III. Rolnické školy	138053	79788	541	79302	20000	12500	5100	3410
IV. Odborné:								
a) lnářské . .	25332	11318	1151	11933	6000	4000	—	—
b) lukařské . .	42648	16681	836	18800	3000	2000	400	1100
c) chmelařské .	17051	11754	710	7800	3000	—	7200	300
d) mlékařské .	28122	16717	562	20180	4000	4000	400	300
e) ov.-vinařská	19259	13120	584	11700	5000	400	800	500
V. Pomolog. ústav	53419	17176	1008	31886	4668	—	—	—
VI. Zimní šk. hosp.	178320	144907	229	98667	20000	38523	3260	10627
VII. Hosp. školy . .	52823	31833	539	21704	8500	7100	1850	1600
» kursy .	19103	11397	145	6235	5935	4600	525	800
Úhrnem . . .	843629	544752		486822	94969	73123	20735	18637

jiné činitele 2%, kdežto na školné a na výtěžek statkový při školách připadá shromážditi příjem 149.943 K, čili 25% na

uhrazení nákladu. Stagnaci ve vývoji zemědělského školství zavinily poměry politické.[1])

Nedělnost zemského sněmu a suspendování jeho výkonného orgánu ve správě zemské, nese toho největší vinu.

2. Také školství průmyslové mělo kořen svůj ve staré škole reální. Začátky[2]) jeho, kdy pod záštitou nejvyššího purkrabí v král. Českém Karla hraběte Chotka r. 1833 ustavila se Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách, zahájeny u nás Jednotou, která r. 1837 otevřela nedělní vyučování pro živnostníky v Praze, k němuž dr. Karel Slavoj Amerling připojil české výklady o chemii, mechanice a přírodovědě a sochař Jos. Max vyučoval modelování. V jádře svém byla škola ta utrakvistická. Péčí dr. Fr. L. Riegra a dr. Al. Pravoslava Trojana již r. 1846 usilovalo se o úplnou školu průmyslovou, arci dlouho bez úspěchu. Až když kapitál na školu shromážděný stoupl na 10.000 zl., bylo konečně dáno svolení. Jak 8. března 1857 otevřena byla česká večerní škola průmyslová ve spojení se školou reální, pověděno již v kapitole dřívější.[3])

Amerlingova práce o školu průmyslovou až do r. 1861 měla ráz průkopnický; také úsilí Jana Ev. Purkyně, zvláště působením Živy a Průmyslového posla, vedlo přední naše muže k poznání, že vzděláním dorostu řemeslného stoupne národní blahobyt. V tom za jedno byli pokrokoví čeští průmyslníci, sdružení v Jednotě ku povznesení průmyslu v Čechách, s přáteli strojové práce na ušetření síly lidské, jako byli Vojta Náprstek, dr. Antonín Frič, dr. Jos. Štětka a j., jichž přičiněním ujímala se myšlenka průmyslového vzdělání na venku pomocí výstav městských a okresních. Z nedělních opakovacích škol, které po úpravě obecného školství přestaly býti článkem národního školství, vznikaly pokusy o školy směru praktického, jako na Zbraslavi, Křivoklátě,

---

[1]) Srovnáme-li částku, kterou platí země na české i německé školy, poznáme, že německé školy jsou ve výhodě roční částkou 21.555 K; že německé okresy na školy zemědělské přispívají méně o 9090 K, obce rovně méně o 8703 K.

[2]) Srov. Sto let práce, III. díl. str. 547—565. Praha 1895.

[3](Srov. str, 162. 197.

Plzni, Peruci, Mnichovu Hradišti a jinde. Třeba že takové školské pokusy se trvale neujaly, nicméně v hlavě království pevně zakotvená myšlenka průmyslového vzdělání nesla zdárné ovoce. Dříve než ve Vídni byla v Praze od roku 1863 organisovaná škola průmyslová, která řízením dr. Antonína Majera od r. 1869 měla též vyučování denní a vedle dílny truhlářské též dílnu strojnickou. Osvícení našinci poznali na světových výstavách v Londýně a Paříži význam i cenu odborného školství; proto ve zdaru a vývoji pražské školy průmyslové spatřovali základ pro lepší budoucnost stavu řemeslnického a rozkvět průmyslu vůbec. Po Praze postarala se Mladá Boleslav o denní školu průmyslovou a přes všelikeré proměny a trudné chvíle od r. 1867 dovedla si ji udržeti po dnes.

Teprve výstava vídeňská r. 1873 posunula v Rakousku otázku školského vzdělání řemeslného do popředí; ale co podnikáno, bylo dítkem náhody. Jako v jiných oborech, i tu řídící činitelé dopustili se té chyby, že nezačínali od základu.

Umělecko-průmyslové museum ve Vídni, založené r. 1863, mělo podle přání ministerstva obchodu státi se vzorným ústavem, z něhož by průmysl těžil k zdokonalení jednotlivých svých odborů. Co však byly platny sebe krásnější a účelnější vzory tam nashromážděné, když návštěva musea nebyla usnadněna stavu, pro nějž bylo zakládáno, a když nebylo průpravy k pochopení toho, co tam vykládáno? Docela jinak a záslužně vedl si u nás Vojta Náprstek, jenž v Průmyslovém museu u Halánků shromažďoval vzory praktických i cizozemských strojů, staral se o jich rozšíření a občasnými výklady i výstavkami sám jediný pro pokrok českého řemeslnictva více se zasloužil než bohatě nadané, ale nám neužitečné umělecko-průmyslové museum vídeňské! Začali totéž poznávati ve Vídni sami, a tak vedle několika škol, které tam zakládány, došlo též na školy pro textilní průmysl v Lanškrouně, Jilemnici, Lomnici, Jindřichovu Hradci, pro umělé zámečnictví původně v Třebechovicích.

Teprve když r. 1882 průmyslové školství přešlo z rukou ministerstva obchodu pod správu ministerstva kultu a vyučování, možno u nás mluviti o soustavném vybudování to-

hoto odborného školství, které prováděl ministr Gautsch za poměrů příznivých a mnohoslibných, jak pro vývoj drobných uměleckých řemesel, tak pro povznesení kulturní.[1]) Pražská škola průmyslová přešla hned do správy státní, upravena jako škola mistrovská s oddělením strojnickým a stavitelským a provisorně připojeným oddělením ornamentálním; roku 1889 otevřena byla škola vyšší s oddělením strojnickým a stavitelským, r. 1896 doplněna oddělením chemickým a r. 1903 oddělením elektrotechnickým.

Ve vyšší státní průmyslové škole pražské jsou vlastně dvě školy pod společnou správou a společným sborem učitelským. Vyšší škola skládá se ze tří oddělení: strojnického, stavitelského a chemického, každé je o čtyřech ročnících. Oddělení strojnické ve čtvrtém ročníku dělí se a) ve všeobecný odbor strojnický, b) v odbor elektrotechnický. V oddělení chemickém dělí se žáci čtvrtého ročníku ve tři skupiny: a) skupinu pro hospodářsko-chemický průmysl, b) skupinu pro chemický velkoprůmysl, c) skupinu pro barvířství, tiskařství a výrobu koží. Na konci čtvrtého ročníku konají absolventi všech oddělení zkoušku dospělosti před zkušební komisí za předsednictví ministerského komisaře.

Do vyšší průmyslové školy přijímají se žáci ze 4 třídy střední školy neb absolventi měšťanské školy; vedle žádoucích vědomostí odborných udílí tento typ škol také vyšší stupeň obecného vzdělání. Mistrovská škola, s předešlou spojená, má dvě oddělení, pro dílovedoucí strojnické a stavitelské, každé o dvou ročnících. K organisaci školy přičleněn jest trvale kurs pro technické síly pomocné při stavbě dopravních podniků, určený pro absolventy stavitelských oddělení školy vyšší a mistrovské; v kursu učí se každého roku od 1. listopadu do 15. dubna. Stejnou organisaci jako škola pražská má vyšší státní škola průmyslová v Plzni, otevřená roku 1885; s počátku byla také jen školou mistrovskou, avšak

---

[1]) Srov. Statist. příručku království Českého, II. vyd. (Praha 1913), str. 158—163; Katalog Jubilejní výstavy zemské z r. 1891, hlavně jubilejní výstavy obvodu obchodní a živnostenské komory v Praze (čís. 4, r. 1908), str. 1—100, pak řadu specielních programů o školách průmyslových.

od r. 1902 zařízena jako pražská. Mistrovské školy průmyslové státní jsou od r. 1899 v Pardubicích, r. 1901 na Smíchově, r. 1910 pro stavební odbor v Budějovicích. Podmínkou přijetí do mistrovských škol je absolvování obecné školy a několikaletá praxe živnostenská. Z nich vycházejí mistři, dílovedoucí, stavbyvedoucí, kresliči a p., kdežto z vyšších škol průmyslových samostatní umělečtí průmyslníci, stavitelé, stavební podnikatelé, ředitelé menších průmyslových závodů, techničtí a umělečtí úředníci v továrních závodech a pod.

Veliká rozmanitost průmyslu a rozdílné místní poměry nutkají k velmi různé úpravě a různému způsobu vyučování. Vedle škol, které vychovávají pro určité živnosti, jsou školy, které poskytují všeobecného průpravného vzdělání pro živnostenské povolání, i školy, které příslušníkům živností slouží, aby ve svém vzdělání pokračovali. Rozděliti je podle věcného stanoviska nelze; mát téměř každá škola svůj osobitý ráz a jednolitost škol jest možná jenom do určitého stupně. Ovšem zřízení administrační, předpisy a osnovy vyučovací, úkoly sborů učitelských, řády kázeňské, klasifikační, zkoušky a vysvědčení a všecko vnitřní zařízení mají obdobně upraveny jako školy střední, ani dozoru a instančního řízení nevyjímaje.

Školám průmyslovým nejblíže stojí všeobecné řemeslnické školy, do kterých se přijímají žáci po 12. roce věku, aby si v nich předběžné vzdělání pro řemeslo osvojili větší měrou, nežli to možno na škole obecné. Vyučování na nich trvá dvě nebo tři léta; těžištěm jeho jest kreslení a zaměstnání v dílnách pro zpracování dřeva a kovu. Se školami těmito sloučeny jsou veřejné kreslírny a večerní školy pokračovací.

Stát založil r. 1886 všeobecné řemeslnické školy dvě, a to v Jaroměři pro odbor truhlářský, zámečnický, zednický a tesařský, pak v Kladně pro skupinu mechanicko-technickou a skupinu řemesel stavebních a umělých. Na takový typ upravena byla nákladem zemským r. 1888 škola v Mladé Boleslavi a náhradou za zrušenou reálku v Litomyšli. Také stará škola Volyňská (od r. 1882) přeměněna roku 1888 ve všeobecnou řemeslnickou školu. Nově přibyla r. 1893 škola taková

v Kolíně a r. 1894 v Kutné Hoře. Původně byly všecky školy obecními ústavy, do zemské správy převzaty na základě usnesení zemského sněmu ze dne 30. července 1902.

Odborné školy vychovávají žáky k určitému řemeslu; žáci učí se soustavně řemeslu ve školních dílnách, cvičí se v kreslení a modelování, teoretické však vyučování ustupuje do pozadí. Přijímají se do nich žáci z obecných škol, kteří ve 3—4 letech vyučí se tu dokonale svému řemeslu. Také k odborným školám připojeny zpravidla pokračovací školy večerní, veřejné kreslírny a modelovny. Podle oborů jsou české školy krajkářské ve Vamberku (1889); tkalcovské v Humpolci (1884), Jilemnici (1873), v Králové Dvoře, kam r. 1888 přenesena byla tkalcovská škola z Poličky, roku 1874 založená, v Lomnici (1897), Náchodě, kam r. 1880 přenesena byla škola z Jindřichova Hradce, r. 1874 založená, v Rychnově od r. 1894 (sem totiž první škola v Lomnici založená byla toho roku přeložena), Strakonicích (1895) a Ústí nad Orlicí (1892); odborná škola pro zpracování dřeva v Chrudimi (1882), spojená s veřejnou kreslírnou a modelovnou; odborná škola kamenická v Hořicích (1884); keramická škola v Bechyni (1884); škola umělého zámečnictví z Třebechovic, kde r. 1874 byla založena, r. 1880 do Hradce Králové přeložena; škola pro broušení drahokamů v Turnově (1884); odborná škola zlatnická v Praze; školy košikářské v Zbraslavi (1880), Žamberku a Volyni (1885), Mělníce (1897), Bakově (1905) a Blatné (1911).

Zvláštní průmyslové školy dívčí,[1]) pro šití prádla a šatů, obyčejně dvou—tříleté, r. 1909 podle statutu upravené, mají Budějovice, péčí spolku »Ludmila«, Hořice, péčí spolku »Vesna«, Brandýs n. L., Karlín (od r. 1896), Kolín péčí městskou, Chrudim (od r. 1883), Pardubice, Písek, Strakonice, Smíchov, Vysoké Mýto, Nový Bydžov, Hronov a král. hlavní město Praha, která si založila svou městskou dívčí průmyslovou školu. Vznikla na podnět tehdejšího starosty dr. Tomáše Černého r. 1884 k žádosti vlasteneckých a lidumilných dam, v jejichž čele stála Marie Riegrová, rozená

---

[1]) Školu kuchařskou a hospodyňskou má Kostelec n. Lab.

Palacká. Měla dvě samostatná oddělení: *a)* pokračovací školu denní pro ruční práce, a *b)* pokračovací školu večerní pro předměty literní. Škola denní třídila žačky do tří skupin; v jedné cvičeny v šití na stroji, kreslení střihů a přistřihování prádla, v druhé v šití ručním, v třetí v bílém vyšívání. Ve škole večerní žačky utvrzovaly své vědomosti ze školy měšťanské a je přizpůsobovaly praktickým potřebám nebo i doplňovaly. Výstava školní, v květnu 1885 pořádaná, získala škole svými výsledky trvalou přízeň obecenstva. První učitelky a správkyně Antonie Cutíková, Josefa Vaeterová a Elika Řeháková uplatnily náležitě svůj talent organisační. Roku 1890 dostala škola vlastní místnosti na nábřeží Rudolfově a rozšířila se o nová oddělení pro umělé vyšívání a malbu květin, pro paličkování krajek a pro žehlení prádla. Roku 1892 sloučena škola denní a večerní v jeden ústav pod názvem Městská průmyslová pokračovací škola,[1]) jejíž učebná osnova schválena byla ministerstvem 27. září 1894. Reorganisované škole dostalo se r. 1897 vlastního ředitele. Zavedeny přijimací zkoušky, zřízena státem odborná inspekce pro ruční práce, a pro výchovu dívek nabyla škola ceny důležité tím, že absolventkám, vykonají-li teoretickou a praktickou zkoušku dospělosti, přísluší právo k samostatné živnosti v oboru, který si zvolily. Rozsah vyučovací rozšířen ještě o oddělení pro těsnopis a psaní na stroji. Jak návštěva školy rostla, patrno z toho, že r. 1884 měla 85 žaček; r. 1888 již 281 žaček; r. 1898 dostoupl jich počet na 554; r. 1908 pak bylo na ústavě veřejných žákyň 501, frekventantek na šesti zvláštních kursech 287, celkem tedy 788. Škola tato rozdělena jest od škol. roku 1914—15 ve dva samostatné městské ústavy.

Zvláštní místo mezi školami dívčími náleží škole českého ženského výrobnního spolku v Praze. Jest obchodní a zároveň průmyslová, ano do jisté míry i umělecká.

Český ženský výrobní spolek byl první, jenž razil cestu praktickému vzdělání dívek po všech stránkách. Od roku

[1]) **Výroční zprávy péčí ředitelství ústavu a nákladem obce Pražské.**

1871 vychovává nepřetržitě tisíce českých dívek ve své škole, staraje se také o jejich existenci s obětivostí plného uznání hodnou. Pečuje netoliko o dívky, které mohou platiti školné, nýbrž také o dívky nemajetné, které přijímá, aby se bezplatně vzdělávaly a učily samostatné práci, k budoucí své výživě. Tato vzácná humánní stránka jest příznačnou hned pro jeho počáteční činnost. Bylť jaksi pokračovatelem oněch šlechetných snah, které od r. 1865 spolek paní sv. Ludmily v Praze[1]) prováděl a od nichž upustiti musil pro nepřízeň továrenskou. Řečený spolek, upraviv si nové stanovy působením Marie Riegrové, rozené Palacké, otevřel v květnu 1865 školu pro dívky a to jednoroční kurs pro účetnictví, šití prádla, šatů a šití na stroji, v němž 60—100 dívek se cvičilo; z kursu kreslířského posílal dívky na zaměstnání litografické, dřevorytecké anebo cvičil je v malbě na skle a na porculánu. Škola ta sice v létech sedmdesátých (1873) zašla, avšak její idea — praktické vzdělání dívčí — oživla a pevné kořeny zapustila v Českém ženském výrobním spolku. Osvícená spisovatelka Karolina Světlá stála první v čele tohoto družstva a byla jeho duší; vedle ní horlivě pomáhaly Žofie Podlipská, Emilie Bártová, Eliška Krásnohorská a pozdější starostky i dámy výboru. Prvým sídlem školy byla stará budova u Trinitářů ve Spálené ulici, později od r. 1880 najaté místnosti v ulici Bartolomějské, až r. 1896 přesídlila do vlastní budovy v Resslově ulici, účelně zařízené a třípatrové. Na ní zaměstnáno 27 učitelek vlastních, vedle nich jsou honorovaní učitelé a učitelky. Roční náklad činí průměrně 70 až 80.000 K. Ústav skládá se: *a)* z trojroční školy pokračovací, z níž vycházejí vychovatelky, společnice, úřednice neb odborné pracovnice v uměleckém průmyslu. Mimo předměty obecně vzdělavací učí se tu kreslení s malbou, vyšívání, šití prádla i šatů s kreslením střihů, moderním jazykům a hudbě. Škola je přístupna absolventkám měšťanských škol dívčích. *b)* V jednoroční škole pokračovací vyučuje se písemnostem, účetnictví a ručním pracím pro pomocnice v domá-

[1]) Srov. Marie Červinková-Riegrová, Ochrana chudé a opuštěné mládeže (Praha 1887), str. 256 a násl.

enostech a menších obchodech; *c)* ve škole kreslicí pěstuje se malba akvarelová, olejová, na porculánu; *d)* škola ručních prací má odbor *α)* šití prádla, a *β)* odbor šití šatů. V každém oboru konají se výklady ze zbožíznalství, zdravovědy a nauky občanské.[1]) Občanské kursy hovějí časovým potřebám. Tak na př. r. 1874 zřízen byl prvý kurs pro ošetřování nemocných, který se pětkráte opakoval, kurs pro úpravu klobouků, a j. Ústavu se dostalo roku 1882 práva veřejnosti, podpory státní i zemské, poněvadž se na něm přes 40 let průměrně vzdělává 630 dívek ročně.

K dalšímu vzdělávání řemeslnických a továrních učňů, kteří jsou k návštěvě škol pokračovacích zákonem zavázáni, slouží všeobecné průmyslové a odborně průmyslové školy pokračovací. Vyučuje se na nich ve všední dni večer neb odpůldne a v neděli dopoledne; vyučování trvá dvě až čtyři léta. První mají na zřeteli poučování o všem, čeho třeba všem živnostem v místě zastoupeným, druhé podávají příslušníkům jednoho řemesla, nebo skupině příbuzných řemesel příležitost k dalšímu vzdělávání. Technické, umělecko-průmyslové a obchodní předměty jsou stále v popředí vedle kreslení. Jest jich přes 400, a druží se k nim veřejné kreslírny a modelovny pro mistry a tovaryše, aby ze školních sbírek předlohových pořizovali si vzory návodem učitelů, též odborné kursy nejrůznějšího druhu (pro topiče parních kotlů, obsluhu strojů, elektrotechniky, cestmistry, strojní tkalcovství atd.), ano i kreslířské a modelovací kursy pro žáky obecných škol, aby pro průmyslové povolání nabyli lepší průpravy.

Základem těch škol je dosud ministerské nařízení ze dne 24. února 1883, č. 3674,[2]) kterým ministr Gautsch upravil, jak a kým mohou býti zřizovány a vydržovány. Zásadně platí pravidlo, že náklad na pokračovací školy dvěma třetinami nesou obce, společenstva živnostenská, obchodní komory a

---

[1]) Srov. Čtyřicátou třetí výroční zprávu za rok 1913—14. Obdobné školy na Moravě řídí Vesna v Brně, Pöttingeum v Olomouci.

[2]) Viz u Čelakovsk. čl. 49, str. 716—756. Min. věst. 1883, čís. 3, str. 31—63.

fondy zemské, stát pak přispívá třetí třetinou podle schváleného celoročního nákladu. Místnosti, jich vytápění, čištění a osvětlování míti na starosti přísluší obci. Ze státní subvence užívá se pravidelně pětiny na opatřování učebných pomůcek, které jako vlastnictví ministerstva duchovních záležitostí jsou zapisovány ve zvláštním inventáři.

Prozatímné to opatření, upravení podle obvodu obchodních komor, nebylo dosud nahrazeno zákonem, poněvadž zásadní spor o dohled ke školám těm, mezi správou vyučovací a mezi zemským sněmem království Českého nebyl urovnán.

Podle výpočtů z roku 1890—91 bylo škol těch s českým jazykem vyučovacím v obvodu obchodní komory pražské 64 se 11.197 žáky; v obvodu libereckém 23 se 2628 žáky; v obvodu plzeňském 13 se 1423 žáky; v obvodu budějovickém 15 se 1324 žáky; v obvodu chebském 2 se 191 žáky. Průměrem na j e d n u školu přispíval

	V obvodu obchodní komory ve zlatých					
	pražské	liberecké	plzeňské	budějovické	chebské	průměrně
stát	389	264	250	260	230	278·6
země	244	191	162	166	164	185·4
komora . .	66	100	95	84	75	84
míst. činitelé	674	349	412	404	306	429
na jednu školu průměrně	1373	904	919	914	775	977

V školním roce 1910—11 napočítalo se českých odborných škol pokračovacích 54 s 8761 žáky; živnostenských všeobecných škol pokračovacích 331 s 30.417 žáky.

Zcela zvláštní místo mezi průmyslovými ústavy zaujímá c. k. u m ě l e c k o - p r ů m y s l o v á š k o l a v P r a z e. Podřízena jsouc přímo ministerstvu a jsouc oboujazyčná, tedy společná žákům české i německé národnosti, založena byla státem r. 1885, aby vychovávala dovedné síly pro umělecký průmysl a opatřovala učitelské síly pro vyučování umělecko-průmyslové a pro učitelství kreslení na školách středních. Z ní jako z centra rozbíhati se měly nové náměty umělecké,

nové síly tvůrčí i výkonné, a v ní jako ve středisku ostatního odborného školství měla býti všecka odvětví umělecká i průmyslová zastoupena. Pro veliký a důležitý ten úkol povolán byl Frant. Schmoranz za ředitele ústavu, autorita na poli arabského umění a inspektor textilní. Ústav se skládá: *a)* ze všeobecné školy, která má oddělení pro kreslení a malování figurální i ornamentální, oddělení pro modelování a oddělení pro kandidáty učitelství kreslení na středních školách. Do prvních dvou oddělení přijímají se žáci aspoň čtrnáctiletí, kteří absolvovali buď nižší školu střední nebo školu měšťanskou; do oddělení třetího přijímá se toliko na základě vysvědčení maturitního. V prvém semestru jsou žáci toliko provisorně přijati; teprve když prokázali nadání a píli, přijímají se definitivně. Doba studií je tříletá; návštěva školy té nesmí však trvati déle pěti let. Hlavní cvičné předměty jsou figurální kreslení, pak ornamentální kreslení a malování; doplňující předmět je všeobecný akt (kreslení i modelování) a teoretické předměty: deskriptivní geometrie, nauka o slohu, historické slohy, dekorativní komposice, anatomie, nauka o barvách, dějiny umění, chemická technologie, stylistika a obchodní korespondence a konečně průmyslové počtářství se směnkářstvím a vedením knih. Kandidáti učitelství středoškolského musí na škole ztráviti 4 léta a přibírají ještě figurální kreslení, analytické studium květin a model hlavy.

Kdo absolvovali s prospěchem všeobecnou školu, mohou se přihlásiti do některé odborné a speciální školy, kterých jest devět; pro 1. dekorativní architekturu, 2. sochařství směru figurálního, 3. modelování ve hlíně a vosku směru ornamentálního, 4. dekorativní kresbu a malbu figurální, 5. dekorativní kresbu a malbu ornamentální, 6. uměleckoprůmyslové zpracování kovů, 7. řezbářství, 8. malbu květin, 9. textilní umění. Dámská škola pro absolventky všeobecné školy má oddělení a) pro kreslení a malbu, b) pro umělé vyšívání. Večerní a nedělní kursy pěstují kreslení, modelování, nauku o promítání a perspektivu.

V škol. roce 1907—8 všeobecná škola pro kreslení měla 76 chovanců, pro modelování 45 chovanců; dámská škola pro

kreslení a malbu 42, pro umělé vyšívání 9 žaček; speciální školy úhrnem 66 chovanců; kursy navštěvovalo v pěti odděleních celkem 120 frekventantů. V školním roce 1910/11 bylo řádných žáků 227, žákyň 60; mimořádných žáků 8, žákyň 5; celkem 300.

Význam průmyslového vzdělání den ode dne stoupá a tím také přibývá důležitosti školám poskytujícím průmyslového vzdělání ať všeobecného, ať odborného. Svědčí o tom nejlépe stoupající jejich návštěva. Bylo na českých školách v roce 1910—11:

		žáků	hospitantů	žákyň	hospitantek
I.	umělecko-průmyslové v Praze	227	8	60	5
	na školách krajkářských . , .	—	—	206	81
	vyšív., háčkov., pletení. košikář.	—	—	137	26
II	na stát. průmyslových školách	2857	—	21	—
III	na školách staveb. um. řemesl.	355	8	—	—
IV.	na školách tkalcov. stávkových	652	—	57	—
V.	na školách dřevo-průmyslov. .	359	—	28	—
	na školách kovo-průmyslových	53	7	—	—
	na školách různých směrů . .	379	10	33	2
VI.	na ženských školách průmysl.	—	—	3193	190
VII.	na všeobecných řemesl. školach	1670	—	—	—
VIII.	na pokračov. živnost. školach	8761	—	1280	—
	na pokračov. všeobec. školách	30417	—		—
	Úhrnem . . .	45730	33	5015	304

Blahodárné účinky škol na rozvoj umělých řemesel patrny jsou na vytříbeném vkusu, jenž od let devadesátých předešlého století zvolna, ale rozhodně se šířil mezi samostatnými živnostníky a mezi obecenstvem, až převahu nevkusných výrobků továrních zlomil a na domácím trhu opanoval pole.[1]) Co by tu bylo ještě možno dokázati, kdyby stejnou

[1]) O školství průmyslovém odbornou a výstižnou studii napsal dr. Jos. Gruber v České Politice V. 672—840. Přehled skupin a návštěvy viz Zentralbl. f. d. gewerbliche Unterrichtswesen XXX., seš. 3. a 4. Též Statist. příručku král. Česk. II. vyd. (1913), X. 19, str. 158 a násl.

měrou bylo měřeno naší národnosti jako jiným! Jen něco dokladů na objasněnou. Českých odborných škol tkalcovských a stávkařských jest 8, ale německých 10; odbornou školu dřevařskou Češi mají 1, Němci 4; školy různých oborů mají Čeči 3, Němci 9 vedle samostatných škol elektrotechnických, kterých Češi nemají. Až dosud je náklad na německé průmyslové školy v Čechách větší nežli na školy české (1·97 mil. proti 1·73 mil.); až dosud Němci, kteří mají školy ty o celé desítiletí dříve, ovládají průmysl umělecký, textilní, sklářský a kovový; nemáme samostatného ústředního ústavu v Praze pro velikolepý grafický průmysl český a pro domácí průmysl ženský, nemáme vyššího učeliště pro průmysl textilní, jaké mají Němci v Aši a na Moravě v Brně, nemáme odborné školy mlynářské, hodinářské, perleťářské atd. Na železářskou školu darovaly Rokycany stavební místo a příspěvek 100.000 K, obchodní komora plzeňská žádala za její otevření, avšak vláda otálela přes to, že do zemí alpských na drobné železářské práce vložila sumy mnohokrát větší!

Od r. 1911 oddělilo se veškero školství průmyslové od vrchní správy ministerstva kultu a vyučování; připadlo v obor ministerstva veřejných prací.

Obchodní školství se u nás v řadě odborných škol rozvilo až naposled. Je nejmladší. Nevzniklo soustavně, nýbrž z potřeby, a proto činitelé, kteří o jeho založení usilovali, přihlíželi zprvu toliko k místním poměrům, k místním neb stavovským úkolům, pro něž se zakládalo. Jako bývalá hospodářská vlastenecká společnost a po ní Zemědělská rada pro království České dala podnět k hospodářskému vzdělání a péči o ně, a jako Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách stala se vlastně kolébkou průmyslového školství u nás, tak z obchodnického střediska, ze spolku »Merkur«, vypučela ratolest školského vzdělání obchodního. Čím byli pro vývoj školství zemědělského Fr. Horský, Ant. Komers, Fr. Šimáček a J. B. Lambl, čím pro vývoj školství průmyslového a jeho počátky se zasloužili Karel hrabě Chotek, dr. K. S. Amerling, dr. Rieger, dr. Trojan a Jan Ev. Purkyně, podle nich vděčné paměti v národě hodni jsou buditelé školského vzdělání obchodního Ant. Skřivan, Oliva, Jan Otto a orga-

nisátor jeho dr. Albín Bráf.[1]) A budiž to v dějinách osvětových vytknuto, že z rakouských zemí v král. Českém také o školské vzdělání obchodní nejdřív bylo pečováno; neboť stavové čeští již r. 1806 do učebné osnovy školy technické pojali obchodní vědy (jak později r. 1815 stalo se ve Vídni), první vyšší škola obchodní založena byla roku 1856 v naší Praze, aby stala se vzorem pro mladší školy obchodní ve Vídni (1857), Štýrském Hradci (1863) a jinde v Rakousku.

První, jenž potíral zastaralé předsudky a jenž u nás školní vzdělání odborné za požadavek doby prohlásil, byl Antonín Skřivan[2]) (naroz. roku 1818 v Krucemburku v okresu hlineckém, zemřel 1887 v Praze). Pobyv nějaký čas na gymnasiu v Německém Brodě, věnoval se obchodu, byl činný jako účetní a korespondent v závodech průmyslových a velkoobchodních. Při tom se zálibou studoval obchodní nauky. Roku 1848 přišel do Prahy a v soukromí vyučoval obchodním naukám, v nichž záhy se stal hledaným učitelem. Mezi četnými jeho žáky byl Jindřich Fügner, jehož pomníky jsou Živnostenská banka a budova Sokola v Praze. Nebylo na ten čas v Praze ani v Čechách podniku obchodního, aby nebyl Skřivan alespoň jeho rádcem, a novým záložnám přibývalo vážnosti v očích obecenstva, byl-li při nich jmenován Skřivan alespoň jako přehližitel účtů. Jemu náleží zásluha o vytvoření českého názvosloví účetnického a korespondenčního. K poučení obchodnictva vydal spisy: Nauka o slohu kupeckém (1849 a 1866); Obchodní nauka (1851); Směnkářství (1851); Účetnictví jednoduché (1864) a složité (1870). Roku 1856 založil si v Praze obchodní školu, na níž od roku 1861 ujaly se české výklady.

Z jeho žáků vyrostlo jádro českého obchodnictva, které roku 1862 v »Merkuru« utvořilo si první stavovské svoje středisko. On zajisté svým příkladem a osobním stykem valně

---

[1]) Srov. dr. J. Gruber, Školství obchodní. Čes. Pol. V., str. 861.

[2]) Srov. Nauč. Slov. Ottův XXIII., str. 313 (Praha 1905). Tuto se uvádí rok 1818 jako rok Skřivanova narození; Gruber uvádí rok 1808. Asi nedopatřením tiskovým.

přispěl k tomu, že roku 1856 v Praze byla pak otevřena vyšší škola obchodní.

Tuto první obchodní školu vydržovalo obchodnické gremium, z jehož středu byl dán podnět k jejímu založení. Byla to škola německá, ač placena byla z peněz příslušníků obou národností, ale sloužila v počátcích aspoň výpomocně českému dorostu obchodnickému z Prahy a z jejího obvodu. Na ní vyučování češtině bylo jen mimořádné. Když však znenáhla mohutněl samostatný obchod český, naléháno na vzdělání odborné v jazyku mateřském. Obchodnický spolek »Merkur« podal 5. listopadu 1869 žádost u gremia, aby na pražské obchodní akademii, vydržované také penězi českými, zavedena byla čeština jako povinný předmět naukový vedle obligátní francouzštiny. Avšak gremium žádost tu 17. ledna 1870 zamítlo jakožto nedosti odůvodněnou. A tu, tehdejší jednatel Merkuru, Jan Otto navrhl, aby se obchodnictvo i veřejnost česká přičiňovaly o založení samostatné české akademie obchodní. Péčí Ant. Řivnáče, Aloisa Olívy, Fr. Palackého, Riegra, Sladkovského, Eduarda Grégra a Julia Grégra sestoupil se Sbor ke zřízení a vydržování československé akademie obchodní v Praze, a zvoliv školního radu Jos. Wenziga jejím kurátorem, dosáhl od místodržitelství schválení stanov a od zemské školní rady schválení zřizovací listiny a učebné osnovy pro novou akademii. Dne 7. října 1872 ústav otevřen v obecním domě na Malém náměstí staroměstském. Prvním ředitelem jeho zvolen Emanuel Tonner, prvními učiteli Jos. Smolík, Ferdinand Schulz, dr. Jos. Beneš, Ant. Bělohoubek, dr. Jaromír Hanel, Jos. Erben, Fr. Nekut, P. Jan K. Škoda, J. O. Pražák, F. Dolejška, Jos. Sládek a Soběslav Pinkas. V druhém roce přibyli dr. Jaroslav Goll a dr. Albín Bráf. Akademie původně byla dvouletá s přípravkou; r. 1877 odstraněna přípravka a vyučování tříleté zavedeno. Učilo se: účetnictví, kupeckému počtářství, nauce o zboží, obchodnímu zákonodárství, národnímu hospodářství, přírodozpytu a lučbě, zeměpisu a dějepisu, jazykům, krasopisu a těsnopisu. Rozšířením na tříleté učení přibyly: dobrověda, nauka obchodní, počtářství obecné, obchodní statistika a lučební technologie.

Dvacet let po svém založení přesídlila akademie dne 9. října 1892 do své nové budovy v Resslově ulici. Přibývání posluchačstva podporováno bylo nejen hospodářským mohutněním národa českého, nýbrž i přiřčením dobrovolnického práva absolventům.

Příklad obchodnictva pražského nezůstal bez následování. Již roku 1881 obec Chrudimská při zřizování odborné školy dřevařské v Chrudimi žádala, aby se školou tou dostalo se městu obchodního kursu. Avšak ministerstvo zásadně neschvalovalo slučování výchovy směru průmyslového se směrem obchodním; přislíbilo však subvenci, když obec sama obchodní školu založila. Za pomoci Občanské záložny otevřena byla 16. listopadu 1882 obchodní akademie v Chrudimi a s ní pokračovací škola kupecká. Akademie byla tříletá a nabyla roku 1885 práva veřejnosti. Když bylo také zde patrno, že přijímání absolventů měšťanských škol bez výhrady a bez omezení není s prospěchem, poněvadž jejich početní převaha způsobovala snížení učebných výsledků,[1]) stala se náprava jednak omezením počtu žactva z měšťanských škol při přijímání na ústav, jednak také zavedením zkoušky dospělosti. Tyto na chrudimské akademii byly do roku 1898 povinné, do 1902 dobrovolné, pak úplně odstraněny, poněvadž času, potřebného k opakování probrané již látky toliko pro zkoušku dospělosti, lze moudřeji užíti k vzdělávání dalšímu. Také přípravka při akademii zřízená, potrvala jen od roku 1898—99 do 1900—1 a jako jinde i tu se neosvědčila. Ústav má účelně zařízenou školní budovu, kterou město Chrudim r. 1892 svým nákladem postavilo.

K založení obchodní akademie v Hradci Králové dal podnět tamní záložní úvěrní ústav a na pamět svého 25letého trvání dal nové škole do vínku základ 10.000 zl. Ostatek vzala na bedra svá obětivá obec královéhradecká, ústav otevřela dne 15. září 1895 a odevzdala mu r. 1897 vlastní bu-

---

[1]) Viz dr. Jos. Gruber, Školství obchodní, v Čes. Polit. V., str. 867. Celá ta stať, str. 841—931, pozoruhodna pro vzácná hlediska, s nichž obchodní školské vzdělání posuzováno, jakož i pro přesné vytčení směru toho v budoucnosti.

dovu. Také s touto akademií jako v Chrudimi spojena jest kupecká škola pokračovací.

Zásluhou Klubu českých obchodníků v Plzni[1]) otevřeno bylo již r. 1886 dvoutřídní učení obchodní, spojené s večerním kursem a odborným kursem pro dívky. K jeho podnětu podána v lednu 1886 petice sněmu království Českého, aby zřízené obchodní akademie, rovnající se školám středním, přešly do správy zemské, aby v Plzni založena byla nová taková škola, a pokračovací školy obchodní aby stejně byly podporovány jako pokračovací školy průmyslové. Antonín Kotěra, majitel soukromé školy obchodní v Ústí nad Labem, zvěděv o snahách klubovních, nabídl se, že ústav svůj přenese do Plzně. Podporou městské rady, obchodní a živnostenské komory v Plzni a okresního výboru byl 20. září 1886 v Plzni otevřen první ročník obchodní školy, k níž připojeny byly dva večerní kursy, jeden pro obchodní praktikanty a příruči, druhý odborný pro dámy. Vedle klubu českých obchodníků o uskutečnění myšlenky té zasloužil se tehdejší starosta okresní dr. Josef Krofta, pak Max Hájek, Jos. Motyčka a Jan Výtvar. Ústav prospíval, a prozíravá správa města Plzně rozumějíc jeho významu a vědouc, že oběti, které přinese, budou mnohonásobně vyváženy, převzala jej 8. února 1892 ve svou správu, načež minister. 10. března 1893 udělilo mu právo veřejnosti. Roku 1895 přeměněna byla obchodní škola na obchodní akademii, k čemu však skutečně došlo teprve počátkem školního roku 1898—99. Měla přípravku a tři ročníky. Vlastní budovu akademie dostala dne 19. října 1913 na Radeckém nám., nádherně provedenou, skvěle a prakticky zařízenou nákladem 473.491 K.

Jak z nástinu historického patrno, vznikaly školy obchodní samostatně, a tak se stalo, že učebné jejich osnovy značně se různily jak výběrem učebných předmětů, tak i počtem hodin jim přidělených. Kde rozdíly věcně odůvodněny byly zvláštními poměry místa nebo krajiny, byla rozmani-

---

[1]) Pamětní spis k slavnostnímu otevření nové budovy obchodní akademie král. města Plzně 19. října 1913, sestavil Antonín Kostinec, ředitel, str. 9—12 a násl.

tost v učebné osnově oprávněna; kde však zaváděly se novoty jen proto, aby se mohlo říci, že ústav má něco zvláštního proti jiným starším, dostavovalo se škodlivé přetěžování žactva, které pak nemohlo na jiný ústav přecházeti, ani když to bylo nutno z důvodů rodinných. Jistá, řekli bychom upřílišená mnohotvárnost v učebné osnově škodila ústavům obchodním vůbec, jako jim ubližovalo přijímání žactva nedostatečně připraveného a vysoké školné, jímž uhrazován z části náklad na školy vedený. Snižovati úroveň vzdělání žáků přijímaných bylo na pováženou; proto s radostí uvítán byl krok vládní, jenž zostřoval podmínky pro přijetí na ústav a omezoval přijímání žáků z měšťanských škol toliko na ony absolventy, kteří na vysvědčení ze třetí třídy měli ze všech hlavních předmětů nejméně dobrou a při zvláštní zkoušce z jazyka vyučovacího a z počtů dobře obstáli (1902). Aby se odstranilo kolísání v předmětech a zavedla jednotná osnova, o to se ministerstvo postaralo r. 1903, vypracovavši za pomoci přibraných odborníků normální učebné osnovy pro všechna vyšší obchodní učiliště a prodlouživši trvání studií na nich na čtyři léta. Od školního roku 1903—4 vstoupily v platnost nové osnovy. Ale prodloužení doby studijní potkalo se s námitkami. Znalci tvrdili, že pro žáky dobře připravené při rozumném omezení učiva dobře stačí studium tříleté; nadto finanční síly vydržovatelů škol hrozily se nového napětí. Proto vláda po delší úvaze přistoupila na organisaci kompromisní, podle níž žáci z úplné nižší střední školy, mají-li aspoň ze tří hlavních předmětů známku nejméně dobrou, mohou býti přijati přímo do II. ročníku a při pravidelném postupu ukončí studium na akademii za tři léta.[1]) Od školního roku 1907—08 zavedena na pražské akademii čtyřtřídní organisace normální, poněvadž kompromisní osnova působila v praxi mnoho nesnází.

Obchodní akademie mají úkolem vzdělávati především velkoobchodníky, jakož i úřednictvo velikých závodů prů-

---

[1]) Přehled osnovy učebné má 32. výroční zpráva Československé akademie obchodní v Praze za šk. rok 1903—4, na str. 31—61.

myslových a bank. Za doby nerušeného míru stoupala obchodní podnikavost a s ní spotřeba odborně vzdělaných sil. To přimělo obec Karlínskou, že (r. 1909) také otevřela českou akademii obchodní a při ní kursy dopravní. Pro dívky jest od roku 1906 při akademii pražské souběžné zvláštní oddělení. Frekvence akademií obchodních mění se vůbec podle obchodních poměrů té které doby; jsou-li příznivé, stoupá, kolísají-li, klesá. V školním roce 1912—13 vykazoval se tento počet žactva:

Číslo	Ústav	Rok založení	Počet žáků	Počet hospitantů	Kurs abiturientů
1.	Hradec Králové	1895	326	16	—
2.	Chrudim	1882	275	—	40
3.	Karlín	1909	325	5	—
4.	Plzeň	1896	318	6	—
5.	Praha {24 tříd mužských, 5 tříd dívčích} . . .	1872	1313	—	136

Střednímu obchodu a živnostem s ním příbuzným mají sloužiti obchodní školy dvoutřídní (někde trojtřídní). Nedošly dosud náležitého docenění; vyčítá se jim, jako školám průmyslovým, že absolventi jejich vyhýbají se tu dílnám řemeslným, onde obchodu se zbožím, a že nejraději vyhledávají místa úřednická. Že neprozíravostí obchodnictva z počátku měly nesnáze, jest pravda, ale nesnáze ty jsou již překonány. Pomohlo tu samo ministerstvo, vyhlásivši r. 1887 organisační statut pro dvoutřídní školy obchodní, jímž vytčen úkol škol, způsob jejich zřizování, vydržování, učebná osnova, řízení a dozor. Obcím městským bylo přímo raděno, aby ve spojení s obchodními gremiemi a obchodními komorami školy takové zřizovaly.

U nás mají obchodní školy pro mládež mužskou: České Budějovice (obchodní komora vydržuje), Brod Německý (město), Hořice (město), Klatovy (město), Kolín (obch. gremium), Králové Dvůr, Mělník (obec), Praha (obch. grem.).

Pro dívky: Budějovice, Chrudim (ženský výrobní spolek), Hořice (město), Klatovy (město), Kolín (město), Králové Dvůr, Plzeň (při akademii), Mělník, Písek (město), Praha (grem.), Praha (v ženském výrobním spolku, škola trojtřídní), Praha (v Novém obchod. gremium); Král. Vinohrady, Karlín a Žižkov.

Výhradně praktickým vzděláváním učňů kupeckých zabývají se obchodní školy pokračovací, pro něž také byly vydány normální učebné osnovy a závaznost jejich návštěvy zákonem vytčena pro všecky učenníky, nemohou-li se vykázati vysvědčením na obchodnou ze školy vyšší. Jsou většinou tříleté a namnoze připojeny ke školám dvoutřídním nebo také k obchodním akademiím; jsou v Brandýse n. Lab., Budějovicích, Německém Brodě, Hořicích, Klatovech, Kolíně, Králové Dvoře, Mělníce, Karlíně, Kr. Vinohradech, Žižkově.

Přehlížíme-li stupně a kategorie obchodních škol, zpozorujeme, že se nám nedostává vysoké školy obchodní. Nedostatek ten aspoň z části napraven, jako při zemědělství. R. 1909 obsazena totiž při vysoké škole technické stolice pro nauky obchodní, aby se umožnilo dvouleté vysokoškolské studium, jehož žádá nový zkušební řád pro učitelstvo na vyšších školách obchodních. O speciální přednášky obchodně technické (tarifnictví, celnictví, bankovnictví a p.) bude zvláštními docenturami postaráno. Opatřením tím, které se pokládá za přechodné, nebyla nikterak odklizena potřeba vysoké školy české. Je to, jak již napsal Bráf, »důsledek normálního rozvoje školství obchodního, pouhý požadavek správy vyučovací«. Že obchodní školy pro vzdělání a pro samostatnou výživu dívčí poskytují více záruky nežli ústavy ku vzdělání učitelek, dokazuje praxe životní.[1]) Hodnota jejich dochází také uznání; absolventky jejich obliby došly jak přesností a dochvilností, tak pěkným rukopisem a čistým vedením knih, také nižšími požadavky mzdovými; k výkonům manipulačním, pro práci v krámě, k obsluhování kupujících, k výkonům poštovním, telegrafním a telefonním, posléze

[1]) Podle Grubera l. c. str. 909—914.

i k některým službám železničním žena výborně se hodí již přirozenou svojí povahou, vkusem, smyslem pro čistotu a úpravnost i větší trpělivostí a výřečností. A mnohé z těchto žen staly se vydatnými spolupracovnicemi v obchodech svých rodičů nebo manželů.

Pro učitelstvo na dvoutřídních školách obchodních řád zkušební (nař. min. 25. září 1892 čís. 18.309)[1]) rozděluje předměty zkušební na dvě skupiny: a) předměty ryze obchodní (účetnictví, korespondence, kupecké počty, nauka obchodní, směneční, práce v komptoiru), *b)* předměty přírodovědecké (zbožíznalství ve spojení s přírodopisem a fysikou, obchodní zeměpis). Ke zkoušce připouští se, kdo absolvoval nižší školu střední a úplnou akademii obchodní a nejméně tři léta pobyl v obchodě se zbožím nebo bankovním, pro skupinu první; kdo absolvoval chemicko-technické oddělení vyšší státní průmyslové školy a ztrávil tři léta v odborné praxi, pro skupinu druhou. Učitelé škol měšťanských a kandidáti učitelství pro školy střední z oboru přírodovědeckého musí pro tuto skupinu doplňovati svou aprobaci zkouškou ze zbožíznalství a obchodního zeměpisu. Kandidáti učitelství pro obchodní akademie měli zkušební řád vydaný nařízením minist. ze dne 8. srpna 1899 čís. 20.345;[2]) že však pro svou složitost nebyl praktický, vydalo ministerstvo nový řád nařízením ze dne 24. května 1907 č. 135,[3]) obdobný k řádu zkušebnímu pro kandidáty učitelství středoškolského. Předměty zkušební jsou také ve dvou skupinách; podmínkou jest absolvování dvouletého studia vysokoškolského.

Jako o odborné vzdělání učitelstva, tak i o učebnice potřebné vede se náležitá péče; seznam učebnic pro obchodní školy schválených uveřejňuje se ve věstníku ministerském. Tamtéž každého roku i výkaz o návštěvě škol se uvádí. Podle výkazu z posledních let připojujeme úhrnný počet žactva za školní rok 1912—13. Toho roku bylo na českých a) akademiích obchodních 2322 řád. posluchačů, 8 privatistů, 176 frekven-

---

[1]) Min. věst. 1892, čís. 49, str. 495—505.
[2]) Min. věst. 1899, čís. 38, str. 313—328.
[3]) Min. věst. 1907, čís. 33, str. 181—198.

tantů kursu abiturientů; b) na dvoutříd. obch. školách 991 řádných žáků; c) na pokračovacích obch. šk. 683 řádných žáků; celkem na vzdělání v obchodních školách bylo 4172 řád. žáků a 8 privatistů.

Dívek bylo a) na obchodních akademiích 235 řádných žaček, 19 privatistek; b) na 2- a 3tříd. obchodních školách 1340 řádných žaček; c) na pokračovacích kursech 156 řádných žaček (v Chrudimi, Kolíně, Žižkově), 12 hospit.; úhrnem na vzdělání obchodním bylo 1731 řád. žaček, 31 priv. a hospit.

Odborná literatura školní vykazuje zdatné pracovníky. Cvičebnice jazyka německého složili Arnošt Skřivan, Říha-Taubenek, A. Tůma; české čítanky pro všecky kategorie obchodních škol i s přehledy dějin české literatury pracovali Hrubý, Fr. Mejsnar, Rambousek-Tožička, Šlejhar, Pallas, Zenkl Petr, Vycpálek; francouzskou korespondenci zpracovali Pražák-Hantich, J. Vávra; učebnice cizích jazyků společny jsou školám středním; obchodní zeměpis Frant. Dejnožka, Železný, Zítek, dr. Zítko-Železný; pro pokračovací školy Pavlík; dějepis: dr. Prášek, dr. Šusta; fysiku dr. Nachtikal a Stan. Petíra; přírodopis dr. Schiebel; chemii Krýzl Karel a dr. E. Švagr; zbožíznalství dr. Pazourek, Sedláček; matematiku kupeckou Ctibor Jan, Al. Pižl, Frida, Kozák, Červenka; obchodní korespondenci Komárek, Trmal, Tůma-Získal; obchodní nauky dr. Fr. Zachoval.

A bude jich přibývati, až z národohospodářského ústavu při České akademii do světa na zkušenou vyšlí stipendisté svou prací spláceti budou národu, čím výteční jeho synové dr. Albín Bráf, J. Hlávka a Adolf Kubeš pamatovali na dovršení jejich vzdělání vědomostmi a zkušenostmi čerpanými z ciziny.

6. Vysoké školy.

Po dlouholetém úmorném zápasu o právo českého národa na vysokou školu universitní otevřeny byly konečně na základě zákona v školním roce 1882—83 dvě české fakulty, právnická a filosofická, roku 1883—84 přibyla fakulta lékařská; když pak 1890—91 také fakulta teologická byla aktivo-

vána, nabyl národ český úplné české Karlovy a Ferdinandovy university v Praze. Tím dokonáno dílo, podniknuté Dobrovským, Jungmannem, Preslem a Palackým — dí Denis[1]) — červánky nové doby.

Universita jest »místem volného myšlení, soustavného vědeckého badání, kde pokrok vědecký se umožňuje a výzkumy vědecké se konají, kde zároveň dorost vědeckých pracovníků v metodický postup badání se zasvěcuje a vychovává; je však také vrcholem a korunou všeho školství, je nejvyšším ústavem vyučovacím, odkud věda, vzdělání, poznání ve všecky vrstvy národa se šíří, je osvěcuje, ušlechťuje a povznáší. Vysoké školy jsou tedy ústavy vědecké, jsou však zároveň ústavy vzdělavací, jsou kulturním střediskem národního života«. Význam české university, jak správně jej František Drtina[2]) vystihl, objasňuje také cenu a význam zápasu o ni vedeného; bylyť tu v sázce nejvyšší duchovní statky národa, na nichž spočívá a dále se vyvíjí národní kultura.

Jako důsledek zákona ze dne 28. února 1882 jsou v Praze dvě university, obě Karolo-Ferdinandeae; na universitě české vyučuje se výhradně jazykem českým, na německé výhradně po německu; jazyka latinského užívá se v úředních výkonech měrou obvyklou. Obě university jsou prostorně odděleny a mají každá své zvláštní zřízení a správu (§ 1.). Profesor anebo soukromý docent může pouze k jedné z obou universit příslušeti. Studující smí býti pouze na jedné z obou universit immatrikulován; může však také jako mimořádný posluchač na druhé universitě přednášky navštěvovati, poslouchá-li alespoň polovici hodin na té universitě, na které jest immatrikulován. Přednášky na druhé universitě zapsané počítají se mu, jako by je byl navštěvoval na universitě, ke které náleží svou immatrikulací. (§ 2.)

V školním roce 1882—83 byl prvním rektorem české university Václav Vladivoj Tomek; prvním děkanem fakulty právnické dr. Emil Ott, děkanem fakulty filosofické dr. Frt.

---

[1]) Denis, Čechy po Bílé Hoře. II., str. 527.

[2]) Dr. Fr. Drtina, Universita budoucnosti. Praha 1904. Zvl. otisk z Paedag. Rozhledů, roč. XVII. 1903—4.

Studnička. Ve sboru profesorů na fakultě právnické čítalo se 5 řádných (Randa, Ott, Zucker, Hanel, Talíř), 5 mimořádných (Gundling, Pražák, Stupecký, Bráf, Heyrovský), a 2 docenti (Storch, Kaizl); ve sboru fakulty filosofické čítalo se tehdy 14 řádných (Tomek, Studnička, Hattala, Kvíčala, Krejčí, Šafařík, Durdík, Čelakovský, Frič, Vrba, Gebauer — ti přešli ze staré university společné, nově přibyli Strouhal, Lindner a Vaníček), 7 mimořádných (Emler, Goll, Seydler, Kalousek, Rezek, Jarník a Masaryk), a 10 docentů (Palacký, Král, Hostinský, Domalíp, Nevole, Vejdovský, Bělohoubek, Lud. Kraus, Otom. Novák a Mir. Tyrš).

Posluchačů bylo v zimním běhu 1055, v letním 1001 na dvou fakultách.

Když roku 1883—84 přibyla fakulta lékařská, bylo v prvním jejím sboru 5 řádných (Eiselt, Streng, Weiss, Spina, Schöbel), 3 mimořádní profesoři (Steffel, Janovský, Horbaczewski), 2 supl. profesoři (Hlava, Bělohoubek) a 2 docenti (Maixner a Spott). Posluchačů bylo v zimním semestru 1481, v letním 1409.

Zřízení universitní spočívá na říšském zákoně ze dne 27. dubna 1873;[1]) universita jest o čtyřech fakultách a nemá rázu konfesijního, neboť náboženské vyznání (§ 11.) nikoho nevylučuje ani od úřadu profesorského, ani od hodnosti akademické. Sbor každé fakulty skládá se z profesorů řádných, mimořádných, z docentův a lektorů; řádné a mimořádné profesory jmenuje panovník k návrhu ministra vyučování, privátní docenty k návrhu sboru profesorského jmenuje ministr kultu a vyučování. Habilitace nových docentů koná se podle nařízení ministerského ze dne 11. února 1888, podle něhož na základě nejvyššího rozhodnutí ze dne 4. února[2]) téhož roku jest postaráno o vědecký dorost universitních profesorů. Asistenty na fakultě medicinské a filosofické jmenuje k ná-

[1]) Min. věst. 1873, čís. 54, str. 231—236.

[2]) Min. věst. 1888, čís. 6, str. 48—50. Venia docendi může býti dána buď na celý obor nebo na omezenou jeho část. Jestliže docent po 4 semestry neohlásil čtení, nebo se přestěhoval, odkud pravidelně nemůže k přednáškám dojížděti, venia legendi přestává.

vrhu odborného profesora sbor profesorský na dvě léta; asistentura může však býti dále prodloužena se svolením ministrovým.

Platy řádných profesorů vyměřeny byly základním služným 2000 zl. a pěti přídavky pětiletními po 200 zl. s aktivitním přídavkem 480 zl. ročně; (kolísaly mezi 2480—3480 zl.); mimořádní profesoři brali plat od případu k případu podle dohody s vládou a přídavek aktivitní 420 zl.; docenti, nebyli-li honorovaní, nedostávali od státu platu žádného. Úprava daná zákonem ze dne 19. září 1898[1]) zvýšila základní plat profesorů řádných na 3200 zl. se 4 přídavky po 400 zl., profesorům mimořádným stanoveno služné základní na 1800 zl. s přídavky dvěma po 200 zl.

Podle zákonů ze dne 19. února 1907 a 24. února 1907[2]) mají řádní profesoři postup z VI. třídy hodnostní do V. třídy a hodnost dvorních radů zabezpečenu, k základnímu platu 6400 K mají pětiletní přídavky I. a II. po 800 K, III. a IV. po 1000 K, V. po 1200 K a aktivitní přídavek šesté (1472 K) nebo páté (1760 K) hodnostní třídy.

Profesoři mimořádní jsou v VII. hodnostní třídě se základním služným 3600 K a s přídavky pětiletními I. a II. po 800 K, III. a IV. po 600 K a s aktivitním přídavkem 1288 K ročně. Kolejné, které dříve náležívalo profesorům, dostává se nyní státu.

Shromáždění profesorů fakulty tvoří sbor, jehož představeným jest děkan na rok volený. Řídí schůze, v nichž se projednávají bezprostřední záležitosti vyučovací, věci disciplinární, pokud nenáležejí instanci vyšší, stanoví se pořad přednášek, koná se péče o doplňování soukromých docentů, o semináře, sbírky a vědecké ústavy při fakultě, jakož i o rigorosní zkoušky a promoce při fakultě. Před koncem roku děkan řídí poradu sborovou, v níž přání a návrhy fakulty se sjednávají a zvláštním protokolem ministru kultu a vyučování předkládají.

---

[1]) Min. věst. 1898, čís. 48, str. 352, nsl.

[2]) Min. věst. 1907, čís. 6, str. 59, a čís. 8. str. 76.

Nejvyšším úřadem akademickým jest akademický senát; skládá se z rektora, pak prorektora, děkanů a proděkanů fakult a z jednoho člena profesorského sboru každé fakulty. Rektor, prorektor, děkani a proděkani jsou mocí svého úřadu členy senátu, ostatní senátoři voleni jsou sborem své fakulty na dobu tří let. V obor působnosti akademického senátu spadají všeobecné věci universitní, správa jmění, předměty, týkající se vyučování a discipliny, jakož i výkony, přenesené na senát jednak zákony a statuty, jednak privilegiemi a nadacemi. Senát je první odvolací instancí z rozhodnutí děkanů a sborů profesorských každé fakulty.

Stát vyhrazuje sobě při universitě právo dozoru, ponechává jí však ve zřízení vnitřním samosprávu. Přes to »volnost akademická« — dí Drtina[1]) — »svoboda myšlení a badání je tu zaručena mnohem lépe v tom, že není učebných plánů, profesor nepodléhá kontrole a inspekci, maje úkolem podle nejlepšího vědomí a svědomí vědecky pracovati a výsledky vědecké této práce dále sdíleti. Tak universita dnes je samostatnější než byla kdy dříve«.

Záruku vědecké zdatnosti posluchačstva zjednává si stát jednak rigorosním řádem, vydaným 15. dubna 1872,[2]) k němuž 2. července téhož roku připojeny zvláštní instrukce,[3]) jednak však u těch, kdož ve službu státní vstupují, přesvědčuje se o jejich způsobilosti zvláštními zkouškami státními.

O státních zkouškách pro kandidáty učitelství na středních školách byla již řeč; pro kandidáty úřadů správních a soudních při zřízené komisi v Praze konají se tři státní zkoušky: I. historická, II. judicielní, III. právní a správní. Pro obě university v Praze jest podle minist. nařízení ze dne 29. června 1882 komise jednotná.[4]) Každý kandidát může u ní konati zkoušky v jazyce německém, nebo českém a němec-

---

[1]) Univ. budouc. str. 18 (1904).

[2]) Min. věst. 1872, čís. 31, str. 156—169; vydán na základě nejvyššího rozhodnutí ze dne 11. dubna 1872.

[3]) Min. věst. 1872, čís. 49, str. 287—292, týkající se tří světských fakult.

[4]) Min. věst. 1882, čís. 29, str. 147.

kém. Právní historickou zkoušku celou kandidát může ode dne 1. července 1889[1]) vykonati buď po česku nebo po německu; avšak u zkoušky judiciální a státovědecké platí nařízení ze dne 29. června 1882 beze změny; musí tedy kandidát zkoušky ty konati buď výhradně po německu, nebo po česku a německu; neboť z jednoho oboru (jejž sám si volí) musí býti zkoušen německy. Je-li pro nedostatečnou znalost němčiny odmítnut, smí po 6 měsících zkoušku opakovati. Rigorosní zkouška může býti uznána za adequátní zkoušku státní jen tehdy, byl-li také zkoušen německy jeden obor.

Posluchači universitní jsou řádní a mimořádní. K prvním náležejí, kdo majíce státní příslušenství, na základě vysvědčení dospělosti ze střední školy jsou immatrikulováni. Mimořádní posluchači musí míti aspoň 16 let svého věku a určitý stupeň přípravního vzdělání. Od roku 1897 mají university vedle posluchačů také posluchačky, řádné i mimořádné.

Na fakultách teologické, právnické a filosofické trvají studia akademická čtyři léta, na medicinské pět let. Posluchači teologie jsou zároveň seminaristy nebo řádovými kleriky. Zákony akademické a disciplinární řád třeba jest zachovati bez výjimky každému posluchači; provinění stíhají se tresty; ztráta osvobození kolejného nebo stipendia pokládá se za následek trestu disciplinárního.

Universitě, jakož v úvodě řečeno, vykázán jest úkol dvojí. Řeší jej cestou teoretickou a praktickou. Jsouc sídlem svobodného pěstování vědy, vzdělává a připravuje budoucí kněze, úředníky, učitele a lékaře. Akademickými přednáškami vede je cestou teoretickou; k druhé směřují akademické semináře a ústavy speciální, které pokládati jest pro jich praktickou důležitost za nutný doplněk studia universitního. Neboť nedosahuje se účelu studia universitního, když profesoři sdílejí se s posluchači o výsledky svého vědeckého badání; jest ještě na nich, aby posluchače své vedli k samostatnému nastoupení dráhy vědecké. To pak se děje v praxi seminární, kde se posluchači vedou jak ku přesnosti a samostatnosti

---

[1]) Min. věst. 1889, čís. 39, str. 247.

v přemýšlení a úsudku vědeckém, tak i ke zručnosti a dovednosti ve výkonech potřebných pro příští povolání. V této stránce svého účelu a zřízení vyniká moderní universita nad university, jak byly až na nepatrné výjimky do let sedmdesátých minulého století. Styk profesorů s posluchači, jich přímý vliv na vědecký vývoj posluchačů nebyl by bez seminářů ani možný. Na fakultě právnické konají se seminární cvičení z oboru práva římského, civilního práva rakouského, z práva a řízení trestního, a z politického hospodářství. K vědeckému výcviku mediků slouží ústav anatomický, embryologický, fysiologický, chemický, ústavy pro experimentální a všeobecnou pathologii, pro farmakologii a farmakognosii, pro soudní lékařství atd. V ústavech těch kromě přednostů jsou asistenti a demonstrátoři. Při všeobecné nemocnici zřízeny jsou odborné kliniky lékařské a chirurgické, klinika oční, otiatrická, polyklinika atd. V král. zemské porodnici je klinika porodnická, v ústavu pro choromyslné klinika psychiatrická.

Na fakultě filosofické připravují se budoucí učitelé středních škol v seminářích filosofickém, pedagogickém, matematickém, historickém, geografickém, filologickém, k nimž řadí se semináře pro filologii slovanskou, románskou a germánskou. Z vědeckých ústavů fakulty filosofické uvádíme ústav astronomický, fysikální, chemický, mineralogický, geologický, botanický, zoologický, anatomický a archeologický.

Rozvoj universitní lze stručně naznačiti těmito daty: V roce 1907—8 bylo na české universitě: profesorů řádných 65, mimořádných 53, docentů 56, suplent 1, adjunktů 64, lektorů 10; celkem 249 sil pro 3949 posluchačů; v roce 1911—12 bylo profesorů řádných 75, mimořádných 44, docentů 79, suplent 1, adjunkti 3, asistentů 65, demonstrátorů 30, lektorů 16; celkem 295 sil pro 4193 posluchačů.[1])

[1]) Srov. Statist. přír. král. Čes. II. vyd., str. 167 a násl. Nesmíme zapomínati, že veliký počet Čechů stále studuje v cizině nebo na jiných rakouských universitách; r. 1909 napočetlo se jich 1454, číslo, které samo o sobě by stačilo jedné universitě. O vědecké vyspělosti českých akademiků jen malý doklad. Roku 1891 vykonáno bylo 964 doktorských rigoros; a také při státních

Přes to vše i tato jediná dosud naše universita nedostatečně jest opatřena. Místnosti, které jí byly vykázány po rozdělení 1882, nedostačovaly hned na počátku, a tak pronajímány a adaptovány nové a nové, že nyní úřady universitní a síně přednáškové rozestrkány jsou po vší Praze.

Z ministrů rakouských k potřebám universitním zachovali se blahovolněji jen dva: Gautsch[1]) a Hartel; Gautsch hned za prvé doby svého úřadování osvědčil péči o stavbu universitní budovy pro fakultu lékařskou a za druhého svého úřadování péči o vybudování ústavů universitních, podobně i Vilém Hartel ukázal ochotu i spravedlivější přízeň vyhověti našim potřebám kulturním. Zásluhou českého místodržitele knížete Frant. z Thun-Hohensteinu zjednána byla staveniště universitní, ale kdy se vskutku začně stavěti právnická a teologická fakulta u Čechova mostu a filosofická u Rudolfina, nelze uhodnouti.[2]) Jak nedostává se spravedlivého rozvržení v nákladu na vysoké školy, o tom svědčí okolnost, že sama vídeňská universita má náklad o půl milionu korun větší než všecky tři slovanské university v Rakousku dohromady a ještě přestupuje pravidelně rozpočet o značné sumy. Také náklad na německou universitu v Praze bývá pravidelně značnější než na českou, ač na universitě české je 2½-krát více posluchačstva.[3]) »Na jednoho řádného posluchače českého vůbec« — čteme u dr. Kádnera — »připadá průměrem náklad 421 K, německého 905 K; českého právníka 94, německého 194; českého medika 955, německého 2001, českého filosofa 497, německého 1026, českého teologa 856, německého

---

zkouškách právnických při I. zkoušce 69 s vyznamenáním, 201 kandidáti prostě obstáli; z kandidátů gymnasijního učitelství 36 aprobováno. Podle fakult měla r. 1912 řádných profesorů fakulta teologická 8, právnická 14, lékařská 16, filosofická 37.

[1]) Goll, Rozdělení Pražské university str. 56 (1908).

[2]) Dr. O. Kádner, Politika českého školství vysokého str. 948 (Čes. Polit. V. díl).

[3]) Dr. Ot. Srdínko, Česká universita ve státním rozpočtu na rok 1912. Fr. Drtina, ve Věst. čes. ústř. spolku učitelů vysokoškolských, II. 53.

1612 K.« Kdo v těchto číslech nevidí pověstného dvojího lokte vídeňského?[1])

Vysoká škola technická řídila se ve vývoji svém universitou a přejímala její zřízení. Její úkol stanoven, aby na ní studující nabývali důkladného vědeckého vzdělání ve směru technickém a obeznamovali se s vědeckými pokroky technickými a průmyslovými tou měrou, že by si největší způsobilosti zjednávali k bezprostřednímu vstoupení do života praktického.

Skládala se ze čtyř odborů: *a)* stavebního inženýrství, *b)* stavitelství pozemního, *c)* strojního inženýrství a *d)* technické chemie. Nařízením minister. ze dne 9. září 1900 přibylo oddělení obecné, zvláště pro kandidáty učitelského úřadu na vyšších ústavech vychovávacích a od r. 1906 přibyl odbor kulturního inženýrství a učení zemědělsko-technické jako náhrada za vysokou školu zemědělskou.

Studium odboru stavebního inženýrství a pozemního stavitelství trvá pět let; odboru strojního inženýrství, chemického a kulturně inženýrského, jakož i zemědělského trvá čtyři léta. Kromě toho jest při technice dvouletý kurs zeměměřičský, dvouletý kurs pro pojistnou techniku a tříletý kurs přípravný pro vysoké školy montanistické.

Stát, maje dozor i k učení na těchto ústavech, upravil nařízením ze dne 30. března 1900 řád státních zkoušek na technice, ustanoviv, že I. zkouška jest rázu obecného, z nauk přípravných (matematika, deskriptivní geometrie, fysika, mechanika) a examinátoři jsou profesoři; II. zkouška jest odborná, před komisí, složenou z teoretiků a výkonných odborníků v praxi, a přesně vymezuje požadavky pro kandidáty každého odboru. Nařízením ze dne 13. dubna 1901 do-

---

[1]) Nařízením minist. 25. února 1872 zrušeny byly přijímací zkoušky (Věst. min. 1872, čís. 14, str. 91), přijímání posluchačů podmíněno zkouškou dospělosti; naříz. 16. března 1872 technika přístupna absolvovaným gymnasistům (Věst. min. č. 21, str. 127); říšským zákonem ze dne 17. března 1872 upraveny platy profesorské (Věst. min. čís. 19, str. 123) a 15. dubna 1873 aktivitní přídavky; naříz. 20. června 1876 (Věst. min. čís. 24, str. 99) posluchači nabyli práva shromažďovacího pro akademické občany.

stalo se technice řádu rigorosního a podle instrukcí ze dne 16. dubna 1901 a 8. března 1902 udílí se na technikách obdobně jako na universitě hodnost i promoce doktora technických věd. Tím titulem vysvědčuje se způsobilost k vědeckému badání.

Roku 1907—8 bylo na české technice řádných profesorů 23, mimořádných 10, honorovaných docentů 13, soukromých docentů 15, suplentů 14, adjunktů 53, učitelů 8, — celkem 136 sil pro 2611 posluchačů. Roku 1911—12 bylo 39 řádných, 19 mimořádných, 7 suplujících profesorů, 30 docentů, 7 adjunktů, 74 asistentů, 9 konstruktérů, 3 demonstrátoři, 11 lektorů, — celkem 212 sil pro 2831 posluchačů.

Jako university na fakulty, tak dělí se techniky na odbory — dí Fr. Drtina[1]) — jako na universitě fakulta filosofická odlišuje se teoretickou a všeobecnou povahou svou od fakult odborných, tak i na technikách zřizují se oddělení všeobecná a v nejnovější době stále více se uplatňují a doplňují. Na obou ústavech rozeznávají se profesoři řádní a mimořádní, na obou je instituce soukromých docentů, pro vývoj vědeckého dorostu tak důležitá, na obou jest akademická svoboda, přednášky jsou obvyklou formou vyučování vedle cvičení v seminářích a laboratořích, jichž význam stále více do popředí stoupá, na obou je do značné míry zavedena samospráva, a hodnost doktorská uděluje se dnes na technikách stejně jako na universitách. Odtud vzešla myšlenka, aby vysoké školy technické organicky se připojily k celku universit. Za takovou jednotnou školu vysokou se Drtina také přimlouvá, jsa o ní přesvědčen, že by hověla pokrokům doby nové a kulturním potřebám přítomnosti. Avšak vláda bránila se myšlence sloučení již v letech sedmdesátých a nebyla jí nakloněna ani nyní. Nehodlala zřizovati vysoké školy pro potřeby obchodní, zemědělské a jiné, nýbrž chtěla toliko rozšiřováním oborů, na technice již ustálených, pomáhati a zřizováním nových stolic učitelských doplňovati ústavy dosavadní. Na jak dlouho vystačí se těmito prostředky, ukáže budoucnost. Jako důsledně se vzpírala utvoření jednotné školy střed-

[1]) l. c. str. 8.

ní, tak důsledně držela se dualismu vysokoškolského a přehlížela, že dosavadní přednášky látkové pozbývají významu a budou ponenáhlu anachronismem.

S universitou má naše technika ještě jednu bolestnou stránku společnou. Jest to otázka umístění a moderní úpravy laboratoří. Také její ústavy jsou rozestrkány, a ačkoliv nákladem zemským postavena část monumentální budovy, na její dokončení čeká se již pomalu po celý lidský věk; ačkoliv nový ústav chemický v blízkosti jejím vybudován, nejsou ostatní ústavy nijak náležitě opatřeny. Kde bude nová technika, zdali v Král. Vinohradech či v Praze? Kdy vůbec se nové budovy té dočkáme, kdož může dáti odpověď?

Oběma našim vysokým školám uložen veliký úkol o zlidovění věd a o povznesení národní osvěty lidovými přednáškami či extensemi. Za prvé desítiletí (1899—1909) vykonáno bylo v Praze 192 kursů, na nichž bylo celkem 20.740 posluchačů a průměrem na jednom kursu účastnilo se 107 lidí; na českém venkově za tutéž dobu vykonáno 697 kursů s 177.600 posluchači, čili průměrem při jednom kursu se 254 účastníky. Ta čísla mluví. Jsou dokladem vyšších snah, vrozených našemu lidu, jsou dokladem, že nevyhynulo ono žíznění a prahnutí po vědění, u nás tak příznačné.

Jak by stoupalo, jak by utěšené a hojné ovoce neslo, kdyby také na sesterské Moravě vedle české techniky rozkvetla druhá česká universita a kdyby českým ústavům těm se měřilo stejným loktem, jakému se těší vysoké školy německé! —

7. Závěr.*)

Rozvoj školský, jehož obraz jsme nakreslili, přinesl, jak přirozeno, nám mnoho dobrého. Mnoho tu také bylo vykonáno, ale každý z nás dobře cítí, že dosud u cíle nejsme. Toho dobra mohlo býti mnohem více, kdyby se snahy vedoucích činitelů byly řídily přirozenými zákony, jichž stěžejní osou jest spravedlnost a právo.

*) Psáno bylo na jaře r. 1914 vzhledem na tehdejší poměry. Dnes bohudík jinak. Avšak věcné jádro úvahy, pevně doufám, není bez ceny pro potřeby školské v době právě nynější.

Aby školy české zúplna požadavkům nové doby hověly, především potřebí, aby všecka výchova konala se v nich na podkladě národním. Školy zajisté mají smysl a význam, pokud slouží moderní idei národní, kulturním a vědeckým potřebám svého národa. Tu pak s důrazem nutno prohlásiti, že během vypravování na nejedněch stránkách bylo nám trpce toho želeti a litovati, kterak národu takové minulosti kulturní a takové přítomné zdatnosti ve všech oborech lidské práce, jakým jest národ český, nedostávalo se ústavů vzdělavacích leda teprve po každé po dlouhých, perných bojích. A čeho jsme se kdy konečně domohli, nebývalo ani dostatečně ani důstojně nadáno. Všechny opravné a pokrokové snahy v Rakousku směřovaly toliko k povznesení jednoho národního kmene, aby se mu zabezpečila přednost a přiřkla vůdčí úloha v kulturním ruchu celého státu. O všem a všudy uvažovalo se jen s hlediska německého a se stálým zřením k jeho výhodám. Zastírajíce se širokým pojmem potřeb říšských, nedbali odpovědní správcové individuality kmenové, neviděli duchovních potřeb ostatních národův, jako by tito byli bez vloh a schopností k vyšší činnosti duchovní. Ani mužové ducha tak vynikajícího, jako byli Lev hrabě Thun a Pavel sv. pán Gautsch, nemohli dlouho rozuměti tomu, že vychvalovaná uniformita kulturního rázu jest na úkor přirozenému vývoji národů neněmeckých, že dusí každý jejich sklon k vlastním svérázným směrům na roli práce osvětové. Je charakteristické, že oba tito mužové se vymanili z předsudků svých vzhledem k národnosti naší a naší práci kulturní teprv, až když nebyli ministry kultu a vyučování.[1])

Prvním tedy naším požadavkem zůstává, aby veškerá výchova školská, bez výhrady, od svých kořenů až ke koruně,

---

[1]) Když čeští poslanci na říšské radě si stěžovali do utiskování našich menšin, Gautsch dne 14. listopadu 1891 jim odpověděl, že znalost němčiny jest v Rakousku nezbytnou nutností (Srb, Pol. děj. n. č. I. 844), a tím ospravedlňoval utiskovatele naše. R. 1892 nedovolil, abychom na českých školách oslavovali třístou výročnici narozenin J. A. Komenského. Jazykových nařízení Badeniho nepodepsal.

vyrůstala na stromě národní samobytnosti, soběstačnosti, národní povahy a svéráznosti.

O tom pracujíce vystříhejme se chyby, kterou se u nás hřešilo. Míníme rozkouskovanost, rozdrobenost, nesystematičnost. Prováděly se opravy škol různých kategorií, zakládaly se nové druhy školských typů, ale vždy bez ohledu na druhy ostatní, bez souvislosti s těmi školskými útvary, které již existovaly. A přece již Komenský ve svém Navržení o obnově škol, jakož i v Didaktice (kap. 27.) přál si, aby průběhem určitého počtu let bylo probráno jaksi v souvislém cyklu celé vyučování jednotné a z »dílen lidskosti« aby vycházeli lidé opravdu vzdělaní, opravdu mravní a opravdu zbožní. Idea školy mateřské, školy obecné, školy latinské nebo reálné, školy vysoké neb Akademie, od Komenského vyložená, ukazovala pravou cestu; ale nikomu nepřipadlo u nás na mysl začínati od základů, na nich dále stavěti, jednu kategorii školskou ke druhé organicky připojovati a jednotnou soustavu účelně vybudovati. A tak přimísilo se do našeho školství hojně věcí zbytečných, že školy tu i onde úkoly své si vespolek přebíraly a jindy si navzájem odporovaly.

Má-li tedy české školství národu svému platně a úplně sloužiti, bude potřebí přehlédnouti je od základů, spořádati, organicky sečleniti a zbaviti všeho, co postupné jednotnosti jeho jest na újmu.

Odtud jest nezbytno, aby správy věcí školských se konečně také u nás co možná nejvíce účastnili ti, kdož ve školách vyučují, úkolům vychovatelským a vyučovatelským z povolání se věnují a nejlépe znají, čeho mládeži i školám, ale také čeho národu jejich a kultuře se kdy nedostává. Svěřme jim i vedení věcí školských ve sboru, v němž vůdčí úloha byla by přidělována osvědčeným, vědecky i metodicky vzdělaným odborníkům školským. Vážíme si hlasu enquet jakož i projevů se strany rodičů i širší veřejnosti a společnosti národní, ale přání a návrhy odtud pronášené buďte podrobovány dobrému zdání povolaných odborníků školských.

Za těch poměrů, které se u nás během půlstoletí vyvinuly, nelze očekávati, že by stát se kdy zřekl práva vrchního dozoru ke školství. Avšak kompetence dozoru toho a její meze

měly by se upraviti zákonodárstvím, které by dbalo zásady, že těm, jimž na bedra se ukládají povinnosti ke školám, přísluší nejširší spolupůsobení v rámci školské politiky státní. Ve výchově a vyučování čeká v budoucnu činnost naši zákonodárnou perná a rozsáhlá práce.

Již do komisí, které připravují návrhy školních zákonů pro sbory zákonodárné, budiž povoláváno co možná nejvíce zkušených odborníkův, zejména učitelů, kteří po dlouhá léta aktivně působí na ústavech, o které jde, jakož i větší menší počet zástupců z poplatnictva podle míry, kterou jest účastno finančního nákladu na školu.

Školní zákony říšské jakožto rámcové buďte jen rázu nejvšeobecnějšího, aby při zevrubném jich provádění mohlo se přihlédati ke všemu, co třeba doplniti vzhledem na individualitu jednotlivých národních kmenů. V četných rozmanitých podrobnostech nutno vyjádřiti jejich osobitou povahu. Jest řada zákonitých opatření, která výborně se hodí pro končiny v převaze své zemědělské, avšak která nehodí se v tom rozsahu pro krajiny rázu průmyslového neb obchodního. V jednotě pravidel říšského zákona chrániti největší rozmanitosti při užívání pravidel těch: toť cesta, která vede k šťastným koncům. Odtud na potřeby a poměry krajové ve věcech školních nutno klásti důraz.[1])

Však jest i hojně věcí na poli školské práce, kterou i bez nového zvláštního zákona lze prováděti při horlivé iniciativě učitelstva a občanstva. Vzpomeňme na př., jak důležitým činitelem výchovným v kraji průmyslovém mohou se státi školní dílny, v kraji hospodářském

---

[1]) Po úpravě zákonodárství o školách měšťanských volá učitelstvo i větší města, která několikeré měšťanské školy musí vydržovati (Srov. Protok. sjezdu česk. měst IV. 289—306); otázky jako zřizování čtvrtých tříd při měšťanských školách, o koedukaci a hospitování dívek (tamtéž str. 277—288), o školách pomocných a zákonitém jejich upravení (tamtéž str. 253—261), o právním zřízení ústavů vychovávacích (Protok. V. r. 1912, str. 124) nutno řešiti jedině v rámci zákona říšského podle povahy kmenové a podle poměrů místních.

jak školou možno zvelebiti zelinářství, štěpařství, sadařství, včelařství, aby se stalo zdrojem příjmu a obživy; uvažme, kterak při školách dívčích zaměstnání v domácím hospodářství, vaření, šití na stroji, strojovém pletení a p. může péčí interesentů z občanstva se státi rovněž průpravou k domácímu blahobytu! Otázku úpravy prázdnin podle potřeb krajových, otázku úlev v docházce školské, aby vyučování a mravnost jimi netrpěla, možno místním činitelům samostatně si upravovati a řešiti. Všemu tomu a mnohému jinému nebrání se zákony dosud vydanými; vlastní silou přičiniti se o zdokonalení školy ve všech směrech a pokračovati s duchem času, nechť stane se heslem rodičů i učitelů! I nové kategorie školních útvarů lze tvořiti a zakládati; nechť školy se zakládají hojně, ne však zbytečně. Takové byly by všecky, jichžto úkol již zcela neb většinou plní ústavy dosavadní.

K výkonům státní správy školské přibíráni buďte hojněji učitelé znalci jakož i jiní zkušení interesenti z občanstva, aby spolurozhodovali vedle úředníků svou podrobnou známostí skutečných potřeb a poměrů té oné třídy obyvatelstva a tím výkon správní zdokonalovali, t. j. aby všem podstatným okolnostem napomáhali jej přizpůsobovati.

Závěrkem žádáme, aby ve věcech čistě pedagogických a metodických popřáváno bylo sboru učitelskému na škole, rozhodovati o nich hlasem nejzávažnějším podle spolehlivých zkušeností, kterých mnoholetou praxí učitelskou nabyl. Vyššími instancemi očkovaná methodika přinesla mnoho dobrého, ale všeho s měrou. Vzala škole činitele nejcennějšího: osobitost učitelovu.

Rozumí se samo sebou, že stát nesmí se macešsky chovati k nákladům školským. I jemu přísluší, aby měl také podíl při uhrazování nákladu potřebného pro školství, a nikoli aby prostě obcím, okresům a zemím ukládal to břímě. Zejména na stavby budov školských měl by aspoň poskytovati nízko zúročitelných půjček, měl by dávati náhradu obcím, které státu školní budovy propůjčily nebo věnovaly.

Proto jest nezbytno, aby národ český si upravil pevný a určitý program školské politiky. Jinak při všech svých

obětech a snahách mohl by trpěti zkrácení a újmu. Tu — řekněme si upřímně a bez obviňování — nejednalo se vždy vhodně. Nastínili jsme škodu passivního odporu ve věcech školských při školství národním; i při středním školství měli jsme příležitost dotknouti se toho, kterak neustáleností názorů na cíl školské politiky byli jsme po léta odstrkováni, a dějiny vysokého školství — zvláště když bychom se i českých potřeb na české Moravě dotýkali, dosvědčují, kterak se nám ubližuje, že v školské politice nemáme pevných vodítek.

Co dnové příští nám přinesou, nesnadno tušiti a vymezovati do podrobna budoucí úkoly školské není ani radno. Že doba příští bude osvědčovati snahu po zjednodušení, po sestředění a po úsporách časem, penězi i silami, jest pochopitelno. To však nám nebude hrubě překážeti. Vlastní silou, a svépomocí školy své jsme si vybojovali, založili a svými ohromnými obětmi zabezpečili; můžeme právem doufati, že láska lidu českého ke škole neztenčena potrvá i v budoucnosti, že ke škole vzhlédati bude dorost národní jako ke zdroji, jenž jeho prahnutí po poznání a vědění občerstvuje a žízeň duchovní dovede uhášeti. Jen jednoho bude potřebí; totiž péče, aby ze škol nehrnul se dorost náš do služeb, nýbrž aby školami vedl se k existenci samostatné ve všech oborech životních. Z malých poměrů jsme vyrostli a nebylo divu, že místa úřednická a s nimi spojený »jistý chlebíček« tanul na mysli našim dědům a rodičům jako vrchol pozemského štěstí a blahobytu; nyní již vidíme, že vzdělaný samostatný a příčinlivý řemeslník neb obchodník mnohem snáze a lépe jest odměňován za svoje přičinění nežli inteligence ve služebním postavení. Upraviti tedy školy potřebám života samostatného a soběstačného bude heslem budoucnosti, heslem stejně závazným dorostu mužskému jako dívčímu. Také dívkám bude třeba škol, které, jak krásně se vyslovila Renáta Tyršová,[1]) »odvracejí dívčí mládež, od jednostranných tužeb po studiu středoškolském, které při nadprodukci čekatelů a čekatelek na

---

[1]) Protok. IV. sjezdu č. měst v Praze 1911. str. 247 a násl.

místa úřednická nevede k zajištění existence. Dobrá, vzdělaná krejčová nebo modistka nemusí se doprošovati protekce a nemusí čekati na místo; té jest otevřen celý svět, zejména umí-li některý cizí jazyk«.

Kéž do škol budoucích nastoupí pracovníci důkladně vzdělaní, k práci školské připravení a láskou k české mládeži nadšení tak, jak byli jejich předchůdci, když stáli u kolébky nových českých ústavů, jichž rozkvětu tak rádi obětovali své síly. Jejich prací a příkladem nechť do srdce každého Čecha vštípeno jest přesvědčení, že v práci a vědění jest naše spasení, aby všemu světu bylo zřejmo, že řídíme se slovy Fr. Palackého:[1] »Ne každému národu prozřetelnost popřála extensivně býti velkým — ale intensivně velikým býti nebo se stávati je na vůli a moci každého, kdo zcela se zření nespustí své určení všelidské.«

DODATKY.

A) Doplňky k prvému dílu.

K e s t r. 97—102.

Školy české v cizině.

Také v osmnáctém věku z příčin náboženských nastalo v Čechách stěhování do ciziny a směr českých emigrantů obracel se k Prusku, kde přistěhovalci těšili se svobodě náboženské i osobní. Podpora, které se jim dostávalo od vlády, lákala krajany z Boleslavska, Hradecka, Chrudimska a Litomyšlska zejména od doby, kdy v sousedním Sasku byli již usazení emigranti čeští v ohledu náboženském utiskováni a k přijetí luterského vyznání donucováni. Tak vzniklo

---

[1] Sebr. sp. I. str. 375.

tehdy v Prusku hojně nových osad s českými školami v místech, která vystěhovalci jednak svým počtem zveličili, jednak nově založili.[1]) U samého Berlína založen Rixdorf, kde čeští vystěhovalci měli svůj kostel, hřbitov a školu, na níž roku 1734 učiteloval Martin Kopecký z panství jičínského, dříve učitel ve Třtěnici. Brzy na to vznikly tam české osady Krásná Hora a Nová Ves.

V kraji Střelínském osada česká Husinec měla kostel a školu se dvěma učiteli; v Poděbradech prostředních rovněž byla česká škola, i v Pluči. V kraji Opolském měl Bedřichův Hradec školu dvoutřídní, Lubín školu jednotřídní.

Velký Tábor (u Berlína) s kostelem i školu slušnou měl, na níž kolem roku 1770 učitelem byl Daniel hrabě z Vrtby. Škola ta ještě r. 1876 měla českého učitele Karla Šíchu. Také v blízkém Černíně měli vystěhovalci čeští školu vlastní.

První učitelé vystěhovalců měli ovšem celkem totéž vzdělání jako naši ve věku osmnáctém na venkovských školách. Učili čísti a psáti, někde počítati, dbali kostelního zpěvu a živili se řemeslem tkalcovským nebo krejčovským.

Z duchovních vůdců kulturní význam měli Jan Liberda,[2]) Josef z Tardy, správce obce husinecké a Josef Kačer církve táborské. Od roku 1830 patrný byl nátlak vládní, aby zbytky vystěhovalců českých, které dosud zůstávaly při svém jazyku, přizpůsobily se svému okolí; od roku 1845 uloženo již, aby ve školách učilo se po německu většině předmětů, po roce 1871 pak všecky zvláštnosti braly za své.

---

[1]) Srov. F. A. Slavík, Česká církev v Berlíně. Osvěta 1876, str. 321. Týž, Česká emigrace r. 1741—1742. Osvěta 1877, str. 797, 891.

[2]) Srov. o Liberdovi Ottův Nauč. Slov. XV. str. XVIII. stol. a zvláště spis G. Skalského, Z dějin české emigrace XVIII. stol. (r. 1900) O Josefu z Tardy, který pocházel z Libice u Poděbrad, kde se 14. března 1799 narodil, srov. Ottův Nauč. Slov. XXV. str. 93 (1906). O J. Kačerovi máme pěknou studii dr. Jos. Volfa, Z osudů českého emigranta. Osvěta 1908, str. 104, Kačer pocházel z Černilova; narodil se tam 30. března 1802.

Ke str. 270.

Přehled návštěvy žactva na gymnasiích

Čís.	Místo	učitelé	1816	1817	1818
1.	Praha (akad.) I. . . .	světští	$468+^{16}$	$439+^{16}$	$426+^{12}$
2.	Praha III.	světští	$378+^{22}$	$428+^{25}$	$484+^{30}$
3.	Praha II.	piaristé	$424+^{3}$	$437+^{5}$	$455+^{4}$
4.	Benešov	piaristé	—	—	—
5.	Broumov	bened.	$101+^{1}$	90	87
6.	Budějovice	piar	$209+^{3}$	$225+^{4}$	$226+^{5}$
7.	Česká Lipa	august.	$110+^{5}$	$102+^{12}$	$97+^{20}$
8.	Doupov	piar.	64	63	$51+^{1}$
9.	Cheb	světští	239	205	$194+^{1}$
10.	Chomutov	cisterc.	$92+^{1}$	100	114
11.	Jičín	světští	$112+^{7}$	$136+^{12}$	$137+^{16}$
12.	Jindřichův Hradec .	praem.	$375+^{3}$	$230+^{2}$	$207+^{2}$
13.	Kadaň	piar.	44	54	$62+^{1}$
14.	Klatovy	bened.	$192+^{3}$	$188+^{4}$	$182+^{3}$
15.	Král. Hradec	světští	$306+^{14}$	$288+^{13}$	$300+^{11}$
16.	Litoměřice	světští	$130+^{1}$	$154+^{5}$	$148+^{9}$
17.	Litomyšl	piar.	$261+^{7}$	$279+^{29}$	$266+^{31}$
18.	Mladá Boleslav . . .	piar.	$191+^{8}$	$179+^{2}$	176
19.	Most	piar.	132	$61+^{1}$	80
20.	Německý Brod	praem.	98	$114+^{1}$	$125+^{2}$
21.	Ostrov	piar.	71	$68+^{2}$	69
22.	Písek	světští	$145+^{7}$	$150+^{24}$	$162+^{12}$
23.	Plzeň	praem.	$241+^{9}$	$242+^{15}$	$248+^{29}$
24.	Rychnov	piar.	147	165	174
25.	Slané	piar.	$96+^{3}$	$85+^{4}$	111
26.	Žatec	praem.	53	$59+^{4}$	$73+^{2}$
	Úhrnem . .		$4679+^{113}$ 4792	$4541+^{180}$ 4721	$4654+^{191}$ 4845

Roku 1825, kdy měly Čechy 3,582.098 obyvatel, bylo ve obyvatel; jeden žák na 517 obyvatel.

[1]) Data vybrána ze spisu Die Jahreshauptberichte Langs u. Jahren 1814—1834 (Víděň 1914). Vydal prof. dr. Karel Wotke.

českých v létech školních 1816—1825.[1])

1819	1820	1821	1822	1823	1824	1825
$505+^{18}$	$582+^{21}$	$671+^{21}$	$747+^{42}$	$863+^{40}$	$743+^{45}$	$683+^{34}$
$508+^{29}$	$534+^{24}$	$591+^{26}$	$625+^{25}$	$618+^{27}$	$630+^{35}$	$667+^{32}$
$489+^{9}$	$514+^{12}$	$514+^{3}$	$510+^{14}$	$627+^{7}$	$583+^{9}$	$552+^{20}$
—	102	$91+^{2}$	$86+^{5}$	$110+^{16}$	$111+^{2}$	$90+^{9}$
82	$102+^{1}$	$94+^{1}$	$104+^{15}$	$146+^{11}$	$148+^{3}$	$151+^{10}$
$256+^{10}$	$305+^{6}$	$306+^{9}$	$331+^{15}$	$354+^{8}$	$378+^{13}$	$360+^{11}$
$109+^{21}$	$114+^{24}$	$137+^{35}$	$109+^{34}$	$149+^{71}$	$172+^{56}$	$153+^{18}$
$61+^{7}$	$65+^{2}$	$77+^{10}$	$65+^{6}$	$92+^{11}$	$101+^{14}$	96
207	$229+^{6}$	$295+^{2}$	$346+^{7}$	$411+^{13}$	$408+^{33}$	$362+^{21}$
112	$126+^{3}$	$133+^{2}$	$129+^{6}$	$151+^{7}$	168	$138+^{2}$
$141+^{12}$	$155+^{22}$	$170+^{17}$	$147+^{27}$	$228+^{27}$	$221+^{30}$	$215+^{21}$
$204+^{5}$	$200+^{9}$	$218+^{7}$	$257+^{9}$	$288+^{4}$	$249+^{5}$	$258+^{12}$
$52+^{1}$	$48+^{3}$	$63+^{2}$	$48+^{9}$	$55+^{3}$	—	—
155	$153+^{2}$	$157+^{22}$	$194+^{20}$	$224+^{18}$	$230+^{26}$	$192+^{4}$
$309+^{18}$	$331+^{10}$	$362+^{25}$	$370+^{22}$	$392+^{23}$	$404+^{12}$	$402+^{21}$
$151+^{3}$	$181+^{13}$	$187+^{13}$	$218+^{7}$	$295+^{4}$	$309+^{11}$	$316+^{5}$
$92+^{26}$	$305+^{18}$	$377+^{36}$	$395+^{46}$	$473+^{33}$	$461+^{36}$	$428+^{19}$
$190+^{7}$	$188+^{15}$	$182+^{39}$	$223+^{36}$	$240+^{23}$	$244+^{23}$	$218+^{26}$
82	$94+^{1}$	$111+^{3}$	$87+^{4}$	$108+^{1}$	$94+^{1}$	85
$120+^{3}$	124	$144+^{5}$	$156+^{6}$	$169+^{2}$	167	$138+^{5}$
$62+^{10}$	$79+^{9}$	$79+^{18}$	$51+^{20}$	$64+^{18}$	$70+^{14}$	$50+^{10}$
$161+^{14}$	$155+^{17}$	$162+^{12}$	$160+^{15}$	$175+^{11}$	$185+^{17}$	$163+^{7}$
$252+^{28}$	$282+^{36}$	$313+^{39}$	$308+^{40}$	$386+^{83}$	$386+^{45}$	$377+^{23}$
156	154	$157+^{1}$	156	188	209	239
115	$119+^{1}$	126	$115+^{2}$	$154+^{4}$	$140+^{3}$	$127+^{11}$
$93+^{1}$	100	$119+^{21}$	$122+^{16}$	$161+^{7}$	$171+^{11}$	$140+^{10}$
$4664+^{223}$	$5341+^{266}$	$5836+^{371}$	$6059+^{438}$	$7120+^{472}$	$6982+^{444}$	$6600+^{325}$
4887	5607	6207	6497	7592	7426	6925

25 gymnasiích 6925 žáků; jedno gymnasium bylo pro 143.284

Ruttenstocks über den Zustand der österr. Gymnasien in den Str. 466.

Ke str. 273.

O jednání úředním, aby Jungmannova Slovesnost jako školní kniha vytištěna byla v tiskárně normálních školních knih, dovídáme se ze zprávy, kterou za školní rok 1819 dvorní rada dr. Lang dne 10. února 1821 dokonal a předsedovi studijní komise dvorskému kancléři hraběti Lažanskému odevzdal:[1]) »Dr. Josef Jungmann, profesor retoriky v Praze sestavil českou chrestomatii čili sbírku vybraných příkladů pro humanitní třídy na českých gymnasiích.

Ředitelství studií gymnasijních v Čechách mělo za to, že spisem tím vyvinovati se bude zvláštní snaha a náklonnost k vyšší české literatuře. Ačkoli Jungmann nijakého zisku za tuto práci nežádá, nicméně slušelo by se popřáti mu mírného zisku z vydání té knihy, jakožto otci četné rodiny a neunavnému učiteli.

Censor a profesor filosofie Němeček, přes to, že spisovatel usiloval v této sbírce vystříhati se všeho pro mládež závadného, žádal, aby se vynechalo několik zatržených míst a kusů, které se pro mládež nehodí, a navrhoval, aby mnohé překlady se nahradily původními články, které by na vzdělání slohové více působily. Knize by velice prospělo, byly-li by přidány některé historické, filologické a estetické poznámky vedle stručných životopisných zpráv.

České gubernium mínilo, že kniha ta po vykonaných opravách a novém přezkoušení zasluhovala by, aby byla vytištěna, poněvadž pouhými překlady z latiny a němčiny do češtiny nedostává se žákům správných vědomostí o vlastnostech českého jazyka. Výtěžek ze spisu nechť se rozdělí mezi zemský, školní a studijní fond, Jungmannovi pak po ukončení tisku povolen budiž honorář v částce 500 zl. Sbírka taková není sice nevyhnutelnou, může však všem, kdož na pravých českých vzorech zdokonaliti se chtějí v če-

---

[1]) Beiträge zur Österreich. Erziehungs- u. Schulgeschichte. XVI. 1914. Die Jahreshauptberichte Langs und Ruttenstocks. Vydal dr. Karel Wotke, str. 65—68.

ském jazyku a spisování, velmi dobré služby prokazovati. Nelze ovšem knihu řečenou předpisovati, nýbrž toliko doporučovati. Byla-li by podle Něnečkových pokynů opravena — jeť on odborným náležitým soudcem — nechť společným nákladem školního a studijního fondu se tiskne (byl by to svazek osmerkový přiměřené tlouštky) a z výtěžku budiž spisovateli vyplacena jako odměna částka 500 zl.

Studijní dvorská komise připomenula ve svém podání ze dne 11. ledna 1818, č. 782, že zamítla dřívější návrh českého gubernia, aby studium této řeči prohlášeno bylo za povinné pro posluchače teologie, práv a lékařství. Přes to však že nařídila, aby k naučení se této řeči studující byli pobízeni, aby na počátku každého školního roku bylo v posluchárnách vyhlašováno, že v českých zemích při přijímání k politickým úřadům dá se přednost těm, kdož při stejné kvalifikaci se vykáží znalostí češtiny. Na gymnasiích pak která v ryze českých anebo tak zvaných utrakvistických městech jsou, mají se žáci, českého jazyka znalí, také cvičiti v českých překladech a českém slohu, aby za gymnasijních studií české řeči nezapomněli a aby ve filosofii navštěvovati mohli bez závady přednášky o české řeči a literatuře, když by ovšem chtěli.

Nařízení to bylo podnětem ke sbírce předložené, kterou chce gubernium zavésti do gymnasií jako obligátní školní knihu. Není však toho potřebí, poněvadž nařízené české překlady a slohové úkoly, jež učitelé musejí opravovati, zcela stačují, aby se česká řeč nezapomněla. Ostatně na gymnasiích v českých aneb utrakvistických městech jest hojně příležitosti, aby studující vědomosti své v té řeči rozhojnili. Přes to byla by velmi užitečná všem, kdož svůj sloh na čistě českých vzorech vzdělati chtějí, když by podle Němečkových pokynů zbavena byla nevhodných a neúčelných míst a když by i s naznačenými doplňky zabírala svazek osmerkový mírného rozsahu.

Takto upravená, v pražském normálním školním knihoskladu vytištěná, budiž nejenom žákům gymnasijním, nýbrž studujícím vůbec doporučena. Spisovateli za jeho námahu

povoliti by bylo odměnu 500 zl. z výtěžku prodeje a zbytek stejnou částkou rozděliti mezi školní a studijní fond.«

Tehdejší předseda studijní dvorské komise a spolu ministr konferenční Stifft opakoval ve svém dobrém zdání ze dne 6. února 1818 posudky Němečkovy a studijních komisařů, a mínil, že jest především vyčkati žádané přepracování knihy; dříve že o ní úsudku podati nelze. Ježto však nemá z ní býti nařízená školní kniha, nýbrž má se toliko žactvu doporučiti, nesluší se, po jeho mínění, aby správa státní při jejím vydání přímo se účastnila nebo část připadajícího zisku fondům politickým přikazovala. V tiskárně normálních školních knih dlužno jen takové školní knihy tisknouti, z nichž plyne zisk výhradně školnímu fondu. Poněvadž však tato chrestomatie nebude školní knihou, nemůže ani školní ani studijní fond míti nárok na část zisku z prodeje plynoucího. Zisk ten náleží zcela autorovi. Ale také není jisto, zdali z prodeje této knihy nějaký zisk by byl, když kupování její ponecháno jest na vůli jednotlivcům. Není tudíž vyloučeno, že by i školní fond vyplacením honoráře 500 zl. a nákladem tiskovým neutrpěl škodu. Poněvadž však školní fond nehodí se pro spekulativní podnik, nesmí se z toho důvodu předložený návrh povoliti. Ostatní členové studijní dvorské komise Lorenz, Bedekovič, Schwitzen a Schüller připojili k vývodům Stifftovým dne 7., 8. a 9. února své »vidi«, načež státní ministr Pfleger ve schůzi 14. prosince konané na jednací spisy napsal: »Conclusum. Podle návrhu.«

Panovníkem podepsaná resoluce ze dne 27. března 1818 zní: »Vydání řečené chrestomatie při šetření platných předpisů o censuře budiž zcela ponecháno autorovi, a uzná-li studijní komise knihu tu po jejím vytištění za vhodnou, může ji studujícím doporučiti.«

B) Doplňky k druhému dílu.

Uchystáno bylo 20 příloh, které během tisku z technických důvodů bylo nutno odložiti. Poněvadž v prvních arších ponechávány byly odkazy k nim, dodávám:

K e s t r. 136. Rozvrh přednášek na akademickém gymnasiu v Praze z roku 1851 najde se v knize Za českou osvětu na str. 116 a 117.

K e s t r. 218: Učebný plán úplného reál. gymnasia v Táboře je ve výroční zprávě tamní r. 1872; přehled týdenních hodin původní najde se v knize Za českou osvětu na str. 174.

K e s t r. 101 a 120 dodávám, že přílohy, které objasňují text, budou uveřejněny zvláště.

Doslov.

I.

Daleko později, než bylo mým úmyslem, dostává se druhá část mé práce na veřejnost. Jednak tíha, kterou způsobily censurní poměry za hrůzné doby válečné, jednak nesnáze technické toho příčinou, že na knihu v r. 1915 dokončenou, dochází po třech letech. Nicméně doufám, že prostý a věcný nákres, jak se českým školám dařilo, jak za útisku a pronásledování rostly početně a mohutněly uvnitř, bude i dnes vhodný a po mnohé stránce poučný. Nová doba naší politické svobody otevře bohdá i českému školství nové zdroje výchovné a osvětové. Kdož pak zatouží, aby tvůrčí rukou do jeho soustavy zasahovali, najdou i v této práci nejedno užitečné zrnko. Z příběhů tuto nastíněných a dobou zachycených se přesvědčí, jakým prostředkem ke zvýšení osvěty byla v národě našem škola a kniha, jak mocnou byla vzpruhou láska k jazyku mateřskému a kterak národ obětivou svépomocí a vlastní silou stoupal po trnité cestě za osvětou — k svobodě.

Dokonav úkol svůj, z té duše děkuji slavnému Musejnímu sboru pro řeč a literaturu českou, jenž přijal práci mou v náklad Matice České, zejména pánům JUDr. Přemyslu Šámalovi, JUDr. Karlu Kadlcovi a PhDr. Kamilu Kroftovi, pak přátelům svým Otakaru Joskovi a Františku Bělehrádkovi za všecky rady a pokyny, jimiž mne vydatně podporovali a na osudech této knihy měli opravdovou účast.

Knihtiskárně Dr. Eduard Grégr a syn povinný dík vyslovuji za péči a slušnou úpravu typografickou, jakož i za ochotu, které se mi dostávalo s její strany za tisku.

V Praze, dne 1. ledna 1919.

Spisovatel.

II.

Vážený pan spisovatel díla tohoto připsal životní práci svou Ústřední Matici Školské, »aby v srdci všech čtenářů vzněcovala a živila plamen obětivé lásky k té ratolesti národního našeho kmene, které boj o život dal údělem, aby čelila útokům mrazivého severu a stála na stráži našich svatých práv«. Kromě toho věnoval veškeren svůj autorský honorář Ústřední Matici Školské.

Dílo sepsáno bylo před samou světovou válkou. Osud našeho národa a našich škol tomu chtěl, že příručka tato činí i časově ukončený celek, neboť od světové války nastává našemu národu i našemu školství éra nová. Kéž by česká škola byla i za nové doby pěstována s tou láskou a pietou, jakou věnoval našemu školství autor této knihy.

Na vydání knihy věnovalo před válkou podporu i ministerstvo vyučování býv. rakouského státu, důkaz to, že kniha došla zaslouženého ocenění i tam, kde nebývalo vždy ochotně vyhovováno kulturním potřebám školským. Přes to, ba právě proto, že úplné dílo dostává se do rukou čtenářstva na začátku nové a bohdá šťastnější doby, než byla posud, jest výbor Ústřední Matice Školské přesvědčen, že tato dosud nejúplnější historie českého školství bude horlivě čítána naším vzdělanectvem i odborníky školskými na povzbuzenou i poučení všech opravdových přátel české školy!

V Praze, dne 31. ledna 1919.

Výbor Ústřední Matice Školské v Praze.

REJSTŘÍK.

OBSAH.

A. Od svobody učení ke konkordátu (1848-1860)

strana 1—173.

I.

II.

B. Od samosprávy k centralismu (1861-1914)

strana 174—438.

I.

II.

Dodatky:

